

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**KAPİTALİST DEVLET, GÜVENLİK VE TOPLUMSAL DÜZEN:
12 MART 1971 MUHTIRASINI AÇIKLAMAK**

DOKTORA TEZİ

Erol SUBAŞI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Füsun ÜSTEL

ARALIK 2017

ÖNSÖZ

Lisans eğitimimden bu yana hocam olan Prof. Dr. Füsün Üstel'e şükranlarımı sunarım. Akademik yolculuğum boyunca, kendisinden üretim, çalışma, disiplin ve entelektüel duruş konusunda çok şey öğrendim. Doç. Dr. Özgür Adadağ'a akademik katkıları, her zaman olumlu ve cesaretlendirici tutum ve yaklaşımı dolayısıyla özellikle teşekkür ederim. İsmet Akça'yı yüksek lisans tez sürecimde tanıdım. İktidar ilişkileri, militarizm, ordu ve güvenlik üzerine yazdıkları ile Türkiye'de sosyal bilimler alanında önemli bir alan açtığını düşünüyorum. Çalışmaları düşüncelerimin şekillenmesinde büyük rol oynadı ve benim için ilham verici oldu. Kendisi ile ilgili olarak omuzlarımda bir entelektüel borç yükü hissettiğimi belirtmeliyim. Ateş Uslu tez izleme komitesi'ne sonradan dâhil oldu; ancak değerli önerileri ile çalışmamı zenginleştirdi. Kendisine de teşekkür ederim. Yüksek lisansımı da tamamladığım ve çok şeyler öğrendiğim, her daim akademik olarak özgürlükçü bir ortam sağlayan Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'ne ve Ahmet İnsel, Ahmet Kuyaş, Birol Caymaz, Hakan Yücel ve Cemil Yıldızcan'a teşekkür borçluyum.

Bu tezin birinci kısmının ilk bölümü Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'ın 2214-A *Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Bursu* desteği ile 2014-2015 yılı Londra'da Brunel Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak geçirdiğim dönemde yazıldı. Verdikleri destekten dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Brunel'de geçirdiğim süre boyunca bana salt bir bilim insanı adayı olarak değil; bir dost gibi yaklaşan, çalışma azmi, disiplini ve sıcak insani ilişkiyi birleştirmeyi başaran Mark Neocleous'a büyük bir teşekkür borçluyum. Tezin ilk bölümleri onunla yaptığım tartışmalar olmadan biçimlenemezdi. Andrea Bardin'e akademik tartışmaların yanında dostluğu, hoş sohbeti ve Londra'da daha az yalnız hissetmemi sağladığı için teşekkür ederim. Ayrıca Brunel Üniversitesi Siyaset, Tarih ve Hukuk Bölümü'ne ve içinde uzun saatler geçirdiğim üniversite kütüphanesinin çalışanlarına müteşekkirim.

Ayrıca, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)'ne ve kütüphane çalışanlarına, Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına nezaketleri ve yardım severliklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Lise yıllarımdan bu yana dostluklarını eksik etmeyen Erkan, Emre ve İrfan'a teşekkür ederim.

Rize'de geçirdiğimiz günleri kolaylaştıran Elif, Emrullah ve Levent'e de teşekkürlerimi sunarım.

Okula gidemeyen, sonraki süreçte okuma yazma öğrenmek için pek az şans elde edebilen ve bu tezin tamamlanma sürecinde elim bir hastalığa yakalandığımı öğrendiğimiz annem Kiyafet Subaşı'ya tüm hayatım boyunca bana gösterdiği sevgi ve özveri dolayısıyla ne kadar teşekkür etsem azdır. Babam Yaşar Subaşı'ya, ablalarım Filiz ve Arzu'ya; her daim yanımda oldukları için müteşekkirim. Abim Erdal ve eşi Dilek'e İstanbul günlerinde bana evlerini açtıkları için minnettarım.

Ve nihayet, odanın diğer köşesinde kendi doktora tezi ile boğuşan ve bu çalışmanın yükünü en az benim kadar omuzlarında hisseden entelektüel yol ve hayat

III

arkadaşım Selda'ya sınırsız katkılarından dolayı teşekkür ederim. Moral desteğinin yanı sıra ev içi emeği olmadan da bu çalışma gerçekleşmezdi.



IV

İÇİNDEKİLER

<u>ÖNSÖZ</u>	<u>II</u>
<u>İÇİNDEKİLER</u>	<u>IV</u>
<u>KISALTMALAR</u>	<u>VIII</u>
<u>RÉSUMÉ</u>	<u>X</u>
<u>ABSTRACT</u>	<u>XV</u>
<u>ÖZET</u>	<u>XX</u>
<u>GİRİŞ</u>	<u>1</u>
<u>KISIM I: TOPLUMSAL DÜZEN, GÜVENLİK VE TOPLUMSAL DÜZENİN GÜVENLİĞİ</u>	<u>26</u>
1.1. SOSYO-ONTOLOJİK İLİŞKİLER VE ANTAGONİZMALAR: GÜVENLİK ÜZERİNE DÜŞÜNMEK	26
1.1.1. GÜVENLİK KAVRAMININ İÇERİMLERİ	26
1.1.1.1. Etimolojik Köken	29
1.1.1.2. Semantik Çağrışımlar	29
1.1.2. GÜVENLİK ÇALIŞMALARI'NIN KISA TARİHİ	31
1.1.3. GÜVENLİK ÇALIŞMALARININ ELEŞTİRİSİ	33
1.1.3.1. Ontolojik Eleştiri	33
1.1.3.2. Epistemolojik Eleştiri	46
1.1.3.3. Metodolojik Eleştiri	54
1.1.3.4. Normatif Eleştiri	60
1.1.3.5. Güvenlikleştirme Yaklaşımı	63
1.1.3.6. Güvenlik Çalışmaları ve Devlet	65
1.1.4. ANTAGONİSTİK ÖTEKİNİN PASİFİKASYONU OLARAK GÜVENLİK	66
1.2. POLİS TEORİSİ: DEVLET ERKİNİN BİR FORMU OLARAK POLİS	73
1.2.1. KURUMSAL ATOMİZM VE İNDİRGEMECİ KURUMSALCILIK	73

V

1.2.2. ORDU VE POLİS ARASINDAKİ SORUNLU AYRIM	75
1.2.3. POLİS ERKİNİN ETİMOLOJİK VE TARİHSEL YÖRÜNGESİ	77
1.2.3.1. Polis'in Sözlük Anlamları	77
1.2.3.2. Etimolojik Kökler	78
1.2.3.3. Polis Erkinin Değişen Rolü	80
1.2.3.4. "Yeni" Polis	83
1.2.4. EFENDİSİZLERLE NASIL BAŞ ETMELİ? ADAM SMİTH, POLİS VE PİYASA	90
1.2.5. "SİYASAL"ı VE "TOPLUMSAL"ı YENİDEN BİRLEŞTİRMEK: HEGEL, MARX VE DEVLET ERKİNİN TOPLUMSALLAŞMASI OLARAK POLİS	96
1.2.5.1. Burjuva Sivil Toplum	96
1.2.5.2. Devlet	102
1.3. BURJUVA TOPLUMUNUN YÜCE DEĞERİ: GÜVENLİĞE DAİR MARKSİST İÇERİMLER	108
1.3.1. MARX: GÜVENLİK, İLKSEL BİRİKİM VE BONAPARTİZM	109
1.3.1.1. Burjuva Sivil-Toplum ve Güvenlik	109
1.3.1.2. Zor ve Sermaye Birikimi: İlksel Birikim	114
1.3.1.3. 18 Brumaire ve Bonapartizm	124
1.3.2. GRAMSCİ: RIZA, ZOR VE HEGEMONYA	134
1.3.3. POULANTZAS: BİR İLİŞKİ OLARAK DEVLET, İSTİSNAİ, NORMAL VE OTORİTER	148
1.3.4. JESSOP: STRATEJİK-İLİŞKİSEL YAKLAŞIM, HEGEMONYA PROJELERİ VE BİRİKİM STRATEJİLERİ	159
1.3.5. BİR EKLEMLEME DENEMESİ: HEGEMONYA PROJELERİ, GÜVENLİK VE PASİFİKASYON	168
<u>KISIM II: 12 MART 1971 MUHTIRASI: SOSYAL GÜVENLİKTEN MİLLİ GÜVENLİĞE, AKTİF RIZADAN PASİFİKASYONA</u>	176
2.1. 12 MART ANALİZLERİNİN ELEŞTİREL DEĞERLENDİRMESİ	176
2.1.1. KAPALI DEVRE ORDU MERKEZLİ ANALİZLER	178
2.1.2. SEÇKİNLERARASI MÜCADELELERİN SONUCU OLARAK SİYASİ KRİZ	185
2.1.3. TARIM TOPLUMUNDAN SANAYİ TOPLUMUNA GEÇİŞ	187

VI

2.1.4. BÜROKRASI VE SANAYİ BURJUVAZİSİ KOALİSYONU	193
2.1.5. BÜROKRASI VE SANAYİ BURJUVAZİSİ ARASINDAKİ MÜCADELE	201
2.2. 27 MAYIS'IN BAKİYESİ: SOSYAL HAKÇI-KEYNESÇİ HEGEMONYA PROJESİ	204
2.2.1. SOSYALLİK VE SOSYAL HAKLAR	204
2.2.2. SOSYAL DEVLET	208
2.2.3. SOSYAL GÜVENLİK	210
2.3. HEGEMONİK BLOKTA VE İKTİDAR BLOĞUNDA ÇÖZÜLME	214
2.4. MİLLİ GÜVENLİK	218
2.4.1. SIKIYÖNETİM	227
2.4.1.1. Üniversitelere Karşı Mücadele	231
2.4.1.2. Ekonominin Sıkıyönetimi	232
2.4.1.3. Sıkıyönetimin Kamuoyu Yönlendirmesi	233
2.4.1.4. Yeni Sıkıyönetim Kanunu	234
2.4.2. MİLLİ GÜVENLİK KURULU	238
2.4.3. DEVLET GÜVENLİK MAHKEMELERİ	245
2.4.4. TOPLUM ZABITASI/POLİSİ	255
2.4.5. ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ: SOSYAL DEVLETEN SİYASAL-İDARİ DEVLETE	263
2.4.5.1. Sınıf Siyaseti Alanının Güvenlikleştirilerek Daraltılması	273
2.4.5.1.1. Anayasa'nın 11. Maddesinde Yapılan Değişiklikler	273
2.4.5.1.2. Sendika ve Dernek Kurma Hakkı'nın Kısıtlanması	276
2.4.5.2. Üniversite ve TRT Özerkliğinin Etkisizleştirilmesi	278
2.4.5.3. Devlet Erkinin Yürütmede Toplanması	281
2.4.5.4. Askeri Erkin Özerklik Kapasitesinin Artması	287
2.4.5.4.1. MGK Kanunu'nun Değiştirilmesi	288
2.4.5.4.2. Askeri Yargı Alanının Genişlemesi	289

VII

2.5. BİR YENİDEN HEGEMONİKLEŞTİRME HAMLESİ OLARAK REFORM SİYASETİ VE BAŞARISIZLIĞI	291
2.5.1. AP’NİN HEGEMONYA PROJESİ VE KRİZ DİNAMİKLERİ	292
2.5.1.1. 1971 Bütçesinin Reddedilmesi	296
2.5.1.2. Personel Kanunu	298
2.5.1.3. Finansman Kanunu	299
2.5.1.4. Devalüasyon	300
2.5.2. “BÜTÜN SINIFLAR GİBİ BİZ DE TÜRKİYE’DE YERİMİZİ ALACAĞIZ ”: TÜSİAD	303
2.5.3. 12 MART REJİMİ VE REFORM	308
2.5.3.1. Reform Hükümeti	309
2.5.3.2. Reformdan Uzlaşıya	319
2.5.3.3. Uzlaşıdan Statükoya	321
2.5.3.4. Statükodan “Normalleşmeye”	329
<u>SONUÇ</u>	<u>340</u>
<u>KAYNAKÇA</u>	<u>350</u>
<u>ÖZGEÇMİŞ</u>	<u>369</u>

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: Birlik Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
DBA	: Devletin Baskı Aygıtları
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
Der.	: Derleyen
DEV-GENÇ	: Devrimci Gençlik
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DKP	: Demokratik Parti
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
EGÇ	: Eleştirel Güvenlik Çalışmaları
EGE	: Eleştirel Gerçekçi Epistemoloji
ESEV	: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
GÇ	: Güvenlik Çalışmaları
GİK	: Genel İdare Kurulu
GP	: Güven Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülleri
İİS	: İthal İkameci Sanayileşme
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KO	: Kopenhag Okulu
KURD	: Keynesçi Ulusal Refah Devleti
KÜT	: Kapitalist Üretim Tarzı
LDBT	: Liberal Demokratik Barış Tezi
md.	: Madde
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilâtı
MGK	: Millî Güvenlik Kurulu
MGP	: Millî Güven Partisi

IX

MNP	: Milli Nizam Partisi
M.Ö	: Milattan Önce
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
No.	: Numara
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OHAL	: Olağanüstü Hal
OİS	: Oxford İngilizce Sözlüğü
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PO	: Paris Okulu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PVSK	: Polis Vazifeleri ve Salahiyetleri Kanunu
RP	: Refah Partisi
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SİY	: Stratejik-İlişkisel Yaklaşım
SKB	: Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Üİ	: Uluslararası İlişkiler
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
Vb.	: Ve benzeri
WO	: Welsch Okulu
y.y.	: Yayın Yılı Yok.
Zİİİ	: Zorunlu Olarak İlişkili İçsel İlişkiler

RÉSUMÉ

Dans un cadre très large, cette thèse intitulée « État Capitaliste, Sécurité et Ordre Social : Expliquer le Mémoire du 12 mars 1971 », traite, entre le Mémoire du 12 mars 1971 et les élections générales du 14 octobre 1973 des pratiques politiques, idéologiques, stratégiques, discursives et institutionnelles des acteurs socio-politiques stratégiquement significatifs dans des contextes stratégiques changeants et des formes étatiques et à travers les concepts tels que la sécurité, les projets hégémoniques et les stratégies d'accumulation et de pacification.

On peut dire que l'étude est assez exhaustive. Après une brève discussion sur la sémantique du concept de sécurité et l'histoire des études de sécurité (ES), l'étude continue avec une évaluation critique des hypothèses ontologiques, épistémologiques, méthodologiques et normatives dans les études de sécurité. La partie suivante est un débat sur le pouvoir de police comme étant une forme de pouvoir de l'État dans la pensée politique libérale. Ce chapitre met l'accent sur la fonction changeante du pouvoir de police et son rôle dans la formation de l'ordre social bourgeois. Ensuite, en examinant les points de vue des théoriciens marxistes sur l'État, l'hégémonie et dans une moindre mesure en examinant les idées de sécurité, l'étude arrive à proposer un certain cadre théorique. Enfin c'est dans ce cadre théorique qui s'ouvre avec le Mémoire du 12 mars 1971 que les solutions sont apportées pour les concepts de sécurité et de réforme.

Cette étude a quatre objectifs principaux. Le premier consiste à faire une analyse critique de la littérature existante sur les études de sécurité qui, dans une position libérale, est dominée par des hypothèses positivistes, heuristiques et poststructuralistes afin de suggérer une formulation alternative de la sécurité fondée sur le réalisme critique et le marxisme relationnel. Le second objectif principal est d'afficher les racines de la sécurité dans la théorie libérale en montrant la centralité historique des concepts de sécurité et de police chez les penseurs libéraux. Le troisième objectif consiste à fournir des principes théoriques pour une conceptualisation spécifique de la sécurité dans le cadre d'une approche stratégique-relationnelle qui reste souvent silencieuse. Le quatrième est de présenter une alternative à l'interprétation historique du Mémoire du 12 Mars 1971, qui a eu un intérêt

insuffisant au niveau académique, et de le repositionner à sa place spécifique dans la vie politique turque.

L'étude se positionne en général dans la méthodologie critique des sciences sociales. À un niveau d'analyse plus concrète et afin de se séparer du positivisme, interprétativisme et du poststructuralisme et de leurs dérivés, l'étude fonctionne dans les hypothèses essentielles philosophiques et théoriques du réalisme critique et de l'approche stratégique-relationnelle. Dans ce contexte, l'étude adopte une méthodologie relationnelle qui conçoit l'État et la société (bourgeoise-civile) non comme des acteurs ni des choses mais plutôt comme un réseau de relations. De plus, l'étude avec une approche pré-disciplinaire (et non pas interdisciplinaire) analyse philosophiquement, politiquement et sociologiquement la notion de sécurité qui est le principal objet de recherche des études de sécurité, sous-discipline des relations internationales (RI), et l'utilise afin de comprendre les relations de pouvoir sociopolitiques internes qui sont habituellement considérées comme un phénomène extérieur. Par ailleurs, l'étude n'est pas seulement descriptive en présentant les événements chronologiquement, mais elle procède à un travail analytique en établissant des liens entre les événements, les stratégies et les acteurs. Dans ce but, elle suit une démarche de dénaturation, d'expansion, d'historicisation et de politisation des notions de sécurité, de police et de pacification. En outre, il s'agit d'une étude qualitative qui se forme par la recherche théorique afin de conceptualiser la sécurité et qui oscille entre la philosophie politique et la sociologie politique. Enfin, la dimension empirique de l'étude est basée sur les événements qui se déroulent entre le 12 mars 1971 avec le Mémoire et le 14 octobre 1973 avec les élections générales, appuyée par l'analyse des procès-verbaux du parlement, des journaux, des magazines, des mémoires et des études documentaires.

Selon l'un des principaux résultats de l'étude, la sécurité est plus qu'un besoin humanitaire trans-sociétal et trans-historique. Elle est avant tout une catégorie qui doit être problématisée. Comme la notion de liberté, en regardant le concept historique, la sécurité est une notion clé dans la fabrication de l'ordre social. À cet égard, elle devrait être considéré *a posteriori* comme un phénomène politique. La sécurité ne concerne pas les événements ni les acteurs ; il s'agit plutôt de relations antagonistes et de leurs modes de neutralisation dans des contextes historiques, sociaux et stratégiques. Dans

XII

ce contexte, l'argument constituant le noyau théorique de l'étude est que la sécurité pourrait être formulée comme la pacification de l'autre antagoniste. À ce propos, la sécurité a des dimensions objectives ainsi que subjectives. En d'autres termes, alors que certaines relations sont nécessairement antagonistes (objectifs), d'autres ne sont que contingentement (subjectifs) antagonistes. Par exemple, alors que la relation entre le capitaliste et le travailleur est nécessairement antagoniste et que ceci est bien inscrit dans la forme de l'État ; la relation entre un juif et un musulman peut être sécurisée subjectivement par l'intermédiaire de l'État et du droit. Dans ce sens, les stratégies (passées et futures) déterminées à administrer les relations antagonistes sont et seront inscrites dans l'architecture institutionnelle de l'État.

Avec la modernisation capitaliste, l'État et la société civile bourgeoise d'une part et d'autre part la politique et l'économie ont été différenciées. Ainsi, en se spécialisant dans ses compétences administratives, l'appareil d'État a pu se concentrer sur sa fonction politique de pénétration dans la société civile bourgeoise (même s'il y a bien sûr une interaction complexe entre eux). En faisant partie du pouvoir de l'État, le pouvoir de police a façonné l'ordre social par rapport aux relations antagonistes existantes. À l'aube du capitalisme, le pouvoir de police a été transformé d'une simple force protectrice en une force productive. Au cours de l'effondrement du féodalisme, en migrant des zones rurales vers les villes, « les hommes sans maître » sont devenus la première cause de la criminalité et du désordre et étaient un problème de sécurité pour l'ordre civil bourgeois. La force de police a transformé ce segment pauvre de la société en une classe ouvrière en le modifiant, dans un cadre où la coercition joue un rôle crucial, en une force de travail et en le subordonnant aux manufactures, aux usines et au capital en général.

Selon un autre résultat de l'étude, les théoriciens marxistes n'ont pas abordé adéquatement le concept de sécurité. Par conséquent, dans la ligne Gramsci-Poulantzas-Jessop et en l'articulant avec celle de Neocleous, l'étude suggère une formulation de sécurité relationnelle-marxiste. L'un des principaux arguments est que la sécurité devrait être traitée non pas dans une théorie de l'État instrumental ni fonctionnel mais plutôt relationnel. De plus, comme la combinaison de coercition et de consentement, le concept d'hégémonie apparaît comme un concept crucial dans la gouvernance des relations de pouvoir. De cette façon, l'acte de façonner l'ordre social

XIII

peut être périodisé empiriquement au moyen de projets hégémoniques et de stratégies d'accumulation menées sous la direction des classes (ou des fractions) dominantes. Les projets hégémoniques et les stratégies d'accumulation sont des programmes socio-politiques visant, dans une conjoncture empirique historique, à résoudre le conflit abstrait entre intérêts généraux et intérêts particuliers. Cependant, ces projets polarisent stratégiquement la société entre ceux dont le consentement est demandé et ceux dont le consentement est inutile; ils renforcent certaines identités, discours et actions tout en affaiblissant les autres. De ce point de vue, en raison de sa nature, un projet hégémonique devient opérationnel dans un double processus. Le premier est le leadership « politique, moral, intellectuel ». Dans un processus contradictoire, le groupe cible est rémunéré par des intérêts matériels (augmentation des possibilités d'emploi, amélioration des salaires, services de santé, sécurité sociale, charité, patronage, népotisme etc.) et mobilisé par des motivations idéationnelles (idéologiques, culturelles, religieuses). Le second est la neutralisation des masses dont le consentement ne peut être obtenu, d'empêcher de paralyser le projet d'hégémonie existant et la stratégie d'accumulation. Les secteurs sociaux qui ne peuvent être intégrés dans le champ gravitationnel du leadership et qui se positionnent sur un front contre-hégémonique posent un problème de sécurité, et en tant qu'antagonistes, ils sont pacifiés.

L'étude traite du Mémorandum du 12 mars 1971 par une certaine lecture historique fondée sur les projets d'hégémonie et les stratégies d'accumulation qui sont fonctionnels dans la gouvernance des relations du pouvoir. Afin de montrer la spécificité du Mémorandum du 12 mars, le coup d'état du 27 mai 1960 doit être correctement analysé. En s'appuyant sur un argument hégémonique selon lequel « les droits sociaux sont l'antidote du communisme » le coup d'État du 27 mai 1960 a mis en place un projet hégémonique, expansif, keynésien, pro-droit social, « d'une seule nation », fondée sur la sécurité sociale et la stratégie d'accumulation de substitution des importations. Ce projet a considéré le dynamisme de classe comme « légitime » tant qu'il est resté au niveau économique et corporatif et dans les limites formelles et officielles (parti, union, association). Néanmoins, peu de temps après, certains intellectuels des deux côtés politiques gauche et droite, des bureaucrates, des hommes d'affaires et certaines parties du peuple-nation se sont détachés du projet d'hégémonie

XIV

existant à cause des demandes qui dépassent les limites de ce projet. Notamment, la politisation de la communauté de gauche (indépendamment de sa capacité politique réelle) qui a fait peur au bloc au pouvoir. De plus, le caractère consommateur de la monnaie étrangère du modèle de substitution d'importations a aggravé les tendances de crise dans le projet hégémonique. La désintégration du bloc hégémonique, l'émergence de fractures profondes dans le bloc au pouvoir, l'affaiblissement du Parti de la Justice en raison des facteurs internes et externes, ont montré que le projet hégémonique du 27 mai ne pouvait plus être gouverné tel qu'il était. Par conséquent, le Mémoire du 12 mars a été publié afin d'enlever les facteurs qui ont apparemment provoqué la crise dans le projet hégémonique. Ainsi, il s'est produit un changement de sécurité sociale, qui constitue la base d'un expansif projet hégémonique, à l'encontre de la sécurité nationale qui devient beaucoup plus limitée. Compte tenu de son hostilité envers la gauche, on peut dire que le Mémoire a réussi à sécuriser les politiques basées sur les classes. De même, les droits sociaux et politiques ont été limités par les amendements constitutionnels, la politisation des classes subordonnées a été redéfinie comme une question de sécurité nationale et en changeant son cadre institutionnel l'État est devenue autoritaire ; les réformateurs bureaucratiques dans l'armée et la bureaucratie ont été purgés. Malgré toutes ces réalisations, on ne peut pas dire que le Mémoire du 12 mars a été complètement réussi en termes d'objectifs à long terme. Tout d'abord il n'a pas réussi à fabriquer un projet hégémonique et une stratégie d'accumulation se référant au «national-populaire». Pour cette raison, après une restructuration suivant le 12 Mars, une rupture massive s'est produite au sein du projet hégémonique du 27 Mai. Paradoxalement, le 12 Mars conduit à la radicalisation politique des masses et finit par les pousser au champ gravitationnel de contre/alternatifs projets hégémoniques. Ainsi, le Mémoire a approfondi la crise hégémonique qui n'a pas pu être résolu le 12 Mars et il l'a transformé en une crise organique d'État. Le 12 septembre 1980, le coup d'Etat a eu lieu en réponse à cette crise. Dans la période suivante, la sécurité s'est située au cœur du projet hégémonique néolibéral-autoritaire dont la raison d'être était « mettre fin à la politique de classe » et a rempli la fonction politique d'empêcher la politisation sociale et servi d'interopérabilité dans sa forme "anti-politique".

ABSTRACT

This dissertation, entitled “*Capitalist State, Security and Social Order: Explaining 12 March 1971 Memorandum*” deals with political, ideological, strategic, discursive and institutional practices of strategically meaningful socio-political actors within changing strategic contexts and state forms. It does so by using concepts such as security, hegemonic projects and accumulation strategies within a broader framework.

The study is rather comprehensive. Following a brief discussion on the semantics of the concept of security and the history of security studies, the study continues with a critical evaluation of the ontological, epistemological, methodological and normative assumptions in security studies. The following section includes the discussion of the police power as a form of state power in the political thought of key liberal thinkers. This chapter stresses the changing function of the police power and its role in shaping the bourgeois social order. Later, by examining views of Marxist theoreticians on state, hegemony and to a lesser extent security, the study gets some hints, guiding a theoretical framework. Finally, the period starting with the 12 March 1971 Military Memorandum is analysed through concepts of security and reform.

This study has four main purposes. The first is to suggest an alternative formulation of the concept of security based on critical realism and relational Marxism. In order to do this, the study critically reviews the existing literature of security studies, dominated by positivist, heuristic and post-structuralist assumptions within a liberal political position. The second one is to reveal the roots of security in the liberal theory by showing the historical centrality of security and police concepts in liberal thinkers. The third is to provide theoretical premises for a specific conceptualisation of security within the strategic-relational approach. The fourth is to present an alternative historical reading in order to place the memorandum of 12 March 1971 in a proper perspective within the Turkish political life.

The study positions itself, in general, within the critical social science methodology. At a more concrete level of analysis, to separate itself from positivism, interpretivism and post-structuralism and their derivatives, it operates within the main

philosophical-theoretical assumptions of critical realism and strategic-relational approach. In this context, the study adopts a relational methodology which apprehends the state and (bourgeois- civil) society not as things nor as actors but as a network of relations. In addition to this, the study analyses security concept, being the main research object of security studies, which is a sub-discipline of International Relations, by philosophically, politically and sociologically from a pre-disciplinary (not-inter-disciplinary) approach. It then uses the security concept which is conventionally understood as an outward phenomenon, to understand inward socio-political power relations. Moreover, the study is not built to be a descriptive one presenting the events chronologically; rather it establishes links between events, strategies and actors. To this end, the methods of denaturalization, expansion, historicise, politicization of the concepts namely security, police and pacification are used.

Furthermore, the study is a qualitative one shaped by a theoretical search for how to conceptualise the security, and oscillating between political philosophy and political sociology. Finally, empirical dimension of the study is based on an analysis of those events occurred between 12 March 1971 (the memorandum day) and the 14 October 1973 (the general elections day). This analysis is done by an examination of general elections parliament minutes, newspapers, magazines, memoirs and documentary studies.

According to one of the main results of the study, security is more than a trans-societal and trans-historical human need. Security is first and foremost a category that needs to be problematized. Security, like the concept of liberty, is a historically key concept in terms of fabrication of the social order. In this regard, it should be *a posteriori* considered as a political phenomenon. Security is not about events nor actors; rather it is about antagonistic relations and their modes of neutralization within specific historical, social and strategic contexts. Thus, the argument that constitutes the theoretical core of the study, is that security might be formulated as *the pacification of the antagonistic other*. In this respect, security has objective as well as subjective dimensions. In other words, while some relations are necessarily (objective) antagonistic; others are only contingently (subjective) antagonistic. For instance, while the relationship between the capitalist and worker is necessarily antagonistic and that is well inscribed into the institutional design of the state; the relationship between a

XVII

Jew and a Muslim would be securitized subjectively via state and law. In this sense, the strategies (past and future) determined to administer the antagonistic relations are and will be carved to institutional architecture of the state.

With capitalist modernization, state and bourgeois civil society on the one hand and politics and economics on the other were differentiated. Thus, by specializing in its administrative skills, state apparatus could focus on its political function of penetration into the bourgeois civil society (there is, of course, a complex interaction between them). As being a part of the state power, the police power shaped the social order regarding the existing antagonistic relations. At the dawn of capitalism, police power has been transformed from being just a protective force into a productive one. During the collapse of feudalism, the “masterless men”, migrated from rural areas to cities, became the major cause of crime and disorder and appeared as a critical security issue for the bourgeois social order. The police power turned this poor, non-productive segment of the society, within a framework in which coercion plays a crucial role, into wage-labour and working class and subordinated them to the manufactory, factory and more generally to the capital.

According to another result of the study, Marxist theorists have not adequately addressed security. Therefore, by articulating the views of Neocleous (whose approach is not actually far from the others) with the approach of Gramsci-Poulantzas-Jessop, the study makes suggestions for a relational-Marxist security formulation. One of the main claims is that security should be treated not within an instrumental nor functional but relational state theory. Moreover, the concept of hegemony as the combination of coercion and consent appears as a crucial concept in governing power relations. In this way, the act of shaping the social order can be empirically periodized by means of hegemonic projects and accumulation strategies carried out under the leadership of dominant classes (or fractions). Hegemonic projects and accumulation strategies are socio-political programs that aim at solving the abstract conflict, within a specific historical-empirical conjuncture, between general interest and particular interests. However, these projects strategically polarize the society between those whose consent is required and those whose consent is unnecessary; empowers some identities, discourses and actions; while weakening others. From this point of view, due to its nature, a hegemonic project becomes operational in a dual process. The first one is

XVIII

“political, moral, intellectual” leadership. In a contradictory process, the target group is rewarded with material interests (increasing job opportunities, improving wages, health services, social security, charity, patronage, nepotism etc.) and mobilized by ideational motivations (ideological, cultural, religious etc.). The second is related to neutralization of the masses whose consent cannot be obtained and preventing them from paralyzing the existing hegemony project and accumulation strategy. The social segments who cannot be impacted by the leadership become a security issue and are pacified to the extent that they place themselves in the counter hegemonic position.

The study deals with 12 March Memorandum within the context of hegemonic projects aiming at governing power relations and a historical analysis based on accumulation strategies. In order to show the specificity of the 12 March Memorandum, the coup *d'état* of 27 May 1960 should be thoroughly analysed. Based on a hegemonic argument that “social rights are antidote to the communism” the Coup of 27 May 1960 implemented an expansive “one-nation,” pro-social right and Keynesian hegemonic project based on social security and import substitution accumulation strategy. This project viewed class dynamism as “legitimate” as long as it remained on the economic-corporate level and within formal boundaries (party, union, association). Nevertheless, not so long after, some intellectuals, both from right and left wings, bureaucrats, business men, and some part of the masses detached from this project with requests that well extend beyond the boundaries of this project. Notably, the left wing social politicisation (regardless of its political capacity) scared the power bloc. In addition to that, the foreign currency requirements of import substitution model aggravated the crisis tendencies in the hegemonic project. Disintegration of the existing hegemonic bloc, emergence of deep fractures in the power bloc, weakening of the ruling Justice Party due to internal and external factors meant that existing hegemonic project could not be governed anymore. Consequently, 12 March Memorandum is issued to remove the factors that caused the crisis in the hegemonic project.

12 March Memorandum succeeded in securitizing class-based politics. Thus, there has been a shift from social security constituting the basis of an expansive hegemonic project to national security which can be characterized as a more limited hegemonic strategy. Accordingly, four interrelated changes have occurred. First, social

XIX

and political rights have been undermined by constitutional amendments. Second, politicization of the subordinate classes has redefined as a national security issue. Third, state form has become authoritarian. Fourth, the left-wing bureaucrats in armed forces and bureaucracy have been eliminated. Despite all these “achievements”, one cannot say that 12 March Memorandum has been completely succeeded in terms of its long-terms objectives. First, 12 Mart Memorandum has failed to manufacture an hegemonic project and accumulation strategy referring to the “national-popular.” For this reason, in the following period, there was mass disengagement from the 27 May’s hegemonic project which was restored by 12 March. The 12 March paradoxically led to political radicalization of the masses and ended up in influencing them by counter and/or alternative hegemonic projects. It deepened the acute hegemonic crisis which could not be solved by 12 March and turned it into an organic, state crisis. 12 September 1980 Coup took place in response to that state crisis. In the following period, the security took a central place in the neoliberal-authoritarian hegemonic project whose *raison d’être* was “to put an end to class-based politics”. By this way operating as a specific preventing mechanism against social politicization, security became functional as “politics of anti-politics.”

ÖZET

“*Kapitalist Devlet, Güvenlik ve Toplumsal Düzen: 12 Mart 1971 Muhtırası’nı Açıklamak*” başlıklı bu tez, 12 Mart 1971 Muhtırası ile genel seçimlerin yapıldığı 14 Ekim 1973 tarihleri arasında stratejik olarak anlamlı sosyo-politik aktörlerin politik, ideolojik, stratejik, söylemsel ve kurumsal pratiklerini değişen stratejik bağlamlar ve devlet formları içinde; güvenlik, hegemonya projeleri, birikim stratejileri ve pasifikasyon gibi kavramlar üzerinden geniş bir çerçeve içinde ele almaktadır.

Çalışmanın geniş kapsamlı olduğu söylenebilir. Çalışma, güvenlik kavramının semantik içerimleri ve güvenlik çalışmaları (GÇ) tarihi üzerine kısa bir tartışmadan sonra bu disiplin içindeki ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve normatif varsayımların eleştirel değerlendirmesi ile devam etmektedir. Takip eden bölüm, liberal entelijansiya üzerinden devlet erkinin bir formu olarak polis erki tartışmasını içerir. Bu bölümde polis erkinin işlevinde yaşanan dönüşüm ve onun burjuva toplumsal düzenini şekillendirmedeki rolü vurgulanmaktadır. Daha sonra, Marksist teorisyenlerin devlet, hegemonya ve daha az bir ölçüde olmak üzere güvenlik ile ilgili düşünceleri irdelenerek belirli bir teorik çerçeve için ipuçlarına ulaşılmaktadır. Son olarak bu teorik çerçeve içinden 12 Mart 1971 Muhtırası ile açılan dönem güvenlik ve reform temaları üzerinden çözümlenmektedir.

Çalışmanın dört temel amacından söz etmek mümkündür. Bunlardan *birincisi* liberal bir politik çerçeve içinde pozitivist ve post-yapısalcı felsefi pozisyonların hâkimiyetindeki (anaakım) GÇ’nin mevcut durumundan duyulan rahatsızlıktan hareketle eleştirel gerçekçiliği ve ilişkisel Marksizmi temel alan alternatif bir güvenlik formülasyonuna ulaşabilmektir. *İkinci* temel amaç liberal düşünürlerde tarihsel olarak güvenlik ve polis kavramlarının merkeziliğini göstererek güvenliğin liberal kuram içindeki köklerini ifşa etmektir. *Üçüncü* temel amaç güvenlik konusunda genellikle sessiz kalan stratejik-ilişkisel yaklaşım içinde özgül bir güvenlik yaklaşımı için teorik öncüller önerebilmektir. *Dördüncü* temel amaç, akademik düzeyde yetersiz bir ilgi gören 12 Mart Muhtırası’nı Türkiye siyasi hayatı içindeki özgül yerine yerleştirecek alternatif bir tarih okuması sunabilmektir.

Çalışma kendisini genel olarak eleştirel sosyal bilim metodolojisi içinde konumlandırmaktadır. Daha somut düzeyde ise, pozitivismden ve post-yapısalcılık ve türevlerinden kendini ayırtırmak gayesiyle eleştirel gerçekçilik ve stratejik-ilişkisel yaklaşımın temel felsefi-teorik varsayımları içinde iş görmektedir. Bu bağlamda, çalışma devlet ve (burjuva sivil) toplumu şeyler ya da aktörler olarak değil, bir ilişkiler ağı olarak kavrayarak *ilişkisel bir metodoloji* benimsemiştir. Buna ek olarak çalışma disiplinler-öncesi (disiplinler arası değil) bir yaklaşım ile uluslararası ilişkilerin (Uİ) bir alt-disiplini olan GÇ'nin temel araştırma nesnesi olan güvenlik kavramını felsefi, siyasal ve sosyolojik bir analize tabi tutmuş ve genel olarak dışa dönük bir olgu olarak anlaşılan güvenlik kavramını içe dönük sosyo-politik güç ilişkilerinin anlaşılmasında kullanmıştır. Ayrıca çalışma, olayların kronolojik dökümünü sunan betimleyici bir çalışma olarak değil; olaylar, stratejiler ve aktörler arasında karşılıklı bağlar kuran *analitik* bir çalışma olarak kurgulanmıştır. Bu amaçla, güvenlik, polis, pasifikasyon gibi kavramların doğallıklarından çıkarılması, genişletilmesi, tarihselleştirilmesi ve politikleştirilmesi yöntemi izlenmiştir. Ayrıca çalışma, güvenliğin nasıl kavramsallaştırılabileceği ile ilgili teorik bir arayış çerçevesinde şekillenen, yer yer siyaset felsefesi ile siyaset sosyolojisi arasında salınaduran *niteliksel* bir çalışmadır. Son olarak çalışmanın ampirik boyutu Muhtıra'nın verildiği 12 Mart 1971 tarihi ile genel seçimlerin yapıldığı 14 Ekim 1973 tarihleri arasında yaşananları, meclis tutanakları, gazete, dergiler, anılar ve belgesel çalışmalar üzerinden analizine dayalıdır.

Çalışmanın ana sonuçlarından birine göre güvenlik tarih ve toplum ötesidoğal bir insani ihtiyaçtan fazlasıdır. Güvenlik sorunsallaştırılması gereken bir kategoridir. Güvenlik, tıpkı özgürlük kavramı gibi tarihsel olarak bakıldığında toplumsal düzenin inşası açısından kilit öneme sahip bir kavramdır. Bu bakımdan *a posteriori* politik bir olgu olarak ele alınmalıdır. Güvenlik şeyler, olaylar ya da aktörler ile değil; özgül tarihsel, toplumsal ve stratejik bağlamlarda varlığını sürdüren antagonistik ilişkiler ve bunların etkisizleştirilme kipleri ile ilgilidir. Bu bağlamda çalışmanın teorik çekirdeğini güvenliğin antagonistik ötekinin pasifikasyonu olarak formüle edilebileceği argümanı oluşturmaktadır. Bu bakımdan güvenliğin objektif ve sübjektif boyutları vardır. Başka bir deyişle, belirli ilişkiler zorunlu (nesnel) olarak antagonist iken diğerleri olumsal (sübjektif) olarak antagonisttir. Örneğin işçi ile kapitalist

arasındaki ilişki zorunlu olarak antagonist iken ve bu devletin kurumsal dizaynına somut bir şekilde kazınmışken; örneğin bir Yahudi ve Müslüman arasındaki ilişki devlet ve hukuk dolayısıyla sübjektif olarak güvenleştirilebilir. Bu anlamda, antagonistik ilişkilerin yönetilmesi ile ilgili (geçmiş ve gelecek) stratejiler devletin kurumsal mimarisine nakşolmuştur, nakşolacaktır.

Kapitalist modernleşme ile birlikte devlet ve burjuva sivil toplum, siyaset ve ekonomi birbirinden farklılaşmıştır. Bu şekilde devlet aygıtı idari becerilerinde uzmanlaşarak burjuva sivil topluma nüfuz etme (kuşkusuz aralarında karmaşık bir etkileşim vardır) politik işlevine odaklanabilmiştir. İşte, polis erki devlet erkinin bir formu olarak antagonistik ilişkiler doğrultusunda burjuva toplumsal düzenini biçimlendirmiştir. Kapitalizmin şafağında polis erki salt koruyucu bir güç olmaktan çıkarak burjuva toplumsal düzenini yaratıcı bir güç haline gelmiştir. Feodalizmin tedrici çöküşü sırasında kırlardan kentlere göçen “efendisizler” suçun temel kaynağı haline gelerek burjuva toplumsal düzenin bekası için önemli bir güvenlik sorununa dönüşmüştür. Polis erki toplumun üretken olmayan bu yoksul kesimini zorun önemli rol oynadığı bir çerçevede ücretli emeğe dönüştürerek onları manifaktüre, fabrikaya ve genel olarak sermayeye tabi kılarak işçi sınıfına dönüştürmüştür.

Çalışmanın bir başka sonucuna göre markist teorisyenler güvenliği yeterince ele almamışlardır. Bu nedenle çalışma Gramsci-Poulantzas-Jessop hattında ve bu hatta (bu hattın çok da uzak olmayan) Neocleous’u eklemeyerek ilişkisel Marksist bir güvenlik formülasyonu için önerilerde bulunmaktadır. Temel iddialardan biri güvenliği araçsal ya da işlevselci olmayan, ilişkisel bir devlet yaklaşımı içinde ele almak gerektiğidir. Ayrıca güç ilişkilerinin yönetilebilmesinde *rıza ve zor kombinasyonu olarak hegemonya* kavramı hayati öneme sahip bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde, toplumsal düzenin biçimlendirilmesi, hâkim sınıfların (ya da fraksiyonunun) önderliğinde yürütülen *hegemonya projeleri* ve *birikim stratejileri* aracılığıyla ampirik düzeyde dönemselleştirilebilir. Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri özgül bir tarihsel-ampirik konjonktürde genel soyut çıkar ile tikel çıkarlar arasındaki soyut çatışmayı çözme amacını güden sosyo-politik programlardır. Ancak bu projeler toplumu rızası devşirilecekler ve rızası gereksizleştirilecekler olarak stratejik olarak iki politik kutba ayırır; bazı aktör, kimlik, söylem ve eylemleri güçlendirirken diğerlerini zayıflatır. Bu bakımdan bir hegemonya

XXIII

projesi doğası gereği ikili bir süreç içinde operasyonel hale gelir. Bunlardan birincisi “politik, ahlaki, entelektüel” liderliktir. Çelişkili bir süreç içinde hedef kitle maddi çıkarların (iş olanaklarının artırılması, ücretlerin iyileştirilmesi, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik, yoksulluk yardımları, patronaj, nepotizm vb.) ve düşünsel motivasyonların (ideolojik, kültürel, dini vb.) da rol oynadığı bir süreç içinde yönlendirilir. İkincisi ise rızası devşiril(e)meyen kitlelerin belirli yollarla etkisiz hale getirilmesi ve mevcut hegemonya projesi ve birikim stratejisi önünde bir engel teşkil etmelerinin önlenmesidir. Liderliğin çekim alanına gir(e)meyen toplumsal kesimler, karşı hegemonik bir safta mevzilendikleri oranda bir güvenlik sorunu haline gelirler ve antagonistik öteki olarak pasifikasyona maruz kalırlar.

Çalışma 12 Mart Muhtırası'nı güç ilişkilerini yönetmeye endekli hegemonya projeleri ve birikim stratejilerine dayalı belirli bir tarih okuması doğrultusunda ele almaktadır. 12 Mart'ı özgül kılanın ne olduğunu göstermek için öncelikle 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin doğru tahlil edilmesi gerekir. 27 Mayıs Darbesi sosyal hakların komünizmin panzehiri olduğu şeklinde değerlendirilebilecek sosyal güvenliğe dayalı, “tek uluslu”, kapsayıcı bir hegemonik stratejinin sonucu olarak sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesini ve ithal ikameci sanayileşme (İİS)'ye dayalı birikim stratejisini uygulamaya soktu. Bu proje sınıfsal hareketliliği ekonomik-korporatif düzeyde ve formel sınırlar (parti, sendika, dernek) içinde kalmak şartıyla meşru kabul etmekteydi. Ne varki çok geçmeden sol ve sağ kanattan aydınlar, bürokratlar, iş adamları ve halk kitlelerinin bir kısmı bu projenin sınırları dışına uzanan talepler ile bu projeden koştular. Özellikle sol toplumsal siyasallaşma (nesnel kapasitesinden bağımsız olarak) iktidar bloğunu ürküttü. Bu duruma bir de ithal ikameci birikim stratejisinin döviz yutucu eğilimleri eklenince hegemonya projesi içinde bir kriz ortaya çıktı. Mevcut hegemonik bloğun dağılması, iktidar bloğunda derin çatlakların ortaya çıkması ve Adalet Partisi'nin iç ve dış unsurlar nedeniyle iktidarsızlaşması, 27 mayısçı hegemonya projesinin mevcut hali ile yönetilemeyeceği anlamına geldi. 12 Mart işte hegemonya projesi içindeki krize neden olan etmenleri ortadan kaldırmak için gündeme geldi.

12 Mart Muhtırası esas olarak sınıf temelli siyaseti güvenlikleştirmeyi başardı. Kapsayıcı bir hegemonik strateji olan sosyal güvenlikten daha sınırlı bir hegemonya stratejisi olan milli güvenliğe geçildi. Bu strateji kayması ile eşgüdümlü olmak üzere

XXIV

Anayasa değiştirilerek sosyal ve politik haklar tırpanlandı ve tabi sınıfların siyasallaşması bir milli güvenlik sorunu olarak tanımlandı, devletin kurumsal mimarisi otoriterleşerek tabi sınıfların belirleyiciliği azaltıldı ve bürokrasi ve TSK içindeki bürokratik reformcu kanat tasfiye edildi. Yine de 12 Mart Muhtırası'nın uzun erimli amaçları ve eylemleri açısından başarılı olduğu söylenemez. 12 Mart Muhtırası ulusal popülere referansla bir hegemonya projesi ve birikim stratejisi inşa etmedi. Bu nedenle izleyen dönemde 12 Mart restorasyonuna maruz kalmış haliyle 27 Mayısçı hegemonya projesinden kitlesel kopuşlar oldu. 12 Mart paradoksal bir şekilde kitlelerin siyasal olarak radikalleşmesi ve karşı hegemonik ve/veya alternatif hegemonik projelerin çekim alanına girmesi ile sonuçlandı. Yaygın toplumsal siyasallaşma, 12 Mart ile sona erdirilemeyen ve akut hale gelen hegemonya krizini derinleştirerek onu bir organik krize, bir devlet krizine dönüştürdü. 12 Eylül 1980 Darbesi bu devlet krizine verilen yanıt olarak gerçekleştirildi. Açılan yeni dönemde güvenlik, sınıf temelli siyaseti tamamen ortadan kaldırmaya dönük neoliberal-otoriter hegemonya projesinin kalbinde yer alarak toplumsal siyasallaşma biçimlerine ket vurma odaklı özgül bir siyasal işlevi yerine getiren bir “*anti-siyaset* biçimi” olarak işlerlik kazandı.

GİRİŞ

Ezilenlerin geleneği gösteriyor ki, içinde yaşadığımız “olağanüstü hâl” istisna değil kuraldır. Buna denk düşen bir tarih anlayışına ulaşmak zorundayız. O zaman açıkça göreceğiz ki, gerçek olağanüstü hali yaratmak bize düşen bir görevdir.

Walter Benjamin

Ampirik Olgu, Akademik Nesne

Türkiye siyasi tarihine bakıldığında güvenlik politikalarının ve pratiklerinin envai çeşit biçiminin sosyo-politik iktidar ilişkilerinin biçimlendirilmesinde işlevsel olduğu söylenebilir. Siyasal hayatın önemli dönemeçlerinde darbeler, muhtıralar, sıkıyönetim, olağanüstü hâl vb. gibi olguların varlığı açık bir şekilde göze çarpar. 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 “postmodern darbesi” ve son olarak 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ile bunlara sıkıyönetimler ve olağanüstü haller de eklenirse askeri-otoriter yönetim formlarının sıklığı dikkatlerden kaçmaz. Bu yaygınlık ampirik olarak da ölçülebilir. Üskül (1997, ss. 70–71)’ün belirttiğine göre Cumhuriyet’in ilan edildiği 29 Ekim 1923’den son sıkıyönetim uygulamasının sona erdiği 19 Temmuz 1987 tarihine kadar geçen 63 yıl 8 ay 20 günlük süre içinde sıkıyönetim uygulamalarının toplam süresi 25 yıl 9 ay 18 gündür. Bu söz konusu dönemin %40’ına tekabül ediyor. Yine bu döneme 19 Temmuz 1987’den 30 Kasım 2002’ye kadar geçen 15 yıl 4 ay ve 11 günlük olağanüstü hâl (OHAL) yönetimi de eklenebilir. Ve nihayet bu süreye ek olarak 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü sonrası 20 Temmuz 2016 tarihinde tüm yurttan ilan edilen ve 1 Eylül 2017 tarihi itibarıyla 1 yıl 1 ay 13 gündür devam eden OHAL sayılmalıdır. Bu “kesintisiz darbe rejimi” (İnsel, 1997) otoriter bir süreklilik (İnsel, 1999) içinde militarizmi Türkiye’de güç ilişkilerinin yönetilmesinde özgül bir iktidar tekniği haline getirmiştir (Akça, 2006; Akça, Parker, & Akça, 2010). Askeri-otoriter yönetim tarzları özellikle kriz anlarında devreye sokularak sadece toplumsal düzenin korunmasına değil, yeniden şekillendirilmesine hizmet etmektedir. Askeri-otoriter yönetim tarzlarına bu sık müracaat onları Türkiye siyasi hayatı için bir tarihsel ve/veya siyasal anomali olmaktan çıkararak bir normallik haline getirmektedir. Bu anlamda Türkiye

deneyimi düşünülürken -biraz da provakatif bir şekilde- darbelerin neden olduğu değil; darbelerin neden olmadığı, formel demokrasi kurumlarının -tüm kusurlarına rağmen- işletilebildiği “ara dönemlerin” nasıl gerçekleşebildiği sorusu daha meşru hale gelmektedir.

Askeri ve/veya otoriter yönetim tarzlarının bu yaygınlığına rağmen aynı oranda akademik çalışmaların ilgisine mazhar olduğu söylenemez. Dikkatli bir literatür taraması yapılırsa askeri müdahale dönemlerinin genellikle parantezler, sapmalar, anomaliler şeklinde hızlı bir şekilde geçirilerek ele alındığı görülebilir. Sayılarının yetersizliği bir tarafa, mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu olayların kronolojik dökümüne ayrılmış, betimleyici niteliktedir. Askeri darbeleri inceleyen çalışmalar çok genel düzeyde muhafazakâr-liberal ve sol liberal politik pozisyonlara ayrılabilir. Muhafazakar-liberal çalışmalar, askeri müdahalelerin “başka çare bulunmadığı için” ve ehven-i şer olarak devreye girdiğini ima eder; askeri, orduyu ve militarizmi normal ve meşru kabul etmek anlamında “metodolojik militarizm” (Altınay, 2009) içinden darbe ve/veya askeri müdahalelere olumlu bir rol atfederken sol ve/veya liberal çalışmalar ekseriyetle bir kurumsal aktör olarak ordunun kurumsal, idari, hukuki ayrıcalıklarının deşifre edilmesine odaklanmıştır.¹ Sonuncu yaklaşım normatif olarak eleştirel bir pozisyon benimser ve ordunun zümre ya da sınıf-vari kurumsal-korporatif yapısını eleştirerek, biçimsel demokrasinin en önemli ilkelerinden biri olan askerlerin seçilmiş sivillere tabiyetini, başka bir deyişle “askerlerin sivil kontrolü”nü kurmayı hedefler. Kuşkusuz bu eleştirel çalışmaların ordunun pretoryen niteliğinin ifşasında büyük katkıları vardır. Ne var ki normatif olarak eleştirel olan ya da olmayan her iki yaklaşım da aynı tarihsel-analitik çerçeve içinden işe koşulur.

“Muhafif ama hegemonik” (Yalman, 2004) olarak nitelendirilen tarihsel-analitik çerçeve “güçlü devlet geleneği tezi” (Dinler, 2003) uyarınca Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze varlığını sürdüren güçlü, merkezi, bürokratik, aşkın bir kadim devletin ya da geleneğinin Cumhuriyet’e aynen intikal ettiğini ve sosyo-politik iktidar ilişkilerinin biçimlendirilmesinde yegâne tayin edici aktör olduğunu ileri sürer. Büyük oranda Weber’in patrimonyalizm analizlerinden türetilen bu devlet-merkezci yaklaşım güçlü devlet zayıf toplum, güçlü merkez zayıf çevre, güçlü bürokrasi zayıf

¹ (Bkz., Akay, 2009; Akça, 2010; M. Atılğan & Işık, 2011; Berksoy, 2013; Cizre & Cerrah, 2008; Gönen, Başer, Uçum, & Berksoy, 2013; İnel & Bayramoğlu, 2009; Kemal, 2012; Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2006, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2009a, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2009b)

burjuvazi, güçlü askerler zayıf siviller gibi ikilikler üzerine bina edilmiştir. Devlet sınıflardan ve toplumsal aktörlerden bağımsız, onların üstünde ve onlara ontolojik olarak dışsal bir şekilde kurulmuş yer yer bürokratlarda kişileşen bir özne gibi davranarak toplumun tüm kesimlerine karşı iradi bir aktör olarak şahsi projelerini yukarıdan topluma dayatmaktadır. Hegelci-Weberci özne-devlet, asker-sivil devlet seçkinlerinin korporatif ve politik-hegemonik çıkarlarını gözeterek ne zaman bu kesimin çıkarları zarar görürse siyasal alana doğrudan müdahale eder ve bu seçkinlerin toplumsal nüfuzlarını yeniden tesis eder. Böylece hâkim sınıflar da dâhil olmak üzere farklı sınıfsal aktörler güçlü devlet tarafından kendilerine sunulan ve oluşumunda hiç rol almadıkları/alamadıkları sosyo-politik reçeteleri edilgen bir şekilde kabullenmek durumunda kalırlar.

Söz konusu analitik çerçevenin dışına çıkan ve askeri müdahaleleri ve/veya otoriter yönetim tarzlarını inceleyen az sayıdaki Marksist çalışma ise devleti ve/veya orduyu burjuvazinin elinde basit bir araç olarak resmeder. Burjuvazi gerek işçi sınıfının radikalleşmesini bastırmak (Savran, 2011) gerekse de birikim rejiminin içine girdiği krizi çözebilmek (Gülalp, 1993) amacıyla elindeki ordu kozunu çekinmeden kullanmaktadır. Böylece hem devlet hem de ordu burjuvazinin elinde basit birer araca dönüşmektedir. Bu yaklaşım, devleti burjuvazinin elinde yansız bir araç olarak kavrayan Leninist kavrayışın bir sonucudur.

Bu çalışma yukarıdaki devlet kavrayışlarından -birincisi öznelci, ikincisi araçsalcı- önemli farklar ile ayrılmaktadır. Öncelikle bu tez devleti ne bir özne ne de bir araç olarak görmeyip onu toplumsal ilişkilerin biçim-belirlenimli yoğunlaşması olarak kavramaktadır. Elinizdeki çalışmaya göre devlet hem sınıfsal olan ve olmayan toplumsal ilişkiler tarafından biçimlenir hem de onları şekillendirir. Devlet sınıfların oluşumunda kurucu rol oynar ancak kendisi de onların etkileri ile biçimlenir. Devlet üretim ilişkilerinin yaratılmasında da kurucu rol oynar. Devlet ve sınıflar arasındaki ilişki içseldir ve birbirlerini karşılıklı bir şekilde dönüştüren karmaşık bir eklemlenme ilişkisi şeklinde cereyan eder. Devlet aynı zamanda bir kurumlar alanıdır ancak bu kurumlar kendilerinde erke sahip değildir. Devlet kurumlarının gücü her zaman bu alanda eyleyen stratejik olarak anlamlı toplumsal güçlerin erkidir. Devlet aynı zamanda bir stratejik alandır. Farklı güçlere eşit şekilde açık olmayan, “stratejik seçiciliğe” sahip bir alandır. Bu nedenle devlet aygıtı içinde, örneğin devlet kadroları üzerinden farklı toplumsal güçler sürekli olarak mücadele halindedir. Devletin

stratejik seçiciliği nedeniyle kimi toplumsal güçlerin bu alana girişi ve bu alanda eyleyişi diğerlerine göre daha kolaydır.²

Güvenlik, Türkiye’de Güvenlik Çalışmaları ve Eleştirisi

Bu çalışma askeri müdahale ve darbeleri militarizm kavramı ve türevleri açısından değil; güvenlik kavramı üzerinden ele almaktadır.³ Söz konusu metodolojik tercihin sebebi nedir ve bu iki kavram arasında nasıl bir ilişkiden söz edilebilir? Bu metodolojik tercihin sebeplerinden biri daha geniş bir perspektif ile çalışma arzusundan ileri gelmektedir. Kuşkusuz militarizm muhtelif formları ile gündelik hayatın her köşesinde karşımıza çıkmaktadır. Yine de militarizm, genel olarak askeri erki merkezine alırken güvenlik pratikleri ordu, polis, jandarma, istihbarat servisleri, özel güvenlik hizmetleri vb. gibi çok daha geniş bir güvenlik sektörü içinden uygulamaya konur. Dahası özellikle 1980’lerden sonra güvenlik çalışmaları (GÇ) içinde yaşanan dönüşüm sonrası güvenlik çevre, enformasyon, açlık, yoksulluk, göç, sınır, toplumsal cinsiyet, kimlik vb. “sivil” alanlarda daha etkili bir şekilde kullanılmaktadır. O halde güvenlik kavramı hem devlet aygıtı içinde ordu, polis, istihbarat servislerinin kurumsal pratiklerine hem de burjuva sivil toplum içinde farklı alanlardaki aktör, kurum, söylem ve pratikleri yatay kesen ve bunlara bütüncül olarak gönderme yapan bir kavramdır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de *National Security Act* [Ulusal Güvenlik Yasası]’nın 1947 yılında çıkmasıyla (milli) güvenlik tüm dünyada önemli politik referanslardan biri haline geldi. Kavram Türkiye’ye, 13 yıllık bir gecikmeyle ilk askeri darbe olan 27 Mayıs 1960 Darbesi ile giriş yaptı. Açılan yeni dönemde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kuruldu ve milli güvenlik kavramı kamu hukukunun bir parçası haline geldi (Akgüner, 1983). 27 Mayıs’ın getirdiği sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi sosyal güvenlik-milli güvenlik terkihi içinde sosyal güvenliğin görece olarak ön planda olduğu ve kapsayıcı bir hegemonya stratejisi olarak tasarlandığı bir hegemonik vizyona sahipti. 12 Mart 1971 Muhtırası, vurgunun sosyal güvenlikle milli güvenliğe kaydığı bir kilometre taşı olarak görülebilir. Bu tarihten sonra sınıf siyaseti güvenikleştirildi ve anayasal hak ve özgürlükler milli güvenlik gerekçesiyle sınırlandırıldı. 12 Eylül 1980 Darbesi devletin (milli) güvenlikçi kurumsallaşmasında

² Bu yaklaşımın genel hatları için (Bkz., Jessop, 1990; Poulantzas, 2000).

³ Sosyo-politik güç ilişkilerini militarizm kavramı üzerinden ele alan bir çalışma için (Bkz., Akça, 2006).

bir eşik anlamına geldi. Bu tarihten sonra güvenlik, her bir sosyo-politik sorunun - çözüleceği değil- etkisiz hale getirileceği, teknikleştirileceği ve depolitikleştirileceği bir başvuru kaynağı haline geldi.

Güvenlik 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’de de akademik bir çalışma nesnesi haline gelmeye başladı. Yine de -en azından şu aşamada- hacimli bir külliyattan ya da teorik olarak verimli bir alandan söz etmek pek mümkün görünmüyor. Türkiye’deki “güvenlik çalışmaları” literatürüne kısa bir bakış bile çalışmaların büyük çoğunluğunun açık ya da örtük biçimde “güçlü devlet geleneği tezi”nin analitik varsayımlarından ve teorik öncüllerinden hareket ettiğini tespit edebilir. Bu literatür içindeki genel tarihsel anlatı şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı İmparatorluğu fetihler çağında -15. yüzyıl ile 17. yüzyılın sonuna kadar- dış politika alanında saldırgan [*offensive*] *realpolitik* bir güvenlik siyaseti izlemiştir. Avrupa karşısında askeri güç dengeleri Osmanlı İmparatorluğu aleyhine değişmeye ve toprak kayıpları olağan hale gelmeye başladıktan sonra ve özellikle 18. yüzyıl ile birlikte bu siyaset yerini savunmacı [*defensive*] *realpolitik* bir “güvenlik kültürü”ne bıraktı (Karaosmanoğlu, 2000). Bu dönemde sivil-asker devlet seçkinlerinin temel motivasyonu modernleşme yolu ile devleti değişen dünya koşullarına uyum sağlayacak hale getirerek “devleti korumaktı (A. L. Karaosmanoğlu, 2011, s. 259). “Terk edilme” ve “toprak kaybetme” endişeleri Sevr Antlaşması (1920) ile doruğa ulaşmış, bu korku ve endişelerle beslenen “geleneksel güvenlik söylemi” Cumhuriyet’e de aynen sirayet etmiş, “coğrafi determinizm”, jeopolitik ve jeostratejik temelli argümanlarla birleşerek tüm Cumhuriyet dönemine damgasını vuran güvenlikçi alarmist kültürün oluşmasına neden olmuştu (Bilgin, 2005). Bu nedenle, Cumhuriyet’in kurucu sivil-asker seçkinler M. Kemal’in “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” formülasyonu uyarınca içte ve dışta statükoyu korumaya odaklanmıştır.

1946’dan sonra ise gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidi, Soğuk Savaş ve gerekse ideolojik-politik tercihler dolayısıyla “hür dünya” ile entegrasyonu seçen Türkiye, dış politikasını liberalleştirerek bölgesinde görece olarak daha aktif bir pozisyon benimsemiştir. 1946’da çok partili sisteme dönüş, 1950’de Demokrat Parti (DP)’nin iktidara gelmesi ve 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)’ne üyelik, devlet seçkinlerinin liberal Batı değerlerini benimsemesini kolaylaştırmıştır. Ne var ki NATO ile entegrasyon sürecinde, NATO bünyesinde ve ABD’de aldıkları eğitimler sonucu subayların kültürel-mesleki donanımları artmış,

inisiyatif alma eğilimleri güçlenmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi bu koşullar altında gerçekleştirilmiştir. Darbeden sonra, askerlerin sistem içindeki yeri “milli güvenlik” kurumu/kavramının sağladığı çerçeveden görülmemiş düzeyde tahkim edilmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) etkili bir “politik otonomi” (Cizre-Sakallıoğlu, 1997) kazanmıştı. Yine bu anlatıya göre TSK, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesi ile vatani koruma ve kollama misyonu doğrultusunda rayından çıkan demokrasiyi yoluna koymuş ve ülkenin modernleşme-demokratikleşme vizyonuna bağlılıkları nedeniyle kısa süre içinde kışlasına çekilerek iktidarı sivillere devretmişti. Özal döneminde kısa süreliğine siviller lehine geri çekilen TSK, 1990’ların ikinci yarısından itibaren yükselen *Partiya Karkeren Kurdistan* (PKK) [Kürdistan İşçi Partisi] şiddeti ve siyasal İslam tehdidi dolayısıyla siviller üzerinde ağırlığını yeniden tahkim etmiş, 28 Şubat 1997’de Refah Partisi (RP) lideri Başbakan Necmettin Erbakan’ın istifasına neden olmuştu. 1999 yılında Helsinki Zirvesi’nden sonra Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) nezdinde resmi olarak aday statüsü kazanması sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü açısından önemli bir eşik anlamına geldi. Bu tarihten sonra AB’ye uyum süreci kapsamında kamuoyunda TSK’nın hukuki, idari ve mali ayrıcalıkları tartışma konusu haline geldi ve sivil-asker ilişkileri literatüründe bir patlama yaşandı. AB’ye üyelik Türkiye’nin devlet ve ordu merkezli geleneksel güvenlik söyleminin altını oyarak geleneksel olarak güvenleştirilmiş Kürt, Alevi ve İslami kimliklerin kısmen de olsa güveniksizleştirilmesine neden oldu.⁴ Üyelik süreci ayrıca Avrupa-şüpheli milliyetçi ve/veya ulusalcı Avrasyacı görüşler ile AB yanlısı liberal ve/veya liberal-sol görüşlerin karşılaşması anlamına geldi (Bilgin, 2005, 2007). Bu dönemde AB’ye uyum paketleriyle önemli yasal düzenlemeler yapılmakla birlikte pratikte TSK’nın imtiyazlı sosyo-politik konumu değişmedi. İslamcı kökleri olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin iktidara gelmesiyle özellikle 2002-2006 yılları arasında önemli bir sivilleşme süreci yaşandı. Özellikle ilk dönemde TSK içinde AKP’nin İslamcı kimliğinden kaygı duyan bir klik olmakla birlikte AB sürecini de arkasına alan AKP, birbiri ardına seçimleri kazanarak ve adım adım stratejik olarak anlamlı hamlelerle, Balyoz ve Ergenekon davaları ile bu kliği saf dışı bırakarak sivil hükümet üzerindeki askeri etkiyi çarpıcı bir şekilde azaltmayı başardı (M. Aydın,

⁴ Türkiye’de güvenlik(siz)leştirme teorisini özellikle AB uyum süreci kapsamında bir normalleş(tir)me ve/veya liberalleş(tir)me olarak gören bir yazın ortaya çıkmaya başlamıştır. (Bkz., Aras & Karakaya Polat, 2008; Polat, 2008). Bu çalışmaların değerlendirmesi için (Bkz., Bilgin, 2011).

2003; Bilgin, 2005; Gürsoy, 2012; Karaosmanoğlu, 2000; A. Karaosmanoğlu & Gökakın, 2010; A. L. Karaosmanoğlu, 2011).

Kuşkusuz burada kuş bakışı bir şekilde ele alınan tarihsel anlatı Türkiye’de GÇ literatürünün tamamını kapsamaktan çok uzaktır. Yine de içinde sorunlu bulunan genel analitik eğilimler şu şekilde sıralanabilir: 1) Köklerini Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme ve dağılma sürecinde bulan derin bir güvenlik kültürü Cumhuriyet’e aynen miras kalmıştır. 2) Güvenlik devlet, ordu, dış politika merkezli olarak ele alınmaktadır 3) Güvenlik siyaset(ler)inin temel aktörü olan devlet seçkinleri (asker ve sivil) en kötü durumda kadir-i mutlak özneler olarak en iyi durumda ise ayrıcalıklı aktörler olarak sunulmaktadır. 4) Güvenlik meseleleri büyük oranda TSK’nın ayrıcalıklı konumu ve asker-sivil ilişkilerinin aldığı farklı biçimler tarafından belirlenmektedir. 5) Bu çalışmalar güvenliği açık bir şekilde milli güvenlik olarak kavrarlar ve sosyal ve/veya ekonomik güvenlik kavramlarını göz ardı ederler.

Bu genel tespitler ışığında ve bu tez kapsamında eleştiriler sırasıyla şu şekilde temellendirilebilir: Kuşkusuz özellikle personel ve zihniyet kalıpları anlamında Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e önemli süreklilik unsurları aktarılmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet’in kendi içsel dinamikleri dolayısıyla, örneğin ulus-devlet inşa sürecinde etno-kültürel türdeşleştirme ya da kapitalist toplumsallaşmayı derinleştirme stratejilerinin kendine özgü güvenlik hassasiyetleri oluşturduğu gözden kaçırılmamalıdır. Sürekli, değişmez ve bağlamlar üstü zihniyet ve gelenek kalıplarına yapılan aşırı vurgu, güç ilişkileri, devlet formları ve güvenlik stratejilerindeki değişme, farklılaşma ve kaymaları görmeyi zorlaştırabilir. Bu bakımdan bu çalışmada güvenliğin tarihsel dönemselleştirmesi zorunluluğunun altı güçlü bir şekilde çizilmektedir. Öte yandan, güvenlik pratiklerinden bağımsız *a priori* bir devlet tasarlayıp daha sonra onun güvenlik pratiklerini uygulamaya soktuğunu düşünmek hatalıdır; zira güvenlik devlete içkindir ve devletin kendisi de güvenlik pratikleri tarafından biçimlendirilmektedir. Tilly (1992)’nin “devletler savaşları, savaşlar devletleri yapar” şeklindeki veciz ifadesi bu gerçeğin bir ifadesidir.⁵

⁵ Modern devleti “savaş-merkezli” olarak açıklayan önemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu literatür, devlet fikrinin askeri zaferler ve yenilgilere göre biçim kazandığını, savaş ve/veya savaş için hazırlığın devletin merkezi yapısını güçlendirdiğini, savaşın maliyetleri dolayısıyla modern vergilendirme sisteminin ortaya çıktığını, zorunlu askerlik dolayısıyla yurttaşlık kavramının geliştiğini savunur (Jessop, 2007, ss. 63–64). Bu çalışmaların başlıcaları için (Bkz., Giddens, 1985; Mann, 1984, 1993; Shaw, 1984b; Tilly, 1992).

Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve aynı şekilde Cumhuriyet'in güvenlik kültürünün devlet-merkezli olduğu söylenir (A. L. Karaosmanoğlu, 2011, s. 259). Ancak sorun devlet seçkinleri ile paralel şekilde, yapılan analizlerin de devlet-merkezcilikten kurtulamamasıdır. Başka bir deyişle, analize göre seçkinler siyasal karar alırken temel referans nesnesi olarak devleti alırlar. Ancak aynı analitik hamleyi analizin kendisi de yapar ve o da anlatısını söz konusu "aşkın devlet" üzerine kurar. Yine çözümlenmeye göre devlet seçkinleri, aşkın devletin genel çıkarı ile özel çıkarlar arasında herhangi bir uyumlulaştırma kaygısı gütmeden güvenlik politikalarını formüle ederler. Asker-sivil devlet seçkinlerinde kişileşen devlet, toplumsal ilişkilerden bağımsız, onların üstünde, kendi güvenlik mülahasasını tüm toplumsal güçlere dışarıdan dayatmaktadır. Bu çalışmalarda güvenlik politikalarının oluşumunda/inşasında toplumsal olarak anlamlı stratejik aktörlerin rolü es geçilir.

Bir başka önemli nokta, güvenliğin ordu merkezli olarak anlaşılması ve sunulmasıdır. Oysa -sivil toplum içindeki güvenlik pratikleri bir kenara bırakılsa bile- güvenlik bürokrasisi salt orduya indirgenemez. En basitinden, polisin, jandarmanın ve istihbarat servislerinin güvenlik politikalarını şekillendirmekteki rolü gözden kaçırılmamalıdır. Aynı şekilde güvenlik pratikleri ordu ile sınırlı tutulduğunda "sivillerin" güvenlik meseleleri ile ilgili rolleri görünmez kılınır.

Başka bir sorun güvenliğin esas olarak bir dış ve/veya uluslararası ilişkiler sorunu olarak ele alınmasıdır. Böyle olunca güvenlik meselesi ile örneğin Türkiye'nin dış politika tercihlerinin tarihsel anlatısı arasında büyükçe bir fark olduğu söylenemez. Türkiye'nin güvenliğinin anlatıldığı çalışmaların çoğu II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, NATO, Marshall Yardımı, AB ya da sınır ülkeler ile ilişkiler üzerinden anlatılmaktadır. Buradaki önemli nokta güvenliğin dış politika merkezli anlatısının aynı olgunun iç politikayı biçimlendirmedeki rolünün ihmal edilmesine neden olmasıdır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmalarda ülke içindeki toplumsal dinamiklerin şekillendirilmesi ve yönetilmesinde güvenlik pratikleri görmezden gelinmektedir.⁶ Bu nedenle bu çalışma (Uİ ile siyaset bilimi arasındaki katı disiplinler ayrımı reddederek) güvenliğin iç siyasetin (de) konusu olması gerektiğini ileri sürmektedir. Elinizdeki çalışmanın, güvenliğin içe dönük sınıfsal güç ilişkilerinin yönetilmesindeki stratejik işlevi ile bu güç ilişkilerindeki değişikliklerin içe dönük güvenlik politikalarında neden

⁶ Bu anlamda güvenliğin iç toplumsal düzeni biçimlendirmedeki rollerine odaklanan çalışmaları bünyesinde bulunduran istisnai nitelikteki bir derleme için (Bkz., Akça, Parker, & Akça, 2010).

olduğu kaymaları göstermesi murad edilmektedir. Dahası vurgu, güvenliği salt dışa dönük jeopolitik tehditler üzerinden değil içe dönük sosyo-politik tehditler üzerinden (de) ele alınması gerektiğindedir. Öneri, sosyo-politik iktidar ilişkilerinin üzerinde konumlanan hiç değişmeyen güvenlik algılarından ziyade güvenliğin (süreklilik unsurlarını da göz ardı etmeden) değişen güç ilişkileri bağlamında farklı hegemonya projeleri ve birikim stratejileri ile değişen politikalar açısından ele alınmasıdır. Temel argümanlardan biri rakip hegemonya projelerinin ve birikim stratejilerinin belirli aktör, kurum, kimlik, söylem ve eylemleri güvenikleştirerek onları pasifize etme odaklı olduğudur. Kısacası, mezkûr çalışmalar güvenliğin içindeki sınıfsal güç ilişkileri üzerindeki kurucu rolünü ve karşılığında sınıfsal güç dengelerindeki kaymaların güvenlik politikaları üzerindeki etkilerini es geçmektedirler.

Bir diğer sorun güvenlik meselelerinin devlet-seçkinlerinin merkezde olduğu bir anlatı olarak sunulmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne tarihsel bir süreklilik içinde -kapitalist toplumsallaşma yok sayılarak- Türkiye'de hem sivil seçilmişler hem de sivil kuruluşların (her zaman devlet karşısında etkisiz kalmışlardır) güvenlik meselelerine ilgi göstermedikleri vurgulanır (Bilgin, 2005, s. 196). Oysa aşağıda da (Bkz., 2.5.2.) gösterileceği gibi güvenlik politikaları asla salt sözde "sivil-asker devlet seçkinleri" tarafından belirlenmez. Bu süreç, ulusal-uluslararası konjonktürü yatay kesecek şekilde asker-sivil bürokratlar, aydınlar, sınıfsal aktörler (burjuvazi, küçük burjuvazi, işçi sınıfı, köylülük vb.) bunların çıkarlarının temsil edildiği siyasi partiler, meslek örgütleri, sendikalar, düşünce kuruluşları vb. karşılıklı etkileşim üzerinden ilişkisel bir şekilde belirlenir. Başka bir deyişle güvenlik politikaları, içinde seçkinlerin de yer aldığı karmaşık bir toplumsal süreç içinde şekillenir. Güvenlik güç dengelerinin üstünde ve onlara dışsal değil bizatihi bunların almış olduğu somut konfigürasyon(lar) tarafından biçimlendirilmektedir. Devlet seçkinleri tarafından verilen kararlar daha geniş sosyo-politik süreçler içinde aydınların da içinde önemli rol üstlendikleri süreçler içinde formüle edilirler. Çalışmada gösterileceği üzere özellikle Ticaret ve Sanayi Odaları, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) vb. gibi *sivil* aktörler siyasal süreçlerin güvenikleştirilmesinde hem oldukça hevesli olmuşlar hem de kilit bir rol üstlenmişlerdir. Dolayısıyla güvenikleştirme süreçlerini geleneksel güvenlik kültürü içinde sosyalleşmiş asker-sivil devlet seçkinlerinin kararları ile sınırlandıran her yaklaşım indirgemecilikten kurtulamayacaktır.

Söz konusu çalışmalarda TSK'nın siyasal arenadaki rolü büyük oranda asker-sivil ilişkileri literatürü içinde ordunun sivillerden özerkliği (Cizre-Sakallıoğlu, 1997), sivillerle çatışma (T. Demirel, 2004b) ya da uzlaşma (A. Karaosmanoğlu & Gökakın, 2010) bağlamında tüketilmektedir. Oysa TSK'nın güvenlik pratiklerindeki yaklaşımı daha geniş sosyo-politik süreçler içinde şekillenir. TSK, pretoryen bir aktör olarak güç dengelerinin dönüşümünde önemli roller üstlenirken kurumsal kimliği, ideolojisi, pratikleri vb. de bu sosyo-politik bağlamlarda oluşur. Bu bakımdan TSK, kendinden menkûl, toplumsal güç ilişkilerinden bağımsız, onların üzerinde konumlanan bir aktör değildir. Eylemleri bu güç ilişkileri üzerinde kurucu rol oynamakla birlikte aynı güç ilişkileri tarafından sınırlanır. Dahası, güvenlik pratikleri asker-sivil alanları yatay keserek oluşturulur. TSK, toplumsal aktörlerin üzerinde bir aktör olarak değil; bu aktörler arasında bir aktör olarak görülmelidir. Bu anlamda asker-sivil ilişkileri yaklaşım(lar)ı güvenlik pratiklerini anlamak için yeterli değildir.

Son olarak bu çalışmalar sosyal güvenlik ve/veya ekonomik güvenlik üzerine söz söylemezler. Tıpkı uluslararası GÇ'de olduğu gibi, ulusal GÇ de sosyal ve/veya ekonomik güvenlik meselelerine el atmaz; güvenlik ekseriyetle milli güvenliğe indirgenir ve bu çerçeveden tüketilir. Oysa tarihsel olarak bakıldığında sosyal güvenlik milli güvenlikten bile daha önce politik olarak işlevli hale gelmiştir.⁷ Bu çalışmada sosyal güvenlik ile milli güvenlik arasındaki ilişki ve/veya farklılık(lar) açık bir şekilde gösterilmeye çalışılmaktadır. Okuyucunun aşağıda göreceği üzere bu çalışma sivil-asker, iç-dış, ulusal-uluslararası, kamu-özel gibi esas itibarıyla liberal dikotomileri yatay kesecek şekilde işleyen iktidar ilişkilerini göz önünde bulundurmaktadır. Uluslararası/ulusal GÇ içindeki hâkim eğilimlerden ontolojik, epistemolojik, metodolojik, normatif, analitik ve teorik varsayımları ile ayrılan ve kendisini bu alt-disiplin içinde konumlandırmayan bu çalışma ile GÇ arasındaki tek ortak nokta araştırma nesnesi olan güvenliktir.

Sorunsal, Sorular ve Hipotez

Kapitalist Devlet, Güvenlik ve Toplumsal Düzen: 12 Mart 1971 Muhtırası'nı Açıklamak başlıklı bu tez 12 Mart 1971 Muhtırası'nı devlet, güvenlik ve toplumsal düzen kavramları arasındaki karmaşık ilişkiler ve eklemlemeler üzerinden açıklama

⁷ (Bkz., Neocleous, 2012).

amacını taşımaktadır. Çalışmanın temel sorunsalını *12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türkiye siyasi tarihi içine nasıl yerleştirilebileceği* oluşturmaktadır. Sorunun bu şekilde koyulmasının en önemli nedenlerinden birini 12 Mart Muhtırası'nın akademik düzeyde bir araştırma nesnesi haline gelememesi oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, 12 Mart Muhtırası akademik olarak kör noktada kalmaktadır. Anılar ve gazete yazılarından derlenmiş kitaplar dışında akademik düzeyde betimleyici olarak bile 12 Mart Muhtırası'nı merkezine alan bir çalışmadan söz etmek mümkün değildir. Bu bakımdan 12 Mart Muhtırası'nın haklarında daha fazla çalışma bulunan (bunların da yeterli olduğu tartışmalıdır) 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbeleri'nin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Oysa muhtıranın verildiği 12 Mart 1971 ile genel seçimlerin yapıldığı 14 Ekim 1973 tarihleri arasında çok önemli gelişmelerin yaşandığı aşağı yukarı iki buçuk yıllık bir zaman dilimi vardır. Bu zaman diliminin ayrıntılı analizi yapılmadan 12 Eylül'e ve daha sonrasına dair analizler eksik kalacaktır. Bu bakımdan 1970'ler ile ilgili bazı noktalara değinmekte yarar var. Turan (2013, ss. 3-4)'ın dikkat çektiği gibi hâlihazırda zaten az çalışılmış/çalışılmakta olan 1950'ler 1960'lar ve 1970'ler içinde en az çalışılan dönem 1970'lerdir. 1970'ler “karanlıkta kalmış dönem” “12 Eylül öncesi” “unutulması gereken bir karanlık çağ”, “yitik çağ” olarak sunulmaktadır. Benzer şekilde bu dönem ya bir “siyasi çözümsüzlükler” ve “koalisyonlar” dönemi olarak görülmekte ya da analizlerin çoğu 12 Mart'tan doğrudan 12 Eylül'e atlayarak bu dönemi “terör, kaos, karaborsa ve kriz dönemi” olarak damgalamaktadır. Benzer bir uyarıyı Ünüvar (2013)'ın 1970'ler tasvirinde bulmak mümkündür: “70'ler: 80'lerin öncesi 60'ların sonrası”dır. Bu anlamda bu çalışma Türkiye siyasi tarihinin büyük oranda “karanlıkta kalmış” bir dönemine kısmen de olsa ışık tutar niteliktedir.

Yine çalışma bu temel sorunsal ile bağlantılı olmak üzere şu temel sorular etrafında şekillendi: Günümüzde siyasal lügatin en popüler kavramlarından biri olan güvenlik kavramı nasıl anlaşılabilir? Hâlihazırdaki GÇ literatürü güvenlik kavramı ile ilgili olarak doyurucu bir açıklama çerçevesi geliştirebiliyor mu? Tarihsel süreç içinde güvenlik fikri nasıl tahkim edildi ve nasıl burjuva-liberal toplumsal düzenin en “yüce” kavramlarından biri haline geldi? Burjuva sivil toplum devlet erkinin bir formu olarak polis erki tarafından nasıl şekillendirildi? Polis erki nasıl burjuva sivil toplumun en önemli güvenlik mekanizmalarından biri haline geldi? Güvenlik eleştirel gerçekçilik ve ilişkisel Marksizm diyalogunun sunduğu analitik çerçeve içinden anlaşılabilir mi? Başta Marx olmak üzere önemli Marksist teorisyenler (Gramsci, Poulantzas, Jessop)

bize güvenlik hakkında ne söyleyebilir? Bu sorulara verilecek cevaplarla oluşturulabilecek bir açıklama çerçevesi ya da kuramsal çerçeve ampirik gerçekliği anlamak için kullanılabilir mi? Elinizdeki çalışmanın ampirik odağını oluşturan 12 Mart Muhtırası böyle bir teorik çerçeve içinden anlaşılabilir mi? 12 Mart Muhtırası neden gerçekleşti ve neyi gerçekleştirdi ya da gerçekleştirmedi? 12 Mart 1971 Muhtırası Türkiye siyasi tarihi içinde nasıl okunabilir? Kendi “müstesna” yerine nasıl yerleştirilebilir? Hangi anlamda bir tarihsel kırılma (eğer öyleyse) olarak görülebilir? Çalışma bir bütün olarak bu sorulara cevap aramaktadır.

Çalışmanın *hipotezi* 12 Mart Muhtırası'nın 27 Mayıs 1960 Darbesi ile uygulamaya konan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi içinde bir strateji kayması anlamına geldiğidir. Daha açık ifade etmek gerekirse, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile hayata geçirilen sosyal güvenliğin merkezinde yer aldığı tabi sınıfların aktif rızasına dayalı hegemonya projesi içindeki kriz, milli güvenlik temelli ve tabi sınıfların pasifikasyonuna endekli yeni bir stratejiye geçilmesine neden olmuştur. Tabi sınıfların politik hareketliliğini formel sınırlar içinde meşru kabul eden 27 Mayısçı siyasal proje, yerini tabi sınıfların özerk sınıfsal hareketliliğinin güvenlikleştirildiği, kitlelerin devletin kurumsal mimarisinden otoriter yöntemlerle dışlandığı, devlet formunun otoriterleştirildiği yeni bir döneme bırakmıştır. Ne var ki hipotezin ikinci kısmı 12 Mart'ın 27 Mayıs'ta ve 12 Eylül'de olduğu gibi yeni bir hegemonya projesi ve onunla az çok uyumlu bir birikim stratejisi inşa etmediğini, bu anlamda ulusal-popülere referansla halk kitlelerinin rızasını devşirmekte başarısız kaldığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, 12 Mart iki anlamda başarısız olarak görülmelidir. Birincisi 12 Mart “ulusal popüler”e referansla halk kitlelerin rızasını almakta başarısız olmuştur. İkincisi, 12 Mart temel dertlerinden biri olan sınıfsal hareketliliğin pasifikasyonunda başarısız olarak 27 Mayısçı hegemonya projesinden kopanları içermemiş, onları alternatif ya da karşı hegemonik projelerin kollarına itmiştir. 12 Mart sonrası kitlesel sol siyasallaşmanın nedenlerinden biri budur.

Felsefi-Teorik Temel, Metodoloji ve Kavramsal Alet Çantası

Bu çalışma genel sosyal bilim metodolojisi içinde eleştirel sosyal bilim içine oturmaktadır. Mantıki akıl yürütmesi içerisinde tümdengelim ve tümevarımın dışında bir üçüncü seçenek olarak dışaçekim [*retroduction*] akıl yürütmesini temel alır. Dışaçekim, aynı anda hem olumsuzluğun altını çizer (pozitivizme karşı) hem de geriye

dönük olarak zorunlu nedensel bağlantılar kurulabileceğini öne sürer. (Post-yapısalcılığa karşı) Bhaskar (1975, 1998)'ın savladığı gibi toplumsal olgular açık sistemlerde gerçekleşir. Kapalı laboratuvar ortamlarından farklı olarak olanı etkileyebilecek sayısız değişken söz konusudur. Dahası siyasal güç ilişkileri ve bunların sonuçları açık uçludur. Her niyetli eylem, hedeflediği sonuca ulaşamaz. Bu bakımdan 12 Mart teleolojik bir şekilde kaçınılmazdı denemez. Bununla birlikte madem ki 12 Mart Muhtırası gerçekleşmiştir, o halde geriye dönük olarak tarihsel, toplumsal ve siyasal bağlam içinde 12 Mart'ı mümkün kılan mekanizmalar, yapılar ve eylemler arasında zorunlu nedensellik bağ(lar)ı kurulabilir. Bu 12 Mart 1971 Muhtırası'nın gökten zembille inmediği anlamına gelir. Belirli olgu ve kavramlar arasında neden-sonuç ilişkilerinin kurulabilme olasılığını kabul etmek, 12 Mart'ı *açıklamanın* -en azından teoride- mümkün olduğu anlamına gelir. Bu noktada bu çalışmada açıklamak kelimesinin eleştirel gerçekçiliğe referansla ve kasıtlı bir şekilde yorumsamacılığın *anlama* kategorisine atıf ile aradaki farklılığı vurgulamak amacıyla kullanıldığı belirtilmelidir.

Pozitivizm-post-yapısalcılık kısır tartışması içinde (sosyal) bilimin geleceği için verimli bir alan açan eleştirel gerçekçiliğin özellikle ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımları ile ilişkisel Marksizm'in yine metodolojik ve teorik-analitik varsayımları arasındaki örtüşme bu çalışmanın genel arka planını oluşturmaktadır. Bu çalışma eleştirel gerçekçilik içinde Roy Bhaskar ve Andrew Sayer, ilişkisel Marksizm içinde Gramsci-Poulantzas-Jessop hattını izlemekte ve bu genel teorik aksa güvenlik meselesi ile ilgili uzmanlığı dolayısıyla yer yer Neocleous'u da eklemektedir. Böylece, genel olarak *ilişkisel* bir yönelim içinde GÇ literatürünün hegemonik varsayımlarına karşı alternatif bir çerçeve önermektedir.

Bu tez felsefi düzeyde eleştirel gerçekçiliği, genel teorik düzeyde ilişkisel Marksist varsayımları ve özel teorik düzeyde stratejik-ilişkisel yaklaşımı (SİY) benimsemiş, buna bu yaklaşım içinde eksik bulunan güvenlik kavramını Neocleous üzerinden eklemeyerek bir senteze ulaşma çabası içinde olmuştur. SİY yukarıda dile getirildiği gibi devletin bir ilişki olarak kavranmasından hareket eder. Çalışma, Jessop, Gramsci ve Poulantzas'ı izleyerek devleti ve modern iktidar ilişkilerini geliştirdiği özgül analitik kavramsal araçlar üzerinden anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada Gramsci'nin hegemonya, Poulantzas'ın iktidar bloğu, Jessop'ın hegemonya projesi,

birikim stratejisi ve hegemonik blok kavramları ile Neocleous'un polis ve pasifikasyon kavramları genel teorik çatıyı oluşturmaktadır. Kısaca bu kavramları tanıtalım.

Hegemonya kavramı tabi sınıfların nasıl yönetilebildiği ile ilgilidir. Yanlış bilinç kavramsallaştırmasından farklı olarak tabi sınıflar ile hâkim sınıflar arasındaki ilişkiyi basitçe bir aldatma ya da yanıltma olarak değil; tabi sınıflar tarafından verilen aktif, organik rıza olarak kavramsallaştırır. Hâkim sınıf(lar) ya da sınıf fraksiyonu tabi sınıfları kendisine tahakküm yoluyla değil “politik, ahlaki ve entelektüel” liderlik yaparak bağlar. Bununla birlikte, hegemonya salt rıza üzerinden değil rıza-zor kombinasyonu üzerinden sağlanır. İktidar bloğu kavramı hegemonik sınıf ya da fraksiyonun liderliği altında örgütlenen hâkim sınıfların çelişkili birliğini ifade eder. Burada da basitçe ittifaktan fazlası, hegemonik sınıf (ya da fraksiyonun) liderliği söz konusudur. Hegemonya projesi bu çalışmanın kilit kavramlarının başında gelir. Hegemonya projeleri sosyo-politik iktidar ilişkilerinin özgül dönemselleştirilmesine yarar. Bir hegemonya projesi soyut-genel çıkar ile somut çıkarlar arasındaki ihtilafı çözme iddiasındaki sosyo-politik programlardır. Hegemonya projeleri farklı sınıfsal aktörlerin ilişkiselliği içinde yaratılır ve formülasyonunda aydınlar tayin edici rol oynar. Birikim stratejileri ekonomi dışı ön koşulları ile birlikte bir büyüme modeli için gerekli sosyo-ekonomik çerçeveyi güvence altına alır. İdeal olarak birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin birbiriyle uyumlu olması beklenir. Hegemonik blok kavramı iktidar bloğundan farklı olarak belirli bir hegemonya projesi etrafında bir araya gelen, içinde tabi sınıfların, aydınların, sosyal kategorilerin bulunduğu daha geniş bir toplumsal koalisyonu ifade eder. Polis kavramının bir askeri müdahaleyi ele alan çalışmada kullanılması uygunsuz görülebilir. Oysa polis erki bu çalışmada basitçe polis kurumunu değil devletin burjuva sivil toplumu biçimlendirme kapasitesine gönderme yapar. Bu anlamda polis erki daha soyut bir kavram olarak devlet erkinin failliğinin altını çizer. Bu bakımdan argüman biraz daha zorlanırsa her askeri müdahalenin bir polis erki olarak görülebileceği söylenebilir. Ayrıca bu argümanın önemli imalarından biri Neocleous (1996, 2000)’ın önerdiği gibi devlet sivil toplum ayırımına ontolojik değil metodolojik nedenlerle ihtiyacımız olduğudur. Bu ayırım sayesinde devletin sivil topluma nüfuz edebilme mekanizma ve biçimleri ampirik olarak gösterilebilir. Öte yandan güvenlik kavramı militarizm kavramından daha fazlasına gönderme yapar. Bu anlamda güvenlik kavramının asker ve polis arasında bağlantı kurduğu söylenebilir. Son olarak pasifikasyon bu çalışmada güvenliğin özgül bir formülasyonu olarak kullanılmaktadır. Bu tez içinde pasifikasyondan kasıt,

toplumsal güçler içinde hegemonya projelerine dahil olmayan ya da bunlardan kopan toplumsal güçlerin (yeniden) içerilmelerinin mümkün olmadığı durumlarda, etkisiz hale getirilmeleridir. Bu minvalde, hegemonya projelerine dahil edil(e)meyen toplumsal güçler direniş sergiledikleri, alternatif ya da karşı hegemonik projeleri örgütlemek üzere siyasallaştıkları oranda birer güvenlik sorununa dönüşürler. Bu bakımdan güvenlik kavramının buradaki teorik gövdeyi de aşacak şekilde *antagonistik ötekinin pasifikasyonu* olarak kavramsallaştırılması önerilmektedir. Bu formülasyonla GÇ’de hâkim pozitivist, inşacı ve postyapısalcı varsayımlara alternatif bir formülasyon önerilmiş olmaktadır.

Amaçlar

Çalışmanın birbirleriyle ilişkili dört amacından söz edilebilir. Bu amaçlardan *birincisi* çalışmanın ampirik konusu olan 12 Mart Muhtırası’nı açıklayabilecek bir teorik çerçeveye ulaşabilmektir. Bu bakımdan çalışma güvenlik kavramını baz alan alternatif bir teorik çerçeveye ulaşma amacı gütmektedir. Bu amaçla bağlantılı olarak çalışma mevcut GÇ literatürünün eleştirel değerlendirmesine girişerek onun liberal paradigmalardan etkisi altındaki ontolojik ve epistemolojik varsayımlarının eleştirel değerlendirmesini amaçlamaktadır. Bunun nedeni, GÇ literatürünün önemli felsefi ve teorik sorunlarla malül olmasıdır. Bu bakımdan çalışma GÇ’nin kapsamlı bir eleştirisi üzerinden alternatif bir güvenlik formülasyonuna ulaşmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın *ikinci* amacı politik-arkeolojik bir şekilde liberal ve/veya erken liberal düşünürler üzerinden güvenlik kavramının burjuva sivil toplumun merkezi öneme sahip bir kavramı olduğunu göstermektir. Böylece liberal projenin özgürlükten çok güvenliği esas aldığı vurgulanacaktır. Ayrıca, güvenliğin reaktif değil belirli bir burjuva sivil toplum formu yaratımında proaktif bir rol oynadığı gösterilecektir. Bu bakımdan liberal düzlemde doğallaştırılmış ve depolitize edilmiş güvenlik kavramını retrospektif olarak yeniden tarihselleştirmek ve yeniden politikleştirmek amacındadır.

Çalışmanın *üçüncü* amacı güvenliğin ilişkiel Marksist bir formülasyonuna ulaşmaktır. Marksist klasiklerde yer alması ve ilişkiel Marksist düşünürler doğrudan güvenlik ile yazmış olmaları da iddia, embriyonik ve dağınık haldeki mülhazalardan iyi kötü tutarlı bir güvenlik formülasyonuna ulaşmak için önemli ipuçlarının yakalanabileceğidir. Özellikle güvenliğin bir politik mesele olarak konulması ve sınıfsal karakterinin deşifre edilmesi gittikçe güvensizlikle özdeşleştirilen bir dünyada

oldukça önemlidir. Bilhassa, liberal ve muhazakâr güvenlik aydınları tarafından geliştirilen güvenlik projesi, disiplin, kapatma, gözetleme mekanizmaları ve güvenliğin liberal bir çerçevede içinde teknik ve apolitik bir mesele olarak sunulması dahası dünyanın dört bir tarafında politik hareketlilikleri ve formel hak ve özgürlükleri baltalayıcı ya da ortadan kaldırıcı bir işleve bürünmesi güvenliğin bir politik mesele olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Çalışmanın *dördüncü* amacı Türkiye siyaset bilimi literatürü içinde genellikle ihmal edilen bir olay olarak 12 Mart Muhtırası'nı açıklayabilecek özgül bir analitik çerçeveye ulaşabilmektir. Bu bakımdan çalışma her ne kadar bu alanda betimleyici çalışmalar eksik olsa da analitik bir çalışma olma arzusundadır. Başka bir deyişle, bu çalışma 12 Mart döneminde yaşananları kronolojik bir sıralama içinde betimleyici bir şekilde değil, 12 Mart'ı mümkün kılan koşullar ile aktörler, olaylar ve stratejiler arasında bağlantılar kurarak analitik bir biçimde ele alma isteğindedir. Bunu yaparken siyaset bilimi dahil olmak üzere Türkiye sosyal bilim literatürüne hâkim olan “muhalif ama hegemonik” olarak görülebilecek “güçlü devlet geleneği tezi” olarak da bilinen tarih okuması ve onun türevlerinden kendini ayırma kaygısı taşımaktadır. Bu bakımdan çalışma, analitik olarak vaatkar alternatif bir tarih okuması içinden, devlet ve sınıfları birbirine dışsal antiteler olarak değil; birbirini oluşturan, şekillendiren ve koşullayan *kurumsallaşmış ilişkiler alanı* olarak gören bir perspektif içinden 12 Mart'ı değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Katkılar

Bu amaçlar kapsamında gerek GÇ içindeki hegemonik varsayımlara gerekse de Türkiye siyaset bilimi içindeki hâkim değerlendirmelere alternatif bir açıklama çerçevesi geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu anlamda çalışmanın literatürdeki önemli boşlukları dolduracağı umulabilir. Öncelikle, çalışma güvenlik kavramını Uİ'nin bir alt disiplini (Foucaultcu anlamda da) olan GÇ'nin tekeline çıkararak siyaset biliminin konusu haline getirmek ve kavramı uluslararası değil ülke içi iktidar ilişkilerini anlayabilecek şekilde yeniden tasarlamaktadır. Bu anlamda bu tezin uluslararası/ulusal GÇ'ye önemli itirazları vardır. Bilindiği gibi, GÇ ABD'nin başını çektiği Batılı ülkeler tarafından Soğuk Savaş koşulları içinde geliştirilmiştir. Bu bakımdan varlığını anti-komünist bir siyasetin varlığına borçludur. GÇ, jeostratejik ve politik varoluş koşulları dışında ABD'nin öncülüğünde Batılı bloğun hâkim (sosyal)

bilim felsefesi olan pozitivism tarafından yoğun bir şekilde biçimlendirilmiştir. 1980'lerden sonra ise "post-pozitivist" çağda toplumsal inşacılık ve post-yapısalcılık GÇ içinde etkili olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, pozitivism zayıflasa bile güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan GÇ içinde pozitivist ve yorumsamacı metodolojilerin hâkim olduğu söylenebilir. Bu çalışmada alternatif bir şekilde bu iki yaklaşımın dışında eleştirel gerçekçi bir metodoloji içinden farklı ontolojik, epistemolojik, metodolojik, normatif varsayımlar önerilmektedir. Güvenliği bireysel ya da toplumsal değil *ilişkisel* bir şekilde içsel ve dışsal güç ilişkileri diyalektiği içinde ele almayı önermektedir. Elinizdeki çalışma güvenlik meselesi ile ilgili olarak 12 Mart 1971 Muhtırası'nı açıklamanın ötesinde genel olarak güvenlik meseleleri ile ilgili olarak da mütevazı bir katkı sunma amacı taşımaktadır. Bu şekilde güvenliğin *ilişkisel* doğası vurgulanmaktadır. Çalışmanın literatüre özgün katkılarından biri budur.

Bir diğer özgün katkı güvenliğin Marksist kavramsallaştırması ile ilgilidir. Marksist gelenek içinde güvenlik kavramına olan ilginin Neocleous ve birkaç isim⁸ dışında son derece cılız olduğu söylenebilir. Bu anlamda bu çalışma ilişkisel Marksist bir çerçevede içinden güvenlik kavramının anlaşılabilirliği önerisini sunmaktadır. Bu da somut olarak Neocleous'un güvenlik yorumunun ya da daha doğrusu *pasifikasyon* kavramının Gramsci-Poulantzas-Jessop hattına eklenmesiyle yapılabilir. Bu bakımdan çalışma ilişkisel bir devlet ve/veya toplum teorisi bağlamında özgül bir tarihsel konjonktür içinde hegemonya projeleri, birikim stratejileri ve pasifikasyon olarak güvenlik arasında bağlantılar kurmayı önermektedir. Böylece güvenliği politikleştirme, tarihselleştirme, dönemselleştirme şansı yakalanabilir.

Bir başka özgün katkı genel olarak Türkiye siyasi hayatını hegemonya projeleri ve birikim stratejileri gibi analitik kavramlarla dönemselleştirmekle ilgilidir. Bu sayede betimleyici dönemselleştirmelerin ötesine geçerek sosyo-tarihsel bağlam, politik, ekonomik, ideolojik, hukuki vb. alanların karmaşık etkileşimi, güç dengelerinin değişimi ve bunlara eşlik eden devlet formunun değişen biçimleri ile açıklama yolu açılmış olur. Özel olarak ise hakkında çok az çalışma bulunan 12 Mart Muhtırası ile ilgili betimsel öğeler sunulduğu gibi bunları anlamlandıracak analitik bir

⁸ Marksist kategorileri kullanarak güvenlik meselesini anlamaya çalışan çalışmalar için (Bkz., Boukalas, 2014a, 2014b; Rigakos, 2016; Rigakos & Ergul, 2013; Rigakos, McMullan, Johnson, & Özcan, 2009) Güvenliğin Marksist ve/veya Marksist ilhamlı çalışmalarının kısa bir özeti ve eleştirisi için (Bkz., Bedirhanoglu, Dölek, & Hülagü, 2016).

çerçeve önerilmiştir. Bu anlamda, tezin en özgün katkılarından biri 12 Mart Muhtırası'nı okuma biçiminde saklıdır.

Yol Haritası

Bu çalışma 12 Mart 1971 Muhtırası sürecinde yaşanan gelişmelerin kronolojik bir dökümünü vermiyor. Esasında bu çalışma sırasında, o dönemi tüm ayrıntılarıyla resmedecek bütüncül ve betimleyici çalışmalara ihtiyaç olduğu ortaya çıktı. Bununla beraber, bu çalışma betimleyici olmaktan çok analitik; tanımlayıcı olmaktan çok açıklayıcı bir çalışma olma arzusundadır. Bu çalışma, indirgemeci, araçsal ve yapısalci-işlevselci olmayan bunun yerine strateji, aktör ve ilişkilere nedensel öncelik atfeden, stratejik-ilişkisel yaklaşım olarak adlandırılabilir bir teorik temele sahip. Bu perspektiften, 12 Mart ne salt 1970'lerin iktisadi durgunluğu ya da ithal ikameci sanayileşme (İİS) sisteminin kendi yapısal açmazları ne de sanayi burjuvazisinin gerekleri ya da sermaye birikim sürecinin tıkanıklığını açmak ya da ordunun özerk bir aktör olarak kendi içindeki emir komuta zincirini yeniden tesis etmek için giriştiği bir eylem olarak anlaşılabilir. 12 Mart, daha ziyade sınıfsal güç ilişkilerinin billurlaştığı, sınıfsal pozisyonların netleştiği, sınıf-ıçi ve sınıflar arası mücadelelerin keskinleştiği bir dönemde 27 Mayıs'ın sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin içine düştüğü hegemonya krizi konjonktüründe, hegemonik bloğun dağıldığı, iktidar bloğu içindeki çatlakların genişlediği ve sol hareketin, işçi sınıfı örgütlenmesinin ekonomik-korporatif uğraktan politik-hegemonik uğrağa meyletmesi başka bir deyişle "çizmeyi aşması" sonucu bir güvenlik sorunu haline gelmesi ve bu duruma cevap olarak güvenlik siyasetinin devreye sokulduğu sınıf siyasetinin pasifikasyona uğratılmaya çalışıldığı bir tarihsel dönemeç olarak anlaşılabilir.

Çalışma iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmın ilk bölümü, Uİ'nin bir alt-disiplini olan GÇ bünyesindeki ontolojik, epistemolojik, metodolojik, normatif ve teorik varsayımların eleştirel değerlendirmesine ayrıldı. Bu bölümdeki temel argüman, bu literatür içindeki egemen varsayımların genel olarak liberal paradigmalara dayandığı ve güvenliğin istisnai, siyasetler üstü, teknik bir mesele olduğu yolundaki liberal argümanı yeniden ve yeniden üreterek bu alandaki potansiyel verimliliği düşürdüğü ya da önemli tartışmaları tekdüzeleştirdiğidir. Çalışma bu bölümde özellikle, halihazırdaki GÇ literatürüne hâkim olan pozitivist, yorumsamacı ve post-

yapısalcı yaklaşımların eleştirel gerçekçi ve ilişkisel Marksist eleştirisi üzerinden güvenliği *antagonistik ötekinin pasifikasyonu* olarak anlamayı önermektedir.

Sonraki bölümde polis erki liberal toplumsal düzenin imali açısından ele alınacaktır. Askeri müdahaleyi ele alan bir çalışmada polis ile ilgili bir bölümün bulunması yadırganabilir. Ancak şu uyarı yapılmalıdır: Anlatılan bir kurum olarak polisten ziyade devletin burjuva sivil toplumu biçimlendirme mekanizması olarak polis erkidir. Polis erkinin bir kuruma indirgenmesi ve ona kurumsal özerklik atfedilmesi eleştirilmektedir. Polis, bir kurum olarak değil, devlet erkinin bir formu ve bir faaliyet olarak ele alınmalıdır. Bu bakımdan içsel dışsal gibi Kantçı dikotomilere dayalı polis ve asker arasındaki katı formel ayrımlar reddedilmelidir. Önerilen çerçeveye göre gerek kurum olarak polis gerekse de ordu, devlet erkinin farklı kurumsal formlarıdır. Buradaki öneri polis ve askeri birbirine indirgemekten ziyade bunları devlet erkine bağlayarak ele almayı içerir. Bu bölüm ayrıca polis erkinin etimolojik ve tarihsel yörüngesine odaklanarak polis ve *polis* arasındaki bağlantıları, toplumsal düzenin inşasında polis erkinin imal edici rolünü tarihsel bağlamı içinde gözler önüne sermektedir. Özellikle tarihsel seyri içinde 16. ve 17.yüzyıllardan itibaren polis erki burjuva toplumsal düzenini imâl edici bir işlev kazanmıştır. Polis kurum ya da erk olarak ne liberal iddiaların aksine satükoyu koruyan bir güçtür ne de ortodoks Marksist iddiaların aksine hâkim sınıfların elinde işçi sınıfının siyasallaşmasını zor yoluyla bastıran bir araçtır; polis erki belirli davranış kalıplarını, kimlikleri, pratikleri vb. seçici bir şekilde üreterek belirli bir toplumsal düzeni yaratan bir güçtür.

Çalışmanın bir sonraki bölümü polis gücünü üretken bir güç olarak kavramsallaştıran Adam Smith'e ve çok daha az oranda Patrick Colquhoun'a ayrılmıştır. Smith'in ekonomi-politik ile ilgili çalışmaları yeterince bilinmekle birlikte onun toplumsal düzen ve polis ile ilgili düşünceleri yeterince ele alınmamıştır. Smith'in erken dönemine ait az bilinen eseri *Lectures on Jurisprudence* [İçtihat Üzerine Dersler]'da polis erkine temizlikten ucuzluğa, yangınların söndürülmesinden geçimliklerin fiyatının belirlenmesine kadar geniş bir görev alanı verilir. Smith, feodalizmin aşamalı çözülüşü ile mülksüz kalarak kentlere doluşan “efendisizlerin” düzensizliğin asıl kaynağı olduğunu ve çözümün bunların manifaktürlerde çalıştırılarak ücretli emeğe dönüştürülmesi ile çözülebileceğini savunur. Benzer şekilde, Colquhoun da yoksulların, suçluların, aylakların çalışma evlerinde

çalıştırılarak işçi sınıfına dönüştürülmeleri gerektiğini söyler. Öte yandan Smith'in *The Wealth of Nations* [Ulusların Zenginliği]'nde polis kavramı başrolü yitirmiştir, artık başrol kendi kendini düzenleyebilen piyasadadır. Böylece, polis gittikçe görünmez kılınmış ve anlamı izleyen yıllarda büyük oranda daralmıştır.

Takip eden bölüm Hegel'in devlet ve polis erki ile ilgili görüşlerini ve Marx'ın bu görüşleri nasıl eleştirdiğine odaklanmaktadır. Buradaki temel dert gerek siyaset teorisi gerekse de Marksist teori açısından hayati öneme sahip bir sorunsalın sunumudur. Bu sorunsal kapitalist üretim tarzı (KÜT) ile birlikte devlet ve burjuva sivil toplumun birbirinden farklılaşmasıdır. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Hukuk Felsefesinin Prensipleri]'nde siyasal (devlet) ve toplumsal (burjuva sivil toplum) farklılaşmayı ya da ayrışmayı çözme amacındadır. Ancak Marx'ın *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* [Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi]'nde dile getirdiği gibi Hegel'in felsefi-politik çabası başarılı olamamaktadır. Zira Hegel'in özdeşlik sorununa çözümü devlet ile burjuva sivil toplum arasında aracı kurumlar oluşturmaktır. Polis de işte bu aracı kurumlardan biridir ve Hegel'in tasarladığının aksine işlevi özdeşlikten çok devletin burjuva sivil toplumu biçimlendirme kapasitesinin kurumsal olarak artırılmasıdır.

Çalışma sonraki bölümde ilişkisel Marksist bir aks üzerinde başta Marx olmak üzere Gramsci, Poulantzas ve Jessop'ı iki genel sebeple ele almaktadır. Bunlardan birincisi tezin devlet, sınıflar ve iktidar ilişkileri ile ilgili olarak genel teorik çerçevesinin tamamlanmasıdır. İkinci özel amacı ise bu isimlerin özgül olarak güvenlikle ilgili yazmadıklarının bilinciyle eserlerinin güvenlik kavramı etrafında semptomatik bir okumasını gerçekleştirmektir.

Çalışma Marx'ı üç tema üzerinden ele almaktadır: güvenlik, ilksel birikim ve Bonapartizm. İlk kavramın analizi büyük oranda Marx'ın "güvenliğin burjuva toplumunun yüce değeri" olduğu şeklindeki saptamasına dayanır. Marx burada güvenliği insan hakları bağlamında liberal temel değerlerin özgürlük, mülkiyet vb. güvencesi olarak ele alır. Altı çizilmesi gereken nokta, libealizmin formel-hukuki eşitlikçiliği ile gerçek eşitsizlikleri maskeleyebilmesidir. Güvenlik bu şekilde sosyo-politik eşitsizliklerin hukuki ilişkilere dönüştürülerek görünmez kılınmasıdır. İlksel birikimin ele alınmasının nedeni ekonomist-Marksist okumalara ve katı altyapı-üstyapı modellerine karşı ekonominin ontolojik düzeyde ayrı bir alan olarak kendi

kendini üretmediğini ve her zaman politik hamlelere ihtiyaç duyduğunu, dahası sermaye birikim sürecinin kendiliğinden ve barışçıl olmayıp politik ve zor ile harmanlanmış şekilde gerçekleştiğini gösterebilmektir. Bonapartizm, “istisnai” bir rejim olarak askeri darbe dönemlerini andırmaktadır. Buna ek olarak ve belki de daha önemlisi *18 Brumaire*’in dört başı mamur bir siyaset sosyolojisi kitabı olmasıdır. Elinizdeki tezde kullanılan birçok kavramın kökü söz konusu çalışmada içindedir.

İtalyan düşünür Gramsci hiç kuşkusuz en önemli Marksist teorisyenlerden biridir. Özellikle, ekonomist ve araçsalcı olmayan bir devlet teorisi, hegemonya, tarihsel blok, aydınlar, pasif devrim, Sezarizm, mevzi ve manevra savaşı, kararsız güçler dengesi gibi kavramlarla Marksist siyasal analiz evrenini zenginleştirmiştir. Çalışma, Gramsci’nin kavramsal haritasını çıkaracak ve özellikle hegemonya, genişletilmiş devlet ve genişletilmiş hegemonya kavramsallaştırmalarına dikkat çekecektir. Hegemonyanın “politik, ahlaki entelektüel” liderlik olarak salt rıza anlamına gelmediği; daha ziyade *rıza-zor kombinasyonu* olarak ele alınması gerektiğinin altı çizilecektir. Ayrıca, Gramsci’de rıza ve zor ilişkisinin niteliği ile ilgili önemli ipuçları yakalamak mümkündür. Gramsci düşüncesinde “genişletilmiş” devlet rızasını devşirmekte başarısız olduğu toplumsal kesimleri zor yolu ile hizaya sokar.

Yunan düşünür Poulantzas savaş sonrası dönemin en önemli Marksist devlet teorisyenidir. Lenin, Gramsci, Althusser hattında geliştirdiği yaklaşım büyük önem taşımaktadır. Özellikle devletin bir ilişki olarak kavramsallaştırılması devlet teorisi alanında çığır açan bir yeniliği işaret etmektedir. Poulantzas ayrıca bölgesel teori yaklaşımını ortaya atmış, yalıtım etkisi, iktidar bloğu gibi kavramlarla önemli teorik müdahalelerde bulunmuştur. Ayrıca istisnai devlet formlarının (faşizm, Bonapartizm, askeri müdahaleler) kapsamlı çözümlenmelerini yaparak bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuş, III. Enternasyonal’in ekonomist faşizm yorumlarına karşı siyasal olanın önceliğinin altını çizmiştir. Poulantzas ayrıca 1970’lerin ortalarından itibaren kök salmaya başlayan burjuva parlamenter devletin yeni “normal” formu olan otoriter devlet kavramını tartışmaya açmıştır.

Son olarak yaşayan en önemli Marksist devlet teorisyenlerinden biri olan İngiliz akademisyen Bob Jessop ele alınmaktadır. Jessop, eleştirel gerçekçiliğin felsefi arka planını kullanarak Gramsci ve Poulantzas çizgisinde stratejik-ilişkisel adı verilen özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. Çalışma, Jessop’un, stratejik-ilişkisel yaklaşımını,

ilişkisel devlet teorisini ele alacak ve özellikle hegemonya projeleri, birikim stratejileri ve hegemonik blok gibi kavramları işe koşacaktır. Bu kavramlar belirli konjonktürlerdeki somut toplumsal güçler konfigürasyonunun analizinde bilhassa faydalıdır. 12 Mart 1971 Muhtırası büyük oranda Jessop'ın sunduğu kavramsal çerçeve içinden çözümlenecektir.

Birinci kısmın sonunda çalışma ampirik olay için kullanabileceği teorik çerçeveyi tamamlamış olacaktır. Buradaki teorik hamle güvenliği *antagonistik ötekinin pasifikasyonu* olarak genel bir düzeyde bırakmak değil; onu hegemonya projeleri birikim stratejileri ve pasifikasyon kavramı bağlamında yerine oturtmaktır. Bu anlamda güvenlik pasifikasyon kavramının yardımıyla ampirik düzeyde hegemonya projeleri ve birikim stratejileri kavramlarına eklenmektedir. Başka bir deyişle soyutlama düzeyi çok daha yüksek bir kavram olan güvenlik daha somut düzeylerdeki hegemonya projeleri ve birikim stratejileri kavramları düzeyine pasifikasyon kavramı dolayısıyla indirilmektedir. Böylece güvenlik özgül sosyo-politik dönemselleştirmeler içinde somutlanmaktadır. Bu bağlamda formülasyon şu şekli alacaktır: Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri belirli bir hegemonik sınıf (ya da fraksiyonu) liderliğindeki iktidar bloğu'nun öncülüğünde formüle edilir ve daha geniş bir hegemonik bloğun desteğini alarak hayata geçirilir. Ancak hegemonya projeleri ve birikim stratejileri içsel olarak belirli çıkar, kimlik ve aktörlerin kutuplaştırılmasına dayalıdır. Başka bir ifadeyle, her hegemonya projesi ve birikim stratejisi *a priori* belirli çıkar, kimlik ve aktörleri ayrıcalıklı hale getirirken diğerlerini en hafif tabirle önemsizleştirir. Bu nedenle bazı toplumsal kesimler ideolojik, politik, ekonomik, kültürel vb. sebeplerle hegemonya projelerince ya içerilemezler ya da daha önce sağladıkları rıza ve desteği çekerek mevcut hegemonya projesinden muhtelif sebeplerle koparlar. Böyle durumlarda eğer bu toplumsal aktörler alternatif ve/veya karşı hegemonik projeler etrafında politikleşirlerse önemli bir güvenlik sorunu olarak imal edilirler. İşte çalışma, güvenliği içeril(e)meyen grupların tehdit olarak inşa edilmeleri bağlamında değerlendirecektir. Belirli toplumsal aktör, eylem ve kimlikler bu bağlamda güvenlikleştirilir ve onları içerecek hegemonya projeleri ve birikim stratejilerinin yokluğunda birer güvenlik sorunu olarak pasifikasyona uğrarlar. 12 Mart 1971 Muhtırası bu teorik bağlamda çözümlenecektir.

İkinci kısım, 12 Mart 1971 Muhtırası'nı ele alınan teorik çerçeve içinden değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu kısım mevcut 12 Mart analizlerinin eleştirel

değerlendirilmesi ile açılmaktadır. Daha sonra, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile devreye sokulan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi, onu krize sokan gelişmeler 12 Mart 1971 Muhtırası'na yol açan gelişmeler olarak ele alınmaktadır. 12 Mart Dönemi'nin kendisi ise güvenlik ve reform olmak üzere iki ayrı tema etrafında ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu iki tema bir arada da anlatılabilir; ancak analitik sebeplerle ayrı bir şekilde değerlendirilmektedir. Yoksa toplumsal yaşamın karmaşık bütünlüğü içinde bu iki kavram iç içe geçmiş süreçleri işaret etmektedir.

İkinci kısmın ilk bölümü siyaset bilimi literatürü içindeki mevcut 12 Mart analizlerinin hangi analitik araçlara ve argümanlara dayanarak açıklanmaya çalışıldığını eleştirel bir şekilde göstermektedir. Mevcut 12 Mart analizlerinin büyük çoğunluğu önemli bazı teorik zaafarla malüldür. Bu analizlerin büyük çoğunluğu farklı politik pozisyonlarına rağmen (muhafazakâr, liberal, sol liberal ve sosyal demokrat) benzer teorik açmazları paylaşmaktadır. Bu yaklaşımların çoğunluğu orduyu, devleti ya da bürokrasiyi şeyleştiren, iktidar ilişkilerinden özerkleştiren ve onlara dışsallaştıran “güçlü devlet geleneği” tezini farklı noktalardan yeniden üretmektedir. Türkiye tarihi ordu, özne olarak devlet ya da asker-sivil bürokrasi ve/veya devlet seçkinlerinin kendi ekonomik-korporatif ve/veya politik-hegemonik çıkarları için toplumun bütününe dışardan çeşitli sosyo-politik projeler dayatması şeklinde okunur. Bu bağlamda 12 Mart TSK içi hiziplerin mücadelesi ile; seçkinlerarası mücadeleler ile, ya da bürokrasi ve sanayi burjuvazisi arasındaki mücadele ve koalisyonlarla anlaşılır. Sınıfsal güç ilişkilerinin analize katıldığı durumlarda burjuvazi de dahil olmak üzere tüm toplumsal sınıflar bir zümre olarak bürokrasi karşısında edilgen bir şekilde resmedilir. Bu yaklaşımlar devleti, orduyu ve sınıfları ilişkisel bir şekilde ele almadığı oranda onları güç ilişkilerinden bağımsız antiteler olarak kavrarlar.

Sonraki bölüm 12 Mart Muhtırasına giden yolda 27 Mayıs Darbesi ile uygulamaya konan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin sosyal güvenliğe dayalı veçhesini gözler önüne sermektedir. Çalışma, sosyal güvenliği tabi sınıfların aktif rızasını kazanmaya dönük kapsayıcı bir hegemonik strateji olarak Keynesçi Ulusal Refah Devleti (KURD) formu ile ilişkilendirmektedir. Bu dönemde sosyal güvenlik “komünizmin panzehiri” olarak değerlendirilerek yaygın bir sosyal güvenlik sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Bu kapsayıcı “tek uluslu hegemonya projesi” içindeki kriz eğilimlerinin yoğunlaşması ile bu projeyi mümkün kılan hegemonik blok dağılır

ve iktidar bloğunda önemli çatlaklar belirir. Tabi sınıflar, aydınlar ve sivil-askeri bürokratlar mevcut hegemonya projesinin ötesine uzanan talepler ile gerek sağ gerekse sol politik pozisyonlardan bu projeden koparlar. Bu durum hegemonya projesi içinde bir hegemonya krizine neden olur. Bu kriz söylemsel, pratik ve kurumsal mekanizmalar ile bir güvenlik sorunu olarak inşa edilir. Yeni bir hegemonya projesinin üretilmediği durumda bir restorasyon gündeme gelir ve sosyal hakların anarşiye neden olduğu şekilde yeni bir hegemonik argüman devreye sokulur. Böylece sınıf hareketliliği güvenlikleştirilir.

Artık sınıf ilişkileri kapsayıcı bir şekilde sosyal güvenlik üzerinden değil; dışlayıcı bir şekilde milli güvenlik üzerinden yönetilecektir. Bu yeni strateji uyarınca sıkıyönetim uygulanır, MGK'nın belirleyiciliği artırılır, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulur. Anayasa değiştirilerek sınıf siyasetinin alanı daraltılır, sendikalaşma ve dernekleşme hakları kısıtlanır, özerk devlet kurumlarının özerkliği etkisizleştirilir, devlet erki yürütmeye toplanır ve askeri erkin özerklik kapasitesi artırılır. Böylece devlet aygıtı otoriterleştirilir. Bu şekilde mevcut projenin kapsama alanı daraltılarak sınıf siyasetinin pasifikasyonu devreye sokulur.

12 Mart 1971 Muhtırası bulutsuz gökte çakan bir şimşek değildir. Muhtelif kriz eğilimlerinin ve farklı aktörlerin eylemlilikleri sonucu meydana gelmiştir. 12 Mart'ı doğuran hegemonya krizini yaratan etmenlerden biri Adalet Partisi (AP)'nin hegemonya projesi ve onu krize sokan gelişmelerdir. AP'nin hegemonya projesi hâkim sınıflar ile tabi sınıfları kalkınmacılık, Batıcılık, ılımlı muhafazakârlık üzerinden bir araya getiren “popülist-kalkınmacı” bir hegemonya projesidir. Ancak tüm sınıfların çıkarlarının aynı anda temsili çelişkili bir süreçtir. Başka bir deyişle tüm sınıfların çıkarlarını aynı anda temsiline soyunan bir siyasi partinin bazı sınıfları diğerleri aleyhine imtiyazlı kılması kaçınılmazdır. AP, uzun süre kentli tekeli sanayi sermayenin çıkarlarını özellikle orta ve küçük ölçekli taşra burjuvazisinin çıkarlarının üstünde tutan bir yol izledi. Ancak sandığa endeksli bir kitle partisi olarak AP'nin kesintisiz olarak tekeli sermayeden yana tavır alması mümkün olamazdı. AP, oy kaygısıyla kırsal çoğunluğa, bürokrasiye ve küçük burjuvaziye yapılan kaynak aktarımının masrafını tekeli sermayeye vergi yoluyla koymaya kalkınca bu fraksiyon AP ile olan ilişkilerini kopardı. Bu durum AP'nin yönetme kapasitesinin iyice daralmasına neden olarak kriz eğilimlerini besledi.

Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)'ın 12 Mart Muhtırası'ndan yalnızca 20 gün sonra kurulması doğrudan muhtıra ile ilgili olmasa da muhtıranın da içinde gerçekleştiği sınıfsal güç dengeleri içinde oldukça anlamlıdır. Çalışma TÜSİAD'ın kuruluşunu sanayi sermayesinin ekonomik-korporatif uğraktan politik-hegemonik uğrağa geçme hamlesi olarak değerlendirmektedir. Buna göre TÜSİAD kurumsal kimliği ile kendi fraksiyonel çıkarlarını tüm toplumun çıkarı olarak inşa etme çabası içindedir. Bu nedenle gazetecilerle, aydınlarla ve siyasiler ile organik ilişkiler kurarak ve sınıfsal olarak ılımlı bir dil kullanarak politik hegemonyasını inşaaya çalışmaktadır. Yine de 12 Mart süreci içinde politik-hegemonyanın en önemli koşullarından biri olan diğer sınıfların özerk politik örgütlenmesine tahammül kapasitesinin oldukça dar olduğu ve TÜSİAD'ın tabi sınıfların politik hareketliliğinin pasifikasyonunu ve devlet formunun otoriterleşmesi projesini desteklediği söylenmelidir.

12 Mart Muhtırası ilk verildiğinde bunun ordu içindeki anti-parlamentarist Baasçı sol kliğin işi olduğu sanılmıştı. Oysa durumun böyle olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Yine de bu klikle yakın ilişkileri olan ve muhtemelen son anda statükocu Sunay-Tağmaç kanadı ile iş birliği yolunu seçen Batur-Gürler kanadının etkisiyle reform teması muhtıra içinde yer alabilmişti. Başka bir deyişle muhtıra, güvenlik ve reform temalarının bileşiminden oluşmaktaydı. Batur-Gürler kanadı reformu mevcut 27 Mayısçı projeyi yeniden hegemonikleştirmek için bir araç olarak görmüştü. Bu nedenle I. Erim Hükümeti (26 Mart 1971-11 Aralık 1971) özellikle bir reform hükümeti olarak kuruldu. Ancak içerisinde bulunan devletçi-sol teknokratların burjuvaziye hedef alan söz ve eylemleri sonlarını getirdi. Sonraki süreçte kurulan diğer hükümetlerin programları burjuvazinin çıkarları ile uyumlu bir şekilde reform temasının ağırlığının azaldığı buna mukabil güvenlik temasının ağırlığının sürekli olarak arttığı bir seyir izledi. Böylece güvenlik üzerinden şekillendirilen 12 Mart Rejimi, tabi sınıfların aktif rızasını ulusal popülere referansla kazanmakta başarısız olarak hegemonikleşemedi. Dahası rejim yeni bir birikim stratejisi getirmekte de başarısız oldu. Böylece 12 Mart bir pasifikasyon projesi olarak operasyonel düzeyde kaldı. Yine de bu olay önemli bir kırılmayı imlemektedir. 12 Mart, sınıf hareketliliğini güvencileştirerek bunu devletin kurumsal mimarisine kazıdı. Bu anlamda 27 Mayısçı hegemonya projesi içinde önemli bir farklılaşmayı işaret etmektedir.

KISIM I: TOPLUMSAL DÜZEN, GÜVENLİK VE TOPLUMSAL DÜZENİN GÜVENLİĞİ

1.1. Sosyo-ontolojik İlişkiler ve Antagonizmalar: Güvenlik Üzerine Düşünmek

1.1.1. Güvenlik Kavramının İçerimleri

Güvenlik gündelik hayatlarımız içine öylesine nüfuz etmiştir ki çoğunlukla üzerine düşünmeyiz. O derece doğal ve normaldir ki *güvenlik nedir* gibi bir soru bize son derece anlamsız görünebilir. İçinde güvenliğin olmadığı bir hayat, gerçek bir hayat olarak telakki edilmez. Güvenliksizlik sürekli bir tehdit ve tehlike hali ve “diken üstü” bir yaşam anlamına gelir. Konformizmin tam zıddı, bir rahatsızlık durumu, “rahat nefes alnamayacak” bir tedirginlik halidir güvenliksizlik. Belki de bu sebeplerden güvenliği bulunduğu yerden söküp atmayı gerektirecek zihinsel bir çaba içine girmeyiz. Güvenliğin ne olduğu, hangi anlamlara geldiği, ne zaman gerçekten güvenlik içinde olabileceğimizi düşünmeyiz. Kendimizi bu nokta ile sınırlarsak güvenlik deneyimlediğimiz ve/veya deneyimleyemediğimiz bir durum ya da duygu durumu olarak kalır. Oysa güvenlik salt gündelik hayat düzeyinde tüketilemez; kavram aynı zamanda bir araştırma nesnesi haline gelebilir/gelmiştir. Güvenlik kavramı üzerine düşünmeye başladığımızda ve üzerindeki “normallik” şalını kaldırdığımızda bambaşka bir manzara ile karşılaşırız. Bu nedenle güvenlik kavramını ele almak isteyen her araştırmacı, kavramın çok yönlülüğü nedeniyle birtakım zorluklarla karşılaşacağını peşinen kabul etmeli ve ona göre hareket etmelidir.

Zorlukların *ilki*, kavramın semantik yörüngesini dikkatli bir şekilde ele almayı gerektirecek *semantik* zorluktur. Semantik zorluktan kasıt, kavramın düz anlam, yan anlam, gönderme ve içerimlerinin kavramın tarihsel seyri de göz önünde bulundurularak belirli bir bütünlük içerisinde ortaya konulabilmesindeki zorluktur. Söz konusu zorluğu aşmanın yollarından biri kavramın gündelik hayat içindeki kullanımını etnografik bir tahlilden geçirmektir. Zira güvenlik en başta *transhistorical* [tarihötesi] bir olgu ve bir insan ihtiyacıdır. Bu haliyle, şüphesiz güvenlik gündelik hayatlarımız içine gömülüdür. Kastedilen güvenlik ihtiyacının gündelik hayatımızı şu ya da bu şekilde- sayısız birçok faktörle birlikte- durmaksızın biçimlendirmesidir. Güvenlik ihtiyacının her yerde hazır ve nazır olması, onun özgüllüğünü kavrayabilmeyi zorlaştırmaktadır. Güvenliğin sosyolojisi ya da antropolojisi olgu hakkında önemli ipuçları sağlayabilir. Yine de çalışmanın amacı bu değil, dolayısıyla

burada böylesi bir çaba başka araştırmacılara bırakılmaktadır. Altı çizilmesi gereken nokta güvenliğin gündelik kavranışı ile bir akademik/analitik⁹ mesele olarak güvenlik kavramsallaştırmaları arasında bir gerilim olmasıdır. Bu gerilimin temelinde güvenliğin “doğal” bir ihtiyaç olarak görülmesi ile kurgulanmış/inşa edilmiş bir akademik nesne olarak ele alınması arasındaki fark yatar. Öte yandan, güvenliğin *tarihötesi* bir ihtiyaç olması onun yalnızca bir insani ihtiyaca indirgenebileceği anlamına gelmez. Bu anlamda, *bir ihtiyaç olarak güvenlik* kavramsallaştırması günümüz dünyasının girift güvenlik politikalarını anlamlandırmada yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu tür bir kavramsallaştırmanın ötesine geçmek gerekmektedir.

Semantik zorluğu aşmanın *ikinci* yolu basitçe sözlüklere bakmak olabilir. Bu bize kavramın sözlük anlam ya da anlamlarını verecektir. Sözlük anlamlarındaki değişim ve dönüşümler Foucaultcu anlamda bir soykütük çıkarılması bakımından ya da Koselleckçi bir şekilde güvenlik kavramının tarihinin yazılması açısından kullanılabilir. Böylece güvenlik kavramının antropolojik, etimolojik ve semantik yolculuğunun izleri sürülebilir. Tarihsel dönüşüm, söz ve eylem arasındaki diyalektik açıdan ele alınabilir; hermönetik [yorumsamacı] metodolojinin sunduğu imkânlar çerçevesi içinden güvenlik kavramının dilbilimsel haritası çıkarılabilir. Bu sayede güvenliğe dair yeni içerimler keşfedilebilir. Tüm bunlar söylendikten sonra bu çalışmanın bunların hiç birisine girişmediği ifade edilmelidir. Bu durumun temel nedenini metodolojik tercih(ler) oluşturmaktadır. Elinizdeki çalışma dil, söz, yorum ve sembollerden (bunların kurucu rollerini göz ardı etmeden) ziyade aktör, ilişki ve antagonizmalara ve bunların pratikler yoluyla inşasına odaklanmaktadır.

İkinci güçlük *akademik* bir güçlük olarak adlandırılabilir. Bunun nedeni kavramın uluslararası ilişkilerden psikolojiye, hukuktan tarihe, sosyolojiden kriminolojiye geniş bir yelpazede farklı disiplinlerin kullanım alanına girmiş olmasıdır. Beklenebileceği gibi kavramın popüleritesi uluslararası ilişkilerin bir alt disiplini olarak GÇ'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu var olan durumu daha da karmaşıktır ve kavramın yeni anlamlarla yüklenmesine neden olmuştur. Neticede, kavram çok farklı yönleri dönmüş ve nihai olarak anlam bakımından *aşırı yüklenmiştir*. Dahası kavram GÇ içinde de *contested* [çekişmeli] kavram olarak

⁹ Analitik/akademik kategorisini nötr ya da teknik bir alan olarak değil aksine hayli politik bir mecra olarak kavradığımı belirtmem gerekir.

değerlendirilmiştir (Buzan, 1983, s. 10; S. Smith, 2005). GÇ içindeki araştırmacılar güvenlik kavramının ortak bir formülasyonu üzerinde anlaşamamışlardır. Kimileri bunun nedenini kavramın doğası gereği çekişmeli bir kavram olması ile açıklamıştır. Örneğin Booth (2005)'a göre güvenlik *türev* bir kavramdır. Doğrudan analistin politik pozisyonundan türemektedir. Bu perspektiften kavramın kendi başına hiçbir anlamı olmadığı dahi düşünülebilir. Bu bağlamda kavram, GÇ içindeki farklı ontolojik, epistemolojik, metodolojik, teorik-analitik ve normatif pozisyonlara göre çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Bu noktada, güvenlik kavramının-diğer akademik kavramlarda olduğu gibi-*değer-bağımsız* olmadığını söylemek gerekir. Tüm akademik kavramlar için geçerli olduğu gibi, bir kavramın hangi şekilde tanımlanacağı sorusu iktidar ilişkilerinden ve araştırmacının politik pozisyonundan bağımsız değildir. Gerçekten de “teori her zaman birileri ve belirli amaçlar içindir”(Cox, 1981). Dolayısıyla her güvenlik formülasyonunun *a priori* ya da *a posteriori* politik içerimleri olabilir. Araştırmacının bilgi nesnesinden bağımsız olduğunu varsayan naif-pozitivist yaklaşımı bir kenara bırakacak olursak araştırmacı ve bilgi nesnesi arasındaki *a priori* teorik ilişkiyi göz önünde bulundurmamız gerekir. Uluslararası ilişkilerin bir alt disiplini olarak GÇ'nin-disiplinlerin tarafsız olduğunu varsayan pozitivist varsayımların tersine-yüksek derecede politize olduğunu ifade etmektedir. GÇ iç/dış iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Gerek Uİ gerekse de GÇ disiplinlerinin belirli ülke ya da ülkelerin hegemonya inşasında payanda işlevi gördüğü de bir sır değildir.

Bu minvalde, ikinci güçlkle bağlantılı olarak bir *üçüncü* güçlükten söz edilebilir: Kavramın aşırı genişlemesi ve derinleşmesi. Kavram, popüler bir akademik nesne haline geldikten sonra türlü kavramlarla birleşerek farklı kavram çiftleri oluşturmuştur. Örneğin, güvenlik bugün yalnızca güvenlik olarak değil, milli güvenlikten sosyal güvenliğe, insani güvenlikten çevre güvenliğine; finansal güvenlikten veri güvenliğine, enerji güvenliğinden iş güvenliğine; özel güvenlikten kamu güvenliğine çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kavramın derinleşmesi ise geleneksel olarak devlet düzeyinde anlaşılan güvenliğin, bireyden topluluğa çevreden bütün gezegene farklı toplumsal ve uzamsal düzeylerle ilişkilendirilmesidir. Bu aşırı genişleme ve derinleşme bize başka bir hikâye anlatmaktadır. Şimdi her şey güvenlikle ilintilidir. Yalnızca politik meseleler güvenlik kavramı etrafında tartışılmıyor; “*günümüz toplumsal ve siyasal benzer bir şekilde güvenlik lügatı tarafından hâkimiyet altına alınmış ve gittikçe güvensizleşen bir dünyada yaşıyoruz.*”

(Neocleous, 2008, s. 2) Bunun nedenleri nelerdir? Neden güvenlik kavramı fetiş de denebilecek bir şekilde popüler oldu? Güvenlik hangi nitelik ve/veya nitelikleri dolayısıyla bu denli yaygın bir referans nesnesi haline geldi? Bu bölümde önerilecek çerçevenin bu soruları tatmin edici şekilde cevaplayabilmesi amacıyla üç aşamalı bir strateji izlenecek. İlk olarak kavramın etimolojik kökeni ele alınacak, ikinci olarak güvenliğin semantik bir incelemesine girişilecek ve son olarak GÇ'nin temel varsayımları eleştirilerek kavramın özgün bir formülasyonuna ulaşılmaya çalışılacak.

1.1.1.1. Etimolojik Köken

Güvenlik kavramı, Latince *securus/securitas* Latince olumsuzluk ön eki olan *se* ile dikkat, itina göstermek, kaygı, tıbbi itina gibi anlamlara gelen *cura* sözcüklerinin bileşiminden oluşmuştur. Öyleyse, kavramın ilk anlamı *secure*, dikkatsiz, itinasız, kaygısız, tedbirsiz gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte, tarihsel olarak iki farklı ve hatta çelişik anlamdan söz etmek mümkündür. Birinci anlam olumlu göndermeye sahiptir ve kaygıdan uzak olmak, huzurlu olmak anlamındadır. Kavramın olumsuz anlamı ise dikkatsizlik ve dayanaksız özgüven gibi anlamlara gelebilmektedir. İnsanlar için bir sıfat olarak kullanıldığında *securus*; fütursuz, korkusuz gibi anlamlara gelmektedir (Neocleous, 2000, s. 42). *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nde (OİS) şu örnek kullanımlara rastlıyoruz: “*bizim kibirli şanımız, fenalığımız, avareliğimiz, güvenliğimiz*” (1564); “*Onlar...günahkar güvenlikte boğuldular.*” (1575) ve Shakespeare *Macbeth*'te “*güvenlik ölümlülerin en büyük düşmanıdır*” “*güvenliği (lüksünün etkisi) onun yıkımı oldu.* (1726). “*İtinayı elden bırakmayın; senin durumunda kesindir ki güvenlik tehlike doğuracaktır.*” (1780). “*Her hükümet tam olarak ne zaman ne tehlike işareti olduğunu ve ne zaman güvenlik için mazeret olduğunu biliyordu.*” (1858) Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Görüldüğü gibi güvenliğin İngiliz dilinde şaşırtıcı bir şekilde olumsuz çağrışımları vardı. Bununla beraber güvenliğin bu olumsuz yönü zamanla kayboldu ve yalnızca olumlu anlamı kaldı. Böylelikle, fütursuzluk olarak güvenlik anlamı tehlikeden azade olmak anlamına dönüştü. Şimdi kavramın günümüz anlamına ve muhtemel çağrışımlarına bakalım.

1.1.1.2. Semantik Çağrışımlar

OİS'e göre kelimenin ilk anlamı “güvende olma durumu”dur. Herhangi bir tehlikeden korunmuş olmak, emniyette olmak anlamındadır. İkinci anlamı yalnızca bir durum değil aynı zamanda bir his, güvende olma hissine karşılık gelir. Kavram

koruma, emniyet, himaye etme, saklama, zarar görmezlik, zaptedilememe, muhafaza etme, sakınma, ihtiyat, savunma, garantiye almak, teminat, güvence gibi birçok kavramla yakından ilişkilidir. Kavram, *prima facie*, ontolojik olarak bir tehdidin ya da tehlikenin yokluğuna işaret ediyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bu tanım ve kavramsal göndermelerde mündemiç başka bir çağrışım söz konusu olabilir. Sözlük tanımına göre güvenlik hem bir duruma hem de bir duyguya denk düşebilir. Birincisi, bir tür nesneliliği ifade ederken ikincisi doğrudan duygulara ve öznelliğe hitap etmektedir. Dolayısıyla sözlük tanımında kavramın çelişkili görülebilecek iki farklı yönü olduğu söylenebilir: *durum olarak güvenlik* ve *duygu olarak güvenlik*. Ancak, durum olarak güvenlik ile duygu olarak güvenliğin çakışabileceğini ya da çakışmayabileceğini akılda tutmakta yarar var. Birincisi için nesnel bir tehdidin olmaması güvenliğin sağlanması için yeterli iken ikincisi için basitçe korku duymamak güvenlik vesilesi olabilir. Korku tamamen öznel olabileceği için herhangi birini korkutmak güvensizlik duygusu yaratabilir. Bu sebeptir ki, öznel ve nesneliliğin güven(siz)liğin iki farklı yüzü olduğunu söylemek mümkündür. Bu tespiti yapmak önemlidir; çünkü GÇ literatürü içinde güvenliğin objektif, subjektif, yoksa intersubjektif¹⁰ mi olduğu ile ilgili tartışmalar eski ateşini biraz kaybetmiş gibi görünse de hala tam anlamıyla sönmüş sayılmaz. Bu çalışmada güvenliğin ne objektif ne subjektif ne de yalnızca intersubjektif olduğu savunulmaktadır. Güvenlik *hem objektif hem de subjektiftir*.¹¹ Çelişkili görünen bu hayati nokta daha sonra açılacaktır.

Sözlüklerdeki güvenlik tanımlarının bir başka boyutu da tanımların daha çok kendilikten hareket etmesidir. Hâlbuki *ben* ve *öteki* ayrımı güvenlik meselelerinde hayati önem taşımaktadır. Buna rağmen bunun Schmittçi bir dost-düşman ayrımı olmadığı konusunda okuyucu uyarılmalıdır. Schmittçi formülasyonda dost-düşman ayrımı iradi-öznel bir şekilde siyasi otorite tarafından yapılırken -ve hatta bu ayrımı

¹⁰ *Intersubjectivity* [öznelerarasılık] birden fazla öznenin belirli bir durumu aynı şekilde kabul etmesidir. Toplumsal yaşam içinde dil, kültür ve soyutlamalar üzerinden gerçekleşen anlam üretimi öznelerarasılık olmadan gerçekleşemez. Öznelerarasılık diğerlerini ikna, inandırma ve kandırma için de hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında bir örnekten hareket edersek belirli bir tehdit algısı ancak öznelerarasılık içinde toplumun bütününe yayılarak siyasal nitelik kazanabilir. Yine de şunu hatırla tutmakta yarar var: Özneler -sayılarından bağımsız olarak- yanlış bir kanıyı “gerçekmiş” gibi benimseyebilir. Başka bir deyişle, herhangi bir inancın paylaşıldığı kişi sayısı ile söz konusu inancın “gerçekliği” arasında bir pozitif korelasyondan söz etmek mümkün değildir.

¹¹ Objektiften kasıt öznenin bağımsız, şeylerin doğasına gönderme yapan, bizim ya da diğerlerinin onlar hakkında ne düşündüğünden bağımsız olarak var olan şeylerdir. Subjektif ise hakkında düşündüğümüz, deneyimlediğimiz, inandığımız ve hissettiğimiz şeylerdir (Sayer, 2000, s. 58).

yapabilme kudreti siyasi otoritenin birincil kaynağını teşkil etmekte iken- kendilik ve ötekilik arasındaki ayrımın sosyo-ontolojik boyutları da olabileceği söylenebilir. Bu noktaları ortaya koyduktan sonra güvenlik kavramının tanım(lar)ı içindeki muhtemel iki ima şöyle ortaya konulabilir. Birinci ima, ilk bakışta en yaygın ve açık olanı gibi durmaktadır. Buna göre, *tehlike ve(ya) tehdit olarak öteki* basitçe yoktur. Güvendeyiz çünkü tehlike ve/veya tehdit mutlak olarak yoktur.¹² Ancak ikinci ima işleri biraz karmaşık hale getiriyor. Potansiyel tehlike olarak öteki yok değildir; ancak *pasif, etkisiz veya hareketsizdir*. Bu durumda yine güvendeyizdir çünkü tehlike olarak ötekinin zarar verme kapasitesi yoktur. İşte bu ikinci ima geliştirilebilirse güvenlik anlayışı için alternatif bir formülasyon için kapı aralanabilir. Eğer güvenliği yalnızca tehlikenin yokluğu olarak değil de tehlikenin etkisizliği olarak da kavrayabilirsek tehlikenin nasıl etkisizleştirilebileceğine dair bir gündem ortaya çıkacaktır. İşte asıl bu ikinci ima güvenliğin gündelik kavranışını açık ya da örtük bir biçimde şekillendirmektedir. İlginç bir uzaylı örneği ile üç farklı güvenlik durumu örneği verilebilir. Birinci durumda (i) uzaylılar basitçe yoklar, dolayısıyla güvendeyiz. İkinci durumda (ii) uzaylılar varlar, ancak herhangi bir düşmanlık emaresi göstermiyorlar, geçici de olsa yine güvendeyiz. Üçüncü ve son durumda (iii) uzaylılar varlar, agresif davranışlar sergilediler ancak etkisiz hale getirildiler. Sonuç olarak yine güvendeyiz. Ancak, (iii), (i) ve (ii) ye göre bazı sorular gündeme getirebilir: a) Uzaylılar nasıl zararsız hale getirildi? b) Her zaman zararsız kalabileceklerinden nasıl emin olabiliriz? c) Eğer emin olamazsak ne yapabiliriz? Bu sorulara verilecek cevaplar belirli bir güvenlik formülasyonu için ufuk açıcı olabilir.

1.1.2. Güvenlik Çalışmaları'nın Kısa Tarihi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919'da Uluslararası İlişkiler ayrı bir disiplin olarak Birleşik Krallık'ta, Aberystwyth'de ortaya çıktı. Temel amaç benzer bir savaşın engellenebilmesinin koşulu olan uluslararası hegemonyanın inşa edilebilmesi için diplomatik-stratejik bilgi üretimini gerçekleştirmektir. GÇ ise ABD'de 1940'larda İkinci Dünya Savaşı bağlamında ortaya çıktı. Savaştan sonra SSCB'ye karşı verilen stratejik mücadele konjonktüründe gelişti. 1940'lardan 1980'lere kadar GÇ stratejik çalışmalar olarak adlandırılmaktaydı. Temel odak noktası savaş olgusu, savaş teknolojileri ve diplomatik-stratejik hamlelerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın maliyeti

¹² Örneğin Wolfers (1952)'in formülasyonuna göre güvenlik, objektif anlamda "sahip olunan değerlere karşı tehditlerin *yokluğu*" olarak anlaşılabilir. [vurgu bana ait]

“savaşların generallere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu göstermişti” (Walt, 1991, s. 214). Dahası Soğuk Savaş’ın başlaması güvenliği en önemli konu haline getirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürde ortaya çıkan ABD’nin izolasyonist politikaya son vermesi, Truman Doktrini, Marshall Yardımı, 1947 Amerikan Milli Güvenlik Yasası, NATO’nun kurulması, Kore Savaşı, Varşova Paktı’nın kurulması, Küba Devrimi ve Küba Füze Krizi, güvenlik kavramının uluslararası arenada ne denli önemli olabileceğini gösterdi. Kavramın öneminin giderek artmasıyla bu konu üzerinde çalışan sivil uzman sayısı da arttı. Nükleer silahların geliştirilmesi ve dehşet dengesi teorileri diplomatik-stratejik ilişkilerin artırılmasını zorunlu kılmasından dolayı daha fazla sivil uzman “stratejik çalışmalar” adı altında istihdam edilmeye başlandı. Sonuç olarak, büyük oranda oyun teorisi, caydırıcılık teorisi, nükleer silahlanma (Buzan & Waeber, 2007) silah kontrolü ve sınırlı savaş teorilerinin (Baldwin, 1995) hâkimiyetinde 1950’li ve 1960’lı yıllar GÇ’nin “altın çağı” olarak nitelendirildi. “Karşı güç”, “stratejik güç hassasiyeti”, kriz dengesi, gerginlik artışı, hasar sınırlaması ve sınırlı nükleer savaş kavramları bu dönemde gündeme geldi (Nye & Lynn-Jones, 1988). Bununla birlikte GÇ’nin “altın çağı” yumuşama sürecinin (1969-1979) de etkisiyle 1960’ların ortalarından itibaren sona erdi. GÇ’ye olan ilginin azalmasının bir nedeni de Vietnam Savaşı’nın araştırmacılar üzerinde olağanüstü bir politik baskı oluşturmasıydı (Walt, 1991). Buna rağmen 1970’ler GÇ’de bir “Rönesansa” tanık oldu (Walt, 1991). Kabaca iki genel sebepten söz edilebilir: Bunlardan birincisi şirketlerin güvenlik meselesine olan ilgisindeki ani artışı. Ford Vakfı, Carnegie Şirketi, Olin Vakfı gibi şirketler ve şirket vakıfları güvenlikle ilgili akademik çalışmalara muazzam kaynak ayırmaya ve güvenlik alanında uzmanlaşacak merkezler kurmaya başladılar (Nye & Lynn-Jones, 1988). Örneğin, Ford Vakfı tarafından fonlanan *Uluslararası Güvenlik*, alanında lider bir forum haline geldi. İkinci bir sebep olarak 1973 Petrol Krizini ve Arap-İsrail Savaşları’nı gösterebiliriz. Bu örnekler güvenlik paradigmasının hâlâ ne kadar kırılğan olduğunu tekrar hatırlattı. Daha sonraları, Soğuk Savaş’ın bitişi, yeni bir dekolonizasyon dalgası, Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve Berlin Duvarı’nın yıkılması GÇ için tarihsel bir dönüm noktası anlamına geldi. Bu dönemde yalnızca konuyla ilgili profesyonel aktivite artmadı; aynı zamanda akademik çalışmalarda da bir patlama yaşanmaya başlandı. Soğuk Savaş’ın bitişi, güvenliği devletlerin ve orduların ötesinde düşünebilmenin kapısını açtı. Böylelikle Soğuk Savaş sonrası dönem, küreselleşme, 9/11 saldırıları ve terörle savaş konuları etrafında biçimlendi.

Benzer şekilde, alanda bir teorik evrimden söz edilebilir. ABD’de stratejik çalışmalar 1950 ve 1960’larda büyük oranda ampirik verileri, deneyimleri, deneyi ve gözlemi insan davranışını anlamak için anahtar kabul eden “davranışçı devrim”¹³ tarafından biçimlendirildi. Yine bu dönemin diğer önemli teorisi realist varsayımlara ve pozitivist epistemolojilere dayanan ve bireyin rasyonel karar aldığını varsayan “rasyonel tercih teorisi”¹⁴ ile “oyun teorisi”¹⁵ oldu. Avrupa’da, ABD’ye kıyasla her iki teorinin de görece daha etkisiz kaldığını söylemek yanlış olmaz. Bunun yerine, Avrupa’da daha ziyade eleştirel teoriler etkiliydi. Dahası Soğuk Savaş sonrası Avrupa’da sosyal inşacılık, eleştirel GÇ ve post-yapısalcılık gibi reflektivist yaklaşımlar büyük ivme kazandı. Bu yeni yaklaşımlar GÇ’nin araştırma gündeminin devlet ve ordudan doğaya, doğal felaketlere, iklim değişikliğine, enerjiye, toplumsal cinsiyete, göçe, AIDS’e, açlığa, yoksulluğa ve benzeri alanlara doğru genişletilmesini savundular. Eş zamanlı olarak daha çok ABD’de ve daha az seviyede olmakla birlikte Avrupa’da neorealizm ve neoliberalizm arasında, GÇ’nin daha genel konularına odaklanan ve özellikle terörle savaş söylemine yoğunlaşan bir “neo-neo sentezi”¹⁶ ortaya çıkmaya başladı (Hay, 2002, s. 19).

Bu noktada, özgün bir güvenlik formülasyonuna ulaşabilmek için GÇ içindeki başlıca ontolojik, epistemolojik, metodolojik, teorik-analitik ve normatif pozisyonların eleştirisine girişilecek. Bu şekilde çalışma GÇ içindeki yaygın ve hegemonik varsayımlardan kendini ayırtırmayı ummaktadır.

1.1.3. Güvenlik Çalışmalarının Eleştirisi

1.1.3.1. Ontolojik Eleştiri

Ontoloji, kabaca varlık felsefesi anlamına gelir. “Öznenin kendisi hakkındaki bilgisinden bağımsız olarak maddi dünya var mıdır?” temel sorusuna verilecek cevap

¹³ Davranışçılık ile ilgili olarak bu çalışmada (Bkz., 1.1.3.2.)

¹⁴ Rasyonel tercih teorisi ile ilgili olarak bu çalışmada (Bkz., 1.1.3.2.)

¹⁵ Oyun teorisi ile ilgili olarak bu çalışmada (Bkz., 1.1.3.2.)

¹⁶ “Neo-neo sentezi”, realizmin neorealizm; liberalizmin neoliberal kurumsalcılık olarak kendini restore etmiş biçimleri arasındaki yakınlaşmayı ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Neorealizm, Waltz (1979)’un klasik realizmi “bilimsel temellere” oturtma çabasına ve klasik realizmden farklı olarak insan doğasına değil; uluslararası sistemin anarşik yapısına yaptığı vurguya dayalı olarak ortaya çıktı. Neoliberal kurumsalcılık ise özellikle Keohane ve Nye (2011)’in geleneksel liberal tezlerin dışına çıkarak uluslararası sistemin anarşik karakterini ve ulus-devletlerin ve uluslararası kuruluşların temel aktörler olduğunu kabul eden, ülkeler arasında “karmaşık karşılıklı bağımlılık” [*complex interdependance*] ve işbirliği olanaklarına vurgu yapan teorik müdahaleleri etrafında şekillendi. Her iki yaklaşımın reflektivist (post-yapısalcı, yorumsamacı, sosyal inşacı) pozisyonlar karşısında rasyonalizmden taviz vermeyen bakış açıları bu yakınlaşmayı pekiştirdi.

herhangi bir analitik yaklaşımın ontolojik pozisyonunu vermede belirleyicidir. Kabaca materyalist ve idealist olmak üzere iki temel ontolojik pozisyondan söz etmek mümkündür. Materyalizm, öznenin düşüncesinden, inancından, yargılarından ve bilgisinden bağımsız olarak var olan tüm fenomenin maddi bir özdeğe dayandığını iddia ederken; idealizm, düşünceleri ve öznelere maddi dünyanın temeli olarak kabul eder. Bu iki temel ontolojik pozisyondan farklı epistemolojik pozisyonlar türer. Dolayısıyla, failin ontolojik pozisyonu herhangi bir teorik-analitik pozisyonun belirlenmesinde kilit rol oynar. Bu şekilde ontolojinin felsefi bir kategori olarak epistemoloji, metodoloji ve normatiflik karşısında zamansal önceliği vardır. Bu sebepten, herhangi bir çalışmanın ontolojik pozisyonu o çalışmanın epistemolojik, metodolojik, normatif ve analitik-teorik pozisyonlarını haritalandırmak için başlangıç noktası olarak kullanılabilir. Demek ki her çalışma, kendinden ayrılamayacak üstü örtük ya da açık olarak bir ontolojik pozisyona sahiptir. Bu bakımdan ontoloji sürekli takılıp çıkarılabilecek bir “giysiden ziyade tıpkı bir deri” gibidir (Marsh David & Gerry, 2010).

Bu noktada GÇ içindeki başlıca ontolojik varsayımlar bir hareket noktası olarak ele alınmaktadır. Demek ki şöyle bir soru sorulabilir: Güvenlik kavramının ontolojik karakteri (eğer varsa) ne olabilir? Güvenlik objektif, sübjektif ya da intersübjektif midir? Ya da soruyu başka bir şekilde formüle edersek güvenlik, nesnel olarak mı düşünsel¹⁷ mi yoksa söylemsel olarak mı var? Bu aşamada GÇ’deki başlıca üç ontolojik pozisyon şöyle sıralanabilir: 1) Materyalist ontoloji: Realizm, Liberalizm, Marksizm ve Eleştirel Gerçekçilik; 2) Düşünsel ontoloji: İnşacılık (konvansiyonel inşacılık ve eleştirel inşacılık); 3) Söylemsel ontoloji: post-yapısalcılık.

Ele alınacak ilk politik pozisyon, materyalist bir ontolojiye yaslanan realizm olacak. Realizm açık bir şekilde güvenlik meselelerinin nesnel olduğunu iddia eder. Klasik realizm ile Kenneth Waltz’un yapısal realizmi arasında bir ayırım yapılabilir. Klasik realizmin köklerinin Tukididis, Makyavelli, Hobbes ve Morgenthau’ya kadar

¹⁷ İngilizcede *ideational* kavramı, “dolaysız bir biçimde duyularda bulunmayan, düşünce ve fikir nesnelere oluşumu ile ilgili olan” şeklinde düşünülebilir. Türkçe’de ise *ideational*, *düşüncel* ya da *düşünsel* olarak çevrilebilir. Ancak Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre *düşüncel*’in anlamı “gerçekte olmayıp yalnızca düşüncede, tasarım içinde var olan” anlamına gelirken düşünsel “düşünce ile ilgili, düşünce sonucu ortaya çıkan, düşünceye dayanan, fikri” anlamlarına gelmektedir. İdealizmin farklı derecelerdeki varyantları olarak değerlendirilebilecek söz konusu ontolojik yaklaşımların bir kısmı için fikirlerden bağımsız “gerçek dünya” var olabilir. Ancak kavranabilmesinin tek yolu usa vurumdur. Bu nedenle, *ideational*’ı TDK’yı izleyerek *düşüncel*’den ziyade *düşünsel* olarak karşılamayı uygun buldum.

uzandığı genel olarak kabul edilirken; yapısal realizm ya da neorealizm büyük oranda Kenneth N. Waltz'un 1954 tarihli *Man, the State and War: A Theoretical Analysis* [İnsan, Devlet ve Savaş: Bir Teorik Analiz] ve 1979 tarihli *Theory of International Politics* [Uluslararası İlişkiler Teorisi] kitapları etrafında oluşturulmuştur. Buna rağmen temel bir varsayım seti paylaştıklarını söylemek yanlış olmaz. Klasik realistler (uluslararası) bağlamın ön-verili olduğunu ve temel olarak içinde herkesin herkese karşı ebedi savaşının sürdüğü Hobbesçu bir doğa durumu olduğunu varsayarlar. Hobbes (1996), nihai olarak bir egemen liderliğinde örgütlenen iç toplumsal düzeni ele alırken, klasik realistler uluslararası arenayı, içinde ulus-devletlerin doğrudan milli güvenlikleriyle bağlantılı kendi nesnel çıkarları doğrultusunda rasyonel, bütünlüklü bir aktör olarak davrandıkları bir anarşi ortamı olarak kabul ederler. Hobbes'un formülasyonu ile aralarındaki önemli bir fark, bu anarşi ortamını sona erdirecek mutlak bir egemenin var olmamasıdır. Demek ki zorlayıcı, egemen bir erkin yokluğunda (örneğin bir dünya devleti) atomvari egoist devletler kendi güvenliklerini sağlamak için diğer devletlerle rekabet halindedirler. Güvenlik tehditlerine karşı esas olarak yalnızdırlar. Bu anlamda realistler, anarşinin *a priori* bir nesnellik olduğu iddiasındadır. Dahası, realistler devletlerin uzam-zamansal maddi kaynak ve yeteneklerini, askeri güçlerini, refah, silah, coğrafya, jeostratejik konum ve nüfuslarını güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasında birer maddi veri olarak alırlar. Bu anlamda herhangi bir devletin maddi temelini diğer devletleriyle ölçülebilir ve karşılaştırılabilir olduğunu savunurlar. Bu bakımdan, realistler devletlerin politik rejim, ekonomik yapı ve ulusal kimliklerindeki farklılaşmaları göz ardı ederek içsel örgütlülük bakımından aynı, bağımsız, kişisel çıkarlarını takip eden rasyonel aktörler olduğunu vurgular.

Yapısal realizm ya da neorealizmin temel varsayımına göre uluslararası sistem aktörlerden bağımsız bir şekilde, ontolojik olarak anarşiktir. Başka bir deyişle, anarşi uluslararası sistemin nesnel bir unsurudur ve süreklilik arzeder. Uluslararası sistemin üç temel özelliği anarşik yapı, eşit egemen ve rasyonel aktörler ve değişik kapasitelerle girişilen hayatta kalma mücadeleleridir (Tuğtan, 2014, s. 122). Devletler güçleri ve kabiliyetleri [*capability*] oranında bu anarşik sistem içinde hayatta kalmaya çalışmaktadır. Devletler- liberallerin büyük önem atfettiği devlet-dışı aktörlere kıyasla- başat aktör olma vasıflarını korumaktadır. Klasik realizmde analiz düzeyi güç arayışı içinde rekabet halindeki ulus-devletler iken; neorealizmde ilgi yapısal bir unsur olarak uluslararası sistemin anarşik yapısına kaymıştır. Waltz (1979, ss. 18–19)

İndirgemeci teoriler ile sistemik teoriler arasında bir ayrıma gider. İndirgemeci teoriler bütünü parçalarına indirgeyerek anlamaya çalışırlar. Bu anlamda örneğin uluslararası sistemi tek tek ulus-devletlerden hareketle anlamaya çalışan teoriler indirgemecidir. Sistemik teoriler ise bütüne odaklanarak sistemi “etkileşim halindeki birimler” olarak kavrama eğilimindedir. Sistem, tek tek birimlerin [*unity*] toplamından daha fazlasıdır (Waltz, 1979, s. 40). Neorealizmde sistemik teorilerin açıklayıcılık kapasitesi bakımından analitik üstünlükleri vardır. Devletler özerk aktörler olarak davranırlar da eylemleri yapısal unsurlar tarafından hem koşullanır hem de sınırlanır. Bu yapısal sınırlar içinde rasyonel aktörler olarak devletlerin davranışları büyük oranda öngörülebilir. Neorealizmin ortaya çıkmasını sağlayan motivasyonlardan biri klasik realizmi “spekülatif” unsurlarından -örneğin etik ve insan doğası ile ilgili görüşler- ayıklayarak, pozitivist modellerden hareketle daha “bilimsel” temellere oturtmaktadır. Bu bakımdan neorealizm, materyalist ontoloji ve pozitivist varsayımlar üzerine kuruludur. Dahası, neorealizm aktörlerin toplumsallığını yok sayan ve onlara mikro düzeyde özerk bir sosyo-ontolojik statü atfeden faydacı [*utilitarian*]¹⁸ yaklaşımdan önemli izler barındırır. Özetlemek gerekirse neorealizm, devlet merkezilik, faydacılık ve pozitivism ile nitelendirilebilir (Ashley, 1986).

Liberalizm, realizmle materyalist ontolojiden başlayarak pozitivist epistemoloji ve *aktör-olarak-devlet* tahayyülü anlamında önemli varsayımlar paylaşır. Buna karşılık normatif ve teorik olmak üzere kimi noktalarda realizmden ayrılır. Liberal Uİ ve GÇ anlayışlarının Hugo Grotius, John Locke ve Immanuel Kant’a değin uzandığı genel olarak kabul edilir. Liberalizmi realizmden ayıran temel noktalar, insan doğasının iyimserliğine, kapitalizmin gelişimi ile bağlantılı olarak ulus-devletler arasında iş birliği olanaklarına ve uluslararası kuruluşların etkililiğine yaptığı vurgudur. Liberal iyimserliğe –ve hatta teleolojiye- göre barış, iş birliği ve ticari kapitalist piyasa ilişkileri sayesinde öncelikli olarak Avrupa devletleri arasında mümkün ve gereklidir. Bu nedenle, anayasacılık, kozmopolitanizm, bireysellik, *doux commerce*, serbest ticaret, insan aklı ve çıkarı gibi liberal değerler üzerine inşa edilmiş federal-benzeri uluslararası kurumlar aracılığıyla Kantçı bir “ebedi barış” kurulabilir. Realistler gibi liberaller de devletleri kendi çıkarları peşinde koşan bireyler olarak tahayyül ederler. Yine tıpkı realistler gibi liberaller de devletleri uluslararası arenadaki

¹⁸ Burada faydacılık, genellikle Bentham ve Mill ile özdeşleştirilen ve ahlâk felsefesi alanında faydacı bir yönelimi değil; daha ziyade Durkheim, Polanyi ve Parsons gibi yazarların kullandığı şekliyle daha sosyolojik bir düzeyde kullanılmaktadır. Birey odaklı bu tür bir faydacılığın izleri mikro ekonomi, oyun teorisi, rasyonel seçim teorisi gibi alanlarda gözlemlenebilir (Ashley, 1986, ss. 273–274).

temel aktörler olarak görürler. Buna mukabil realistlerin aksine liberaller devletler dışında, uluslararası örgütler, rejimler, uluslararası sivil toplum kuruluşları, uluslararası şirketler, lobiler, seçkinler, siyasi partiler, bürokrasiler ve baskı grupları gibi yerel aktörlere ve diğer uluslararası kurumlara da özel önem verirler (Morgan, 2010, s. 35). Önceliği içsele verdikleri bir içsel-dışsal dikotomisi üzerinden düşünürler. Buna göre öncelikle içsel toplumsal düzen liberal değerlere göre organize edilecek; daha sonra bu model uluslararası arenanın yeniden şekillendirilmesinde kullanılacaktır. Benzer bir şekilde devlet öncelikli olarak kapitalist olmalı ve ancak ondan sonra uluslararası arenada kendine meşru bir yer bulmalıdır. Realistlerin aksine liberaller devletin çoğulcu bir teorisini kabul ederler. Buna göre devletler, farklı seçkin grupları arasındaki mücadeleleri ve koalisyonları yansıtır. Liberal yaklaşımın başka bir ayırıcı özelliği Kant (1991)'ın *Ebedi Barış* düşüncesine dayanan *liberal demokratik barış tezidir*. Bu tezin temelini barış ve ticari ilişkilerin gelişmesi arasında korelasyon olduğu varsayımı oluşturur. Cumhuriyetçi devletler arasında kurulmuş ticari ilişkiler daha barışçıl bir dünyanın ortaya çıkmasına hizmet eder. Kant'ın ebedi barış projesi “*ticaret ruhu...savaş ile yan yana var olamaz*” varsayımı ile de özetlenebilir. Liberal demokrasiler, doğaları itibariyle barışçıl olan liberal ideoloji ve piyasa ilişkileri sayesinde birbirleriyle savaşmayacaklardır. Bu tez iki dünya savaşı ve kapitalist ülkeler arası sayısız silahlı/silahsız çatışma ile yanlışlanmış olmasına rağmen, liberaller SSCB'nin çöküşü ile “tarihin sonunu” ve kapitalizmin nihai zaferini ilan etti.¹⁹ Argümanın içsel mantığı gereği, Kant'ın “ebedi barışına” tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar yakın olunduğu ileri sürüldü.

Marksizm, realizm ve liberalizm ile materyalist ontolojiyi paylaşır. Marx ve Engels'in bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirmemiş olmalarına rağmen sonraki Marksist ve/veya marksizan düşünürler, “kurucu babaların” çeşitli metinleri üzerinden belirli uluslararası ilişkiler varsayımları geliştirmeye çalıştılar. Özellikle, Marx'ın uluslararası ilişkiler üzerine sınırlı yazılarından ve Lenin'in emperyalizm teorisinden ilham alan kimi Marksist yaklaşımlar geliştirildi. Sermaye birikim sürecinin ve piyasa ilişkilerinin içsel olarak barışçı olduğu iddialarına karşı emperyalizm, sermaye birikim süreçlerinin iradi, bilinçli ve zora dayalı olduğunu özellikle kolonyalizm örneği

¹⁹ Fukuyama (2012) SSCB'nin dağılmasından sonra liberal kapitalizmi “insanlığın ideolojik evriminin son noktası” ve “nihai insani hükümet biçimini” olarak ilan etti. Fukuyama, Neo-kantçı bir pozisyondan tarihin ilerlediğini ve tüm insanlığın aşamalı bir şekilde Batı modelini benimsediğini savundu. Serbest ticarete dayalı Batı modelinin tüm dünyaya yayılması savaşların bir seçenek olarak ortadan kalkmasına neden olacaktır.

üzerinden ortaya koydu. Bununla birlikte, önceki yüzyılların kolonyalizminden farklı olarak “kapitalizmin en üst aşaması olarak emperyalizm”, tekeller, finans-kapital, finansal oligarşi, meta ihracı yanında sermaye ihracının özel bir önem kazanması, uluslararası tekeller koalisyonu ve dünyanın kapitalist güçler arasında paylaşılması gibi nitelikleriyle ayrılır (Lenin, 2009, ss. 100–101). Buna göre, liberal tezlerin aksine, birikim süreçleri, doğal, kendiliğinden ya da teleolojik değil; aksine politik, iradi ve zora dayalıdır. Büyük oranda emperyalizm teorisine dayalı ve dünya çapında tekdüze, doğrusal, eşit ve eşzamanlı bir kapitalist kalkınma öngören “modernleşme teorisine” karşı çıkan, Paul Baran ve Andre Gunder Frank tarafından geliştirilen “bağımlılık teorisi”, merkez kapitalist ülkelerle çevre kapitalist ülkeler arasında eşit gelişmeyi imkansız kılacak bir ayrışma olduğunu iddia eder. “Üçüncü dünya” ülkeleri kalkınma anlamında merkez kapitalist ülkelere bağımlıdır ve bu ilişki liberallerin iddia ettiği gibi bir işbirliği ilişkisi değil sömürü ilişkisidir. Üçüncü dünya ülkeleri kendi yetersiz kaynakları dolayısıyla azgelişmiş değillerdir; bilakis içinde buldukları tek-terafli bağımlılık ilişkisi onların “geri” kalmasına neden olmuştur. Bağımlılık teorisine ve Annales Okulu’nun *longue durée* yaklaşımına yaslanan ve Immanuel Wallerstein tarafından geliştirilen “Dünya Sistemi Analizi” dünya ekonomisinin merkez, çevre ve yarı-çevre ülkeler arasında iş bölümüne dayalı olarak ayrılmış ve büyüyen yekpare bir organizma olduğunu iddia eder.

Diğer bir Marksist yaklaşım Gramsci’nin *hegemonya* kavramı etrafında şekillenmiştir. Hegemonya, kabaca zor ve rızanın kombinasyonu anlamına gelir. “Yapısalcı-olmayan bir tarihselcilik” olarak Neo-Gramscianizme göre (Gill, 1993, s. 22) dünya tarihi belirli güçlerin ardıl hegemonik dönemleri olarak kavranabilir. Buna göre dünya tarihi Roma İmparatorluğu’nun, Britanya İmparatorluğu’nun ya da ABD’nin hegemonik güç olduğu dönemler şeklinde tarihselleştirilebilir. Buradaki kilit nokta hegemonik gücün kaynağının askeri güçle birlikte ideolojik üstünlük olmasından ileri gelmesidir. Hegemonya kavramının kullanımı ile Neo-gramsciyanizm uluslararası ilişkilerde önemli bir yaklaşım haline gelmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta hegemonya kavramının her zaman Marksist bir çerçevede içinde kullanılmamasıdır. Liberallerden realistlere hegemonya kavramı Marksist içeriğinden soyutlanarak kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkilerde Marksist yaklaşımların özellikle realist ve liberal yaklaşımlara nazaran daha az geliştirilmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Aynı durum GÇ için de geçerlidir. Marx’ın “güvenliğin burjuva toplumunun yüce değeri” olduğu tahlilini yapmış olmasına

rağmen güvenlik, Marksist teoride bir analiz nesnesi olarak genellikle ihmal edilmiştir. İçinde kimi Neo-Gramscian ve post-Marksist unsurlar bulunduran *Eleştirel Güvenlik Çalışmaları*²⁰ ve yakın zamanda ortaya çıkıp gelişmeye başlayan *Anti-Güvenlik*²¹ yaklaşımları dışında Marksist teorinin GÇ’de kayda değer bir yeri yoktur.

Uluslararası ilişkiler ve GÇ’deki bir diğer önemli ontolojik pozisyon inşacı ve sosyal inşacı yaklaşımlarla yakından ilişkili *düşünsel ontolojidir*. Bu pozisyona göre sosyal gerçeklik, realistlerin ve liberallerin iddia ettiği gibi ön-verili değildir ve insan eylemiyle inşa edilmiştir. Anarşi bile nesnel bir gerçeklik değildir, uluslararası arenanın temel aktörleri olan ulus-devletler tarafından kültürel olarak inşa edilmiştir (Wendt, 1992). Daha açık olmak gerekirse ontolojik olarak öncel bir anarşik düzenin varlığı söz konusu değildir; ancak anarşinin öznel ve soyut olarak inşa edilmiş tahayyülü/algısı söz konusudur. Anarşinin varlık sebebi devletlerin bu anarşi fikrine inanmış olmaları, bu fikri dile getirmeleri ve ona göre eylemde bulunmalarındır. Bu tıpkı paranın değeri konusunda oluşturulmuş zımni sözleşmeye benzer. Para kendinde hiç bir değere sahip değildir (kullanım değeri); ancak mübadele aracı olarak belirli bir değer kazanabilir (değişim değeri). Bu öznelerin paranın değerli olduğuna dair belirli bir inancı paylaştıkları anlamına gelir. Para örneğinde olduğu gibi devletler uluslararası düzenin esasında bir anarşi olduğuna inanırlar. Düşmanlar dahi interkübektif bir şekilde yaratılır. Örneğin Soğuk Savaş, tarafların onu daha fazla bu şekilde betimlemek istememeleri üzerine sona ermiştir (Wendt, 1992, s. 397). Bunun anlamı tahmin edilebilir, hesaplanabilir nesnel çıkarların var olamayacağıdır. Dahası kimlikler ve çıkarlar dışsal olarak verilmiş değillerdir (Wendt, 1992, s. 391), daha çok sosyal etkileşim süreci sonunda inşa edilmişlerdir (Katzenstein, 1996, s. 2). Dolayısıyla çıkarların *a priori* nesnellüğündense sübjektif bir şekilde inşa edildiklerini kabul etmek gerekir. Bu pozisyona göre güvenlik meseleleri *normlar, fikirler, kimliklerle* yakından ilişkilidir. Burada kilit nokta çıkarların maddi faktörlere indirgenemez olduğunun kabulüdür. Buna göre örneğin Batılı ülkeler birbirlerine daha dostça yaklaşırlar çünkü büyük oranda benzer *normlar, fikirler ve kimlikleri* paylaşırlar. Bu anlamda paylaşılan değerler ortak çıkarlardan daha önemlidir. Bunun sonucu olarak, “*Britanya’nın beş yüz nükleer silahı ABD için Kuzey Kore’nin beş adet nükleer silahından daha az tehdit edicidir*” (Wendt, 1999, s. 255). Bu anlamda biz ve

²⁰ Bu Okul ile ilgili bilgi sonraki bölümlerde verilecektir. (Bkz., 1.1.3.4.).

²¹ Bu yaklaşım ile ilgili bilgi sonraki bölümlerde verilecektir. (Bkz., 1.1.3.4.).

onlar ayrımı düşmanın belirlenmesinde realistlerin iddiasının aksine tikel çıkarılardan daha önemlidir. Başka bir deyişle, düşmanlar ortak inançlar ve algılar etrafında inşa edilir. Benzer şekilde, “kimlikler, çıkarların zeminini oluşturur” (Wendt, 1999, s. 398). Tüm bunlar tüm gerçekliğin basitçe düşüncel faktörlerin bir yansıması olduğu anlamına gelmez. İnşacılık daha çok toplumsal gerçekliğin maddi ve düşünsel faktörlerin karşılıklı etkileşimi ile inşa edilmiş olmasına vurgu yapar.²² Bu noktada “konvansiyonel inşacılık” ile “eleştirel inşacılık” arasında bir ayrım yapılabilir (Hopf, 1998). Birincisi pozitivist epistemolojilere ve metodolojilere yakınken ikincisi büyük oranda yorumsamacı epistemolojilere dayanır. Bu nedenle birincisi inşacılığın “modern” bir yorumu olarak değerlendirilebilecekken ikincisi bir dereceye kadar “postmodern inşacılık” olarak düşünülebilir (Parsons, 2010, s. 89). Bununla birlikte “her ikisi de toplumsal dünyayı doğallığından arındırmak, ampirik olarak keşfetmek, insanların doğal, verili, olgusal olarak aldıkları kurumların, pratiklerin ve kimliklerin gerçekte insan failinin, toplumsal insanın ürünleri olduğunu ortaya koymayı amaçlar” (Hopf, 1998, s. 182). İnşacı yaklaşım GÇ içindeki en etkili yaklaşımlardan biridir.

Öyleyse, GÇ içinde toplumsal inşacı bir perspektiften bakıldığında güvenliğin toplumsal olarak inşa edildiği söylenebilir. İnşacı bir ontoloji ve epistemolojiyi savunan Kopenhag Okulu’na²³ (KO) göre güvenlik ne nesnel ne de öznel olarak değil; ancak intersübjektif olarak inşa edilmiştir (Buzan, Wæver, & De Wilde, 1998). Bu pozisyona göre güvenlik öncelikle “hayatta kalma” ile ilgilidir. Buradaki kilit nokta öznelerin kendilerini tehdit altında hissetmesidir. Eğer özneler kendilerini tehdit altında hissederlerse bu bir güvenlik meselesinin ortaya çıkmasına neden olur. Buna ek olarak argüman KO tarafından biraz daha geliştirilerek literatüre önemli bir kavramsal katkı sunulmuştur.²⁴ Bu kavramsal katkının adı *güvenlikleştirmedir*.

²² Örneğin, inşacı masanın, dağların ya da kurumların araştırmacıdan bağımsız olarak var olduğunu kabul edebilir. Fakat bu gerçekliğin, failden/gruptan/toplumdan bağımsız toplumsal rolü/nedensel gücü yoktur (Furlong & Marsh, 2010, s. 191).

²³ Kopenhag Okulu Danimarka’da Kopenhag Üniversitesi bünyesinde kurulan “Barış Araştırmaları Enstitüsü” etrafında Barry Buzan ve Ole Wæver’in öncülüğünde 1990’ların başından itibaren oluşmaya başlayan bir araştırma grubudur. Bu grubun pozisyonunu belirleyen üç ana husustan söz edilebilir: Birincisi, bu ekip güvenliğin referans nesnesinin devlet ve asker odaklı olmaktan çıkarılarak topluma ve kimliklere genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. İkinci olarak güvenliğin askeri, ekonomik, çevresel, toplumsal ve siyasal olarak beş farklı sektör şeklinde analiz edilmesi önerilmektedir. Üçüncü olarak da güvenliğin nesnel ya da öznel olmadığı; daha ziyade devlet temsilcileri tarafından gerçekleştirilen bir söylev eylemi aracılığıyla öznelerarası şekilde inşa edildiğini ifade eden güvenlikleştirme yaklaşımıdır. Bu okulun post-yapısalcı ve inşacı tonlardaki analizleri son dönemde güvenlik çalışmaları içinde oldukça etkili olmuştur.

²⁴ (Bkz., Buzan, Wæver, & De Wilde, 1998; Wæver, 1995).

Güvenlikleştirme teorisine göre güvenliğin referans nesnesi intersübjektiftir. Bir güvenlikleştirme eylemi güvenlikleştiren aktöre, güvenlikleştirme hamlesine ve söz konusu mesajı doğru alımlayacak bir izleyici kitlesine ihtiyaç duyar. O halde güvenlikleştirme, bir “*performative speech act*”tir²⁵ [performatif söz edimi]. Tehdidin gerçek olup olmaması önemli değildir. Burada önemli olan nokta mesajın izleyici tarafından gerçekmiş gibi kabul edilmesidir. Bu nedendir ki her güvenlikleştirme denemesi başarılı olmayabilir. Güvenlikleştirme izleyici-özne ve ulak-özne arasındaki başarılı bir mesaj dolaşımıdır. Bu anlamda güvenlik referans nesnesi söylemsel olarak inşa edilmektedir.

Post-yapısalcı²⁶ ve/veya söylemsel ontolojiye göre maddi dünyanın varlığı ya da yokluğu basitçe konu dışıdır. Demek ki post-yapısalcılığın genel ontolojik meseleler hakkında *agnostik* olduğu söylenebilir. Buna karşılık tikel bir *söylemsel ontoloji* zeminine yaslandığını söylemek de yanlış olmaz. Nietzsche, Heidegger, Derrida, Lacan, Levinas, Foucault, Agamben, Lyotard ve Buttler gibi düşünürlerden ilhamını alan post-yapısalcılık maddi dünyanın farklı öznelerce farklı şekillerde yorumlandığını savunur. Post-yapısalcılık esasen bilim, ilerleme fikri, mantık, hakikat, özne ve rasyonelliğe dayanan Aydınlanma’ya ve modernite projesine karşı geliştirilen bir memnuniyetsizlikten beslenir. Bir post-yapısalcıya göre dünya sayısız pozisyon tarafından sayısız biçimde deneyimlenir. Bu pozisyonlar muhtelif zamansal, kültürel ve toplumsal olarak spesifik söylemlerce belirlenir (Hay, 2002, s. 227). Post-yapısalcılığa göre, var olan tüm fenomen metin, dil, sembol ve imajlarla dolaylanmakta ve temsil edilmektedir. “Dünya’nın orda bir yerde” olduğu realist varsayımı konu dışıdır çünkü tüm var olan fenomen söylemsel bağlamlarda yorumlanmak zorundadır. Buna göre “orda bir yerde” olan dünya hakkındaki tüm

²⁵ “Performatif söz edimi” dil felsefesi ve teorisi alanında John L. Austin (1962) ve John R. Searle (1969) gibi isimler tarafından geliştirilen dilbilimsel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre bazı demeçler sadece belirli durumları -doğru ya da yanlış olarak- betimlemek ya da belirli bir olguyu ifade etmek için kullanılmaz; sözün bizatihi kendisi kurucu bir eylemdir. Örneğin evlilik töreninde “evet” demek yeni bir durumun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ya da bir dini çerçeve içinde (kimi Hıristiyan mezheplerinde ya da Müslümanlıkta) “boş ol” cümlesi (ya da bu cümlenin yinelenmesi) yeni bir durumun ortaya çıkmasına neden olan bir eylemdir. Bu tespit özellikle güvenlikleştirme yaklaşımı açısından kilit öneme sahiptir. Örneğin devlet yetkililerince kritik anlarda neyin güvenlik sorunu olduğuna dair verilen beyanlar kurucu bir rol oynar ve söz konusu sorun güvenlikleştirilmiş olur.

²⁶ Postmodernizm ve post-yapısalcılık yakın anlamlara sahiptir ve kimi zaman birbirleri yerlerine kullanılmaktadır. Ancak ikisi arasında vurgu farkı yapmak mümkündür. Rosenau (1992, s. 3)’ya göre “Post-modernistler kültürel eleştiriye daha yakinken post-yapısalcılar metod ve epistemolojik meselelerin altını çizerler. Örneğin, post-yapısalcılar yapı-söküm, dil, söylem, anlam ve semboller üzerinde dururken post-modernler daha geniş bir ağ atarlar.” Bu tespitten hareketle ve ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımlar üzerine yoğunlaşılacağından dolayı çalışma içinde postmodernizm yerine post-yapısalcılık terimi kullanılmaktadır.

yargılarımız hâkim- tarihsel söylemler tarafından üretilmektedir. O halde herhangi bir nesnellikten ziyade tarihsel ardıl söylemsel yapılar aracılığıyla öznelleşen bilgilerden söz edilebilir. “*Metin dışında hiç bir şey yoktur*” şeklindeki veciz Derridacı tespit genel post-yapısalcı pozisyonu özetleyebilir. Yine de bu tespitten metnin ontolojinin ta kendisi olduğu şeklinde bir yargı değil, ama “metin gibi, tüm gerçekliğin farklılıklarca yapıllaştırıldığı ve “gerçekliğe” temsil ve yorum haricinde başka bir yolla referansta bulunamayacağımızı” ifade eder (Zehfuss, 2009, s. 143). Laclau ve Mouffe (2001, s. 108) da benzer bir uyarıda bulunur:

Her nesnenin bir söylem nesnesi olarak oluşturulması olgusunun düşünceye dışsal bir dünyanın varlığı ile ya da realizm/idealizm kutuplaşması ile bir ilgisi yoktur... Reddedilen şey nesnelere düşünceye dışsal olarak var olması değil; fakat onların kendilerini söylemsel ortaya çıkış koşulu dışında nesnelere kurabilecekleridir.

Post-yapısalcılık açık bir biçimde anti-realist bir ontoloji ve anti-pozitivist bir epistemoloji benimser. GÇ açısından değerlendirildiğinde bu “*güvenliğin, nesnel olarak tehdit edici gerçekliğin doğrudan temsili olarak değil, söylemsel bir pratik olarak görülmesi gerektiği*” anlamına gelir (Hansen, 1997). O halde denebilir ki güvenlik meseleleri söylemsel, yerel, kimliksel, tarihsel ve kültürelidir. Realist savın aksine nesnel anarşi, ön-verili çıkar ve nesnel güvenlik tehditleri var olamaz. Örneğin Campbell (1992, s. 253) için “*güvenlik... her şeyden önce politik düzenin performatif söylemsel oluşturucusudur.*”

Büyük oranda Foucault ve Bourdieu’ye dayanan Paris Okulu²⁷ (PO) güvenliğin “uluslararası siyaset sosyolojisini” yapmayı amaçlamaktadır. KO’nun aksine PO güvenlik söylemlerinden ziyade güvenlik pratiklerine vurgu yapmaktadır. “Güven(siz)likleştirme süreci” yalnızca söylemler üzerinden değil fakat “*gündelik politikanın bürokratik kararları, rasyonalizasyonun Weberci rutinleri, insanların yerine sayıların yönetimi, veri tabanları üzerinden özellikle uzaktan gözetlemeye ve iletişime izin veren teknoloji kullanımı ve bilgi değiş-tokuşundaki hız*” ile de ilgilidir (Bigo & Tsoukala, 2008a, s. 5). PO, güvenlik meselelerinin ne başarılı söz edimleriyle ne de meşhur politik figürlerle ilgisi olmadığını ileri sürer. Güvenlik, gündelik yaşamın güvenlik bürokratlarınca sıradan bir şekilde yönetilmesidir. KO’nun aksine PO,

²⁷ PO, 1990’larda Avrupa güvenliği üzerine yapılan tartışmalardan doğdu. Eleştirel Güvenlik Çalışmaları içinde değerlendirilebilecek bu yaklaşımın genel varsayımları Bourdieucü sosyoloji ve Foucaultcu epistemolojinin harmanlandığı bir çerçeve içinden işe koşulur. İnşacılık ve post-yapısalcılığın temel önermeleri PO’nun temel ontolojik pozisyonunu belirler. Temel ayırıcı özelliği dil ve söyleme değil; pratiklere yapmış olduğu vurgudur. Bu okulun yaklaşımı ve genel varsayımları için (Bkz., Bigo, 2001, 2002, 2006b, 2006a, 2008, 2011; Bigo & Tsoukala, 2008a).

kurumlar, söylemler ve pratiklerce biçimlenen güvenlik politikalarının “normalliğine” dikkati çeker. Dahası PO, iç-dış, istisnai-normal, asker-polis gibi dikotomiler ile düşünülmesinden vazgeçilmesini önerir. Bigo (2001)’ya göre “*bir yandan iç ve gündelik politikalarla öte yandan güvenlik adı verilen uluslararası ve istisnai politikalar arasında yeni bir sınır çizmek mümkün değildir. Tam olarak Möbius şeridinde²⁸ olduğu gibi ikisi içiçe geçmiştir.*” Bu “*de-differentiation*” [farksızlaştırma] yaklaşımı, iç-dış, istisnai-normal, asker-polis gibi asıl olarak liberal dikotomiler ile düşünen GÇ için önemli bir katkı anlamına gelmektedir.

Yine de Bigo’nun kullandığı “güvenlik bürokratları” kavramı sorunlu bir kavramdır. Bigo’ya göre farklı ulusal/uluslararası- asker, polis, NATO, Uluslararası Para Fonu (IMF), STK’lar- çalışan güvenlik bürokratları ve teknokratları “mesleki bir ağ” kurmuş olurlar. Bigo, güvenlik bürokratlarını sınıf ilişkilerinden bağımsız, kendi bağımsız gündem ve rasyoneliteli olan ve nihai olarak kendi kendine göndermede bulunan ayrı bir sosyal kategori olarak ele almış gibi görünmektedir. Bu aslında bürokratların bir dereceye kadar kendi kendileri hakkındaki varsayımlarından farklı değildir. Bürokratlar ve teknokratlar kendilerini genel olarak sınıf politikalarının üstünde, tarafsız ve “genel iyinin” temsilcisi olarak konumlandırırlar. Hâlbuki bürokratlar sınıf politikalarından bağımsız değildir bilakis önemli bir parçasıdır. Güvenlik politikaları ve sınıf politikaları öylesine iç içe geçmiştir ki birini diğerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu çalışmadaki temel savlardan biri bu ikisini bir arada düşündürmektedir. Bu anlamda, güvenlik bürokratları daha geniş sınıf projeleri içine yerleştirilmelidirler. Örneğin günümüz güvenlik bürokratlarını genel neoliberal hegemonya projesinden bağımsız düşünmek anlamsızdır. Güvenlik bürokratlarınının daha geniş tarihsel-sınıfsal projelere eklenme biçimlerine bakılmalıdır. Yine de söz konusu yaklaşım güvenlik bürokratlarının söylem ve eylemlerinin anlamlandırılmasında yol gösterici olabilir.

Bu çalışmada ontolojik meselelerin epistemolojik olanlara nazaran bir önceliği olduğu önvarsayılmaktadır. Aynı zamanda tikel ontolojik pozisyonların haklılığının ispat edilemeyeceği de kabul edilmektedir. Buna göre, ontolojik pozisyonlar kişisel

²⁸ Möbius şeridi uzunca bir şeridin bir ucunu 180 derece bükerek diğer ucu ile bükerek birleştirilmesiyle elde edilen şerittir. Normal bir şeridin iki yüzü varken möbius şeridinin sadece bir yüzü vardır. Kantçı iç ve dış ayırımına karşı möbius şeridi metaforu içsel ve dışsal olanın birbirinden ayrı bir şekilde değil ancak birbirinin devamı olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder. Bu minvalde, siyaset bilimi ile uluslararası ilişkiler disiplinleri arasındaki sınırların tahmin ettiğimizden daha muğlak olduğu söylenebilir. İki disiplin arasındaki sınırı önemsizleştiren benzer bir yaklaşım için (Bkz., Hay, 2002).

seçimlerin sonucudur (Hay, 2007, s. 117). Çalışma, materyalist ontoloji ve “dünya’nın bizim onun hakkındaki bilgimizden bağımsız olarak var olduğu” (Sayer, 1992, s. 5) şeklinde özetlenebilecek olan eleştirel gerçekçi yorumunu benimsemektedir. Bu temel önerme genel olarak bilim felsefesi ve özel olarak sosyal bilim felsefesi alanında kritik ve ilksel bir önerme olarak ortaya çıkar. Eğer “şey”ler gerçekten varsa en azından teorik olarak onların bilgisine ulaşma olasılığı da vardır. Bhaskar, (1975, s. 23) bilginin imkanı ve dünyanın ontolojisi hakkında şu formülasyonu öne sürüyor: “ *Bilimin mümkün olabilmesi için dünya nasıl bir yer olmalıdır*” şeklindeki aşkın soruya *verilecek cevap ontoloji adını alıyor.*” O halde herhangi bir bilginin olanaklı olabilmesi için varlık felsefesinin sağlam bir zemin sunması gerekmektedir. Bu genel olarak felsefenin görevidir. Bu görevi yerine getirebilmek için Bhaskar dünyanın açık, farklılaşmış, katmanlı ve yapılandırılmış olması gerektiğini savunur. Bhaskar (1975, s. 30)’ın cümleleriyle:

...Ya da ortaya çıkan bilimin insanlar tarafından bilinebilmesi için dünyaya bir yapı vermesi olgusu değildir. Daha ziyade, dünyanın böyle bir yapısının olması bilimin – gerçekten ortaya çıksın ya da çıkmasın- mümkün olmasını sağlar. Başka bir ifadeyle, dünyaya kati bir şablon ve düzen dayatan bilimin niteliği değildir; fakat dünyanın düzeni, belirli kati koşullarda, bilim adını verdiğimiz aktiviteler kümesini mümkün kılmaktadır.

Bhaskar (1975, s. 13) gerçekliğin üç alanı olduğunu savunur: gerçek, aktüel ve ampirik. Ampirik alanda yalnızca deneyimler bulunur. Aktüel alanında deneyimler ve olaylar vardır. Gerçek alanında ise deneyimler, olaylar ve mekanizmalar ortaya çıkar. Pozitivist bir epistemolojiyi de paylaşan materyalist ontolojinin realist ve liberal yorumlarındaki problem dünyanın kapalı, tek-katmanlı ve farklılaşmamış olarak kabul edilmesidir. Buna göre dünya, gözlemciye ona doğrudan müdahil olabileceği şekilde açıktır ve açık ve kapalı sistemler arasında herhangi bir ayrım bulunmamaktadır. Tabakalaşmış bir dünyayı onun mekanizmalarını reddettikleri ölçüde ve gerçekliği deneyim ve olayların vuku bulduğu aktüel alanından ibaret saydıkları ölçüde aktüalisttirler. Bu yeknesak ontolojik pozisyon liberalizm ve realizmi incelikli epistemolojik pozisyonlar geliştirmekten alıkoyar. İnşacı uluslararası ilişkiler ve GÇ yaklaşımları genel bir ontolojik şüphecilik ile malüdürlükler. Bazı inşacı yaklaşımlar dünyanın var olduğunu reddederken, diğerleri bu ihtimali kabul ederler. Buna ek olarak, sonuncular doğal dünya ile [*noumena*] toplumsal dünya [*phenomena*] arasında bir boşluk olduğunu savunurlar. Bu nedenle, doğal dünya hakkında değil de yalnızca insan bilincinin ve eyleminin sonucu olan toplumsal dünya hakkında fikir sahibi

olunabilir (Moses & Knutsen, 2012, s. 177). Dahası tek bir toplumsal dünya değil; fakat sayısız toplumsal dünyadan söz edilebilir. Herbiri tarih, kültür ve dil dolayısıyla toplumsal olarak inşa edilmiştir. O halde birey kendisinin de yaratıcı olarak rol aldığı insan-yapımı anlam örüntüleri içinde yaşamaktadır. Tüm bu söylediklerimiz nedeniyle inşaçılığın genel ontolojik pozisyonundansa tikel ontolojik varsayımları daha önemli hale gelmektedir. İnşaçılığın ayırıcı unsuru, doğal olduğu varsayılan toplumsal kategorileri sorunsallaştırmasıdır. Milliyet, cinsiyet gibi kategorilerin “doğallıklarından” arındırılması ve toplumsal inşa olduklarının vurgulanması oldukça yararlıdır. Buna karşılık, anlamın belirli bir şekilde inşası sorunlu olabilir; zira anlam toplumsal aktörlerce yanlış bir şekilde kavramsallaştırılmış olabilir. Benzer şekilde bilgi de bir toplumsal inşadır. Ancak eğer araştırmacının bilgisi yanılabilir bir niteliğe sahipse anlam örüntüsü içindeki aktörün bilgisi neden öyle olmasın? (Sayer, 2000, s. 92) O halde, hem aktörün hem de onu gözlemleyen araştırmacının içinde buldukları anlamsal çerçeveyi yanlış yorumlama ihtimallerini her zaman göz önünde bulundurmalıyız. Öte yandan eğer yalnızca anlam inşaları ile yetinirsek bu inşaları ve anlam örüntülerini mümkün kılan mekanizmaları gözden kaçırabiliriz. Bu nedenle, mekanizmaların toplumsal örüntülere nazaran bir önceliği olmalıdır.

Son olarak genel ontolojik meseleler konusunda düşünsel ontolojiden daha şüpheci olan söylemsel ontoloji kısaca ele alınacak. Söylemsel ontolojiye göre eğer dünya gerçekten var olsa bile yalnızca söylem, anlatı, dil ve metin olarak zuhur edebilir. Bu varsayıma karşı şu soru sorulabilir : “*Ontolojik olarak eğer söylemler kendi nesnelere yaratıyorsa, söylemlerin kendisini ne yaratıyor?*” (Patomäki & Wight, 2000, s. 217). Buradaki sorun söylemlerin dolaşımı sırasında bir noktadan sonra anlamın kendisinin söylem-dışı referansları ile bağlarının kopmasıdır (Sayer, 2000, s. 70). Söylemler kendi içlerine kapanan ve yalnızca kendilerine referans veren yapılar haline gelmektedir. Oysa söylemlerden bağımsız toplumsal yapılar ve mekanizmalar vardır. Hatta bu yapı ve mekanizmalar söylemlerin oluşabilmesi için gerekli olan ontolojik ve epistemolojik zemini sağlarlar. Öyleyse söylemsel ontolojideki genel sorun söylemin anlamın tek kaynağı olduğunu ileri sürmesidir. Buna göre söylemsel ontoloji açısından Wittgenstein’in önerdiği gibi dilin sınırları aynı zamanda dünyanın sınırlarıdır (Jarvis & Holland, 2014, s. 36).

1.1.3.2. Epistemolojik Eleştiri

Ontoloji varlık felsefesi anlamına gelirken epistemoloji, kabaca bilgi felsefesi anlamına gelir. Epistemolojik soru şöyle formüle edilebilir: “Var olanın bilgisine ulaşmak için gereken koşullar nelerdir?” (Hay, 2002, ss. 62–63). Bu çalışma açısından epistemolojik soru şu hale gelebilir: “*Güvenliğin epistemolojik karakteri nedir?*” Bu soru ile de uyumlu olacak şekilde GÇ içinde başlıca üç epistemolojik pozisyondan söz edilebilir. 1-) Pozitivizm: a-) Ampirizm b-) Rasyonalizm; 2-) Yorumsamacılık: a-) İnşacılık b-) Post-yapısalcılık 3-) Eleştirel Gerçekçilik²⁹.

Materyalist bir ontolojiye sahip olan pozitivizm, doğa bilimleri ile insani bilimlerin aynı metodolojik araçlara sahip olabileceğini ve olması gerektiğini savunur. Bu anlamda pozitivizm, *kapalı sistemler*³⁰ olarak Humecü doğa bilimleri ile olumsal³¹ olarak *açık sistemler* olan insani bilimler arasında bir ayırım yapmaz. Pozitivizme göre, her ikisi için de geçerli olacak şekilde bilim insanı test edilebilir bir hipotezin parçası olarak yasa-benzeri düzenlilikler tanımlayabilir. Pozitivist epistemolojiye göre görünen/gerçeklik ikiliği söz konusu olamaz. Bu, gerçekliğin doğrudan gözlemciye açık olması anlamına gelir (Hay, 2002, s. 78). Başka bir deyişle gözlemcinin bilgisi doğrudan gerçekliğin bilgisidir. Bu *epistemik yanılıdır*. Epistemik yanılığın şöyle tanımlanabilir: “*Varlık hakkındaki açıklamalar ya bilgi hakkındaki açıklamalara indirgenebilir ya da o açıdan analiz edilebilir.*” (Bhaskar, 1975, s. 36) Başka bir ifadeyle, pozitivizm kabaca ontolojiyi epistemolojiye indirger. Buna göre bilim insanı hem doğa bilimleri için hem de insani bilimler için biçimsel ve bilimsel prosedürü izleyerek gerçekliğin bilgisine ulaşabilir. Öte yandan, Pozitivizm sıkı bir özne-nesne ikiliğini benimser. Bu yaklaşıma göre araştırmacı araştırma nesnesinden tamamen bağımsızdır. Pozitivist, insani bilimlerde toplumsal fenomenler arasında nedensel bağlantılar kurar. Araştırmacı ile bilgi nesnesi arasında bir etkileşim söz konusu değildir. Bu araştırmacının bilgi nesnesi karşısında normatif pozisyonu olamayacağı anlamına gelir. Bilim insanı değer-bağımsız ve tarafsız olabilir. Ayrıca, pozitivizm,

²⁹ Genel bir felsefi yaklaşım olmakla birlikte özel olarak bilim felsefesi alanında önemli bir birikimi olan Eleştirel Gerçekçiliğin insani bilimler içinde epistemolojik meseleler hakkında önemli tespitleri vardır.

³⁰ Bhaskar (1975, s. 70) kapalı sistemleri şöyle tanımlıyor: “Bununla birlikte, içinde olayların sürekli birleşiminin elde edildiği; a tipi bir olaya değişmez bir şekilde her zaman b tipi bir olay tarafından eşlik edildiği sistemi basitçe ‘kapalı bir sistem’ olarak tanımlayacağım.”

³¹ Olumsal kabaca “ne zorunlu ne de imkânsız” olarak anlaşılabilir. İki şeyin olumsal olarak ilişkili olması demek bu şeylerin birbirinden bağımsız olarak var olabilmesi anlamına gelir (Sayer, 2000, ss. 123–124).

epistemolojik mutlakçılığı benimsemiştir. Buna göre, gerçekliği doğrudan yansıtan bilgiyi elde etmenin iyi tanımlanmış tek bir yolu olabilir. Pozitivist epistemoloji, ampirizm ve rasyonalizm olmak üzere iki farklı varyantıyla uluslararası ilişkiler ve GÇ’de realizm ve liberalizm tarafından paylaşılır.

David Hume ve John Locke gibi filozofların çalışmalarına dayanan ampirizm pozitivistin önemli bir varyantıdır. Ampirizm, gerçeği, kabaca deneyimlediklerimiz anlamına gelen ampirik olanla özdeşleştirir (Sayer, 2000, s. 11). Ampirizm, araştırmacı tarafından gözlemlenen düzenlilikleri başlangıç noktası olarak alır. Bu ampirik düzenlilikler hipotez sınamak ve yasa-benzeri beyanlar oluşturmak için kullanılır. Ampirist epistemoloji *tümevarımcıdır*. Tikel gözlemlerden tümel yasalara ulaşmaya çalışır. Ampirizm gerek insani bilimlerde gerekse de doğa bilimlerinde oldukça etkili olmuştur. Bununla birlikte burada ampirizm, çalışmayı ilgilendirdiği ölçüde ele alınacaktır.

1950 ve 1960’ların “davranışçı devrimi” sırtını tamamen ampirist epistemolojiye yaslamıştır. Davranışçılık “*insan doğası hakkındaki basitleştirici (ve nihai olarak test-edilemez) test edilebilir hipotezlerin tümünden gelimine dayalı varsayımlara değil; gözlenmiş ampirik düzenliliklerin kestirim ve genelleştirilmesine dayanır.*” (Hay, 2002, s. 10) Davranışların ampirik ve kümülatif verisi, bireylerin gelecekteki davranışlarını öngörebilecek bir araca ulaşabilmek amacıyla kati davranışsal şablonlar üretmek için kullanılır. Örneğin, geçmiş seçimlerdeki seçmen davranışı veri setleri kullanılarak oluşturulabilecek bir şablon sonraki seçimlerin sonuçları için çıkarım yapmaya yardımcı olabilir. Davranışçılık özellikle ABD’de 1950 ve 1960’larda etkili olmuş olmasına rağmen önemli teorik sorunlar içermektedir.

Bu sorunların ilki, davranışçılığın nedensellik ile korelasyonu özdeşleştirmesidir. Belirli bir davranışın sıkça tekrar etmesi ne onun nedenini ne de sonucunu açıklar. En iyi ihtimalle, belirli bir sosyo-politik bağlamda sık görüldüğünü ortaya koymuş olur.³² Dolayısıyla, davranışçılıkta nedensel açıklama bir hayli zayıftır. Davranışçılığın bir başka problemi, tüm yaklaşımını sözde düzenlilikler üzerine kurmuş olduğundan özellikle ani sosyo-politik değişiklikler hakkında söyleyecek çok az şeyi olmasıdır. Davranışçılık, bireylerin öngörülebilir davranışları ile

³² “Antik astronomların yıldız hareketlerini öngörmedeki başarıları bugün bile etkileyicidir. Fakat modern bir bakış açısından söylersek yıldızların ne olduğu hakkında en ufak bir fikirleri bile yoktu” (Sayer, 1992, s. 43).

ilgilendiğinden öngörülemeyen sosyo-politik bağlamlarda ve toplumsal yaşamın düzensizliklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Nedensellik düzenlilik ile özdeşleştiriliyorsa o halde Berlin Duvarı'nın yıkılışı gibi düzensiz, benzersiz ve tekil olaylar nasıl açıklanabilir? (Sayer, 2000, s. 94) Son olarak davranışçılık failleri onların düzenlilik arz eden davranışlarına indirgeyerek toplumsal eylemin dönüştürücü gücünü görmezden gelmektedir. Öyle ya eğer dünya sürekli tekrar eden, düzenli nedensel ilişkiler tarafından biçimlendirildiyse, özneler önceden biçimlendirilmemiş bir şekilde bu nedensel ilişkilere nasıl müdahil olabilir? (Sayer, 2000, s. 94). Dolayısıyla, davranışçı analizde failler davranışlarının basit birer taşıyıcılarına dönüşmektedirler.

Platon'dan başlayarak Descartes, Spinoza, Leibniz, Newton, Kepler ve Galileo'dan beslenen rasyonalizm, pozitivistimin bir diğer önemli varyantıdır. Ampirizmin aksine gözlemlenebilen düzenlilikler değil, daha çok bu düzenliliklerin altında yatan mantıksal çıkarımlar gerçek bilginin kaynaklarıdır. Örneğin, yer çekimi *per se* gözlemlenebilen etkilerine indirgenemez. Soyut-rasyonel, tutarlı ve bütünlüklü bir teori olarak yerçekimi, görüngü biçimleri ifşa edilmese de vardır. Demek ki dünyanın bilgisine ancak gözlemlenebilen/gözlemlenemeyen mekanizmaların ardındaki rasyonelleri anlamlandırarak ulaşabiliriz. Matematik ve geometride olduğu gibi rasyonel epistemoloji mantıksal çıkarımları kullanır. Örneğin, doğada “üçgen” şekline rastlayamıyoruz. Ancak soyut-mantıksal matematiksel aksiyomlarla uyumlu olduğu ölçüde üçgenin “gerçek” olduğunu söyleyebiliyoruz. Bu bakış açısı insan aklının ve düşünme yetisinin bilginin kaynağı olabileceğini ima eder.

Rasyonel tercih teorisi (RTT) ve onunla bağlantılı oyun teorisi gibi teoriler rasyonalist epistemolojiye dayanırlar. RTT, genel olarak neo-klasik ekonominin varsayımlarının siyaset bilimi, sosyoloji, felsefe ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlere uyarlanmasıdır. RTT:

Bireylerin rasyonel olduklarını ve önlerindeki her seçim için; muhtemel olarak kendi maddi çıkarımı azami seviyeye çıkarabilecek olan seçimi açıkça benimsemeden önce önlerindeki her bir seçim için maliyet-fayda analizine bağlı kalarak hareket ettiklerini varsayan, politik davranışın stilize (çoğu kez matematiksel) modellerini inşa etme arayışı içindedir (Hay, 2002, s. 8).

Öyleyse RTT'nin temel varsayımı bireylerin ön-verili bir şekilde rasyonel oldukları ve o şekilde davrandıklarıdır. Bu teorinin de önemli teorik çıkmazları bulunmaktadır. İlk olarak, RTT'nin aksine insanlar her zaman rasyonel bir şekilde

davranmazlar. Eylemleri kasıtlı olabileceği gibi kasıtsız da olabilir. Örneğin Freud'dan beri biliyoruz ki insan davranış, karar ve seçimlerinde bilinç-altı önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu nedenle, hazır ve nazır, kati bir insan rasyonelliği sorunlu bir varsayım olacaktır. İkinci olarak failin eylemine, eylemin sonuçlarına bakarak rasyonellik atfetmek, en iyi ihtimalle retrospektif, *post-hoc* bir nedensellik anlamına gelmektedir. “*Rasyonellik, tıpkı doğal bir olayın olmuş olmasına referansla açıklamak gibidir.*” (Bhaskar, 1998, s. 29) Üçüncü olarak RTT'nin fail yaklaşımı sorunludur. RTT, faile davranışsal bir özgürlük sunuyor gibi gözükmesine rağmen aslında “*rasyonel aktör verili bir bağlamda her zaman kesin olarak aynı eylem rotasını seçecektir.*” (Hay, 2002, s. 53) Bu basitçe, verili bir bağlamda *ceteris paribus* insan eyleminin öngörülebilir olduğu anlamına gelir. Bu noktada RTT davranışçılığa yaklaşır. “*Bağlam davranışı, yapı faili belirler.*” (Hay, 2002, s. 53) Örneğin, neorealizm için düşündüğümüzde devletlerin eylemini anarşik uluslararası ortam belirler. Bununla bağlantılı olarak oyun teorisi “interaktif karar-alma” teorisidir (Zagare, 2008, s. 44). Oyun teorisi için üç temel varsayımdan söz etmek mümkündür; “*a-) failer araçsal olarak rasyoneldirler; b-) bu rasyonelliğin ortak bilgisine sahiptirler; ve c-) oyunun kurallarını bilmektedirler*” (Hargreaves-Heap & Varoufakis, 1995). Özellikle 1950'lerin Soğuk Savaş konjonktüründe oyun teorisi düşmanın olası hamlelerini öngörebilmek için tasarlandı ve kullanıldı.

Yorumsamacı ya da hōristik epistemoloji Kant'ın numen/fenomen ve Hegel'in doğa/ruh dikotomilerinden beslenir ve gözlemcinin gözlem ve yorumundan bağımsız bir dünya olduğu fikrini reddeder. Dünya toplumsal ve söylemsel olarak inşa edilmiştir. Pozitivist epistemolojiler *erklären* [açıklamaya] odaklanmışken yorumsamacı olanlar *verstehen* [anlama] eyleminin öneminin altını çizer. Öncelikle aktör kendi eylemine bir anlam verir daha sonra bu anlam gözlemci tarafından yorumlanır (Furlong & Marsh, 2010, s. 19). Gözlemciden bağımsız nesnel bilgi olamaz. Tüm fenomen yorum-bağımlıdır. Büyük oranda Neo-Kantçı bir çizgiye yaslanan Weber, Simmel, Heidegger ve Gadamer'den beslenen yorumsamacılık felsefe, sosyoloji ve siyaset biliminde oldukça etkili olmuştur. Bunun yanısıra UI ve GÇ için belirleyici olan büyük oranda ampirizmin ve rasyonalizmin realist ve liberal yorumlarına tepki olarak da değerlendirilebilecek yorumsamacılığın inşacılık ve post-yapısalcılık şeklindeki iki varyantıdır.

Daha önce belirttiğimiz gibi yorumsamacı epistemolojiye göre, ön-verili gerçeklik söz konusu olamaz. Toplumsal fenomen nesnel ya da öznel değil intersübjektiftir. Bunun anlamı insani bilimlerin nesnesi insan-özneler arasındaki anlam dolaşımıdır. Demek ki yorumsamacı epistemoloji en az iki özne arasındaki anlam-ilişkileri merkezine alır. Bu çaba, anlam dolaşımının yetersiz, eksik bir şekilde kavramsallaştırılabileceği gerçeği kabul edilirse yararlı olabilir. Aksi takdirde anlam dolaşımının kendisi gerçeklik halini alabilir. Örneğin, bir köle-efendi ilişkisi tasavvur edelim. Aralarındaki ilişkinin iki özne tarafından da simbiyotik ve antagonistik-olmayan bir ilişki olduğu şeklinde yorumlandığını düşünelim. Tüm ilişkileri bu karşılıklı fayda yorumu üzerinden şekillenmiş olsun. Bu bize iki özne arasındaki ilişkinin “gerçek” niteliğini verir mi? Bu soruya olumsuz cevap vermek zorundayız. Yalnızca öznelerin attığı inanç, değer, kanı, yorum ve kimliklerle yetinirsek bu örnekte olduğu gibi belirli bir ilişkinin gerçek niteliğini tespit edemeyiz. Bu örnekte olduğu gibi öznelerin anlam dünyaları ile sınırlı kalacak bir yaklaşım köle-efendi ilişkisinin asimetric ve zorunlu-antagonistik niteliğini gözden geçirir. Öyleyse görünenin ardına bakmak gerektiği gibi yorumlananın da ardına bakmak gerekmektedir.

Özne-özne ilişkisinin bir başka sorunu genelleştirme eğilimidir. Wendt (1992)’in anarşi örneğini ele alalım; Wendt’e göre anarşi bir inşadır. Devletler buna inandıkları ve o şekilde eylemlerini gerçekleştirdikleri için anarşi vardır. Ancak bu noktada önemli bir sorun var. Hangi devlet ya da devletler anarşi fikrine sıkı sıkıya bağlıdır? Hepsi mi yarısı mı ya da küçük bir bölümü mü? Tüm sistemin anarşi olarak inşa edildiğini söyleyebilmek için buna inanan kaç devlete ihtiyaç vardır? Görüldüğü gibi sorun içinden çıkılmaz bir hal alıyor. O halde şu söylenebilir: Wendt kimi ülkelerin eylem ve söylemlerini “genelleştirerek” tüm sisteme yaymıştır. Burada sorunun kendisi genelleştirme değildir; ancak inşacı bir perspektiften bakıldığında, anlamların öznel ya da intersübjektif olması dolayısıyla genelleştirme diğer epistemolojik yaklaşımlara göre daha zordur. Wendt de bu “genelleştirme” ile kendi deyimiyile anarşinin inşasına katılmıştır. Karşımızda *inşa'nın inşası* gibi bir durum vardır. Bir önceki örneğe geri dönüp köle-efendi ilişkisine bir de gözlemciyi ekleyelim. Eğer gözlemci yalnızca köle ve efendinin yorumları ile hareket ederse bu kez gözlemci de bu ilişkinin karşılıklı faydaya dayandığını söyleyecektir. Bu, durumu daha da karmaşık bir hale getirmektedir.

İnşacı epistemolojinin bir başka sorunu, dünyayı bizim onun hakkındaki bilgimize indirgemesidir. Eğer dünya hakkındaki bilgimiz onu inşa ediyorsa o halde bu bilgi doğrudan dünyanın bilgisidir. Bu nedenle hiçbir şey hakkında yanılmayız. Aksine dünyayı onun hakkındaki bilgimizden bağımsız olarak var kabul edersek, ancak bu şekilde tüm bilgimizin yanlışlanabilir olduğunu kabul ederiz (Sayer, 2000, s. 2). Dolayısıyla, yorumlar ve toplumsal inşalar ile onların maddi referansları arasında bir ayrım yapmalıyız; aksi halde her yorum ve toplumsal inşanın gerçekliği birebir yansıttığını savunmak zorunda kalırız. Demek ki, anlamlar, yorumlar ve toplumsal inşalar ile onların maddi referansları arasında ontolojik bir boşluk olduğunu kabul etmek gerekir aksi takdirde eylemlerle değil ama değişen yorum ve kanılarımızla maddi dünyayı değiştirdiğimizi kabul etmek gerekir. Örneğin, tarih boyunca Ay'a atfedilen dini ve kültürel anlamların çoğulluğunu ve değişkenliğini düşünelim. Bu anlamların değişimi ve dönüşümü Ay'ın kendisinde herhangi bir değişim ya da dönüşüme neden olmamaktadır.³³

Bu nedenle olaylardan, deneyimlerden, değerlerden, inançlardan, kimliklerden ve söylemlerden bağımsız ve bunlara indirgenemeyecek mekanizmaların ve yapıların aşkın bir zorunluluk olarak var olması gerekmektedir. İnşacılık ve post-yapısalcılık bilginin toplumsal bir ürün olduğunu ve araştırmacının bu ürünün ayrılmaz bir parçası olduğunu savunurken haklıdırlar. Diğer yandan, toplumsal gerçekliği öznel arası anlam dolaşımına indirgedikleri ölçüde yanılmaktadırlar; zira anlam öznel tarafından pek tabii yanlış kavramsallaştırılmış olabilir. Öyleyse insani bilimlerin amacı bu anlam örüntü ve haritalarına da zemin oluşturan toplumsal mekanizmaların açığa çıkarılmasıdır.

Post-yapısalcılığa baktığımızda onun da yorumcudan bağımsız nesnel bilgi imkanını reddettiğini görüyoruz. Post-yapısalcı epistemolojiye göre, bilgi genel ve evrensel olmaktan ziyade tikel ve yereldir ve kültürel ve söylemsel çerçeveler tarafından inşa edilmiştir. O halde bilginin "hakiki" bir sürümü söz konusu değildir. Bu anlamda post-yapısalcılık *epistemolojik şüphecilik* olarak görülebilir (Hay, 2002, s. 229). Post-yapısalcılık, anlamların, yorumların, anlatıların ve söylemlerin çokluğuna ve çeşitliliğine vurgu yapar. Özellikle Foucault'ya referansla bilgi ve iktidar arasındaki

³³ Burada maddi referanslar ile onların yorum ve inşaları arasında bir ayrıma gidiliyor. Yoksa örneğin maddi referansları bulunmayan toplumsal cinsiyet ve ulus gibi toplumsal inşaların anlam ve yorumları sürekli ve sürekli inşa edilmektedir.

ilişkiyi deşifre eder. Dahası belirli bir *epistemik hiyerarşiyi* reddederek oryantalizm ve batı-merkezcilik eleştirisine kapı aralar. Meta-anlatılar'ın evrensel hakikat iddiasına karşı yerel bilgiyi ve bilgi kaynaklarını öne çıkarır. Benzer şekilde *Öteki*'nin bakış açısının da en azından kendiliğın bakışı ve bilgisi kadar meşru olduğunu savunur. Bu anlamda antropolojik yaklaşımlar, özellikle Geertz (1974) ve onun “*yerlinin bakışı*” kavramsallaştırması pozitivist yaklaşımlara önemli bir meydan okuma anlamına gelmektedir.

Eleştirel teoriye önemli katkılarına rağmen, post-yapısalcılığın ciddi bir epistemolojik çıkmazı olduğu söylenebilir. Post-yapısalcılık, her çeşit bilgiye eşit epistemolojik geçerlilik atfeden *yargısal görecelilik* ile malüldür. Bu bakımdan pozitivism karşıındaki üstünlüğü bir anda bir yük haline gelmektedir. Dahası pozitivism karşıındaki zaferi bir *Pirus Zaferi* olabilir. Örneğın bir post-yapısalcı açıısından hastalıkların sebepleri ile ilgili modern-öncesi folklorik bilgi ile modern “*mikrop teorisi*” arasında epistemolojik olarak bir fark olamaz. Oysa tüm bilgi yanlışılanabilir ise yerel bilgi de yanlışılanabilir. Bu nedenle, yerel bilgi ve *kültürel göreceliliği*³⁴ öne çıkararak, büyük anlatılara karşı yapılan post-yapısalcı özcülük eleştirisinin epistemolojik bir zemini olamaz (Sayer, 2000, s. 74). Kısacası, post-yapısalcılığın pozitivism-karşıtı tutumu onu bir çeşit *epistemik nihilizme* ve hatta bilim-karşıtı bir pozisyona sürüklemeye tehdidine neden olmaktadır. Son olarak post-yapısalcılık bilimi pozitivism indirger görünmektedir.

Eleştirel Gerçekçi Epistemoloji (EGE), eleştirel gerçekçiliğın bir parçası olarak pozitivism ve yorumsamacılığa karşı alternatif bir seçenek olma iddiasındadır. *Epistemik görecelilik ve yargısal rasyonalizmi* kabul eder. Epistemik görecelilik “*tüm inançların toplumsal olarak üretildiğini, bu nedenle tüm bilginin geçici olduğunu ve rasyonel olanın hakikat-değerlerinin ve de ölçütlerinin tarihsel zamanın dışında var olamayacağını ileri sürer*” (Bhaskar, 1998, s. 57). Bununla birlikte epistemik görecelilik yargısal görecelilik ile karıştırılmamalıdır:

[Epistemik görecelilik] tüm inançların (açıklamaların) eşit olarak geçerli olduğunu, bu anlamda herhangi birine ya da diğerine referans vermenin (rasyonel) zemini

³⁴ Özellikle postmodernizm tarafından eleştirel çabanın bir parçası olarak öne çıkarılan kültürel göreceliliğın iddia edildiği gibi bir özgürleşimci potansiyeli olduğunu söylemek zordur. Eğer her türlü kültürel ürün ya da bilgi eşit derecede geçerli ise bir kültürel pratik olarak kadın sünnetine ya da faşist ve ırkçı inanç ve kanılara karşı çıkılamaz. Hâlbuki bunlara hem etik sebeplerle hem de insan topluluklarının yanlış değerlendirme ve açıklamalarına dayanan daha aşağı bilişsel düzeyleri nedeniyle karşı çıkılabilir (Sayer, 2000, s. 77).

olamayacağını ileri süren *yargısal görecelilikten* ayrılmalıdır. Epistemik göreceliliği reddetmek kaçınılmaz olarak bir çeşit epistemolojik mutlakçılığı benimsemeyi gerektirirken (kısa yoldan, dosdoğru bir çeşit idealizm ile sonuçlanır) yargısal göreceliliğin kabulü kaçınılmaz olarak başka irrasyonalizm formlarına götürür (Bhaskar, 1998, s. 57).

Tüm inanç ve kanılar toplumsal olarak üretildiği için yanılabilir [Fallible]. Bununla birlikte epistemolojik göreceliliğe rağmen en azından ilkesel olarak bir teori diğerine tercih edilebilir. Bu *yargısal rasyonalizmdir*. Dolayısıyla farklı teoriler arasından seçim yapabilmek mümkündür. Bu da herhangi bir teorinin diğeri üzerinde epistemolojik üstünlüğü olabileceği anlamına gelir.

EGE'nin bir diğeri önemli boyutu nedensel yasalar ile olaylar şablonu arasında yapmış olduğu zorunlu ontolojik ayırmadır. Bu ayırımın yapılması zorunludur, aksi takdirde örneğin laboratuvar ortamında yapılan deneylerde insan eyleminin nedensel yasalar oluşturabildiği ve bu yasaları değiştirebildiğini kabul etmek gerekir. Bu nedenle, nedensel yasalar ile olayların sürekli birleşimini özdeşleştirmemek gerekir. Laboratuvar gibi kapalı sistemlerde nedensel yasalar ve olayların sürekli birleşimi üstüste gelmektedir, zira gözlemcinin kasıtlı müdahalesi söz konusudur. Böylesi bir müdahale açık sistemlerde mümkün değildir. Örneğin, sosyo-politik bağlamlarda olayların sürekli kavuşumu meydana gelirken bunlar ile nedensel yasalar ve mekanizmalar arasında doğrudan ve kati üst üste gelişler mümkün olamamaktadır. Açık sistemlerde tikel-kasıtlı eylemin planlandığı şekilde sonuçlanması değişkenlerin çokluğu nedeniyle her zaman mümkün olamaz. Tüm bu sebeplerden dolayı “*nedensel yasalar eğilimler olarak analiz edilmelidir (yalnızca zorunlu olarak sabit kapalı koşullar altında kendini gösteren)... Nedensel yasalar ile onların ampirik zeminleri arasında naturalist tartışmanın her iki tarafınca da bu zamana dek görmezden gelinen ontolojik bir boşluk bulunmaktadır.*”(Bhaskar, 1998, s. 11) Bu şu anlama gelir: “*Gerçek yapılar sıklıkla olayların aktüel şablonlar safhasının dışında ve onlardan bağımsız olarak vardır.*” (Bhaskar, 1975, s. 13). O halde yasalar eğilimler olarak analiz edilmelidir. “*Yasalar o halde ne ampirik açıklamalar (deneyimler hakkındaki açıklamalar) ne de olaylar hakkındaki açıklamalardır. Daha ziyade, bağımsız olarak var olan ve trans-olgusal olarak aktif şeylerin eyleme biçimleri hakkındaki açıklamalardır.*” (Bhaskar, 1975, s. 52)

Yasalar eğilimler olarak çözümlenmelidir, çünkü toplum sürekli bir dönüşüm halindedir. Dahası bilginin kendisi geçmiş bilimsel gelişmeler üzerine dayanan

toplumsal bir üründür. Buna karşılık, bilimsel bilginin nesnelere insanlardan bağımsız olarak var olup eyler vaziyettedir. Bu bizi bilginin iki türüne götürüyor: *geçişli* bilgi ve *geçişsiz* bilgi: “*Yeni bilgiyi meydana getirmek için kullanılan ve içinde nesnenin materyal nedeni olduğu evvelden kurulmuş bilginin geçişli bir boyut; ve, içinde insanlardan ve insanların girişine izin veren koşullardan oldukça bağımsız bir şekilde var olan ve eyleyen nesnenin gerçek yapısı ya da mekanizması olan geçişsiz bir boyut.*” (Bhaskar, 1975, ss. 16–17) Eleştirel gerçekçilik, pozitivist ve ampirist-olmayan bir bilimsel epistemik çoğulculuğun olanaklılığını savunur. Öyleyse hem yorumsamacılığa hem de pozitivistliğe karşı eleştirel gerçekçi bir epistemoloji benimsemek mümkündür.

1.1.3.3. Metodolojik Eleştiri

Genel metodolojik meselelere girmeden önce GÇ içinde özgül bir metodolojik tartışmaya girmek faydalı olabilir. Güvenlik dendiğinde söz konusu olan kimin ya da neyin güvenliğidir? Bu soruya verilecek cevaba göre *güvenlik referans nesnesini* bulabiliriz. Peki güvenlik referans nesnesi nedir? “*Varlıkları tehlike altında olarak görülen ve var kalabilmek için meşru bir iddiaları olan şeyler güvenlik nesnesi olarak tanımlanabilir.*” (Buzan vd., 1998, s. 36) Hakiki güvenlik nesnesinin ya da nesnelere ne olması gerektiği ile ilgili olarak GÇ içinde önemli tartışmalar yapılmıştır. 1970 ve 1980’lerin ünlü daraltma/genişletme tartışmaları³⁵ aynı zamanda GÇ’nin disiplinler sınırlarının yeniden tanımlanması anlamına geliyordu. Dar bir çerçeveden yana olanlar³⁶, GÇ’nin devlet ve ordu gibi geleneksel güvenlik nesnelere bağlı kalmasında ısrar ettiler. Genişlemeden yana olanlar³⁷ ise devlet ve orduyu açacak şekilde güvenlik referans nesnelere bireylere, topluluklara, toplumsal gruplara, bölgelere ve hatta bir gezegen olarak yerkürenin tamamına doğru genişletilmesi gerektiğini savundular. Genişletmeden yana olanlar gelenekçileri güvenliği yalnızca askeri güç kullanımı ve tehdidini merkezine alan asker ve devlet merkezci bir perspektiften ele aldıkları için eleştirirken, gelenekselciler güvenlik kavramının aşırı

³⁵ 1940’larda, Soğuk Savaş koşullarında doğan Stratejik Çalışmalar 1980’lerde Soğuk Savaşın bitimine kadar açık bir şekilde realist yaklaşımın hâkimiyetinde kaldı. Realist yaklaşımın güvenlik referans nesnesi devlet ve/veya askeri güç ile sınırlıydı. Soğuk Savaş’ın bitmesini, SSCB’nin çökmesini ve Berlin Duvarı’nın yıkılmasını ön göremeyerek büyük itibar kaybeden realist yaklaşımlara açılan yeni dönemde liberal, neoliberal, toplumsal inşacı ve post-yapısalcı yaklaşımlar tarafından meydan okundu. İzleyen dönemin en önemli tartışma akslarından birini güvenlik çalışmalarının gündemi ve bu gündemin kapsamı oluşturdu. Soğuk Savaş sonrası dönemde, “geleneksel güvenlik gündemini” eleştirenler güvenliğin salt devlet ya da ordu düzeyinde değil; insan, toplum, gezegen, çevre, bölge, toplumsal cinsiyet, veri, ekonomi, kimlik, değer vb. geniş bir yelpazeden ele alınması gerektiğini savundular.

³⁶ (Bkz., Betts, 1997; Mearsheimer, 1994; Walt, 1991).

³⁷ (Bkz., Buzan, 1983; Kolodziej, 1992; Krause & Williams, 1996; Ullman, 1983).

genişletilmesiyle “entelektüel tutarlılığını” kaybedeceği (Walt, 1991, s. 213) ve “potansiyel olarak sınırsız” hale geleceği uyarılarını yaptılar (Betts, 1997, s. 9). Bu mücadelenin galibi açıkça genişletmeden yana olanlar oldu. Böylece güvenlik ajandası göç, AIDS, doğa, toplumsal cinsiyet, yoksulluk, iklim değişikliği ve enerji gibi konuları da ele alacak şekilde genişledi.

Metodoloji, araştırma, prosedür ve stratejilerin tamamı anlamına gelmektedir. Tek bir metodolojik araç anlamına gelen metottan ayrılması gerekmektedir. Metodoloji genel olarak bir şeyi nasıl bilebileceğimizle ilgilidir. Bu çalışma için metodolojik soru şu şekilde sorulabilir: *Güvenlik hakkında nasıl bilgi edinebiliriz ? ya da Güvenliği çalışmak için doğru metodoloji hangisidir ?* Metodoloji, epistemolojiye sıkı sıkıya bağlı olduğu için bir önceki bölümde yapılmış olan epistemolojik ayırım üzerinden metodolojik varsayımlar ele alınacaktır.

GÇ içindeki farklı epistemolojik pozisyonlara bağlı olarak geliştirilen farklı metodolojik varsayımlar ele alınmadan önce toplumun “*sosyo-ontolojisi*” ile ilgili iki temel meta-metodolojik varsayım ele alınacaktır. Bunlardan birincisi *metodolojik bireycilik* diğeri de *metodolojik kolektivizmdir*. Bu meta-metodolojik pozisyonlar pozitivist ve yorumsamacı epistemolojilerce paylaşılmaktadır. “*Metodolojik bireycilik, toplum hakkındaki olguların ve toplumsal fenomenin genel olarak yalnızca bireylere dair olgularla açıklanabileceğini savunan doktrindir.*” (Bhaskar, 1998, s. 27) Toplumların bireylere indirgenebileceğini savunan bir çeşit toplumsal atomizmdir. Pozitivist ve yorumsamacı epistemolojiler tarafından benimsenmiştir. Hobbes’tan Locke’a, Hume’den Kant ve Weber’e ve utilitarianizmden, liberal siyaset teorisine ve neo-klasik iktisat’a kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Bhaskar (1998, s. 29)’ın ifadesiyle:

Bu modele göre mantık tutkuların etkili kölesidir ve toplumsal davranış basit maksimizasyon ya da bunun diğer yönü olan minimizasyon probleminin bir sonucu olarak görülebilir; mantığın uygulanması, insanların tek tanımlayıcı nitelikleri arzulara (Hobbes’ta istek ve hoşnutsuzluk) ya da duygular (Hume, Bentham ve Mill’de haz ve acı) nöropsikolojik olarak verili kabul edilmektedirler.

Metodolojik bireyciler insanları ve devletleri atomistik birimler olarak ele alırlar. Bu bakımdan Uİ’de ve GÇ’da realist ve liberal yaklaşımlar metodolojik bireyciliği hem bireysel düzeyde hem de devlet düzeyinde kullanırlar. Diğer meta-metodolojik pozisyon “*metodolojik kolektivizm*” ya da *metodolojik holizm* olarak adlandırılabilir. En iyi örneğini Durkheim’da görebileceğimiz bu yaklaşım toplumsal yapıların kolektif

analizi ile pozitivist-ampirist bir epistemolojiyi biraraya getirir. Durkheim'in yaklaşımında *"toplumsal nesnel... kendi başlarına bir hayatları varmışçasına bireye dışsal ve baskılayıcıdır."* (Bhaskar, 1998, s. 31) Hâlbuki toplum, içindeki bireylerden bağımsız değildir. O halde metodolojik bireyciliğe ve kolektivizme karşı olarak *"...toplum, bireylerin yeniden ürettiği ya da dönüştürdüğü ve fakat bireyler böyle yapmasa var olamayacak yapıların, pratiklerin, geleneklerin bir toplamı olarak görülmelidir. Toplum insan eyleminden bağımsız olarak var değildir (şeyleştirme hatası). Bununla birlikte onun ürünü de değildir (iradecilik hatası)."* (Bhaskar, 1998, s. 36) Burada önerilen ve *metodolojik ilişkisellik*³⁸ olarak anlaşılabilir metodolojik yaklaşıma göre *"toplum bireylerden meydana gelmemiştir [grupları da ekleyebiliriz] fakat içinde bireylerin [ve grupların] yer aldığı ilişkilerin toplam tutarını ifade etmektedir."* (Bhaskar, 1998, s. 26). Demek ki meta-metodolojik olarak insani bilimlerde herhangi bir çalışmanın nesnesi, devlet-toplum kompleksi içindeki, uzun süreli, kemikleşmiş ilişkiler olmalıdır. Bu ilişkilere üretim ilişkileri ve güç ilişkileri gibi genel nitelikli ilişkiler ile köle-efendi ilişkisi, kapitalist-işçi ilişkisi, ev sahibi-kiracı ilişkisi, karı ve koca ilişkisi gibi tikel ilişkiler gösterilebilir. Bu metodolojik yaklaşımla ilgili ayrıntılar aşağıda verilecektir. Şimdi diğer metodolojik pozisyonları ele alalım.

Pozitivist metodoloji ampirik gözlemler, biriktirilmiş veri ve matematiksel modeller kullanır. Ampirizm, pozitivistin bir varyantı olarak, tümevarım yapabilmek ve yasa-benzeri genel düzenliliklere ulaşabilmek için gözlem yoluyla veri toplar ve bunları sistematik bir şekilde biriktirir. Bu anlamda, ampirisizmin bir parçası olan davranışçılık, pozitivist metodolojinin kullanılması anlamında iyi bir örnektir. Davranışçılık, metodolojik olarak bilimsel, nesnel, değer-bağımsız ve büyük oranda nicelikselidir. İstatistik analizlere, matematiksel modellere, nedensel yasalara, ampirik korelasyonlara ve açıklayıcı modellere dayanır.

Pozitivist metodolojinin GÇ'de tarihsel olarak hegemonik olduğunu söylemek yanlış olmaz. Buna mukabil, pozitivistin tahtı son 30-40 yılda post-pozitivist metodolojiler tarafından büyük oranda sallandı. Yine de GÇ'de halen pozitivist- ilhamlı niteliksel ve niceliksel metotlar kullanıldığı söylenebilir. Özellikle, değişkenler ve sabitler arasındaki korelasyonları gösterebilmek için istatistiki veriyi kullanan niceliksel çalışmalar bir hayli popülerdir. Örneğin istatistiki bilgi, Liberal Demokratik

³⁸ Bourdieu'nün benzer yaklaşımı için (Bkz., Bourdieu & Wacquant, 1992).

Barış Tezini'nin hipotezini test etmek için kullanıldı (Gartzke, 1998). Çalışma, liberal rejimler arasındaki silahlı çatışmaların “seyrekliğini” göstererek LDBT'nin geçerliliğini kanıtlamaya çalıştı. Diğer bir metot, RTT ve OT gibi rasyonalist epistemolojilere dayanan “formel modellemedir.” Bu metot özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin olası hamlelerini öngörebilmek için kullanıldı. Bu metotların epistemolojik arka planlarında önemli sorunlar olduğu ve bunlar yukarıda gösterilmeye çalışıldığı için burada tekrar edilmeyecek.

Yorumsamacı metodoloji, inşacılık ve post-yapısalcılığın metodolojik duyarlılıklarını paylaşır. Öncelikle inşacı metodolojiyi ele almaya çalışacağım. Post-yapısalcılık gibi inşacılığı da *söylem-teorik* bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür. Gerçeklik, inşacı epistemoloji içinde, intersübjektif anlam dolaşımı olarak algılanır. Söylem bu dolaşımın en kritik ara yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Söylem analizi bu bakımdan anlamı elde etmenin en önemli yollarından biridir. Söylem insanların dil aracılığıyla toplumsal dünyanın inşasına giriştiğini ön varsayar. Dil hem inşa edilir hem de inşa eder (Alvesson & Skoldberg, 2009, s. 232). Söylem ise konuşma kavramının tüm kiplerinde ve bağlamlarında genellenmesi anlamına gelir. Bu nedenle söylem, söylevden metne; fotoğraftan boyamaya çok farklı biçimlere bürünebilir. Söylem, tarihsel olarak hâkim olan anlatıyı yansıtır. Bu nedenle metin analizi ile tarihsel olarak hâkim olan anlatı ifşa edilebilir. Foucault'nun tıbbi, psikiyatrik, cezai, pedagojik içerikli “ciddi metinler” ve farklı kurumların “disipline edici” talimatnamelerini ele alırken yapmaya çalıştığı şey budur (Matthew David & Sutton, 2010, s. 363). Söz, söylem analizinin önemli bir parçasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi, KO'nun “güvenlikleştirme teorisi” “performatif söz edimine” dayalıdır. Bu yaklaşıma göre farklı sosyo-politik aktörlerin güvenlik söylemleri yeni güvenlik meseleleri yaratmaya yardımcı olabilir. Dolayısıyla, farklı güvenlik referanslarını yakalayabilmek için farklı söylemlerin analizinin yapılması gerekmektedir. Sonuç olarak epistemolojik pozisyonlarla metodolojik olanlar arasında çakışmalar olabileceği gibi farklılaşmalar da olabilir. Örneğin, inşacı güvenlik çalışması, hipotezini test edebilmek için pozitivistik istatistik ve niceliksel veri kullanabilir. Dahası, inşacı yaklaşım mülakat, etnografik yöntemler ve niteliksel yöntemler de kullanabilir.

Post-yapısalcı metodoloji, Nietzsche ve Foucault'nun pozitivist olmayan *généalogie* [soy kütüğü] kavramı ile Derrida'nın *déconstruction* [yapı-söküm] gibi

kavramlarını kullanır. *Soy kütüğü* üç metodolojik ilke izleyen *şimdinin tarihi* olarak görülebilir: belirli bir süreklilik izleyen tarihe değil, fakat süreksizliklere ve unutulmuş anlamlara bakar; köken araştırmasına girişmez ve hatta bir tane bulunabileceğini reddeder ve son olarak “*soy kütüğünün nesnesi*”ne değil onu saran koşullar, söylemler ve anlamlara bakar (Huysmans, 1997, s. 365). Birçok yazar yapı-sökümü metodolojik bir araç olarak kullanmıştır. Örneğin David Campbell (1998) Derrida ve Levinas’a dayanarak *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia*’da [*Ulusal Yapı-söküm: Bosna’da Şiddet, Kimlik ve Adalet*] kitabında yapı-sökümü normatif-metodolojik bir araç olarak kullanmıştır. Campbell, kendiliğinden ve ötekini yapı-sökümü yapılarak aradaki boşluğun kapatılabileceğini iddia eder. Post-yapısalcılık ampirist epistemolojiyi reddederken, bilgi iktidar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla eleştirel yaklaşımı, arşivleri, resimleri, verileri, içerikleri kullanarak ampirik bir hal alır (Campbell, 2007, s. 226). Metinlerin titiz bir okuması, derinlemesine katılımcı gözlemcilik, mülakatlar, sözlü tarih, arşiv çalışması gibi metodolojik araçlar kullanılabilir (Edkins, 2007, ss. 93–94).

Eleştirel gerçekçiliğin metodoloji anlamındaki ayrışıklığı onun toplum teorisinden kaynaklanır. Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, metodolojik bireyciliğin ve kolektivizmin aksine, eleştirel gerçekçilik toplumu düşünsel ve maddi boyutlarıyla gelişmekte olan bir varlık olarak ele alır. Dahası eleştirel gerçekçilik, natüralizmin³⁹ bir varyantı olarak pozitivist ve yorumsamacılığa alternatif olarak toplumsal yapıların kavram-bağımlılığını ve anlam örüntülerinin açıklanabilmesinin olanaklılığını savlar. Bhaskar (1998, ss. 21–22)’a göre:

... Ancak bu natüralizm, pozitivistin aksine toplumsal yapıların kavramsallığında (kavram-bağımlılığında) ısrar ederken olgular-üstü niteliğini muhafaza edebilir. Ve yorumsamacılığın aksine, inançların ve anlamların geçişsizliğini, onların bilimsel açıklamaya olan duyarlılığını ve eleştireli daireselden ziyade helezonik ve düşünömsel olarak ima eder ve sosyal bilimi araştırma sürecinde bir an olarak görür.

Yine pozitivistin ve yorumsamacılığın aksine, insani bilimlerin nesnesinin bireyler arasındaki uzun soluklu ilişkiler ile bu *ilişkiler arasındaki ilişkiler*⁴⁰ olması

³⁹ “Natüralizm, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında metod birliği olduğunu (ya da olabileceğini) savunan tez olarak tanımlanabilir.” (Bhaskar, 1998, s. 2).

⁴⁰ Jessop da (1982, s. 252) “Yapısal kısıtlılık, iktidar, çıkar, görece otonomi ve güçler dengesi gibi kavramların ancak toplumsal formasyonu kapsayan ilişkiler arası ilişkiler üzerinden tam olarak belirlenebileceğini” ifade eder. [vurgu bana ait]

gerektiğini savunur. Bu toplumun en iyi şekilde ilişkisel olarak kavranabileceği anlamına gelir. Bhaskar (1998, s. 29)'ın sözleriye:

Daha ziyade, sosyoloji, en azından paradigmatik olarak, bireyler (ve gruplar) arasındaki ilişkilerle ve bu ilişkiler arasındaki (ve bu ilişkilerle doğa ve onların ürünleri arasındaki) süregelen ilişkilerle ilgilidir. En basit durumda çalışma konusu en iyi; işçi ile kapitalist, milletvekili ile oy veren, öğrenci ile öğretmen, karı ile koca arasındaki ilişkilerle örneklendirilebilir. Bu ilişkiler genel ve görece sabit ilişkilerdir.

Bu noktada eleştirel gerçekçilik, genel olarak içsel ilişkileri⁴¹ ve özel olarak üretim ilişkilerini merkezine alan Marksizmle yakınlaşmaktadır. Bu yakınlaşma analitik ve metodolojik olarak verimli olabilecek bir diyalogun kapısını aralamaktadır. Bhaskar (1998, s. 44)'a göre:

Dönüşümsel model bu aktivitelerin esas olarak üretim olmasını zorunlu kılar. Sosyolojinin çalışma konusu o halde açık bir şekilde (her çeşit) *üretim ilişkileridir*. Şimdi eğer bu ilişkilerin kendileri dönüşüme hem içsel ve onunla ilişkili hem de onun nesnesi ise; öyleyse sosyoloji, *Marksizmin iddiasında olduğu gibi*, bu türden bütünleştirici ve tarihsel bir toplum bilimini ya önvarsaymalı ya da bunun yerine geçmelidir. [vurgu bana ait]

Bu tespitlerin metodoloji anlamında önemli imaları vardır. Buraya kadar toplumun ilişkisel bir metodoloji ile ele alınması gerektiği ortaya çıkmış olmalı. Bu çalışma böylesi bir metodolojiyi insani bilimler için temel öneme sahip bir ilke olarak kabul ediyor. Bu çalışma açısından bu genel ilke siyaset bilimine ve siyaset sosyolojisine uygulanabilir bir ilkedir. Bu tespit aynı zamanda Marx'ın "*sermayenin bir şey değil, fakat şeylerle dolayımlanan insanlar arası, tarihsel ve toplumsal bir üretim ilişkisi*"⁴² olduğu yönündeki tespiti ile de önemli paralellikler arz etmektedir. Öyleyse bu ilişkisel metodoloji Marx, Gramsci, Poulantzas ve Jessop⁴³ teorik hattında çalıştırılabilir.⁴⁴ Yine bu hat takip edilerek denebilir ki devletler ve toplumsal sınıflar da şey, aktör ya da araç değil sosyo-politik ilişkilerdir. Bu, teorik olarak ortaya konduğunda sosyo-politik aktörler, onların ilişkileri, mücadeleleri, işbirlikleri, tarihsel bağlamlarına yerleştirilmiş devlet, hegemonya projeleri ve birikim stratejileri

⁴¹ İçsel ilişkiler felsefesi için (Bkz., Ollman, 2003).

⁴² Marx (1990, s. 932) Kapital'de sermayenin bir şey değil fakat bir toplumsal ilişki olduğunu keşfedenin Britanyalı politikacı ve Güney Avustralya ile Yeni Zelanda'nın kolonizasyonunun mimarı olan Edward Gibbon Wakefield olduğunu belirtir.

⁴³ Bob Jessop'ın açık bir şekilde eleştirel gerçekçiliği benimsediği ve kendi stratejik-ilişkisel yaklaşımını bu epistemolojik çerçeve içinden geliştirdiğini söylemek gerekir (Bkz., Jessop, 1982, 1990, 2007).

⁴⁴ Toplumsal sınıfların şey değil soyut statik sosyo ekonomik kategoriler olmaktan çok dinamik, tarihsel ilişki formları olduğu yönündeki ilişkisel Marksist yaklaşım çeşitli Marksist düşünürlerde bulunabilir. (Bkz., Corrigan & Sayer, 1985; Neocleous, 1996; Ollman, 2003; E. P. Thompson, 1966; Wood, 1995).

aracılığıyla çözümlenebilir. Bu nokta daha sonraki bölümlerde geliştirilmeye çalışılacak.

1.1.3.4. Normatif Eleştiri

Normatif, arzu edilen, ideal, etik bir standart ya da modeli işaret eder. Felsefede normatifik kabaca *şeylerin nasıl olması gerektiği* ile ilgilidir. Bu soruyu bu çalışma için şu şekilde yeniden formüle edebiliriz: Güvenliğin normatif karakteri nedir? Nesnel olarak güvenliğin iyiliğinden, kötülüğünden ya da değer-bağımsızlığından söz etmek mümkün müdür? Güvenlik arzu edilir birşey midir? Yoksa kendisinden tamamen kurtulmamız mı gerekir? Bu anlamda bir çeşit “özgürleşime” mi ihtiyacımız var? Ya da güvenlik kendisine direnmemiz gereken bir baskı kipi midir? Çalışmanın normatif pozisyonu ortaya konmadan önce GÇ içindeki belli başlı normatif pozisyonlar ele alınacak. Bunu yapabilmek için Robert Cox (1981)’un *problem-çözen* teoriler ile *eleştirel teoriler* arasında yapmış olduğu ayrımı benimsenmektedir.⁴⁵

Problem-çözen teoriler, buldukları uzam-zamansal sabiti verili kabul ederler. Ele aldıkları ilişkileri, yapılarını, kurumları ve onların bağlamlarını sorunsallaştırmazlar. Temel amaçları ortaya çıkan belirli bir probleme belirli operasyonel reçeteler sağlamaktır. Bu anlamda sistemik bir eleştiriye girişmezler, yalnızca sistem içi aksaklıkları ortadan kaldırmaya çalışırlar. Eleştirel teoriler ise problem-çözenlerin aksine önverili toplumsal düzeni sorunsallaştırırlar. Problem-çözen teoriler, tikel toplumsal bağlamlar içinde aktörleri, pratikleri ve kurumları ele alırken eleştirel teoriler toplumsal bağlamın kendisi ile ilgilenir (Cox, 1981, s. 129). Problem çözen teoriler büyük oranda pozitivist epistemolojik arka planlarda çalıştırılırken eleştirel teoriler daha ziyade yorumsamacı ya da pozitivist olmayan epistemolojiler kullanır. Benzer bir şekilde, problem çözen teoriler analizcinin fildişi kulesinde araştırma nesnesinden bağımsız ve değer-bağımsız olabileceğini savunurken, eleştirel teori araştırmacının araştırdığı toplumsal bütünün bir parçası olduğunu kabul eder. Bu özellikleri dikkate aldığımızda liberal ve realist yaklaşımların problem-çözen teoriler olduklarını söylemek yanlış olmaz. “Milli güvenlik” kavramı ile yakından ilişkili olmak üzere devletler rasyonel aktörler oldukları için anarşik uluslararası düzende güvenliklerini sağlamak için ne gerekiyorsa yapmalıdırlar. Devletler, askeri ve

⁴⁵ Bu noktada eleştirel teori derken Eleştirel Güvenlik Çalışmalarına gönderme yapmadığımı söylemek zorundayım. Kökleri Kant, Hegel ve Marx’ta bulanabilecek genel eleştirel teoriden söz ediyorum.

diplomatik yeteneklerini geliştirerek güvenliklerini güvence altına almalıdırlar. Aynı şey, iç toplumsal düzen için de geçerlidir. “Terörle savaşta” olduğu gibi toplumsal düzene karşı herhangi bir tehdit şiddetli şekilde ortadan kaldırılmalıdır. Özetle güvenlik yalnızca arzu edilir bir şey değil aynı zamanda toplumsal düzenin bekası için hayati bir unsurdur.

Söz konusu ayrıma dayalı olarak eleştirel güvenlik teorileri normatif açıdan dörde ayrılabilir. 1) *Güveniksizleştirici*, 2) *Özgürleşimci*, 3) *İfşa edici*, 4) *Güvenlik karşıtı*.

Birinci eleştirel pozisyon bir *güveniksizleştirme* fikrinden beslenir. İnşacı normativite temel olarak değişim fikrine gönderme yapar. Ana varsayım eğer şeyler inşa edildiyse belirli biçimlerde yeniden inşa edilebilirlerdir. İnşacı normatif bir yaklaşım olarak KO’nun *güveniksizleştirici* yaklaşımına göre “*güvenlik negatif olarak, meselelerin normal siyaset yoluyla ele alınamaması başarısızlığı olarak görülmelidir.*” (Buzan vd., 1998, s. 29) Benzer bir şekilde *güveniksizleştirmek* “*meseleleri acil durum modundan çıkararak siyasal alanın normal pazarlık sürecine dahil etmek*” şeklinde tanımlanabilir (Buzan vd., 1998, s. 2).

İkinci eleştirel normatif pozisyon Eleştirel Güvenlik Çalışmaları (EGÇ), Ken Booth ve Welsch Okulu⁴⁶ (WO) ile ilişkilendirilen *özgürleşimci* yaklaşımdır. Temel olarak Neo-gramsciyanizm, Frankfurt okulu ve eleştirel teorinin post-Marksist varyantlarından beslenmektedir. EGÇ güvenliği analistin teorik ve felsefi pozisyonundan türeyen türev bir kavram olarak görür. Bu yaklaşıma göre, değişim mümkündür ve özgürleşimci bir değişim arzu edilmelidir. Booth (1991, s. 319) özgürleşimi şöyle tanımlamaktadır: “*Güvenlik tehditlerin yokluğu demektir. Özgürleşim, insanların özgürce yapmayı seçtikleri şeylerin önündeki fiziki ve insani kısıtlamalardan özgürleşmeleridir... özgürleşim, düzen ya da güç değil, hakiki güvenliği sağlar.*” Peki, bu ne çeşit bir özgürleşimdir? Yalnızca zihinsel bir durum mu yoksa sosyo-politik bir dönüşüm müdür? Eğer özgürleşim sosyo-politik bir dönüşümü zorunlu kılıyorsa ironik bir biçimde özgürleşim güvenlik karşısındaki en büyük tehdittir. Bu noktada büyük bir tehlike var. Eğer “özgürleşim=güvenlik” ise bu eşitlik

⁴⁶ Welsch ya da Aberystwyth Okulu, 1990’ların başında güvenlik çalışmaları içinde eleştirel bir çabanın ürünü olarak ortaya çıktı. Bu okulun kurucu isimleri Ken Booth ve Richard Wyn Jones 1995 yılında Aberystwyth’de Galler Üniversitesi’nde eleştirel güvenlik çalışmaları üzerine ilk lisansüstü dersi açtılar. Bu tarihten itibaren Welsch Okulu güvenlik çalışmaları içinde belirli bir eleştirel pozisyonu ve bu pozisyonla ilişkili düşünür ve entelektüel ürünleri işaret etmek için kullanıldı (Bilgin, 2008).

güvenlik=özgürleşim şeklinde basit bir şekilde yer değiştirebilir ve aslında organik güvenlik entelektüellerinin de yaptığı şey tam olarak budur. Bu noktada sorun, güvenliğin kendisine ulaşılabilecek bir ideal olarak sunulmasıdır. Güvenlik-karşıtı politik bir program olmadan Booth'un önerdiği yaklaşım, güvenlik çerçevesi içinden çıkamayarak nihai olarak onun aklanmasına hizmet etmektedir.

Üçüncü normatif pozisyonun *ifşa edici* olarak adlandırılmasının sebebi, bu yaklaşımın güvenliği Foucaultcu anlamda bir liberal yönetim tekniği olarak değerlendirerek güvenliğin söylemsel ve söylemsel olmayan mekanizmalarını ifşa etmesidir. Bu yaklaşım disiplin edici güvenlik mekanizmalarını, söylemlerini, kurumlarını ve pratiklerini çoğunlukla başarılı bir şekilde ifşa etmesine rağmen meta-anlatılara olan epistemolojik düşmanlığı nedeniyle karşı-hegemonik bir yol haritası sunmaktan bilinçli olarak çekinir. Bu şekilde tahakküm mekanizmalarını ortaya koymakla yetinir ve normatif-pratik bir çözüm önerisi sunmaz. Bu ifşa edici yaklaşım kuşkusuz *gerekli ancak yetersizdir*. Bu nedenle liberal yönetim teknikleri karşısında *normatif olarak tehlikeli* değildir.

Bu çalışmanın normatif pozisyonuna da büyük oranda kaynaklık eden *dördüncü* pozisyon Neocleous (2008), Neocleous ve Rigakos (2011b) tarafından ortaya atılan ve Marx'ın “güvenliğin burjuva toplumunun yüce değeri” olduğu şeklindeki tespitinden hareket eden *Anti-security* [güvenlik karşıtı] bir yaklaşım olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşıma göre güvenlik kapitalist birikim sürecine ve liberal toplumsal düzene yönelik her türlü tehdidi bertaraf etmeye yönelik bir sınıf projesidir. Bu yaklaşım temel, fakat radikal bir öneri ortaya koyar: güvenliğin bir sınıf tahakkümü projesi olduğu oranda reddedilmesi. Güvenlik-karşıtı deklarasyonlarından dört maddeyi buraya almakta fayda var: 1) Siyasal söylemin güvenlikleştirilmesine karşı durmak, 2) Güvenliğin otoriter ve reaksiyoner doğasına meydan okumak, 3) Güvenlik politikalarının dikkati maddi koşul ve sorulardan, özgürleşimci politikaları polis silahına dönüştüren sürece çekmesine işaret etmek, 4) Bizleri burjuva güvenliği ve onun polis erkinin dar ufkundan öteye taşıyabilecek alternatif politik bir dil için mücadele etmek (Neocleous & Rigakos, 2011a, s. 21).

Bu pozisyonun diğerlerine göre iki temel noktada normatif-analitik üstünlüğü olduğu söylenebilir. İlki, güvenliğin tarihsel-sınıfsal karakterini başarılı bir şekilde gözler önüne sermesidir. İkincisi, güvenliğin sermaye birikim sürecine ve liberal

toplumsal düzenin imalatına sıkı sıkıya bağlı bir sınıf projesi olduğu ölçüde karşı-hegemonik bir normatif-politik pozisyon savunmasıdır. Marksist analitik pozisyonu, güvenlik-karşıtı yaklaşıma karşı-politik bir proje önerebilmesinin önünü açmaktadır. Karşı-politik bir proje önerebilmek basitçe güvenlik dilinin dışına çıkabilmek anlamına gelir. Aksi halde güvenlik dili içinden konuşmak güvenlik fetişi içinde kaybolma riski taşır. Güvenlik hakkında konuşmanın kendisi güvenlik meseleleri yaratabiliyorsa bu güvenlik nebulasının dışından karşı bir dil oluşturma çabası önemli bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası bu yaklaşım, kamu-özel, devlet-toplum, yumuşak-sert, barbarlık-medeniyet, iç-dış ve son olarak 9-11 öncesi-sonrası şeklindeki liberal karşıtlıklar içinden bir güvenlik analizi yapmayı reddeder (Neocleous & Rigakos, 2011b, ss. 16–19). GÇ'nin bu “yanlış dikotomileri” güvenliğin tarihsel ve sınıfsal karakterini maskelemekte ve onu dar liberal bir çerçeveye hapsedmektedir.

1.1.3.5. Güvenlikleştirme Yaklaşımı

GÇ'nin en önemli teorik katkılarından biri KO tarafından geliştirilen “güvenlikleştirme teorisi” olmuştur. Güvenlikleştirme hem “politikleştirmenin aşırı bir versiyonu” hem de sosyo-politik meselelerin teknikleştirilerek depolitizasyonu olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir. İlkinde, sosyo-politik problem kamuoyunu manipüle etmek için bir güvenlik sorunu olarak sunulur. Tehlikenin gerçek olup olmaması önemli değildir. Önemli olan varoluşsal bir tehdit ile vakit kaybetmeden ilgilenilmesi gerektiğidir. Aksi halde çok geç olacaktır. Meselenin bir güvenlik problemi olarak sunulması gerçekten de onu bir güvenlik sorunu haline getirmektedir. Demek ki güvenlik bir “söz edimi”dir [*speech act*] ve kendi kendine referans vermektedir. Güvenlik nesnesi intersübjektiftir ve güvenlikleştirme sürecinde her daim güvenlikleştirici aktör, güvenlikleştirme hamlesi ve mesajı alımlayacak bir izleyici kitlesine ihtiyaç duyar. İzleyici kitlesinin mesajı istenildiği şekilde alımlayıp alımlamayacağı olumsaldır. KO'ya göre başarılı bir güvenlikleştirme için üç önemli adım vardır: “*varoluşsal tehditler, acil durum eylemi, birimler arasındaki ilişkilerin normal çerçevelerin dışına çıkması.*” (Buzan vd., 1998, s. 26)

Bunun yanı sıra, güvenlikleştirme süreci politika-dışı önlemlerin alınmasını öngörür. Güvenlik meselesi aciliyet gerektirdiğinden acil durum çözümleri ve olağanüstü önlemler alınmalıdır. Bu aciliyet, formel politik süreçlerin baypas edilmesi anlamına gelir. Böylece, sosyo-politik mesele teknik bir problem olduğu iddiasıyla

depolitize edilmiş olur.⁴⁷ Sosyo-politik mesele bir kez teknik ya da jeopolitik bir mesele olarak ortaya kondu mu, politikacılar söz konusu meselenin muhatabı olmaktan çıkar ve mesele teknokratların ve bürokratların kontrolüne verilmiş olur. Böylece güvenlikleştirmenin siyasetler-üstü olduğu savunulur.

Güvenliğin bir *söz-edimi* olarak kavramsallaştırılması kavramın söylemsel yönünü ortaya koyması açısından oldukça yararlıdır; ancak aynı zamanda güvenlik ve güvenlikleştirme politikalarının nedenlerini anlamada yetersiz kalmaktadır. Güvenlikleştirme söyleminin siyasetçiler ve/veya bürokratlar açısından kamuoyunu yönlendirmede işlevsel bir araç olduğu aşikârdır. Ne var ki güvenlikleştirmeyi yalnızca tikel ya da olağanüstü söylemler olarak anlamak onun farklı formlarını görmeyi engelleyecektir. Bu aşamada iki noktanın altını çizmek gerekir. Birincisi sözün “istisnailiğinin” aşırı vurgulanması, güvenliğin, devletin kurumsal mimarisinde ve gündelik yaşamda rutinleşmiş, formel-hukuki biçimlerinin maskelenmesi anlamına gelebilmektedir (Bigo & Tsoukala, 2008b). Burada sorun, söylemi mümkün kılan bağlamdan ziyade söyleme odaklanmaktır. Hâlbuki söylem tarihsel, toplumsal ve politik bağlamından koparılamaz. Bu nedenle güvenlikleştirme söylem ve pratikleri bağlamlarında ele alınmalıdır. Aksi takdirde, belirli güvenlikleştirme söylem ve eylemleri açıklanamaz. Kısacası, güvenlikleştirme teorisi belirli bir güvenlikleştirme söyleminin neden başarılı olduğunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Aynı şekilde, bağlam pahasına söylem ve söylemin sahibi öznelere odaklanmaktadır. Güvenliğin intersübjektif olması da bu teorik sorunu gideremez; zira öznelerin kendisi de ancak bağlamları içinde anlam kazanırlar. Öyleyse, güvenlikleştirme söylem ve pratiklerinin bağlam-bağımlı olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca bu bağlamlar stratejik olarak seçicidirler (Hay, 2002). Bu, bazı söylemlerin belirli bağlamlarda başarılı olma şanslarının daha yüksek olduğu anlamına gelir. Fakat bağlamların kendilerinin sosyo-politik mücadelelerle şekillendiğini akılda tutmak gerekmektedir. Örneğin neoliberal bir bağlamda özelleştirme karşıtı söylemin özelleştirme yanlısı söylem karşısında stratejik olarak zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Bunları söylerken güvenlikleştirme söylemlerinin bağlam üzerinde bir etkisi olduğunu reddediyor değilim. Tam tersine, bu söylemler konjonktürün (yeniden) biçimlendirilmesinde etki sahibi olabilirler. Ancak söylemlerin başarısı verili bağlamın doğru tahlil edilebilmesine bağlıdır. Demek ki ilk sorun, söylemin ve metnin

⁴⁷ Bu depolitizasyonun kendisinin politik bir hamle olduğu gözden kaçmamalıdır.

bağlam aleyhine aşırı vurgulanmasıdır. İkinci sorun güvenlikleştirme söz edimlerinin sadece politikacı ve bürokratlara mal edilmesidir. Bu yaklaşım sosyo-politik iktidar ilişkilerini formel-prosedürel parti politikaları ve devlet organlarına indirgemektir. Ancak söz konusu ilişkiler muhtelif formel/informel sosyo-politik aktörleri de kapsayacak şekilde çok daha giriftirler. Lobiler, çıkar grupları, sivil toplum kuruluşları, ticaret ve sanayi odaları, dernekler, legal-illegal politik hareketler ve siyasi partiler, devrimci örgütlenmeler, sendikalar, polis, asker ve işçi sınıfı hareketliliği bu sosyo-politik aktörlere örnek gösterilebilir. Sonuç olarak, güvenlikleştirme GÇ için önemli bir analitik katkı olmakla birlikte sosyo-politik bağlamında ve muhtelif aktörler arasındaki ilişkiler üzerinden değerlendirilmediğinde potansiyelini gerçekleştiremeyecektir.

1.1.3.6. Güvenlik Çalışmaları ve Devlet

Hem uluslararası ilişkilerde hem de GÇ’de devlet teorisinin fazla gelişmemiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. İnsani bilimlerde devlet teorisinin iki temel eksenini şu şekilde belirlemek mümkündür. Devlet-merkezci teoriler ve toplum-merkezci teoriler. Birincisi devletin toplumdaki otonom bir güç olduğunda ısrar ederken ikincisi devletin ve toplumun birbiri içinde “karşılıklı gömülü” olduğunu savlar (Hobson, 2000). 1970’lerde devletin sosyo-politik bağlamdan bağımsız olma derecesi üzerine bir tartışma yaşanmıştır. Realist ve neorealistler devletin toplumsal aktörlerden yüksek derecede otonom olduğunu savunurken liberaller toplumsal aktörlerin (lobi, çıkar ve baskı gruplarının) ve devlet-dışı aktörlerin (çokuluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşlarının) devlet davranışını şekillendirmede etkili olduğunu iddia etti. Neorealistler devletlerin uluslararası arenada bağımsız olduğunu savunurken liberaller devletlerin karşılıklı bağımlı olduklarını ve ekonomik gerçeklere tabi olduklarını savundular. Neorealistler devletleri *bilardo topları* olarak görürken liberaller uluslararası sistemi bir *global örümcek ağı* olarak gördüler. 1980’lerde *Bringing the State Back In [Devleti Geri Getirmek]* (Evans, Rueschemeyer, & Skocpol, 1985) adlı derlemenin yayınlanmasıyla tartışma yeni bir ivme kazandı. Bu kitapta genel hatları çizilen devlet-merkezci yaklaşıma göre “devletin kendisi bir güçtür ve ekonominin ve/ya sivil toplumun dinamiklerini yansıtmaz.” (Jessop, 1990, s. 279) Bu pozisyon “devlet otonomisinin” iki boyutunu vurgular. Birincisi “devlet yöneticilerinin” toplumsal kompleks karşısında devletin organizasyonel kapasitesinden doğan “sanal otonomileridir”. Buna göre devlet yöneticileri bu “sanal otonomiye” indirgenmeden

devlet otonomisini yansıtmaktadırlar. İkincisi, ister *polislik faaliyeti*, disipline etme, organize etme ya da kontrol etme olsun devletin sivil topluma nüfuz edebilme kapasitesini ifade eder. Uluslararası ilişkiler ve GÇ anlamında bazı inşacılar *aktör olarak devlet* yaklaşımını benimserken diğerleri devleti analizden çıkarmaya niyetli olan post-yapısalcı pozisyona yaklaşır. Post-yapısalcıların önemli bir kısmı Foucault'nun açtığı yolda iktidarın mikro fiziği lehine devlet kavramını bir analiz nesnesi olarak ele almayı reddederler.

KO'nun amaçlarından biri devlet-merkezci olmayan bir güvenlik kavramına ulaşabilmektir. Devletten kurtulabilmek için güvenlik gündemini askeri, politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal olmak üzere beş farklı sektöre bölmektedirler. Devlet multi-sektörel olduğu için her bir sektörde bulunur. Yine de devlet bu sektörel şemada ancak bir *gölge fenomen* olarak bulunmaktadır. Devlet bu şekilde farklı toplumsal ilişkilere dışsal hale getirilmektedir. Gerçekte her bir sözde sektör birbiriyle ve devlet ile içsel olarak ilişkilidir. Dahası devlete dışsal askeri ya da ekonomik kategoriler var olamaz. Devleti bu sözde sektörlere dışsallaştırıp daha sonra bu sektörler arasındaki etkileşimlere bakmak yerine devleti bu kategorileri yatay kesen kompleks bir ilişkisellik olarak anlamak teorik açıdan daha anlamlı olabilir. Devleti bu şekilde kavramak söz konusu sektörleri bütünlüklü ve tutarlı bir şekilde değerlendirmenin de önünü açar. Tutarlı bir devlet teorisi ve kompleks toplumsal totaliteyi ilişkiyel bir biçimde anlayan yaklaşımın yokluğunda tarihsel ve toplumsal bağlamında ortaya çıkan güvenlik projelerini kendi bütünselliği içinde değerlendirebilmek olanaksızlaşmaktadır.

1.1.4. Antagonistik Ötekinin Pasifikasyonu Olarak Güvenlik

Yukarıda söylenenlerin ışığında çalışmamızın genel çerçevesini çizecek temel varsayımlarımız şu şekilde özetlenebilir:

1) *Ontolojik olarak* düşünsel ve söylemsel ontolojilerin aksine araştırmacının gözlem, bilgi ve yorumundan bağımsız gerçek bir dünya vardır. Bu nedenle materyalist bir ontolojik pozisyon benimsenmekte ve güvenliğin, “performatif söz edimi”, söylem ve anlatılardan ziyade gerçek sosyo-ontolojik ilişkilerle ilgili olabileceği savlanmaktadır.

2-) *Epistemolojik olarak*, pozitivist ve yorumsamacı epistemolojilerin aksine güvenliğin nedensel yasaları; ampirist, indirgemeci ve yorumsamacı olmayan bir şekilde *eğilimler* olarak kavranabilir. Bu bakımdan eleştirel gerçekçilik böylesi bir çaba için felsefi temeller sunabilir. Dolayısıyla güvenlik meseleleri nedensel bağlantıları ile kavranabilir.

3-) *Meta-metodolojik olarak*, metodolojik bireycilik ve kolektivizmin aksine toplumsal bilginin toplumsal nesnesi, bireyler ya da kolektiviteler değil; görece uzun soluklu ilişkiler ve/veya üretim ilişkileri olmalıdır.

4-) *Normatif olarak*, eleştirel bir çerçeve, pozitivistin aksine gerekli ve post-yapısalcılığın aksine yeterli değildir. Güvenlik, analitik-politik terimlerle ifade edersek, bir sınıf projesi olduğu için karşı-hegemonik sınıf projelerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Böylesi bir yaklaşım GÇ'nin hem içinde hem dışında olarak değerlendirilebilecek güvenlik-karşıtı pozisyonda bulunmaktadır.

5-) *Analitik olarak* ilişkisel Marksist bir pozisyon güvenlik kavramınının tahlilinde bir başlangıç noktası olabilir. Böylesi bir yaklaşımın sosyo-politik iktidar ilişkileri bağlamında iki temel varsayımı vardır. Birincisi toplumsal sınıflar, dolaysız üretici ile üretim araçları sahipleri arasındaki özgün sosyo-politik ilişkinin aldığı biçim olarak anlaşılmalıdır. İkincisi, Gramsci-Poulantzas-Jessop teorik hattına yaslanarak devletin, toplumsal ilişkilerin biçim-belirleyici yoğunlaşması olarak anlaşılması gerekliliği üzerine olan varsayımdır. Bu iki temel varsayım, güvenliği tarihsel ve toplumsal bağlamında sosyo-politik aktörler arası ilişkisellik üzerinden çözümlemenin önünü açar.

Yukarıda insani bilimlerin araştırma nesnesini genel olarak ilişkiler ve özel olarak üretim ilişkileri şeklinde belirledik. Bhaskar'ın kısmen Marx'a da dayanarak toplumu *ilişkiler arası ilişkilerin toplamı* şeklinde kavramsallaştırdığını gördük. Öyleyse Bhaskar (1998)'ı ve Sayer (1992)'i izleyerek bazı toplumsal ilişkilerin (1) *içsel-zorunlu*, diğerlerinin (2) *dışsal-olumsal* olduğunu söylemek mümkündür. 1) *Zorunlu olarak ilişkili içsel ilişkiler* (Zİİ) en iyi kapitalist-işçi, efendi-köle, egemen-teba, karı-koca, ev sahibi-kiracı, öğretmen-öğrenci, milletvekili-seçmen şeklinde örneklendirilebilir. Bu maddi toplumsal ilişkiler taraflar arasında zorunlu-içsel olarak kurulur. Bunun anlamı iki tarafın da birbirini zorunlu olarak önvarsaymasıdır. Bir taraf diğeri olmadan kavramsallaştırılamaz. Aynı şekilde bir taraf ortadan kaldırılırsa diğeri

de ortadan kalkar. 2-) *Olumsal olarak ilişkili dışsal ilişkiler* zorunlu ve içsel bağlantısı olmayan ilişkileri işaret eder. Karşıdan karşıya geçen iki kişinin ilişkisi ancak olumsal ve dışsal olabilir. Ya da evinde televizyon izleyen bir adam ile dışarıda bisiklet süren bir kadın arasındaki ilişki dışsal ve olumsal bir ilişkidir.

Zİİ arasında da (a) *içsel olarak ilişkili zorunlu antagonistik ilişkiler* ile (b) *içsel olarak ilişkili olumsal antagonistik ilişkiler* arasında bir ayrım yapılabilir. *Birincisi* köle-efendi, kapitalist-işçi ve egemen-teba arasındaki ilişkiler olarak tarif edilebilir. Söz konusu ilişkiler sosyo-politik olarak asimetric ve sosyo-ontolojik olarak antagonistiktir. Antagonizma ilişkinin içinde taraflardan bağımsız olarak gömülüdür. İlişkinin kurulmasıyla birlikte yerleşikleşen antagonizmayı ilişkiyi ortadan kaldırmadan yok etmek mümkün değildir. İlişkinin bir tarafı diğeri tarafından tahakküm altına alındığı için *isyan* her daim bir seçenektir. Bu nedenle güvenlik “düşman ile yaşamak” şeklinde düşünülebilir. Ancak bu noktada düşmanın kelimenin klasik anlamıyla düşman olmadığını ifade etmek gerekir; zira düşmanın varlığı hâkim tarafın da varlığının sebebidir. Dolayısıyla düşman yok edilemez; yalnızca boyun eğdirilebilir. Bu durum tehlikenin sürekli, yakın ve ebedi olduğu anlamına gelir.

Böylesi bir yaklaşımın GÇ açısından temel önemi nesnel antagonistik ilişkilerin güvenlik meselelerinin temelinde yattığı önermesidir. GÇ içindeki toplumsal inşacı yaklaşımların, KO'nun ve onun güvenlikleştirme teorisinin aksine kimi antagonizmalar kimi ilişkilerin içinde öznelardan bağımsız olarak gömülüdür. Başka bir ifadeyle Zİİ açısından güvenlik meselesi güvenlikleştirme söylemlerinden bağımsız olarak vardır. Bu ilişkiler maddi, hukukileştirilmiş, yapılaşmış, dayanıklı ve bir dereceye kadar söylem-üstüdür. Bu, söylem-ilişkili olmadıkları anlamına gelmez. Elbette, söz konusu ilişkilere bağlı muhtelif güvenlikleştirme söylemi bulmak mümkündür. Demek ki bu yaklaşımın temel bir teorik çıkarımı antagonizmanın ilişkinin kendisine gömülü olduğu için *güvensizlikleştirilemeyeceğidir*. Salt söylemsel pratikler bu antagonizmaları ortadan kaldırmaya yetmez. Nesnel olarak var olan antagonizmaları ortadan kaldırmanın tek yolu söylemlerin ötesinde sosyo-politik pratikler yoluyla ilişkinin kendisinin sonlandırılmasıdır. İlişkinin bir tarafının ortadan kaldırılması diğerrinin de ortadan kaldırılması anlamına geleceği için bu sosyo-politik bir devrimden başka bir anlama gelmez. Bu noktada bir örnek verilebilir. GÇ'nin meşhur güvenlik referansı tartışmaları sırasında ne kadar eleştirel olursa olsun hiçbir pozisyon tarafından özel mülkiyet bir güvenlik referans nesnesi olarak ortaya

konmadı. Hâlbuki liberal toplumsal düzen içinde özel mülkiyetten daha hayati bir güvenlik referans nesnesi bulmak zordur. Bütün toplumsal düzen kabaca ve basitleştirerek söylersek özel mülkiyetin güvenliği üzerine kurulmuştur. Öyleyse liberal toplumsal düzen içinde özel mülkiyet *güvenliksizleştirilemez*. Bu GÇ'nin nasıl da liberal bir çözümleme çerçevesi içine sıkışıp kalmış olduğunu göstermektedir. Demek ki güvenlik, söylemlerden ziyade pratikler ve hatta antagonistik ilişkiler ile ilgilidir. Bununla birlikte, (a) *içsel olarak zorunlu-antagonistik ilişkiler* güvenliksizleştirilememekle birlikte yeniden ve yeniden güvenleştirilebilirler. Örneğin, liberal toplumsal düzende kapitalist ile işçi arasındaki antagonizma; tüm hukuk sistemi, kurumlar, söylemler ve pratiklere yedirildiği için özel olarak güvenleştirmeye ihtiyaç duymasa da kriz anlarında bu antagonizmaların doğrudan ve sistematik bir biçimde yeniden ve yeniden güvenleştirildiğini görürüz.

(b) *İçsel olarak ilişkili olumsal antagonistik ilişkiler* birbirini önvarsayan iki taraf arasında kurulmakla birlikte zorunlu olarak antagonistik değildirler. Örneğin karı-koca arasındaki ilişki ve ev sahibi-kiracı arasındaki ilişki bu tip ilişkilere örnek gösterilebilir. Kendiliğinden asimetrik olmamakla birlikte asimetrik olarak da kurulabilirler. Bu tip ilişkiler ancak olumsal olarak antagonistik olabilir ve çeşitli söylemsel ve söylem dışı mekanizmalar ile güvenleştirilebilirler ve/veya güvenliksizleştirilebilirler.

Olumsal olarak ilişkili dışsal ilişkiler ise birbirini ön varsaymayan taraflar arasında kurulur. Aralarında dolaysız bir bağ olmayan kişiler ancak arızı olarak ilişki içinde bulunabilirler. Antagonistik niteliği olumsal olan söz konusu ilişkiler öznel olarak güvenleştirilebilir ve/veya güvensizleştirilebilir. Örneğin herhangi bir ülkedeki etnik, dini veya kültürel azınlık, söz konusu ülkenin güç ilişkilerinin bağlamına ve konfigürasyonuna bağlı olarak güvenleştirme hamleleri ile güvenleştirilebilir.

İlişkiler arasında bu ayrımları yapmak güvenliğin nesnel ve öznel veçhelerini ayırt etmek için önemlidir. Böylelikle post-yapısalcılığa ve sosyal inşacılığa karşı güvenliğin nesnel bir boyutu olduğu; pozitivistliğe karşı da öznel olarak inşa edilebileceği ileri sürülebilir. Güvenliğin nesnel boyutu, devlet ve hukuk aygıtı dolayısıyla uzun bir tarihsel süreç içinde “normalleştirilmişken” güvenliğin öznel

boyutu güç ilişkilerindeki dönüşümlere koşut olarak kısa erimli hedefler doğrultusunda gündeme gelebilir.

Yukarıda ifade edilenlerden hareketle -nesnel ve öznel boyutlarıyla- güvenliğin tehdidin yokluğundan çok varlığı ile ilgili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. *Tehdidin yokluğu olarak güvenlik* kavrayışı muhtemel tehditlerin aktif ve iradi olarak ortadan kaldırılma süreçlerini maskeler. Güvenlik, tehditlerin yokluğu ile değil ortadan kaldırılması ile ilgilidir. Bu tespit güvenliği pasif değil proaktif bir şekilde anlamının önünü açar. Ancak düşmanın ya da tehdidin tanınması ve bilinmesi yeterince açıklayıcı değildir. Bu noktada önemli olan söz konusu tehdit ya da düşmanın yok edilmesi değil *zararsız-ya da etkisiz- hale getirilmesidir*.

Bu noktada Neocleous (2011)'u izleyerek *pasifikasyon* kavramının güvenliği anlamlandırmada/yorumlamada önemli bir analitik zemin sunabileceği söylenebilir. OİS'e göre pasifize etmek "*barış yapmak, huzur vermek, yatıştırmak*" anlamlarına gelmektedir. Pasifikasyon ise "*pasifleştirme eylemi, yatıştırma; pasifize olma, yatıştırma ve uzlaşma*" anlamlarına gelmektedir. Buna ek olarak sözlük pasifikasyonun özgül bir anlamını da içermektedir. Buna göre pasifikasyon "*belirli bir insan topluluğunun barışçıl yardımlaşmasını ya da içinde düşmanların aktif olduğu bir bölgeyi güvenceye almak için tasarlanmış süreç, operasyon (genellikle askeri bir operasyon)*" anlamına gelmektedir. Neocleous (2011)'un ifade ettiği gibi pasifikasyon Amerika-Vietnam savaşı sırasında kontrgerilla terimi yerine kullanılmış bir kavramdır. Ancak sonrasında askeri terminolojideki popüleritesini yitirmiş ve yerini "düşük-yoğunluklu çatışma", "savaştan farklı operasyon", "gri alan fenomeni" gibi kavramlara bırakmıştır (Neocleous, 2011, s. 25). Bununla birlikte kavramın tarihsel bagajı, kolonyalizm ve kontrgerilla ile olan ilişkisi nedeniyle hâlâ açıklayıcı bir kavram olarak kullanılabilmesini gösteriyor. Öyleyse buradaki öneri kavramın yeniden alımlanması ve polis erki, askeri erk ve birikim süreçleri ile olan analitik-politik bağlantısının yeniden kurulmasıdır. Neocleous (2013a)'un sözleriyle "*pasifikasyonun savaş-polis-birikim fikirlerininin bağlantı noktasını yakalayabilmesi murad ediliyor.*" Buradaki önemli nokta pasifikasyonun yıkım ve inşaya aynı anda gönderme yapmasıdır. Basitçe düşmanın imhası anlamına gelmekten ziyade; toplumsal düzenin tahkimi ya da yeniden üretimi yoluyla önce bu üretime karşı çıkanların ve daha sonra karşı çıkabilecek potansiyel muhaliflerin etkisiz hale getirilmesi amaçlanıyor. Temel gaye birikim sürecini toplumsal düzenin yeniden inşası yoluyla garanti altına almak

ve buna karşı çıkan ya da çıkabilecek tehditleri etkisiz hale getirmektir. Kavramın vaat ettikleri şu şekilde sıralanabilir

1) Güvenliğin amaçlarının sorunsallaştırılması; 2) Onları maskeleyerek yerine analitik bağlantılar kurmak; 3) Güvenliğin hazır ve nazır ve her yere ulaşan karakterini sorunsallaştırmak; 4) Sınıf savaşı da dâhil olmak üzere savaş durumunu önceden görebilmek ve güvenliği aktif, direnişle dolu tamamlanmamış bir proje olarak görmek (Neocleous & Rigakos, 2011b, s. 61).

Öyleyse pasifikasyon, güvenliğin yorumlanmasında önemli bir merceğe görevi görmektedir. Ayrıca pasifikasyon 1) Güvenliği tepkisel değil proaktif bir süreç olarak görmeye 2) Güvenliği salt teknik bir konu olmanın dışında stratejik-politik bir süreç olarak görmeye 3) Güvenliği “doğal”, normal, arzu edilir ve depolitize görmekten ziyade onu sınıf mücadeleleri çerçevesi içine yerleştirmeye 4) Güvenliği hem yok edici hem de var edici bir süreç olarak görmeye 5) Güvenliği, asker, polis, istihbarat servisleri, özel güvenlik şirketleri gibi çeşitli aktörler üzerinden tutarlı bir biçimde değerlendirmeye yardımcı olur.

Pasifikasyon kavramının sağlayacağı yorumlama çerçevesi kullanılarak güvenliğin birbirleriyle ilişkili iki formülasyonuna ulaşılabilir. Bu formülasyonları kapalı devre tanımlar olmaktan ziyade açık uçlu formülasyonlar, yol göstericiler ve rehber yorumlar olarak anlamak gerekiyor. Biri dar diğeri geniş olan bu iki formülasyonun dar kapsamlı olanı ana ve pratiğe gönderme yaparken geniş versiyonu güvenliği görece uzun soluklu sosyo-politik süreçler olarak anlamayı öneriyor. Buna göre;

1-) Güvenlik, *antagonistik ötekinin pasifikasyonudur.*

2-) Güvenlik, toplumsal ilişkiler bütününe ideolojik, hukuki, politik ve ekonomik uğrakları ile gündelik hayatın rutinini de kapsayan, toplumsal düzeni (yeniden) yönetilebilir kılmak amacıyla; zorlayıcı olan ya da olmayan muhtelif mekanizmalar aracılığı ile, antagonistik ötekinin, stratejik olarak yönlendirilmiş pasifikasyon sürecidir.

Böylesi bir formülasyon siyaset teorisi bakımından ne anlama gelebilir? Bu şekilde bırakıldığında, yüksek soyutlama düzeyi nedeniyle formülasyonu somut-ampirik-tarihsel olaylara uygulamak pek kolay olmayacaktır. Bu nedenle -daha sonra geliştirilecek olmakla birlikte- buradaki teorik öneri güvenliği bir sınıf projesi olarak

ortaya koymak ve onu verili sosyo-politik bağlamlarda Jessopçı kavramlar olan hegemonya projeleri ve birikim stratejileri üzerinden yeniden düşünmektir. Bu bakımdan güvenlik, belirli hegemonya projeleri ve birikim stratejileri bağlamında *politik antagonistlerin* pasifikasyonu şeklinde düşünülebilir. Gerekli somutlama düzeylerine ulaşılabilirse söz konusu analitik-teorik çerçeve 12 Mart 1971 Muhtırası'nı anlamak için kullanılabilir. Burada sunulan çerçeve özgül olarak bir darbe ve/veya muhtıra teorisi değil; ancak öyle olmak zorunda da değil. Ordu ve/veya polis kurumu kadir-i mutlak ve sosyo-politik güç ilişkilerinden azade aktörler olmadıkları için onları daha geniş sosyo-politik bağlamları ve diğer aktörler ile olan ilişkileri üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. 12 Mart 1971 Muhtırası ele alınmadan önce yukarıda önerilen analitik-teorik çerçeve, kimi liberal ve Marksist düşünürlerin devlet, güvenlik ve toplumsal düzen üzerine olan düşüncelerinin eleştirel değerlendirmesi üzerinden geliştirilmeye çalışılacak. Bu sayede önerilen soyutlama düzeyi yüksek formülasyon daha somut kavramsal çerçeveler içinde anlamlı hale gelecek.

Güvenlik ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta liberal toplumsal düzende (ve muhtemelen diğerlerinde de) güvenliğin kendiliğinden sağlanmadığıdır. Daha ziyade, liberalizmin başarısı, antagonistik ötekilerini tarihsel süreçte pasifikasyona uğratma yeteneğine bağlı oldu. Liberal toplumsal düzenin inşa sürecine bakılırsa antagonistik ötekinin pasifikasyonu olarak güvenlik kavramının görülebileceği en iyi yerlerden birinin devlet erkinin bir formu olarak polis erkinin kullanım biçimleri olduğu görülebilir. Polis erkinin toplumsal düzeni inşa edici fonksiyonu polis teorisi ele alınırken genel olarak ihmal edilen iki isimde: Adam Smith ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel hattında ve daha birçok liberal düşünürde görülebilir. Sonraki bölümün ikili bir amacı var: Bunlardan birincisi literatürdeki hâkim polis yaklaşımlarının sorgulanması. İkincisi ise polis erkinin bir liberal güvenlik formülasyonu olarak burjuva toplumsal düzenin inşasındaki hayati rolünün gösterilebilmesi.

1.2. Polis Teorisi: Devlet Erkinin Bir Formu Olarak Polis

1.2.1. Kurumsal Atomizm ve İndirgemeci Kurumsalcılık

Merkezine askeri bir muhtırayı almış olan böylesi bir çalışmada polis teorisini ele almanın anlamı ne olabilir? Bu soruyu sormak ancak geleneksel polis-ordu ayrımı kategorisi üzerinden düşünülürse meşru olarak kabul edilebilir. Oysa bu soru polis erkini *bir kurum olarak polise* indirgeyen yanlış bir varsayımdan kaynaklanmaktadır. Bu bölümde bunun bir hata olacağı iddia edilecek ve polis projesi tarihsel bağlamına yerleştirilerek kavramsal olarak devlet erki çerçevesi içinde değerlendirilmesi önerilecektir. Bunu yapabilmek için polis erki, feodalizmin çözülüşü, efendisizler sorunu, piyasa ilişkilerinin kademeli gelişimi, politikanın ve ekonominin farklılaşması ile devlet ve sivil toplumun farklılaşması bağlamında ele alınacaktır.

İlk olarak açıklığa kavuşturmamız gereken husus polis erki ile polis kurumunun özdeşleştirilmemesi gerektiğidir. Bu indirgemecilik büyük oranda her kurumu otonom ve kapalı teşekküller olarak gören genel liberal kurumsalcı yaklaşımın sonucudur. Bu yaklaşıma göre kurumlar kendi içsel dinamikleri olan bürokratik atomistik organizasyonlardır. Genel eğilim, kurumları birbirlerine dışsal olarak ele almak ve bu şekilde örgütsel ve işlevsel kapasitelerini çözümlenektir. Devlet kurumlarına baktığımızda ise aynı akıl yürütme gereği bu bürokratik teşekküller devletin kurumsal mimarisinin rasyonel dönüşümünün doğal sonucudur. Bu rasyonalizasyon, kurumsalcıların devlet organlarını *sui generis* kurumlar olarak görmelerine neden olmuştur. Örgütsel düzeyde, devlet organlarının özgüllüklerini ön plana çıkarmak genel çözümlenme için yararlı olabilir. Bu çalışma için örneğin ordunun ya da polis kurumunun kurumsal özgüllüklerini ifşa etmek belirli sosyo-politik pratikleri anlamlandırmada işe yarayabilir. Bununla birlikte, bu ifşa çabası ile sınırlı kalacak bir yaklaşım *kurumsal atomizm* denebilecek analitik bir yanılğı ile maluldür. Kurumsal atomizmden kasıt- bu noktada devlet kurumları için- devlet ve devlet erki, kendi gündem, kimlik ve rasyonalitesi olan kurumlarına indirgenebilir. Böylesi kurumsalcı bir yaklaşım devleti birbirinden bağımsız kurumlarının toplamı olarak ele alır. Kurumları bir taraftan birbirlerine bir taraftan da devlet erkine dışsallaştırır. Böylesi bir bakış açısı devlet organları arkasındaki *kavramsal bütünlüğü* ve *analitik tutarlılığı*

yakalamayı imkânsız hale getirir.⁴⁸ Bu noktada burada kurumları birbirlerine indirgemek değil; onların devlet erkine ve diğer kurumlara eklemleme biçimleri üzerinde yoğunlaşmak önerilmektedir. Devlet kurumları atomistik-rasyonel birimler olarak tüketilemez; bunun yerine bu kurumlar arasındaki belirli bağları, işlevleri, söylemleri ve pratikleri ifşa etmemiz gerekmektedir. Böylelikle, devlet teorisi için tutarlı ve bütünlüklü bir kavramsal çerçeveye ulaşabiliriz.

Kurumsal atomizm bir çeşit *kurumsal otonomizme* dönüşebilir. Bu otonomi iki aşamalı olarak anlaşılabilir. Birinci aşamada devlet kurumları devlet erkinden otonom olarak anlaşılır. İkinci aşamada kurumlar da birbirinden otonom bir şekilde kavramsallaştırılır. Hâlbuki devlet kurumları ne atomistik ne de otonomdur; devlet erkine ve birbirlerine doğrudan bağlantılıdır. Daha geniş bir çerçevede, sosyo-politik güç ilişkileri çerçeveleri içinde yer alırlar. Ne devlet ne de devlet kurumları havada asılı değildir. Kökleri toplumsal bütünlük içindeki iktidar ilişkilerinde bulunmaktadır. Demek ki her devlet kurumunu analitik olarak devlet erkine bağlamak zaruridir.

Yukarıda çizilen çerçeveyi polis için düşünürsek, ilk sorun polis erkinin kurum olarak polise indirgenmesidir. Bu yanlış *indirgemeci kurumsalcılık* olarak adlandırılabilir. İndirgemeci kurumsalcılığın sorunu belirli aktiviteleri, işlevleri ve pratikleri sanki söz konusu sorumlulukları başka bir kurum üstlenemezmiş gibi belirli kurumlarla sınırlandırmaktır. Örneğin ülke içi güvenliği yalnızca polis kurumu ile sınırlandırırsak asker, istihbarat servisleri, özel güvenlik gibi birtakım aktör ve kurumları görmezden gelmiş oluruz. O halde polislik aktivitesini yalnızca polis ile sınırlandırmak indirgemeci kurumsalcılığa güzel bir örnek teşkil eder. Bundan kaçınabilmek için polislik faaliyeti ile bir kurum olarak polis arasında ayırım yapılması hayatidir. “*Polis belirli bir türdeki toplumsal kuruma gönderme yaparken polislik [faaliyeti] özgün bir toplumsal süreç setini ima eder.*”(Reiner, 2000, s. 2) Polis, liberal toplumsal düzenin çocuğu iken polislik daha geniş bir çerçevede tüm toplumsal düzen formlarında görülebilir. O halde modern polis kurumu polislik faaliyetinin yalnızca

⁴⁸ Devlet aynı zamanda bir kurumlar bütünüdür ancak devlet erki bu kurumsal bütünlükten kaynaklanmaz. Aynı şekilde, devletin kurumsal birlik ve bütünlüğü ön-verili olarak var değildir; daha ziyade sürekli bir şekilde politik olarak imal edilmek zorundadır (Jessop, 1982, ss. 221–222). Jessop, (1990, ss. 260–262) devlet bütünlüğünün *formel bütünlük* ve sabit *operasyonel bütünlük* olarak iki farklı düzlemde anlaşılabilceğini söyler. Formel bütünlük, merkezileşmiş komuta hiyerarşisine sahip egemen bir devleti ifade eder ancak, devlet aynı zamanda sınıf (ilişkili) çelişkilerinin ve rakiplerin mücadele alanı olduğu için bu formel bütünlük onun operasyonel bütünlüğünü garanti etmez.

belirli bir biçimine tekabül eder. Dahası, polislik faaliyeti çok çeşitli formel/informel, aktör/kurum/pratik tarafından üstlenilebilir. Bununla birlikte, bu bölümde devlet erkinin bir formu olarak polis erkinin yeniden ortaya çıkması liberal toplumsal düzenin imalatı çerçevesi içinde ele alınacaktır.

Diğer bir önemli nokta hem polisin hem de polisliğin atomistik ve otonom kavramsallaştırılmasından kaçınmaktır. Bunu yapabilmek için polis erkini devlet erki düzleminde ele almak gerekir. Sav, polis erkinin devlet erkinin bir formu olarak anlaşılması gerektiğidir. “*Polisi anlamının en iyi yolu bir kurumdaki ziyade aktivite; bir varlıktan ziyade fonksiyondur.*” (Neocleous, 2000, s. 5) Bu polisin modern kavramlaştırmasının ötesine geçerek daha geniş bir şekilde ele almayı gerektirir. Esasında bu geniş kavramsallaştırma hem Antik Yunan hem de Roma döneminde mevcuttur. Hatta bu kapsamlı anlam 19. yüzyılda modern polis kurumunun ortaya çıkışına kadar sürmüştür. Polisin anlamı 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kademeli olarak daralmıştır (Rigakos, McMullan, Johnson, & Özcan, 2009, s. 3). Dolayısıyla, burada önerilen kavramın anlamsal çerçevesini genişletmek değil; fakat orijinal ve kapsamlı anlamına başvurarak polis erki, politik ekonomi, güvenlik, toplumsal düzen ve devlet oluşumu arasında analitik bağlar kurabilmektir. Modern biçiminde polis, temel görevi ceza hukukunu uygulamak olan bir kuruma dönüştürüldü. Böylelikle, “*polis çalışmalarının ‘durgun sularına’ terk edildi ve kriminoloji disiplini tarafından soğuruldu.*” (Neocleous, 2000, s. ix) Dahası devlet erki ile olan bağlantısı görmezden gelindi ve basitçe bir mesleki pozisyona indirildi. Böylesi bir atomistik bakış aynı zamanda ordu ve polis arasındaki işlevsel, analitik ve kavramsal bağların da görmezden gelinmesine neden oldu. Ordu ve polis arasındaki örgütsel farklılıklar, analitik ve teorik farklılıklar olarak sunuldu. Böylesi bir akıl yürütmenin devlet teorisi anlamında da önemli sonuçları olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle aşağıda ordu-polis ayrımı sorunsallaştıracak

1.2.2. Ordu ve Polis Arasındaki Sorunlu Ayrım

Ordu ve polis basitçe farklı kurumlar oldukları için geleneksel olarak ayrı bir şekilde ele alındılar. Polisin görevi iç güvenliği sağlamakken ordunun görevi ülkeyi dışarıdan gelecek düşmanlara karşı korumaktır. Bu topografik ayrımın nedeni büyük oranda modern devlet kurumları arasındaki iş bölümüdür. İş bölümüne dayalı bir ayrımın düşünsel kökleri ise Aydınlanma ve modernite projesinde ve buna bağlı olarak

gelişen Weberci rasyonelleşme anlayışında bulunabilir. Burada, geleneksel yaklaşıma karşı ordu ve polis arasındaki ayrımın örgütsel düzeyde, betimleyici olarak ve önemli şerhlerle birlikte yapılabileceği öne sürülmektedir. Belirli bir soyutlama düzeyinde ordu ve polis analitik olarak bir bütünlüğü ifade etmektedir.

Ordu ve polis arasındaki ayrım iç ve dış arasındaki topografik/coğrafi farklılaşmada zeminini bulur. Yukarıda Bigot’yu izleyerek ulusların formel-legal sınırlarının analitik olarak anlamlı olmayabileceği ileri sürülmüştü. Ulusal ve uluslararası, *möbius şeridinde* olduğu gibi iç içe geçmiştir. İç ve dış farklılaşması büyük oranda liberal uluslararası ilişkiler varsayımlarından ve genel olarak Kantçı dikotomilerden⁴⁹ kaynaklanmaktadır. Bu formülasyona göre, öncelikle toplumsal düzen belirli kriterlere göre imal edilmeli daha sonra aynı şablon küresel düzenin kurulması için kullanılmalıdır. “İçsel analogi” olarak bilinen bu yaklaşıma göre “*içsel, politik ve hukuki stratejiler, bunları belirleyenler tarafından verimli bir şekilde uluslararası alana transfer edilebilir.*” (Ryan, 2011, s. 49) İçsel tehditlerin elenmesi görevi polise verilmişken dış tehditler ordunun önceliğidir. Ancak bu topografik/coğrafi ayrım bile gerçekliği yansıtmaktan uzaktır. Ordunun içsel toplumsal düzendeki varlığı darbelerden, pretoryen militarizme⁵⁰, sıkı yönetimden, zorunlu askerliğe, kültürel-ideolojik militarizmden terörle mücadele söylemine, jandarmadan paramiliter güçlere kadar çok çeşitli biçimlerde vardır. Bu durum ordunun, küresel düzenin kurulmasındaki rolü kadar içsel toplumsal düzenin imalatında da aktif olarak rol oynadığını gösterir. “Kır polisi” olarak jandarmanın varlığı bile dışsal olanın içsel; içsel olanın da dışsal olabileceğini gösterir. Dolayısıyla bu içsel-dışsal ayrımı da gerçekliği olduğu gibi yansıtmaktan uzaktır. Benzer şekilde kolonyal polisliğin de askeri pratiklerden çok az ayrılan yönü olduğu söylenebilir (Mawby, 2008, s. 24). Şiddet kapasitesi olarak farklılık ancak örgütsel düzeyde ve silahlı gücün niceliği ve niteliği ile ilgilidir. Diğer bir sorunlu nokta “ordunun sivillerce kontrol altına alındığı” Batı ülkelerinde de görülür. Örneğin ordu isyan, terör vb. gibi durumlarda kullanılmak için bir rezerv güç- polis gücü olarak da okunabilir- olarak saklanır. ABD’deki “Ulusal Muhafızlar” buna güzel bir örnek teşkil eder. O halde burada hayati nokta ordu-polis ayrımının düşündüğümüzden daha muğlak olduğudur.

⁴⁹ Ryan (2011, s. 26)’a göre “Kantçı söz ve eylem, pratik ve teorik, iç ve dış arasındaki ayrımlar liberalizm için temeldir.”

⁵⁰ Akça (2010, s. 351) pretoryen militarizmi, “militarizmin bir formu, ordunun ve/ya askerlerin formel veya enformel mekanizmalarla siyasal süreçlere müdahil olması ve siyasal alanda hâkimiyet kurması şeklinde kendini gösteren bir militarizm biçimi” olarak ele almaktadır.

Her iki kurum da geleneksel olarak “baskılayıcı” “zorlayıcı” ve “düzen koruyucu” olarak görüldüler. Burada bu zorlayıcı organların aynı zamanda üretken ve imal edici oldukları vurgulamaktadır. Ordu ve polis analitik bütünlük içinde devlet erkine bağlanmalı ve çözümlene bu çerçeve içinden yapılmalıdır. Bu bağlamda güvenlik kavramı ordu ve polis arasındaki teorik bağ olarak değerlendirilebilir. Böylesi bir yaklaşım ancak “polisten önce polislik” faaliyetlerinin ortaya konması ile açıklığa kavuşturulabilir. Bu aşamada polis kavramının tarihsel yörüngesi ele alınacak.

1.2.3. Polis Erkinin Etimolojik ve Tarihsel Yörüngesi

1.2.3.1. Polis'in Sözlük Anlamları

Hiçbir sözlük kelimenin kavramsal olarak yeterli bir tanımını verememektedir. Sözlükler ya polisi bir kuruma indiriyor ya da polislik faaliyetini kanunu zorla uygulamakla sınırlıyor. Örneğin OİS polisi “kamu düzenini sağlamak için tayin edilmiş sivil güç” olarak tanımlıyor. Bu tanım açıkça liberal sivil-asker dikotomisini yansıtmaktadır. Askeri bir güç olmadığını belirtmek için polisin sivil bir güç olduğunun altı çizilmektedir. Bu özellik polisin en önemli niteliklerinden biridir. Ayrıca “sağlamak” fiili polislik faaliyetine daha ziyade savunmacı ve cevap verici bir nitelik kazandırmaktadır. Kısacası polis, sivil bir güç olarak düzenin korunmasına hizmet eder.

Routledge Siyaset Sözlüğü daha derin bir zaaf taşımaktadır. Sözlüğe (Robertson, 2004, s. 381) göre “*polis, yasayı özellikle ceza yasasını uygulamak ile görevlendirilmiş özel bir teşkilattır.*” Bu tanım açık bir şekilde polislik faaliyetini polis kurumuna indirgemektedir. Bir aktivite olarak polis ile bir kurum olarak polis arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiştir.

Oxford Siyaset Sözlüğü (Mclean & Mcmillan, 2009)'ne göre ise “*Polislik, ceza yasasını uygulama faaliyetidir ve böylesi bir yasaya sahip her toplumda yer alır.*” Bu tanım da geniş bir polis kavramsallaştırmasından yoksundur. Polisliği bir faaliyet olarak ortaya koymasına rağmen onu ceza yasasının uygulanması ile sınırlandırmıştır.

Buna göre sözlüklerde tatmin edici bir polis tanım ve kavramsallaştırmasına rastlamak mümkün gözükmemektedir. Sözlükler genel olarak, polisin, görevi kamu düzenini sağlamak olan sivil bir aktivite ve/veya kurum olarak gören geleneksel liberal

yaklaşımı tekrar etmektedir. Aşağıda polisin yeniden ortaya çıktığı Modern dönem hatırlatılarak polis için farklı bir yaklaşım önerilecek.

1.2.3.2. Etimolojik Kökler

Polis kelimesi Antik Yunanda kent anlamına gelen *polis*, *policy* ve *politics* ile aynı etimolojik kökten gelir. Bazı kavramsal bağlantıları gün yüzüne çıkarmak, kavramın farklı veçhelerini anlamamıza yardımcı olabilir.

Kavram ilk olarak Antik Yunanca *polis* kent kelimesi ile doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlantı günümüzde ve modern polis teşkilatının ortaya çıktığı 19. yüzyılda da biliniyordu. Bu bakımdan polis fikri ile kentleşme arasında doğrudan bir bağ olduğu söylenebilir. Tilly (1992, s. 49)'e göre “1000 yılından bu yana Avrupa kentleşmesini beş safhaya ayırabiliriz: 1350 civarı hatırı sayılır bir genişleme; bir bunalım zamanı ve 1350 ile 1500 arasında düzensiz dalgalanma; 16. yüzyıl ivme kazanma; 17. yüzyıl yavaşlaması ve son olarak 1750 sonrası muazzam bir ivme.” Bu tabloya bakarak feodalizmin aşamalı çözülüşünün özellikle 18. yüzyılda kent popülasyonunda çarpıcı bir artışa neden olduğunu söyleyebiliriz. Kent sakinlerinin sayısındaki bu yükseliş kademeli olarak toplumsal hiyerarşinin geleneksel yapısının bozulmasına ve kentlerde düzensizliklerin baş göstermesine neden olmuştur. Kentler o tarihlerden itibaren dilenciler, baldırı çıplaklar, serseriler, kumarbazlar, sarhoşlar ve fahişeler ile dolmuştur. Kentlerde güvensizlik hissi alabildiğince artmıştır. Dolayısıyla polis erkinin bir boyutunu kentlerdeki güvensizlik ve düzensizlik oluşturur. O halde, “*polis sorunu aynı zamanda kent sorunudur.*” (Rigakos vd., 2009, s. 3) Bununla birlikte, polis projesi yalnızca artan suç oranları ile ilgili olmamıştır; daha çok kentlerde kamu düzenini güvence altına alabilmek için yeni toplumsal davranış kalıplarının oluşturulması ile ilgili olmuştur. Demek ki polis ilk olarak bir “kent projesidir” (Rigakos vd., 2009, s. 4).

Dubber (2005) polis erkinin Antik Yunandaki patriyarkal köklerini başarılı bir şekilde gözler önüne serer. Buna göre polis, *oikonomia* olarak “hanehalkı yönetimidir”. Bu yönetim, özgün bir sanattır: “ tüm ailenin ortak iyiliği için evi yönetme” sanatıdır. Bu tür bir şecere dökümü *oekonomia* ile günümüz ekonomi kavramları arasındaki ilişkiyi gözler önüne serer. Ekonomi ya da *oekonomia* kelimesi *oikos*, evden ve *nomos*, yasadan türemiştir ve kökensel olarak tüm ailenin ortak iyiliği için evin bilgece ve meşru yönetimi anlamına gelmekteydi. Daha sonra kavramın

anlamı büyük aile olan devletin yönetimi olarak genişledi (Dubber, 2005, s. 48). Dubber, polisin yalnızca insanları yönetmek anlamına gelmediğini insanları ve şeyleri yönetmek anlamına geldiğini belirtir. O halde polis erki yalnızca suçluları yakalamak ve ceza hukukunu uygulamak anlamına gelmez; daha ziyade öncelikle hanenin ve daha sonra toplumun maddi refahı olarak da anlaşılabilir. Polis erki, mikro hane halkını yönetmekten makro bir düzeyde devletin sivil toplumu yönetme biçimine dönüşmüştür.

Polis kavramı ayrıca *policy* [politika ya da siyasa] ve *social policy* [sosyal politika] gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Romalılar, Yunanca polis kelimesinden türemiş olan *politeia* kelimesini alıp Latinceleştirerek onu *politia* haline getirmişlerdi. İngilizce *policy* ve *politics* kelimeleri bu kökten gelmektedir. “*Politia terimi kentin sakinlerinin bekası ve refahı ile ilgili tüm meseleleri kapsar. ‘Kenti yönetme sanatı’ nosyonunun tümünü kendi içinde ihtiva eder.*”(Chapman, 1970, ss. 11–12) Polis erkinin Roma İmparatorluğu döneminde devlet otoritesinin kalbinde bulunduğu söylenebilir. Roma İmparatorluğu’nda bir idari birim olarak *praefectus urbi*, kent valisi, polis erkini kullanmaktan ve polis gücünü kontrol etmekten sorumludur. Valinin otoritesinde bulunan alan o denli kapsamlıdır ki “*yangın riskleri, kamu binaları, dini görenekler, özel ve kamu toplantıları, fahişe aktiviteleri, dilenciler ve yabancılar ve genel olarak nüfusun sağlık, emniyet ve ahlakını muhafaza eder.*”(Chapman, 1970, s. 13)

Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ile birlikte birçok benzer idari-hukuki-politik kavram gibi polis de bir yönetim kipi olarak unutuldu. Ancak geç 15. yüzyılda Fransız Burgundian dilinde polis kelimesi yeniden ortaya çıktı. Kısa süre içerisinde, Almanya, İspanya ve İtalya gibi ülkelere yayıldı. O dönemde polisin, tıpkı Yunan ve Roma döneminde olduğu gibi idare ile ilgili olarak geniş şekilde çağırışimleri vardı (Raeff, 1983, s. 5). Daha sonra ancak 1776’da Yunancadan İngilizceye doğrudan çeviri sonrası *politeia* bağımsız olarak ya *policy* ya da *police* olarak “*yönetim formu... kenti tertip etmek düzenlemek*” anlamında kullanılmaya başlandı (Neocleous, 2000, s. 11). O günden bu yana polis, daha dar ve belirli bir anlam kazandı: suçu kontrol etmek, kanun ve düzeni sağlamak.

Viktorya Dönemi’nde doruğa ulaşan endüstrileşme kentlerin maddi ve ahlaki gelişimi ile ilgili olarak yeni duyarlılıklar ve korkular yarattı. Kente gelenlerin

kayıtlarının tutulamaması ve bu durumdan kaynaklanan *anonimlik* önemli bir endişe kaynağı haline geldi. Yine de bu dönemde kentler, yükselen medeniyetin, maddi ve manevi üretimin kalbi olarak görülüyordu. Bu nedenle toplumsal düzenin, refahı ve üretimi teşvik edebilecek şekilde imal edilmesi gerekiyordu. Bu açıdan “*polis, 18. yüzyılın endüstriyel-öncesi dünyası ile endüstriyel kapitalizm üzerine bina edilen Viktorya Dönemi bürokratik devleti arasında, geçiş döneminde, kentlileşen bir toplumun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan düzen talebine karşı verilmiş bir cevaptı.*” (P. T. Smith, 1985, ss. 4–5) Kentleşme oranlarına paralel olarak hijyen ve sağlık sorunlarında da bir artış gözleniyordu. Bu bakımdan polisin temel görevlerinden biri kentlerin hijyenini sağlamak olmuştur. Dahası, *medikal polis*, veba gibi salgın hastalıklarda kontrol mekanizmalarının ve karantina koşullarının oluşturulmasında kilit rol oynamıştır (Raeff, 1983, ss. 120–121). Bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi polis kavramı tarihsel seyir içinde birtakım dönüşümlerden geçti.

1.2.3.3. Polis Erkinin Değişen Rolü

Neocleous (2000, s. 5) polis tarihinin üç aşamaya ayrılabilirliğini ifade eder. İlk iki aşama Otuz Yıl Savaşları ile (1618-1648) birbirinden ayrılabilirken üçüncü aşama 18. yüzyılda başlayarak 19. yüzyılda önemli değişikliklerle sürdü. Polislik faaliyeti özellikle son iki aşama boyunca bir dönüşümden geçerek basitçe toplumsal düzenin yeniden üretimi ya da sürdürülmesi değil *imal edilmesi*⁵¹ olarak varlığını korudu. Bu aşamalar ayrıca devletleşme süreci ile uyumlu bir şekilde sırasıyla erken modern, mutlakiyetçi ve temsiliyetçi devlet formları ile paralellik gösterir.

Eğer kavramın Antik Yunan ve Roma Dönemi köklerini bir kenara bırakırsak çağdaş polis kavramsallaştırmasına yakın bir anlamın 15. yüzyılda Fransız-burgundian dilinde *policie* olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde polislik faaliyeti *ad hoc*, tepkisel ve cevap niteliğinde eylemlerden oluşmaktaydı (Neocleous, 2000, ss. 5–6). Bu polislik faaliyeti toplumsal hiyerarşinin geleneksel yapısı ile uyum içindeydi. Polislik faaliyetinin temel mantığı suçluları yakalamak ve ibret-i alem için cezalandırmaktı. Bu çeşit bir polislik faaliyeti aynı zamanda değişmez, ebedi ve ilahi olarak algılanan dönemin düzen anlayışı ile de bağdaşır vaziyette idi. Tabiat, gezegenler sistemi ve toplumsal hiyerarşi sistemleri değişmez olarak görülmekteydi

⁵¹ “İmal etme” Neocleous (2000)’un bilinçli bir şekilde tercih ettiği *fabrication* kelimesini karşılamak için kullanılmaktadır. Bu ifade çalışmanın temel argümanı ile bağlantılı bir şekilde polis erkinin üretken niteliğinin altını çizmektedir.

(Neocleous, 2000, s. 6). Benzer şekilde, zaman da düzen kavramının önemli bir bileşeni olması hasebiyle dairesel olarak kavranmakta, dolayısıyla her şeyin sürekli olarak ilk haline geri dönmekte olduğuna inanılmaktaydı. Bu zaman-mekân tahayyülü şeyleri ve insanları ön-verili hiyerarşik konumlarında tutmak anlamına gelen düzen fikrinin temelini oluşturmaktadır. Buna uygun olarak polislik faaliyeti, suçluları yakalayıp cezalandırarak şeylerin ve insanların toplumsal hiyerarşi içindeki konumlarını güvence altına alma odaklıydı. Bu nedenle polislik suçluları yakalamak ve belirli eylemleri cezalandırmaktan öte bir anlam taşımamaktaydı. Polisin temel görevi her şeyi olduğu gibi, yerli yerinde tutmaktı. Bu dönemde polislik feodal toplumsal ilişkilerin yeniden ve yeniden üretilmesinden sorumluydu (Neocleous, 2000, s. 6).

Polis tarihinin ikinci aşamasında 17. yüzyıl dolaylarında düzen fikrinin kendisi değişmeye ve dönüşmeye başladı. “Yeni dünyanın” keşfi, Reform, Rönesans, Kopernik-Galileo-Newton Devrimi, daha sonra Aydınlanma ve kapitalist ilişkilerin tedrici gelişimi düzen fikrinin değişmesinin zeminini hazırladı. Göksel ve karasal hareket kanunlarının keşfi (Raeff, 1983, s. 26) de değişmez bir şey olarak düzen fikrinden hareket halinde bir evren ve düzen fikrine geçişi kolaylaştırdı. Matematiksel, geometrik ve mekanik modellerden hareketle rasyonel akıl yürütmenin toplumsal fenomeni açıklayabileceği düşünölmeye başlandı. Hobbes (1996)’ta bu çabanın harika bir örneği görölebilir. Hobbes mekaniği ve geometriyi kullanarak toplumsal düzeni ve toplumsal yaşamı açıklayabileceğini düşündü. Düzen ve toplumsal düzen fikri yavaş yavaş sekülerleşti ve insan-yapımı, sürekli dönüşüm geçiren bir şey olarak algılanmaya başlandı. Bu dönemin bir tanığı olarak Hobbes toplumsal düzeni oluşturma ve koruma sorumluluk ve ayrıcalığını ilahi güçlere değil egemene verdi. Uhrevi, kutsal ve göksel bir toplumsal düzen tahayyülünden kademeli olarak dünyevi, değişen ve kusurlu bir düzen anlayışına geçildi. Bu yaklaşım çizgisel zaman anlayışı ve “ilerleme fikri” ile birlikte hâkim olmaya başladı. Raeff (1983, ss. 38–39)’in ifade ettiği gibi eğer toplumsal düzen insan yapımı ve sürekli değişen bir karakterde ise politik otoritenin toplumsal düzenin imalatına şu ya da bu şekilde dahil olmasından başka çaresi yoktu. İşte bu yeni bakış açısının gereği olarak gündelik yaşam devlet erkinin bir formu olarak polis erki aracılığıyla yazılı hale getirildi, sistematikleştirildi ve rutinleştirildi.

Polis tarihinin bu ikinci aşamasında polis erki burjuva toplumsal düzenin imal edilmesinde özel bir güç olarak algılanmaya başlandı. Örneğin *constable* [polis memuru], *watchman* [bekçi], *yeomanry* [çiftçilerden oluşmuş gönüllü süvari alayı] gibi kategoriler bilinirken *police* [polis] Aralık 1714'te, Kraliçe Anne'in "İskoçya için Polis Heyeti"ni seçmesi ile ilk kez resmi olarak kullanıldı (Neocleous, 2000, ss. 9–10). Bu polis gücü ile "6 asilzade ile 4 beyefendi" "ülkenin genel idaresinden" sorumlu hale getirildi (Dubber, 2005, s. 63). Bu bilgiler ışığında İskoçlar'ın o tarihlerde polisi aşağı yukarı modern bir çerçeve içinden düşünmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Aynı şekilde, İskoç Aydınlanmacıları ve özellikle Adam Smith'in polis hakkında yazmak zorunda hissetmesi, polis fikrinin o dönemde oldukça popüler hale geldiğini göstermektedir.

Polis tarihinin üçüncü aşamasında, 1770'ler civarı, polis neredeyse bir asırdan bu yana kıta Avrupa'sı için politik ve hukuki düşüncenin ve pratiğin ana konularından biri haline gelmiştir. Özellikle, Fransa ve Almanya'da bir "polis bilimi" [*Polizeiwissenschaft*] oluşturulmuş ve 15. yüzyıldan o döneme değin polis yasaları, düzenlemeleri, talimatnameleri, polis mahkemeleri ve nihayetinde polis memurları kıta Avrupası devletlerinde ve neredeyse tüm kentlerde ortaya çıkmıştır (Dubber, 2005, s. 63). Benzer şekilde, Marc Raeff (1983) geç 16. yüzyıldan itibaren 17. ve 18. yüzyıl boyunca Alman ve Rus toplumlarının *Polizeiordnungen*⁵² [polis talimatnameleri] ile *Polizeistaat*⁵³ [düzenli polis devletleri] yaratmak için nasıl dönüştürüldüğünü başarılı bir şekilde gözler önüne serer. Buradaki hayati nokta 16. yüzyıldan itibaren toplumsal düzen algısındaki değişime koşturarak polis erkinin yalnızca zorlayıcı ve baskılayıcı değil aynı zamanda burjuva düzenini yaratmada üretken ve yaratıcı bir güç olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Devlet erkinin bir parçası olarak polis erki burjuva toplumunu daha üretken, gayretkeş, rasyonel, disiplinli ve öngörülebilir hale getirebilmek amacıyla kullanılır. İlk dönemine nazaran polis erki artık medenileştirici bir güç olarak ilerici bir misyon üstlenmiştir. Dahası yalnızca polis medenileştirici bir güç olarak görülmemiş her medenileştirici güç de polis erki

⁵² Raeff (1983, s. 52) Weber'i izleyerek şunu iddia eder: "yasalar kapsayıcı bir şekilde yazılı hale getirilene dek gerçek bir bürokrasi mümkün değildi – Batı'da ve merkez Avrupa'da ancak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, o da önceki polis talimatnamelerinin oluşturduğu zemin üzerinden [yapıldı]."

⁵³ Günümüzde özellikle Nazi Almanya'sı ve Stalin dönemi Sovyetleri ile özdeşleştirilen Polis Devleti ifadesi ile Almanların kullandığı biçimiyle *Polizeistaat* ifadesi karıştırılmamalı. Birincisi baskıcı "totaliter" rejimlere gönderme yaparken ikincisi 17. ve 18. yüzyıllarda Prusya ve Avusturya'da ekonomik, sosyal ve askeri kaynakların devletin ve toplumun refahı için seferber edildiği refah, düzen ve güvenliğin el ele gittiği bir devlet organizasyonu biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

kapsamında düşünölmüştür. Örneğın Almanya’da 17. yüzyılın sonlarında eğitim sistemi bir polis kurumu olarak görölmüyordu. Temel amaç bireylerin kendi kendilerinin polisi olmasıydı (Dubber, 2005, s. 93). Bu bakımdan, Storch (1976)’un ortaya koyduğu şekliyle polis memurları, medenileştirici bir işlev üstlenerek “iç misyonerlere” dönüştü.

1.2.3.4. “Yeni” Polis

Londra Metropolitan Polisi’nin 1829’da kuruluşu modern polis teşkilatının başlangıcı olarak kabul edilir. Ancak bu bölümde bu polis biriminin 17. yüzyıl boyunca geliştirilen polis modelinin tahkimi olduğu ileri sürölecek. Temel iddia, örgütsel-bürokratik çerçeve ile ilgili yenilikler dışında esas olarak modern polisin liberal toplumsal düzenin yerleşikleşmeye başladığı dönemde kazanmış olduğu imal edici işlevin devam ettiğidir. Bu bakımdan ana akım literatürde “yeni” olarak tanımlanan polisin aslında o kadar da yeni olmadığı öne sürölecektir.

Polis Çalışmalarında “yeni” polisin ortaya çıkışı ile ilgili iki hâkim genel ve karşıt yaklaşım vardır. Bunlardan birincisi modern polis teşkilatının oluşturulmasıyla ilgili olarak muhafazakâr, Whig versiyonudur. Bu versiyona göre “yeni polis” endüstri ve kent devrimlerine bağılı olarak artan suç oranlarına karşı doğrudan verilmiş bir cevaptır. “Yeni” polis teşkilatı başından beri politik olarak tarafsız olmuş ve halkın bir bütün olarak ortak çıkarlarının koruyucusu konumunda hizmet etmiştir. Polis halkın gücünü göstermektedir. Dahası polis, halk tarafından kontrol edilmektedir. Revizyonist yaklaşım olarak bilinen diğeri yaklaşım 1960 ve 1970’ler boyunca Marksist bir çerçeve içinden geliştirilmiştir. Bu karşıt pozisyon, açık bir şekilde polisin sınıfsal karakterini vurgulamıştır. Polisi işçi sınıfının politik mobilizasyonunu baskılayıcı bir aygıt olarak ele almıştır. Polis hâkim sınıfların tabi sınıfları baskılamak için kullandıkları bir aygıttır. Whig yorumuna karşıt olarak polisin en başından beri işçi sınıfına karşı düşmanca bir tutum içinde olduğunu savlamıştır. Bu anlamda, hiçbir zaman politik olarak tarafsız olmamıştır. Buradaki öneri her iki yaklaşımdan çeşitli yönleriyle ayrılmaktadır. Neocleous (2000)’u izleyerek şu söylenebilir: devlet erkinin bir formu olarak polis erki ne artan suç oranlarına bir cevap olarak ortaya çıkmıştır ne de basitçe hâkim sınıfların elindeki baskılayıcı bir aygıttır. Burada önerilen yaklaşıma göre polis erki, kapitalist ilişkilerin gelişimini güvence altına alacak belirli bir toplumsal çerçeveyi oluşturmak için belirli toplumsal davranış kalıpların imalinde

kullanılan baskılayıcı ve ancak üretken bir güçtür. Bu politik antagonistlere karşı baskılayıcı bir rol oynamadığı ya da polisin suçluları yakalamadığı anlamına gelmez; daha ziyade polis erkinin önleyici, tepkisel, savunmacı ya da cevap verici nitelikten ziyade üretken, yaratıcı, imal edici bir güç olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu polis erkinin *modus operandisi*, arkasındaki rasyonalitedir.

Geç 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu dünyanın lider kapitalist ve endüstriyel gücüdür. Toplumsal formasyon aşamalı olarak kapitalistleşmektedir. Bu durum toplumsal düzenin çarpıcı bir şekilde dönüşümü ve düzensizlikle bağdaştırılan bir toplumsal atmosferin ortaya çıkmasını sağlar. Viyana Barışı'nı (1815) izleyen yıllarda "büyük çapta bir suç dalgasından" söz edilemese de (Taylor, 1997, s. 5) Britanya kentlerinde suç olaylarının yukarı doğru bir ivme gösterdiğini söylemek yanlış olmaz. Özellikle, 1820'lerde Londra halkı vahşet derecesinde kimi suçlara tanık olur (Bittner, 1973, s. 16). Hızlı kentleşme ve endüstrileşme yoğun bir göç dalgasına, yoksulluğa, ahlaki çöküntüye, suç ve toplumsal çatışmaya neden oldu (Reiner, 2000, s. 17). 1820'lerde, düzen ve düzensizlik gibi suç kavramının da anlamı değişmeye başladı.

Suç ve düzensizlik kavramlarının anlamlarının geç 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyıl dolaylarında değişmeye başladığı söylenebilir. O tarihlerden itibaren suç ve suçlunun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar arasında bir bağlantı kurulmaya başlanmıştı. Suç zamanla bireysel eylem olmaktan çıkarak toplumsal bir olguya dönüştü. Dahası bu dönemdeki kimi toplumsal eylemler hâkim sınıfların "avam korkusunu" pekiştirdi. Örneğin 1780'deki Gordon İsyanları ve Napolyon Savaşları (1803-1815) ancak askeri güç yardımıyla kontrol altına alınabilen kent isyanlarına yol açtı (Bittner, 1973, s. 16). "*1780 Haziranında merkez Londra mülkiyete hatırı sayılır bir oranda zarar veren, hapishanelere ve İngiltere Bankası'na, içlerinde yargıç ve sulh hâkimlerinin de bulunduğu kimi önde gelen figürlerin evlerine sembolik saldırılarda bulunan isyancı kalabalıkların eline geçmişti.*"(Taylor, 1997, s. 18). Bu kolektif eylemler, toplumsal hareketliliğin düzen için önemli bir tehdit olabileceği düşüncesini güçlendirdi. Bu bağlamda, toplumsal hareketlilik zamanla kriminalize edildi.

Söz konusu kriminalizasyonun bir vechesini protestoların değişen anlamı oluşturur. Hobsbawm (aktaran Reiner, 2000, s. 24)'ın ifade ettiği gibi erken 19. yüzyıla kadar isyancı protestolar, politik olarak temsil edilmeyen kitlelerin dertlerini yönetici

seçkinlere iletmek için kullandıkları araçlardı -*isyan yoluyla pazarlık*- “*Fakat endüstriyel kapitalizmin yayılmasıyla isyan artık proto-demokrasinin bir formu olarak değil toplumsal ve politik düzene temel bir tehdit olarak olarak görülmeye başlandı.*” Kolektif eylemin anlamı da değişti: “*Piyasa sisteminin ayaklanmalara karşı dayanıklılığı, bildiğimiz bütün diğer sistemlerinkinden daha fazlaydı.*” (Polanyi, 2010, s. 259) Hakların korunması için ayaklanmak 18. yüzyıl boyunca kabul edilen meşru bir eylem biçimiydi. Thompson (aktaran Taylor, 1997, s. 17)’ un da ifade ettiği gibi sonraları “yıkıcı” olarak görülmeye başlandı. “*Korkular büyüdüğü suça ve düzensizliğe karşı hoşgörü azaldı. Dahası, yeni davranış standartları, suça ve düzensizliğe karşı hoşgörüsüzlüğü artıran yeni beklentilere yol açtı.*” (Taylor, 1997, s. 13)

Thompson (1966; 1993)’ın önerdiği gibi kapitalist ilişkilerin gelişimi ve suçun değişen anlamı “göreneksel hakların” ve “geleneksel gösterilerin” meşruluğunun altını oymuştur. Kapitalizm-öncesi ekonomide, görenek hakları üretim sürecinin ve emekçilerin gündelik hayatlarının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Emekçilerin çalışma koşullarındaki bir kötüleşme ya da refahlarındaki gerileme durumunda geleneksel gösteriler ve yiyecek ayaklanmaları memnuniyetsizliğin gösterilmesinin geleneksel araçlarıydı ve bu araçlar belirli bir dereceye kadar hukuki çerçeve içine de alınmıştı. Bu ayaklanmaların ve gösterilerin genel olarak reaksiyoner, kendiliğinden ve *ad-hoc* nitelikte olmalarına rağmen pratik politik sonuçları olabiliyordu. Thompson (1966, s. 63)’a göre ekmek ve/veya yiyecek isyanları 1840’lara kadar Britanya’nın hemen her kentinde yaygın bir şekilde görülüyordu. Bu ayaklanma ve gösteriler “ahlâki ekonomi” olarak adlandırılabilir bir boyutun temel bileşenlerini oluşturuyordu. Thompson (1966, s. 63)’a göre, ahlâki ekonomi, “*insanların ihtiyaçları üzerinden kâr ederek geçimliklerin fiyatlarının adil olmayan artırılma yöntemlerinin ahlak dışılığı*” kabul eder. Geç 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında ahlaki ekonomi yerini kademeli olarak kapitalist üretim ilişkilerine ve onunla birlikte yeni kültürel kalıplara, çalışma alışkanlıklarına, zaman ve disiplin algısına bırakır. Ekmek-merkezli kapitalizm-öncesi ekonomi kademeli olarak yerini nakit-merkezli piyasa ekonomisine terk eder. Geleneksel emekçiler ürettikleri ürün hakkında hiçbir şey talep edemeyen ücretli emek haline gelirler. Bu, ahlâki ekonominin, geleneksel adalet kavramsallaştırmasına tabi olan fiyatların ve ilişkilerin, arz ve talebin gayri-şahsi yasalarıyla yönetilen saf pazar ekonomisi ile ikame edildiği daha geniş bir değişimdir (Thompson, 1966; 1993).

Liberalizm adına bazı formel-legal hakların ve sözleşme özgürlüğünün tanınması ile birlikte norm dışı davranışa karşı hoşgörüsüzlük oranı arttı. Formel-legal hakları kısıtlayan fakat geniş bir yelpazede görenek ve davranışları hoş gören liberal-öncesi dönemin düzen anlayışına karşıt olarak, liberal zihniyet suça karşı daha güçlü bir hassasiyet geliştirdi. Artık suç “*Kent nüfusunun zengin ve efendisiz ve iş bulamayan fakir arasında giderek daha fazla bölündüğü... kriz içindeki bir toplumun semptomu*” olarak görülmeye başlandı (Smith, 1985, ss. 18–19).

Manifaktür ve fabrikalarda yerleşikleşen yeni çalışma disiplini formel-legal olarak özgür işçilere ihtiyaç duydu. Ancak bu, işçilerin üretim sürecinde ve hatta boş zamanlarında daha sıkı bir disipline tabi olmaları anlamına geldi. Cohen (aktaran Reiner, 2000, s. 25)’in belirttiği gibi böylece sokaklardaki geleneksel zaman geçirme biçimleri kriminalize edildi. Köpek dövüştürme, içki içme, at yarışları gibi aktiviteler toplumsal düzen için birer tehdit olarak algılanmaya başlandı (Coleman & McCahill, 2011, s. 60). Yine Cohen (aktaran Reiner, 2000, s. 25)’in dikkat çektiği gibi polis memuru kamu adab-ı muaşeretinin ahlaki timsali olmaya başladı. Polis, sokaktaki vahşi ve geleneksel davranış kalıplarını nezaket ve saygı çerçevesinde dönüştürme görevini üstlendi (Reiner, 2000, s. 25).

“Yeni” polis ile birlikte önleme fikri tahkim edildi. Yeni polis teşkilatının kurucuları ve entelektüelleri olarak Sir Robert Peel (1788-1850) ve Patrick Colquhoun (1745-1820) yeni polis gücünün görevinin suçları tespit etmekten çok onları önlemek olduğunu vurguladılar. Önleme fikri suçun kendisinin bireysel-psikolojik değil ve fakat toplumsal bir olgu olduğunu ön varsayar. Söz konusu olan artık sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı grupların düzenli takip ve kontrolünden daha çok ve daha büyük oranda, yaygın uygunsuz davranışları baskılayacak yeni davranış kalıplarının teşviki ve üretilmesi oldu. O halde altı çizilmesi gereken, önleme fikrinin burjuva düzeninin kademeli imali ile uyum içinde olmasıdır. Palyatif ya da *ad hoc* çözümlerdense sistematik bir çözüm imasında bulunur. Polisin temel misyonu suçluları yakalamaktan çok bazı davranışları teşvik edip diğerlerini caydıracak bir toplumsal çerçeveye katkıda bulunmaktır. O halde, bireysel olarak suçludan toplumsal bir çerçeve olarak suç kavramsallaştırmasına geçiş vardır. Dahası, önleme fikri, liberal toplumsal düzenin tahkimi yoluyla düzensizliğin ortadan kalkacağını öne süren ilerlemeci ve iyimser liberal varsayımlarla da bağdaşmaktadır.

Yaygın kanının aksine “tehlikeli sınıflardan” söz edildiğini duyabilmemiz için 1840’ları beklememiz gerekmektedir (Smith, 1985, s. 17). Bu tespit, bu çalışmada öne sürülen modern polis teşkilatının ortaya çıkmasının “tehlikeli” ya da “suçlu” sınıflara karşı doğrudan bir cevap olmadığı şeklindeki argümanı güçlendirmektedir. Polis gücü, daha ziyade merkezinde ücretli emek olarak işçi sınıfının temel bir rol oynadığı liberal toplumsal düzenin imalinde kullanılan zorlayıcı ve üretici bir güçtür. İşçi sınıfı burjuva toplumuna içkin olduğu için devlet erkinin bir formu olarak polis erki işçi sınıfının oluşumunda rol almıştır (Neocleous, 1996, 2000).

Geç 18. yüzyıla kadar devlet ve sivil toplum birbirini ikame eden kavramlar olarak kullanılageldi. Aynı durum politika ve ekonomi için de geçerli oldu. Hatta bir bütün olarak “ekonomi-politik” olarak adlandırıldılar. Böylesi bir yaklaşım yalnızca bir adlandırma sorunu olmadı; bu yaklaşım aktif bir şekilde siyasi otoritenin zihniyetini şekillendirdi. Kameralizm ve Merkantilizm, böylesi bir yaklaşımın sonucu olarak devlet-sivil toplum ile politika-ekonomi ilişkisini ele aldı. Kameralist ve merkantilist aydınlar için devletin piyasaya müdahalesi doğal ve gerekliydi. Mademki devlet ve sivil toplum neredeyse aynı anlama geliyordu o halde birinin refahı diğerininkini koşulluyordu ve *vice versa*. Merkantilist yaklaşıma göre Devlet tıpkı kapitalist bir girişimci gibi, piyasa ise devlet gibi davranıyordu. Weber (1961, ss. 255–256) merkantilizmi şöyle betimlemektedir:

Merkantilizmin özü kapitalist endüstrinin bakış açısını siyasete taşımaktır; devlet adeta yalnızca kapitalist girişimcilerden oluşmuşçasına ele alınmaktadır. Dış ekonomik siyasası [diğer devletlerden] her şekilde faydalanmak ilkesine bağlıdır... en ucuz fiyata ithal etmek ve çok daha fazlasına satmak. Amaç, hükümetin dış ilişkilerdeki elini güçlendirmektir. Bu cihetle, nüfusun doğrudan vergi ödeme kapasitesini artırarak devletin politik bir güç olarak gelişmesini ifade eder.

Bu, devletin yerli kapitalistlerinin genel çıkarına hizmet ederek kendi hazinesini doldurması ve sivil toplumun genel refah düzeyini artırması anlamına geldi. Devletin ekonomiye müdahalesi yalnızca merkantilist eğilimlerden kaynaklanmadı. İç pazar devletin çeşitli polislik faaliyetleri ile düzenlendi. Yiyecek piyasası ve özellikle ekmeğin meta olarak ticari dolaşımı katı bir şekilde düzenlendi. Zira yetersiz ekmeğin arzı “ekmek ayaklanması” adı verilen karmaşalara yol açabilmekteydi. Bu nedenle, düzenli ve yeterli yiyecek arzı düzen sorununun bir parçası olarak görüldü. Sivil toplumun refahı devletin refahı anlamına geldi. Devletlerin etkin ve verimli bir emek gücü olmadan kuramayacakları güçlü ekonomileri olması gerektiği öne sürüldü. Marx (2011)’ın *Kapital*’de öne sürdüğü gibi feodal üretim biçiminden kapitalist üretim

biçimine geçiş, sermaye ve emek gücü tarafından yaratılan artı değer olmaksızın mümkün olamazdı. Feodal çalışma ilişkilerinin kademeli çöküşü ile birlikte feodal üretici, üretim araçlarından koptu ve iki anlamda “özgür” hale geldi: Feodal lordtan ve üretim araçlarından “özgürlük”. Bu gelişmeler kapitalist üretim biçiminin ayrııcı özellikleri haline geldi. Emek, formel-legal olarak özgürleşti. Ancak bu özgürlük öbür taraftan zaman zaman “aylaklığa” dönüştü. Buradan hareketle, polislik faaliyetinin bir başka boyutunun da yoksullara “iş dayatma” olduğu söylenebilir (Neocleous, 2000, ss. 11–21).

İskoç bir tüccar, istatistikçi, *magistrate* [sulh hâkimi] ve İngiltere’deki ilk düzenli polis gücünün kurucusu olan Patrick Colquhoun (1745-1820) *Treatise on Indigence* [*Sefalet Üzerine İnceleme*] (1806) kitabında “iş dayatmayı” açık bir şekilde polis projesine bağlar. Colquhoun, ilk olarak yoksulluk ve sefalet arasında bir ayrım yapar. Yoksulluk sermaye ve ücretli emek yokluğunun doğal bir sonucu iken sefalet insanların, fiziki ve zihinsel hastalık, sarhoşluk, aylaklık, kötü niyetlilik gibi sebeplerden çalışmaması ya da çalışmaması durumundan ileri gelmektedir. Bu anlamda, “musibet” yoksulluk değil ve fakat sefalet kaynaklıdır. Yoksulluk ise yokluğunda emek gücünün var olamayacağı “refahın ve zenginliğin kaynağıdır.” Yoksul aşağı yukarı işçi sınıfı için kullanılan eş anlamlı bir sözcük iken sefil lümpen proletaryaya yakın bir anlama sahiptir. Emek gücü sorunu doğrudan toplumsal düzen sorununa bağlıdır. Colquhoun için düzen ve suç sorunu birbiriyle ilişkili iki yol izlenerek çözülebilir; ilk olarak içinde yoksulluğun ve ücretli emeğin güvence altına alındığı bir sistem kurmak ve ikinci olarak birikim sürecinde hiçbir işe yaramayan sefil insanlara iş dayatmak. O halde, Colquhoun için polislik faaliyetinin önemli ayaklarından birini lümpen proletaryanın proletaryaya dönüştürülmesi olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Colquhoun’un çözümü emek gücünden başka satacak şeyi olmayanların “kötü alışkanlıklarından” arındırılarak ücretli emek sistemine dahil edilmesidir. Colquhoun (1806, s. 82)’a göre “*polis terimi ile ister sefalet belası olsun, isterse de ahlaki ya da suça ait taarruzların ürettiği etkiler bakımından olsun, bir ülkedeki sakinlerin konforu, rahatlığı ve emniyetini ilgilendiren tüm düzenlemeleri anlıyoruz.*” Colquhoun ayrıca polis projesinin tamamlayıcıları olarak işçi sınıfı çocuklarının eğitimini ve “çalışma evlerinin” koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini ifade eder. Polis erkinin ekonomi-politiği ile ilgili olarak yukarıda dile getirilenler de dikkate alarak polis erkinin, feodal üreticilerin kapitalist üretim ilişkileri içinde ücretli emeğe dönüşümlerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Adam Smith'i (1723-1790) bu anlam daralmasının müsebbiplerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Polisin olumlu ve olumsuz çağrışımları arasındaki geçiş, *Lectures on Jurisprudence [İçtihat Üzerine Dersler]* ve *Wealth of Nations [Uluslar'ın Zenginliği]*'nden takip edilebilir. Sonraki bölümde gösterileceği üzere polis Smith'in formülasyonunda tamamen ortadan kaybolmuyor. Yalnızca daha önceki olumlu özellikler kayboluyor. Smith'in sonraki polis kavramsallaştırmasının, polisin-devlet erkinin bir formu olarak- piyasa ilişkilerine dışsallaştırıldığı *laissez-faireci* bir polis yorumu olduğu söylenebilir. Buna göre piyasanın kendini organize etmek için bundan böyle polise ihtiyacı yoktur. Smith'e çok şey borçlu olan bu yaklaşım daha sonra sivil toplumu devletten ve ekonomiyi siyasetten bağımsız olarak değerlendiren yaklaşımın nüvesidir. Sivil toplumun devletten; ekonomin siyasetten farklılaştığı benzer bir teorik-felsefik yaklaşım Hegel'de de bulunabilir. İlk farklılaşma açıkken ikinci farklılaşma *laissez-faireci* liberalizm açısından sorunludur. Adam Smith'i ve diğer "ekonomi-politikçileri" izleyerek Hegel, piyasanın nimetlerini selamlamıştır. Fakat daha sonra sivil toplumun ve piyasanın devletten bağımsız olamayacağını savlamıştır. Bu bağlamda, Hegel'in felsefi-teorik yaklaşımı Smith'e nazaran daha ikna edicidir. Polis Hegel'de devletin sivil topluma nüfuz edişinin mekanizmasını oluşturur.⁵⁴ Dolayısıyla iki farklı liberal polis yorumuyla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Hegel'in yorumu kameralizmden mülhem daha geniş ve müdahaleci öğeler içerir gibi görünse de siyaset felsefesi açık bir şekilde liberal çerçevenin dışına çıkmaz. Smith'in yaklaşımı ise *laissez-faireci* bir polis yorumu olarak değerlendirilebilir. Çağdaş polis kavramsallaştırması bu anlamda Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ndeki yorumuna daha yakındır. Polisin anlam ve kapsamında bir kayma yaşanmış olsa da polisin varlık sebebi aynı kalmıştır. Polis erki modern dönemde yeniden ortaya çıktığı şekliyle bugün de politik antagonistlerin pasifikasyonunda, belirli davranış kalıplarının yaratılmasında, yoksulluğun ve yoksulların yönetiminde, mülkiyet ilişkilerinin (yeniden) üretiminde kısacası *toplumsal düzenin imalatında* etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Aşağıda polis teorisine katkıları büyük oranda es geçilmiş olan⁵⁵ liberal düşüncenin iki etkili figürü, Adam Smith ve Hegel ele alınacak.

⁵⁴ Her ne kadar Hegel, polisin esasında sivil toplumun bir kurumu olduğunu iddia etse de Marx (1975) *Eleştiri*'de Hegel'i polisi devletin bir kurumu olarak tasarladığını ikna edici bir biçimde gözler önüne serer.

⁵⁵ İstisnalar için (Bkz., Neocleous, 2000)

1.2.4. Efendisizlerle Nasıl Baş Etmeli? Adam Smith, Polis ve Piyasa

Lectures on Jurisprudence, [İçtihat Üzerine Dersler], Smith'in Glasgow Üniversitesi'nde 1762-1764 yılında vermiş olduğu içtihat üzerine derslerin iki farklı katılımcı tarafından alınmış notlarından oluşmaktadır. Derslerde ortaya konan fikirler daha sonra Smith'in en etkili kitabı olan *The Wealth of Nations Ulusların Zenginliği*'nin (1776) ana materyalini oluşturacaktır. Ancak Smith'in iki dönemi arasında önemli farklar vardır. Smith, verdiği dersler boyunca içtihadın kısmen iki farklı tanımını ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi sivil hükümetin yönetilmesi için gerekli olan kurallar bütünü (A. Smith, 1982, s. 5) iken ikincisi tüm ulusların yasalarının dayanakları olması gereken ilkeleri araştıran bir bilimdir (A. Smith, 1982, s. 397). İçtihat, dört öğeden oluşur 1-) Mülkiyetin güvenliği (adalet) 2-) Polis 3-) Gelir 4-) Silahlar. Bu dört öğenin her hükümet tarafından dikkatlice ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada hükümetin *ikinci görevi* en genel anlamda “devletin refahını artırmak anlamına gelen” polis erki üzerinde durulmakla yetinilecektir. Bir ülkede ticaret, tarım ve manifaktür ile ilgili tüm düzenlemeler polis adını alır. Smith (1982, s. 5)' e göre polis'in üç işlevi vardır: 1-) temizlik [*netteté*] 2-) huzur ya da güvenlik [*aisance*] 3-) geçimliklerin ucuz olması [*bon marché*].

Birinci işlev ile ilgili altı çizilmesi gereken husus 17. ve 18. yüzyıl itibariyle temizlik ile salgın hastalıklar arasındaki bağlantı kurulmaya başlanmış olduğundan temizliğin bir hükümet sorunu haline gelmiş olmasıdır. Polisin en önemli görevlerinden biri yolların ve caddelerin temizliğinin sağlanmasıdır. Yukarıda değinildiği gibi feodalizmin kademeli çözülüşü kırdan kente göç eden nüfusun sayısını artırdı. Dolayısıyla 18. yüzyıl boyunca kentlerdeki yoksul kitleler salgın hastalıkların sorumlusu olarak görüldü. Bu nedenle kentlerin temizliğinden sorumlu örgütlü bir güce ihtiyaç duyuldu. Polis işte bu işlevi üstlendi. Yoksul, adeta varlıklı sınıfların *biyo-politik* düşmanı olarak görüldü ve temizlik, sağlık ve medeniyet arasında bir bağ kurulmaya başlandı. Polis bu denklemde kilit bir rol oynadı.

Polisin *ikinci* işlevi ikiye ayrılabilir. Birincisi yangınlar ve buna benzer kazalar ile ilgili iken ikincisi polisin bugün bildiğimiz anlamına yakın olarak suçların önlenmesi ve suçluların yakalanması ile ilgili vazifesidir. Smith bu işlevi “polis adaleti” olarak betimler. Bu noktada Smith hayati öneme sahip bir tespit yapmaktadır.

Smith, Hume'un tarihini⁵⁶ izleyerek İngiltere'de –ve aynı dönemde Fransa'da da– Kraliçe Elizabeth (1533-1603) dönemindeki genel düzensizliğin nedeninin feodalizmin çözülüşü olduğunu savlar. Soylu efendilerinden kopan “aylaklar” hayatlarını kazanabilecek araçlardan yoksun oldukları için soygun, yağma ve talan olaylarına karışarak büyük bir düzensizliğe neden oldular (A. Smith, 1982, s. 486). Smith, o dönemde Krallıkta işlenen cinayet sayısının önceki dönemlere nazaran çok daha yüksek olduğunu ifade eder. Efendilerinden kopan bu uşaklar “efendisizler” [*Masterless Men*] olarak suçun ve kötülüğün esas kaynağını oluşturmuştur. Argümanını kanıtlamak için Smith bir örnek verir. Glasgow'da efendilerin genellikle tek bir uşağı varken Edinburgh'ta birden fazla uşağa sahip olmak yaygındır. Buna bağlı olarak Glasgow'daki büyük nitelikteki suçların sayısı düşükken Edinburgh'ta bu sayı oldukça fazladır (A. Smith, 1982, ss. 486–487). O halde sorun efendisiz kalan uşaklar üzerinde otorite tesis etme sorunudur. Bu noktada Smith'in çözümü etkileyicidir: efendisine yeni efendi olarak sermayeyi sunar (Neocleous, 2000, s. 65). Smith (1982, s. 333;486-487)'e göre:

...Ticaret bu göreneğin büyük bir önleyicisidir... Bu özerkliği getiren *ticaretin ve manifaktürlerin kurulması suçların önlenmesinde en iyi polistir*...Manifaktürler, yoksula herhangi bir efendinin karşılayabileceğinden daha yüksek maaş verir; ayrıca zengine asla sahip olmakta başarısız olmayacağı servetini daha az uşakla harcama imkânı verir. [vurgu bana ait]

Smith'in feodalizmin aşamalı çözülüşü, efendisizlerin ücretli emeğe dönüşümü ve sermaye arasında kurmuş olduğu bağlantı oldukça önemlidir ve bugün de aynı bağlantıyı görebilmek mümkündür. Kanımızca, Smith burada siyaset biliminin temel sorularından birine “İnsanları nasıl çalıştırmalı?” sorusuna oldukça özgün ve bugüne de ışık tutan tarihi bir cevap vermektedir. Önce köleleri, uşakları daha sonra “efendisizleri” ve son olarak proletaryayı nasıl yaratmalı, kontrol etmeli, düzenlemeli, disipline etmeli ve yönetmeli? Bu sürekliliği yakalamak tarihsel analiz için oldukça önemli imkânlar sunmaktadır.

Polisin *üçüncü işlevi* geçimlik arzını ve ucuzluğunu güvence altına almaktır. Smith polisin açık bir şekilde piyasaya müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu piyasanın kendi kendini düzenleyen ve oluşturan bir mekanizma olmadığı anlamına gelir. Henüz görünmez değil ve fakat polisin görünen eli iş başındadır.

⁵⁶ İngiliz ampirisist filozof David Hume, felsefi eserleri dışında 1754-1762 yılları arasında altı ciltlik *İngiltere Tarihi*'ni yayınladı. Smith'in değerlendirmelerine kaynak olan bu eserdir.

Böylece gerek Colquhoun gerekse de Smith, kapitalist toplumsallaşmayı öngören liberal entelektüel projenin organik aydınları rolünü oynadılar. Bu isimler, liberal ajandaları uyarınca polis erkine reaktif değil; proaktif bir rol biçtiler. Toplumsal düzenin güvenliğinin sağlanması için polis erkinin suçluları yakalamaktan fazlasını yaparak, suçun ortaya çıkmasını önleyecek bir toplumsal ekosistem yaratılmasında, efendisizlerin, yoksulların, suçluların ücretli emeğe dönüştürülmesinde kullanılması gerektiğini savundular. Ezcümle, polis erki yoksulluğun yönetiminde ve “efendisizlerin” işçi sınıfına dönüşümünde belirleyici güç haline geldi.

Polisin rolü *Ulusların Zenginliği*’nde çarpıcı biçimde değişmiştir. *İçtihat*’ta polis birçok yerde ve olumlu bir şekilde değerlendirilmişken *Ulusların Zenginliği*’nde polisten söz edilen yerler çok azalmış ve değinildiğinde de olumsuz çağrışımları ile birlikte anılmıştır. *İçtihat*’ın aksine polisin şimdi piyasa mekanizması üzerinde bozucu bir etkisi bulunmaktadır. Piyasanın polisten “kurtarılması” ancak siyasetin ekonomiden-Wood (1995)’un terimini kullanırsak-*farklılaştığı* daha geniş bir kuramsal ve pratik yaklaşımla anlaşılabilir. Smith, *Ulusların Zenginliği*’nde piyasayı devletten ontolojik olarak ayrı bir tüzellik olarak kavramaya başlar. Ancak bunu *ekonomik* düzeyde yaptığı ve *politik* düzeyde piyasanın devlet tarafından *politik* olarak koşullanmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Farklı düzeyler arasındaki bu ayrıştırmanın kavranabilmesi Smith’in yaklaşımını anlayabilmek için elzemdir. Zira *Ulusların Zenginliği*’nde devlet piyasanın güvence altına alınması için zaruridir. Tamamen ortadan yok olmamıştır.

Yukarıda değinildiği gibi ekonomi ve politikanın kurumsal-formel ayrışması kimi Marksist yaklaşımlar da dahil olmak üzere somut-pratik bir ayrışma olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte *toplumsal bütünlük* kendi içine kapalı ve atomvari, ontolojik olarak ayrıştırılmış, ekonomik, politik, hukuki, toplumsal uğraklar olarak analiz edilemez. Her moment toplumsal ve analitik bir bütünlük içerisinde birbiri ile içsel olarak ilişkilidir. Dolayısıyla, bir kopuş ya da mutlak ayrışmadan çok bir *farklılaşma* söz konusudur. Bu farklılaşmanın iki genel ayağı olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi tarihsel seyrinde dolaysız üreticinin üretim araçlarından kopuşu ve ikincisi de kapitalist üretim tarzı (KÜT)’den önceki üretim tarzında olmayan artık ürünün zor uğrağı ile el koyma uğrağı arasındaki ayrışmadır. Wood (1995, s. 29)’un sözleriyle:

Emekçi, bir bağıllık ya da uşaklık ilişkisi içinde olmama anlamında “özgürdür”; artık emeğin transferi ve ona başka biri tarafından el konması ekstra-ekonomik bir ilişki ile koşullanmamıştır. Artık emeğin kayboluşu üretimin dolaysız bir koşuludur. Bu bakımdan, kapitalizm, diğer pre-kapitalist biçimlerden ayrılır çünkü bunlar, ekstra-ekonomik kipler, emeğin özel lorda ya da devlete kira, vergi ve bunun gibi emek hizmetleri ile transfer edilmesini ön gören artığın ele geçirilmesi, siyasi, hukuki ya da askeri zor ile geleneksel bağlar ve vazifeler ile nitelenmektedirler.

Manifaktür’de ordu ya da polis gibi bir “ekonomi-dışı” güç yoktur. *İçtihat*’ta Smith, piyasanın devlet ve onun polis erki dolayısıyla var kalabileceğini savunurken *Ulusların Zenginliği*’nde polis olumsuz bir anlam kazanarak neredeyse görünmez hale gelmiştir. *Ulusların Zenginliği* döneminde Smith’in polisi merkantilist düzenlemelerle özdeşleştirdiği düşünülebilir. Bilindiği üzere, *Ulusların Zenginliği*’nde merkantilist düzenlemelere, ithalat kısıtlamalarına, tekellere karşı önemli itirazlar vardır. Polis artık merkantilist politikaların “görünür” eli haline gelmiştir. Artık polise olumlu kurucu bir rol atfedilmemektedir. Polisin artık piyasaya ne zaman müdahale etse piyasa dinamikleri için zarar verici etkileri olmaktadır. Bu bakımdan, Smith piyasayı yeniden formüle etmektedir; piyasa artık, toplumsal belirlenimlerden ve yine toplumsal, politik ve hukuki tahakküm biçimlerinden azade hale gelmiştir. Piyasa, uzamsal olarak izole, kendi kendini oluşturan ve düzenleyen bağımsız bir mekanizma olarak kurgulanmaya başlanmıştır.

Bu bakımdan, piyasa ile birlikte manifaktür de yeni bir biçim kazanmıştır. Smith, manifaktörü kontrol, disiplin ve bir baskı alanı olarak yeniden kavramsallaştırmıştır. Toplumsal tahakkümün sınıf karakteri manifaktürde kristalize olmaya başlamıştır. Üretimin zor uğrağının *kurumsal maddiliği* olarak polis manifaktürden dışsallaştırılırken, manifaktürün kendisi üretim ve el koyma sürecinin *polisliğini* yapmaktadır. Başka bir deyişle, polisin zor rolü manifaktür tarafından üstlenilmiştir. Dahası, işçi ile kapitalist arasındaki ilişkinin manifaktürde aşırı hukuksallaştırıldığı da söylenebilir. Bu nedenle, manifaktür içinde üretim ve el koyma uğrakları için herhangi bir zor aygıtına ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durum kapitalizmin önemli *diferentia specifica*’larından biridir. Wood (1995, s. 30)’a göre:

Mutlak mülkiyet, sözleşmecî ilişkiler ve onları ayakta tutan hukuki aygıt kapitalist üretim ilişkilerinin yasal koşullarıdır ve bunlar üreten ve el koyan arasında yeni bir otorite, tahakküm ve boyun eğme ilişkisinin temelini oluştururlar.

Ulusların Zenginliği'nde, Smith, efendi⁵⁷ ve emekçiler arasındaki ilişkinin niteliği üzerine de önemli tespitler yapmaktadır. Smith'e göre efendiler, emekçiler ile aralarında bir antagonistik ilişki olduğunun farkındaydı. Efendiler -aşağı yukarı emekçiler gibi- bir tür *proto-sınıf* bilincine sahiptiler. Emekçiler daha iyi çalışma koşulları ve daha yüksek ücretler için mücadele ederken efendiler ücretlerin artmasını önlemeye çalışıyordu. İki taraf arasında çetin bir mücadele sürüp gitmektedir. Emekçiler o denli çaresizdirler ki ölçüsüzce davranıp efendilerini korkutarak istediklerini yaptırmaya çalışmaktadır. “*Efendiler de diğer taraf kadar yaygaracıdır ve çoğunlukla magistrate [sulh hâkimi]yardımını ve uşaklara, emekçilere ve kalfalara karşı katı olan yasaların şiddetli bir şekilde uygulanmasını talep ederler.*” (A. Smith, 1981, ss. 84–85) Bu noktada, Smith'in yasaların emekçilerin değil de efendilerin yararına olduğunu açık bir şekilde ifade ettiğini belirtmek gerekir. “*Her ne zaman yasama efendiler ile onların çalışanları arasındaki bir anlaşmazlığı çözmeye yeltense, danışmanları her zaman efendiler olmaktadır.*” (A. Smith, 1981, s. 157) Smith gerçekten de bir dereceye kadar devletin efendi ile emekçi arasındaki ilişkileri düzenleme çabalarını eleştirir görünmektedir. Ancak bunu piyasanın “kendi-kendini düzenleyici” karakteri dolayısıyla yapmaktadır. Ona göre piyasanın doğal dinamikleri ve ekonomi politığın yasaları efendi ile emekçi arasındaki antagonizmaları yönetmeye muktedirdir.

Bu noktada Smith, efendiler ile emekçiler arasındaki antoganizmaların yönetimi için daha incelikli çözümler önerir. Emekçilerin adeta ayrı bir biyolojik kategori olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Örneğin Smith, işçi sınıfının geçimini ve yeniden üretimini ülkenin genel olarak “gelir ve stoğu” açısından ele alır. Emekçilere geçimlerini sağlamaya aile kurmaya ve çocuk yapmaya yetecek kadar ücret verilmesi gerektiğini savunur. Aksi takdirde “*çalışanlar ırkı ilk neslin ötesine geçemez.*” (A. Smith, 1981, s. 85) Doğan çocukların yarısı yetişkinliğe erişmeden ölmektedir. Smith ölümleri engellemek yerine, işçi sınıfı ailelerinin en az dört çocuk yapmasını bu şekilde en az ikisinin sağ kalarak çalışanlar ordusuna dahil olabileceğini söyler. Dahası, yüksek ücretlerin çalışana “durumunu düzeltme umudu” vereceğini ve bunun da emekçiyi daha “aktif, gayretli ve süratli” yapacağını ifade eder. Daha istekli çalışan

⁵⁷ İngilizce *Master* kelimesi Türkçe'ye Efendi olarak çevrilebilir. *Servant* kelimesi ise hizmetçi, uşak anlamlarına gelmektedir. Burada ilgi çekici olan şey kapitalist-işçi arasındaki ilişkinin de hukuki olarak *Master-Servant* şeklinde ifade edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla Britanya örneğinde, uşakların ve efendisizlerin işçi sınıfına dönüşümünü belirli bir hat üzerinden takip etmek görece kolaydır. Örneğin Britanya'da iş kanunu uzun süre *Master and Servant Acts* adıyla kullanılmıştır.

daha fazla üretir ve bu da ülkenin genel refahına katkıda bulunur (A. Smith, 1981, s. 99). Ayrıca, “özgür uşakların” ücret almasına rağmen toplamda kölelerden daha ucuza mal olduğunu ifade eder. Smith burada zımnen değeri “ödenmeyen artı değerden” söz etmektedir. Ancak bu noktayı daha sonra geliştirmez (A. Smith, 1981, s. 98).

Her ne kadar Smith, *Ulusların Zenginliği*’nde piyasayı bağımsız, kendi kendini yöneten kapalı devre bir toplumsal sistem olarak kurgulamış olsa da çelişkili görünebilecek bir şekilde devlet tam olarak analizden çıkarılmaz. Ancak, burada Smith’in devletin zor gücü olmadan piyasa mekanizmasının işlemeyeceğini görebildiğini söylemek mümkündür. Bütün o *laissez-faire* yaklaşımı ve piyasanın kendi kendini düzenleyebileceği iddiası devlet ve onun zor gücü olmadan gerçekleşemez. Devlet olmadan ne piyasa ne de KÜT var olabilir. Devlet kapitalist üretim ilişkilerinin mümkün olabildiği toplumsal düzenin güvenliği için vardır. Peki, toplumsal düzenin güvenliği Smith açısından ne anlama gelebilir? Smith (1981, s. 715) tam da bu noktada devlet ve mülkiyeti güvenlik üzerinden ilişkilendirir: “*Sivil hükümet, şimdiye değin mülkiyetin güvenliği için kurulan, gerçekte zenginin fakire ya da mülk sahibi olanların olmayanlara karşı korunması için kurulmuştur.*”

Polis, *İçtihat*’ta merkantilist-kameralist tonlarda olumlu ve kurucu bir role sahipken *Ulusların Zenginliği*’nde, *laissez-faireci* bir biçimde görünürlüğü azalmış ve olumsuz çağrışımlarla yüklenmiştir. Piyasa başrolü alırken polis yardımcı rolde kalmıştır. Toplumsal bütünün ekonomik ve siyasi düzeylerinde kati bir ayırım yapılmış ve piyasaya ekonomi alanında kendi kendini düzenleme rolü atfedilmiştir. Polis *İçtihat*’ta bu iki düzeyi yatay keserken *Ulusların Zenginliği*’nde siyasal alana hapsedilmiş görünmektedir. Böylelikle, devlet erki ve polis piyasaya dışsallaştırılmış ve yalnızca toplumsal düzenin, özel mülkiyetin ve piyasanın güvenliğini sağlar şekilde kurgulanmıştır. Feodalizmin kademeli çözülüşü uşakların efendisizlere dönüşmesine neden olmuş ve bu da toplumsal düzen için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bununla birlikte piyasa ilişkilerinin gelişmesi ve manifaktürün yaygınlaşması ortaya çıkan “efendisizlik” sorununa önemli bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre “efendisizler” ücretli emeğe dönüştürülerek sermayeye ve onu mümkün kılan toplumsal düzene tabi kılınmaktadır. Böylelikle toplumsal düzenin inşasında ve korunmasında piyasaya önemli bir rol atfedilmiştir. Devlet, güvenlik ve toplumsal düzen bağlamında piyasanın bu derece öne çıkarılması kimi düşünürler tarafından paylaşılmamaktadır. Örneğin, Hegel bir taraftan piyasayı ve niteliklerini yüceltmesine

rağmen diğer taraftan ikna edici bir şekilde piyasanın kendi kendini düzenleyemeyeceğini ve salt biçimsel olarak değil özsel olarak da devlet erkine ihtiyaç duyduğunu ileri sürer. Bu noktada, Hegel'in devlet teorisine ve görece ihmal edilmiş olan polis ile ilgili düşüncelerine bakmakta fayda var.

1.2.5. “Siyasal”ı ve “Toplumsal”ı Yeniden Birleştirmek: Hegel, Marx ve Devlet Erkinin Toplumsallaşması Olarak Polis

1.2.5.1. Burjuva Sivil Toplum

Hegel'in siyaset felsefesi ve teorisine başlıca katkısı devlet ve sivil toplum farklılaşması üzerine teşhisidir. Devlet ve sivil toplumu bir bütün olarak kavrayan ve çoğu zaman birbirinin yerine kullanan ve genellikle Hobbes ve Locke ile özdeşleştirilen 17. ve 18. yüzyılın bir kısmının hâkim paradigması olan toplumsal sözleşme geleneğinden farklı olarak, sözleşme etrafında kaynaşan bir bütün oluşturan devlet ve sivil toplum anlayışının yerine Hegel, bilinçli bir şekilde sivil toplumu devletten ayrı olarak kavramıştır. Muhakkak ki bu kavrayış Hegel'e özgü değildir. Örneğin “İskoç Aydınlanması”nın önemli figürlerinden ve modern sosyolojinin öncülerinden biri olarak kabul edilen Adam Ferguson'un *Essay on the History of Civil Society* [*Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme*] adlı kitabı 1767 yılında yayımlanmıştır. Burada altı çizilmesi gereken nokta geç 18. yüzyıldan itibaren sivil toplum, devletten ayrı bir “tüzel” alan olarak zikredilmeye başlanmıştır. Ferguson gibi düşünürler devleti hesaba katmadan sivil toplumun tarihini yazabileceklerini düşünmüştür. Ferguson'un bunu yaparken teorik hamlesinin ne kadar önemli olduğunun farkında olup olmadığı açık değildir. Ancak aynı şeyi Hegel için söylemek mümkün değildir. Hegel devlet ve sivil toplumu ayırtmış ancak sivil toplumun devletten bağımsız olarak var olabileceğini de iddia etmemiştir. Aksine, devleti sivil toplumun bir üst aşaması olarak kavramsallaştırmıştır.

Hegel'in bir diğer önemli katkısı, sivil toplumun devletten ayrışmasını kendinden önceki sorunsal içinden yapmamasıdır. Hegel açık bir şekilde sivil toplumu İngilizcedeki *civil society* olarak doğrudan çevirmedi; onun tarihsel-toplumsal olarak “burjuva” karakterini tahlil etti. Sivil toplum yalnızca sivil toplum değil artık burjuva sivil toplum⁵⁸, *bürgerliche Gesellschaft*'a dönüşmüştü. Hegel, *bürgerliche*

⁵⁸ Çalışmada bu noktadan sonra Hegel'in yaptığı gibi sivil toplum, burjuva sivil toplum olarak adlandırılacak.

Gesellschaft kavramını İngilizce'deki *civil society* ve *bourgeois society* kavramlarının her ikisini de kapsayacak şekilde kullandı (Neocleous, 1996, ss. 18–19). Bu anlamda Hegel sivil toplumu burjuva sivil toplum olarak yeniden içeriklendirdi ve sivil toplumu tarihsel ve toplumsal bağlamına yerleştirmiş oldu. Bu bakımdan, sivil toplum burjuva sivil toplum olarak devletten ayrıldı; devletin kurumsal mimarisi de bu ayrışma sonucu önemli değişiklikler geçirdi. Hegel'in projesi bu yeni formları tanımlamak ve devleti ve burjuva sivil toplumu yeniden birleştirmek olarak ortaya çıktı.

Aile ve devlet arasında bir ara kademe ve “kendi kendine yeterli bir tüzellik” olarak burjuva sivil toplum modern dünyanın çocuğudur. Burjuva sivil toplumda her birey ihtiyaçlarını gidermek için diğer bireylerin dolayımına ihtiyaç duymaktadır. İşte tam da bu sebeple, burjuva sivil toplumda tikel olan tümel bir nitelik kazanır. Kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan birey iradi ya da gayriiradi bir biçimde diğerlerinin refahına katkıda bulunur. Bu ilke burjuva sivil toplumunun temel ilkesidir. Burjuva sivil toplumda tikelin ve tümelin ayrı olmasına rağmen her ikisi de birbirini sınırlayıp koşullamaktadır. Hegel bu noktada vergi örneğini verir. Vergi ödemek bireyin tikel çıkarlarına karşı görünebilir ancak tümel iyiye hizmet ederek ve dolaylı olarak bireyin tikel çıkarları ile uyumludur. Hegel'e göre sivil toplum üç uğraktan oluşur: *Birinci* uğrak bireyin kendi emeği ya da işi aracılığı ve diğerlerinin emeği ve ihtiyaçlarını tatmini dolayımıyla kendi ihtiyacını karşılaması.-*ihtiyaç sistemi*. *İkinci* uğrak özgürlüğün tümelliğinin güncelliği ve *adaletin idaresi* aracılığı ile mülkiyetin korunması. *Üçüncü* uğrak ise yukarıdaki sistemlerde var kalan olumsuzluğa karşı hükümler ve tikel çıkarın, polis ve korporasyon marifetiyle ortak çıkar olarak ele alınmasıdır.

İhtiyaç sistemini pazar mekanizmasının felsefi içerimi olarak görmek mümkündür. Zira Adam Smith'in ve John Steuart'un (1712-1780) Hegel düşüncesi üstündeki etkilerini biliyoruz.⁵⁹ Yukarıda değinildiği üzere Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde, fırıncının, kasabın ya da bira imalatçısının hayırseverliği nedeniyle insanların ekme ve et yemediğini bira içmediğini söyler. Aslında onlar da kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapmakta ve ürünlerini para karşılığında pazara sunmaktadırlar. *Laissez-faire* liberalizmin temel önermelerinden biri olan kendi çıkarının peşinde koşan insanlardır. Onların bu arayışı sayesinde ki insanlar karnını doyurabilmekte ve kendi tikel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. İşte Hegel'in

⁵⁹ (Bkz., Neocleous, 1998).

ihtiyaçlar sistemini Smith'in pazar mekanizmasının nasıl çalıştığını anlattığı ünlü formülasyonunun daha incelikli ve felsefi bir kavramsallaştırması olarak görmek mümkündür. Hegel için bu sistem Tinin tümelliği ile uyum içindedir ve modern toplumun ayırıcı bir unsurudur. Hegel, ihtiyaçların karşılanmasında emek dolayımının kilit önemde olduğunu söyler. Hegel ayrıca Smith'in iş bölümü kavramsallaştırmasını ve onun genel refahı artırıcı etkisini kabul eder. Ancak tıpkı Smith gibi iş bölümünün insanları tekdüzeliğe iteceği ve makineleştireceği kaygısını da paylaşır. Hegel (1991, s. 233)'in sözleriyle:

Bu bağımlılık, emeğin mütakabiliyeti ve ihtiyaçların giderilmesi noktasında öznel bencillik, diğer herkesin ihtiyaçlarının giderilmesinde bir katkıya dönüşür. Diyalektik bir hareketle, tikel olan tümel ile dolayımlanır öyle ki her bir birey kendi hesabına kazanırken, üretirken o münasebetle başkaları için kazanmış ve üretmiş olur.

Bireyler farklı maddi kaynak, yetenek ve kapasitelere ve bunların koşulladığı sermayelere sahiptirler. Demek ki “tikelliğin alanında” kaynaklar eşit olmayan bir biçimde bireylere dağıtılmıştır. Bu eşitsizlik, bu farklılaşma burjuva sivil toplum içinde muhtelif sosyo-ekonomik grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her bir sosyo-ekonomik grup içinde “vasıta, emek çeşitliliği, tatmin kipleri, teorik ve pratik eğitim” anlamında benzerlikler vardır. Bu sosyo-ekonomik gruplar *estate* [zümre] olarak adlandırılırlar. Burjuva sivil toplum farklı zümrelere bölünmüştür. Aile devletin birincil dayanağı iken, zümreler ikincil dayanağıdır. Zümre burjuva sivil toplum içindeki sosyo-ekonomik konumları itibariyle benzer olan bireyleri bir araya getirir ve onları devlete bağlar. Bu noktada zümrelerin toplumsal “sınıf”lar ile aynı şey olmadığını söylemek gerekir. Zira Hegel *Klasse* [sınıf] kavramını farklı bağlamlarda zümreden ayrı olarak kullanır. Hegel'de zümreler burjuva sivil toplum ile devlet arasında aracı mekanizmalar olarak anlaşılır.

Bununla birlikte, Marx (1975)'in *Hegel'in Devlet Doktrini'nin Eleştirisi*'nde belirttiği gibi, zümreler kendileri için Hegel'in öngördüğü aracılık görevini yerine getirememektedirler. Bu anlamda zümreler burjuva sivil toplumun aracılığını değil devletin aracılığını temsil etmektedirler. Başka bir ifade ile zümreler burjuva sivil toplumun *siyasallaşmasından* çok devlet erkinin *toplumsallaşmasının* uğraklarıdır. Marx, bu anlamda Hegel'in koyduğu biçimiyle meselenin devlet ve burjuva sivil toplum farklılaşması olduğunu kabul eder. Marx'a göre teşhis yerindedir. Ancak önerildiği biçimiyle bir çözümden söz edilemez. Marx'a göre devlet-burjuva sivil toplum ayrımını aşmanın tek yolu burjuva sivil toplumunun yasama erki içerisinde

siyasal katılım yoluyla yer almasıdır. Marx'ın ortaya koyduğu biçimiyle Hegel'in *Stand* [zümre] kavramı- devlet ve burjuva sivil toplum farklılaşmasının henüz yaşanmamış olduğu orta çağ dönemine ait anakronik kurumlardır. Marx'a göre devlet ve burjuva sivil toplum özdeşliğinin siyasal ifadeleri olan zümreler özellikle Fransız Devrimi ile birlikte dağılarak toplumsal sınıflara dönüşmüşlerdir. Başka bir deyişle *siyasal* (devlet+sivil toplum) *siyasal* (devlet) ve *toplumsal* (sivil toplum) olarak ayrılmıştır. Bu ayrışma ile birlikte devletin kurumsal mimarisi yeniden yapılandırılırken burjuva sivil toplum da toplumsal sınıflara bölünmüştür. Böylelikle özdeşlik sorunu derinleşmiş ve karmaşıklaşmıştır. Yapılması gereken, *toplumsal* olanı *siyasallaştırarak*, bu farklılaşmanın üstesinden gelmektir. Bu da ancak toplumsal sınıfların yasama erkinde siyasal temsili yoluyla gerçekleşebilir. Devlet-burjuva sivil toplum ayrımının aşmanın yegâne yolu budur. İşte Hegel'in kaçırdığı nokta tam da burasıdır. Hegel'in söz konusu farklılaşmaya çözümü olan aracı mekanizmalar, burjuva sivil toplumun temsiline değil devletin genişleyerek ve tek-terafı olarak burjuva sivil topluma nüfuz etme mekanizmalarıdır. Bu bağlamda Hegel'in zümresi, burjuva sivil toplumun "siyasal illüzyonu"ndan başka bir şey değildir. En iyi ihtimalle zümreler devletin idari-teknik mekanizmalarına dönüşmektedir.

Burjuva sivil toplum içindeki ikinci uğrak *adaletin idaresidir*. Yukarıda gördüğümüz üzere, ihtiyaçlar sistemi ancak soyut mülkiyet hakkının tanınması sayesinde gerçekleşebilir. Burjuva sivil toplum içinde her birey bu hakka sahiptir. Bununla birlikte, soyut olan mülkiyet hakkının gerçekleşmesi ancak *adaletin idaresi* aracılığı ile *mülkiyetin korunması* sayesinde gerçekleşebilir. Adaletin temel aracı hukuktur. Hegel, örfi hukukun modern zamanlarda belirli bir rasyonel ve tümel seviyeye ulaştığını belirtir. Bu sürecin sonunda, soyut haklar yasa sayesinde somutlaşabilir. Ancak bu somut yasa ile de bireyin mülkiyeti ve şahsiyeti hukuksal olarak tanınabilir. Avineri (1972, s. 136)'nin belirttiği gibi "*mülkiyet saf öznel alanından doğup dışsal varoluş alanına geçmiş olan 'kendi'nin nesneleşmesidir.*" Buna göre birey ancak mülkiyet sahibi sıfatıyla dışsal dünyada yasal olarak tanınabilir. Aksi takdirde, mülkiyet hakkı soyut bir hak olarak kalmaya mahkûmdur. Başka bir deyişle, mülkiyet sahipliği kişiyi biçimsel-yasal bir özne haline getirir. Burjuva sivil toplum içinde mülkiyet ve şahsiyet hukuki-evrensel olarak tanındığı için, *suç* tikel niteliğini kaybeder ve tümel bir nitelik kazanır. Hegel (1991, s. 250)'in sözleriyle, suç fiili "*toplum için bir tehlike olabilir.*" Böylelikle, tıpkı Locke'ta olduğu gibi, özel mülkiyet hukuki olarak tanınıp kodifiye edildiğinde, özel mülkiyete herhangi bir

saldırı, *tikel* değil *tümel* bir karakter kazanır. Burjuva sivil topluma doğrudan bir saldırı olarak ortaya çıkar ve toplumsal düzenin güvenliğini tehdit eder.

Burjuva sivil toplumda *tümel* kendini farklı *tikelliklere* böler. Bununla birlikte, söz konusu farklı *tikelliklerin* yeniden tümel olana geri dönerek bütünleşmeleri gerekmektedir. Bu minvalde, bireysel özgürlük, Tin ile uyumlu bir şekilde, tikel istenç olarak burjuva sivil toplumun ayırıcı, olumlu özelliği iken diğer taraftan söz konusu farklı tikellikler ve hatta farklı zümreler bir toplumsal tutunum ve bütünlük sorunu ortaya koyarlar. Dolayısıyla, farklı bireyler ile bozulan bütünlük, söz konusu tikellikleri ortadan kaldırmadan yeniden sağlanmalıdır. Avineri (1972, s. 151)'nin ortaya koyduğu şekliyle burjuva sivil toplum içinde “farklılaşma üzerinden bir bütünleşme” sağlanmalıdır. *Hukuk Felsefesi'nin Temel İlkeleri*'nin çözüm aradığı sorun işte budur; bütünlüklü, ahenk içinde bir toplumsal düzen yaratabilmek. Bunu bir taraftan devlet-burjuva sivil toplum farklılaşmasını aşarak diğer taraftan da burjuva-sivil toplum içindeki sınıfsal, zümresel ve bireysel farklılıkların aşılması yoluyla gerçekleştirmek sorunun çözülmesini sağlayacaktır. Ancak bunu başarabilmek özellikle zordur zira yukarıda belirtildiği üzere burjuva sivil toplum içinde farklı refah düzeyleri söz konusudur. Dolayısıyla, Hegel (1991, s. 259)'in sözleriyle:

Adalet, sivil toplumda ana etmendir: iyi yasalar devletin gelişmesini sağlayacaktır ve serbest mülkiyet onun başarısının asli koşuludur. Fakat ben tikelliğe tamamen bulanmış olduğumdan, bu bağlamda, benim tikel refahımın teşvik edilmesini talep etme hakkına sahibim. Benim refahımın, benim tikelliğimin niteliği böyle görülmeli ve bu polis'in ve korporasyonun vazifesidir.

Hegel'e göre, burjuva sivil toplumdaki refah, *ihtiyaçlar sisteminin* nesnel koşulları ile bireylerin keyfi öznel istençleri sayesinde oluşmuştur. Şahsiyetin ve mülkiyetin güvenliğinin sağlanmış olması yeterli değildir. Bireylerin, geçiminin ve refahının da güvence altına alınması gerekmektedir. Örneğin, üreticilerin çıkarları ile tüketicilerin çıkarları birbirine karşıt olabilir. Her ne kadar, piyasa ilişkileri bir dereceye kadar bu karşıtlıkları törpüleyebilse de esasında bu karşıtlığı düzenleyebilecek “iki tarafın da üzerinde bulunan bir fail”e ihtiyaç vardır. Bu fail devletten başka biri değildir. Anlaşılan Hegel, piyasanın devlet düzenlemeleri olmadan tamamıyla operasyonel olabileceği fikrini paylaşmamaktadır.

Hegel'e göre bireysel öznel kapasite ile evrensel nesnel olanak arasındaki vasıta polistir. Tıpkı Smith'in polis kavramı gibi, Hegel'in polis kavramı da güncel anlamından daha geniştir. Örneğin Hegel (1991, s. 262) için “*polis sokak lambalarını*

yakmalı, köprü inşa etmeli, günlük ihtiyaçları fiyatlandırmalı ve kamu sağlığı ile ilgilenmelidir.” Bununla birlikte, Smith’ten farklı olarak -*Ulusların Zenginliği*- devlet düzenlemeleri olmadan piyasanın varlığını sürdüremeyeceğini düşünmektedir. Yeri geldiğinde, yasalar ve düzenlemeler piyasa operasyonlarını sınırlayabilmelidir. Örneğin Hegel için “ticaret serbestisi”, “genel iyi” ile uyumlu olduğu sürece arzulanabilir.

Bu aşamada önemli bir noktanın altını çizmek gerekmektedir. Hegel, polisi ve korporasyonu, devletin değil burjuva sivil toplumun mekanizmaları olarak görür. *Prima facie*, özellikle polis kurumunu, güncel işlevini de düşündüğümüzde burjuva sivil toplumun bir parçası olarak değerlendirmek itiraf etmek gerekir ki oldukça anlamsız görünmektedir. Bununla birlikte, bu noktada yeniden Marx’ın Hegel eleştirisine dönmekte yarar var. Marx (1975)’a göre, Hegel devleti ve burjuva sivil toplumun farklılaşmasını doğru teşhis etmişti. Ancak, felsefi pozisyonu gereği burjuva sivil toplumu devletten bağımsız başıboş bir şekilde bırakamazdı. Bu nedenle, Hegel polisi, yargıyı ve idareyi burjuva sivil toplumun temsilcileri olarak değil de devletin temsilcileri olarak kurgulamıştır. “Görevleri devleti sivil topluma karşı idare etmektir”. Demek ki, polis ve polis erki devlet erkinin bir parçasıdır. Devletin sivil topluma nüfuz etmesinin tikel bir mekanizmasıdır. Daha somut olarak, devlet erkinin genişlemesi, yayılması ve *toplumsallaşmasıdır*. Hegel’in düşüncesinde devlet ve burjuva sivil toplum arasındaki boşluğu kapatma eğilimidir.

Hegel için yoksulluk burjuva sivil toplumun yapısal bir sonucudur. Ona göre, servet ve yoksulluk burjuva sivil toplumun iki farklı yüzüdür. Burjuva sivil toplum içinde bir taraftan servet birikirken diğer taraftan, iş bölümü ve uzmanlaşma, bir “sınıf”ı daha büyük özgürlüklerden ve “tinsel avantajlardan” alıkoymaktadır. Hegel’e göre eğer kitleler belli bir hayat standardının altına düşerlerse bu durum “ayaktakımı”nın ortaya çıkmasına neden olur. Hegel (1991, s. 267)’e göre “*servet fazlalığına rağmen, sivil toplum yeterince varlıklı değildir-kendi özgül kaynakları yeterli değildir-yoksulluğun artmasına ve bir ayaktakımının oluşmasına engel olamamaktadır.*” Bu tespitlerine rağmen Hegel’in sorun için önerebileceği bir çözümü yoktur. Yalnızca sorunu kabullenmekle yetinir: “*Yoksulluğa nasıl deva olunabileceği özellikle modern toplumları alt üst eden ve ıstırap veren önemli bir sorudur*” (Hegel, 1991, s. 267). Hegel böylelikle zengin ve fakir arasındaki çelişkileri burjuva sivil topluma içkin

olarak kabul etmiş olur. Ortadan kaldırılamadıkları için bu çelişkilerin yönetilmesi gerekiyordur.

Polis, tümel İde'yi, burjuva sivil toplumun tikelliği içinde “*dışsal düzen ve ayarlama*” olarak güvence altına alırken korporasyon tikelleşmiş tümel İdeanın burjuva sivil topluma “*etik geridönüşü*”dür. Bu anlamda, korporasyon tikel amaçları sivil toplumun tümelliği ile buluşturan temsili bir kurumdur. Başka bir deyişle, korporasyon burjuva sivil toplum içindeki *zümre*lerin (dolaylısız, aracı ve tümel) temsil organlarıdır. Bu bakımdan, ilk bakışta, üyelerinin tikel çıkarlarını savunan kurumlar olarak görülebilirse de Hegel'in sistematüğinde asıl işlevleri tikel çıkarların egosunu ve bencilliğini tümel ideaya uyumlulaştırmaktır. Hegel (1991, s. 272)'e göre “*Aile devletin ilk etik kökü iken korporasyon ikincisidir ve sivil toplum içinde yerleşiktir.*” Bu haliyle, korporasyon “bencil” bireye daha yüce ve tümel bir bağlam sağlar. Tikel bireylerle Tin'in en üst aşaması olan devlet arasında bir köprüdür. Korporasyonun kısıtlı ve sonlu ereği, daha yüksek ve sonsuz ereğini devlet içinde bulur. Bu şekilde burjuva sivil toplum devlete ulaşır.

1.2.5.2. Devlet

Hobbes, Locke ve diğer “toplumsal sözleşmecilerin” aksine Hegel devleti sözleşmenin çok ötesinde bir şey olarak kavrar. O gerçekleşmiş İdeadır. Bilincin rasyonel kendibilinçliliğidir. En yüce hikmetin ta kendisidir. Medeniyetin zirve noktasıdır. *Kendinde* ve *kendi-için* Tindir. Tanrının “yeryüzünde arz-ı endam etmesidir”.

Hegel, toplumsal sözleşme geleneğinin devletin var oluşu sebebini kişiliğin ve mülkiyetin korunması ve güvence altına alınmasına indirgemesini eleştirir. Zira devletten önce bireyden söz etmek mümkün değildir; birey ancak devlet içinde “nesnellik, hakikat ve etik yaşam”a sahip olabilir (Hegel, 1991, s. 276). Dolayısıyla, devletten önce bir kategori olarak bireyden söz etmek mümkün değildir. Bu noktada Marx'ın, *Feuerbahçı-materyalist* Hegel eleştirisini göz önünde bulundurmak faydalı olabilir. Hegel, analizine aile ile başlar ve burjuva sivil toplumla devam eder ve oradan devlete ulaşır. Ancak daha sonra devlet olmadan aile ve burjuva sivil toplumun da olamayacağını belirtir. Bu noktada bir “*dairesel sebep sonuç yanılması*”ndan söz edilebilir. Buna göre Hegel'de sebepler sonuç ve sonuçlar da sebep olmaktadır. Marx'a göre Hegel'in iddia ettiği gibi devlet hem aile ve burjuva sivil topluma “*içkin*” olup

aynı zamanda “*dışsal zorunluluk*” olamaz. Marx’a göre Hegel teorik-felsefi önceliği devlete vermiştir ve onu *idealist-spekülatif* bir biçimde hem sebep hem de sonuç olarak sunmuştur. Hegel’in aksine Marx ise, devletten ziyade teorik-felsefi önceliği devletin toplumsal temeli olarak aile ve burjuva sivil topluma vermiştir. Demek ki Hegel analiz nesnesi olarak devlete vurgu yaparken Marx aile ve burjuva sivil toplumun altını çizmiştir. Ancak ne Hegel’de ne de *Eleştiri*’de Marx’ta devlet ve burjuva sivil toplumun ilişkisel bir analizine rastlayamıyoruz. İki varlığı birbirine indirgemedi, karşılıklı olarak birbirini koşullayan ve durmaksızın biçimlendiren birbirine nüfuz eden ve içsel olarak ilişkili iki kategori olarak ele alındığını göremiyoruz.

Hegel’e göre yalnızca modern devlet içinde *tümel istenç* ile *tikel istenç* buluşabilir. *Tümel istenç* nesnelken *tikel istenç* öznelidir. İki istencin kaynaşması modern devletin rasyonel çekirdeğini oluşturur. Örneğin, klasik antik çağ devletlerinde *tümel istenç* mevcutken, *tikel istenç(ler)*den söz etmek mümkün değildi. Tikel istençler, tümel istenç tarafından içerilmiştir. Burjuva sivil toplum değil ancak devletin varlığı söz konusu idi. Bu anlamda, her şey “*siyasal*”dı. Kişisel özgürlük yoktu; yalnızca egemenin istenci geçerliydi. Ancak, modern zamanlarda tikel istenç(ler) ve tümel istenç birbirlerinden bağımsız olarak mevcut ve modern devlet içinde yeniden kaynaştılar. Bu minvalde, modern devlet içinde soyut özgürlük idesi ve özgürlüğün somut gerçekleşmesi olarak “etik bütün” olarak devlet vardır; Kendi kendini bilen bilinç olarak devlet. Hegel’e göre devlet fikrinin üç uğrağı vardır: Birinci uğrak *anayasa* ve *anayasa hukuku*. İkinci uğrak *uluslararası hukuk* üçüncü uğrak *dünya tarihi* olarak ortaya çıkar. Bu bölümde biz yalnızca devletin birinci uğrağı olan anayasa ve anayasa hukukunu ele almakla yetineceğiz.

Öncelikle şunu söylemek mümkündür. Hegel’in siyaset felsefesinin ufku anayasal monarşi ile sınırlıdır. Hatta tüm *Hukuk Felsefesi* Prusya anayasal monarşisinin incelikli bir savunması olarak bile okunabilir. Hegel’e göre devlet kendine özgü erkleri ve işlevleri olan bir organizmadır. Anayasa bu organizmanın kalbi ya da başlangıç noktasıdır. Buradan, devlet idesi farklı erklerine ve işlevlerine dağılır. Bununla birlikte, devleti bu şekilde ortaya koymak ve bu şekilde bırakmak, önemli bir soruna işaret etmektedir. Hegel’in bu formülasyonu, devlet erkini “kendinden menkul” olarak kurgular. Bu haliyle burjuva sivil topluma ve/veya aileye bir gönderme yoktur. Öyle ki, devlet ve anayasa *per se* soyut kategoriler olarak erk sahibidirler. Bu halleriyle de devletin ve anayasanın şeyleştirildiğini söylemek

mümkündür. Zira Hegel'in formulasyonunda devlet ve anayasa ontolojik olarak izole kendinde kapalı soyut kategoriler olarak ortaya çıkar. Devlet erkinin *Ide*'nin dışında, toplumsal-siyasal herhangi bir kaynağı yoktur. Bu da devlet erkinin “kendinden menkul” olduğunu gösterir. Marx bununla ilgili olarak Hegel'in gerçek ilgisinin hukuk felsefesi değil fakat mantık olduğunu söyler. Hegel'in yöntemi ampirik olgunun soyut kategorilerden türetilmesi ve bu kategorilerle ampirik olgu arasındaki zorunlu-nedensel bağların ortaya konmasıdır. Marx ise tam tersi bir yöntem önerir; soyutlamaların ampirik olgulardan yapılmasını. Marx (1975, s. 73)'a göre “*Felsefenin ilgisi konunun mantığı değil fakat mantığın konusudur. Mantık devlete bir kanıt oluşturmaz fakat Devlet mantığa bir kanıt oluşturur.*” Bu bakımdan, Hegel'in anayasası ancak ve ancak mantığın soyut kategorileriyle uyumlu olduğu ölçüde rasyoneldir. Bu devletin tüm kurumsal mimarisinin mantığın soyut kategorilerine göre şekillendiğini iddia etmek anlamına gelmektedir. Hâlbuki Marx, devletin kurumsal mimarisini anlamak için mantığın soyut kategorilerine değil; doğrudan o kurumların ampirik formlarının incelenmesi gerektiğini söylemektedir. Marx'a göre Hegel'in metodolojisi *eksoterik* olanı *esoteriğe* çevirdiği için sorunludur. Bilgi edinme süreci ampirikten soyuta doğru olmalı yoksa tam tersi değil.

Anayasal monarşiyi Tin'in son durağı olarak kurgulayan Hegel, monarkın bu tablo içindeki rolünü de ortaya koymak zorundaydı. Hegel, (1991, s. 313) monark'a üç uğrak atfeder; anayasanın ve yasaların tümelliği, tikel olanın tümelle buluşması, kendi kendini belirleme olarak nihai karar alma. Bir taraftan anayasanın ve yasaların tümelliği monark'ın şahsiyetinde temsil edilirken, diğer taraftan, monarkın kendisi nihai tikel istençtir. Bu monark'ın aldığı her bir tikel kararın aynı zamanda tümel bir nitelik taşıdığı anlamına gelmektedir. Hegel, “modern öncesi” bir iktidar formu için “modern” bir savunma yapmaktadır. Bu teorik bir oldubittiden başka bir şey değildir. Bu bakımdan Hegel'in çabası, siyasal iktidarın arkaik biçimlerini “modern” bir sosyo-politik çerçeveye yerleştirmeye çalışan *anakronik* bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır.

Egemenlik başlangıçta nesnelliktir ancak daha sonra *İdea*'nın öznelliği olarak var olabilir. Böylece, nesnellik önce öznelleşmiş daha sonra monarkın şahsında kişiselleşmiştir. Başka bir deyişle “*Devletin şahsiyeti ancak kişi, monark olarak gerçek olabilir.*” (Hegel, 1991, s. 317) Bu noktada Marx önemli bir soru sorar: neden nesnel egemenlik o tikel belirli kişide öznelleşir? Neden tikel bir birey diğerlerinden farklıdır? Peki ya öbür bireyler ne olacaktır? Hegel, monark ile ilgili olarak hiçbir ayırıcı özellik

saymaz. Monark'ı Tin nezdinde ayırıcı kılacak hiçbir özelliği yoktur. Marx (1975, s. 82)'in deyişiyle Hegel “*nihai kararın monarkın istencinin sonucu olduğunu değil; istencin nihai kararının monark olduğunu söylemektedir.*” Böylece, Hegel belirli bir bireyi keyfi olarak diğerlerinden ayırmaktadır. Öte yandan, bu belirli tikel bireyin iktidarının kaynağı da aile ya da burjuva sivil toplum gibi sosyo-politik gerçeklikler değil, *İdeanın* ta kendisidir. Marx'a göre Hegel böylelikle, belirleyici özelliğini de açıklamadan tekil bir bireyi şeyleştirmektedir. Bu haliyle, monark boşlukta salınmaktadır. Hâlbuki bu mümkün değildir. Benzer şekilde, monarkın iktidarının kaynağı *İdea*, Tin, Devlet gibi soyut kategoriler olamaz. Marx'a göre Monark'ın iktidarının kaynağı halktan başkası değildir. Hatta Marx, daha da ileri giderek Monark'ın iktidarın sahibi değil yalnızca halkın iktidarının temsilcisi olduğunu söyler.

Burjuva sivil toplum tikel çıkar ve anlaşmazlık alanı olduğu için, tikel istençleri tümel olanla uyumlu hale getirmek için “yüksek otoritelere” idare edilmesi gerekmektedir. Bu ilk olarak *yürütme erkinin* görevidir. Burjuva sivil toplum, işlevleri yürütme erkininkileri andıran zümre ve korporasyonlara bölünmüş olsa bile, bürokrasi örneğinde olduğu gibi devlet organizmasının resmi organları değildir. Bu nedenle, aracı mekanizmalar olarak zümrelerin devletin yürütme erkine tabi olmaları gerekmektedir. Burjuva sivil toplum içinde kurgulanmış olsalar da yargının ve polislin idaresi yürütme erkinin önemli görevleri arasındadır. Yürütme erkinin üyeleri iş bölümü ilkesine göre ve rasyonel ve nitelikli olmaları beklenerek seçilirler. Marx'a göre Hegel yürütme erkinin kaynağını açıklamakta başarısız olmuştur. Yalnızca formel bir betimlemesi ile yetinmiştir. Hegel'in temel sorunsalı devletin burjuva sivil toplumdan; tümel istencin tikel istençlerden ayrılmasıdır. Bürokrasi ve korporasyonlar bu ayrımın üzerine bina edilmişlerdir. Bürokrasi “devletin sivil toplumu” iken, korporasyon “sivil toplumun devletidir” (Marx, 1975, s. 106). Böylece, Marx Hegel'in devlet burjuva sivil toplum ayrımına bir çözüm getiremediğini söyler. Bunun yerine Hegel çeşitli devlet mekanizmalarını, devlet erkinin genişlemesi ve toplumsallaşması olarak kurmuştur. Bu mekanizmalar burjuva sivil toplumun siyasi uğrakları olmaları gerekirken, devletin burjuva sivil toplum üzerinde idari uğrakları olarak kalmışlardır. Hegel'e göre memurlar burjuva sivil toplumun “akıl ve bütünsellik açısından” “ana dayanak” noktasını oluşturan *orta sınıf*'in bir parçasıdır. Hegel'e göre her gelişmiş toplumun güçlü bir orta sınıfa ihtiyacı vardır. Örneğin Rusya'nın problemi gelişmiş bir orta sınıfının olmamasıdır. Yalnızca serfler ve yöneticiler vardır. Yürütme erki hiyerarşik içyapısı ve iş bölümü üzerinde yükselir. Hegel'in yürütme erkini burjuva

sivil toplum üzerinde, nitelikli ve rasyonel bürokratlar eliyle kotarılan bir idari-teknik erk olarak kavramış gibi görünmektedir. Marx (1975, s. 114)'a göre Hegel, “yürütmeyi sivil toplumun antitezi ve hatta baskın zıt kutbu” olarak kurmuştur. “Öyleyse özdeşliği nasıl kanıtlamaktadır?” Sorunun retorik niteliği ortadadır. Hegel kendi ortaya koyduğu ayrılık sorununu çözememektedir.

Hegel'e göre yasama erki anayasa, monark, yürütme erki ve son olarak zümrelerden oluşur. Tüm bu kurumlar yasama erkini oluştururlar. Anayasa, yürütme erki ve zümreler egemen ile halk arasında aracı kurumlardır. Hegel'e göre *despotik devlet* bu aracı kurumlara sahip olmayan devlettir. Bununla birlikte, Hegel'in demokratik temsilden yana olduğunu söyleyemeyiz. Korporatif temsil unsurları olan zümreler dışında demokratik temsile yakın bir başka unsur yoktur. Bununla birlikte zümrelerin temsil karakteri de hayli sorunludur. Her bir zümre temsilcisinin tümel ideanın çıkarları- devlet çıkarları- ile tikel çıkarların uyumlu olması gerektiğini bilmelidir. Benzer şekilde temsilcilerin belli fiziki ve entelektüel niteliklere sahip olmaları beklenmektedir. Zümre temsilcilerinin temel vazifesi devletin tümel çıkarı ile zümrelerin tikel çıkarlarını uzlaştırmaktır. Temsil anlamında farklı zümrelerin farklı nitelikleri vardır. Örneğin yasama erkinin bir parçası olarak tümel zümre-memurlar zümresi- tikel bir zümre haline gelir ve politik anlam ve işlev kazanır. Bu tümel zümrenin üyeleri aynı zamanda devletin de üyeleri olduğu için, Marx'a göre Hegel'de toplumsal ve siyasalın birleştiği yegâne uğrak bu zümrede *-bürokraside-* gerçekleşir. Bürokrasi maaş ilkesi üzerine bina edildiği için bu zümrenin üyeleri devlete bağımlıdırlar.

Diğer bir zümre, tarımsal, *özdeksel* zümre bir önceki zümreye göre daha bağımsız ve politik araçlar bakımından daha zengindir. Bağımsızdır çünkü geliri doğrudan Devletten değil ve fakat topraktan gelmektedir. Özel mülkiyet bu zümreyi görece bağımsız kılmaktadır. Bu zümrenin her bir üyesi doğuştan gelen haklarla önemli oranda mülkiyet miras almıştır. Dolayısıyla, servetleri onları belirli bir ölçüye kadar politik özneler haline getirmektedir. Burjuva zümresi ise belirli oranda demokratik bir nitelik taşır. Bireyin devlet işlerine demokratik siyasal katılımı Hegel'e göre soyut ve genel bir çabadan ibarettir. Hegel bireyin öncelikle zümresi ile dolayımlanması gerektiğini düşünmektedir. Ancak böyle yaparak tümel bir aktör haline gelebilir. Dahası her bir bireyin devlet işlerine –oy vasıtası ile- doğrudan katılımı her bir bireyin “bu gibi konularda uzman” olduğunu önvarsayar. Ancak bu

doğru değildir. Hegel, kitlesel siyasal katılımın önünü almaya çalışmaktadır. Bunun yerine kamusal alanda fikirlerini söyleme serbestisi önerir. Dolayısıyla Hegel'in kafasında korporatif bir temsil vardır. Bu seçilen temsilcilerin tek tek bireylerin değil fakat zümrelerin temsilcisi olabileceği anlamına gelir. Bu noktada Marx, (1975, s. 188) Hegel'i demokratik bir bakış açısından eleştirir:

Görmüş bulunuyoruz ki, devlet *salt* politik devlet olarak var. Politik devletin bütünselliği yasamadır. Yasamada yer almak, o halde, politik devlette yer almaktır, herhangi bir kimsenin *politik devletin üyesi olarak, devletin üyesi olarak var olması* bunu kanıtlamak ve gerçekleştirmektir.

Benzer şekilde, Marx, tek-tarafli, soyut-hukuki ya da salt toplumsal vatandaşlığın devletin “gerçek” bir üyesi olmaya yetmeyeceğini söylüyor. Devletin gerçek bir üyesi olabilmek için yurttaşın yasamada yer alarak kendini politik olarak gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Özetlemek gerekirse Hegel'in büyük teorik-felsefi katkısı kapitalist modernleşmenin bir sonucu olarak devlet ve burjuva sivil toplum farklılaşmasını tespit etmesidir. Bir yandan sivil toplum-burjuva sivil toplum olarak- farklı sınıflara ayrılmış öte yandan devletin kurumsal mimarisi çeşitlenmiştir. Böylelikle bütünlük problemi çok daha karmaşık bir hal almıştır. Hegel sorunu bir kez bu şekilde ortaya koyduktan sonra devlet burjuva sivil toplum bütünleşmesini yeniden tesis edebilmek amacıyla polis, yargı erki ve korporasyon gibi çeşitli mekanizmalar önermiştir. Bununla birlikte, Marx'ın ortaya koyduğu gibi bu mekanizmalar yalnızca bir “bütünlük illüzyonu” yaratabilmiş ve esasında devletin burjuva sivil toplumu idare mekanizmaları haline dönüşmüştür. Marx'ın Hegel eleştirisini izleyerek, kapitalist modernleşmenin, daha önce var olan devletin ve sivil toplumun *siyasal birliği, siyasal (devlet) ve toplumsal (sivil toplum)* olarak parçalanmıştır. Hegel'in çabası devlet erkini genişleterek, yayarak ve toplumsallaştırarak parçalanmış bu birliği yeniden sağlamak iken Marx'ın bu soruna çözümü kitlelerin siyasal katılım yoluyla yasama erkine dahil olması yoluyla burjuva sivil toplumun *siyasallaşması* olmuştur. Bu formülasyonda polis erki devlet erkinin yeni ve tarihsel bir formu ve devlet erkinin *toplumsallaşmasının* mekanizması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu mekanizma, burjuva sivil toplum içinde sürekli ortaya çıkan antagonizmaların *idare* edilebilmesi için kullanılmaktadır.

Hegel kapitalizme özgü çok önemli bir sorunsal içinden düşündü: Devlet (siyasal) ve burjuva sivil toplum (toplumsal) ile ekonomi ve politikanın birbirinden

ayrışması. Bu sorun güvenlik meselelerini anlamak için de özellikle önemlidir. Devletten kopan ve sınırsız tikelliklere bölünmüş sürekli olarak yoksulluk ve eşitsizlik yaratan burjuva toplumsal düzeninin güvenliği nasıl sağlanabilir? Aşağıda aynı sorunsalın farklı varyantları içinden düşünen (belki soru güvenliğin sağlanmasından ziyade güç ilişkilerinin nasıl yönetilebileceği şeklinde yeniden formül edilebilir) Marksist teorisyenler ele alınmaktadır. Bir sonraki bölümde modern devlet veya daha iyi bir ifadeyle kapitalist devletin doğası, farklı formları, burjuva sivil toplum içindeki sınıfsal güç ilişkilerinin aldığı biçimler ve bu çerçeve içinde güvenlik meselesinin nasıl anlaşılabilirliğine dair ilişkisel Marksist bir yaklaşım önerilmektedir.

1.3. Burjuva Toplumunun Yüce Değeri: Güvenliğe Dair Marksist İçerimler

Bu bölümde arkeolojik-teorik (yer yer) retrospektif bir yaklaşım ile güvenlik meselesinin Marksist bir açıdan nasıl değerlendirilebileceğine dair bir zihin egzersizi yapılmaktadır. Bu bölümde ele alınan isimlerden -Marx, Gramsci, Poulantzas, Jessop- hiçbiri özgül olarak güvenlik ile ilgili yazmadı. Dolayısıyla “klasik metinlerde” sistematik bir güvenlik yaklaşımı bulmak mümkün değildir. Yine de dikkatli bir okuma, teorik olarak geliştirilmemiş de olsa bu isimlerin eserlerinde güvenliğe dair fikirlerin örtük bir şekilde ortaya konulduğunu tespit edebilir. Marx’ın güvenlik, polis, ilksel birikim ve Bonapartizm üzerine yazdıkları güncel bir güvenlik analizi için başlangıç noktası oluşturabilir. Gramsci’nin zor ve rıza ilişkisi ve bunlar arasındaki diyalektik ilişkiyi ortaya koyma biçimi ile hegemonya kavramı güvenlik meselesi için önemli imalara sahiptir. Aynı şekilde Poulantzas’ın, devlet teorisi, askeri darbeler, faşizm ve otoriter devlet üzerine yazdıkları belirli bir güvenlik okuması için yol gösterici olabilir. Jessop’ın geliştirdiği stratejik-ilişkisel yaklaşım, hegemonya projeleri, birikim stratejisi gibi kavramsal araçlar, güvenliği içinden düşünülmesi gereken analitik bir çerçeve sağlayabilir. Bu bölümde daha önce birinci kısımda (1.1.4.) değinilen Neocleous’un polis ve pasifikasyon kavramları, Marx-Gramsci-Poulantzas-Jessop hattı üzerinden örülecek çerçeve içine yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede Marksist bir güvenlik kavramsallaştırması için mütevazı bir katkı sunulması arzulanmaktadır.

Bölümün ikili bir amacı var: Birinci amacı çalışmanın devlet, burjuva sivil toplum, sınıf meseleleri üzerindeki ilişkisel yaklaşımını netleştirmek. İkincisi, bu

yaklaşım içinde güvenliği bir siyasal kategori olarak yorumlamak. Böylece çalışmanın ampirik bölümü olan ikinci kısmına bir köprü oluşturulmaktadır. Bu bölümde ele alınan her düşünürün düşünsel olarak tam anlamıyla tüketildiği söylenemez; daha ziyade bu çalışmanın özgül amaçları ile paralellik gösteren kavram ve kategoriler irdelenmiştir.

1.3.1. Marx: Güvenlik, İksel Birikim ve Bonapartizm

1.3.1.1. Burjuva Sivil-Toplum ve Güvenlik

Marx'ın güvenlik ile ilgili düşüncelerini yansıttığı ilk çalışma olarak *Yahudi Sorunu* (1844) zikredilebilir. Hiç kuşku yok ki bu eserde Marx'ın temel derdi güvenlik üzerine yazmak değildir. Daha ziyade belirli bir argümanı açıklamak için *en passant* değindiği bir kavramdır güvenlik. Buna rağmen, Marx'ın kullandığı şekliyle güvenliğin önemli içerimleri olduğu ileri sürülebilir. Marx, *Yahudi Sorunu* 'nda Bruno Bauer'in Yahudilerin özgürleşimi⁶⁰ ile ilgili düşüncelerinin eleştirisini yapmıştır. Bauer, kitabında Yahudileri Hıristiyan devletten sivil-politik özgürleşim talep etmekle suçlamaktadır. Oysa Hıristiyan bir devlet doğası gereği herhangi bir Yahudi'ye özgürleşim sunamaz. Özgürleşimin ön koşulu bir taraftan devletin Hıristiyan kimliğinden sıyrılmasıyken diğer taraftan Yahudi'nin Yahudiliğinden vazgeçerek genel-soyut insana dönüşmesidir. Marx, bu öneriyi yeterli bulmaz, zira Bauer devletin salt Hıristiyan niteliğini eleştirerek devlet nosyonunun kendisini [*state as such*] eleştirmekten kaçınmıştır. Nasıl ki Feuerbahçı anlamda din insanı kendisine yabancılaştırıyorsa devlet de aynı şekilde bir aracı olarak insan ve insan özgürleşimi arasında durmaktadır (McLellan, 1970, s. 134). Kitapta Marx'ın temel tezi, modern devletin, din, eğitim ve meslek farkı gözetmeksizin tüm yurttaşlara hukuki-politik alanda formel-legal eşitlik sağlamış olmasına rağmen toplumsal alanda bunların belirlenimlerinin yarattığı “olgusal farklılıkları” ortadan kaldırmak şöyle dursun bu sonuncuların varlığını ön varsayarak bunlara karşıtlık üzerinden var olduğudur (Marx, 2000, s. 52). Sivil toplum, kişileri eşit hukuki şahsiyetler ya da türsel insan olarak değil, toplumsal sınıflara dışsal bağlantısı üzerinden tanımlamaktadır. Burjuva sivil toplum içinde kişi, toprağa sahip insan yerine toprak sahibi, çalışan insan yerine işçi olarak anlam kazanır (Avineri, 1968, s. 27). Yahudilerin sivil-hukuki ya da politik özgürleşiminin (eşit yurttaşlık hakları olarak da görülebilir) asıl koşulu onların

⁶⁰ Özgürleşimi Almanca *Emanzipation*, İngilizce *Emancipation* ve Fransızca *Emancipation* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak kullanıyorum.

toplumsal özgürleşiminden geçer. O halde sorunu dinsel aidiyet ve hukuk alanından ziyade, toplumsal bağlamı ve belirleyicileri üzerinden tartışmak gerekmektedir. Bu noktada, Marx'ın *Eleştiri*'deki pozisyonunu koruduğunu ve Hegel tarafından ihtiyaç, us ve özgürlük ile tanımlanan burjuva sivil toplumu aynı zamanda bir eşitsiz ve antagonistik ilişkiler yumağı olarak gördüğü söylenebilir.

Yukarıda Hegel'i anlatırken, Hegel'in ve Marx'ın temel dertlerinden birinin devlet ve burjuva sivil toplum farklılaşması ile ortaya çıkan siyasal ve toplumsal özdeşlik sorunu olduğunu söylemiştik. *Yahudi Sorunu* 'nda Marx aynı sorunsal içinden düşünmeye devam eder. Bauer, Yahudilerin siyasal kurtuluşu için tüm Alman toplumunun siyasal olarak kurtulması gerektiğini savunurken Marx siyasal kurtuluşun toplumsal kurtuluş olmadan bir anlamı olmadığını ileri sürer. Bauer'e göre Alman Hıristiyan Devleti'nin Hıristiyan sıfatından kurtulması özgürleşim için yeter ve zorunlu koşuldur. Marx, bu argümanın geçersizliğini ABD'deki eyaletleri örnek göstererek savunur. ABD Anayasası'na göre devletin dini yoktur ve devlet seküler bir nitelik taşımaktadır. Ne var ki ABD'de resmi bir devlet dini olmamasına rağmen toplumun büyük bir çoğunluğu inançlıdır ve inançsız bir insana dürüst insan gözüyle bakılmaz. Devletin dinden ya da ekonomiden hukuki-politik özgürleşmesi kişiyi bunların toplumsal etkilerinden özgürleştirmemiştir (Avineri, 1968, s. 46). “*O halde insan dinden özgürleşmedi; din özgürlüğü kazandı. Mülkiyetten özgürleşmedi; mülkiyet özgürlüğü kazandı. Ticaret egoizminden özgürleşmedi; Ticaret özgürlüğü kazandı.*” (Marx, 2000, s. 63)

Yukarıda Hegelci-Marksçı bir çerçevede içinde siyasal (devlet) ve toplumsalın (burjuva sivil toplum) ayrışmasının sonuçları ile ilgili bir değerlendirme yapmıştık. Marx, *Eleştiri* ile aşağı yukarı aynı zamanlarda yazılmış *Yahudi Sorunu* 'nda aynı ayrışma sorunu içinden düşünmeye devam etmektedir. Siyasal alan devletin, hukukun, genel çıkarın, insan haklarının alanı iken toplumsal alan dinin, ihtiyacın, özel çıkarın, antagonizmanın, eşitsizliğin ve egoizmin alanıdır. Siyasal alana dâhil olmak üzere İnsan Hakları'nın kabul edilmesi hukuki-politik zeminde özgürlük ve eşitliğin tanınmış olması, toplumsal alanda da benzer şekilde özgürlük ve eşitliğin tanınması ve inşası anlamına gelmedi. Güvenlik, özgürlük, eşitlik ve mülkiyet haklarının garantisi ve/veya ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasal ve toplumsal olanın ayrışması aynı zamanda kişinin yurttaş *citoyen* (siyasal) ve burjuva *bourgeois* (toplumsal) olarak bölünmesine neden oldu. Soyut birey vatandaş olarak sınıfsal kökenine, servetine ve mülkiyet durumuna bakılmaksızın diğerleri ile eşit kabul edilirken somut toplumsal insan sahip olduğu sınıfsal köken, maddi servet, dini, kültürel, etnik, cinsiyet kimliği vb. referansları ile toplum içindeki diğer insanlardan eşit olmaktan çok uzaktı. Güvenlik, toplumsal farklılık, eşitsizlik ve antagonizmaların hukuki-politik alanda el çabukluğu marifetiyle ortadan kaldırılmasıdır. Güvenliğin de bir parçası olduğu İnsan Hakları, toplumsal farklılık, eşitsizlik, antagonizmalar ve özgürleşim sorununu toplumsal olarak değil; hukuki-siyasal olarak çözmektedir. Oysa hukuki-politik olarak devlet aracılığıyla özgürleşim hakiki manada bir insani özgürleşim [*menschlichen Emanzipation*] anlamına gelmez. Marx'a göre siyasal ve toplumsal, yurttaş ve burjuva ya da kamusal ve özel olarak bölünmüş insan özgürleşemez. Marx (2000, s. 64)'ın sözleriyle:

Politik özgürleşim insanın bir taraftan sivil toplum üyeliğine, egoist ve bireysel insana, diğer taraftan bir yurttaşa ve moral kişiye indirgenmesidir. Gerçek bireysel insan ne zaman soyut yurttaşı kendine geri alır, bireysel insan olarak kendi ampirik yaşamında, kendi bireysel işinde ve bireysel ilişkilerinde türsel-varlık haline gelirse; ne zaman insan kendi güçlerini toplumsal güçler olarak anlar, onları örgütler ve böylelikle toplumsal güçleri politik güçler formu altında kendinden ayırmazsa, işte ancak bu başarıldığında insani özgürleşim tamamlanabilir.

Bauer, insan haklarından yararlanabilmek ve bu anlamda genel-soyut bir insan payesi kazanılabilmesi için “inanç ayrıcalığını” feda etmek gerektiğini savlar. Bu sava karşılık Marx, İnsan Hakları Beyannamesi (1791), Pennsylvania ve New Hampshire Anayasaları'ndan örnekler ile bırakın insan haklarından yararlanmak için dini inancı terk etme zorunluluğunu, inanç pratik ve ritüellerinin temel insan hakları olarak güvence altına alındığını gösterir. Daha sonra yine İnsan Hakları Beyannamesi ve 1793 Fransız Anayasası'nı ele alarak özgürlük, mülkiyet, eşitlik ve güvenlik haklarını masaya yatırır. Bu belgelere göre özgürlük, bireysel-atomistik bir şekilde başkalarına zarar vermeden her şeyi yapabilmek demektir. İnsanlar birbirlerinden “izole monadlar” olarak kavramsallaştırılmaktadır. O halde liberal özgürlük formülasyonu insanları birleştiren değil “insanı insandan ayırarak” “kendi kendisi ile sınırlayan” bir özgürlük anlayışıdır (Marx, 2000, s. 60). Mülkiyet hakkı da benzer şekilde, toplumdan bağımsız bir şekilde “bencil olma hakkı” anlamına gelmektedir. Bu şekilde, insanlar bir başka insanda kendi özgürlüğünün gerçekleşmesini değil sınırlandırmasını görürler. Eşitlik, politik olmayan bir biçimde özgürlüğü dengeleyecek şekilde herkesin “kendi kendine yeterli monadlar” olduğu anlamına gelir. Nihai olarak bu çalışma için kilit

öneme sahip güvenlik kavramı için Marx (2000, s. 61) 1793 Anayasası'nın 8. maddesini örnek verir:

Güvenlik, kişinin, haklarının ve mülkiyetinin korunması için toplumun üyelerinin her birine sağladığı korumadan oluşur.

Ardından Marx (2000, s. 61) ekler:

Güvenlik, polis kavramı sivil toplumun en yüce kavramıdır. Toplumun tamamı, salt üyelerinin şahsiyetini, haklarını ve mülkiyetinin korunmasını güvence altına almak için vardır. İşte, Hegel bu anlamda sivil toplumu “ihtiyacın ve usun durumu” olarak adlandırır.

Güvenlik kavramı sivil toplumun kendi egoizmi üzerine çıkmasına izin vermez. Güvenlik daha çok egoizmin sigortasıdır. [vurgu bana ait]

Marx, Hegelci bir çerçevede içinde güvenliği burjuva sivil toplumun karakteristiğini oluşturan özgürlük, eşitlik ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması olarak değerlendirir. Ona göre burjuva sivil toplumun bencil, izole, yalıtık liberal bireyi ancak ve ancak güvenlik sağlandığı müddetçe var olabilir. Güvenlik, burjuva sivil toplum içindeki atomistik yapının sigortasıdır. Bu yapının sürdürülebilmesini sağladığı müddetçe Marx'a göre güvenlik, burjuva sivil toplumun kendisinden daha fazlası olmasını engelleyen dar bir elbise gibidir. Bu bakımdan güvenlik liberal toplumsal düzenin ve burjuva-hukukuna ait kişisel haklar için bir zırh sağlamaktadır.

Güvenliğe liberal, metodolojik bireyci bakış burjuva sivil toplumu kendi çıkarları peşinde koşan “egoist kişilerden” oluşan bir yekûn olarak görür. Marx, bu noktada İnsan Hakları'nı atomistik birey ön varsayımı nedeniyle eleştirir. Ona göre, insan hakları, insanı bir türsel-varlık [*Gattungswesen*] olarak görmez, tam tersi türsel-yaşam [*Gattungslieben*] ve toplum kişiye dışsal ve onun bağımsızlığına engel olarak ortaya çıkar. İnsanları bir arada tutan şeyler “doğal zorunluluk, ihtiyaç ve kişisel çıkar, mülkiyetlerinin ve egoist kişiliklerinin korunmasıdır.” (Marx, 2000, s. 61). Liberal formülasyona göre güvenlik, eşit, özgür, mülkiyet sahibi bireyler arasındaki hukuki-politik sınırları ifade eder ve bu bakımdan insanlar arasında bir türsel bütünleşmeyi imkânsız hale getirir.

Güvenlik ayrıca modern toplumu, modern öncesi toplumlardan ayıran önemli faktörlerden biridir. Zira modern öncesi toplumlar *güvenliksizlikle* tanımlanmaktadır. Güvenlik kapitalist modernleşme ile birlikte hukuki-politik bir nitelik kazandı ve

burjuva sivil toplumun tanımlayıcı özelliklerinden biri haline geldi. Medeni, liberal toplum sağladığı sivil hak ve özgürlükler ve güvenlik ile medeni bir sosyo-politik çerçeve kurabildi. Güvenlik, modern toplumu geçmişteki öncüllerinden ayıran temel belirleyicilerden biridir. Marx (2011, s. 625)'ın sözleriyle:

Storch, o halde, kitlelerin sefaletine ve bozulmasına yol açan bu kapitalist uygarlığın barbarlığa göre üstünlüğünü aslında sağlayan nedir, diye kendine sorar. Ve buna ancak tek bir cevap bulur: *güvenlik!* [vurgu bana ait]

Yukarıdaki alıntı ışığında doğa durumundan” “sivil topluma” geçişin başka değişikliklerle birlikte güvenliği de getirdiğini söyleyebiliriz (Neocleous, 2008, s. 31). Storch'un da ortaya koyduğu gibi burjuva sivil toplum tüm nimetlerine rağmen bir taraftan ahlaki yozlaşma anlamına gelirken diğer taraftan da kitleler için sefalet anlamına geldi. Yine de kapitalist toplumu geçmişteki örneklerine nazaran tercih edilebilir kılan yarattığı sefaletle rağmen aynı zamanda bu sefaleti yönetilebilir kılarak güvenliği sağlayabilmesidir.

Marx özellikle insan hakları bağlamında güvenliğin, özgürlük, eşitlik ve mülkiyetin sigortası olarak formüle edildiğini söyler. Monadlar, atomlar ya da *bilardo topları* gibi birbirine dışsal, bağımsız bireylerden oluşmuş burjuva sivil toplum kavramsallaştırmasına dayalı güvenlik, esasında hukuki-politik bir şahsiyet olarak burjuva-liberal bireyin varlığının ön koşuludur. Ne var ki toplum gerçekte atomistik bireylerden oluşmaz. Birinci bölümde göstermeye çalıştığımız gibi toplum esasında bir ilişkiler ağıdır. O halde güvenlik, burjuva sivil toplum içindeki mevcut ilişkiler sistemini güvence altına almaktadır. Belirli toplumsal ilişkilerin imali, sürdürülmesi ve toplumsal antagonizmaların toplumsal olarak değil; hukuki-politik olarak çözümlerini sağlamaktadır. Başka bir deyişle güvenlik, burjuva sivil toplum içinde sürekli ortaya çıkan ekonomik, sosyal, siyasi, ideolojik, cinsel, ahlaki vb. antagonizmaların hukuki-politikleştirme yoluyla görünmez kılınması ve bir illüzyon şeklinde çözüme kavuşturulmasıdır. Böylelikle sosyo-ontolojik ilişkiler hukuki ilişkiler haline getirilmektedir. Oysa Marx'a göre toplumsal sorunların salt hukuki-politik alanda değil; toplumsal alanda da çözülmesi gerekir. Antagonizmaların çözümü onları hukukileştirmekten değil; sosyo-politikleştirmekten geçmektedir.

1.3.1.2. Zor ve Sermaye Birikimi: İlkelsel Birikim

Kapitalizm ile zor ve savaş arasındaki ilişki genel olarak dışsal bir ilişki olarak görülür. Yukarıda değinildiği gibi artık değerın -feodalizmde olduğu gibi- zor yolu ile değil; sözleşme ve gönüllü mübadeleye dayalı olarak piyasa dolayımıyla temellük edilmesi kapitalizmin ekseriyetle barışçıl bir üretim tarzı olduğuna kanıt olarak gösterilir. Mann (1984, s. 25)'ın "barışçıl kapitalizmin iyimserci teorisi" dediği ve köklerini 19. yüzyıl sosyolojisinde bulan yaklaşım büyük oranda sanayi kapitalizminin yayılması ile militarizmin, savaşların ve zorun insanlığın ufkundan kaybolacağına dair inançtan beslenmektedir. Örneğin Durkheim endüstri toplumunun aşamalı olarak militarist toplumun yerini alacağına inanıyordu (Shaw, 1984a, s. 4). Liberaller Kant'ı izleyerek kapitalist mübadele ilişkilerinin küresel çapta gelişimiyle savaşların "nihai" olarak insanlığın gündeminden çıkacağını varsayarlar. Bu noktada bir uyarı yaparak bu varsayımların salt liberaller tarafından değil; kimi Marksistler tarafından da paylaşıldığı söylenebilir. Giddens (1985, s. 26)'a göre liberal ve Marksist okullar endüstrileşmeyi, ulus ötesi karşılıklı ekonomik ilişkiler neticesinde küresel ölçekte ulus-devletleri bütünleştiren "esas itibariyle barışçıl bir güç" olarak görürler. Başka bir deyişle, sosyoloji disiplindeki iki önemli akım "fonksiyonel liberalizm" ve Marksizm endüstriyel toplum tüm potansiyelini gerçekleştirdiğinde savaşların yok olacağına dair "endüstriyel toplum tezini" paylaşırlar (Ashworth & Dandeker, 1987, s. 2). Yine örneğin Mann (1987, s. 55), 19. yüzyıl sosyoloji geleneği içinde liberal ve Marksistlerin geleceğin "barışçıl ve ulusötesi" olacağı şeklindeki inancı paylaştıklarını söyler. Yeni modern-kapitalist toplum, kendinden önceki "feodal, teokratik ya da militarist" toplumlardan farklı olarak içinde fiziki zorun anlamsızlaştığı, yağmanın yerini kârın aldığı, artı değerın salt "ekonomik araçlarla" elde edildiği, bilimin yol göstericiliğinde ilerleyen esas itibariyle endüstriyel bir toplum olacaktır. (Mann, 1987, s. 55). Öyle ki Mann (1987), söz konusu barışçıl gelecek beklentisini paylaşmaları dolayısıyla liberal ve Marksistleri birarada "liberal-Marksist okul" olarak adlandırırken karşılarına savaşın gelecekte de önemini koruyacağını düşünen "militarist okul"u yerleştirir. Bir önceki ile bağlantılı olarak Marksizme yöneltilen bir başka eleştiri de Marx ve Marksistlerin savaş konusuna karşı genel olarak kayıtsız kalmış oldukları yönündedir. 1960 ve 1970'ler boyunca akademide oldukça etkili olan Marksist yaklaşımlar, "kapitalist devlet" üzerine sayısız kitap ve makalenin üretilmesine vesile olmalarına rağmen kapitalist devletin en önemli veçhelerinden biri olan savaş ve savaşa hazırlık konusunda sessiz kalmıştır (Mann, 1984, ss. 27-28).

Marx ve Marksistlerin kapitalizm çözümlemelerinde zor ve savaşın yeterince yer bulmadığı eleştirisi büyük oranda yerindedir. Burada iki genel sebepten söz edilebilir: Birincisi, kapitalizmin önceki üretim tarzları ile karşılaştırıldığında üretim sürecinin zordan arındırılmış görünmesidir. Gerçekten de Marx, muhtelif yerlerde kapitalizmin ayırıcı özelliğinin zoru dışlaması olduğunu belirtmiştir. Örneğin önceki üretim tarzlarının aksine kapitalizmde emek gücünün örgütlenmesi dolaysız zoru içermez. Marx (aktaran Draper, 2011, s. 242)’ın *Grundrisse*’deki sözleri ile:

“Sermaye altında işçilerin bir araya gelmesi ne direk fiziki zorla ne de zoraki emekle, angarya ile, köle emeği ile değil; üretim aracının koşullarının bir başkasının mülkü olması dolayısıyla zorunlu kılınmıştır.”

İlkinin bir sonucu olarak ikinci sebebe göre kapitalizm, içinde politik içerikli zorun ya hiç yer almadığı ya da istisnai olarak kendine yer bulduğu, farklı toplumsal momentlerden (politik, ideolojik, kültürel vb.) bağımsız olarak soyut, içsel-sistemik yasaları uyarınca işlemektedir. Kapitalizmin tarihsel özgüllüğü muhtelif “üst-yapı kurumları”ndan özerk ve/veya bağışık bir (akrabalık, din, görenek) şekilde kurulabilmesidir. Marksist tarihçi Perry Anderson (1974, ss. 403–404)’a göre:

“Önceki diğer tüm sömürü tarzları *ekonomi-dışı* -akrabalık, göreneksel, dinsel, hukuki ya da politik- yaptırımlarla işe koşuldu. O halde ilksel olarak onları kendi başına [*as such*] ekonomik ilişkilerden okumak imkânsızdı. Akrabalık din, hukuk, ya da devlet gibi “üst-yapılar” pre-kapitalist toplumsal formasyonlarda kurucu yapıya zorunlu olarak dahil oluyordu. Bunlar artık değer temellükünün “iç” çekirdeğine *doğrudan* müdahale ediyorlardı. Tarihte ilk kez ekonominin formel olarak müstakil [*self-contained*] düzen şeklinde ayrıldığı, kapitalist toplumsal formasyonlarda, aksine [artık değer temellükünün] dışsal ön koşullarını oluşturuyorlardı. Sonuç olarak, pre-kapitalist üretim tarzları politik, hukuki ve ideolojik üst yapıları aracılığıyla tanımlanabilirler. Çünkü bunlar ekonomi-dışı zor tipini belirtirler.” [vurgu orijinalde mevcut]

Aynı şekilde, “İşlerin doğal akışı” içinde işçinin, “üretimin doğal yasaları” çerçevesinde sermayenin hâkimiyetine girmesi kapitalist toplumsal düzenin imali açısından yeterli olmuştur. Marx (2011, s. 707)’a kulak verecek olursak:

Bu üretim tarzı [kapitalizm] tam bir gelişme düzeyine ulaşır ulaşmaz... *iktisadi ilişkilerin sessiz baskısı* kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamamlar. Gerçi, iktisat dışı, dolaysız zora yine başvurulur, ama yalnızca *istisnai olarak*. İşlerin normal akışı sırasında işçi, “*üretimin doğal yasaları*”na, yani kapitalist üretimin kendi mekanizması ile yaratılan, güvence altına alınan ve ebedileştirilen sermaye bağımlılığına terk edilebilir [vurgu bana ait].

Bu alıntılardaki sorunlu nokta, kapitalizmin saf bir ekonomik okumasına imkân tanınmasıdır. Buna göre kapitalizm, belirli ekonomik yasalar uyarınca karmaşık toplumsal ilişkilerden özerk bir şekilde herhangi bir zor uğrağı içermeden operasyonel

hale gelmektedir. KÜT ve önceki üretim tarzları karşılaştırmasından türetilen bu hayli soyut ve formalist-ekonomist yaklaşım somut/ampirik/tarihsel düzeye inildiğinde geçerliliğini yitirmektedir. Uzağa gitmeye gerek yok. Marx'ın kendisinde, kapitalist toplumsal ilişkilerin yaratılmasında zorun aktif bir şekilde kullanıldığı görüşü bulunabilir. Kapitalizm, kendiliğinden, soyut ekonomi yasaları uyarınca ve doğal bir şekilde hâkim üretim tarzı haline gelmemiş, yerleşikleşmesinde zor ve şiddet önemli rol oynamıştır. Aşağıda Marx'ın *ilksel birikim* kavramı aracılığıyla kapitalizmin kanlı tarihini nasıl ortaya koyduğu gösterilecektir.

İlksel birikim kavramı kapitalizmin zor veçhesini ortaya koymanın yanı sıra teorik düzeyde de önemli bir işlevi yerine getirir. İlksel birikim, modern kapitalizmin ortaya çıkış sürecini salt ekonomik alanda, ekonominin varsayılan “yasalarına” göre gerçekleşen, piyasa ilişkilerinin dolayimsız sonucu, doğal, kendiliğinden, evrimsel, teknik, teleolojik, barışçıl ya da apolitik bir süreç olarak değil; tersine toplumsal bütünlüğün, ideolojik, ekonomik, hukuki, politik vb. olmak üzere farklı momentlerini yatay kesen, doğal ya da kendiliğinden olmayıp, sosyo-politik iktidar ilişkilerinin devlet dolayımıyla, cebir, tahakküm ve zor içeren politik müdahaleler yoluyla kurulduğu ve ertesinde de zor süreçlerinin hiçbir şekilde tam anlamıyla sahneden kaybolmadığını göstermektedir.

Zorun birikim sürecine içkin olarak değerlendirilmesi Marksizmin salt ekonomist okumalarına karşı önem arz etmektedir. Klasik ekonomi politik ve ekonomist Marksizm yorumları temel bir çıkarımda buluşurlar: Ekonomi, kendi içsel yasalarına göre ideolojik, politik vb. süreçlerden bağımsız olarak işlemektedir. Esasında Marx'ın ve Engels'in yazılarında da bu yorumları haklı çıkaracak ifadeler rastlamak mümkündür. Tüm toplumsal örüntülerin ekonomik alt yapı ilişkilerinin basit birer yansıması olduğu şeklinde özetlenebilecek “alt yapı-üst yapı” modeli *Alman İdeolojisi*'nde, *Felsefenin Sefaleti*'nde, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın *Önsöz*'ünde, *Kapital*'in üçüncü cildinde, *Anti-Dühring*'in ikinci bölümünde ve Engels'in kimi mektuplarında bulunabilir. Bu temalar daha sonra İkinci Enternasyonal'de basit bir ekonomizme dönüştü. Böylesi bir ekonomik belirlenimcilik kabaca ekonomik alanın kendi kendine yeterli olduğu, kendi içsel yasaları uyarınca kendi kendini yeniden ürettiği ve toplumsal dönüşümün yegane belirleyici faktörü olduğunu ima eder (Jessop, 1982, ss. 9–11). Aşağıda Marx'ın *ilksel birikim* kavramının toplumsal bütünün salt ekonomik momente indirgenemeyeceğini gösterdiğini,

kapitalist toplumsallaşmanın ekonomik, politik, ideolojik, hukuki vb. momentler arasındaki *olumsal eklemlenmeler* ve karmaşık etkileşim, uyarlanma ve eşleşmeler ile anlaşılabilceği ileri sürülecektir.

Marx'ın *Kapital*'de ele aldığı en ayrıksı temalardan biri *ilksel birikim* oldu. Zira *Kapital*'in geri kalanı KÜT'ün özgül içsel eğilimlerine ayrılmış görünüyordu. İlksel birikim ise bu yaklaşım ile çelişecek şekilde görünürde ekonomi-dışı ya da öncesi bir olgu olarak ele alınmıştı. Öncelikle bu bölüm ve çalışmanın bütünü ile ilgili önemli içerimleri olan bir çeviri meselesini açıklığa kavuşturarak işe başlayabiliriz. Marx, Adam Smith'in "stoğun birikimi, [Stok, Smithçi terminolojide sermaye anlamına gelmektedir.] doğal olarak iş bölümünden önce [*previous*] olmalıdır"⁶¹ cümlesindeki "*previous*" kelimesini Almanca'ya "*ursprüngliche*" [asıl, orijinal, başlangıç] olarak çevirdi. Bu daha sonra Marx'ın İngilizce tercümanları tarafından İngilizceye "*primitive*" [ilkel] olarak çevrildi. Böylelikle İngilizcedeki *previous* [önceki, evvelki] kelimesi Almanca dolayısıyla İngilizce'ye *primitive* olarak geri döndü (Perelman, 2000, s. 25). İngilizcede çoğunlukla *primitive* olarak kullanılmakla birlikte *original* [asıl, orijinal] ya da *previous* olarak; Türkçede de çoğunlukla İngilizce *primitive accumulation*'dan doğrudan çevrilerek "ilkel birikim" olarak kullanıldı. Böylesi bir değişikliğin çok bir anlamı olmadığı düşünülebilir. Oysa iki kelimenin teorik çağrışımları bir hayli farklıdır. *Primitive* ya da kimi zaman Türkçe'de kullanıldığı haliyle ilkel kelimesi *kapitalizm öncesi*, mitik bir döneme göndermede bulunur, feodalizmden kapitalizme geçişte olup bitmiş, belirli bir döneme özgü, tek seferlik bir olgu olarak görülür ve bu şiddet dolu dönemin artık geride kaldığını, birikim sürecinin tüm zor süreçlerini dışlayarak barışçıl bir şekilde sürüp gittiğini ilan ederken *previous* ya da ilksel şeklindeki kullanım zorun önemli bir parçası olduğu kapitalist birikim sürecinin, tek seferlik ve tek yerlik bir olgu olmadığını, zorun KÜT'e içkin ve *sürekli* olduğuna dair yoruma açık kapı bırakır. Burada önerilen de kavramın tarihsel, toplumsal ve uzamsal sürekliliğine vurgu yapacak şekilde *ilksel birikim* olarak çevrilmesi gerektiğidir (Neocleous, 2014, s. 83).

Bütün ekonomi-politiğin en temel sorularından ve başlangıç noktalarından biri servetin kaynağı, insanların nasıl olup da mülk, birikim sahibi ve mülksüz, yoksul olarak ayrıştıklarıdır. "Klasik ekonomi-politikçilerin" ortaya koyduğu şekliyle

⁶¹ Metnin İngilizce orijinali şu şekildedir: "the accumulation of stock must, in the nature of things, be previous to the division of labour..." (A. Smith, 1976, s. 277).

mülkiyet, zenginlik ve birikimin kaynağı “çocuk kitaplarına özgü” “masallardan” ve “safatalardan” ibarettir. “İlk günahın teolojide oynadığı rolün aşağı yukarı aynısını, ekonomi politikte ilk birikim oynar.” (Marx, 2011, s. 686) Klasik ekonomi politikçiler belki de hiç yaşanmamış mitik bir geçmişe referansla mülkiyet eşitsizliğinin kökenleri ile ilgili olarak şöyle bir “hikâye” anlatırlar:

Evvel zaman içinde, bir tarafta çalışkan, akıllı ve her şeyden önce de tutumlu bir seçkinler grubu, diğer tarafta tembel, ellerine geçen her şeyi ve daha fazlasını har vurup harman savuran bir serseriler grubu vardı...Böylece, birinciler zenginlik biriktirdi ve ikincilerin elinde sonunda kendi derilerinden başka satacakları bir şey kalmadı. Ve olanca çalışmalarına rağmen, hâlâ kendilerinden başka satacakları hiçbir şeyleri olmayan büyük kitlenin yoksulluğu ve çalışmayı çoktan bırakmış azınlığın buna rağmen sürekli büyüyen zenginliği işte bu ilk günahla başlar (Marx, 2011, s. 686).

Ekonomi-politiğin bu naif, “saf” ve “temiz” anlatısının aksine diye ekler Marx (2011, s. 687) :

Gerçek tarihte, en önemli rolü fethin, boyunduruk altına almanın, soygun için insan öldürmenin, kısacası zorun oynadığı bilinir... Gerçekte, ilk[sel] birikim yöntemleri her şey olabilir, ama saf ve temiz olmadıkları kesindir.

Marx’a göre “sözde ilksel birikimin” sırrı çalışkan ya da tembel insanların varlığında değil; üreticileri üretim araçlarından ayıran cebri tarihsel operasyonda yatmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren kırsal nüfus, Britanya’daki “çitleme operasyonlarında” olduğu gibi devlet erki dolayısıyla zorla mülksüzleştirilmişlerdir (Harvey, 2012, s. 309). “...Mülksüzleştirilmesinin öyküsü, insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır.” (Marx, 2011, s. 688) Mülksüzleştirme yoluyla üreticinin üretim aracından kopuşu ve ücretli emeğe dönüşümü, sermaye ilişkisini yaratan esas unsurdur:

...Sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir “ilk” süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından ileri gelir (Marx, 2011, s. 687).

Mülksüzleştirme yoluyla topraklarından edilen insanlar, KÜT’ün şafağında yeni ortaya çıkan toplumsal koşullara uyum sağlamada zorlandılar. Serseri, fahişe, dilenci, ayyaş, kumarbaz vb. olarak hayatlarını sürdürmek zorunda kaldılar. Toplumsal servetin yaratımına katkı sunmayan, yükselen piyasa değerleri ile taban tabana zıt bir yaşam biçimi sürdüren ve bu bakımdan büyük bir toplumsal sorun haline gelen bu

gürhün bir şekilde üretken hale getirilmesi gerekiyordu. Bu anlamda klasik ekonomi politikçiler salt saf ekonomik teori ile ilgilenmediler; toplumun zorla da olsa “piyasa-yönelimli” bir şekilde yeniden inşası görevini organik entelektüeller olarak üstlendiler (Perelman, 2000, s. 2). Bu amaçla, Avrupa’nın büyük bölümünde ama özellikle de Britanya’da “tembelliğe savaş” açıldı (Perelman, 2000, s. 16). Tembel ve yoksul olmakla suçlanan “işçi sınıfının ataları” yasalarla ve şiddetli cezalarla “yola getirilmeye” çalışıldı:

Öte yandan, kendi alışık oldukları hayat tarzından aniden uzaklaştırılan bu insanlar, yeni şartların gerektirdiği disipline hemen uyum gösteremezlerdi. Bunlar, kısmen kendi eğilimlerinin sonucu olarak, kısmen de koşulların zorlamasıyla, büyük ölçüde dilencilere, soygunculara ve serserilere dönüştü. Bu nedenle Avrupa’da 15. yüzyılın sonunda ve bütün 16. yüzyıl boyunca serseriliğe karşı kanlı şiddet yasaları çıkarıldı. Bugünkü işçi sınıfının ataları, düşürülmüş buldukları serserilik ve yoksulluktan sorumlu tutulup cezalandırıldı. Yasa koyucu bunları “iradi” suçlular olarak gördü ve artık var olmayan eski koşullar altında çalışmaya devam etmek için iyi niyetli olmalarının yeterli olacağını varsaydı (Marx, 2011, s. 704).

15., 16. ve 17. yüzyıllar boyunca feodalizmin tedrici çözülüşü ve mülksüzleştirme süreçleri yoluyla “özgür” kalan büyük kırsal nüfusun ilk başlarda yeni uç vermekte olan manifaktür sistemi tarafından soğurulması mümkün olmadı. Mülksüz ve işsiz kalan bu kitle dilenci ve serseri oldu, gittikçe yoksullaştı. Toplumsal bir güvenlik sorunu haline gelen bu kitle ile mücadele edebilmek adına Avrupa’da 15. ve 16. yüzyıllarda “kanlı şiddet yasaları” çıkarıldı. Bu kitlenin, “eğitimi, gelenekleri ve alışkanlıkları” ile KÜT’ün gereklerini “apaçık doğa yasalarıymış” gibi görece şekilde yeniden biçimlendirilmeleri gerekiyordu. Ancak bu yeniden dizayn süreci basitçe rızaya dayalı iradi bir süreç olmanın çok ötesine geçerek fiziki zora dayalı kanlı bir disiplin süreci olacaktı:

Böylece, mülklerinden zorla sürülüp çıkarılan ve serseriliğe mahkûm edilen kırı nüfusu *korkunç bir terör aracı olarak yararlanılan yasalar altında kırbaçla dövülmek, kızgın demirle dağlanmak ve her türlü işkence altında inletilmek suretiyle ücretli çalışma sisteminin zorunlu kıldığı disipline* alıştırıldı (Marx, 2011, s. 707). [vurgu bana ait]

Devlet eliyle yürütülen bu kanlı disiplin süreci sonucunda “ayak takımı” zorla proleter sınıf haline getirildi:

Özgür ve korunmasız proleterin zor yoluyla yaratılışını, *onu ücretli işçiye dönüştüren kanlı disiplini*, emeğin sömürülme derecesiyle birlikte sermaye birikimini polisiye önlemlerle artıran devlet müdahalelerini gördükten sonra şu soru gündeme geliyor: Kapitalistler ilk olarak nerede ortaya çıktı? (Marx, 2011, s. 711) [vurgu bana ait].

İlksel birikim farklı tarihsel ve coğrafi bağlamlarda farklı şekillerde tezahür etti. Avrupa'nın modern kapitalist devletleri, devlet borçlarını, modern vergi sistemini, korumacılık sistemini ve sömürge sistemini sistematik bir bütün olarak ilksel birikim için kullandı. Böylece KÜT tabanlı sermaye birikimi kimi zaman finansal araçlarla, diğer zamanlarda saf zor aracılığı ve devlet dolayımıyla "yapay" olarak hızlandırıldı. O halde zor, sermaye birikim sürecine dışsal, salt sömürge ülkelerde uygulamaya konan bir teknik olmanın çok ötesindedir. Zor, sermaye birikim süreci uğraklarının her birinde devletin önemli roller üstlendiği bir biçimde devreye sokulur. Zor, sermayenin salt ekonomik değil toplumsal yeniden üretiminin merkezinde yer alır. İlksel birikim gerek merkez kapitalist ülkelerde feodalizmden kapitalizme geçiş sırasındaki süreci hızlandırmak gerekse de sömürge coğrafyalarda kapitalist olmayan üretim tarzlarının zor yoluyla ortadan kaldırılması için kullanıldı:

İlk[sel] birikimin farklı uğrakları, şimdi, az çok bir zaman sırası izleyerek, özellikle İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye dağılmış bulunuyor. Bunlar, 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de sömürge sistemini, devlet borçları sistemini, modern vergi sistemini ve korumacılık sistemini içine alan sistematik bir bütün oluşturur. Bu yöntemler, sömürgecilik sisteminde olduğu gibi, kısmen en kaba zora dayanır. Ama hepsi, feodal üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecini uygun bir ortam yaratarak hızlandırmak ve geçiş süresini kısaltmak için, devlet zorundan yararlanmıştır. *Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir. Zor, başlı başına bir iktisadi güçtür* (Marx, 2011, ss. 718–719). [vurgu bana ait]

Böylelikle, bu çalışma için önemli bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. İlksel birikim gerçekten de feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında bir kere yaşanıp bitmiş bir olgu mudur? Yoksa kapitalizme içkin bir operasyon olarak varlığını sürdüren ve bugünü de anlamak için kullanılacak bir analitik kategori midir? Şunu itiraf etmek gerekir: Marx *Kapital*'de ilksel birikimi farklı anlamlara gelecek, çelişik bir şekilde kullandı. Şöyle örnek verilebilir:

Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu ayrılmayı korumakla kalmaz, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir. Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç, işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk[sel] birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir "ilk" süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından ileri gelir (Marx, 2011, s. 687).

Bu alıntıdan da görülebileceği üzere, kapitalist üretim bir kere kuruldu mu ölçeğini sürekli artırarak kendini yeniden üretir. Öte yandan bu süreç işçiyi üretim aracından ayıran ve bu şekilde onu ücretli emeğe ve üretim aracını sermayeye

dönüştüren süreçtir. Marx bunu söylemekle birlikte bunun tarihi bir süreç, “ilk süreç” olarak sermayenin “tarih öncesine” ait olduğunu söyler. Burada açık olmayan bir durum söz konusudur. Eğer, ilksel birikim üreticiyi üretim aracından koparan ve böylelikle onu meta olarak emeğini satan özgür bir birey haline getiriyor ve bu şekilde sermaye ilişkisini yaratıyorsa, nasıl olur da “sermayenin tarih öncesine” ait olabilir? Zira zikredilen süreç üretim ilişkileri içinde sürekli ve sürekli yeniden var edilir. Öyle ki bu durum KÜT’ün varlığının ön koşuludur.

Yine de bu çelişkili açıklamaların anlaşılır bir tarafı olabilir. Perelman (2000, ss. 30–33)’ın savına göre Marx’ın esas gayesi kendi çağının “olgunlaşmış” kapitalist üretim ilişkilerinin ve onun teorisi olarak “klasik ekonomi politiğin” eleştirisidir. Sömürünün merkezinde ilksel birikim değil; meta, özel mülkiyet, arz talep, artık değer gibi kapitalizmin içsel eğilimleri bulunmaktadır. Sorunun temelinde yatan şey “istisnai” bir birikim biçimi olarak ilksel birikim değil; kapitalizmin günlük, normal, olağan işleyiş mekanizmalarıdır. Marx, ilksel birikimi, kapitalizmin hâkimiyet kurma sürecinin “kanlı tarihi” olarak görmekle birlikte asıl yapmak istediği şey “iktisadi ilişkilerin sessiz baskısını” ifşa etmektir. İşte bu nedenle, Marx kapitalizmin analizinde ilksel birikimin gölgede kalmasından rahatsızlık duymadı. Ona göre bir üretim tarzı olarak kapitalizm, gelişmiş halinde kendi “doğal yasaları” dolayısıyla belki de ilksel birikim döneminden daha yoğun bir sömürü ilişkisi kurmuştur. Daha önce yapılan alıntıyı tekrarlamak gerekirse:

...İktisadi ilişkilerin sessiz baskısı kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamamlar. Gerçi, iktisat dışı, dolaysız zora yine başvurulur, ama yalnızca istisnai olarak. İşlerin normal akışı sırasında işçi ‘üretimin doğal yasaları’na, yani kapitalist üretimin kendi mekanizması ile yaratılan, güvence altına alınan ve ebedileştirilen sermaye bağımlılığına terk edilebilir. (Marx, 2011, s. 707).[vurgu bana ait].

O halde Marx, *Kapital*’de sermayenin doğası ile ilgili bir keşfe çıkmıştır. Temel derdi, sermayenin ne olduğunu içsel bağlantıları yoluyla ortaya koyabilmektir. Bu noktada, birinci kısmın birinci bölümünde de (1.1.5.) değinmiş olduğumuz, ancak hayati çağrışımları nedeniyle burada daha ayrıntılı şekilde ele alınmasında herhangi bir sakınca olmayan bir çıkarsamaya ulaştık. Marx, *Kapital*’de Edward Gibbon Wakefield’ı (1796-1862) izleyerek sermayenin doğası ile ilgili önemli bir “sırrı” keşfettiğini ileri sürer. Edward Gibbon Wakefield, varlıklı bir ailenin kızını kaçırma suçundan Newgate Hapishanesi’nde yatarken burada Avustralyalı mahkûmlarla tanışır, sömürgelerle ilgili seyahat yazıları, dergi ve gazetelerden yararlanarak

“modern sömürgeleştirme teorisi”, KÜT ve Avustralya ile ilgili önemli fikirler geliştirir ve kitaplar yazar (Perelman, 2000, s. 325). Wakefield sömürgeleştirme üzerine düşünürken aslında anavatandaki kapitalist ilişkiler ile ilgili temel önemde bir gerçeği keşfeder. Wakefield’a göre mevcut tüm sermaye araçlarını -para, hammadde, makine vb.- Avustralya’ya götürseniz bile eğer orada kendi emeğini özgür iradesi ile satacak emekçiler bulamazsanız kapitalist olamazsınız. Bu basit çıkarım sermayenin doğası ile ilgili çok önemli bir gerçeği ifşa eder. Wakefield, “*sermayenin bir şey olmayıp, şeylerin aracılığı ile kişiler arasında kurulan toplumsal bir ilişki olduğunu keşfetmişti.*” (Marx, 2011, s. 733).

Böylece, üretim ve geçim araçlarının kendi başlarına sermayeyi oluşturmak için yetmediği gerçeği ortaya çıkar. Bu araçlar “*işçinin sömürülmesine ve boyunduruk altına alınmasına hizmet eden araçlar haline geldikleri zaman*” sermayeye dönüşürler (Marx, 2011, s. 733). Tersinden söylersek, işçi üretim aracının sahibi olduğu ve kendi geçimliliğini sağlayabildiğinde ücretli emeğe dönüşmesi için hiçbir zorunluluk yoktur. Böylesi bir durumda ise kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi imkânsızdır. Bu nedenle, üretim aracının sahibi, kendi kendine yeterli, özerk küçük üreticinin mülksüzleştirme yoluyla ücretli emeğe dönüşmesi zorunludur. Sermaye, basitçe bir zenginlik ya da kâr birikimi değil; mülkiyet ilişkilerini dönüştüren tarihsel olarak özgül bir toplumsal ilişki biçimidir: “*Kapitalist üretim ve birikim tarzı, dolayısıyla aynı zamanda kapitalist özel mülkiyet, kişinin kendi emeğine dayanan özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını, yani işçinin mülksüzleştirilmesini gerektirir.*” (Marx, 2011, s. 740).

Sermaye basitçe zenginlik, birikim ya da maddi servet değil; bir toplumsal ilişki ise şu soru gündeme gelir: Eğer ilksel birikim, üreticinin üretim aracından koparak, mülksüzleşerek ücretli emek haline gelmesi ve sermaye ilişkisini kurması olarak anlaşılıyorsa nasıl olur da tarihsel olarak özgül bir olgu olarak anlaşılabilir? Başka bir deyişle, eğer sermaye ilişkisi KÜT’e içkinse ve her gün yeniden ve yeniden üretiliyorsa ilksel birikimin tek seferliğinden söz edilebilir mi? Marksistler içinde özellikle son dönemde bu soruya olumsuz yanıt veren çok oldu.⁶² Örneğin Harvey, sermaye ilişkisinin temel bir unsuru olarak “mülksüzleştirme yoluyla birikimin” kapitalizmin her döneminde, merkez kapitalist ülkelere çevre kapitalist ülkelere her

⁶² İlksel birikimin sürekliliği argümanını savunanlar için (Bkz., Bonefeld, 2001; De Angelis, 2001; Harvey, 2012; Perelman, 2000).

yerde uygulandığını savunur. Örneğin, 1970’lerin sonundan itibaren neoliberal kapitalizm özelleştirmelerden kentsel dönüşüme, fikri mülkiyet haklarından sosyal güvencelerin ortadan kaldırılmasına tohum patentlerinden petrol savaşlarına kadar her alanda “kamusal mülkler” mülksüzleştirme yoluyla şirket mülkiyetleri haline gelmektedir (Harvey, 2004).

İlksel birikimin sürekliliği argümanını güçlendiren önemli bir olgudan söz edilebilir. Bu, kapitalist toplumsal ilişkiler içinde üreticilerin sürekli olarak üretim araçlarından “özgürleşmesidir.” Bu özgürleşme sürecini feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde yaşanıp bitmiş bir süreç olarak görmek bir yanılgıdır; zira emeğin kapitalist sömürsü sermaye ilişkisinin varlığı açısından bir ön koşuldur. Başka bir deyişle, kapitalist toplumsal ilişkiler üreticinin sürekli olarak üretim araçlarından kopmasını ön varsayar (Bonefeld, 2001, ss. 2–3). İlksel birikim, kapitalist toplumsal ilişkileri önceleyen tarihsel bir dönem değil; kapitalist yeniden üretimin ve ücretli emeğin kuruluşu anlamına gelmektedir (Bonefeld, 2001, s. 5).

İlksel birikimin kapitalizme içkin bir zorunluluk olduğu Polonya kökenli Alman Marksist teorisyen ve devrimci Rosa Luxemburg (1871-1919) tarafından da savunulur. Luxemburg’a göre kapitalist yeniden üretim, artık değeri gerçekleştirebilmek için kapitalist ve işçiden başka meta satın alıcısı olarak köylülere ve bağımsız küçük üreticilere ihtiyaç duyar. Bununla birlikte kapitalist olan ve olmayan üretim arasındaki mübadele ilişkisi çoğu zaman ekonomik olarak çözülemez. Devreye, -ilksel birikim olarak adlandırılan- ordu ve siyasal şiddet girer. Bu noktada Luxemburg’un katkısı sermayenin yeniden üretimi için ekonomi-dışı ilişkilerin zorunluluğunun altını çizmesidir. Mademki sermayenin yeniden üretimi salt sözde ekonomi alanında gerçekleşmez ve ekonomi-dışı ilişkileri ön varsayar, o halde ilksel birikim bir kerelik ve bir yerlik bir olgu olmayıp esasında kapitalizme içkindir ve süreklidir (De Angelis, 2001, s. 3). Üreticinin üretim araçlarından ayrılması tarihsel olarak belirli bir döneme özgü olmayıp bugün de gerçekleşen bir olgu ise ilksel birikim ile çağdaş birikim süreçleri arasında ancak ayrılığın gerçekleştiği koşullar ve formlar açısından bir farklılık olduğu söylenebilir (De Angelis, 2001, s. 6).

Buraya kadar sermaye birikim sürecinde “ekonomi-dışı” bir faktör olarak zorun ve ilksel birikimin rolüne odaklandık. Bunu yaparken Marksizmin ekonomist okumasına karşı zor süreçlerinin kapitalist birikime toplumsal olarak içsel olduğunu

göstermeye çalıştık. Marx'ın ifade ettiği gibi üretim ve geçim araçlarının, para ve metanın otomatik olarak sermaye olmadığını, bunların sermayeye dönüşmesi gerektiğini vurguladık. Bunların sermayeye dönüşebilmesinin ön koşulu emeğini meta olarak satan kişi ile üretim ve geçim araçlarının sahibi emek satın alan kişi arasındaki mübadele ilişkisinin kurulmasıdır. Sermaye ilişkisinin bir kez kuruldu mu “otomatik pilota” bağlandığı ve ekonomik alt-yapı içinde kendisini sürekli ve sürekli yeniden ürettiği bir yanılısamadır. Söz konusu ilişki, salt ekonomik olarak nitelendirilen “alt-yapıda” değil; politik, ideolojik, kültürel, hukuki, dini, felsefi vb. momentleri de içerisine alacak şekilde gerçekleşebilir. Artık değerın ekonomi alanında zora başvurmadan elde edilmesi, sermaye birikim sürecinin kendisinin zor dışı, doğal, kendiliğinden ya da barışçıl olduğu anlamına gelmez. Üretim ilişkileri daha geniş toplumsal ilişkiler içinde yeniden üretilirler. Bu nedenle ekonomik momentler, örneğin politik ya da ideolojik momentlerden bağımsız soyutlanarak ele alınırsa yanılıya düşülür.

1.3.1.3. 18 Brumaire ve Bonapartizm

Marx'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*'i (1869)⁶³ bu çalışma için dört bakımdan anlamlıdır. *Birincisi*, Marx'ın bu kitapta, devlet teorisi ve politik temsil biçimleri ile ilgili *Komünist Manifesto* (1848), *1859 Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı Önsöz* (1859) ve *Kapital*'in üç cildinde öne sürdüğü görüşlerden önemli ölçüde farklı görüşler ileri sürmesidir (Jessop, 2007, s. 84). Sözü edilen eserlerden türetilen ve sözde ekonomik alt yapının dolayimsız olarak politik üst yapıyı belirlediğine dair Ortodoks ekonomist Marksist görüşlere karşı, *18 Brumaire*'de siyasetin basitçe ve doğrudan ekonominin yansıması olmadığı, bunlar arasında karşılıklı kompleks etkileşimler olduğu vurgusu hâkimdir. *İkincisi*, devlet teorisi alanında *Komünist Manifesto*'da zikredilen devletin “*burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey olmadığı*” (Marx & Engels, 2015, s. 43) yolundaki araçsal kavramsallaştırmasından farklı olarak -ve belki de bu formülasyon ile taban tabana zıt bir şekilde- devletin özgül konjonktürlerde sınıflardan “bağımsız” hale gelebileceği bir tablo çizilmiştir. Bu bakımdan Bonapartizm kavramı sınıfsal güç ilişkilerindeki

⁶³ 18 Brumaire'in ilk baskısı 1852 yılında New York'ta Marx'ın yoldaşı Joseph Weydemeyer'in çıkardığı *Die Revolution* [Devrim] adlı derginin ilk sayısı olarak yayınlandı. Ancak bu baskının çok az sayıda nüshası Avrupa'ya ulaşabildi. Bunun üzerine çalışma 1869 yılında Hamburg'ta ikinci baskısını yaptı. Marx, ikinci baskı için kimi değişiklikler yaptı ve bir önsöz yazdı. Literatürde çalışmanın genel olarak bu versiyonu biliniyor ve Türkçe dâhil çeşitli dillerdeki çeviriler bu versiyondan yapılıyor (Marx, 2016b, s. 10).

dengeinin neticesinde devletin bir hakem olarak bağımsızlaşabildiği özgül bir siyasal rejimi ifade eder. *Üçüncüsü*, 18 *Brumaire* sınıfsal ve politik güç dengeleri, siyaset sahnesi, siyasal rejimler, siyasal temsil biçimleri ve bunların toplumsal tabanları arasındaki ilişkileri incelikli bir şekilde sergilemesi açısından erken dönem bir siyaset sosyolojisi çalışması olarak görülebilir. Marx, 18 *Brumaire*'de farklı soyutlama düzeyleri ile farklı somutlama düzeyleri arasında çaprazlama ilişkiler kurarak ve belirli bir konjoktüre özgü ampirik analizler yaparak “modern demokraside sınıf siyaseti biçimlerinin analizini” yapar (Carver, 2004, s. 109). Bu bakımdan bu çalışmanın ampirik karakterdeki ikinci kısmı için yol gösterici bir nitelik arz etmektedir. *Dördüncüsü*, belki de pek ele alınmadığı biçimiyle 18 *Brumaire*, toplumsal düzen, güvenlik ve siyasal/sınıfsal güç ilişkileri arasında önemli bağlantılar kurmaktadır.

18 *Brumaire*, zorunluluk ve olumsuzluk bağlamında olan şeylerin nasıl olup da gerçekleştiğine dair tarihsel materyalist bir okuma örneğidir. Görünen ile gerçek arasındaki “perde”yi ortadan kaldırmayı amaçlayan, tarihsel ve siyasal sahnenin gerisinde neler yaşanıp bittiğine dair bir fikir egzersizidir. Marx, 18 *Brumaire*'de “tek adam” tarihçiliği ya da siyaset bilimciliği yapmaz; o tek adamı ortaya çıkaran koşulların toplumsal analizine girer. Söz konusu olan tarihin bir ironisi olarak kendi deyimiyle “hiçbir şey olmayan” bir adamın nasıl olup da “her şey” olabildiği sorusunun cevaplanabilmesidir. Marx, söz konusu kişiyi konjoktürel ve toplumsal bağlamına yerleştirerek bu sırrı çözer. Marx (2016b, s. 12)'ın 18 *Brumaire*'de neyi başardığını kendi ağzından öğrenelim: “*Bense, Fransa'daki sınıf mücadelesinin, sıradan ve gülünç bir kişiliğin kahraman rolünü oynamasını mümkün kılan koşulları ve ilişkileri nasıl yarattığını gösteriyorum.*”

Görülebildiği üzere Marx, konjoktürel siyasal eylemi anlamlandırmak için toplumsal koşulları ve ilişkileri kullanır. Ancak, başlangıçta önemli bir felsefi-politik sorunu çözmesi gerekir. Siyasal eylem, belirli bir tarihsel, teknolojik ya da ekonomik belirlenimcilik ya da bir çeşit teleoloji sonucu mu meydana geliyordu?⁶⁴ -daha sonra yapısalcılık-tarihselcilik ve iradecilik tartışması ile Marksizme musallat olacak özneyapı gerilimine dair önemli bir soru- Marx'ın böylesi önemli bir konuda uzun uzadıya yazması beklenebilirdi. Ancak Marx öyle yapmaz. Bu soruna basit ancak derinlikli bir çözüm getirerek, analizlerini geliştirmeye koyulur: “*İnsanlar tarihlerini kendileri*

⁶⁴ Marx'ın pozitivistimin ve belirlenimciliğin farklı varyantları ile hâkim olduğu bir dönemde yazdığını unutmamalıyım.

yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolunan koşullar altında yaparlar.” (Marx, 2016b, s. 19).

Marx, *18 Brumaire'de*, ekonomik çıkarlar ile toplumsal tabanlar arasında belirli ilişkiler kurar. Genel sermayenin tikel sermaye fraksiyonlarına bölündüğünü, bunların maddi çıkarları arasında çakışmalar olabileceği gibi çatışmalar da olabileceğini belirtir. Ancak sermaye fraksiyonunun politik pozisyonu salt ekonomik-korporatif çıkarları tarafından belirlenmez; her zaman bundan daha fazlasıdır. Ortodoks Marksizm'in öne sürebileceği şekilde tek yönlü bir ekonomik ya da saf teknolojik determinizmden ziyade, sınıf siyaseti formlarının ve bunların sonuçlarının değişen güç dengelerine bağlı olarak kompleks, çelişkili ve olumsal olduğunu göstermektedir (Carver, 2004, s. 118). Bu bakımdan Marksist bir siyaset bilimi için yol gösterici bir metin olarak görülebilir. Dönemin iki önemli sermaye fraksiyonu, büyük toprak sahiplerini temsil eden “Meşruiyetçiler” [*Légitimiste*] ve mali aristokrasi ile sanayi burjuvazisinin sözcülüğünü yapan Orleancılar [*Orléanist*] dir.⁶⁵ Bu iki fraksiyon “maddi varlık koşulları” kadar kişisel kanı, duygu, yargı, dünya görüşü vb.’nin belirlediği bir dizi düşünsel [*ideational*] faktör tarafından da birbirinden ayrılıyordu. Böylesi bir analiz, Marksizm içinde “daha az indirgemeci”, “daha az şematik” bir okumayı mümkün kılar (Carver, 2004, s. 115). Marx (2016b, ss. 57–58)’ın ağzından:

Bourbon’lar döneminde, kendi din adamlarıyla ve uşaklarıyla birlikte *büyük toprak mülkiyeti* hüküm sürüyordu; Orleans’lar döneminde ise, maiyetindeki avukatlar, profesörler ve dalkavuk hatiplerle birlikte yüksek finans çevreleri, büyük sanayi ve

⁶⁵ Marx, 1789 Fransız Devrimi’nin beşiği olması hasebiyle özel bir ilgiyi hak eden, sınıf mücadelelerinin politik biçimlerinin yoğun bir şekilde gözlemlendiği Fransa’daki gelişmeleri ele alır. Fransız burjuvazisi 1789 Devrimi’nde, ekonomik, politik, hukuki ve sosyal ayrıcalıklarından vazgeçmek istemeyen Fransız aristokrasisine ve feodal güçlere karşı kendi çıkarını tüm ulusun çıkarı olarak göstererek geniş bir halk kitlesinin yardımıyla alaşağı etmişti. Burjuvazinin en radikal temsilcileri Jakobenlerin tasfiyesinden sonra Napolyon Bonaparte 1799 yılında bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirerek 1804 yılında imparatorluğunu ilan etti ve I. Napolyon adını aldı. Sürekli savaşlarla içeride iktidarını sağlamlaştırmaya çalışan I. Napolyon dışarıda yenik düşünce içerideki iktidarından da oldu. I. Napolyondan sonra iktidar büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden Bourbon Hanedanı’na geçti. 1815-1830 yıllarını kapsayan bu iktidar dönemi “Restorasyon” dönemi olarak adlandırılır. Bu iktidarın savunucuları “Meşruiyetçiler” [*Légitimiste*] olarak adlandırıldı. Bu dönemde iktidarın merkezinden dışlanan mali aristokrasi ve sanayi burjuvazisi halk ayaklanması yardımıyla 1830 yılında Bourbon Hanedanı’nı devirdi. Bu dönemde de Mali aristokrasinin çıkarlarını gözetken Orleans Hanedanı başa geçti, Louis-Philippe kral oldu. 1830-1848 arası dönem “Temmuz Monarşisi” olarak adlandırılır. Bu dönemin organik aydınları Orleancılar [*Orléanist*] olarak isimlendirildi. 1848 Şubat Devrimi, Louis-Philippe’in krallığına son verdi ve Fransa’da İkinci Cumhuriyet dönemini başlattı. Marx, 1850 yılında yazdığı *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri (1848-1850)* ile bu dönemdeki siyasal gelişmeleri ele aldı. Bu dönemde halkoyu ile Cumhurbaşkanı seçilen Louis Bonaparte, 2 Aralık 1851’de *coup d’état* ile iktidarı ele geçirdi, III. Napolyon adını alarak Fransa’nın İkinci İmparatorluk dönemini başlattı. İşte Marx, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire*’ini bu darbe üzerine yazmaya koyuldu.

büyük ticaret, yani *sermaye*. Meşruiyetçi krallık, yalnızca, toprak beylerinin soydan gelen egemenliklerinin siyasi ifadesiydi; benzer şekilde, yalnızca, sonradan görme burjuvaların zorla ele geçirilmiş egemenliklerinin siyasal ifadesiydi. Dolayısıyla, bu hizipleri birbirlerinden ayrı tutan, sözde ilkeler değil, maddi varlık koşulları, mülkiyetin iki farklı türü, kent ile kır arasındaki eski karşıtlık, sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki rekabetti. Aynı zamanda eski anların, kişisel düşmanlıkların, korkuların ve umutların, önyargıların ve yanlısamaların, düşünme tarzlarının ve yaşam görüşlerinin bütün bir üstyapısı yükselir.

Bir diğer önemli nokta, maddi toplumsal konumlar ile bunların politik temsili arasında bir boşluk olduğunun ilanıdır. Başka bir deyişle, sınıfsal pozisyon *ipso facto* politik pozisyon haline gelmez. Belirli bir toplumsal tabanın çıkarı ve dünya görüşü ancak organik aydın ve ideolojik aygıtlar yoluyla siyasal ifadesini bulabilir. Bu anlamda bir sınıf ile onun sözcüleri arasındaki ilişkinin “mekanik” ve tek yönlü bir “yansıma” ilişkisi şeklinde cereyan etmediği ortaya çıkmaktadır (Eroğul, 2013, s. 139). Konjonktürel gelişmeler içinde burjuvazinin kendisi ve sözcüleri arasındaki temsil ilişkisi kopmuştu:

Parlamento partisinin iki büyük hizbine ayrışmasının ve bu hiziplerin her birinin kendi içlerinde ayrışmasının ötesinde, parlamentodaki Düzen partisi, parlamento *dışındaki* Düzen Partisi’yle ayrı düşmüştü. Burjuvazinin sözcüleri ile yazarları, kürsüsü ile basını, kısacası burjuvazinin ideologları ile burjuvazinin kendisi, temsilciler ve temsil edilenler, birbirlerine yabancılaşmıştı ve artık birbirlerini anlamıyordu (Marx, 2016b, s. 126).

Marx, *18 Brumaire*’de güç dengelerinin konjonktürel konfigürasyonuna göre, sınıf-içi ve sınıflar arası ilişkileri, sınıf fraksiyonları, bunlar arasındaki mücadeleler ve koalisyonlar üzerinden değerlendirir. 1848 Şubat Devrimi’nin arkasındaki güç “*hanedancı muhalefet, cumhuriyetçi burjuvazi, demokratik cumhuriyetçi küçük burjuvazi ve sosyal demokrat işçiler*” olmuştu (Marx, 2016b, s. 28). Devrimin görünürdeki amacı mali aristokrasinin belirleyiciliğinin azaltılması ve burjuvazinin diğer fraksiyonlarının etkisini artırabilmektir. Ne ki, mali aristokraziye karşı kitlesel üstünlüğü nedeniyle proletaryayı yanına alan Fransız burjuvazisi, kısa süre içinde proletaryanın “radikal” istekleri nedeniyle tedirgin oldu. Proletarya, yeni ilan edilen İkinci Cumhuriyet’i bir “sosyal cumhuriyet” olarak ilan etmişti. Bununla birlikte, sınırlı politik amaçlara sahip burjuvazi toplumsal olarak radikal bir Cumhuriyet projesine izin veremezdi:

Louis-Philippe’in burjuva monarşisinin yerine yalnızca burjuva cumhuriyeti geçebilir; yani kralın adı altında burjuvazinin sınırlı bir bölümü hükmettiyse, şimdi, halk adına, burjuvazinin bütünü hükmedecektir. Paris proleteriyasının talepleri, icaplarına bakılması gereken ütopyacı saçmalıklardır (Marx, 2016b, ss. 29–30). [vurgu bana ait]

Radikal bir sosyal cumhuriyet talebi ile haziran ayında ayaklanan proleter sınıf, karşısında siyaset sahnesinin tüm oyuncularını buldu. Mevcut toplumsal düzeni savunan farklı sınıf ve partiler açıkça bir güvenlik sorunu olarak gördükleri ve “içerideki düşman” olarak ilan ettikleri proletarya tehdidi karşısında birleşerek bir sosyo-politik blok olarak Marx’ın deyimiyle *Düzen Partisi*’nde buluştular. “Haziran isyancıları” işte bu *Düzen Partisi* unsurları tarafından yenilgiye uğratıldı. Ancak yenilgileri çok önemli bir gerçeği gösterdi: Avrupa gündeminde artık cumhuriyet ve monarşi seçeneklerinden başka bir üçüncü seçenek daha vardı: Proletaryanın kendi siyasal projesi farklı bir alternatif olarak tarih sahnesine çıkmıştı:

Haziran günleri sırasında, tüm sınıf ve partiler, *anarşinin*, sosyalizmin, komünizmin partisi olarak gördükleri proleter sınıfa karşı, *Düzen Partisi*’nde birleşmişti. Toplumu, “toplum düşmanları”ndan “kurtarmış”lardı. Eski toplumun replikleri olan “mülkiyet, aile, din, düzen”i ordularının içinde parola olarak dağıttılar....(Marx, 2016b, s. 32).[vurgu orijinalde mevcut]

Burjuvazi hem Restorasyon döneminde hem de Temmuz Monarşisi döneminde keskin bir şekilde hiziplere bölünmüştü. İlk dönemde büyük toprak sahibi Meşruyetçiler, ikinci dönemde mali aristokrasi ile ticaret ve sanayi burjuvazisi egemenliklerini paylaşmaya yanaşmıyordu. Başka bir deyişle, bu dönemlerde burjuvazi siyasal olarak bölünmüştü. II. Cumhuriyet ile birlikte ise burjuvazi bir bütün olarak *Düzen Partisi* altında birleşince, siyasal değil toplumsal olarak, tüm sınıflara karşı burjuva sınıfı olarak hareket edebilme yeteneği kazandı. Cumhuriyet, “sınıf egemenliğinin anonim biçimi” olarak işlev gördü (Marx, 2016a, s. 128). Böylece Cumhuriyet burjuvaziyi birleştirmiş ve “daha sınırsız ve katı bir egemenlik” kurmasını sağlamıştı:

Böylesi bir egemenlik zaten yalnızca parlamenter cumhuriyet biçimi altında kurulabilirdi, çünkü Fransız burjuvazisinin iki büyük bölümü, ancak bu biçim altında birleşebilir, sınıflarının ayrıcalıklı bir kesiminin rejimi yerine, kendi sınıflarının egemenliğini ancak bu biçim altında gündeme sokabilirdi (Marx, 2016b, s. 60).

Gelgelelim, Cumhuriyet rejimi burjuvazi için dikensiz gül bahçesi değildi. Bir sınıf olarak özgürce hareket edebilmelerinin bedeli, diğer sınıflara da -en azından görünürde- aynı imkânı tanımak zorunda kalmış olmasıydı. Bu şu anlama geliyordu: burjuva hegemonyasının tesisi, burjuvazinin sürekli olarak diğer sınıflara ekonomik, politik, ideolojik liderlik yapabilme yeteneğine bağlıdır. Bu elbette kendiliğinden gerçekleşecek bir olgu değildi ve güçlü ideolojik-politik donanımın varlığını gerektiriyordu. Önderliğin muhtelif sebeplerle yapılamadığı durumlarda burjuva

hegemonyası için önemli bir potansiyel tehlike söz konusuydu. Burjuvazi liderlik konusunda kendini güvensiz hissettiğinde diğer sınıflarla uğraşma işini *Ancien Régime*'de olduğu gibi başka güçlere bıraktı. Burjuva parlamenter sistem içinde hep var olan diktatörlük eğilimleri işte bu zayıflık ile ilişkilidir. Darbe öncesinde Fransız burjuvazisi toplumu yönetme yeteneğini yitirmişti (Eroğul, 2013, s. 139):

Cumhuriyetin, siyasal egemenliklerini tamamlasa bile, aynı zamanda egemenliklerinin toplumsal temelini altını oyduğunu onlara içgüdüleri öğretmişti; çünkü boyunduruk altına alınmış sınıfların karşısına artık dolaysız biçimde, tacın perdeleyiciliği olmadan, kendi aralarında ve krallıkla yürüttükleri ikincil mücadelelerle ulusun ilgisini yönlendirmeden çıkmak ve o sınıflarla bu koşullar altında mücadele etmek zorundaydılar. Kendi öz sınıf egemenliklerinin saf koşullarından çekinmelerine ve aynı egemenliğin geçmişteki tamamlanmamış, daha az gelişmiş ve tam da bu nedenle daha az tehlikeli biçimlerine özlem duymalarına yol açan şey, zayıflık duygusuydu (Marx, 2016b, s. 60).

Bonapartizm, “istisnai” bir siyasal rejim biçimi olarak böyle bir zayıflığın ürünü olarak gündeme geldi. Burjuva parlamenter sistem, burjuva sınıf liderliği altında hegemonyanın organik dolaşımı anlamına geliyorsa, Bonapartizm, bu dolaşımın çeşitli ekonomik, politik, ideolojik engeller dolayısıyla imkânsız hale geldiği bir momentte ortaya çıkar. Burjuva sınıfının, politik temsilcileri (siyasi partiler ve organik aydınlar) ile bağlarının koptuğu, bu nedenle toplumsal formasyon içinde liderlik görevini yerine getiremediği; ancak aynı şekilde proletaryanın da politik güçsüzlüğü nedeniyle bu görevi üstlenemediği sınıflar arası “denge” durumunda devlet ve devlet yöneticileri toplumsal sınıflardan bağımsızmışçasına idari, askeri ve polis aygıtlarına dayanarak sınıfsal hakemlik rolüne soyunur. Bu görünüşteki hakemlik görevi esasında burjuvaziye *rağmen*, burjuva tahakkümünü güvence altına almaktan başka bir anlama gelmez:

Eğer göstermiş olduğum gibi *parlamenter Düzen Partisi* huzur talebiyle yaygara kopararak kendisini hareketsizliğe mahkûm ettiyse, toplumun diğer sınıflarına karşı yürüttüğü mücadele kendi rejiminin, parlamenter rejimin tüm koşullarını kendi elleriyle yok ederek, burjuvazinin siyasal egemenliğini, burjuvazinin güvenlik ve varlığı açısından katlanamaz ilan ettiyse, *burjuvazinin parlamento dışındaki kitlesi* de, güçlü ve sınırlandırılmamış bir iktidarın koruması altında, güven içinde özel işlerinin peşine düşebilmek için, cumhurbaşkanına yaltaklanarak, parlamentoya hakaret ederek, kendi basınına kaba ve kötü davranarak, Bonaparte'ı, kendi konuşan ve yazan unsurlarını, kendi politikacı ve yazarlarını, kendi konuşmacı kürsüsünü ve kendi basınına ezmeye, yok etmeye çağırdı. Egemenliğin zorluklarından ve tehlikelerinden kurtulmak için, kendi siyasal egemenliğinden kurtulmaya can attığını açıkça ilan etti (Marx, 2016, s. 130). [vurgu orijinalde mevcut]

Burjuva parlamenter sistemde burjuvazinin sınıfsal-politik etkinliği ancak diğer sınıflar da özerk bir şekilde örgütlenerek siyaset yaparsa meşru hale gelebilir.

Burjuvaziye hegemonik kılan da zaten parlamenter sistemin bu özelliğidir. Bununla birlikte, diğer sınıfların-örneğin işçi sınıfının- kitlesel ve özerk bir siyasal güç haline geldiği bunalım dönemlerinde burjuvazi, sınıfsal korku ve endişelerle kendisine biçilen liderlik rolünden gönüllü olarak feragat eder ve sınıfsal çıkarının yönetmemekte olduğuna kanaat getirir. Başka bir ifadeyle, toplumsal varlığını güvence altına almak için siyasal varlığından vazgeçer. Böyle dönemlerde düzene, istikrara, mülkiyete, huzura, aileye, dine ve otoriteye müracaat ile inisiyatifi devlette cisimleşen başka güçlere bırakır. Böylelikle, burjuvazi kendisi için de riskli bir karar olarak “ehven-i şer”i tercih etmiş olur:

Dolayısıyla, burjuvazi, geçmişte “*liberal*” diye övdüklerini şimdi “*sosyalist*” diye kötülerken, kendi çıkarının, *kendi kendini yönetme* tehlikesinden kurtulmayı emrettiğini; ülkede huzuru sağlamak için her şeyden önce kendi burjuva parlamentosunun susturulmasının, kendi toplumsal iktidarının eksiksiz bir şekilde korunması için kendi siyasal iktidarının eksiksiz bir şekilde korunması için kendi siyasal iktidarının parçalanmasının zorunlu olduğunu; tek tek burjuvaların, diğer sınıfları sövmeye ve mülkiyetten, aileden, dinden ve düzenden sorunsuz bir şekilde yararlanmaya, yalnızca, diğer sınıflar gibi kendi sınıflarının da aynı siyasal hiçliğe mahkûm edilmesi koşuluyla devam edebileceğini; cüzdânını kurtarması için, tacın ondan alınmasının ve onu koruyacak olan kılıcın aynı zamanda Demokles’in kılıcı olarak kendi kafasının üzerine asılmasının zorunlu olduğunu itiraf ediyor (Marx, 2016b, s. 82). [vurgu orijinalde mevcut]

İşçi sınıfı ve burjuvazi politik olarak geri çekilince ortaya çıkan hegemonya boşluğu bürokrasinin birleştirici merkezi hiyerarşik yapısı ve devasa devlet aygıtının kurumları aracılığıyla oluşturulan siyasal tahakküm ile doldurulmaya çalışılır. Yasama etkisiz hale getirilirken devlet erki yürütmeye toplanır ve “toplumu kendisine bağımlı” kılar (Marx, 2016b, s. 152). Marx burada Bonapartist devlet aygıtı ile sivil toplum arasında bir karşıtlık kurar. Devlet, farklı toplumsal kesimlerin karşısına “genel iyi” kavramı ile çıkarak onların tikel çıkarları hilafına hareket etmektedir. Böylece, “*her bir ortak çıkar toplumdaki hemen sökülüp alınarak daha yüksek, genel bir çıkar olarak onun karşısına çıkarıldı.*”(Marx, 2016b, s. 116). Marx, böylelikle burjuva sivil toplumdan özerkleşmiş gibi görünen bu büyük devlet aygıtını sivil toplumun kanını emen bir “asalak” olarak resmeder:

Devasa bürokratik ve askeri örgütlenmesiyle, kapsamlı ve yapay devlet mekanizmasıyla, yarım milyonluk ordunun yanı sıra yine yarım milyonluk bir memur ordusuyla bu yürütme gücü, Fransız toplumunun bedenini bir ağ tabaka gibi saran ve tüm gözeneklerini tıkayan bu korkunç asalak cisim, mutlak monarşi döneminde, feodal sistemin onun da yardımıyla hızlanan çöküşü sırasında ortaya çıktı (Marx, 2016b, s. 149).

Her ne kadar devlet bir parazit gibi toplumun tüm yaşam enerjisini sömürse de burjuvazi bu kocaman devletin kendisi için sağladığı olanaklardan şikâyetçi değildir. Burjuvazinin gerek maddi çıkarı gerekse de siyasal çıkarı bu devlet aygıtına göbekten bağlıdır. Burjuvazi bir taraftan devlet aygıtında kadrolaşarak maaş elde ederken diğer taraftan her türlü özerk siyasal organizasyona karşı devlet aygıtının kullanılmasını ve personel sayısının artırılmasını destekliyordu:

... Ama Fransız burjuvazisinin *maddi çıkarı*, tam da bu geniş ve çok koşullu devlet mekanizmasının korunmasına en sıkı şekilde bağlıdır. Kendi fazla nüfusunu buraya yerleştirir ve kar, faiz, kira ve servet meslek ücreti biçimlerinde cebe indiremediklerini devlet maaşları biçiminde tamamlar. Diğer yandan, kamuoyuna karşı kesintisiz bir savaş yürütmek ve toplumun bağımsız hareket organlarını tümüyle kesip atmaya başaramadığı yerlerde güvensizlik içinde bunları sakatlamak, felce uğratmak zorunda olduğu bir sırada, burjuvazi, *siyasal çıkarı*, tarafından, baskıyı, yani devlet iktidarının araçlarını ve personelini günden güne artırmaya zorlanıyordu (Marx, 2016b, ss. 76–77). [vurgu orijinalde mevcut]

Yine de şunu unutmamak gerekir: Burjuva sivil toplumdaki özerkmişçesine davranan devlet zorunlu olarak bir toplumsal tabana dayanıyordu. Yukarıda Marx'ın *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde Hegel'i devleti havada asılı soyut ve metafizik bir kavram olarak kullandığı için eleştirdiğini söylemiştik. Bu anlamda Marx için devlet ve devlet erkinin kökleri her daim maddi toplumsal ilişkiler içine gömülüdür. Bonapartist Rejim de kendi kendine referansla kurulmamıştır. Rejimin temeli Fransız toplumunun sayısal olarak en kalabalık sınıfı olan küçük köylülüğün Bonaparte'ı hem burjuvaziye hem de işçi sınıfına karşı kendilerini temsil edecek kutsal bir figür olarak görmesidir. Bonaparte'ın güvenlik, düzen, huzur ve otorite temaları Fransız köylüsünün muhafazakâr kesimlerine cazip görünmüş olmalı: “*Bununla birlikte, devlet iktidarı havada asılı durmaz. Bonaparte, bir sınıfı, üstelik Fransız toplumunun en kalabalık sınıfını, küçük çiftçileri temsil ediyor.*” (Marx, 2016b, s. 150).

Marx, bu noktada yine önemli bir analiz yapmaktadır. Modern kapitalist devletin özgül tarihsel bir bağlamında özgül koşulların sonucu olarak ortaya çıkan Bonapartist Rejim, zorunlu olarak bir toplumsal güce dayanmak zorundadır. Bu güç, sahip olduğu genel oy hakkı dışında politik olarak hiçbir enstrümana sahip olmayan ve hiçbir şekilde özerk bir siyasal özne haline gelememiş küçük köylülüktür. Fransa'da küçük köylülük birbirlerinden yalıtık bir şekilde yaşamakta ve geçimlerini sahip oldukları küçük topraklar aracılığı ile sağlamaktadır. Küçük çiftçiler arasındaki bağlantısızlıklar onları belirli bir siyasal örgütlenmeden alıkoyar ve “bir çuval patatesin bir patates çuvalı oluşturmasına benzer şekilde” salt “iktisadi varlık koşullarının” aynı olması

dolayısıyla bir sınıf oluştururlar (Marx, 2016b, s. 151). Bununla birlikte, aralarında “hiç bir birliktelik, hiçbir ulusal bağ, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmaması ölçüsünde, bir sınıf oluşturmazlar.”(Marx, 2016b, s. 152). Kendi kendisini temsil edemeyen küçük köylülük, başkaları tarafından temsil edilmek zorundadır. Onlara sınıfsal olarak sahip çıkacak temsilci, bir “efendi” bir “otorite”, kadir-i mutlak bir güç olarak görünmelidir (Marx, 2016b, ss. 151–152).

18 Brumaire, bu çalışmanın özgül araştırma nesnelereinden biri olan güvenlik teorisi ile ilgili de önemli ipuçları sunmaktadır. Marx, *Yahudi Sorunu*’ndaki yaklaşımına benzer şekilde *18 Brumaire*’de de anayasal hakların büyük oranda burjuva toplumu güvence altına alınmak için verildiğini söyler. II. Cumhuriyet’in (1848-1852) 1848 tarihli Anayasası bile liberal haklara sıkı bir şekilde sınırlamalar getirmiştir. Marx’ın temel eleştirisi anayasal hakların esas olarak burjuvazinin kullanımına sunulduğu, diğer sınıflar açısından bu hakların pratik kullanımının “kamu güvenliğini” ilgilendirdiği gerekçesiyle Anayasa’da sürekli olarak kısıtlanmış olduğudur. Başkaları-örneğin sosyalistler- Anayasa’ya referansla özerk örgütlenme ve propaganda haklarını kullanmaya çalıştıklarında toplumsal düzenin güvenliği açısından bir sorun teşkil ettikleri yine aynı Anayasa’ya müracaat yoluyla açıklanmaktadır:

1848’in özgürlüklerinin vazgeçilmez genelkurmayı, yani kişi özgürlüğü, basın, konuşma, örgütlenme, toplanma, eğitim ve din özgürlüğü vb, bunları ihlal edilemez kılan bir anayasal üniforma kazandı. Yani bu özgürlüklerin her biri Fransız *citoyen*’in [yurttaşın] *mutlak* hakkı olarak ilan edilir; ama her seferinde, bu hakların, yalnızca “başkalarının eşit hakları ve kamu güvenliği” tarafından ya da bireysel özgürlüklerin kendi aralarındaki ve bu özgürlüklerle kamu güvenliği arasındaki uyumu sağlayacak “yasalar” tarafından sınırlandırılmadıkları ölçüde sınırsız olduklarına ilişkin kenar notlarıyla (Marx, 2016b, s. 37). [vurgu orijinalde mevcut]

Anayasa, söz konusu kenar notlarını yürürlüğe sokacak ve özgürlüklerin hem birbirleriyle hem de kamu güvenliği ile çelişmesini engelleyecek *organik yasalara* atıf yapmaktadır. Bu yasalar daha sonra Marx’ın deyiimiyle “düzen dostları” tarafından hazırlandı ve burjuvazinin özgürlüklerini kullanırken başkaları tarafından engellenmemesi için her türlü önlem alındı. Burjuvazi dışında “başkalarının” özgürlüklerini yoğun bir şekilde kullanması “kamu güvenliği” sorunu anlamına gelebilirdi:

‘Başkalarının’ bu özgürlüklerden tümüyle yoksun bırakıldığı ya da bunların kullanımına her biri bir polis tuzağı olan koşullar altında izin verilen yerlerde ise, bu

söylenenler, her zaman anayasanın öngördüğü üzere yalnızca “*kamu güvenliği*”, yani burjuvazinin güvenliği için yapıldı (Marx, 2016b, s. 38). [vurgu orijinalde mevcut]

Böylece *de jure* toplumun tüm üyeleri belirli özgürlüklere sahipken ancak *de facto* burjuvazi bu özgürlükleri kullanabilmektedir. Marx (2016b, ss. 38–39) burjuvazinin kâğıt üzerindeki özgürlükleri savunarak kendini özgürlük dostu olarak sunmaya devam edebildiğini söyler. Burjuvazinin savunageldiği özgürlükler gerçekten de “anayasal varlığını” sürdürür; ancak türlü sınırlamalarıyla ve pratik engellemeleriyle birlikte: “*Düzen Partisi, sürekli olarak, basını, dernekleri vb. tam Prusya’da olduğu kadar hedef alan ve Prusya’da olduğu gibi bürokrasinin, jandarmanın ve mahkemelerin kaba polisiye müdahaleleriyle hayata geçirilen bir “gericilikle” meşgul görünür.*” (Marx, 2016b, s. 57).

Yine Marx, asker sivil ilişkileri ile ilgili olarak da önemli bir tespitte bulunur. Bu tespitin bugün modern sivil-asker ilişkileri literatürü içinde büyük ölçüde kabul edildiğini ve aynı temanın sıkça tekrarlandığını hatırlatalım. Burjuvazinin her kriz anında askerlere başvurması onları rejimin “pretoryen kurtarıcıları” haline getirmektedir. Bu hem nesnel olarak böyledir hem de askerlerin sürekli kurtarıcı olarak politik yaşama müdahale etmesi, öznel olarak da kendi yönetimlerinin klasik burjuva parlamenter sisteminden daha iyi olduğu, hatta “kendi rejimlerinin en yüksek rejim” olduğu sonucunu çıkarmalarına neden olabilmektedir:

Ama Fransız toplumunun beynini ezmek ve onu susturmak için belirli aralıklarla bu toplumun tepesine yerleştirilen kışla ve açık ordugâh; belirli aralıklarla yargıçlık ve yöneticilik, vasilik ve denetçilik, polislik ve gece bekçiliği yapmalarına izin verilen kılıç ve misket tüfeği; belirli aralıklarla toplumun en yüce bilgeliği ve toplumun başöğretmeni oldukları duyurulan bıyık ve asker ceketi... sonunda, kendi rejimlerini en yüksek rejim ilan ederek ve burjuva toplumunu kendisini yönetme derdinden tümüyle uzaklaştırarak toplumu kesin olarak kurtarmalarının daha iyi olacağı düşüncesine ulaşmak zorunda değil miydi? (Marx, 2016b, s. 43).

Marx, *18 Brumaire*’de, daha genel felsefi-teorik soyutlama düzeyinden daha somut bir düzeye inerek çözümlenmelerini yapmıştır. Belki de bu bakımdan söz konusu çalışmada ortaya çıkan kimi kavramsallaştırmalar kapitalizmin daha soyut ve felsefi analizleri ile kimi tutarsızlıklara neden olur. Olayların kronolojik dökümünü vermemiş, onları dönemselleştirmeler içinde anlamlı kılmıştır.⁶⁶ Marx’a göre siyasal sahne basitçe ekonomik alt yapının dolaylımsız bir yansıması değildir. Siyasal sahnenin

⁶⁶ Kronolojik anlatım ve dönemselleştirme arasında şöyle bir farktan söz edilebilir: Kronoloji tek bir zamansal ölçek kullanırken dönemselleştirme birden fazla zamansal ölçek ile çalışır (Jessop, 2007, s. 88).

sınıf ilişkileri üzerinde etkili olan kendi iç mantık, işleyiş mekanizması ve dinamikleri vardır (Jessop, 2007, s. 90). Siyasal sahne, toplumsal tabanlar, temsiller, olaylar, aktörler, kimlikler, çıkarlar, stratejiler arasındaki karşılıklı etkileşimin sonucu olarak şekillenmektedir. İşçi sınıfının siyasal aktör haline gelebildiği ancak politik-hegemonikleşemediği bunalım dönemlerinde burjuvazi siyasal liderlik iddiasından vazgeçerek yönetimi devlet aygıtının sahibi güce bırakır. İşte Bonapartizm, işçi sınıfının yönetemediği, burjuvazinin zayıflık nedeniyle geri plana çekildiği yönetim krizinin yarattığı siyasal denge durumunda aşırı güçlenmiş devletin baskı aygıtlarının ön planda kullanıldığı otoriter yürütme gücünün ortaya çıktığı özgül bir siyasal rejim biçimidir. Ancak bu özgül siyasal rejime neden olan burjuvazinin sınıfsal çekince ve korkularıdır. İşçi sınıfının siyasallaşması ve sosyalist örgütlenme “kamu güvenliğini” tehdit ederek burjuvazinin daha güçlü bir otoriteye başvurmasına neden olur. Gelgelelim krizler nedeniyle sürekli olarak asker süngüsüne müracaat, sonunda burjuva parlamenter rejim yerine pretoryen bir rejimin daha tercih edilebilir olduğu anlamına da gelebilir. Burjuva parlamenter sistem, özgül sınıfsal meşruiyet düzeni nedeniyle her daim bağrında diktatörlük tohumları saklamaktadır.

1.3.2. Gramsci: Rıza, Zor ve Hegemonya

İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci (1891-1937) Lenin ve Troçki ile birlikte, emperyalist dönemin en etkili devrimci ve Marksist aydınları arasında yer alır. Gramsci’yi bu iki Rus devrimciden ayıran -1970’lerle birlikte Batı Marksizmi’nin kurucu babalarından biri olarak yakaladığı popülerite dışında- siyasal ve entelektüel projesinin ileri bir kapitalist toplumda nasıl devrim yapılabileceği sorusu etrafında şekillenmiş olmasıdır. Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi Hegelci-Marksist burjuva sivil topluma içkin antagonizmaların yönetilmesi sorunsalı Gramsci’de bir Marksist siyaset bilimi yaratılması zorunluluğuna dönüşür. Hegelci sivil toplum ve devletin formel-kurumsal ayrışması sorunu ile sivil toplum içindeki sınıf-İlgili ve sınıf-İlgisiz çelişkilerin bir “tutunum” faktörü etrafında bir araya getirilmesi sorunu Gramsci için de belirleyicidir. Başka bir deyişle, kapitalizmin kriz yaratıcı içsel dinamikleri nedeniyle kaçınılmaz olarak çökeceği yolundaki görüşlere karşı Gramsci sınıf hareketinin politik performansının altını çizer. Gramsci, alt yapı-üst yapı metaforunun ötesinde, ekonominin siyasal ve sosyal süreçleri tamamıyla yönlendirebildiği/yönlendirebileceği fikrini reddeder. Gramsci (1971, ss. 243–244) sosyolojinin yükselişini “siyaset biliminin ve siyaset sanatının” 19. yüzyıldaki gözden

düşüşü ile ilişkilendirir. Bunun nedeni toplumsal dönüşümün “evrimci” ve “pozitivist” bir şekilde kendi içsel yasalarına referansla açıklanması ve siyaset biliminin “parlamentoya” ya da kimi “kişisel kliklere” indirgenmesidir.

Gramsci sınıf tahakkümünün iki biçimini zor ve hegemonya olarak formüle etti (Jessop, 1982, ss. 147–148). Ortodoks Marksizm, sınıf egemenliğini dolaysız fiziki ya da ekonomik şiddet ve/veya tabi sınıfların “yanlış bilinç” yoluyla “aldatılması” ile açıklıyordu. Oysa bu basit, mekanik ve diyalektik olmayan bir açıklama biçimiydi. Gramsci için cevaplanması gereken soru şuydu: *Yönetenlerin yönet(ebil)mesini mümkün kılan nedir?* Tabi sınıflar açıkça kendi aleyhlerine işleyen sömürü ilişkilerine neden ses çıkarmıyorlardı? Gramsci’nin büyük katkısı zor süreçlerini göz ardı etmeden rıza sorunsalını incelikli bir şekilde Marksist teori kapsamında tartışmasıdır. Bu anlamda Gramsci kabaca iki yönetim biçimi tespit etti:

... Bir sınıf iki şekilde egemen olur, başka bir ifadeyle, “liderlik” ve “tahakküm”. Müttefiki olduğu sınıflara liderlik ederken düşmanı olduklarını tahakküm altına alır. Dolayısıyla daha iktidarı ele geçirmeden bir sınıf liderlik yapabilir (ve yapmalıdır); iktidarda olduğunda egemen olur, fakat liderlik yapmaya devam eder... Daha hükümet gücünü ele geçirmeden “politik hegemonya” kurulabilir ve kurulmalıdır ve hiç kimse politik liderlik ve hegemonyanın kullanımında yalnızca böylesi bir pozisyonun vereceği iktidara ve maddi güce güvenmemelidir (Gramsci, 1971, s. 57).

Gramsci liderliği kabaca rıza ve hegemonya ile birlikte düşünürken tahakkümü zor ile ilişkilendirir. Gramsci (1971, s. 56)’ye göre zor, devlet aygıtı aracılığıyla kitlelerin özgül bir üretim tarzının ve ekonominin gereklerine uydurulmasıdır. Bu anlamda devleti zor-olarak-devlet [*state-as force*] olarak gören Ortodoks Marksistlerle buluşurken, analizi bu nokta ile sınırlı tutmaz. Gramsci zorun salt devlet kaynaklı olmadığını, *fascisti* ya da devrimci şiddet örneklerinde olduğu gibi burjuva sivil toplum içinde de üretilebileceğinin farkındadır (Jessop, 1982, s. 148). Onu Ortodoks Marksistlerden ayıran devleti salt bir zor aygıtı olarak değil aynı zamanda rıza ve birlik üreterek “politik toplum ve sivil toplum arasında denge” kuran bir aygıt olarak görmesiydi. Gramsci (1971, s. 56)’nin sözleriyle:

... Devlet, politik toplum ile sivil toplum arasındaki denge olarak değil (ya da bir toplumsal grubun sözde özel örgütlenmelerle kilise, sendikalar, okullar vb. diğer bütün ulusal toplum üzerinde uyguladığı hegemonya) genellikle politik toplum (veya diktatörlük veya kitleleri özgül tipte üretim ve verili bir anda spesifik bir ekonomi ile uyumlu hale getiren cebri aygıt) olarak anlaşıl[ır]....

Gramsci düşüncesinin anahtar kavramı hiç kuşkusuz hegemonyadır.⁶⁷ Hegemonya “entelektüel, ahlaki ve politik liderlik ile hâkim sınıfların tabi sınıfların “aktif rızanın” yeniden üretimini ve başarılı seferberliğini içerir.” (Jessop, 1982, s. 148). Hegemonya çerçevesinde rıza kazanımı basitçe “endoktrinasyon” ya da “yanlış bilinç” kavramları etrafında düşünülmemelidir. Hegemonya, hâkim sınıfların uzun erimli çıkarları ile tabi sınıfların kısa erimli çıkarlarını, hassas ve kırılğan, ancak göreceli olarak istikrarlı politik uzlaşmalar üzerinden uzlaştırma yeteneğine gönderme yapar. Burada tabi sınıflar salt maddi tavizler üzerinden değil; “ulusal-popülere” referansla entelektüel ve ahlaki bir liderlik üzerinden de seferber edilir. Bu seferberlik, etik-politik ve ideolojik pratikler, inançlar, değerler, “ortak duyu”, belirli davranış kalıpları ve popüler kültüre referansla da sağlanır (Jessop, 1982, s. 148). Hegemonya, yukarıdaki alıntıda gösterildiği üzere özgül olarak sivil toplum içinde sözde “özel alanda” kiliseler, sendikalar, okullar aracılığı ile inşa edilir. O halde şu gerçeğin altını çizmek gerekir: Hegemonyanın, toplumsal formasyonun bütünlüğü içinde maddi ve düşünsel boyutlarıyla ekonomik, politik, ideolojik, kültürel alanların her birinde imal edilmesi gerekir. Bu sürecin ucu açıktır ve sonucu olumsuzdur.

Yukarıda *18 Brumaire*'de gösterildiği üzere Marx, burjuva parlamenter sistem ve Cumhuriyet'in burjuva tahakkümünü muazzam şekilde kuvvetlendirdiğini söylemişti. Marx, ayrıca bu sistemin paradoksal bir şekilde aynı zamanda burjuvazi açısından çok ciddi bir tehlike potansiyelini de bağrında taşıdığını, tam da bu çelişkiden Bonapartizmin doğduğuna dikkat çekmişti. Gerçekten de burjuva parlamenter sistem, genel oy, siyasi partiler, seçimler ve parlamento yoluyla burjuva hegemonyasının organik bir şekilde tesis edildiği bir sistemdir. Gelgelelim bu hegemonya esnek ve uzun erimli olmakla birlikte aynı zamanda çelişkili ve kırılğandır. Burjuvazi, hegemonyasını tesis edebilmek için liberal anayasal özgürlüklere dayanarak özerk bir sınıfsal güç haline gelebilmeliydi. Ancak buradaki kilit nokta, “özgürlüklerin savunucusu” olması hasebiyle kendi sınıfı için istediği özgürlükleri zoraki olarak başka sınıflara da tanınmasına razı olmak zorunda kalmasıdır. Bu şu anlama gelir: burjuvazinin “ahlaki, ideolojik, politik” liderlik yapabilmesinin diyeti diğer sınıfların özerk parlamenter sistem içinde örgütlenebilme özgürlüğüne sahip olmasıdır. Bu bakımdan, burjuvazi açısından burjuva demokratik cumhuriyet mükemmel değil ancak kötünün iyisi bir sistem olarak tercih edilebilir. Zira güç

⁶⁷ Kavramın tarihsel serüveni ve kimler tarafından nasıl kullanıldığını görmek için (Bkz., Anderson, 1988).

dengelerinin burjuvazi aleyhine değişmesi-sınıfsal mücadelelerin maddi ve manevi düzeyleri ile ilişkili olarak-her zaman mümkündür. O halde hegemonya kendi içinde çelişkili bir kavramdır. Gluckmann (1980, s. 57) hegemonyanın bu niteliğini şu şekilde açıklıyor:

Gramsci için, yine de hegemonyanın etkileri bir hayli çelişkilidir. Bir sınıf ne kadar otantik olarak hegemonik olursa, muhalif sınıfların örgütlenme ve kendini özerk bir sınıf gücü haline getirme imkânına o kadar müsaade eder.

Gramsci hegemonya sorunsalı bağlamında aydın kavramını da yeniden formüle etti. Gramsci, öncelikli olarak sınıftan kopuk, özerk bir toplumsal kategori olarak aydın kavramını bir “mit” olduğu gerekçesiyle reddetti (Carnoy, 2014, s. 114). Her sınıf kendisi ile birlikte yeni bir aydın grubu var eder. Örneğin, kapitalist girişimci, “endüstri teknisyenini”, iktisatçıyı, hukukçuyu yaratır. Her aydın grubu temsil ettiği sınıfa bir anlam ve bütünsellik kazandırır:

Ekonomik üretim dünyasının temel bir işlevinin özgün alanında vücut bulan her toplumsal grup kendisi ile birlikte, organik olarak, sadece ekonomi alanında değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanda da kendisine türdeşlik ve farkındalık katan bir ya da daha fazla aydın tabakası yaratır (Gramsci, 1971, s. 5).

Aydınlar, mensup oldukları sınıfın çıkarları, kimliği, dünya görüşü, beğenileri, kanıları, kültürü, ortak duygusu vb. “paket programlar” halinde sistematikleştirerek kitlelerin sindirebileceği hale getirir. Ayrıca, belirli bir sınıf konumunda hayatını sürdürenlerin “tutarsız” ve “paramparça duygularını”, bu konumdan nasıl göründüğünü tutarlı ve akla dayanan bir açıklamasına dönüştürecek olan yine bu aydınlardır (Crehan, 2006, s. 189). Aydınların toplumsal işlevi bağlı olduğu sınıfın vizyonu doğrultusunda insanları örgütlemek, yönetmek, yönlendirmek, eğitmek ve peşine takmaktır. Bu bağlamda, aydınlar salt teknik anlamda profesyonel uzmanlar olarak görülemez; daha geniş bir bağlamda sosyo-politik bir işlev görürler. “*Egemen grubun ‘vekilleri’ olan aydınlar, toplumsal hegemonyanın ve siyasi hükümetin ikincil işlevlerini yerine getirirler.*”(Gramsci, 1971, s. 12).

Gramsci aydınların tarihsel işlevini göz önünde bulundurarak “geleneksel aydınlar” ile “organik aydınlar” arasında bir ayrıma gider. Geleneksel aydınlar, politik etkileri giderek azalmakta olan kendi sınıflarından belirli bir momentte koparlar. Bu nedenle kendilerini sınıflardan bağımsız, onların üstünde özerk aktörler olarak görmeye başlarlar. Örneğin, feodal dönemde Kilise [*ecclesiastics*] toprak aristokrasisine “organik” olarak bağlıydı. Önemli dini, ideolojik, ahlaki işlevler

üstlenmişti. Uzun yüzyıllardan sonra bunların otoritesine karşı idarecilerden, akademisyenlerden, bilim insanlarından ve teorisyenlerden oluşan yeni seküler nitelikli bir *noblesse de robe* [cübbe soyluluğu]⁶⁸ grubu tarafından meydan okundu. İşte bu “geleneksel aydınlar” sahip oldukları idari ve bilimsel meziyetlerle tarihsel süreç içinde bir *esprit de corps* [birlik duygusu] geliştirdiler ve kendilerini hâkim sınıftan bağımsız ilan ettiler. Tarihsel nedenlerle temsil ettikleri sınıflarla bağları zayıflayan ya da tamamen ortadan kalkan bu aydınlar “geleneksel aydın” kategorisini oluştururlar. İdealist felsefe bu “toplumsal ütopyayı”, bağımsız aydın imajını besledi. Öte yandan, geleneksel aydınlar ekseriyetle kırsal bölgelerde papaz, avukat, noter, öğretmen-çoğunlukla küçük burjuvaziye eklenilerek-kırsal kitle ile devletin idari aygıtı arasındaki bağlantıyı kurarak önemli bir “sosyo-politik işlevi” yerine getirir (Gramsci, 1971, s. 14). “Organik aydınlar” ise tarihsel olarak yeni ortaya çıkan ya da sınıfsal etki bakımından yükselişe geçen sınıflar tarafından yaratılır ve bu sınıflara organik olarak bağlanır. Kentsel bölgelerdeki organik aydınlar büyük oranda burjuvazinin çekim alanına girer. Burjuvazinin liderlik ettiği kentsel değerler, bilim, sanat, hukuk, kültür, estetik, medeniyet gibi alanlarda kent sakinlerinin ideolojik-pedagojik yönlendirme işlevini üstlenir. Modern siyaset içinde organik aydınlar en belirgin şekilde siyasal partiler içinde organize olurlar. Herhangi bir sınıfı temsil eden bir siyasal partinin temel görevi “geleneksel aydınlar” ile “organik aydınları” aynı çatı altında buluşturmadır (Gramsci, 1971, s. 15). Gramsci’nin bu tarihsel aydın çözümlemesinden çıkarılacak siyasal ders, işçi sınıfının kendi “organik aydınlarını” yaratmak zorunda olmasıdır. İşçi sınıfı, kendi öncü partisi içinde “geleneksel aydınlar” ile “organik aydınları” bir araya getirerek kitlenin işçi sınıfı hegemonyası doğrultusunda şekillendirilmesi görevini ifa etmelidir.

Aydınların işlevi aynı zamanda üretim ilişkileri ile üretimin toplumsal ilişkileri, başka bir deyişle ekonomik ilişkiler ile sivil toplum ve devlet ilişkilerini bir “tarihsel blok” meydana getirecek şekilde uyumlulaştırmaktır. Aydınların görevi üretimin maddi koşulları ile bunlara uygun bir politik-ideolojik üst yapının birbirine uyumlu hale getirilmesidir. Bu bakımdan aydınlar “alt yapı” ile “üst yapı” arasında bir zank görevi görmektedir. Bu bağlamda, Gramsci’nin Hegelci “bütünlük” arayışı aşikârdır: içerik ve form, alt yapı ve üst yapı, devlet ve sivil toplum kavramları metodolojik

⁶⁸ *Ancien Régime* altındaki Fransa’da dük, baron, kont vb. soylulara göre daha düşük bir toplumsal statüye sahip topluluk. Cübbe soyluluğu daha ziyade belirli bir mesleki fonksiyon etrafında oluşturulmuştur. Önemli bürokratik görevleri ifa eden iyi eğitilmiş bu kişilerin işgal ettiği pozisyon babadan oğula geçerdi. Gramsci’ye göre bu topluluk belirli bir aydın kategorisi oluşturmaktaydı.

olarak ayrılırken politik olarak sürekli birleştirilmeye çalışılmaktadır. Gramsci eleştirel gerçekçi bir anlamda materyal ve düşünsel olanın ontolojik bütünlüğünü teorik olarak da göstermek istemiştir. Marksist sorunsal içinde bu durum “materyal” üretim ilişkileri ile “düşünsel” politik, ideolojik, kültürel ve hukuki ilişkiler arasındaki bağlantıları gösterebilmektir. Bu hem ekonomist Marksizmin kaba pozitivist materyalizmine hem de Croce’nin Hegelci idealizmine karşı bir hamledir. Gramsci materyal olan ile düşünsel olan arasındaki bağı “tarihsel blok” kavramı ile kurar. Gramsci (1971, s. 366)’ye göre “*yapılar ve üst-yapılar bir ‘tarihsel blok’ oluşturur. Başka bir deyişle, üstyapıların karmaşık, çelişkili, uyumsuz birliği, üretimin toplumsal ilişkilerinin birliğini yansıtır.*” Buna göre tarihsel blok, ekonomik moment ile toplumsal, politik, ideolojik, kültürel, hukuki vb. diğer momentler arasındaki yapısal, çelişkili ve olumsal uyumdur. Bu bakımdan Forgacs (2012, s. 513)’ın “tarihsel bloğun” “yanlış bir şekilde ileri sürüldüğü gibi, basitçe bir toplumsal güçler ittifakını değil” yapı ile üstyapının, kuram ile pratiğin, aydınlar ile kitlelerin diyalektik birliğini göstermek için kullanıldığı uyarısı yerindedir.

Tarihsel blok ekonomik, teknolojik, sosyolojik ya da tarihi herhangi bir belirlenim sonucu oluşmaz; daima değişken sınıfsal güç ilişkileri çerçevesinde meydana gelir. Bu anlamda, siyasal güç dengeleri mevcut siyasal konjonktürün şekillenmesinde tayin edici faktördür. Öyle ki “siyaset sanatının” kendisinin amacı güç dengelerini değiştirmek için inisiyatif almaktır. Burjuvazi, hegemonyasını tesis edebilmek için diğer sınıflarla diyalog halinde olmalıdır. Hegemonya basitçe egemen sınıfın tabi sınıflar üzerinde sınırsız keyfi eylemleri anlamına gelmez. Egemen sınıf hegemonik olabilmek için, kendi çıkarını liderlik ettiği tabi sınıfların çıkarı gibi gösterebilmeli, ödünler vermeli (kendi uzun erimli temel çıkarlarından taviz vermeden), pazarlık yapmalı ve kırılğan da olsa tabi sınıflarla daima bir uzlaşa sağlamak zorundadır. Gramsci’nin “kararsız uzlaşa dengesi” [*unstable equilibria*] olarak adlandırdığı bu durum sürekli tavizler, anlaşmazlıklar vb. yoluyla kurulur:

...Devlet yaşamı, esas grubun ve tabi grupların genel çıkarları arasındaki “*kararsız uzlaşa dengesinin*” (hukuki düzlemde) sürekli oluşumu ve ortadan kalkması olarak düşünülmektedir-denge içinde hâkim grubun çıkarları-dar ekonomik korporatif çıkarlarının dışında- ancak bir noktaya kadar üstün gelir (Gramsci, 1971, s. 182).

Güç ilişkilerine siyasal müdahale biçimleri evrensel, tarihsel ve toplumsal bağlamlar üstü olamaz. Farklı tarihsel ve coğrafi bağlamlarda (özellikle farklı ulus devletlerde) güç ilişkilerinin matrisi farklı etmenler tarafından belirlenir. O halde

siyasal eylem özgül tarihi, coğrafi, sosyolojik vb. koşulları dikkate almak zorundadır. Gramsci devrimci teori ve pratiğini bu ilkelere dayandırmıştır. Gramsci'ye göre 1870'lerden sonra devletin kurumsal mimarisinde ve modern yönetim tekniklerindeki değişikliklere koşut olarak devrimci strateji de değişmiştir (değişmiş olması gerekir). Devletin askeri, idari, hukuki olarak burjuva sivil topluma nüfuz etme kapasitesinin artması, burjuva sivil toplumun kendi içerisindeki farklılaşmalar (sınıfsal olan ve olmayan) yeni devrimci stratejileri gündeme getirmiştir. Gramsci'nin ortaya koyduğu şekliyle devlete cepheden ve doğrudan bir saldırı anlamına gelen "cephe savaşı" yerini devlet ve sivil toplum içinde yalnızca savaş anında değil; esas olarak barış zamanında sürekli olarak uygulanması gereken manevra savaşına bırakmıştır:

1870'den sonraki dönemde Avrupa'nın kolonyal genişlemesiyle birlikte... devletin içsel ve dışsal ilişkileri çok daha karmaşık ve yoğun hale geldi. 1848'ci "Kesintisiz Devrim" formülü genişledi ve siyaset bilimi içinde "sivil hegemonya" formülü tarafından aşıldı. Aynı şey askeri sanatta olduğu gibi siyaset sanatında da gerçekleşti: manevra savaşı gideren artan oranda mevzi savaşı haline geldi ve denebilir ki bir devlet bir savaşı barış zamanında teknik ve özenli bir şekilde hazırlandığı müddetçe kazanabilecek hale geldi (Gramsci, 1971, s. 243).

Ekim Devrimi'nin eşi benzeri görülmemiş başarısı onu ilk anda diğer ülkelerdeki sosyalistlerin de izlemesi gereken bir model haline getirdi. Ancak Gramsci bunun mümkün olamayacağını belirli teorik ve kavramsal öncüllerle ortaya koydu. Gramsci'nin teorik ve politik çabası, Ekim Devrimi'ni takiben Batı'da, ileri kapitalist toplumlarda yapılacak devrimin politik stratejisi etrafında şekillenmiştir. Gramsci, soyut düzeyde ekonomi-politiğin yasalarına değil; somut düzeylerde, özgül tarihsel ve coğrafi bağlamlarda sosyalist devrimin pratik olarak nasıl gerçekleştirilebileceğine odaklanmıştı. Bu bakımdan hegemonya sorunsalının kavranması devrimci strateji açısından hayati bir önem taşımaktadır. Gramsci'nin tahlillerine göre Bolşevik Devrimi başarısını despotik bir devlet aygıtına, gelişmiş bir sivil toplumun yokluğuna ve despotik devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin bir hegemonya ilişkisi değil de bir tahakküm ilişkisi olmasına borçluydu. Batı Avrupa'da burjuva hegemonyası geniş sivil toplum içinde farklı kurum ve ilişkilerle güvence altına alındığı ve Doğu'da örneğin Çarlık Rusyası'nda sivil toplum gelişmemiş olduğu için devrimin yol haritası farklı olacaktır:

Rusya'da devlet her şeydi, sivil toplum ilkel ve jelinimsiydi; Batı'da, devlet ve sivil toplum arasında muntazam bir ilişki vardı ve devlet sarsıntı geçirdiğinde sağlam bir sivil toplum yapısı derhal kendini gösterirdi. Devlet, arkasında güçlü bir kale ve siper sisteminin bulunduğu dıştaki bir hendektir sadece.... (Gramsci, 1971, s. 238).

Devlet ve sivil toplum ilişkisinin çok farklı olduğu iki farklı coğrafyada devrimci strateji de farklı olacaktır. “Devletin her şey” olduğu Doğu’da “manevra savaşı” (cephe taarruzu) yoluyla devlet aygıtının ele geçirilmesi sosyalist devrim için yeterliyken; güçlü ve yaygın bir sivil toplum ile karakterize edilen Batı’da ancak uzun erimli bir “mevzi savaşı” aracılığıyla işçi sınıfı hegemonyası kurulabilir. Askeri terminolojiden alınma bu kavramlar, devlet sivil toplum ilişkisi ve hegemonya sorunsalı çerçevesinde kullanılmaktadır. Modern kapitalist devlet aygıtının ele geçirilmesi *ipso facto* sınıf hegemonyasının inşası için yeterli değildir. Proletarya, hegemonyasını sivil toplum içinde de inşa etmek zorundadır. Modern devlet içinde mevzi savaşı esastır ve manevra savaşı ancak uzun erimli mevzi savaşı içinde “taktiksel bir kerte” olarak anlamlı olabilir (Sasson, 1987, s. 199). Mevzi savaşı “geri kalmış ülkeler” için değil “modern devlete” özgü bir stratejidir (Gramsci, 1971, s. 243). Batı’da sivil toplum, devletin etrafını saran bir tabaka anlamına geldiğinden mevzi savaşı bir karşı hegemonya inşası ile sivil toplum içinden devlet aygıtının kuşatılmasını içerir (Carnoy, 2014, s. 110). Mevzi savaşı uzun erimli bir stratejidir ve meşakkatli bir süreci öngörür; ancak “mevzi savaşı bir kere kazanıldı mı kesinlikle belirleyicidir”(Gramsci, 1971, s. 239). Mevzi savaşı, salt ekonomik ya da politik düzeylerde değil; ideolojik ve kültürel düzeylerde de verilmelidir. Yapılması gereken burjuva hegemonyasına karşı işçi sınıfını bilinçlendirerek yeni norm, kültür, kimlik ve “ortak duyu” etrafında proleter hegemonyayı yaratmaktır.

Gramsci kendi döneminde Marksist hareket içinde yaygınlaşmış olan ekonomist, araçsal ve özcü devlet analizlerine karşı sofistike bir devlet ve devlet erki teorisi için Hegel’e ve İtalyan idealistlerine döndü (Neocleous, 1996, ss. 33–34). Kaba ekonomist “alt yapı-üst yapı modeline” karşı Hegel’e dönerek devlet (politik toplum), sivil toplum kavram çiftlerini analizi içine dâhil etti. Yine de ekonomik ilişkiler olarak alt yapı kavramından tamamen vazgeçmedi. Böylece Gramsci özgün bir şekilde üçlü bir kavramsal kategori ile çalıştı: alt yapı olarak ekonomi, üst yapının iki farklı momenti olarak sivil toplum ve politik toplum (devlet). Altı çizilmesi gereken nokta Gramsci’nin sivil toplumu Marx ve Hegel’den farklı olarak salt bir ihtiyaçlar alanı, ekonomi-politiğin alanı ya da ekonomik alt yapı ilişkilerinin alanı olarak görmediğidir. Zira Gramsci için ekonomi alt yapı olarak varlığını sürdürürken sivil toplum ve devlet üst yapı momentleridir. Gramsci (1971, s. 244)’ye göre “*Devlet, yönetici sınıfın sadece haklı çıkardığı ve sürdürdüğü tahakkümün değil; yönettiklerinin aktif rızasını kazanmayı başardığı ve pratik ve teorik aktivitelerin tüm kompleksi[dir.]*”

Gramsci, araçsal ve özcü devlet analizlerini reddetmekle birlikte devletin bir sınıf devleti olduğunu ve içinde burjuva hegemonyasının dolaşımını sağlayacak ekonomik, politik, ideolojik, kültürel, ahlaki vb. çerçeveyi “ulusal-popüler” adına ürettiğinin ve yeniden ürettiğinin farkındaydı. Ancak bu çerçevenin içinde burjuva hegemonyasının oluşum ve dolaşımı sınıfsal güç dengelerine bağlıdır ve kendiliğinden gerçekleşmez. Burjuvazinin, kendi ekonomik-korporatif çıkarlarının ötesine geçerek politik-hegemonik çıkarları ile tabi sınıfların ekonomik-korporatif çıkarlarını birleştirmesi gerekir. Hegemonya ancak bu şekilde kurulabilir. Devlet, burjuva hegemonyası için “uygun” bir alan ve çerçeve yaratır ancak bunun başarılabilmesi tamamen burjuvazinin özerk sınıfsal güç olarak eyleme kapasitesine bağlıdır. Tam da bu nedenle devlet, otomatik ve dolaysız olarak burjuvazinin aracı değildir. Bu bakımdan Gramsci’nin devletin araçsal kavramsallaştırmasının ötesine geçtiği söylenebilir (Sasson, 1987, s. 119).

Kapitalizmin içsel “yasaları” (kâr oranının düşme eğilimi yasasında olduğu gibi) uyarınca kaçınılmaz olarak çökeceğini savunan İkinci Enternasyonal’in ekonomist mirasına karşı Gramsci, krizlerin karmaşık, çok etmenli ve çok aktörlü süreçler olduğunun altını çizmiştir. Krizler esas olarak iktisadi düzeyde değil; politik-ideolojik düzeyde ele alınır. Gramsci krizleri de kendi arasında farklı düzeylere ayırarak “temsiliyet krizi”, “otorite krizi”, “hegemonya krizi” ve “organik kriz”i tanımlamıştır. “Temsiliyet krizi”, temsilci ile temsil edilen arasındaki temsil ilişkisinin ortadan kalktığı momentlerde ortaya çıkar. Özellikle siyasal partilerin sınıfsal tabanlarından kopması temsiliyet krizinin başat koşulunu oluşturmaktadır:

Tarihsel yaşamlarının belirli bir noktasında, toplumsal sınıflar geleneksel partilerinden koparlar. Diğer bir deyişle, geleneksel partiler kendilerine özgü örgütlenme biçimi içinde, onları oluşturan, temsil eden ve liderlik eden kendilerine özgü insanlar ile birlikte, artık kendi sınıfı (ya da sınıf fraksiyonu) tarafından tanınmazlar. Böyle krizler oluştuğunda, hemen ardından gelen durum kırılma ve tehlikelidir; çünkü şiddet içeren çözümlere ve karizmatik “kaderin adamı” tarafından temsil edilen bilinmez güçlerin eylemlerine kapı aralar (Gramsci, 1971, s. 210).

“Otorite krizi” ise “yönetici sınıfın” liderlik etmede başarısız olduğu, rıza faktörünün ortadan kalktığı durumlarda tahakküme meyletmesi sonucu ortaya çıkar. Krizler, eski ile yeni arasındaki geçiş dönemleridir. Krizler otomatik olarak ortaya çıkmadığı gibi, kriz anlarında kendiliğinden değil; politik inisiyatifle çözülür. Bu bakımdan örneğin ekonomik krizler öznel politik pratiklerin müdahalesi olmadığı takdirde dönüştürücü bir potansiyel kazanamaz (Sasson, 1987, s. 187). Krizler hem

yok oluş hem de yeniden organizasyon anlamına gelmektedir. Egemen sınıf ancak tüm toplumu ileriye götürecektir “evrensel bir amaca” hizmet ettiğinde hegemonik olabilir. Aksi takdirde “keyfi” amaç ve eylemler ister istemez otoriteye ve zora dayalı yönetim formları ile sonuçlanır (Glucksmann, 1980, ss. 57–58). Krizler, siyasal partilerin, aydınların, devletin kurumsal mimarisinin, sivil toplum ve politik toplumun birbirleri ile olan ilişkisinin yeniden organizasyonu için fırsatlar yaratır. Kriz eskinin öldüğü yeninin doğmadığı anlardır. Böyle durumlarda:

Eğer yönetici sınıf oydaşmasını yitirirse, başka bir deyişle artık ‘önder’ değil, sadece ‘egemen’ ise, sadece cebri güç ifa ediyorsa, bu tam da büyük kitlelerin geleneksel ideolojilerinden koptuğu ve bundan böyle eskiden inandıklarına inanmadıkları, vb. anlamına gelir. Kriz, tam olarak eskinin öldüğü ve fakat yeninin doğmadığı gerçeğine bağlıdır (Gramsci, 1971, ss. 275–276).

“Temsil krizi” ve “otorite krizi” daha genel bir “devlet krizinin” ön evreleri olarak görülebilir. Gramsci, “devletin genel krizi” ile “hegemonya krizini” eş anlamlı olarak kullanır. Hegemonya krizi, yönetici sınıfın geniş kitlelerden rıza devşirmekteki başarısızlığı ile çeşitli sınıfların ani toplumsal siyasallaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar:

Ve içerik; ya yönetici sınıfın geniş kitlelerin rızasını (örneğin savaş) talep etmede ya da zorla almak için gösterdiği politik girişimin başarısızlığa uğraması; ya da büyük kitlelerin (özellikle köylülerin ve küçük burjuva aydınların) aniden politik pasiflik durumundan belirli bir aktiflik haline geçmesi ve birlikte ele alındıklarında organik olarak formüle edilmeseler de devrime varacak talepler ortaya atmaları nedeniyle oluşan *yönetici sınıfın hegemonya krizidir...* tam olarak *hegemonya krizi* ya da *devletin genel krizidir* (Gramsci, 1971, s. 210). [vurgu bana ait]

Organik kriz, sosyo-ekonomik maddi koşullar ile uzun erimli sınıf mücadelelerinin karmaşık ilişkisi içinde meydana gelir. Kendisi de sınıf mücadelelerinin sonucu olan ekonomik krizlere politik ve ideolojik krizler eşlik ettiğinde organik kriz ortaya çıkar. Organik kriz, hâkim sınıfların yeni bir partide, dönüşen devlet mimarisi içinde, yeni bir hegemonik vizyon ile birliğini sağlayabilmesi adına bir fırsat anlamına da gelebilir. “*Organik kriz en başta bir bütün olarak devletin: integral devletin (diktatörlük ve hegemonya) krizidir.*” (Glucksmann, 1980, ss. 99–100). Organik kriz, alt yapı ve üst yapının uyumsuz hale gelmesi, politik toplum ile sivil toplumun birbirinden kopması anlamlarına da gelebilir (Glucksmann, 1980, s. 100).

Gramsci’nin özgün katkılarından birini “devrimsiz devrim” ve “devrim-restorasyon” olarak tarif ettiği “pasif devrim” kavramı oluşturur (Gramsci, 1971, s.

59). Pasif devrimde siyasal liderlik yapması gereken grubun kendisine devlet liderlik yapar (Gramsci, 1971, s. 105). Gramsci, *Risorgimento* Dönemini⁶⁹ ve Avrupa'daki tüm tarihsel gelişmeleri bir pasif devrimin sonucu olarak okur (Sassoon, 2012b, s. 140). *Risorgimento*, klasik burjuva devrim modeli olarak görülen Jakoben Fransız Devrimi karşısında pasif devrim örneği olarak gösterilir (Glucksmann, 1980, s. 54). Buna göre Fransız Devrimi'nde burjuvazi tabi sınıfları seferber ederek ve aktif bir şekilde onları yönlendirerek devrimin gerçekleşmesine önderlik ederken, İtalya'da burjuvazi tarihi önderlik vasfını muhtelif nedenlerle gerçekleştirememiştir. İtalyan burjuvazisinin ekonomik bir dönüşümü yönlendirmedeki yetersizliği, ekonomik hegemonya eksikliği sonucu pasif devrim "üst yapıda devrim" şeklinde cereyan etmiştir (Glucksmann, 1980, ss. 54–55). Burjuvazinin hegemonya kapasitesindeki yetersizlik sonucu genişleyen devlet "*kitle hareketinin gelişmesinin daima bir tehdit olduğu durumun bir ürünüdür.*" (Sassoon, 2012a, s. 107). Pasif devrim, tabi sınıfların özerkleşmesine engel olacak şekilde üretim güçleri ve ilişkilerinin tedrici olarak genişletilmesi ve dönüştürülmesi anlamına gelir. Pasif devrim stratejisinde tabi sınıflar politik olarak dışlanırken ekonomik olarak içerilmeye çalışılmaktadır. Pasif devrim, devletin genişlediği, kitlelerin siyasal sürece katılımının ve süreç üzerindeki belirleyiciliğinin azaldığı, devrimci değil reformist bir dönüşüme tekabül eder (Sassoon, 2012b, ss. 138–139). Burjuva hegemonyasının türlü nedenlerle zayıfladığı durumlarda işçi sınıfı taleplerinin kiminin ekonomik korporatif düzeyle sınırlı olmak koşulu ile kabulü ve politik-hegemonik örgüt ve taleplerin etkisiz hale getirilmesi pasif devrimi karakterize eder (Sassoon, 2012b, ss. 142–143). Pasif devrimin çeşitli formları vardır. 1930'larda, ABD'de *New Deal* [Yeni Anlaşma], İtalya'da faşizm pasif devrim stratejisinin farklı örnekleridir.

Sezarizm, pasif devrim kavramı ile yakından ilişkilidir. Ayrıca, Marx'ın Bonapartizm kavramından da önemli izler taşır. Sezarizm, tıpkı Bonapartizm gibi verili bir konjonktür içinde politik güç dengelerinin aldığı özgül bir biçimin sonucu olarak ortaya çıkar. Sezarizm, sınıfsal güçlerin yenişemeyecekleri bir durumun uzun süreli olduğu takdirde tüm tarafların yıkımı ile sonuçlanabileceği bir "dehşet dengesi" durumunu tanımlar:

⁶⁹ "Yeniden canlanma", "yeniden dirilme" anlamlarına gelen *Risorgimento* farklı şehir devletlerinin İtalya Krallığı altında; sosyal, kültürel ve politik birleşimini ifade eder. Formel birleşme süreci 1871 yılında Roma'nın başkent olması ile sonuçlanmıştır.

Sezarizm'in uyuşmazlık içindeki güçlerin birbirini katastrofik bir biçimde dengelediği bir durumu ifade ettiği söylenebilir; başka bir deyişle birbirlerini öyle dengelemişlerdir ki uyuşmazlığın devamı ancak her ikisinin karşılıklı yok oluşu ile sona erer (Gramsci, 1971, s. 219).

Kilitlenmiş bir politik sistemin yardımına anahtar vazifesi görececek bir üçüncü güç odağı koşar. Sezarist çözüm, ibreyi belirli bir sınıf lehine -çoğunlukla tahakküm ile- çevirebilecek ve mevcut sınıfsal Gordion düğümünü çözecek bir “büyük adam” (Julius Caesar, Napolyon I, Napolyon III, Cromwell vb.) öngörür. Gramsci, Marx'tan farklı olarak farklı devlet tipleri ve siyasal amaçlar bakımından Sezarizm'in ilerici (Julius Caesar ya da Napolyon I de olduğu gibi) ve gerici (Bismarck ve Napolyon III) versiyonlarını birbirinden ayırır (Gramsci, 1971, s. 219). İlerici Sezarizm, “bir tip devletten diğerine geçişi” ve “devrimi temsil ederken”; gerici sezarizmde “bir devlet tipinden diğerine geçiş yoktur” ve evrimci bir hat izlenir (Gramsci, 1971, s. 222). Gramsci, faşizmi de modern dünyaya ait bir Sezarizm formu olarak okur. Ancak, modern öncesi döneme nazaran önemli bir farklılık, siyasetin kitleleşmesi (partiler, sendikalar vb.) ile Sezarizmin, akut hale gelen burjuvazi-işçi sınıfı çelişkisine cevaben güç dengelerini yeni bir form altında kitle seferberliği ile kurmaya girişen faşizm biçimini almasıdır (Forgacs, 2000, ss. 246–249; Glucksmann, 1980, ss. 312–314).

Gramsci devlet ve sivil toplum ilişkisini birbiriyle ilişkili üç farklı biçimde ortaya koymuştur (Anderson, 1988). Bu üç farklı ilişki biçimi şöyle sıralanabilir: *karşıtlık*, *içerme* ve *özdeşlik* (Carnoy, 2014, s. 100; Neocleous, 1996, s. 38). Bunlardan *birincisine* göre devlet ve sivil toplum karşıtlık halindedir. Dar anlamda devlet, hükümet ve devlet aygıtına (ordu, polis, idare ve bürokrasi) gönderme yapar ve sınıf tahakkümünün ekonomik ve politik çekirdeğini ifade eder (Glucksmann, 1980, s. 92). Sivil toplum ise egemen sınıfın, etik-politik, ideolojik ve kültürel hegemonyasını ürettiği alandır. *İkincisine* göre devlet sivil toplumu kuşatmaktadır. Bu devletin, sivil toplum+politik toplum olarak, “integral” bir şekilde formüle edildiği versiyondur. Bu tanımda, hegemonya rıza ve zor karşıtlığı olarak değil bunların “sentezi”, “zor zırhıyla korunmuş hegemonya” olarak anlaşılır. Hegemonya, “sivil hegemonya” olarak sivil toplum içinde ve “siyasal hegemonya” olarak devlet katında üretilir (Carnoy, 2014, s. 100). *Üçüncüsüne* göre ise “sivil toplum ve devlet aynı şey olduğundan” (Gramsci, 1971, s. 160) sivil toplum ve devlet özdeştir. Hegemonyanın devlet ve sivil toplumun hangisinde üretildiği önemli değildir. Devlet (zor) ve sivil toplum (rıza) birbirinden ayrılamayacak şekilde kaynaşır. Althusser bu son formülasyon ışığında “devletin zor

aygıtları” ile “devletin ideolojik aygıtları” kavramsallaştırmasını oluşturmuştur (Carnoy, 2014, s. 101).

Gramsci çalıştığı kavram çiftlerinde, (sivil toplum ve devlet, hegemonya ve diktatörlük, rıza ve zor) Croce ve liberallere karşı bunlar arasında herhangi bir organik ayrımı; Gentile ve faşist düşünörlere karşı da bunların birbirlerine indirgenebilirliğini reddetti (Glucksmann, 1980, s. 93). Gramsci (1971, s. 271)’ye göre Croce, sivil toplumu politik toplumdandır; hegemonyayı ve diktatörlükten ontolojik olarak ayırırken, Gentile, sivil toplumun politik toplumdandır; hegemonyanın diktatörlükten ayrılamayacağını ve zor ve rızanın basitçe aynı şey olduğunu ileri sürüyordu. Oysa devlet ve sivil toplum ne liberallerin iddia ettiği gibi ontolojik olarak birbirinden ayrıdır; ne de faşistlerin iddia ettiği gibi birbiri içinde tam olarak çözünebilir. Bu bakımdan “genişlemiş bir devletin” sivil toplumu kuşattığı, hegemonyanın hem sivil toplumdaki hem de devlet katındaki mücadeleler sonucu imal edildiği, devlet ve sivil toplumun metodolojik olarak ayrıldığı ikinci tanımın devlet ve (burjuva) sivil toplum ilişkileri açısından yol gösterici bir rolü olabilir (Carnoy, 2014, s. 101).

Bu totaliter (yutucu) değil integral (tümleyici) anlamda “genişlemiş devlet” tanımı aynı zamanda “genişlemiş hegemonya” kavramını zorunlu kılar. “*Parlamentar rejimin klasik alanında, hegemonyanın ‘normal’ işleyişi birbirini dengeleyen zor ve rızanın kombinasyonu ile nitelenir.*” (Gramsci, 1971, s. 80). Böylece hegemonyanın basitçe rıza değil; ancak zor ve rızanın kombinasyonunu ifade ettiği ortaya çıkar. “*Başka bir deyişle, hegemonya sorunu zor veya rıza ile değil; zor ve rıza ile ilgilidir.*” (Neocleous, 1996, s. 42) Buradan şuna ulaşılır: devlet aygıtı kurumsal anlamda en önemli zor işlevlerini yerine getiriyorsa, o halde “*hegemonya devletin de bir işlevidir.*” (Neocleous, 1996, s. 41).

Gramsci’de rıza ve zorun bütünselliğinin ve genişlemiş devletin hegemonya işlevinin vurgulanması önemlidir. Aksi takdirde dar bir kavramsallaştırma içinde, zor devlete, rıza sivil topluma özgü olgular olarak kabul edilir. Böyle olunca bütün ilgi sivil toplum içinde hegemonya kurmaya ayrılır. Bu yaklaşım, zor ve rızayı birbirinden ayırarak hegemonyayı rızaya indirger. Başka bir ifadeyle, hegemonya, iki momentinden (zor ve rıza) yalnızca biri olarak görölmeye başlanır. Hegemonya rıza ile eş anlamlı kılındığından tüm siyasal süreçler rızanın, söylemsel, ideolojik, kültürel

vb. inşası ile sınırlanır ve devlet ile zor momentleri analizden tümüyle çıkarılır.⁷⁰ Öte yandan bu yaklaşım hegemonyanın sivil toplumun tamamını kapsadığını ima etmektedir; başka bir ifadeyle burjuva sivil toplumun tüm üyeleri kendilerine sunulan kültürel-ideolojik temaları aynen kabullenmektedir. Oysa hegemonya (zor ve rıza kombinasyonu olarak) çelişkili ve tamamlanmamış bir süreci ifade eder. Hiçbir tarihsel momentte hegemonya toplumun bütününe kapsayamaz; o halde şu meşru soru gündeme gelir: Rızası alın(a)mayanlar ne olacaktır? Cevabı Gramsci'den türetmek mümkün. “Kendiliğinden rızanın” kazanılamadığı durumlarda:

Devletin zor aygıtı aktif ya da pasif bir şekilde “rıza” göstermeyen gruplar üzerinde disiplini “hukuki” olarak zorla uygular. Bu aygıt, yine de, kendiliğinden rızanın başarısız olduğu kumanda ve yönlendirme kriz anlarının beklentisi ile toplumun tamamı için oluşturulmuştur (Gramsci, 1971, s. 12). [vurgu bana ait]

Bu alıntı minvalinde gelinen nokta şu şekilde özetlenebilir. Genişlemiş bir devlet ve hegemonya kavramsallaştırması içinde hegemonya *zor ve rıza kombinasyonu* olarak hem sivil toplumda hem de devlet aygıtı içinde hem devlet hem de farklı sosyo-politik aktörler tarafından farklı düzeylerde (ekonomik, politik, ideolojik, hukuki, sosyal, kültürel, entelektüel vb.) imal edilir. Bu süreç salt rıza süreci olarak görülemez; hegemonyanın iki momenti, rıza ve zor eş zamanlı olarak devrededir ve rızanın örgütlenemediği aktörler zor ile etkisiz hale getirilirler. Eğer büyük kitleler nezdinde rızanın organik dolaşımı ile ilgili bir sorun varsa devletin zor aygıtı şiddet dozunu artırarak potansiyel tehdit ve bir güvenlik sorunu haline gelen politik antagonistleri zor yoluyla bertaraf eder.

Gramsci öncelikle devrimci bir önderdi. Tüm entelektüel projesi, siyasal projesini takiben Batı'da sosyalist devrimin yapılabilmesinin koşullarının ortaya konma çabası olarak özetlenebilir. Yine de tüm siyasal pratiğini gölgede bırakabilecek entelektüel bir miras bırakmıştır. Gramsci, Marksizmi evrimci ya da ekonomist bir sosyolojik yaklaşıma indirgeyen eğilimlere ve II. Enternasyonal Marksizmine karşı, Marksizmi “elden geçirerek” onu değişken sınıfsal güç ilişkileri bağlamında, tarih-özellik, coğrafya-özellik, materyalist ve düşünsel faktörlerin diyalektik bir tarzda bir araya getirildiği bir “siyaset bilimi” ya da “siyaset sanatı”na dönüştürmeye çalıştı. Gramsci, aydınlar, tarihsel blok, pasif devrim, kararsız güçler dengesi ve tabii ki hegemonya gibi kavramsal araçlarla Marksist düşüncüyü zenginleştirdi. Bu çalışma

⁷⁰ Bu yaklaşıma örnek olarak post-Marksistler gösterilebilir. (Bkz., Mouffe, 1979).

açısından Gramsci'nin temel katkısı dar anlamda güvenlik ile ilgili değil; güç ilişkileri ve hegemonya mücadeleleri bağlamında devlet kavramının ve hegemonya kavramının genişletilmesi ile ilgilidir. Yukarıda ileri sürüldüğü gibi, devlet hem rıza devşirmede hem de rızası devşirilemeyenleri etkisiz hale getirmede işlevseldir. Rızası elde edilemeyen ve karşı-hegemonik hatta politikleşen aktörler, devletin bir güvenlik sorunu olarak ilgilenmesi gereken unsurlar haline gelirler.

1.3.3. Poulantzas: Bir İlişki Olarak Devlet, İstisnai, Normal ve Otoriter

Savaş sonrası dönemin en etkili Marksist devlet teorisyeni hiç kuşkusuz Yunan düşünür Nicos Poulantzas'tır (1936-1979). Poulantzas, kısa sayılabilecek 43 yıllık yaşamına kapitalizm, devlet ve sınıflar ile ilgili olarak çok önemli teorik eserler sığdırabilmeyi başarmıştır. Poulantzas'ın akademik-politik projesinin merkezinde tıpkı Gramsci'de olduğu gibi Marksist bir siyaset biliminin ve devlet teorisinin geliştirilmesi bulunur. Poulantzas akademik çalışmaları için gittiği Fransa'da önce Sartreci varoluşçuluktan etkilenmiş daha sonra Althuserci yapısalcı Marksizme meylederek “yapısalcı-işlevselci” denebilecek bir çerçeveye benimsemiştir. İzleyen dönemde yapısalcılıktan uzaklaşıp Gramsci'ye yaklaşarak “ilişkisel Marksist” denebilecek daha özgün bir pozisyona ulaşmıştır. Poulantzas, politik olarak da aktif olmuş, “Batı Marksizmi” içinde “demokratik sosyalizm” anlayışının bayraktarlığını yapmıştır. Poulantzas, Marx, Engels, Lenin ve Gramsci'den esinlenerek özellikle kapitalist devlet, toplumsal sınıflar ve sosyalist strateji ile ilgili bugün de güncelliğinden hiçbir şey kaybetmeyen önemli bir teorik miras bırakmıştır.

Poulantzas modern toplumlarda siyasal alanı ve kapitalist devleti çözümleyebilmek için *bölgesel teori* adını verdiği bir yaklaşım kullandı. Bu yaklaşım, “*farklı yapılar ve birbirinden ayrı olsa da birbirine bağlı olan pratiklerin (ekonomi, politika, ideoloji) ve bunların kombinasyonlarının bir üretim tarzını ve bir toplumsal formasyonu oluşturduğu*” ön kabulüne dayanır (Poulantzas, 1978, s. 12). Poulantzas, tarihsel materyalizmin inceleme nesnelere “soyut-formel” ve “gerçek-somut” olarak farklı soyutlama düzeylerinde ele alınabileceğini söyler. Marx'ın (ve Engels'in) kullandığı anlamda “üretim tarzı” kavramı (dar anlamda üretim ilişkileri anlamına gelmekle birlikte) farklı yapı ve pratiklerin, düzey ve mertebelerin (ekonomik, politik, ideolojik, teorik) özgül eklemlenme biçimlerinden oluşur. Özgül eklemlenme biçimleri tarafından oluşan “kompleks bütünlük” son kerte ekonomiden

baskılanır. Söz konusu kerteler arasında basitçe bir belirlenim ilişkisi söz konusu değildir; her bir düzeyi oluşturan ilişkiler, diğer düzeyler arasındaki ilişkiler tarafından üstbelirlenir. Üretim tarzı esasında “soyut-formel” bir kavramdır ve “gerçek-somut” olarak yoktur. Gerçekte var olan ise tarihsel olarak belirlenmiş *toplumsal formasyondur*. Toplumsal formasyon, “soyut-formel” üretim tarzı kavramının “gerçek-somut” içeriğini oluşturmaktadır. Örneğin Louis Bonaparte yönetiminde Fransa, Endüstri Devrimi sırasında İngiltere gibi. Toplumsal formasyon, tarihsel ve toplumsal olarak özgül, içinde bir üretim tarzının diğerlerine egemen olduğu kompleks bir bütünlüğü ifade eder. Bu anlamda saf kapitalist bir formasyon her zaman mümkün olmamış, kapitalist unsurlar feodal, patriyarkal vb. öğelerle birlikte yan yana var olmuştur. Tarihsel olarak özgül bir toplumsal formasyon ekonomik, politik, ideolojik vb. farklı kertelerin özgül eklemlenmesi ile meydana gelir (Poulantzas, 1978, ss. 13–15).

Poulantzas, toplumsal formasyonu farklı kertelere ayıran teorik hamlesi ile özgül olarak politik kerteyi ve kapitalist devleti özerk ve özgül bir araştırma nesnesi haline getirme imkanını yakaladı (Poulantzas, 1978, s. 29). Poulantzas’ın Marksist siyaset ve devlet teorisi, yukarıda *ad nauseam* karşımıza çıkan KÜT’ü mümkün kılan devlet (siyasal), burjuva sivil toplum (ekonomi) farklılaşmasından türetilmiştir. Özellikle KÜT’de ekonomi ve politikanın “formel kurumsal ayrışması” (ya da Althusserci-Poulantzasçı terminolojide ekonomik “bölge” ile “politik” bölgenin birbirinden ayrılması) devletin işlevlerinde de farklılaşma anlamına geldi. Bu bakımdan Poulantzas kapitalist formasyonlardaki devlet ile pre-kapitalist formasyonlardaki devletin işlevleri bakımından önemli farklılıkları olduğunu ileri sürer. Ekonomik bölge, “ekonomi yasalarına” uygun bir şekilde varlığını sürdürürken, devlet politik bölgede zoru anayasallaştırarak ve tekelleştirerek ilgisini başka işlevlere yoğunlaştırma şansı yakaladı (Jessop, 1982, ss. 160–161). Ekonomi-dışı zorun üretim alanından çıkarılması, devletin hâkim sınıfların çıkarları doğrultusunda “evrenselleştirici” [*universalizing*] bir biçimde hegemonik işlevlerine odaklanmasını sağladı. Devletin evrenselleştiriciliğine ve birleştiriciliğine yapılan vurgu, Poulantzas’ı Gramsci’nin ötesine geçirir. Poulantzas (1978, s. 44)’a göre “*devlet, bir toplumsal formasyonun düzeyleri arasında tutunum [cohesion] faktörünü oluşturma özel işlevine sahiptir.*” Devlet’in “politik rolü” “sınıflara bölünmüş bir toplumda” toplumsal formasyonun bütünlüğünü sağlamaktır. Bu devletin “genel fonksiyonu”dur (Poulantzas, 1978, s. 51). Kapitalist toplumsal formasyonun sınıflara bölünmüş yapısı içinde devletin

ekonomik ve ideolojik işlevleri onun politik işlevi tarafından üst belirlenir (Poulantzas, 1978, s. 54). Poulantzas, ayrıca bir adım daha öteye giderek devletin, burjuvazinin farklı fraksiyonlarını birarada tutabilmesi ve kendi iç bütünlüğünü sağlayabilmesi için hâkim sınıflardan görece olarak özerk olması gerektiğini savundu. Böylece devlet gerek hâkim sınıfları bir arada tutan gerekse de aktif rızaları alınarak tabi sınıfları hâkim sınıflarla birleştiren hegemonyanın örgütlenmesinde kilit işlevlere sahip belirli bir özerkliği bulunan kurumsal topluluk olarak nitelendirildi (Jessop, 1982, ss. 154–155).

KÜT içinde ekonomik düzey ile politik düzeyin birbirinden farklılaşması sınıf mücadeleleri açısından da çok önemli sonuçlar doğurur. Bunların en önemlilerinden biri kapitalist toplumsal formasyonlarda ekonomik sınıf mücadelesi ile politik sınıf mücadelesinin birbirinden ayrıştırılmasıdır. Ekonomik sınıf mücadelesine (KÜT’ün sosyo-ekonomik ilişkileri) baktığımızda “birincil önemde” ve “özgün” bir nitelik karşımıza çıkar: “yalıtım etkisi”. Bu etki, son kertede emek sürecinin yapısıyla belirlenen “*hukuki-ideolojik yapıların*” üretimin faillerini *antagonistik ilişki içindeki sınıf mensupları olarak değil de bireysel “hukuki-ideolojik” özneler olarak çağırması*⁷¹ anlamına gelir.” (Poulantzas, 1978, s. 130). Üretim ilişkileri içinde görev alan bu hukuki-yurttaş özneler, hukuki ve ideolojik nitelikteki bu yalıtım etkisi nedeniyle- ister işçi ister kapitalist olsun- asimetrik sınıf ilişkilerini bireysel rekabet ilişkisi olarak deneyimlerler. Kapitalist devlet, “rasyonel-legal” bir form altında hukuki-politik aygıtın kurulması, düzenlenmesi ve güvence altına alınması görevini bizzat üstlenir. Dahası, kapitalist devlet hiyerarşik-bürokratik yapısı ve seçim kurumlarıyla politik bedeni [*body politic*] belirli özgürlüklere sahip, formel-legal olarak eşit hukuki-politik “bireyler” olarak atomize eder. Ne var ki devlet, ordu, idare, hukuki sistem, hapishaneler, okullar, medya vb. benzer süreçler içinde insanları salt “bireyleştirmek”le kalmaz; aynı zamanda onları bir bütün haline de getirmek zorundadır. Böylece devlet ikili bir işlev üstlenmiş olur: bir taraftan hukuk sistemi ile atomize bireyler yaratırken diğer taraftan “ulusal egemenliğe” ve “milli iradeye” referansla söz konusu atom-bireyleri bir politik beden (halk-ulus) olarak yeniden yaratır ve onların temsili (temsiliyetçi devlet) görevini üstlenir (Poulantzas, 2000, s.

⁷¹ Çağırma [*Interpellation*], Althusser ile özdeşleştirilen bir kavramdır. Kavram esas itibarıyla bir özdeşleştirme pratiğine işaret eder. Gündelik hayat içerisinde farklı ideolojik çerçeveler içinden seslenen bireyler öznelere dönüşürler. Örneğin “Hey siz oradaki!” denilerek seslenen kişi, arkasına dönerek cevap verdiği anda bir özneye dönüşür (Althusser, 2000, ss. 63–64). Daha somut bir örnek vermek gerekirse “Ey Müslüman!”, “Ey Türk!”, “Ey Sosyalist!” şeklindeki seslenmeler muhatabı belirli bir ideolojik form içinde inşa eder (Belge, 2000, ss. 10–11).

63). Gerek yalıtım etkisi gerekse de “bireyleştirme ideolojisi” antagonistik sınıf ilişkilerini maskeleyerek onların nötr, doğal, simetrik, formel olarak eşit ve apolitik hukuki ilişkiler olarak tecrübe edilmesine hizmet eder.

Poulantzas’ın Marksist teoriye özgün katkılarından biri kuşkusuz *iktidar bloğu* kavramıdır. Ne Marx’ta ne Engels’te ne de Gramsci’de iyi tanımlanmış bir iktidar bloğu kavramı vardır. İktidar bloğu, hâkim sınıflar ve fraksiyonlarına (ticari, sınaî, finansal burjuvazi gibi), bunların *sınıf-içi*, *sınıflar-arası* ve son olarak devlet ile olan karmaşık ilişkilerine dikkati çeker. İktidar bloğu, “*kapitalist devletin belirli bir formu ile ilişkili olacak şekilde politik olarak egemen sınıfın veya sınıf fraksiyonlarının özel çelişkili birliğini*” ifade eder (Poulantzas, 1978, s. 234). İktidar bloğu, kapitalist formasyonun dönemselleş(tiril)mesi ile doğrudan bağlantılıdır. İktidar bloğu, toplumsal sınıflar, fraksiyonlar ve devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerin belirli bir tarihsel dönem içinde aldığı “somut konfigürasyonu” gösterir. İktidar bloğu, sınıfların politik düzey içinde sergilediği politik pratikleri ve diğer düzeylerin eklemlenme biçimlerinin politik düzeyde yansıma biçimlerini ortaya koyar. Bu noktada Poulantzas hegemonya kavramını hâkim sınıflar ile tabi sınıfları birleştiren bir unsur olarak gören Gramsci’den farklı olarak kavramı iktidar bloğu içindeki hâkim sınıf fraksiyonları arasındaki ilişkileri anlamak için de kullandı (Poulantzas, 1978, s. 237). İktidar bloğu eşit unsurların “kaynaşması” olarak değil; birbirleriyle eşitsiz ve yer yer karşıt fraksiyonların çelişkili bütünlüğüne gönderme yapar. Bu bağlamda hegemonya kavramı, iktidar bloğu içindeki bir sınıfa ya da fraksiyonuna uygulanabilir. Böylece iktidar bloğu hâkim sınıf ya da fraksiyonlarından birinin hegemonik liderliği ile nitelenir. “*İktidar bloğu hegemonik fraksiyonun koruması altında politik olarak egemen sınıfların ve fraksiyonların çelişkili birliğini oluşturur.*” (Poulantzas, 1978, s. 239). İktidar bloğu içindeki hegemonik fraksiyon, kendi ekonomik çıkarlarını politik çıkarlar haline getirerek blok içindeki sınıfların ya da sınıf fraksiyonlarının genel çıkarını temsil eder (Poulantzas, 1978, s. 239). Hegemonik fraksiyon sadece iktidar bloğunun liderliğini değil, çoğunlukla tüm toplumun çıkarlarını temsil ettiği iddiasında bulunur (Poulantzas, 1978, s. 240). İktidar bloğundaki politik birlik devlet erkinin birliği anlamına gelir. Hegemonik fraksiyon son kertede *devlet erkini birlik içinde tutar* (Poulantzas, 1978, s. 297). Dolayısıyla, kapitalist devlet, hâkim sınıfların ekonomik-korporatif çıkarları için kullandıkları basit bir alet olarak düşünülmemelidir. Kapitalist devlet ve hâkim sınıflar ile iktidar bloğu arasında çok daha girift bir ilişki söz konusudur. “*Kapitalist devlet hegemonik sınıf liderliği ile karakterize olur, hâkim*

sınıfların doğrudan ekonomik çıkarlarını değil fakat politik çıkarlarını temsil eder...”
(Poulantzas, 1978, s. 190).

Poulantzas, iki temel sınıf burjuvazi ve proletaryanın dışında siyaset sahnesindeki sınıf güçlerinin ve fraksiyonlarının çoğulluğunun altını çizmiştir. İktidar bloğu kavramı da esasında bu çoğulluğu vurgular. Bu bakımdan Poulantzas'ın “destekleyici sınıfları” değinmeyi hak etmektedir. Destekleyici sınıflar iktidar bloğu ve diğer sınıflar ile ilişkisi içinde belirli bir kapitalist devlet formunu destekleyen sınıflardır. Örneğin Poulantzas'ın yorumuna göre Marx Bonapartizm bağlamında küçük köylülüğü, lümpenproletaryayı ve küçük burjuvaziyi destekleyici sınıflar olarak değerlendirdi. Poulantzas destekleyici sınıfların iki ayırt edici niteliği olduğunu söyler. Bunlardan birincisi *ideolojik illüzyonlardır*. İktidar bloğu bu grubun desteğini almak için *hiçbir gerçek somut politik fedâkarlıkta* bulunmak zorunda kalmaz. Yukarıda *18 Brumaire*'de Marx'ın küçük köylülüğü Bonapartizm'in toplumsal tabanı olarak gördüğünü söylemiştik. İşte Poulantzas'a göre bir destekleyici sınıf olan küçük köylülük somut olarak hiçbir fayda görmediği Louis Bonaparte iktidarını boşu boşuna, temelsiz bir şekilde desteklemektedir. Destekleyici sınıfların ikinci niteliği “*gerçek ya da hayali, işçi sınıfının gücünden duyulan korkudur.*” İşçi sınıfının politikleştiği momentlerde bu korku küçük burjuvaziyi devlete ve iktidar bloğuna yakınlaştırırken iktidar bloğu içinde de safların sıkılaşmasını sağlar. Bu kaynaşma, belirli bir devlet formunun etrafında ve onun aracılığıyla gerçekleşir. Destekleyici sınıflar devletin sınıf mücadelelerinden bağımsız ve onların üzerinde konumlandığı, devletin işçi sınıfı iktidarına karşı *status quo* 'nun birincil koruyucusu olduğu kanılarıyla hareket ederler (Poulantzas, 1978, ss. 243–245). Bu konumlanma büyük oranda küçük burjuvazinin geleneksel eğilimleri ile uyum içindedir.

Poulantzas Marksist devlet teorisi ile ilgili önemli katkılar sunmuştur. Devletin, burjuvazinin elinde yansız bir araç olarak, şeyci-araçsalcı kavramsallaştırması ile kadir-i mutlak, özne-devlet kavrayışının ötesine geçerek devleti bir ilişki olarak kavramayı önermiştir. Öncelikle devlet “ele geçirilebilecek” basit teknik bir araç değildir. Ayrıca devlet kendi iktidarı ile kendine referansla tanımlanan bir fail de değildir. Devlet, bir siyasal erk işlevi yerine getirir; bununla birlikte bu erke indirgenemez. Aynı şekilde, devlet bir kurumlar bütünüdür; ancak bu kurumların kendi erkleri yoktur. O halde meselenin içinden nasıl çıkılabilir? Poulantzas'ın bu soruya verdiği cevabı birbirleriyle ilişkili birkaç argüman üzerinden anlatabiliriz. *İlk*

olarak Poulantzas için mücadelelerin -başka bir deyişle ilişkilerin- iktidar aygıt ve kurumları üzerinde önceliği vardır (Poulantzas, 2000, s. 149). Başka bir deyişle, pratikler kurumları yaratır yoksa tam tersi olmaz. Bununla bağlantılı bir *ikinci* argüman bu pratiklerin, mücadelelerin ya da ilişkilerin devletin “kurumsal maddiliği” içerisine kazanarak ona o kendine özgü şekli vermiş olduğudur. Poulantzas (2000, s. 14) bu durumu şöyle açıklıyor:

Daha ziyade politik tahakkümün kendisi devletin kurumsal maddiliğine kazanmıştır. Devlet, yönetici sınıflar tarafından *ex nihilo* yaratılmamış; ya da basitçe onlar tarafından ele geçirilmemiş olsa da: devlet erki (kapitalist devlet örneğinde burjuvazinin) bu maddiliğe yazılıdır.

Bu saptama, araçsalcılığa ve özneciliğe bir çözüm getirir. Devlet, sınıfsal tahakküm işlevini, bir araç ya da özne olduğu için değil; kurumsal maddiliğine bu mücadelenin sonuçları kazındığı için yerine getirir. Devletin kurumsallaşmış iktidarı, geçmiş sınıf mücadelelerinin tortularıdır. Hâkim sınıfların çıkarları kapitalist devlet içinde kurumsal olarak temsil edilse de “*kitlesel mücadeleler ve direnişler de devletin kurumsal maddiliğine kazanır.*” (Poulantzas, 2000, s. 73). Bu bağlamda kapitalist devletin kurumsal mimarisi bir taraftan genel olarak burjuvazinin kolektif çıkarlarından izler taşırken diğer taraftan “sosyal devlet” örneğinde gördüğümüz üzere işçi sınıfı kazanımlarını da yansıtır.

Bu söylenenler ile ilgili bir *üçüncü* argüman -ki bu argüman Poulantzas’ın devlet teorisinin en özgün yanını oluşturduğu gibi bu çalışmanın da teorik özütünü oluşturmaktadır- devletin bir “şey-araç” ya da özne değil bir *ilişki* olarak kavranması gerektiğidir. Marksist analizlerde sıkça rastlanan araçsalcı görüşe göre devlet, hiçbir özerkliğe sahip değildir ve bütünüyle bir sınıf ya da sınıf fraksiyonu (örneğin tekelci sermaye) tarafından manipüle edilebilecek yansız bir araç/alettir. Devleti bir özne olarak gören yaklaşıma göre ise devlet, burjuva sivil toplumdan ve toplumsal sınıflardan “mutlak özerkliğe” sahiptir ve bunlara *dışsal* olarak kendi “rasyonel iradesini” -çoğunlukla bürokrasinin ve siyasal seçkinlerinkine indirgenen- dayatabilir. Hegel ile popülerleştirilen bu görüş daha sonra Max Weber tarafından ve “işlevselci-kurumsalcı” siyaset sosyolojisi tarafından benimsenmiştir. Devlet erki bunları kullanan bürokrasi ve siyasal seçkinlere atfedilmiştir:

(Kapitalist) devlet bir özsel antite olarak görülmemelidir: tıpkı “sermaye” gibi, *o da daha ziyade bir güç ilişkisi, ya da daha açık bir şekilde söylemek gerekirse devletin içinde zorunlu olarak özgül bir biçimde ifade edilen sınıflar ve sınıf fraksiyonları*

arasındaki böyle bir ilişkinin maddi yoğunlaşmasıdır (Poulantzas, 2000, ss. 128–129).[vurgu orijinalde mevcut]

Devleti şey ya da özne olarak gören yaklaşımlar, devleti toplumsal sınıflara, özellikle hâkim sınıflara ve fraksiyonlara *dışsal bir ilişki* içinde kavrar. Devlet ya hâkim sınıflar tarafından baskı grupları vb. araçlar ile bir şey olarak etkilenir ya da özne olarak hâkim sınıfları kendine tabi kılar. Bu dışsal ilişki içinde devlet ve hâkim sınıflar “özel antiteler” olarak birbirleri ile “karşı karşıya gelir”, “yüzleşir.” “Sıfır toplamlı” bir iktidar anlayışı içinde birinin güçlü olması diğerinin zayıf olmasına bağlıdır. Hâkim sınıflar ya *şey-olarak-devletin* gücünü emerler ya da devlet hâkim sınıflardan özerk bir şekilde kendi çıkarına göre hareket eder (Poulantzas, 2000, s. 131). İlişkisel devlet kavrayışı ayrıca çok önemli bir sorun ile ilgili olarak da önemli açılımlar getirir: *devletin içsel çelişkileri ve birliği* sorunu. *Şey-olarak-devlet* toplumsal sınıflara dışsal ilişkisi içinde, içinde hiçbir çelişki ya da çatlak bulunmayan “monolitik blok” olarak görülür. Devlet, enstrümantal bir bütünlük sergiler ve çelişkilerin ancak bu bütünlüğün dış parçalarında ortaya çıktığı varsayılır. Bu varsayım devlet aygıtı içinde politika yapım sürecinin de doğrusal, çatışmasız ve bütünlüklü bir süreç olarak algılanmasına hizmet eder. Devlet politikası, mekanik bir biçimde “neredeyse metafizik” bir bütünlük içinde devlet aygıtı içinde oluşturulur. *Özne-olarak-devlette* ise rasyonel irade gösteren bir aktör varsayıldığından devlet içindeki çelişkiler, “ikincil, arızı ve epizodik” nitelikte ve bürokratik ya da politik seçkinler kaynaklıdır. “*Birinci durumda sınıfsal çelişkiler devlete dışsalken; burada devletin çelişkileri toplumsal sınıflara dışsaldır.*” (Poulantzas, 2000, s. 132). Oysa “*devlet politikasının oluşturulması, devlet yapısına (ilişki olarak devlet) kazanmış sınıf çelişkilerinin bir sonucu olarak görülmelidir.*” (Poulantzas, 2000, s. 132).

Poulantzas devlet teorisi ile ilgili bir *dördüncü* argüman ileri sürer. Devleti salt belirli bir ilişkinin maddi kurumsallaşması olarak değil; “*aynı zamanda eklemlenen ve karşılıklı değişiklikler ve çelişkiler gösteren iktidar ağlarının kesiştiği bir stratejik alan ve süreç olarak kavramalıyız.*” (Poulantzas, 2000, s. 136). Bu alan içinde “değişken ve çelişkili taktikler” devlet aygıtında kurumsal olarak kristalize olurlar. Rakip strateji ve taktikler arasındaki mücadele sonunda “devlet politikası”nın genel çerçevesi belirlenir. “Stratejik hesaplamalarla” şekillenen muhtelif mikro politikalar çatışmalı eş güdümü içinde genel ve görel olarak tutarlı bir projenin oluşmasını sağlar (Poulantzas, 2000, s. 136). Böylece devlet, özgül bir ilişkiler ağının stratejik bir alanda maddi-kurumsal-süreçsel yoğunlaşması olarak temayüz eder. Bu devlet alanı içinde

farklı aktörlerin, eğilimlerin vb. farklı zamansal bağlamlarda rakip olarak belirli hegemonik vizyonlar doğrultusunda stratejik mücadeleler yürüttüğü anlamına gelir.

Poulantzas, kapitalist devletin istisnai formları olarak adlandırdığı faşizm, askeri diktatörlükler ve Bonapartizm ile ilgili de yazdı. Poulantzas'a göre normal devletler ile istisnai devletleri birbirinden ayıran en temel gösterge normal devletler (parlamentar-demokratik devlet) iktidar bloğu içindeki fraksiyonlar arasında hegemonyanın "organik dolaşımını" güvence altına alırken istisnai devletler (faşist, askeri diktatörlük, bonapartist) iktidar bloğu içindeki ve bu bloğun halk kitleleri ile olan ilişkisinde ortaya çıkan "karakteristik bir hegemonya krizi"ne cevap olarak gündeme gelmiştir (Poulantzas, 1976, ss. 91-92). İstisnai devlet güç dengelerinde önemli bir kayma anlamına gelir. Örneğin bu devlet formu İspanya ve Portekiz'de komprador sermaye ve büyük toprak sahiplerinden oluşan oligarşi; Yunanistan'da da komprador sermaye lehine gerçekleşti. Söz konusu güç dengelerindeki değişiklik bir dizi kurumsal değişikliği zorunlu kılar: geleneksel siyasi partilerin yasaklanması, seçimlerin ortadan kaldırılması, devlet içindeki baskın rolün zor aygıtına -birçok durumda orduya- geçmesi ve devletin bürokratik merkeziyetçiliğinde artış. Böylece iktidar bloğu içindeki bir değişim, devlet formu içindeki "radikal" değişiklikleri de beraberinde getirmiş olur (Poulantzas, 1976, s. 92).

Kapitalist devletin normal formu olan parlamenter-demokratik devlet ile istisnai formları birbirinden ayıran dört temel öge sayılabilir (Jessop, 2007, s. 130). Bunlardan *birincisine* göre normal devletler burjuva-demokratik kurumların rutin işleyişi ile karakterize olur. Özellikle, parlamento, genel oy hakkı, seçimler, siyasi partiler, özerk sendika ve dernekler, istisnai devletlerde ise çoğunlukla seçimlerin askıya alınması (birçok örnekte plebisit ve referandum hariç), geleneksel siyasi partilerin ve parlamentonun kapatılması, özerk sendika ve derneklerin kapatılması söz konusu olabilmektedir. *İkincisi* normal devletlerde erk transferi belirli bir hukuki prosedür içinde, istikrarlı ve öngörülebilir şekilde gerçekleşirken istisnai devletler, hegemonya krizini çözebilmek adına zorunlu olduğuna inandığı anayasal ve idari değişiklikleri süratle gerçekleştirebilmek için "hukukun egemenliği" ilkesini askıya alır. *Üçüncüsü* normal devletlerde devletin ideolojik aygıtları (DİA) resmi hükümet kontrolünden görel olarak özerk bir şekilde işlerken ve "özel" bir hukuki statüye sahipken istisnai devletlerde bu özerklik ortadan kaldırılmış ve DİA'lar "devletin baskı aygıtlarına" (DBA) tabi kılınmıştır. Olağan devletlerde tayin edici unsur tabi sınıfların rızasına

dayalı anayasallaştırılmış zor biçimleri iken olağanüstü devletlerde “açık sınıf savaşının” [*open war*] bir göstergesi olarak fiziki zor, gündemin temel belirleyicisi konumundadır (Poulantzas, 1976, s. 9). Böylece, hegemonya krizine eşlik eden “ideoloji krizine” çözüm olarak daha fazla zora başvurma stratejisi öne çıkar. *Dördüncüsü* genel hegemonya krizinin bir parçası olarak DBA’lardaki formel erk ayrımı egemen hizbin özerkleşerek etkisini artırması ile azalır. Böylece, merkezi bürokratik yapı içindeki farklılaşmalar ortadan kaldırılır ve hiyerarşik yapı güçlendirilir (Jessop, 2007, s. 130).

Poulantzas, istisnai devletler arasında da ayrıma gider. Faşizm, bir kitle seferberliği hareketiyken, askeri diktatörlükler içinde faşist unsurlar barındırmakla birlikte bunları faşizmden ayıran temel unsur cunta yönetimlerinin kendilerine hiçbir zaman gerçek bir kitle tabanı inşa edememeleri, geniş halk yığınlarının örgütlenebileceği ve ideolojik olarak eğitilebileceği “faşist parti” gibi organizasyonların bulunmamasıdır. Kitlelerden kopan bu rejimler “iskambil kule” gibi yerle bir olmuştur (Poulantzas, 1976, ss. 79–80). Kitle desteğini yönlendirecek politik-ideolojik aygıtlardan yoksun olmaları, “klanlar” “*camarillalar*” ve *fiefler* arasında bölünmüş devlet aygıtlarını tek bir blok olarak örgütleyebilecek “ideolojik çimentodan” yoksun olmaları askeri diktatörlükleri burjuva devletin parlamenter-demokratik formları karşısında zayıf kılar (Jessop, 1982, s. 169).

Poulantzas’ın Bonapartizm analizleri faşizm ve askeri diktatörlük analizlerinin gölgesinde kalır. Poulantzas, Bonapartizmi faşizmden ayıran üç temel unsur sayar. *İlk olarak* Bonapartist rejim bir kitle tabanına sahip olmakla birlikte faşizmden farklı olarak bu tabanı örgütleyecek kendine özgü bir kitle partisine sahip değildir (Poulantzas, 1979, s. 87). *İkincisi* faşist rejim kitle tabanı ile kurduğu özel ilişki dolayısıyla iktidar bloğu hilafına bazı ödünlerde bulunurken Bonapartizmde böyle bir “uzlaş” devresi yoktur. *Üçüncüsü* faşizmin konsolidasyon döneminde tekelci sermaye hegemonik ve yöneten sermaye haline gelirken Bonapartizmde hegemonik sınıfla yönetici sınıf özdeşliği görülmez (Poulantzas, 1979, s. 87).

Poulantzas, Batı’da 1970’lerin başlarından itibaren burjuva-parlamenter devlet içinde belirli bir eğilimin baskın hâle gelmeye başladığı ve bunun mevcut devlet formunu dönüştürdüğü tespitini yapar. Bu yeni eğilimin adı “otoriter devletçilik”tir. Otoriter devletçilik şöyle betimlenebilir: “*Sosyo-ekonomik yaşamın her sahasında*

devlet kontrolünün yoğunlaşmasına eşlik eden siyasal demokrasinin kurumlarının radikal gerilemesi ve sözde ‘formel’ özgürlüklerin farklı şekillerde acımasızca azaltılması.” (Poulantzas, 2000, ss. 203–204). Otoriter devlet özellikle ileri kapitalist ülkelerde, kapitalizm belirli bir döneminin ya da aşamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Otoriter devlet ne faşizm, Bonapartizm, askeri diktatörlük gibi istisnai bir devlet formudur; ne de bunlara geçişin ön evresidir. Otoriter devlet, “*kapitalizmin mevcut aşamasındaki burjuva cumhuriyetin ‘yeni’ demokratik formunu temsil eder.*”(Poulantzas, 2000, s. 209). Başka bir deyişle, otoriter devlet “yeni normal”i ifade eder.

Üretim ilişkilerindeki ve emeğin toplumsal bölüşümünde meydana gelen değişiklikler işçi sınıfı ve hâkim sınıflar arasındaki eşitsizlikleri derinleştirdi. Ekonomik kriz, enflasyon ve hayat standartlarındaki düşüşler Avrupa işçi sınıfının siyasallaşmasına neden oldu. Öte yandan geleneksel küçük burjuvazi (esnaf ve tüccarlar) yükselen teknokratik küçük burjuvazi (teknisyenler, mühendisler, vasıflı elemanlar) ile burjuvazi arasındaki geleneksel ittifakın sorgulanmaya başlanması, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması (öğrenci hareketi, kadın hareketi, ekolojik hareketler) kitlesel siyasallaşmanın önünü açtı. Üstelik sermayenin uluslararasılaşmasının hızlandığı bir momentte özellikle tekeli olan ve olmayan sermaye arasındaki çatışmalar arttı. Tüm bu faktörler dönemin yapısal karakterini belirleyen “*egemen ülkelerde burjuva hegemonyasının gizli ve fakat sürekli istikrarsızlığı*”nı oluşturdu (Poulantzas, 2000, ss. 210–212).

Otoriter devletin dört belirleyici unsuru olarak şunlar sayılabilir: 1-) Yasamadan yürütmeye erk transferi ve yürütmede erk toplulaşması 2-) Hukukun üstünlüğünün gerilemesine eşlik eden, yasama, yürütme ve yargıda erkler kaynaşması 3-) Siyasi partilerin hegemonyanın örgütlenmesinde ve idare üzerindeki etkisinin gerilemesi 4-) Devletin formel örgütlenmesi içinde paralel güç ağlarının ağırlığının ve belirleyiciliğinin artması (Jessop, 1985, s. 98).

Erklerin “formel” ayrışmasına dayalı klasik liberal ilke yürütmenin diğerleri aleyhine genişlemesi ile zarar görmüştür. Özellikle parlamento basitçe bir “kayıt odası”na dönüştürülerek yürütme ve idare üzerindeki denetim, inceleme, araştırma, eleştirme işlevleri büyük oranda budanmıştır. Parlamantonun gerilemesine koşut olarak “*devlet ve milletvekilleri arasındaki temsiliyet bağları kopmuştur.*”(Poulantzas,

2000, s. 223) Bu anlamda, Poulantzas için otoriter devletin en önemli göstergelerinden biri “*devlet idaresinin karşı konulmaz yükselişidir*”. Devlet idaresi, siyasal partilerden ve parlamenterlerin etkisinden özerkleşerek kendi içine kapalı bir yapı haline gelmiştir. Böylece, devlet idaresi içinde ulusal-popüler çıkarların temsil oranı gözle görülür oranda azalırken bunların yerine tekelci sermayenin çıkarları ulusal çıkar görünümü altında mekanik bir şekilde yer almıştır. Parti sistemi de önemli değişikliklere uğramıştır. Partiler ile iktidar bloğu arasındaki temsil ilişkisi ya çok zayıflamış ya da tamamen kopmuştur. Tekelci sermaye, kendi çıkarlarını geleneksel burjuva hegemonyasının örgütleri olan siyasal partiler aracılığıyla değil, yürütme, idare ve bürokrasi eliyle örgütlemeğe girişmiştir. Bu siyasal partilerin işlevsizleşmesine ve devre dışı kalmasına yol açmaktadır. Siyasal partiler artık hegemonyanın “parti programları” etrafında örgütlendiği kurumlar değil; yürütme tarafından kendilerine dayatılan “resmi politikaları” uygulayan basit “aktarım kayışları” [*transmission belts*] haline getirilmiştir. Siyasal partilerin pazarlıklar, ödünler ile sağladığı meşruiyetin yerini yürütme ve idare tarafından kontrol edilen kitlesel medyanın “manipülatif” ve “plebisiter” yöntemleri almıştır (Poulantzas, 2000, s. 229). Otoriter devlet formunda tekelci sermayenin hâkimiyeti altındaki iktidar bloğunun çıkarları doğrultusunda kamu politikalarının hazırlanmasında birincil aktör olan devlet bürokrasisi önemli bir sorun ile karşı karşıyadır. Devlet aygıtı içinde bürokrasi “klanlar, zümreler ve hizipler” olarak ayrışmasını önleyecek birleştirici ideolojik çimentodan yoksundur. Bu noktada devreye Poulantzas’ın “egemen kitle partisi dediği” bürokrasiyi “birleştirerek” ve “türdeşleştirerek” “paralel bir ağ” gibi çalışarak onu “yürütmenin doruklarına” (Başbakan, Başkan) tabi kılacak bir yapılanma girer (Poulantzas, 2000, s. 233). Egemen kitle partisin diğer bir önemli işlevi “devlet ideolojisini” halk kitlelerine iletmek ve böylece devlet idaresinin ve yürütmenin “plebisiter meşruiyetine” katkı sağlamaktır (Poulantzas, 2000, s. 237).

Otoriter devlet formunun yükselişi kendi içsel çelişkilerinden ve sınırlarından yoksun değildir. Burjuva hegemonyasının “organik” tesisi yolundan sapan bu form mevcut “hegemonya istikrarsızlığını” ve kriz eğilimlerini derinleştirmektedir. Yürütmenin, bürokrasinin ve idarenin genişlemesi, devletin burjuva sivil topluma nüfuz alanlarının artması paradoksal bir şekilde devletin güçlenmesini değil “devletin zayıflamasını” beraberinde getirmiştir (Poulantzas, 2000, s. 241). Öncelikle, bürokrasinin küçük burjuvazi ile organik bağları olan ve halk kitleleri ile yakın ilişkileri bulunan alt kademelerinin “egemen kitle partisi”nin çizgisine ve bürokrasi

içindeki sağ eğilimlere karşı sol siyasallaşması bürokrasi içinde siyasal kutuplaştırmayı artırmaktadır. İkincisi, çok partili yarışmacı siyasal partilerin aksine, devlet idaresi “kararsız uzlaşma dengesi”ni gözeterek hegemonya tesisinde zorunlu olarak çok daha katı ve donuk bir pozisyonundadır. Son olarak otoriter devletin disiplinci mekanizmalarını çeşitlendirerek, toplumsal yaşamın her anını düzenleme arzusu bir direnişle karşılaşmıştır. Kadın hareketi, ekolojik hareketler gibi “yeni” hareketler (bugün yeni toplumsal hareketler olarak adlandırdığımız) “anti-devletçi” nitelikleri ve halkçı içerikleri ile otoriter devletin zayıflatılması için ve böylelikle “demokratik sosyalizme geçiş” için önemli imkanlar sunmaktadır (Jessop, 1985, s. 103).

Poulantzas ardında önemli bir teorik miras bıraktı. Onu Gramsci ile birlikte Marksist bir siyasal bilim yaratma projesi içinde düşünmek mümkündür. Ne varki Poulantzas'ı Gramsci'nin ötesine geçiren devlete biçtiği merkezi rol ve Marksist nitelikte bir kapitalist devlet teorisinin geliştirilmesine harcadığı entelektüel mesaidir. Bu yoğun çabalar sonucu Poulantzas kapitalist devletin araçsal ve öznel kavramsallaştırmalarına karşı ilişkisel bir devlet teorisi geliştirir. Bu teori kapitalist devletin farklı formları ile değişen sınıfsal güç dengeleri arasında analitik bağlar kurmaktadır. Bu anlamda özellikle aralarına otoriter devletin de dahil olduğu olağan kapitalist devlet ile istisnai kapitalist devletler (faşizm, Bonapartizm, askeri darbeler vb.) arasında yaptığı ayırım, tekdüze bir devlet teorisinden çok boyutlu ve daha incelikli bir devlet teorisine geçişi gösterir. Poulantzas istisnai yönetim biçimlerinin nedeni olarak burjuva-parlamentar rejimler içinde hegemonyanın “organik” dolaşımının muhtelif nedenlerle imkânsız hale gelmesini gösterir. Bir hegemonya krizi olarak yorumlanabilecek bu durum sınıfsal güç ilişkilerinin aldığı yeni biçimler doğrultusunda yeni bir devlet formuna, yeni bir yönetim stratejisine yeni bir siyasal rejimin doğmasına olanak verir. Biz ikinci kısımda böylesi bir hegemonya krizinin bir (milli) güvenlik krizi şeklinde sunulabileceğini ve çözüm olarak daha fazla güvenlik talep edilebileceğini göstermeyi umuyoruz.

1.3.4. Jessop: Stratejik-İlişkisel Yaklaşım, Hegemonya Projeleri ve Birikim Stratejileri

İngiliz sosyolog Bob Jessop (1946-) yaşayan en önemli Marksist devlet teorisyenlerinden biridir. İngiliz akademisyen, devlet teorisi ile ilgili düşünmeye başladığı 1970'lerin ortalarından itibaren çok sayıda kitap ve makale yazmıştır.

Jessop'ın teorik öncülleri Marx, Gramsci ve Poulantzas olarak görülebilir. Jessop, bu hattın eleştirel değerlendirmesi ile farklı disiplinlerden kavramsal araçları eklemleyerek kendi özgün stratejik-ilişkisel yaklaşımını (SİY) oluşturmuştur. SİY, savaş sonrası Alman siyaseti, savaş sonrası Fransız ekonomi-politiği ve savaş sonrası Şili biyolojisinden analitik araçlarla zenginleştirilerek oluşturulmuştur (Jessop, 2007, ss. 22–23).

Jessop SİY'ini Bhaskar'ı izleyerek açık bir şekilde eleştirel gerçekçi bir (sosyal) bilim felsefesi içinden geliştirdi. Jessop, teori inşa çabasına, genel teori kavramını reddederek başladı. Ona göre şeylerin karmaşık ontolojik gerçekliğinin kurama tercümesi kaçınılmaz olarak indirgemeci olacaktır. Başka bir deyişle, birinci kısımda göstermeye çalıştığımız gibi şeylerin ontolojik gerçekliği ile onların epistemolojik bilgisi arasında ontolojik bir boşluk vardır ve bilginin (ya da teorinin) tam olarak gerçekliği yansıttığı varsayımı Bhaskar'ın *epistemik yanılğı* olarak adlandırdığı önemli bir indirgemecilik örneğidir. Kısaca söylemek gerekirse şeylerin bilgisi ile şeylerin kendisi aynı değildir. Yukarıda gösterdiğimiz gibi esasında tam da bu durum bilimin *mümkün* olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Jessop, çok boyutlu bir sosyo-ontolojik karmaşık gerçeklik olarak devleti genel bir teorisi ihtimalini yadsır. Devlet ne genel-soyut bir teorik varsayıma, ne de tarihsel-ampirik konjonktürüne indirgenebilir. Ayrıca, devlet ile ilgili “ham” betimlemeler, benzetmeler, sınıf doğası ile ilgili *a priori* kabuller ile anlaşılabilir. Jessop, bu noktada olumsal zorunluluk [*contingent necessity*] kavramını önerir. Bu kavram, *contradictio in adjecto* görüntüsüyle farklı nedensel bağlantıların kombinasyonu ya da etkileşimi ile belirli bir sonuç (zorunluluk) doğurmakla birlikte, bu nedensellikler örüntüsünün tek bir teorik yaklaşım tarafından öngörüleemeyeceğini ya da belirlenemeyeceğini belirtir (olumsallık). Örneğin, Berlin Duvarı'nın *a priori* bir şekilde ileriye doğru bir projeksiyonla zorunlu olarak yıkılacağı belirtilemez, bu olumsallıktır; ancak duvar yıkıldıktan sonra retrospektif olarak bu olayın nedensel örüntüleri ve bağlantıları belirlenebilir, bu da zorunluluktur. Öyle anlaşılıyor ki Jessop bu kavramı eleştirel gerçekçiliğin mantık yürütme biçimi olan tümdengelim ve tümevarımın dışında- *retroduction* [dışaçekim] kavramından türetmiştir. Bu kavram bir taraftan açıklanabilirliği, diğer taraftan (herhangi bir) açıklamanın yanlışlanabilirliğini kabul eder. Örneğin bir doktor, hastasının şikayetlerini temel alarak hastalık semptomları uyarınca birden fazla hastalığın (ayrı ayrı ya da birlikte) o hastalığa neden olduğu sonucunu çıkarabilir. Böylece doktor dışaçekim mantığını kullanmış olur. Devlet teorisi, ya da politik gelişmeler de bu

açından değerlendirilebilir. Devletin belirli formlara bürünmesi, ya da şu veya bu politik gelişme zorunlu değil olumsaldır; ne var ki bu gelişmeler için geriye doğru olmak üzere farklı düzeylerde nedensellik bağlantıları kurulabilir (Jessop, 1982, ss. 211–213).

SİY, her şeyden önce bir devlet teorisi. Jessop (1982, s. 211)’a göre “dış dünyanın” belirleyeni ve belirlenenlerini *in toto* çözümlemeye çalışan tek bir teorik gövde indirgemecilikten kaçınmaz. Bu nedenle, Jessop devletin genel ve “güçlü” bir teorisi olabileceği varsayımını yadsıyarak devletin “zayıf teorisi”nin inşasına soyunur. Devletin zayıf teorisi, her şeyi açıklamaya çalışmayan Marksist yönelimli ilkeler setini ifade eder (Jessop, 1990, s. 249). Bu ilkeler seti şöyle özetlenebilir: 1-) Devlet bir kurumlar setidir; ancak bu kurumlar herhangi bir erke sahip değildir. Devlet erki, kurumları aracılığıyla eyleyen toplumsal güçlerin dolayımı sonucudur. 2-) Politik güçler devletten bağımsız olarak var olamaz, her zaman devletin temsil biçimleri, içsel yapısı ve müdahale biçimleri ile şekillendirilirler. Bu devletin aynı zamanda bir stratejik alan olduğu anlamına gelir. Bu stratejik alanda toplumsal güçler kendi stratejilerini hayata geçirmeye çalışırlar (Jessop, 2007, s. 98). Ancak bu stratejik alan tüm toplumsal güçlere eşit derecede açık değildir. Bir asimetri söz konusudur. Jessop, bu durumu “stratejik seçicilik” olarak adlandırır. Stratejik seçicilik “*verili bir yapının nasıl bazı aktörleri, bazı kimlikleri, bazı stratejileri, bazı uzamsal ve zamansal ufukları ve bazı eylemleri diğerlerinden daha imtiyazlı hale getirdiği*” ile ilgilidir (Jessop, 2005, s. 19).

3-) Devlet erki belirli bir konjonktür içindeki toplumsal güçler dengesini yansıtan karmaşık bir toplumsal ilişkidir. Başka bir deyişle, devlet politik güçler dengesinin biçim-belirlenimli yoğunlaşması olarak görülebilir (Jessop, 2008, s. 203).

4-) Devlet erki, verili bir durumda kapitalist birikim için gerekli olan koşulları yarattığı oranda kapitalisttir; aksi durumda kapitalist değildir (Jessop, 1982, s. 221). Bu genel ilkeler ışığında Jessop (2016, s. 49) devleti genel bir formülasyon içinde formel-kurumsal olarak şöyle tanımlar:

Devlet aygıtının çekirdeği, toplumsal olarak kabul edilmiş işlevi, verili bir mülki alanda, [*Staatsgebiet*] o alan ile özdeşleştirilmiş, hayal edilmiş politik bir topluluğun ortak çıkarı ya da genel iradesi adına, toplumun üyeleri [*Staatsvolk*] üzerinde kolektif olarak bağlayıcı kararları tanımlamak ve dayatmak olan görelî olarak birleştirilmiş, toplumsal olarak gömülü, toplumsal olarak düzenlenmiş ve stratejik olarak seçici kurumlar bütünü [*Staatsgewalt*] içerir.

Jessop'ın düşünsel evreni içinde en önemli kavramlardan biri Gramsci'den Poulantzas dolayısıyla aldığı hegemonyadır. Jessop (2008, s. 279)'ın sözleriyle:

Genel bir ifadeyle, hegemonya, farklı sınıf bağlantılı (ama zorunlu olarak sınıf-bilinçli olmayan) güçlerin belirli bir sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun) politik, entelektüel ve ahlaki önderliğinde ya da daha kesin biçimde bu önderliğin politik, entelektüel ve ahlaki sözcülüğünde çağrılmasını ve örgütlenmesini içerir.

Hegemonya, politik, entelektüel ve ahlaki liderlik içerir ve hâkim sınıfların çıkarlarının tahakküm altındaki tabi sınıflara basitçe dayatılması anlamına gelmez. Hegemonik liderlik, tahakkümden farklı olarak izlediği programatik çerçeveye “ulusal-popüler” olana referansla “ulusal çıkar”, “kolektif irade”, “milli irade” ya da “ortak duyu” vb. görünümleri verir. Önderlik, hâkim sınıfların uzun vadeli politik-hegemonik çıkarları ile tabi sınıfların kısa vadeli ekonomik-korporatif çıkarlarını uzlaştırır. Bu anlamda önderlik, toplumun farklı güçlerin çıkarlarının gözetilmesini ve desteklerin seferber edilmesi anlamına gelir. Hegemonik liderlik, özgül bir hegemonya projesi etrafında politik güçlerin kutuplaştırılmasını, tabi sınıfların etik-politik bir bağlamda eğitilmesini, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerine maddi ödüller verilmesini içerir.

Jessop'un Gramsci'nin hegemonya kavramından hareketle geliştirdiği *hegemonya projeleri* ulusal-popüler olana referansla genel çıkar ile tikel çıkarlar arasındaki soyut çatışmayı çözme vaadinde bulunan sosyo-politik programları ifade eder. Somut bir ulusal-popüler eylem programı arkasında desteğin seferber edilmesi, hegemonik sınıfın (ya da fraksiyonunun) uzun vadeli çıkarlarını gözetilen ve ilerleten ve programla uyumlu “ekonomik-korporatif çıkarları” imtiyazlı hale getirirken uyumsuz olanların çıkarlarını önemsizleştirir. Normal olarak hegemonya projesi, hegemonik sınıfın (fraksiyonunun) kısa vadeli çıkarlarında fedakârlık anlamına ve proje arkasında harekete geçirilen farklı toplumsal güçlere maddi ödünler anlamına gelebilir. (Jessop, 1982, s. 244, 1990, ss. 161–162). Hegemonya projeleri, genel olarak hegemonya sorunsalının özgül konjonktürler içinde dönemselleştirilmesine dayanır. Jessop, hegemonya projeleri ile neo-gramsciyen literatürün hegemonyayı “statik bir konsensüs” ya da daha geniş bir şekilde “ortak duyu” olarak gören yaklaşımlarının ötesine geçme arzusundadır. Hegemonya projeleri özgül konjonktürlerde belirli hedeflere yönelik aktif liderlik biçiminin aldığı formları somutlaştırır (Jessop, 1990, s. 217).

Bir hegemonya projesinin başarılı olabilmesi için üç etken önemlidir: *yapısal belirlenim, stratejik yönelim ve birikim stratejisi ile olan ilişkisinin niteliği*. Yapısal belirlenim, “stratejik seçicilik” olarak da adlandırılır. Bu anlamda Jessop hegemonya projelerinin yapısal belirlenimi ile sınıfsal liderlik veçhelerini birbirinden ayırmaktadır. Hegemonya, salt değerler üzerindeki bir konsensüse, “destek ve güvenini” [*hearts and minds*] kazanmaya indirgenemez. Hegemonya için mücadeleler özgül, stratejik olarak seçici alanlarda gerçekleşir. Hegemonya projelerinin, üretimi, alımlanması, sınırlandırılması, ve içeriğini koşullandıran yapısal sınırlar söz konusudur (Jessop, 1990, s. 217). Yapısal belirlenim belirli bir devlet formu içindeki (temsil, müdahale ve içsel eklemlenme formları da dahil olmak üzere) yapısal imtiyazları içerir. Hegemonya projeleri bir kez hayata geçirildi mi otomatik olarak kendini aynı koşullar içinde yeniden üretmez. Özgün hegemonya projesi kapsamında çeşitli farklılıklar ortaya çıkabilir. Örneğin, iktidar bloğu ve halk kitleleri hegemonya projesinden kopabilir, hegemonya krizleri ortaya çıkabilir, proje içinde farklı fraksiyon, sınıf ya da toplumsal kategorilerin (ordu, bürokrasi ve aydınlar gibi) aldığı maddi ve sembolik ödüllerin oranları değişebilir. Ancak, hegemonik kontrol yapısal ve stratejik olarak imtiyazlı sınıf ya da sınıf fraksiyonundadır (Jessop, 1990, s. 209).

Sınıfsal olmayan ilişkiler içinden, halk kitleleri ya da toplumsal kategoriler de alternatif hegemonya projeleri geliştirebilir. Ancak bu projeler mevcut politik ve ekonomik yapısal öğeler tarafından güçlü bir şekilde sınırlanır. Bu nedenle, herhangi bir politik-ideolojik mücadelenin aynı zamanda devlet formunun söz konusu hegemonik gücü imtiyazlı hale getirecek şekilde uzun vadede yeniden örgütlenmesi gerekir. Belirli bir hegemonya projesi arkasında harekete geçirilen toplumsal güçlerin sınıfsal güçler olarak çağırılmaları da zorunlu değildir. Esasen bu güçlerin sınıfsal belirlenimlerinden soyutlanarak, bireyler ya da çoğul toplumsal örgütlenmeler olarak çağırılmaları stratejik bir hamledir. Bu anlamda hegemonya mücadeleleri bir tür “çoğulluk” matrisi içinde vuku bulur (Jessop, 1990, s. 210).

Hegemonya projeleri kendisiyle uyumlu olacak şekilde devletin kurumsal mimarisinin yeniden yapılanmasını içerir. Hegemonya projeleri devlet aygıtı içindeki branşlara maddi ve ideolojik bir temel sağlayarak görelî bir bütünlük, tutunum verir ve bu sayede operasyonel bir bütünlük içinde politik tahakkümün işlemlerini sağlar (Jessop, 1982, s. 245). Burjuva sivil toplum içinde olduğu gibi devlet aygıtı içinde de bazı tikel çıkarların genel çıkarlara eklemlenmesi teşvik edilirken diğerleri caydırılır.

Hegemonya projeleri devletin görelî birliğine ideolojik ve maddî bir temel sağlar (Jessop, 1990, s. 8).

Ayrıca, hegemonya projeleri asla salt ideolojik-kültürel bir veçheye indirgenemez. Başka bir deyişle, kitleler asla salt ideolojik-kültürel soyut temalar üzerinden harekete geçirilemez; tabî sınıfların seferber edilmesinde “maddî ödülleri” de hayati bir rol oynar. Bu bakımdan bir hegemonya projesi analiz edilirken onun ideolojik, kültürel, hukukî ve ekonomik momentlerini yatay kesecek analitik-kavramsal araçlar kullanmak zarurîdir (Jessop, 1990, s. 210).

Hegemonya projeleri ayrıca karmaşık ve çok parçalı bir kurumlar bütünü olarak devletin iç bütünlüğünün sağlanmasına hizmet eder. Devlet, “rasyonel-legal” olarak iyi tanımlanmış formel bir bütünlüğe sahip olsa da farklı kurum ve işlevleri bir arada tutacak ve onun “tözsel bütünlüğünü” [*substantive unity*] sağlayacak politik-hegemonik bir ilkeler manzumesine ihtiyaç duyar. Hegemonya projesi, devlet aygıtı içinde farklı kurumlar içinde temsil edilen çatışan, rekabet halindeki güçleri yatıştırır. Hegemonya projeleri salt genel sermaye çıkarları ile tikel sermaye çıkarlarının uzlaştırılması anlamına gelmez, işin içine daha genel toplumsal çıkarlar (sınıfsal olan ve olmayan) ve tikel çıkarlar (örneğin politik kategoriler olarak bürokratlar, milletvekilleri, askerler, polisler, hâkimler) denkleme dahil olur. Ne var ki devlet ekonomik-korporatif çıkarların uzlaştırılmasının ötesinde genel sermayenin çıkarları için “ideal kolektif kapitalist” olarak davranırken etik olarak ulusal-popülere referansla daha geniş etik-toplumsal bir işlev ile toplumsal bütünlüğünün yeniden üretimi görevini de üstlenir (Jessop, 1990, ss. 210–211).

Başarılı hegemonya projeleri alt yapı ve üst yapıyı organik bir şekilde teğellerek bir “tarihsel blok” oluşturma kapasiteleri ile nitelenirler. Bu anlamda hegemonya projeleri ekonomik olan ve olmayan ilişkiler arasında bir “olumsal tekabülîyet” kurar. Bu hegemonik gücün yalnızca ekonomik olarak egemen sınıf (ya da fraksiyonu) olabileceği anlamına gelmez. Hegemonya projeleri ekonomik olarak egemen sınıf (ya da fraksiyonu) üyeleri tarafından değil organik aydınlar (gazeteciler, siyasiler, filozoflar, mühendisler ve sosyologlar vb.) tarafından formüle edilir. Belirli bir sınıf ile organik bağlantısı içinde tanımlanan “organik entelektüeller” hegemonya projelerinin oluşturulmasında ve hâkim sınıfların uzun erimli politik-hegemonik çıkarlarına ulusal-popüler bir çehre kazandırmakta işlevseldir (Jessop, 2016, s. 106).

Hegemonya projeleri bir bütün olarak toplumun tüm kesimlerinin desteğini almaz. Bu anlamda, Jessop, tek-uluslu ve iki-uluslu hegemonya projeleri arasında bir ayrıma gider. Tek-uluslu projelerde tüm nüfusun maddi tavizler ve sembolik ödüllerle seferber edildiği *kapsayıcı* bir hegemonya stratejisi (Keynesçi Ulusal Refah Devleti örneğinde olduğu gibi) söz konusudur. Tek-uluslu stratejiler ise daha sınırlı bir hegemonya arayışı içindedir. Toplumun stratejik olarak anlamlı belirli kesimleri ile (Faşizmde ve Thatcherizmde olduğu gibi) sınırlandırılmıştır. Devşirilmek istenen rıza, toplumun sınırlı olarak seçilmiş belirli kesimlerinden oluşur. İmtiyazlı ulusun sembolik ve maddi ayrıcalıklarının faturası ikinci ulusa çıkarılır. Ayrıca, gözde ulus karşısında ikinci ulus baskı altında tutulur. Birinci ulus ile ikinci ulus arasında üretken ve parazitik, sadık olan ve olmayan, medeni olan ve olmayan vb. gibi ikilikler inşa edilir. (Sırasıyla Thatcherizm, Stalinizm ve Apartheid Rejimi). Tek uluslu stratejiler, farklı ekonomik çıkarları, farklı görüşleri, yaşam biçimlerini tanıyan çoğulcu bir söylem kullanırken iki uluslu stratejiler antagonistik ikilikler üzerine kurulu bir söylem kullanır (Jessop, 1982, ss. 244–245).

Hegemonya projeleri içsel olarak ikili bir stratejik süreç içerir. Bu anlamda, salt rıza devşirilmesi üzerine kurulu değildir. Hegemonya projeleri her zaman bazı sosyo-politik aktör, çıkar ve kimlikleri imtiyazlı hale getirir, diğerlerini değersizleştirir. Hegemonya projesi ile uyumsuz olan tikel çıkarlar ahlaksız ya da irrasyonel olarak damgalanır ve ısrarcılıkları oranında bazı yaptırımlara uğrar (Jessop, 1990, s. 208). Bu nedenle her hegemonya projesinin ötekileri vardır. Bu bakımdan, hegemonya salt rızaya dayalı liderlik anlamına gelmez; uygulamaya konan/koyulacak hegemonya projesinin kapsa(ya)madığı toplumsal aktörler, sahip oldukları alternatif projeleri ya da karşı-hegemonik güçleri oranında pasifikasyona uğrar (Jessop, 1990, s. 181). Hegemonya projeleri sınıfsal olan ve sınıfsal olmayan özneleri çağırır; ancak stratejik olarak anlamlı güçlerin desteğini aldığı ve diğerlerini etkisizleştirdiği oranda “yönlendirici” olabilir (Jessop, 1982, s. 202).

Başarılı hegemonya projeleri açıkça ekonomik nitelikte olmak zorunda olmamakla birlikte, ekonomik büyümeyi gözetecek şekilde ekonomik ilişkilerin yeniden üretimini güvence altına almalıdır. Bu bakımdan belirli bir *birikim stratejisi* ile uyum göstermesi gerekir. “*Bir birikim stratejisi, çeşitli ekonomi dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik büyüme modelini tanımlar ve bunun gerçekleştirilebilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer.*” (Jessop, 2008, s. 266).

Birikim stratejileri, genel sermaye ile tikel sermayeler arasındaki çatışmaları çözmeye dönük olarak hayal edilmiş “genel ekonomik çıkar” yaratmaya çalışan ve bazı tikel sermayeleri zorunlu olarak tecrit eden program çerçeveleridir (Jessop, 2002, s. 30). Belirli bir birikim stratejisinin uygulanabilmesi için sermaye dolaşımının farklı uğraklarının (para, banka sermayesi, sanayi sermayesi, ticaret sermayesi) tikel bir fraksiyonun liderliği altında örgütlenmesi gerekmektedir. Jessop, *ekonomik hâkimiyet* ile *ekonomik hegemonya* arasında bir ayrıma gider. Ekonomik hâkimiyet, sermayenin belirli bir fraksiyonunun kendi ekonomik-korporatif çıkarlarını diğerlerininkini görmezden gelerek ve kendininkilerden taviz vermeyerek dayatması iken ekonomik hegemonya bir birikim stratejisinin ve belirli bir sermaye fraksiyonun liderliğine rıza gösterilmesi sonucu oluşur. Bu sermayenin genel dolaşımı ile hegemonik fraksiyonun uzun vadeli çıkarları ile diğer sermaye fraksiyonlarının dolaysız çıkarlarının eklenmesi ile mümkün olabilir. Hegemonik fraksiyon çeşitli kriterlere göre farklılık gösterebilir. Sermaye dolaşımındaki ilksel işlevine göre (banka, sanayi, ticaret), birikim tarzı (rekabetçi, tekelci ya da devlet tekelci) ya da uluslararası sermaye içindeki konumuna göre (ulusal, komprador, uluslararası, içsel). Hangi fraksiyon liderlik yaparsa yapsın, genel birikim süreci içinde sanayi sermayesinin sürekli değerlendirilmesine bağlıdır. Eğer bu “değerlenme” gerçekleşmezse artı-değerin farklı fraksiyonlar nezdinde dağıtımında büyük düşüş olur. Bu da genel bir sermaye birikim krizine neden olur. Böylece yeni bir birikim stratejisi gündeme gelir (Jessop, 1990, s. 200). Birikim stratejileri salt sermaye fraksiyonları arasındaki karmaşık ilişkileri değil; daha geniş bir şekilde güç dengelerini ve hâkim sınıflar ile tabi sınıflar arasındaki dengeleri de gözetmek zorundadır. Başarılı birikim stratejileri tabi sınıfların ve iktidar bloğunun desteğini alabilen stratejilerdir. Birikim stratejilerine örnek olarak Latin Amerika’da geliştirilen “ithal ikameci” ve “ihracata dayalı” büyüme modelleri ile Batı Almanya’nın savaş sonrası *Modell Deutschland*’ı örnek gösterilebilir (Jessop, 1990, ss. 200–202).

Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri birbirlerini sınırlar, şekillendirir ve koşullarlar. Birikim stratejileri ekonomik büyüme ile ilgiliyken hegemonya projeleri esas olarak ekonomik olmayan amaçlarla ilgilidir. Hegemonya projesi, askeri başarı, toplumsal reform, siyasal istikrar ya da ahlaki yeniden doğuş ile ilgili olabilir. Birikim stratejileri doğrudan üretim ilişkileri ve sınıfsal güç dengeleri ile ilgiliyken hegemonya projeleri devlet ve burjuva sivil toplum içindeki daha geniş sosyo-politik ilişkiler ile ilgilidir. Bu anlamda hegemonya projeleri yalnızca sınıf güçleri ile ilgili değil, ulusal

popüler daha geniş toplumsal güçler ile ilgilidir. Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri birbirleriyle geçmeli olduklarında başarılı olma ihtimalleri yüksektir; yine de bu ikisinin sentetik olarak eklenmesinde başarısız olma ihtimalleri her zaman vardır (Jessop, 1990, s. 208). Bu anlamda ikisi arasında başarılı bir eşgüdümün sağlanabilmesi olumsaldır. Bu bakımdan bir hegemonya projesi ile birikim stratejisi otomatik olarak eşleşmezler, uyumsuzlukları hegemonya krizlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırır.

Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri özgül bir toplumsal bloğu hem imal eder hem de bu sonuncu tarafından şekillendirilir. Bu noktada Jessop *hegemonik blok* kavramını kullanır. *Hegemonik blok*, tarihsel blok kavramının ifade ettiği şekilde yapısal unsurların değil, *toplumsal güçlerin* -Gramsci'nin ortaya koyduğu şekliyle yönetici sınıfların, destekleyici sınıfların, kitlesel hareketlerin ve aydınların- *tarihsel birliğini* yansıtır. Bir hegemonik blok, hâkim sınıflar ve halk kitleleri üzerinde politik, entelektüel ve ahlaki önderlik yapabileceğini kanıtlayan bir sınıfın (ya da fraksiyonun) liderliği altında örgütlenen sürdürülebilir bir sınıfsal ittifakı ifade eder (Jessop & Sum, 2006, s. 365). Hegemonik blok, Jessop (2016, s. 73)'ın belirttiği şekliyle:

Özgül bir hegemonya projesi arkasında harekete geçirilen ulusal-popüler güçlerin daha geniş bir bütünlüğüdür. Mevcut olduğu ölçüde, hâkim sınıfların, destekleyici sınıfların, kitle hareketlerinin ve entelektüellerin tarihsel birliğini yansıtır. Hâkim sınıflar ve popüler güçler nezdinde politik, entelektüel ve ahlaki liderlik yaparak kendisini kanıtlamış bir sınıf (ya da sınıf fraksiyonu) tarafından örgütlenmiş uzun ömürlü bir ittifaka bağlıdır.

Jessop'ın SİY'i zengin kavramsal bagajı ile özgül konjonktürlerde devlet ve sosyo-politik aktörler arasındaki girift iktidar ilişkilerinin siyasal analizini yapmak için önemli imkânlar sunmaktadır. Yine de Jessop'ın yaklaşımı kimi kusurlardan azade değildir. Jessop'ın teorik evreninin en büyük eksiği ekseriyetle “normal” burjuva parlamenter devlet formu üzerine bina edilmiş olmasıdır. Jessop, Poulantzas'tan farklı olarak “istisnai” devlet formlarını analizden büyük oranda çıkarmıştır. Bu genel eksiklik ile bağlantılı bir ikinci sorun hegemonya kavramının kullanış biçiminden doğmaktadır. Yukarıda Gramsci'yi anlatırken hegemonya kavramının farklı tarifleri olduğunu söylemiştik. Hegemonya bir taraftan “politik, ahlaki, entelektüel” liderlik olarak sunulurken diğer taraftan “rıza zor kombinasyonu” olarak kavramsallaştırılmıştı. İşte Jessop'ın çalışmaları genel olarak birinci tarif üzerine kuruludur. Erken Jessop'ta kimi zaman hegemonyanın zor momentini de içerdiğine dair *en passant* uyarılar olsa da genel olarak Jessop külliyatına baktığımızda

hegemonyanın büyük oranda “ahlaki, politik, entelektüel” liderlik olarak anlaşıldığı görülebilir. Başka bir ifadeyle, Jessop’ta zor çoğu zaman bir gölge fenomene dönüşerek açık bir şekilde rızanın gölgesinde kalmaktadır. Bu bakımdan Jessop’ın teorik evrenine zor momentini güçlendirecek şekilde *pasifikasyon olarak güvenlik* kavramının eklenmesi önerilmektedir.

1.3.5. Bir Ekleme Denemesi: Hegemonya Projeleri, Güvenlik ve Pasifikasyon

Birinci kısımda güvenlikle ilgili oldukça geniş bir çerçeve çizildi. Okuyucunun işini kolaylaştırmak ve 12 Mart 1971 Muhtırası’nın nihai olarak hangi çerçeve içinden ele alındığını göstermek için birinci kısmı toparlayacak, ikinci kısma da bir girizgâh oluşturacak şekilde kısa bir argümantatif bölüm faydalı olabilir.

Öncelikle birinci kısımda ne yapılmaya çalışıldığını netleştirelim. Birinci kısım güvenlik kavramı ve/veya meselesi ile ilgili daha soyut, felsefi ve teorik kategorilerden daha somut kategorilere, doğru bir yolculuk olarak görülebilir. Başka bir ifadeyle birinci bölüm, siyaset felsefesinin soyutlama düzeyleri yüksek kategorilerinden siyaset sosyolojisinin soyutlama düzeyleri görece olarak daha düşük kavramsal araçlara doğru bir yol izlemektedir. Bu tercihin nedeni güvenlik çalışmalarının eleştirisi ile ilgilidir. Soğuk Savaş konjonktüründe ağırlıklı olarak pozitivist ve realist varsayımların etkisi altında şekillenen güvenlik çalışmaları son kırk yılda önemli bir dönüşüm geçirerek toplumsal inşacı ve post-yapısalcı yaklaşımların etkisine daha açık hale geldi. Bu gelişme beraberinde ontoloji, epistemoloji, metodoloji ve normatiflik gibi konuların yeniden tartışılmasını getirdi. Başka bir deyişle, güvenlik çalışmalarındaki tartışmaların soyutlama düzeylerinde bir derinleşme yaşandı. Tam da bu sebeple, bu disiplindeki hâkim varsayımların eleştirisine girişmeye soyunan her araştırmacı tartışmayı belirli bir soyutlama düzeyinde yürütmek zorundadır. Birinci bölümde, güvenlik çalışmaları içindeki hegemonik önkabul ve varsayımların eleştirine girişilmesinin temel sebebi budur. Buradaki temel dert güvenliğin içinden anlaşılabilmesi için felsefi-teorik bir çerçeve için varsayımlar seti ve güvenlik için ilişkisel bir araştırma gündemi geliştirebilmektir.

Kuşkusuz *case-study* [vaka çalışması] niteliğindeki bir çalışmada tartışmanın yüksek soyutlama düzeylerinde yürütülmesi ve oralarda bırakılması önemli sorunlara neden olabilir. Bunlardan biri *commensurability* [ölçekdeşlik] sorunudur. Ampirik

olay teorik çerçeve içine tam olarak oturacak mı? Yoksa teorik çerçeve ampirik olaya geniş mi gelecek? Soruyu bu şekilde ortaya koymak yanıltıcı olabilir. Zira soyutlama düzeyleri yüksek kavramlar kullanan -güvenlik gibi- teorik çerçeveler ampirik-tarihsel olayı aşacak bir dizi önermede bulunmak zorunda kalacaktır. Dahası, eğer ampirik olay ile soyut çerçeve birbirine tam uyarsa bu durum, olayın iyi bir betimlemesinin yapıldığını gösterir; yoksa çok boyutlu felsefi-teorik analizinin değil. Tam da bu nedenlerle teorik çerçeveler her daim uygulandıkları ampirik-somut olaylara “bol” gelmelidir. Güvenlik gibi göndermeler evreni çok geniş bir kavram ile çalışan bu tez de birinci bölümde araştırma nesnesini oluşturan 12 Mart 1971 Muhtırası’nın ampirik-tarihsel çerçevesini aşabilecek nitelikte fikirler ileri sürmektedir. Bu durum, genel bir “laf kalabalığından” ziyade güvenliği anlamlandırabilecek analitik bir çerçeve için genel felsefi ve teorik öncüller belirleyebilme arzusundan ileri gelmektedir. Her ne kadar bu çalışmanın temel sorusu 12 Mart nasıl okunabilirse de bu sorudan ayrılamayacak başka bir soru da güvenliğin nasıl anlaşılabilirliği. Zira çalışmanın hipotezine göre 12 Mart Muhtırası güvenlik politikaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bunları söylemekle birlikte bir vaka çalışmasının ampirik-konjonktürel düzeylerde işe koşulabilecek ölçüde somutlayıcı kavramlara ihtiyaç duyduğu da belirtilmelidir. Bu nedenle tezin birinci kısmında o somutlamaları sağlayabileceğini umduğumuz ilişkisel Marksist kavramsallaştırmalara doğru soyutlama düzeyini düşürdük.

Bu tez ile ilgili olarak söylenmesi gereken başka bir nokta bu çalışmanın bir sentez girişimi olmasıdır: Bu anlamda çalışmanın temel sorularından biri şudur: Eleştirel gerçekçilik ve ilişkisel Marksizm sentezinden ilham alan derinlikli bir güvenlik kavramsallaştırması nasıl geliştirilebilir? Böylesi bir çaba ancak belirli disiplinleri yatay kesecek şekilde gerçekleşebilir. Bu bağlamda çalışma, disiplinler olarak (sosyal) bilim felsefesi, siyaset felsefesi, siyaset sosyolojisi, uluslararası ilişkiler, güvenlik çalışmaları ve ekonomi politığın kesişim alanında bulunmaktadır. Böylesi bir metodolojik tercihin sebebi, “*tarihsel ilham açısından pre-disipliner ancak günümüz entelektüel akımları ve imaları açısından post-disipliner*”(Jessop & Sum, 2001, s. 89)⁷²

⁷² Bu ifadenin ne anlama geldiğini açalım. Önce geçmişe dönerek bugün büyük düşünürler olarak addedilen Locke, Smith, Ferguson, Montesquieu, Hegel, Marx, Weber gibi isimlerin ekonomi, politika, sivil toplum, dil, ahlak, sosyoloji, hukuk ve felsefe gibi alanlarda yazdığını hatırlatalım. Bu anlamda bu isimlerin düşünsel mirasının zenginliğinin sebeplerinden biri bu pre-disipliner yaklaşımlardır. Bugünün ortodoks disiplinler yaklaşımları açısından düşündüğümüzde örneğin Marx bir iktisatçı mıdır? Sosyolog

bir yaklaşım ile güvenlik kavramının kendisinin içerimlerinin sayısız şekilde değerlendirilebilme gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Genel argümantatif çerçevenin 12 Mart 1971 Muhtırası'nın değerlendirilmesi açısından hangi anlamlara geldiği tekrar pahasına şöyle sıralanabilir: *Birincisi*, güvenlik, nesnel ve öznel boyutlara sahip antagonistik ilişkiler ile ilgili bir olgudur. Post-yapısalcılığa karşı güvenliğin aktörlerden ve onların niyetlerinden bağımsız bir şekilde kurulmuş olan ilişkilere gömülü antagonizmalar ile ilişkilendirilebileceği, pozitivizme karşı ise belirli ilişkilerin devlet ve burjuva sivil toplum içindeki aktörler tarafından güvenleştirilebileceği ileri sürülebilir. Bu söylenenlerin politik imalarına bakalım. Güvenliğin nesnel boyutu devletin kurumsal ve anayasal mimarisi içine gömülü vaziyettedir. Başka bir ifadeyle içine antagonizmaların gömülü olduğu ilişkiler toplumsal düzen -burada liberal- ve devlet -burada kapitalist- içinde legal-kurumsal mekanizmalar içinde sürekli kılınmıştır ya da normalleştirilmiştir. Bu argüman Poulantzas (2000, s. 73)'ın devleti aynı zamanda bir sınıf ilişkisi olan güç ilişkisinin özgül, maddi-kurumsal yoğunlaşması olarak görmesi, sınıf mücadelelerinin ve halk direnişlerinin devletin kurumsal mimarisine kazılı olduğu yönündeki argümanı ile örtüşür. Şimdi daha somut düzeye inerek bu argümanın 12 Mart 1971 Muhtırası ile ilgili ne anlama gelebileceğini düşünelim. Bir kapitalist devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurumsal mimarisi içinde derin sınıfsal antagonizmalardan izler barındırır. Bu sınıfsal çelişkiler farklı sosyo-tarihsel bağlamlarda farklı şekillerde ortaya çıkar. 12 Mart 1971 Muhtırası'na doğru da tabi sınıfların hızla siyasallaşması güvenliğin ikinci veçhesi olan öznel güvenleştirmeyi gündeme getirmiştir. Bu anlamda sınıf hareketliliği 12 Mart ile birlikte milli güvenlik üzerinden güvenleştirilmiştir.

Başkaca önemli bir nokta, güvenliğin özsel antiteler ile değil; antagonistik nitelikteki ilişkiler ve bunların taraflar arasında kurulmasıyla ilgili olmasıdır. Bazı ilişkiler zorunlu, bazıları da olumsal olarak antagonizma içerir. Her durumda, kurulan

mudur? Felsefeci midir? Hukukçu mudur? Cevabı verelim. Hepsi ve hiçbiri. Disipliner ayrımların ortaya çıkması ve keskinleşmesinin nedenleri ile ilgili bir tartışmaya burada giremeyeceğiz. Yine de şöyle devam edelim. Özellikle post-modernizm ve post-yapısalcılığın da etkisiyle aşağı yukarı son kırk yılda disiplinler arasındaki sınırları belirsizleştiren kimi disiplinler yaklaşımları ve düşünürler ortaya çıktı. Kültürel çalışmalar ve toplumsal cinsiyet çalışmaları bu sınırları "muğlak" disiplinlere örnek gösterilebilir. Aynı şekilde, Althusser, Butler, Foucault, Hall, Laclau, vb. isimler belirli bir disiplinler kimliği sahiplenmeden çalışmalarını sürdürdüler. Bu anlamda da bir post-disipliner eğilimden söz edilebilir. Tartışmanın ayrıntıları için (Bkz., Jessop & Sum, 2001).

asimetri bir tarafın etki altına alınması ya da etkisizleştirilmesine neden olur. O halde, güvenlik, antagonistik ilişki içindeki taraflardan birinin etkisizleştirilmesi ya da Neoclaus (2011, 2013a)'tan ödünç aldığımız kavram ile pasifikasyonudur. Bizim buradaki önerimiz güvenliğin *antagonistik ötekinin pasifikasyonu* olarak kavramsallaştırılabileceğidir. Böylesi bir formülasyonun çalışmanın ikinci kısmı için iması şöyle özetlenebilir. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası hayata geçirilen sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi sınıfsal antagonizmaları sosyal güvenlik üzerinden yönetmeye dair bir hegemonik stratejinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu anlamda, 27 Mayısçı proje, siyasal alanı tabi sınıflara açarak formel sınırlar içinde sınıfsal hareketliliği meşru kabul etmekteydi. Bu da işçi sınıfının siyasallaşmasına ve öğrenci hareketinin sol politik pozisyondan radikalleşmesine zemin hazırladı. Bu sınıfsal hareketliliğe birikim stratejisi içindeki yapısal kriz eğilimleri, iktidar bloğunun dağılması ve hegemonik bloğun çözülmesi de eklenince 27 Mayısçı proje içinde bir hegemonya krizi ortaya çıktı. Söz konusu hegemonya krizi iktidar bloğunca aynı zamanda bir güvenlik krizi şeklinde yorumlandı. Nihayet, 12 Mart Rejimi sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinden kopan ve *antagonistik öteki* olarak güvenlikleştirilen sol politik antagonistlerin pasifikasyona uğratılması yoluyla milli güvenliği sağlamaya çalıştı.

İkincisi, kapitalist devletin politik-tarihsel özgüllüğü politik olanın (devlet) ekonomik ve sosyal olandan (burjuva sivil toplum) farklılaşması gerçeğinde yatmaktadır. Bu Hegelci-Marxçı sorunsal modern siyasal ilişki formlarının aldığı biçimleri gösterir. Devlet ve burjuva sivil toplumun birbirinden farklılaşması bunların metodolojik olarak ayrı ele alınabilmesini sağlar. Böylesi bir metodolojik hamle de devlet ve burjuva sivil toplumun birbirlerini karşılıklı ve karmaşık bir şekilde biçimlendirdikleri yolundaki okumaya imkân tanır. İşte devletin burjuva sivil toplumu biçimlendirdiği erk, polis erki olarak anlaşılabilir (Neocleous, 2000, s. xiii). Dolayısıyla birinci kısmın ikinci bölümünde polis teorisi ile ilgili öne sürülen fikirler burjuva toplumsal düzenin devlet eliyle ve zor süreçleri yoluyla inşa edildiğini gösterme amaçlıdır. Bu bölümde devlet erkinin bir formu olarak polis erkinin burjuva toplumsal düzenini imalinin ampirik-tarihsel formları gösterilmiştir. Eğer argüman biraz zorlanırsa genel ve soyut bir düzeyde 12 Mart 1971 Muhtırası, kapitalist devletin burjuva toplumsal düzenini biçimlendirmek için müdahale ettiği bir polis operasyonu olarak görülebilir. Bilhassa, sıkıyönetim uygulamaları 17. ve 18. yüzyıl polis talimatnameleri aracılığıyla toplumsal düzenin medenileştirildiği çerçeve ile

ilişkilendirilebilir. Bu bölüm böylesi bir okumaya imkan tanımaktadır. Yine de biz böylesi bir okumanın oldukça soyut bir düzeyde kalacağını ve somut-ampirik gelişmeler içindeki karmaşık etkileşimleri yeterince iyi gösteremeyeceğini düşünüyoruz. Bu nedenle daha somut bir kavramsal çerçeve için ilişkiyel Marksist olarak adlandırılabilir bir hattı takip ediyoruz.

Üçüncüsü güvenlik, sosyo-politik iktidar ilişkilerinin ve kapitalist devlet formlarının aldığı farklı somut biçimler ve dönemler içerisinde ele alınmalıdır. Özellikle Marx'ın *18 Brumaire*'i çalışmanın siyaset sosyolojisine geçişinde bir eşiktir. Marx, *18 Brumaire*'de somut sınıfsal güç konfigürasyonları, sınıf çıkarları ve bunların siyasal temsilleri ve sınıf mücadelesinin siyasal biçimleri üzerine ampirik-tarihsel bir analiz sunar. Bu bakımdan gerek 12 Mart'a gidişte, gerekse de 12 Mart döneminde sınıfsal mücadelelerin hangi biçimlerde cereyan ettiğini göstermesi açısından elverişli bir analitik çerçeveye ulaşıldığı söylenebilir. Bu analitik düzey, Gramsci'nin hegemonya kavramı ve Poulantzas'ın bir ilişki olarak devlet, sınıflar ve iktidar bloğu arasındaki ilişkileri ortaya koyması ile daha da somutlaşır. Jessop'ın stratejik-ilişkiyel yaklaşımı, hegemonya projeleri, birikim stratejileri ve hegemonik blok gibi kavramları, sosyo-politik güç dengelerinin ampirik olarak dönemselleştirilmesi için operasyonel hale gelebilirler. Buradaki teorik adım, Marksist çerçeveyi güvenlikten türetmek değil; güvenliği Marksist kategoriler eşliğinde düşünmek ve soyut kavramlara eklemeyerek anlamaktır.

Böylece son somutlama düzeyine ulaşmış olduk. Bu düzeyde *pasifikasyon olarak güvenlik* hegemonya projelerine eklenerek ele alınmaktadır. Jessop (1990)'ı izleyerek sosyo-politik iktidar ilişkilerinin özgül konjonktürlerde belirli hegemonya projeleri ve birikim stratejileri etrafında, belirli uzamsal ve coğrafi bağlamlarda örgütlendiğini söyleyebiliriz. Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri ancak devlet ve sosyo-politik aktörlerin karmaşık ilişkiselliği içinde inşa edilir. Bu inşa sürecine zorunlu olarak devletin kurumsal mimarisinin dönüşümü eşlik eder. Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri öncelikle belirli üretim ilişkileri ve ideolojik, politik, hukuki vb. "üst yapı" öğelerinin karmaşık ve olumsal bütünlüğü anlamına gelen ve Gramscici (1971) anlamda aydınların inşasında kilit rol oynadığı tarihsel blok içinde oluşur. Bu bakımdan tarihsel blok, hegemonya projelerinin ve birikim stratejilerinin oluşturulabilmesinin yapısal kapasitesi olarak görülebilir.

Ancak, bu yapısal kapasite tek başına yeterli değildir. Sosyo-politik özneler de ihtiyaç vardır. Bu anlamda, Poulantzas (1978)'ın belirttiği şekliyle hâkim sınıfların çelişkili bütünlüğü olarak iktidar bloğu içindeki hegemonik sınıfın (ya da fraksiyonun) liderliği etrafında bir iktidar bloğu oluşturulur. Ne var ki, iktidar bloğu bir hegemonya projesinin uygulamaya konması için yeterli değildir. Daha geniş bir toplumsal bloğa ihtiyaç vardır. Bu bakımdan hegemonik sınıf (ya da fraksiyonu) iktidar bloğunu, tabi sınıfları, destekleyici sınıfları, aydınları ve toplumsal kategorileri bir hegemonik blok etrafında örgütler (Jessop, 2016). Söz konusu hegemonik blok, hegemonya projesinin uygulanmasının ve inşasının öznel koşullarını oluşturur.

Ne ki, hiçbir hegemonya projesi bir bütün olarak toplumu seferber etmeyi başaramaz. Zira tanımı gereği hegemonya projeleri ve birikim stratejileri makbul aktör, çıkar, kimlik ve değerler ile makbul olmayanlar arasındaki politik kutuplaşmadan doğar. Hegemonya projesince massedilemeyen kitleler, politik kapasiteleri oranında önemsizleştirilmekten, pasifleştirilmeye; düşmanlaştırılmaktan şeytanlaştırmaya kadar geniş bir yelpaze içinde yaptırımlara maruz kalırlar. Hegemonya projesince içerilemeyen/içerilemeyecek alternatif ve/veya karşı hegemonik projeler için mücadele eden politik antagonistler Neocleousçu (2011, 2013a) anlamda pasifikasyona uğrar. Bu bakımdan hegemonya projelerinin inşası ve uygulanması rıza devşirmeyi içerdiği gibi rızası devşirilemeyenlerin pasifikasyonunu da içerir. Bu anlamda hegemonya projeleri eş zamanlı ikili bir süreç tarafından şekillenir (Jessop, 1982, 1990).

Öte yandan, hegemonya projeleri ve birikim stratejileri hiçbir zaman kusursuz ya da tamamlanmış olmadığı için ulusal/uluslararası konjonktürün değişimiyle kriz eğilimlerinin yoğunlaşması ve politik antagonistlerin güçlenmesi oranında, değişimlere uğrar. Yapısal ve öznel kriz etmenlerinin yoğunlaşması sonucu iktidar bloğu ve hegemonik blok dağılıbilir. Derinliğine -temsil krizi, otorite krizi, meşruiyet krizi, devlet krizi- bağlı olarak kriz, hegemonya projesi içinde sınırlı bir kriz ya da bir bütün olarak hegemonya projesinin krizi şeklinde tezahür edebilir.

Hegemonya projesi ve/veya birikim stratejisi içinde kriz, iktidar bloğunca aynı zamanda bir güvenlik sorunu olarak kodlanır. Hegemonya projesinin çizdiği meşru sınırların dışına çıkan ve kendi alternatif ve/veya karşı hegemonya projelerini örgütlemeye girişen özerk politik aktörler “iç düşman” olarak kodlanır ve

güvenlikleştirilir. Kimin düşman olarak tanımlanacağı iktidar bloğu içindeki konfigürasyonun niteliğine bağlıdır. İç düşmanlar devletin kurumsal maddiliğine kazanarak birincil tehdit haline gelirler. Kitlelerin (yeniden) rızasını kazanabilecek yeni bir hegemonya projesinin yokluğunda mevcut hegemonya projesinin stratejik bağlamı değiştirilerek devlet formu bu stratejik kaymaya uyum gösterecek şekilde yeniden düzenlenir. İşte *pasifikasyon olarak güvenlik* bu noktada kurumsal, pratik ve söylemsel yoğunluğunu artırır ve sosyo-politik iktidar ilişkileri nezdinde bir *yönetim stratejisi* olarak öne çıkar. Bu yeni yönetim stratejisi çoğunlukla (her zaman değil) zor kullanılarak devreye sokulur.

Böylelikle teorik eklememizi gerçekleştirmiş olduk. Makro düzeyde tekrar edelim. Güvenliği öncelikle sosyo-ontolojik ilişkilerin objektif ve sübjektif boyutları ile ilişkilendirerek güvenliği Neocleous'tan ödünç aldığımız pasifikasyon kavramı ile antagonistik ötekinin pasifikasyonu olarak formüle ettik. Bu noktada Neocleous'un pasifikasyon kavramını kullanımı ile bizimki arasında temel bir fark olduğunun altını çizelim. Neocleous hegemonya sorunsalını dışlayarak⁷³ pasifikasyonu konjonktürel bağlamlar üstü sürgit açık sınıf savaşımına işaret etmek için kullanır⁷⁴ Biz ise pasifikasyonun özellikle hegemonya projeleri ve birikim stratejileri bağlamında daha somut ve tarihsel-ampirik biçimlerde kullanılması gerektiğini ileri sürmekteyiz. Bizce sınıfsal liderlik ve tahakküm biçimlerinin farklı formları (burjuva parlamenter sistem, otoriter devlet, Bonapartizm, askeri darbe ya da faşizm) ayırt edilmeli ve bunların hepsi "açık sınıf savaşımına" indirgenmemelidir. Farklı tarihsel-stratejik bağlamlarda değişen sınıf stratejileri ve güvenlik pratikleri arasındaki karmaşık bağlantılar ampirik olarak gösterilmelidir. Böylece teorik hamlemiz şu hali almış oluyor: Eleştirel gerçekçi ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımlar çerçevesi içine oturan, ilişkiyel bir devlet teorisinden beslenen ve hegemonya projeleri, birikim stratejileri, iktidar bloğu ya da hegemonik blok gibi kavramlar aracılığıyla dönemselleştirilen sosyo-politik iktidar ilişkileri konfigürasyonu içine pasifikasyon olarak güvenliğin

⁷³ Neocleous (1996) Hegel, Marx ve Foucault'dan ilham alarak hegemonya kavramı yerine "sınıf mücadelesine, sivil toplumun anahtar kurumlarının politikleşmesine ve daha sonra devlet tarafından idare edilmesine" gönderme yapan bir kavram olarak "siyasi idare" [*political administration*] kavramını önerir. Kavram, devlet ve sivil toplum arasında bir metodolojik ayrımı önvarsayar ve devletin bu sayede sivil toplumu *idare* edebildiğini ifade eder. Bununla birlikte siyasi idare kavramının hegemonya kavramının sahip olduğu açıklama kapasitesine sahip olup olmadığı şüphelidir. Bu nedenle biz hegemonya sorunsalını dışlamadan tam tersine örneğin pasifikasyon kavramını hegemonya kavramı ile olan ilişkisi bağlamında kavramsallaştırmayı uygun gördük.

⁷⁴ (Bkz., Neocleous, 2011, 2013a).

eklemlenmesi. Aşağıda 12 Mart 1971 Muhtırası bu analitik çerçeve için değerlendirilmeye çalışılacak.



KISIM II: 12 MART 1971 MUHTIRASI: SOSYAL GÜVENLİKTEN MİLLİ GÜVENLİĞE, AKTİF RIZADAN PASİFİKASYONA

2.1. 12 Mart Analizlerinin Eleştirel Değerlendirmesi

12 Mart 1971 Muhtırası ile açılan partiler-üstü⁷⁵ hükümetler dönemi 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri ile sona ermiştir. Bu dönem, yaklaşık olarak 2,5 sene süren, parlamentonun açık olduğu ancak hükümetlerin partiler-üstü bir nitelik taşıdığı “tuhaf” bir tarihsel kesit örneği sunar. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesi üzerinden bir on yıl geçmiş olmasına rağmen askerler yeniden siyaset sahnesine müdahale zorunluluğu hissetmiştir. Bu durumun başlı başına merak uyandırması bir tarafa; 27 Mayıs ile karşılaştırıldığında 12 Mart döneminde yaşananların kendisini de anlamlandırmak güç olmuştur. Yine de asıl kafa karıştıran 27 Mayıs’ta olduğu gibi Meclis(ler)in kapatılmaması, bir kurucu meclisin kurulmaması ve yeni bir Anayasa’nın yapılmaması oldu. Bu kafa karışıklığını artıran başka bir etken de Adalet Partisi (AP)’nin iktidardan el çektirilmesine rağmen partinin siyasal projesinin neredeyse tamamının yine AP desteği ile hayata geçirilmesi oldu. O halde AP neden iktidardan düşmek zorundaydı? Bu anlaşılması güç duruma rağmen 12 Mart Muhtırası siyaset bilimi çalışmaları içinde hak ettiği yeri alamadı. Bunun en önemli nedenlerinden biri başta söylendiği gibi 12 Mart’ın, 27 Mayıs’ın ve 12 Eylül’ün yaptığı şeyi yapmayarak meclisi kapatmaması ve yeni bir Anayasa yapma zahmetine girmemesi oldu. Bu bakımdan 12 Mart 1971 Muhtırası, 27 Mayıs ile 12 Eylül’ün gölgesinde, “arasında” bir parantez olarak yer alabildi.

Literatürde 12 Mart 1971 Muhtırası’nı merkeze alan çalışmalara baktığımızda ilk sırayı anı kitaplarının aldığı görürüz. Dönemin ilk elden tanığı ve ilk iki hükümetin Başbakanı Nihat Erim (2007)’in *12 Mart Anıları*, 12 Mart’ın aydın kamuoyu nezdinde “faşizm” kabilinden değerlendirilmesine cevap olarak apolejetik tarzda yazılmıştır. Yine Erim’in Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş (1978)’in *12 Mart Anıları*, kendisinin ve yakın bir ilişki içinde olduğu onbirlerin reform mücadelesini hangi toplumsal güçler karşısında ne zorluklarla yürüttüklerinin ve neticede nasıl kaybettiklerinin önemli bir dökümünü sunar. Erim’in Basın Danışmanı Kurtul Altuğ

⁷⁵ 12 Mart’ın son hükümeti olan Naim Talu Hükümeti (15.04.1973-26.01.1974) bir partiler üstü hükümet değil, ülkeyi seçimlere götürmekle görevli Adalet Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi koalisyonu olarak kuruldu.

(1973)'un *12 Mart ve Nihat Erim Olayı* adlı kitabı da Erim Hükümetleri döneminde yaşananları gazeteci üslubu ile gözler önüne serer.

Bir diğer önemli tanıklık bu kez asker cephesinden gelir. Muhtıranın kudretli subaylarından Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur (1985)'un 12 Mart dönemini de içine alan anılarını anlattığı *Anılar ve Görüşler* kitabında kendi zaviyesinden 12 Mart'ın panoramasını çıkararak gerek statükocu, otoriter ve sağ bir vaziyet alan Tağmaç ve şurekası karşısında, gerekse de 9 Martçı radikal, Baasçı, anti-parlamentarist klik karşısında kendini ılımlı-reformcu bir kişi olarak resmeder. 12 Mart'ın kaybedenlerinden 9 Martçılar da anılarını yazmışlar ve tarih önünde kendilerinin bilinçli olarak yanlış sunulduğu savını geliştirmişlerdir. Önemli 9 Martçılardan Celil Gürkan (1986), *12 Mart'a Beş Kala* adıyla yayınladığı anılarında kendilerinin iddia edildiği gibi komünist değil gerçek vatansever ve Atatürkçü olduklarını, devrimci programlarını üstleri Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in bilgisi dâhilinde hazırladıklarını ancak bu ikisinin son anda Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Sunay ile anlaştığını anlatır. Böylece 12 Mart'ın bütün günahı haksız bir şekilde alt kademelerdeki 9 Martçı subayların üzerine yıkılmıştır.

Anıların dışında dönem ile ilgili röportaj/belgesel nitelikli çalışmalar da bulunmaktadır. Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı (2007) tarafından hazırlanan *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* kitabı-ki aynı zamanda bir video belgeseldir- döneme tanıklık etmiş isimlerin açıklamaları ile zenginleştirilmiş bir belgeseldir. Yine o dönemde Nazlı Ilıcak (2013)'ın ordu içindeki "cunta savaşlarını" afişe etme odaklı çalışması *12 Mart Cuntaları*'nda dönemin tanıklıklarına başvurulmuştur. Hüseyin Demirel (1977)'in *12 Mart'ın İçyüzü* başlıklı kitabı tipik sağ-islamcı-bu örnekte Yeni Asyacı- tarih okuması ile AP'nin 12 Mart argümanlarının dökümü ve savunusudur. Buna göre, 12 Mart Muhtırası'nın nedeni AP iktidarı döneminde bir "take-off" [kalkış yapmak] imkânı yakalayan Türkiye'nin içerde vesayetçi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) zihniyeti ile komünistler; dışarıda Türkiye'nin kalkınmasından ve bağımsız dış politika yürütmesinden rahatsız olan ABD, Avrupa, Mason-Siyonist-Komünist şer odaklarıdır.

Başkaca önemli kaynaklar olarak döneme gazeteci-teorisyen olarak tanıklık eden İsmail Cem ve Ali Gevgilili'nin çalışmaları örnek verilebilir. Benzer bir teorik

çerçeve içine Abdi İpekçi de eklenebilir. Ancak İpekçi daha sonra dönem ile ilgili yazılarını bir derleme içinde yayınlamadı. Bu üç isim teorik olarak aşağı yukarı aynı hat üzerinde yer almaktadır. Üçü de benzer bir tarih okumasından hareketle “güçlü devlet geleneği tezini”⁷⁶ sosyal-demokrat bir politik pozisyondan yeniden üretmektedir. İsmail Cem (2009)’in *Tarih Açısından 12 Mart: Nedenleri, Yapısı, Sonuçları* kitabının birinci bölümü 12 Mart döneminde olayların harareti içinde yazılan köşe yazılarını gözler önüne serer. Kitabın ikinci bölümü ise yukarıda telaffuz edilen tarih okuması paralelinde 12 Mart analizleri yapar. Ali Gevgilili (1973)’nin *Türkiye’de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması* adlı çalışması da özgün denebilecek tezlere sahip bir çalışmadır. Akademisyen Kurtuluş Kayalı (2012)’nin doktora çalışması olan *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart* kitabı da belirli tarih okuması sunduğu ve 12 Mart ile ilgili olarak özgün argümanlar öne sürdüğü oranda ilgiyi hak etmektedir. Kuşbakışı bir literatür dökümü yapıldıktan sonra aşağıda mevcut 12 Mart çözümlerinin argüman odaklı eleştirel bir değerlendirmesine girişilecek.

2.1.1. Kapalı Devre Ordu Merkezli Analizler

12 Mart analizleri içerisinde hegemonik konuma sahip olan, 12 Mart Muhtırası’nı “sola değil darbeye karşı darbe” olarak okuyan analizlerdir.⁷⁷ Bu analiz biçimine göre:

12 Mart 1971 darbesi, sola karşı yapılmış bir darbe değildir. Darbeci (“Muhtıracı”) generallerin 26 Nisan 1971 tarihinden itibaren sola yönelik saldırıları ve bunun sonucu olarak solun ezilmesi darbenin bir yan ürünü olarak ele alınmalıdır. Darbenin öncelikli hedefi ise sol değil, yine ordudan gelmesi beklenen bir radikal programlı-Doğan Avcıoğlu’nun terimiyle ifade edilecek olursa “Milliyetçi Devrimci” darbe girişimidir (Aydınöglü, 2007, ss. 241–242).

Analizi anlatmaya devam edelim. Silahlı Kuvvetler yükselen toplumsal muhalefete karşı değil; ordu içindeki *Yön-Devrim* çizgisi paralelinde anti-parlamentarist, bağımsızlıkçı, kalkınmacı ve devletçi bir hizbe ve onların hiyerarşi dışı darbe girişimine karşı harekete geçmiştir. Bu bakımdan 12 Mart Muhtırası ve izleyen

⁷⁶ Büyük oranda Weber’in patrimonyal devlet analizlerinden türetilen bu okumaya göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan “ceberrut devlet” geleneği bürokrasi üzerinden Cumhuriyet’e de intikal ettirilmiş ve üretim ilişkilerinin gelişmesine ket vurarak liberal-demokratik bir sosyo-politik çerçevenin oluşmasına engel olmuştur. Güçlü devlet-zayıf burjuvazi/(sivil) toplum ikiliğine dayanan bu yaklaşım birçok teorik açmaz ile maluldür. Eleştirileri için (Bkz., Akça, 2006; Akça vd., 2010; Dinler, 2003; Yalman, 2004).

⁷⁷ (Bkz., Aydınöglü, 2007; Y. Koç, 2010).

süreç ancak 9 Mart 1971 darbe girişimi ile birlikte düşünülürse anlaşılabilir. Buna kanıt olarak 9 Mart Darbe Girişimi ve muhtıra sonrasında, 15 Mart 1971 tarihinde “*Silahlı Kuvvetler’de uyulması zorunlu olan disiplin kurallarıyla asla bağdaşmayacak siyasi ve askeri bazı tutum ve davranışlar içinde oldukları*” gerekçesiyle 4 general, 1 amiral ve 35 albayın tasfiye edilmesi gösterilmektedir (Akyaz, 2006, s. 380).

Aynı analiz çerçevesi içinde 12 Mart’ın AP Hükümeti’ne, sol harekete ve Kürt hareketine karşı yapıldığı iddiaları reddedilir. İlk olarak AP’nin devrilmesinin herhangi bir “acilliği” olmadığı ifade edilir. Zira AP Hükümeti hâlen “idare edemez” durumda değildir. Demirel Hükümeti ordu hariç tutulursa Parlamento, devlet yönetimi yerel yönetimler vb. gibi alanlarda inisiyatif sahibidir. İkinci olarak darbe sola karşı da yapılmış olamaz zira sol “*bu tarihte tam bir kriz ve parçalanma süreci içindedir.*” (Aydınoglu, 2007, s. 245). Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1970 Sonbaharında küçük bir hizip partisi haline gelmiş, Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi bölünmüştür. Dolayısıyla solun bölünmüş yapısıyla gerçek bir tehdit oluşturması mümkün değildir. Üçüncü olarak Kürt hareketi Türkiye sol hareketinin bir parçası olarak onun yapısal zayıflıklarından muzdariptir. Dahası ordu ve hükümet 1971 Mart’ına kadar süren “komando hareketleri” gibi operasyonlarla bölgede aktif bir mücadele yürütmektedir. Bu nedenle Kürt hareketi ile mücadele için özel olarak bir muhtıraya gereksinim duyulduğunu düşünmek mümkün değildir. Tüm bu nedenlerden dolayı muhtıra hükümete ve sol harekete karşı verilmemiştir.

Esas tehdit başka taraftadır. Ordu içinde alt rütbeli subayların başını çektiği cunta radikal bir darbe hazırlamakta, Türkiye ve Ortadoğu için önemli dönüşümler öngörmektedirler. Darbenin eli kulağındadır ve “tehlike o kadar ciddi ve acildir ki” üst rütbeli subaylar bir süredir yakınlaşmış buldukları AP iktidarını devirmeyi göze almışlardır. Darbenin rahatsız edici taraflarından biri 27 Mayıs’takine benzer şekilde üst rütbeli subayların daha radikal alt rütbeli subaylar tarafından tasfiye edilmesi ihtimalidir. Dolayısıyla hiyerarşi dışı bir darbe ile ordu üst kademesi koltuklarından olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ayrıca darbenin programı da oldukça sakıncalıdır. Mısır’da Nasır’ın (1953-1970), Irak’ta General Kasım’ın (1958-1963), Suriye’de Emin Hafız’ın (1963-1966) dönüşümlerini hatırlatan “anti-Amerikancı” bağımsızlıkçı, kalkınmacı, Baasçı ve anti-emperyalist nitelikteki devrimci program⁷⁸

⁷⁸ “Devrimci” subayların programı ve hazırladıkları anayasa taslağı için (Bkz., Batur, 1985; Gürkan, 1986).

Batılı kapitalist müttefikler nezdinde endişelere neden olmuştur. Türkiye'deki ABD üslerini kapatmaktan ve "ikili anlaşmalara" son vermekten SSCB ve Doğu Blok'u ile ilişkilerin geliştirilmesine kadar radikal nitelikteki öneriler ABD ve NATO için bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir.

Şimdi bu yaklaşım içindeki kimi argümanların eleştirisine geçebiliriz. Bu analizdeki en önemli eksikliklerden biri ordu içi siyasallaşmayı genel toplumsal siyasallaşmanın bir parçası olarak değil *sui generis* bir siyasallaşma olarak alması ve anlatısını bu minvalde kurmasıdır. Oysa ordu içindeki radikal siyasallaşma kendi başına ortaya çıkmamış aydınların öncülük ettiği bir proje kapsamında meydana gelmiştir. Söz konusu siyasal proje de toplumun genel sol siyasallaşmasından bağımsız değildir. Radikal subayların entelektüel arka planını biçimlendirmede *Yön* ve daha sonra *Devrim* dergilerinin ve *Yön-Devrim* çizgisi şeklinde ifade edilebilecek entelektüel hareketin rolü büyüktür. *Yön* dergisi 20 Aralık 1961'de ilk sayısını çıkardı ve yayınladığı bildiriyle⁷⁹ liberal-sol-sosyalist entelektüel çevrelerde bir hayli ses getirdi.⁸⁰ Dergi farklı yazarlara sayfalarını açmakla birlikte çekirdek kadro Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal ve İlhan Selçuk gibi isimlerden oluşuyordu.⁸¹

⁷⁹ *Yön*'ün ilk sayısında yayınladığı bildirideki argümanlar şöyle özetlenebilir: Atatürk devrimleriyle amaçlanan çağdaş uygarlık seviyesine ancak üretim ekonomisi ile varılabilir. Bu bakımdan amaçlanan kültürel modernleşme ve aydınlanma da ancak üretimle değişecek sosyal yapı sayesinde mümkün olacaktır. Demokrasi sosyal adalet sağlanmadan gerçekleşemez. Türkiye ciddi bir ekonomik ve sosyal buhran içindedir. Tarımsal üretim yetersizdir. Topraksızlık sonucu kentlere göçenler gecekondulaşma ve işsizlik siyasal düzeni tehdit eder hâle gelebilecektir. Türkiye'nin sorunlarına çare olabilecek bir kalkınma felsefesi geliştirilememiştir. İktisadi sistem devlet ve özel sektörden oluşan karma sistem olacaktır. Ancak ağırlık devlet sektöründe olmalıdır zira özel sektör faydalı işlere değil kârlı işlere yatırım yapar. Bu nedenle özel sektör eliyle kalkınma çok yavaş ilerleyecektir. Bu nedenle o günün şartlarına uygun yeni devletçi bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Kooperatifçilik ve büyük devlet işletmeleri eliyle gerçekçi bir iktisadi plan çerçevesinde kalkınma esastır. Devletçilik aynı zamanda sosyal güvenliği gerçekleştirmek, iktisaden zayıf olanı güçlü olana karşı korumak için de gereklidir. Devletçilik, kalkınmanın geniş kitlelere yayılmasını sağlayacak toprak reformu, sendikalaşma ve kooperatifleşme ile toprak ağalığı sistemi ortadan kaldırılacaktır. *Yön* bildirisi, bir tartışma platformu olarak düşünülen *Yön* Dergisi'nin ilkesel çerçevesini oluşturmaktadır (Özdemir, 1986, ss. 295–300).

⁸⁰ *Yön* Bildirisini imzalayan kişi sayısı 1042'dir (Özdemir, 2000, s. 19).

⁸¹ Avcıoğlu Paris'e gitti Siyasal Bilimler Enstitüsü'nün Ekonomi bölümüne kaydını yaptırdı. Az gelişmişlik ve kalkınma yazını ile sosyalist fikirlerle burada tanıştı. Mezuniyetinin ardından kısa bir süreliğine İngiltere'ye gitti. Sonra Türkiye'ye dönen Avcıoğlu Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresine araştırma asistanı olarak girdi. Bir süre sonra Paris'te tanıştığı Metin Toker aracılığı ile *Akis* dergisinde çalışmaya başladı. Bu sırada Turhan Feyzioğlu'nun yönettiği CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu Müdür Yardımcısı oldu. Avcıoğlu bu dönemde *Forum*, *Akis* ve *Ulus*'ta yazıyordu. Aynı dönemde Mümtaz Soysal *Forum* dergisinde, İlhami Soysal yine *Akis*'te ve İlhan Selçuk muhalif mizah dergisi *Dolmuş*'ta yazıyordu. Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Coşkun Kırca, gibi isimlerle 1960 darbesinden sonra kurulan Temsilciler Meclisi'nde CHP'nin adayı olmuştü (Özdemir, 2000, ss. 1–17). Anayasa Komisyonu üyesi olarak ekonomik sosyal konularda katkı sundu. Ancak yasama ve yürütme organının ekonomi üzerinde "hızlı ve kesin" belirleyiciliği isteği Anayasa'da yer alamayınca

Dergi ilk kez -TİP'ten bile önce- sosyalizmi telaffuz ediyor, kadın sorununa ve Kürt sorununa değiniyor ve “yönünü” arayan Türkiye için sosyalizmi bir siyasal ufuk olarak ortaya koyuyordu. *Yön Dergisi* 30 Haziran 1967'de yayınlanan 222. sayısı ile yayın hayatına son verdi. Derginin son sayısında Avcıoğlu *Yön Dergisi* ile Türkiye'nin gerçekçi bir tablosunun çıkarıldığını ve az gelişmişlik tuzağından kurtulmak için neler yapılması gerektiğinin yeter derecede tartışıldığını ifade ediyordu. Ortaya çıkan tabloya göre az gelişmiş bir ülke olarak Türkiye'de “emperyalizm sandıktan çıkıyordu.” Yapılması gereken bağımsızlıktan yana güçlerin “asgari müşterekler” etrafında toplanmasıydı. Söylenecek her şey söylenmiş artık sıra eyleme geçmeye gelmişti (Ulus, 2016, ss. 100–101). Yön kapandıktan iki buçuk yıl sonra aynı kadro bu kez *Devrim* adında yeni bir haftalık dergi çıkarmaya koyuldu. O dönemde derginin Uluç Gürkan'la birlikte iki yazı işleri müdüründen biri olan Hasan Cemal (2016, s. 147) anılarında Doğan Avcıoğlu'nun “1960'larda Yön'le Türkiye'nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için Devrimle devrimi yapacağız” dediğini aktarıyordu. *Devrim* gazetesi 21 Ekim 1969'da eski Yöncüler olan -Mümtaz Soysal hariç- Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu kuruculuğunda yayın hayatına başladı.⁸² Tıpkı *Yön* gibi bir bildiri ile “*Devrim Bildirisi*” ile amaçlarını ortaya koymuştur.⁸³

1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'teki oylamasına katılmadı, böylece evet oyu vermemiş oldu (Öymen, 2000, s. 284).

⁸² Künyeye göre gazetenin sahibi *Yön*'ün de sahibi olan Cemal Reşit Eyüboğlu, yazı işleri müdürleri Uluç Gürkan ve Hasan Kaya Cemal'di (G. Atılğan, 2008, s. 289).

⁸³ *Devrim* bildirisinin içeriği şöyle özetlenebilir: 1969 seçimleri büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Atatürk'ün yaratmaya çalıştığı tam bağımsız Türkiye idealinden uzaklaşmıştır. Cumhuriyetin ellinci yılında mezhep aşiret ve tarikat kavgaları politikacılar tarafından körüklenmektedir. Politikacı oy kaygısıyla şeyh, ağa ve aşiret reisinden medet ummaktadır. Türkiye kalkınma yarışında Bulgaristan gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Cumhuriyet'in ellinci yılında ancak montaj ve ambalaj sanayi kurulabilmiştir. Bu sanayiciler lüks tüketim için üretime yönelmiş, ihracatın güdük kalması, sanayide hammadde bağımlılığı sonucu ödemeler dengesinde büyük bir açık oluşmuştur. Tarım alanında feodal kalıntısı üretim biçimi varlığını sürdürmekte, cüce işletmelerle tarımsal üretim yetersiz kalmaktadır. Köyden kente göç şehirlerin nüfusunu artırarak gecekondu bölgeleri yaratmıştır. Mevcut cılız sanayi ile bu insanlara iş bulmak hayaldir. Okuma yazma oranları çok düşüktür. Ancak bununla mücadele etmek yerine imam hatipler açılmakta yoksul köylü çocukları imam hatiplere mecbur bırakılmaktadır. Nüfusun çok az bir kısmı sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Toprak ağası, aracısı, tefecisi, montaj sanayicisi ve kompradoru milli gelirin üçte birine sahipken geniş kitleler yoksulluğun pençesinde kıvrılmaktadır. Ekonomik ve askeri yardımlar ile ulusal çıkarlara ve tam bağımsızlık ilkesine aykırı bir şekilde ABD'ye aşırı bağımlı olunmuştur. Milli gelirin üçte birine sahip “mutlu azınlık” elindeki sermayeyi üretime değil lüks tüketim mallarına yatırarak kaynak israfına neden olmaktadır. Bu sermaye muhakkak suretle yatırımlara aktarılmalıdır. İktisadi planlama çerçevesi içinde banka, sigorta, dış ticaret ve montaj sanayinin millileştirilmesi, büyük tarım kooperatiflerinin kurulması, toprak reformunun yapılması zorunludur. Atatürk, üst yapı devrimleriyle yetinmeyip devlet eliyle sanayileşme ve toprak reformu yoluyla alt yapı devrimlerine girişmek istemiştir. Ancak toprak ağaları ve müttefiklerinin direnişi sonucu bu hedefler gerçekleştirilememiştir. Kemalist devrim yarıda kalmıştır. Batıda burjuvazi

Yön ve Devrim dergilerine bu kısa değininin amacı radikal subayların içinde siyasallaştıkları entelektüel çerçeveyi gösterebilmektir. Vurgulanması gereken nokta 27 Mayıs sonrası açığa çıkan sol siyasal enerjinin Silahlı Kuvvetler’le başlayıp onunla bitmediğidir. Görülebildiği gibi radikal siyasal projeye dahil olan pek çok farklı aktör vardır. Ordu toplumdan izole kapalı-devre bir sistem şeklinde işlemediği için yükselen toplumsal hareketlerden etkilenmiştir ve onlar üzerinde etkide bulunmuştur. Bu bakımdan bu analiz, genel siyasallaşma, sosyalleşme ilişkilerini göz ardı ederek orduyu sosyo-politik iktidar ilişkilerinden yalıtık bir şekilde görme ve bu bakımdan orduyu şeyleştirme hatasına düşmektedir. Oysa bir kurumsal aktör olarak Silahlı Kuvvetler ve onların mensubu olan subaylar kanlı canlı öznelerdir ve daha geniş bir siyasallaşma ve sosyalleşme sürecinin parçasıdır. Bu bakımdan, darbeler salt ordu istediği için olmaz, daha geniş toplumsal aktörlerin ilişkisel bir şekilde müdahil olduğu bir süreçtir söz konusu olan. Aksi takdirde orduları geniş toplumsal ilişkiler ağı içinde kapalı-devre sistemler olarak görme yanılığısına düşülebilir. Evet, ordu Türkiye tarihinde “müstesna” bir yere sahiptir; ancak hiçbir silahlı örgüt toplumsal ittifaklar ve müttefikler olmadan yoluna devam edemez. Buradaki yanılığ, ordu içi hizipleşmeleri daha geniş sosyo-politik süreçler pahasına ve bu sonunculara indirgeyen yaklaşımdadır.

Bir başka eleştirilmesi gereken argüman “aciliyet” argümanıdır. Buna göre devrimci subayların eyleme geçmelerinin an meselesi olması nedeniyle 12 Mart 1971 Muhtırası inisiyatifi kaptırmamak adına apar topar verilmiştir. Buradaki sorun aciliyet ihtiyacının kendisinin bir nedensel faktör olarak sunulmasıdır. Oysa aciliyet ne herhangi bir nedenselliğe gönderme yapar ne de 12 Mart süreci içindeki dönüşümleri açıklayabilir. Aciliyet adı üstünde 12 Mart’ın nedeninden ziyade zamanlaması ile ilgilidir (Akça vd., 2010, s. 406). Başka bir deyişle, aciliyet argümanı *12 Mart nasıl*

işçi ve köylü kitleleri ile birlikte toprak reformu ile feodal unsurları tasfiye etmiştir. Türkiye’de ise burjuvazi toprak ağaları ile iş birliği yolunu seçmiş yabancı sermayenin komisyonculuğuna soyunmuştur. Böylece toprak ağası, aracı, tefeci ve komprador burjuvaziden oluşan bir “tutucu güçler koalisyonu” oluşmuştur. Bu koalisyon bağımlılık ilişkisinin sürdürülebilmesi için yurt dışından destek görmektedir. Batı politik sistemi Türkiye’nin de dahil olduğu az gelişmiş ülkelerde feodal unsurları, montajcı sanayii, aşiret ve tarikat örgütlenmelerini güçlendirmiş, bunların kontrolünde kitleler tutucu güçler koalisyonunun partilerine oy vermektedir. 1969 seçimleri bu durumu bir kez daha teyit etmiştir. Düzen değişikliğinden yana görünen partiler bile oy kaygısı ile tutucu güçler koalisyonuna tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bu tablo karşısında “Kemalistlerin tarihi ödevi” arkasına kitle desteği alan devrimci partinin tutucu güçler koalisyonunu dağıtarak “yarıda kalan Kemalist devrimi” tamamlayabilir, “tam bağımsız, uygar ve gerçekten demokratik Türkiye’yi kurabilir”(G. Atılğan, 2008, ss. 333–343).

mümkün oldu? sorusuna verilecek bir cevaptan ziyade *muhtıra neden 12 Martta verildi?* sorusuna verilecek cevapla ilgilidir.

Bir başka problem sol hareketin değerlendirilmesi ile ilgilidir. 15-16 Haziran Olayları, TİP'in parlamentoya girişi, anti-Amerikancılığın yükselişi ve nihayet sol ile Kürt hareketi arasındaki yakınlaşmanın hâkim sınıfları rahatsız ettiği bir vakıa olarak teslim edilir. Ancak tam da burada önemli bir yanılgıya düşülür ve solun kendisinin kriz ve parçalanma içinde olması olgusu ile ordu üst kademesinin verili konjonktürü yorumlama biçimi arasında doğrudan bir nedensellik bağı kurulur. Oysa özneler-bu durumda muhtıracı subaylar- içinde buldukları sosyo-politik durumu her daim tam ve doğru olarak kavramsallaştıramayabilirler. Öznenin dış dünyaya ait bilgisi kusursuz değildir. Söz konusu analiz biçiminde ima edilen muhtıracı subayların solun içinde bulunduğu krizi eksiksiz bir şekilde tahlil edebildikleri ve bu durumun bilinci ile harekete geçmeyi şuurlu olarak reddettikleridir. Bu nedenle muhtıranın sol siyasallaşmaya karşı verilmiş olamayacağı ifade edilir. Ne var ki, solun dağınık ve parçalı yapısı, yaygınlaşmakta olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Birçok çevrede solun zayıflamakta değil güçlenmekte olduğuna dair yaygın bir kanı ve “endişe” hâkimdir. Söz konusu olan solun “hayaleti” bile olsa birtakım önlemler alınması gerektiği örneğin-aşağıda gösterileceği üzere- MGK toplantılarında sıkça dile getirilmektedir. Solun parçalı olduğuna dair değerlendirme olsa olsa politik bir öz eleştiri ve analiz olarak anlamlı olabilir; ancak kimi çevrelerin analizleri ve siyasal projeksiyonları bu minvalde değildir. Dolayısıyla solun ve işçi sınıfının örgütlenme ve eyleme kapasitesinin güncel “nesnel” durumundan öte, (bu ayrı bir tartışma) özgül bir tarihsel momentte bir iç düşman olarak, bir asayiş sorunu olarak inşa edildiği aşikârdır. Sol, komünizm ve işçi sınıfı hem nesnel hem de öznel olarak güvenlikleştirilmektedir. Çalışmanın birinci kısmında (1.1.3.5.) değinildiği gibi güvenlikleştirme kuramına göre tehdidin gerçek olmasına gerek yoktur. Tehdit algısının öznelerarası bir etkileşim ile gerçekmiş gibi sunulması çoğu zaman başarısı için yeterli olmaktadır.

Son olarak sol hareketin güçsüzlüğü ve parçalı yapısını temel alan argüman Kürt hareketi için de aynen çalıştırılır. Kürt hareketinin de politik-hegemonik bir olgunluğa erişememiş olmasından dolayı muhtıranın Kürt hareketine karşı yapılmış olamayacağı ifade edilir. “Kürt tehdidi” ciddi boyutlara varmamıştır. Burada da benzer bir argümantasyon hatası ile karşı karşıyayız. “Türkiye halkları” ifadesinin yarattığı alarmist yaklaşım düşünüldüğünde, bu argümanın zayıflığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye İşçi Partisi (TİP)'in Kürtçülük yaptığı iddiası ile kapatılması, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)'nun kapatılan dernekler arasında yer alması yine argümanı zayıflatan ve Kürt hareketinin de önemli bir güvenlik sorunu olarak algılandığını gösteren somut gelişmelerdir.

Ordu merkezli argümanlardan bir diğeri de reformcu addedilen -27 Mayıs'ta görüldüğü gibi- Silahlı Kuvvetler'in Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulması ile birlikte, reformcu niteliğini yitirdiğini ve düzenle bütünleşerek belirli bir siyasal tercihten ziyade "*liberal/kapitalist rejimi savunmakla ilgilenir hale geldiğini*" ileri sürmektedir (Akyaz, 2006, s. 388). 12 Mart'a gelindiğinde kurumsal bir aktör olarak ordu ekonomik-korporatif çıkarlarına hanel getirebilecek ve rejimin varlığını tehdit edebilecek her türlü aktöre karşı mücadele edecek şekilde güdülenmiştir. Bu argüman, ordunun 12 Mart'tan önce reformist bir niteliğe sahip olduğu önvarsayımına dayalıdır. Oysa ordunun 27 Mayıs'taki reformist tavrı da belirli bir güvenlik siyasetinin gereğidir. Es geçilen nokta reformizmin de hegemonyacı anlamda bir savunma siyaseti olabileceğidir. Nitekim 27 Mayıs'ta da ordunun temel derdi "*liberal/kapitalist rejimi savunmaktır.*" Ne ki, aşağıda gösterileceği üzere 27 Mayıs'ta, 12 Mart'tan farklı olarak güvenlik eksenli siyasetin ağırlık noktasını sosyal güvenlikçi bir yaklaşım oluşturmaktadır. 12 Mart bu bakımdan reformist tavrın ve hegemonyacı yaklaşımın terk edildiği sosyal güvenlik yerine milli güvenliğin ön plana çıktığı bir yönetim tarzını imlemektedir.

12 Mart 1971 Muhtırası'nı salt orduya, onun ideolojik olarak bölünmüş yapısına ve kendi kurumsal gündemine referansla açıklamaya çalışan çalışmalar önemli sorunlar içerir. Metodolojik olarak orduyu devlet erkinden bağımsız (kurumsal atomist) ve diğer kurumlara dışsal (kurumsal otonomist) bir bağımsız değişken olarak ele almak anlamına gelir.⁸⁴ Orduyu bir çeşit metodolojik izolasyona maruz bırakmak aynı zamanda şeyleştirme hatasını içerir. Yalnızca ordu değil; hiçbir kurum salt kendi kendine referansla değil içine gömülü oldukları toplumsal güç ilişkileri çerçevesi içinde değerlendirilmelidir. Aynı şekilde toplumsal güç ilişkileri de belirli kurumlara atıfla açıklanamaz. Muhakkak ki kurumların özgül rollerinin altı çizilmelidir; ancak hiçbir kurum diğerlerinden yalıtık olarak anlamlı eylemde bulunamaz. Bu söylenenlerin ışığında 12 Mart Muhtırası da salt ordu kurumuna referansla

⁸⁴ Kurumsal atomizm ve kurumsal otonomi kavramları için bu çalışma içinde (Bkz.,1.2.1.).

açıklanamaz; daha geniş sosyo-politik güç ilişkileri ve bunlar içinde eyleyen aktörlerin rolleri es geçilmemelidir.

2.1.2. Seçkinlerarası Mücadelelerin Sonucu Olarak Siyasi Kriz

Ordu şeyleştirilmesi ve indirgemeciliğinin yanında, kimi Marksist kavramlar üzerinden ancak Marksizm eleştirisi üzerine bina edilen bir diğer analiz az gelişmiş ülkelerde üst yapı unsurlarının daha etkili olması “Marksist” tezinden hareketle sosyo-politik mücadeleleri seçkinler içi ve seçkinler arası mücadeleler eksenine indirgeyerek 12 Mart müdahalesinin en önemli nedeninin 1969 seçimlerinden sonra oluşan seçkin umutsuzluğu ve ayrışması olduğunu belirtir.⁸⁵

Argümantasyon zinciri iki yaklaşımın, Marksist ve yapısalcı-işlevselci yaklaşımların reddiyle başlar. Analize göre hem Marksist yaklaşımlar hem de yapısalcı-işlevselci açıklamalar “Batı merkezli” evrenselci epistemolojileri dolayısıyla “tarih dışıdır”lar. Marksizm, Batı orijinli çıkarımlarını tüm dünyaya teşmil ettiği; yapısalcı-işlevselcilik de benzer şekilde farklı ülkelerde işleyen toplumsal sistemlerin “ortak noktalarına” odaklandığı oranda Batı-merkezcilikle maluldür. Hâlbuki “az gelişmiş ülke” dinamikleri gerek sosyo-ekonomik gerekse de sosyo-kültürel yapısı ile Batı’dakinden çok daha farklıdır ve bu gibi ülkelerde özellikle üst yapı kurumları temel belirleyici durumundadır. Türkiye’de de Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana yapısal dönüşümler gerçekleştirilemediği için insan unsuru daha önemli hale gelmektedir. Üst yapı ilişkilerinin temel imal edicisi konumunda bulunan seçkinler, analizin “bağımsız değişkenleri” durumundadır. Üst yapıyı oluşturan önemli alanlardan siyasal alan da işte bu aydınlar içi ve arası mücadelelerle şekillenir. Politik mücadeleler bir kez seçkinlerarası ve seçkinler içi mücadelelere indirgendiğinde siyasetin toplumsallaşması ya da kitlesel mobilizasyonu birer dekor haline gelir. Politik faillik kategorik olarak aydınlara atfedilmektedir. Bir kategori olarak aydınlar, içinde yaşadıkları toplumdan soyut ele alınmaktadır. Oysa yukarıda (1.3.2.) Gramsci’yi anlatırken aydınların toplumsal ve sınıfsal belirlenimlerinden kopararak anlaşılamayacağı gösterilmişti.

Anlatımda analitik olarak anlamlı iki kategori ayırt edilebilir: Aydınlar ve halk. Tanzimat’tan 1970’lere uzanan, soyut, sürekli ve bağlamlar üstü bir “aydın tipi”

⁸⁵ (Bkz., Kayalı, 2012).

kategorisi oluşturulur ve bu kategori bir açıklayıcı olarak kullanılır. “Türk aydını” olarak bu aydın tipine bazı davranış kalıpları atfedilir. Esasında “şeyleştirilmiş” bu aydın tipi tarih dışılaştırmanın güzel örneklerinden başka bir şey değildir. Bu aydın tipinin kendi çelişkileri, Batılılaşma ve yerli kalma düalizmi üzerinden ele alınır. Dolayısıyla, sosyo-politik mücadeleler kendi nesnellikleri, tarihsellikleri ve toplumsallıkları içinde değil de aydınların zihinlerine yansımaları şeklinde “idealist” bir biçimde sunulur. Siyasal çatışma, aydınların sahiplendikleri dünya görüşleri ve ideolojilerarası mücadelelere dönüşür. Devleti kurtarma saiki ile hareket eden, uluslaşma projesinin yükünü omuzlarında hisseden aydınlar, Batılı düşüncüyü sindiremediklerinden ve “nakilci” olmanın ötesine geçemediklerinden kitlelerle buluşamamakta, bir türlü kitlesel mobilizasyonu sağlayamamaktadır.

Aydın gibi halk da özcü bir şekilde ele alınmakta, mayasında demokratlık olduğu varsayılmaktadır. Aydınların yanlış soyutlamaları, hoşgörüsüzlükleri ve anti-demokratik eğilimleri dolayısıyla “*Türkiye’de halk çoğunluğunun arzuladığı özgürlükçü yönetim*” bir türlü kurulamamaktadır. (Kayalı, 2012, s. 195). Aydın yabancılaşması karşısında halkın demokratlığı öylesine şematik bir şekilde sunulmuştur ki kritik tarihsel momentlerde (1950-1960 ve 1971), halk aydınlara rağmen demokrasiden yana vaziyet almaktadır. Aydın, sindirmeyi başaramadığı Batı’ya ait düşünce kalıpları ile yanlış soyutlamalardan yanlış somutlamalara ulaşırken; halkın soyutlama yeteneğinden yoksun olması paradoksal bir şekilde onu yanlış somutlamalardan esirgemiş, somut, pragmatik düzlemde olayları daha doğru yorumlamasını sağlamıştır. Böylece aydınlarca menfi görülen ve bir kusur olarak addedilen durum halk nezdinde müspet bir mahiyet kazanmıştır. Örneğin aydınlar belirli bir soyutlama düzeyi üzerinden kendilerini belirli siyasi partilere kopmamacasına bağlarken; “özgürlük geleneği kuvvetli Türk halkı” “sezgisel dehası” ve somut-pragmatik yaklaşımı ile her seçimde farklı partilere oy verebilmekte, böylelikle demokratik süreçlerin kilitlendiği anlarda anahtar görevi görmektedir.

İttihatçılığın “en sadık temsilcisi” “tepeden inmece” sol, 27 Mayıs’ı izleyen süreçte sandıkta aradığını bulamadıkça kitlelerden ve parlamentodan ahlaki olarak kopmuştur. İşte, 1969 seçimleri, seçkinler arasında var olan ayrışmaları çeşitlendirerek ve derinleştirerek ahlaki kopuşa neden olmuştur. Bu bağlamda 1969 seçimleri 12 Mart 1971 Muhtırası’nın en önemli sebebidir (Kayalı, 2012, s. 149). 1969 Seçimlerinden AP’nin %46,6 oy oranı ile birinci parti çıkması, TİP’in 1965 seçimlerine göre

parlamentoda daha az temsil edilmesi bir kısım sol için parlamentoya olan güveni oldukça azaltmış ve Türkiye'nin geleceğinden “umutsuz grupların” güçlenmesine neden olmuştur. Sivil aydın gruplar radikalleşmiş, ordu da AP ile yakınlaşmıştır. Solda umutsuzlar artarken orduda düzen lehine grupların sayısı artmıştır. Böylece ordu içinde reformcu grup ile statükocu grup arasındaki yarılma derinleşmiştir.

Böylece, 12 Mart Muhtırası herhangi bir “sol tehlikeden” ziyade çeşitli asker aydın kişilerin ve sivil aydın kişilerin uzlaşmalarının ve karşıtlıklarının bir sonucudur. “12 Mart Darbesi’ne işçi sınıfı tehlike oluşturduğu için yönelinmediği ve 12 Mart’ı kalıcı yapmayan asıl etkenin halk olduğu...” sonucu ortaya çıkmaktadır (Kayalı, 2012, s. 197). Aşağıda bu tezin aksi savunularak hegemonik bloğun ve iktidar bloğunun dağıldığı bir tarihsel momentte ve değişen iktidar ilişkileri konfigürasyonunda farklı varyantlarıyla yükselen sol dalganın esas güvenlik tehdidini oluşturduğu iddia edilecektir.

2.1.3. Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş

Başka bir analiz, 12 Mart Muhtırası’nı tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte aşılacak bir eşik olarak ele alır.⁸⁶ 12 Mart, üretim araçlarının ve ilişkilerinin gelişmesinin önündeki engellerin temizlenmesi operasyonudur. Böylesi bir operasyonun ardındaki itici güç, üretim ilişkilerinin gelişmesiyle çıkarları diğer sermaye fraksiyonlarından farklılaşan sanayi burjuvazisidir. Zira artık sanayi burjuvazisi ile ticaret burjuvazisinin çıkarları örtüşmemektedir. Bununla birlikte iktisadi gelişmeden daha hızlı bir şekilde gelişen toplumsal ve siyasal gelişme egemen zümreler açısından bir tehdit oluşturmaktadır.

Bu analiz biçiminde de belirli bir tarihsel anlatının izleri sürülebilir. Türk siyasal modernleşmesi küçük burjuva radikalizmi ve onun siyasal eylemliliği açısından değerlendirilir. Bir tarafta asker ve sivil bürokrasi diğer tarafta halkı yanına almayı başaran burjuvazinin çeşitli fraksiyonları vardır. Analiz, temel siyasal çatışma eksenini buradan kurduğu oranda “güçlü devlet geleneği” tezini yeniden üretmektedir. Askeri ve sivil bürokrasi tarihsel olarak büyük bir çelişki içindedir. Bir taraftan, 1908, sınırlı bir burjuva devrimidir ve kapitalist moderniteyi inşa etmeye çalışan bir ekibin işidir. Diğer taraftan aynı ekip ekonomik alt yapı ilişkilerini yerleştirmeden üst yapı

⁸⁶ (Bkz., Gevgilili, 1973, 1987, 1989).

kurumlarını inşa etmeye soyunmuştur. Çelişki, kapitalist üretim biçiminin üst yapı kurumları olan modern hukuk, anayasa, eğitim sistemlerine duyulan inaçla, bunlara temel oluşturan kapitalist üretim tarzının gelişimine duyulan güvensizlikte yatmaktadır. Dahası, bürokratik seçkinler “üretim güçlerinin daha süratli gelişimini engellemiştir.”⁸⁷ Zaten küçük burjuvazi iktidar ortaklığını 1950’de kaybetmiştir. Bunun nedeni üretim ilişkilerini yeterince geliştirememiş olmasıdır. 1950’lerin DP Türkiye’si büyük toprak sahipleri ile mali sermaye ve ticaret burjuvazisinin sınıfsal egemenliğindeki bir ülkedir. Bürokrasi tarihsel olarak üretim ilişkilerinin gelişim seyrine ket vurmuştur. DP’nin 1950’den sonra iktidara gelişi burjuvazi ve halk yığınlarının bürokrasi ve küçük burjuvazi karşındaki ittifakının zaferidir. İşçi sınıfı ve köylülük oylarını kapitalizmin gelişimine ket vurarak onları yoksulluğa mahkûm eden “orta sınıf” ya da “küçük burjuvazinin” partisine değil; değişimin ve zenginleşmenin öncülüğünü yapacak liberal-kapitalist programa sahip partilere vermektedir. Küçük burjuva radikalizmi, erken dönemlerinde sınıf gerçekliğini reddederken son dönemde toplumsal sınıfların varlığını kabul etmek zorunda kalmış; ancak bu durumda da toplumsal sınıflar arasında hakemlik yapma hevesinden vazgeçmemiştir. Gevgilili’nin sözleri ile:

Kendi iktidar özelemlerini ve düşünce tarzını “halka rağmen, halk için sloganı” altında toplumun genel pratiği haline getirmeye çalışan küçük burjuvazi düşüncesi, iki yüz yıllık Türk gelişme bunalımlarının da başlıca nedenlerinden birisidir (*Milliyet 1971 Yılığ*, y.y., s. 207).

CHP, küçük burjuva radikalizminin temsil edildiği siyasi örgütlenmedir. Bürokrasi içinde tecessüm eden küçük burjuva radikalizmi, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesini kendi sınıfsal önyargıları dolayısıyla yavaşlatmaya çalışmış, ancak özellikle 1950’den sonra sınıfsal çıkarlarının kapitalist modernleşmede olduğunu düşünen burjuvazi ve halk ittifak halinde kapitalizmi geliştirici partilerin önünü açmıştır. Halk, DP ve AP’yi cahil olduğu için değil; rasyonel davrandığı için

⁸⁷ Bu tez en etkili bir şekilde İdris Küçükömer tarafından dile getirilmiştir. Öyle ki Küçükömer (1994)’e göre tarihsel saflaşmayı provokatif bir şekilde ters yüz ederek “Türkiye’nin sağ güçleri, batıcı-laik bürokratik güçleri temsil eden Jön Türklerin İttihat ve Terakki kanadı, Birinci Meclis’te C.H. Fırkası, CHP, Ortanın soludur. ‘Sol’ güçler ise Hürriyet ve İtilaf, DP, Adalet Partisidir.” Küçükömer’in bu çözümleme biçimi merkezine üretim ilişkilerini geliştirme kıstasını koyar. Üretim ilişkilerini geliştirdikleri ölçüde toplumsal güçler solcu olarak nitelendirilmektedir. Bu yaklaşım Bernsteinci evrimci-mekanik, revizyonist sosyalizm şablonunu anımsatmaktadır. Solcuların görevi kapitalist üretim araçlarını, güçlerini ve ilişkilerini geliştirmek ile sınırlıdır. Devrim, *in infinitum* [sonsuzluğa] ertelenmiştir. Bu noktada Küçükömer’in çözümlemesi evrimci, mekanik, teknisist ve ekonomik determinist bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.

seçmiştir (Gevgilili, 1973, s. 24). Gevgilili de politik gerilimi tutucu küçük burjuvazi/bürokrasi ile burjuvazi, kapitalist programa sahip partiler ve onların geniş tabanı arasında kurmaktadır. Devletin ve bürokrasinin kontrolünü elinde bulunduran kendini sınıflar üstü sayan küçük burjuvazi ile halk, burjuvazi ve kapitalist siyasal parti arasındaki çelişki başat çelişki konumundadır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle, 1950'lerden itibaren tarım ve ticaret burjuvazisinin bir kısmı sanayi burjuvazisine dönüştü.⁸⁸ Özellikle planlı dönemden sonra tarımın ulusal gelire katkısı 1962 yılında %40.7 iken bu oran 1969'da %31.2'ye düşmüştür. Aynı dönemde sanayinin katkısı ise 1962'de %16.3'ten 1969 yılında %20.1'e yükselmiştir (Gevgilili, 1989, s. 63). 1970'lere doğru mantar gibi çoğalan büyük şirketler ve holdingler bir rastlantı sonucu değil; sermaye yoğunlaşması ve tekelleşmenin sonucudur (Gevgilili, 1989, s. 73). Sermaye birikiminde önemli rakamlara ulaşan sanayi burjuvazisi, 1970'lere doğru ekonomik gelişmişliği oranında politik-hegemonik bir temsiliyet pozisyonu arayışı içindedir.

Büyük bir tutku ile büyümek ve sermayesini çoğaltmak arzusundaki sanayi burjuvazisi; tefeci, büyük mülk sahibi, aracı, dışa bağlı ithalatçı gibi toplumun eski güçleri ile karşı karşıya gelmekte ve bu karşılaşmadan büyük bir çatışma doğmaktadır (Gevgilili, 1973, s. 202). Bu çatışma AP'yi çözmüş ve bir iktidar boşluğuna neden olmuştur. İşte sanayi burjuvazisi bu nedenle "kuvvetli iktidar" talep etmektedir. 12 Mart'a giden süreçte küçük burjuvazi nezdinde bürokratik radikalizm, bu iktidar boşluğunu doldurma fırsatı yakalamıştır. Gevgilili için küçük burjuva eğilimleri salt CHP, ordu ya da bürokratik aygıt ile sınırlı değildir. Silahlı mücadeleye yönelmiş devrimci örgütlenmeler de gerek eğitimli kadrosu, geldikleri sosyal kökenler, gerekse de tedhişçilikleri, acilcilikleri ve tepeden inme metotları benimsedikleri ölçüde küçük burjuva hareketi içinde değerlendirilebilir. Gevgilili'nin sözleri ile:

Türkiye'de büyüyen ve gelişen kapitalizm 1970'lerde özellikle küçük burjuvazinin ağır tepkileriyle karşılaşmıştır. Toplumda bir ara sürdürdüğü üstünlüğü gittikçe yitirme durumuna düşen küçük burjuvazi değişim anlarını genellikle anarşiye kadar ulaşan hoşnutsuzluklarla karşılar (*Milliyet 1972 Yılı*, y.y., s. 46).

Gelişen kapitalizm ile birlikte sanayi burjuvazisi, işçi sınıfı ile küçük burjuvazinin belirli unsurları üretim ilişkilerini hızlandırıcı bir rol üstlenmişken;

⁸⁸ Vehbi Koç (1974, s. 73) anılarında şöyle demektedir: "1946'da ilk Amerika yolculuğum tüccarlıktan çıkıp sanayiciliğe geçişimin başlangıç noktası olmuştur."

Anadolu merkezli ticaret ve tarım burjuvazisi bu süratli dönüşümü çıkarlarına aykırı gördükleri nispette yavaşlatıcı bir işlev gördüler. Bu bakımdan kapitalizm, tarihin dinamosu olarak “eski” dönemlere ait üretim ilişkilerini, kurumlarını ve zihniyet yapılarını dönüştürmektedir. Oysa eski ayrıcalıklarını korumak isteyen sınıf, zümre ve kurumlar bu yenilemeye direnir. “*Böyle anlarda toplumun yerlemi değerler sisteminde bir i anarşi*” ortaya çıkar. Böylece eski ve yeni arasında yapısal ikilikler doğar (Gevgilili, 1989, s. 84). Sanayi burjuvazisinin hegemonik liderliğinde sanayi toplumu doğmakta, eski toplumsal düzende çıkarları olan toplumsal güçler gelmekte olanı nafile bir şekilde engellemeye çalışmaktadır. Gevgilili, ite 12 Mart sürecini sınıf içi ve sınıflar arası çatışmaların meydana getirdiği eski ile yeni arasındaki bir kararsız denge hali olarak görür. Farklı toplumsal güçlerin yeniemediği bir konjonktürde Bonapartist güçler devreye girerek çubuğun bir tarafa doğru bükülmesini sağlayacaktır. 12 Mart Rejimi’ni tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin, geçiş toplumunun rejimidir. Gevgilili (*Milliyet 1973 Yıllığı*, 1975, ss. 56–57)’ye göre “*Geçiş toplumu, eski ile yenedünya arasındaki dengenin kurulamadığı, her şeyin yan yana var olduğu korkunç eliik bir ortamdır.*”

Gevgilili’nin düşünsel olarak beslendiği bir kaynak olarak İdris Küçükömer de benzer şekilde 12 Mart Muhtırası’nı sanayi burjuvazisinin gereksinimleri ile ilişkilendirerek analiz etmektedir:

Bu noktada daha gür bir sınıf olarak sanayi burjuvazisi Türkiye’de kendisi için gerekli olan ilişkileri getirmek ister. Tarih buraya meseleleri getirmiştir. Kendisine ait kanunları çıkarmak, ortamı hazırlamak ister... Bunun içindir ki, bugün oldukça gelimi bir seviyede olan sanayi burjuvazisi nitelik itibariyle de Türkiye’nin yönetiminde, kanunlarında parlamentosunda ağırlığını koymak istemektedir. Bu açıdan tarihi olarak rasyoneldir (*Milliyet 1971 Yıllığı*, y.y., s. 212).

Ne ki 1971 yılında gelindiğinde, hegemonik kapasitesi iyice daralan AP, sanayi burjuvazisinin önündeki engellerin kaldırılması görevini üstlenebilecek durumda değildir. Böylelikle, “*12 Mart muhtırası, AP’nin kendi kanallarıyla gerekletirmeyemediği toplumun yeniden düzenlenmesi görevini şimdi bütün siyasal mekanizmanın karşısına koymuş bulunmaktadır.*” (Gevgilili, 1973, s. 231).

1971 Rejimi’nin sunduğu yeni program özellikle büyük sanayi temsilcilerince başarılı karşılanır. Grevleri ve demokratik hakları kısıtlama isteklerinin geldiği asıl zümre, bu eylemlerin siyasal sonuçlarından tedirgin olan belirli mali ve ticari sermaye çevreleridir. Bu bakımdan Erim Hkmetlerini akamete uğratan daha çok tarım ve

ticaret burjuvazisinin tutuculuğu oldu. Kuşkusuz sanayi burjuvazisi de devletleştirme söyleminden ve özel mülkiyet ile ilgili çıkışlardan rahatsızlık duymuştu. Ancak diğer sermaye fraksiyonlarından farklı olarak reformlar konusunda daha ılımlı bir tutum sergiledi. Melen programı, radikalizmden düzen ile bütünleşmeye yönelen ana felsefesiyle aslında 1971 Rejimi'nin aldığı yeni bir aşamayı temsil ediyordu. 1971 Rejimi'nin başladığı andan itibaren Türk kapitalizminin en açık isteği de zaten düzenin niteliği konusunda güven ve kararlılık sağlanmasıydı. Talu Hükümeti 12 Mart olağanüstü rejiminin sonunu ilan ediyordu. Böylece, küçük burjuva radikalizmi tarihin kendisine biçtiği rolü oynamış ve sanayi burjuvazisinin önündeki engelleri ortadan kaldırarak köşesine çekilmek zorunda kalmıştır.

1973 seçimlerinde ilk kez kentli sınıflar, başka bir deyişle burjuvazi ve işçi sınıfı ülkenin kaderinde belirleyici güçler haline gelmiştir. Pre-kapitalist ilişkilerin varlığını sürdürdüğü, tarım ve ticaret burjuvazisi ile köylülüğün etkili olabileceği taşra merkezli daha geri bir ittifaktansa burjuvazi ile işçi sınıfı arasında kurulabilecek kentli bir ittifak Türkiye toplumunun hızla kalkınması ve kapitalistleşmesi anlamına gelecektir. 1973 Seçimleri Türkiye'de ilk kez kentli sınıfların kendilerini yönetecek iktidarı seçmesi olarak değerlendirilebilir. 12 Mart Muhtırası ile sanayi burjuvazisine ayak bağı olabilecek güçler geri bırakılmış, gerekli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu bakımdan 12 Mart Rejimi, tarımsal üretim merkezli güçlerin ve sanayi burjuvazisinin gelişimine ket vurabilecek işçi sınıfının sosyo-politik olarak zayıflatıldığı, orta sınıf tabanlı bürokratik radikalizmin tasfiye edildiği bu sayede Türkiye'de "tarım toplumundan sanayi toplumuna geçildiği" önemli bir tarihsel eşiktir.

Gevgilili'nin özgün 12 Mart okuması, Marksist esinli önemli kavramsal araçlar kullanmaktadır. Üretim ilişkilerinin gelişimini merkezine alan materyalist bir tarihselcilik, sınıfsal güç ilişkilerinin de içinde yer aldığı bir denklemdir. Bu anlamda Gevgilili tarihselci ve makro analizler yapmaktadır. Ne var ki, Gevgilili'nin tarihselciliği yer yer Hegelci tonlarda teleolojik bir biçime bürünür. Tarih, ya da Tin kimsenin gözünün yaşına bakmadan kendi yolunda ilerlemektedir. "*Dünyayı yöneten akıl, ne yaptığını bilir. Onun, başka tasarıları, başka planları, her zaman için fazlasıyla vardır.*" (Gevgilili, 1987, s. 693). Tin yoluna devam ettikçe alt-yapısal kapitalist üretim ilişkileri gelişecek bu da beraberinde sanayi toplumunun ideal-tipik siyasal üst yapı kurumlarını getirecektir. Pre-kapitalist ilişkilerin hâlâ yoğun olarak görüldüğü Türk toplumu kendi içinden sanayi toplumunu doğuracaktır. Anarşik

hareketler, öğrenci hareketleri, işçi hareketleri ve sosyalist hareketin yükselişi bu sağlıklı doğumun sancıları olarak görülmelidir. Burada diyalektik bir yaklaşım kendini hissettirir. Toplum içindeki karşıtlıklar ve zıtlıklar kaçınılmaz bir şekilde toplumu daha ileri bir aşamaya götürmektedir.

Gevgilili'nin düşüncesinde ayrıca modernleşme teorisinden mülhem bir iyimserlik ve ardışık açıklama yaklaşımı görülmektedir. Kapitalist gelişme hızlandıkça, kentleşme hızlanacak, bu sanayileşmeyi getirecek, sanayileşme de siyasal düzeyin demokratikleşmesine ve sosyal demokrat partilerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. O halde işçi sınıfının kesin çıkarı kapitalizmin "*en geniş ölçüde en özgürce ve en büyük hızla gelişmesindedir.*" (Gevgilili, 1973, s. 216). Gevgilili, çoğulcu parlamenter demokratik sistemi, sanayi kapitalizminin zorunlu üst yapısı olarak değerlendirir görülmektedir. Kapitalist sanayileşme övgüsü, liberal-kalkınmacı mekanik-iyimserliğe dayalı otomatik demokratikleşme öngörüsü ile birleşir. Öyle ya, Batı'nın kalkınmış demokratik ülkeleri de aynı yoldan geçmiştir. İdeal-tipik Batı imgesi, yekpare bir Batı tarih anlatısı ile buluşur. Kapitalistleşme ile demokratikleşme arasında zorunlu bir nedensellik bağı kurduğu ölçüde ekonomist; Batı'daki kapitalizmin gelişim serüvenini ideal-tipik ve monolitik bir şablon olarak resmettiği ölçüde oksidental bir okumadır bu.

Gevgilili okumasında başkaca önemli bir kavram Marksizmden mülhem Bonapartizmdir. Gevgilili Bonapartizmi Fransa anıştırması ile faşizmden daha ılımlı, devlet aygıtının "iktidar üstündeki egemenlik ve güdümüne" dayanan bir rejim olarak görür. Türkiye 1971-1973 arasında böyle bir deneye girişmiştir (Gevgilili, 1987, s. 19). Buradaki önemli nokta, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da (ÜBYKP) öngörüldüğü üzere Türkiye'nin önüne koymuş olduğu "sanayileşme hedefi" ile bağlantılı olarak 1995 yılında Türkiye'yi 1970'lerin İtalyası'nın kalkınmışlık seviyesine getirebilmektir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üye olma hedefi ile de paralellik gösteren bu projeksiyona göre ulusal gelirden ve farklı sektörlerden sanayiye kaynak aktarımı zorunludur. Bu stratejinin bel kemiğini hangi sınıfların tasarruf yapacağı sorusu oluşturur. Gerçi soruyu formüle edenler için cevap açıktır. Tabii sınıfların cömertçe kullandıkları ekonomik ve sosyal hakların sermaye birikimi üzerinde ve dolayısıyla kalkınma süreci üzerinde yavaşlatıcı etkisi vardır. O halde bu hakların tırpanlanması gerekir. Kitleleri bu tasarruflara ikna edebilecek (yeni) bir hegemonya projesinin yokluğunda iş tecebbüre ve Bonapartist güçlere kalır.

Bonapartizm, değişim ve çatışmalarla sınıfsal dengesi altüst olmuş bir toplumsal formasyonda, orta sınıf kökenli bürokrasinin devleti sınıfsal güçlerden bağımsız bir şekilde ve onların üstünde bir hakem olarak tarafsız bir şekilde yönetebileceği vehmine dayanmaktadır (Gevgilili, 1973, ss. 291–292). Bonapartist bir rejimde genellikle işçi sınıfının haklarına sınırlamalar ve kısıtlamalar getirilir, kriz yaratan dinamikler ortadan kaldırılarak kapitalizmin restorasyonu sağlanır (Gevgilili, 1987, s. 710). Sonuç olarak 12 Mart Muhtırası, sanayi burjuvazisinin ve işçi sınıfının öne çıktığı, sınıfsal güçlerden birinin yekdiğerine galebe çalmayı başaramadığı bir anda, hakemlik iddiasıyla devreye giren Bonapartist güçlerin bilinçli ve/veya bilinçsiz bir şekilde sanayi burjuvazisinin önündeki engelleri temizlediği ve sanayi toplumuna geçişin zeminini hazırladığı bir tarihsel uğraktır.

2.1.4. Bürokrasi ve Sanayi Burjuvazisi Koalisyonu

Yer yer Küçükömer ve Gevgilili'nin tarih okuması ile paralellikler arzeden bir diğer analiz çerçevesi, 12 Mart'ı bürokrasi ve burjuvazi arasındaki tarihsel koalisyon anı olarak anlar.⁸⁹ Bu çerçeveye göre, bir tarafta, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1970'lere dek uzanan "güçlü devlet geleneği" içinden gelen, kendini devletin sahibi, sınıflardan bağımsız ve onların üstünde bir hakem olarak gören bürokrasi, diğer tarafta özellikle 1946 sonrası söz konusu bürokrasi karşısında ekonomik-korporatif ve politik-ideolojik bir sıçrama yaşayan burjuvazi bulunmaktadır. 1970'lerin başındaki sınıfsal güçler kompozisyonu bürokrasi ile burjuvaziyi ortak hedefler doğrultusunda bir araya getirmiştir. Bu ortaklaşma belirli bir tarih anlatısı içinde anlamlı hale gelir.

Cem, tarih okumasını Şerif Mardin'e atıfla Weberci "patrimonyal bürokrasi" kavramsallaştırması üzerine bina eder. En büyük üretim aracı olarak toprağın mülkiyetinin devlette olması, Avrupa örneklerinden farklı olarak devlet yönetiminin ve bürokrasinin patrimonyal bir nitelik kazanmasına neden oldu. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez, ya da saray, uluslararası güçler ve imparatorluğun çevresi karşısında güç kaybettiğçe yerli ve yabancı sermaye kesimleri ile iş birliği yoluna giden asker-sivil bürokrasi ya da "yüksek memurlar" vatanı kurtarma vaadiyle ve padişahın yetkilerini sınırlayarak saraya alternatif bir güç odağı olarak ortaya çıktı. Bu bakımdan, 1808 Sened-i İttifak ve diğer anayasal belgelerin mimarı esasında "sivil-asker bürokrasidir." Bürokrasi, kendini diğer sınıflardan bağımsız, onların üstünde bir

⁸⁹ (Bkz., Cem, 2009).

sınıf, bir zümre olarak gördü ve ülkenin kaderi üzerinde tayin edici aktör haline geldi. Türk bürokrasisinin, onu Avrupa örneğinden ayıran, özgül niteliği toplumsal sınıflardan bağımsız bir güç olma arzusudur (Cem, 2009, s. 484).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi de bürokrasinin kendini algılama biçimi ile fiiliyattaki etkinliğini değiştirmedir. Cumhuriyeti kuran yönetici seçkinler doğrudan doğruya Osmanlı bürokrasisinin devamı niteliğindedir. Saray faktörü devre dışında bırakıldıktan sonra meydan tamamen bürokratik seçkinlere kaldı. Bürokrasi, kendi pozitivist bilim anlayışı doğrultusunda soyut ve teknik birtakım ilkeleri gözeterek Osmanlı ümmetçiliğinden devraldığı “tek hakikatçı” rejimi yukarıdan aşağıya inşa etmeye girişmiştir. Böylece bürokrasi, ülke için en doğruyu kendisinin bildiği sanısını uzun yıllar muhafaza etmeye devam edecektir. Bürokrasi, bu dönemde muhtemel iktidar rakiplerini -burjuvaziyi ve işçi sınıfını- baskı altında tutmuş ve özerk birer güç olarak ortaya çıkmalarına izin vermemiştir. Cumhuriyet burjuvazisi mesleki olarak özerk hareket edebilse de siyasal olarak bürokrasinin mutlak denetimi altındadır. Halk kitleleri de benzer şekilde köye ve sosyo-ekonomik durgunluğa mahkûm edilecek, siyasal karar alma süreçlerinden dışlanacaktır. Kendisini gerek burjuvaziden gerekse de tabi sınıflardan bağımsız bir aktör olarak gören bürokrasi iktidarı, esasında evrensel örneklerinden farklı olmayacak şekilde hâkim sınıflar lehine işlemiştir. 1923-1950 arası son tahlilde hâkim sınıflar yararına ve halk aleyhine olmak üzere bir bürokratik diktatörlük dönemidir.

II. Dünya Savaşı ile değişen dünya konjonktürünün de etkisiyle, ticaret ve tarım burjuvazisi halkı da yanına alarak DP eliyle bürokrasiyi tahtından ederek devlete sahip oldu. Tek parti iktidarı altında bilinçli bir şekilde uzun yıllar hareketsiz bırakılan toplum, DP iktidarı ile müthiş bir devinim içine girdi ve tarımda makineleşme ile köyden kente göç, kapitalist ilişkilerin gelişimi açısından kaldıraç işlevi gördü. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi burjuvaziyi daha etkili bir aktör haline getirirken bürokratik güçlerin tedrici olarak önemsizleşmesine neden oldu. Bürokrasi ayakları altından kayıp giden toprağa karşı kayıtsız kalamazdı.

Nitekim 27 Mayıs Darbesi, irrasyonel bir şekilde ve hesapsızca ülkeyi yöneten tarım ve ticaret burjuvazisi karşısında sanayi burjuvazisinin de kısmen desteğini alan reformist ve rasyonel bürokratik unsurların inisiyatifi geri kazanma hamlesidir. Bürokrasi bu dönemde ekonomik-korporatif ve hukuki-politik birtakım ayrıcalıklara

kavuştu. Müttefikleri sanayi burjuvazisi için sanayi odaklı ithal ikameci birikim stratejisini getirirken diğer bir müttefiki işçi sınıfı için grev, toplantı ve gösteri yürüşleri ile toplu sözleşme haklarını getirdi. Ne ki, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle diğer toplumsal sınıflar karşısında güç ve prestij kaybetmekten kurtulamadı.

1971 Türkiye'si on yıl önceki Türkiye'den çok daha farklı bir noktadadır. Sınıf ilişkileri karmaşık bir hal almış, sanayi burjuvazisi ile tarım-ticaret ve finans burjuvazisi arasındaki çıkarlar büyük oranda farklılaşmıştır. İşçi sınıfının niteliksel ve niceliksel gelişimi onu önemli bir politik-hegemonik güç adayı haline getirmiştir. Bunun yanında köylülerde de önemli hareketlenmeler ortaya çıkmıştır. Ülkenin birçok noktasında toprak işgalleri görülmektedir. Toplumsal uyanış tüm ülkeyi sarmış, uyuşuk ve pasif olarak görülen memurlar bile ekonomik ve sosyal hakları için kitlesel eylemler düzenlemektedir. Tabi sınıfların kısa erimli ekonomik-korporatif çıkarları ile burjuvazinin uzun erimli çıkarlarının örtüşmesine dayalı 27 Mayıs mutabakatı çökmek üzeredir. Kısacası, Türkiye artık açık bir şekilde sınıflı toplum görünümünü vermekte ve onun tüm antagonistik ilişkilerini tecrübe etmektedir.

Cem, 12 Mart'a evrilen krizin dinamiklerini iç ve dış olmak üzere ikiye ayırır. Bunlardan ikincisine göre, Demirel AP'si üç alandaki eylemleriyle emperyalizmin çıkarlarına aykırı bir pozisyon içinde olmuş, "görelî özerk" bir şekilde davranma yolunu seçmiştir. Bunlardan birincisine göre Demirel yönetimi Ortadoğu siyasetinde bağımsız bir çizgi izlemeye kalkışmış, 1970'te ABD'nin Lübnan'a asker çıkarması söz konusu edildiğinde Demirel, "*Ortadoğu'ya Amerikan askerleri gönderilmesinde Türkiye'deki üslerin kullanılamayacağı*" uyarısını yapmıştır (Cem, 2009, ss. 51–52). Yine, Türkiye Arap-İsrail ihtilafında açıktan pozisyon almayı reddederek kayıtsız şartsız İsrail'i destekleyen ABD'nin tepkisini çekti. AP'ye duyulan uluslararası güveni zedeleyen bir başka gelişme de Demirel yönetiminin SSCB ile girdiği geniş çaplı işbirliği oldu. Sovyetler'in Türkiye'de ağır sanayi tesisleri kurulması için finansal ve teknik destek sunması NATO bloku'nu rahatsız etmiştir. Nihayet, ABD'nin Türkiye'den haşhaş ekiminin yasaklanması talebi, Demirel tarafından reddedilmiştir. Velhasıl, Demirel AP'si kendinden beklenmeyecek şekilde emperyalist cephe karşısında "daha az bağımlı bir dış politika" izlemeye başlamıştır. Bu durumun gerek ABD nezdinde gerekse de ülke içindeki komprador unsurların tepkisini çekmiş olma

ihtimali bir hayli yüksektir. Cem (2009, s. 49) analizinde İdris Küçükömer'den bir alıntıya yer verir:

Demirel kendine göre deneyleriyle yeni bir denge kurmaya çalıştığında, emperyalizmin bazı sahalardaki oyunları uyuşmaz bir pratiğe girmiştir. Şimdi Demirel'in ayağının altındaki toprak kaymaktadır artık....

İç etmenler ise köylü hareketliliği ve toprak işgalleri, işçi hareketleri ve 15-16 Haziran Olayları, sosyalist düşüncenin kitlesel yükselişi, TİP'in ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)'in kurulması, küçük-burjuva radikalliğinin *Yön-Devrim* hareketinde örgütlenmesi, silahlı gençlik hareketlerinin ortaya çıkması şeklinde özetlenebilir. İç faktörlerden bir diğer önemli nokta, Demirel AP'sinin popülist-kalkıncı hegemonya projesinin kapsayıcılığını yitirerek sermaye çıkarları ile halkın çıkarlarını uzlaştırma yeteneğinin ortadan kalkması ile ilgilidir. Özellikle 1950 sonrasında burjuvazi bürokrat vesayetinden kurtulmak için kitleleri somut ve somut olmayan ödünler üzerinden yedeklemek durumunda kalmıştı. Bunun anlamı kalkınma ve demokratikleşmenin el ele gitmesiydi. Ancak 1960'ların sonunda kitlelerin arzu, talep ve özlemleri ve geldikleri sosyal, siyasal, ekonomik düzey, kalkınma sürecini sekteye uğratabilecek bir boyuta ulaştığında, kitle faktörü sermaye için taşınması güç bir yüke dönüştü. 12 Mart'ın arifesinde burjuvazi, kitle desteğinin politik maliyetinin artık kaldırılamaz hâle geldiğini düşünmektedir. Demokratikleşme, bürokrasi karşısında üstünlüğü ele geçirebilmek için ödenmesi gereken bedel, diyeti. Bu bakımdan sermaye açısından ensesinde kitlelerin baskısını hissetmeyecek bir siyasal aktöre gereksinim vardır. Bu nedenle, en azından geçici bir süre halk desteği yerine yüksek memur, bürokrat ve teknokratların desteğine yaslanmayı uygun görmüştür. Bu yeni koalisyon bir "seçkinler yönetimini" de beraberinde getirmektedir. Burjuvazi görünürde sahip olduğu liberal, özgürlükçü tutumundan vazgeçerek asayiş ve düzen arayışı içine girmiştir.

1971 ile birlikte böylesi bir siyasal buhran içinde olan burjuvazi liberal görünümünden sıyrılarak devlet içinde yeni bir yapılanma arzusu ile otoriter yönetimleri çağırdı. Burjuvazinin tabi sınıfların siyasallaşmasına karşı başvurduğu "herkesin yerli yerine oturacağı bir otorite" söylemi, toplumsal etkisi azalmış bürokrasinin yeniden devlette söz sahibi olma arzusu ile buluşmuştur. Bürokrasi tarihsel olarak sahip olduğu "klasik tezleri" uyarınca 12 Mart Muhtırası ile bir yönetim tarzı denemesine girişmiştir. Bürokrasinin klasik tezlerine göre halk kendi çıkarının

nerede olduğunu göremeyen yığınlardan ibarettir. Burada devlet ve halk için en iyisini eğitim sahibi ve aydınlanmış yüksek memurlar bilebilir. Bürokrasinin devlet ve millet için en iyisini bilebilme yetisinin kökeninde toplumsal sınıflar arasında hakem olduğu sanısı yatmaktadır. Ancak dinamik bir toplumsal yapı içinde bürokrasinin bağımsızlık ve tarafsızlık söyleminin herhangi bir geçerliliği yoktur. Kapitalist bir çerçeve içinde bürokrasi tüm dünyadaki gibi egemen zümrelerin aracı, yardımcısı, hizmetçisi olmaktan kurtulamayacaktır. 1971 Türkiye’inde tarihsel gerçeklerle bağdaşmayan tarihin derinlerinde yer etmiş “eski olan bir devlet anlayışı” refleksel olarak yeniden nüksetmiştir. Cem (2009, s. 522)’in sözleriyle:

Bir toplum kesimi olarak bürokrasinin daha 14. Yüzyıldan başlayarak Osmanlılarda, edindiği nitelikler ve ayrıcalıklarla, Cumhuriyet’in ilk dönemindeki (1923-46) tecrübelerle, 12 Mart’ın siyasal ekonomisi arasında açık bir süreklilik vardır.

Analizin bir yüzünde bürokrasi bulunurken diğer yüzünü sanayi burjuvazisi oluşturmaktadır. 1960’ların ortalarından itibaren ticaret, tarım ve finans burjuvazisinin çıkarlarından farklılaşan çıkarlarıyla sanayi burjuvazisi, kendi rasyonellerine uygun bir siyasi yapı özlemi içerisinde. Ancak oy baskısı ile manevra alanı sınırlanmış ve parçalanmış AP, sanayi burjuvazisinin isteklerini yerine getirebilecek durumda değildir. AP, ya tamamen tekelci sanayi burjuvazisinin talepleri doğrultusunda hareket edecek ve geniş oy tabanını yitirerek yok olacak ya da sanayi burjuvazisinin taleplerine kulaklarını tıkayarak bu sermaye fraksiyonunu karşısına alacaktır. AP’nin içinde bulunduğu bu ikilemi Cem (2009, s. 522) Yalçın Küçük’ten alıntılıyor:

... Eğer iktidar partisi kapitalizmin yükselen güçlerinin kendisini ittiği bu düzenlemeleri yapsa idi, içindeki kapitalist-öncesi öğelerden ayıklanacak ve dolayısıyla iktidar partisi olma şansını yitirecekti. Başka deyişle, iktidar partisinin parçalanma ve küçülme süreci daha hızlı gelişecekti. Bunun içindir ki, 12 Mart operasyonunun kaynağında kapitalizmin gündemi ile iktidar partisinin dayanak ve yapısı arasındaki çelişki yatar.

AP’nin başarısızlığını perçinleyen bir başka nokta yükselen işçi sınıfı mücadelesi karşısında takınmış olduğu liberal-demokratik, başka bir deyişle pasif tutumdur. AP’nin Menderes örneğini hatırd tutarak toplumsal hareketliliğe karşı bilinçli bir şekilde otoriter bir tutum almaktan ısrarla kaçınması onu yükselen sol karşısında acz içinde göstermiştir. Ezcümle, sanayi burjuvazisi açısından AP’nin kullanışlılığı çok azalmıştır. Bu noktada sanayi burjuvazisinin bu hoşnutsuzlukları ile bürokrasinin rahatsızlıkları ve tarihsel özlemleri çakıştı. 12 Mart’ı mümkün kılan güç işte *sanayici-subay kompleksi* olarak görülebilecek koalisyondur. Bürokrasi, 27

Mayıs'tan sonra hızla sanayi burjuvazisinin çekim alanına girdi.⁹⁰ Sanayi burjuvazisi ile bürokrasiyi yakınlaştıran bir diğer unsur ikisini buluşturan Batıcı-seküler kültür oldu. Tarım ve ticaret burjuvazisinin taşralı geleneksel-muhafazakâr değerlere bağlılığı ile askeri-sivil bürokrasinin kentli-Batıcı yaklaşımı arasındaki açığı bu iki grup arasındaki herhangi bir uzlaşmayı zorlaştıran bir etmendi. Bu bakımdan askeri seçkinler ile sanayiciler Batılı referanslar üzerinden aynı dili konuşuyorlardı. Tekelci sanayi burjuvazisi ile 12 Mart'ın bürokratik çizgisini biraraya getiren diğer bir öge reformlar konusu oldu. 12 Mart'ın reform talebi ile sanayi burjuvazisinin çıkarları arasında esaslı bir ihtilaf söz konusu değildir. Zira 12 Mart reformculuğunun toprak ve tarım reformu, üniversite ve eğitim reformu, maden reformu, vergi reformu, idari reform, Anayasa reformu hepsi sanayi burjuvazisinin somut çıkarları ile uyum halindedir. Ne zaman ki reformcu bürokratlar burjuvazinin yardımcılığı olan tarihsel misyonlarından saparak özerk bir güç gibi davranma eğilimi göstermişler işte o zaman I. Erim Hükümeti'nin “onbirleri” gibi gözden çıkarılmışlardır.

Yukarıdaki okumalarda gördüğümüz gibi İsmail Cem'in tarih okuması da “güçlü devlet geleneği” tezinin zaaflarından muzdariptir. Bu tez içinde toplumsal yaşamın karmaşık bütünlüğü devlet/sivil toplum, devlet/burjuvazi, bürokrasi/burjuvazi gibi dikotomiler üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Çok farklı politik pozisyonlar - liberal, liberal-muhafazakâr, liberal-sol, sosyal-demokrat- tarafından (yeniden) üretilen analitik-teorik olarak devlet/bürokrasi merkezli; fakat normatif olarak devlet/bürokrasi karşıtı bir yaklaşım söz konusudur (Akça, 2006). Analizde çelişki birkaç düzeyde ortaya çıkar. Devlet ya güç ilişkilerinden azade özerk bir aktör olarak kurgulanır, ya benzer şekilde bürokratların şahsında kişileşir. Ya da devlet/bürokrasi egemen zümrelerin dolaysız bir aracıdır. Bürokratik seçkinler kendilerini ülkenin sahibi ve kurtarıcıları olarak görürler. Cumhuriyet seçkinleri Osmanlı İmparatorluğu döneminin ümmetçi tekçi hakikat rejimini aynen sahiplenmiş ancak içini bilim ve pozitivizm ile doldurmuştur. Kitleleri eğitilmesi gereken bir grup olarak gören bürokratik seçkinler bir “uygarlaştırma misyonu” ile hareket etmişler, bu yolda herhangi bir engel ile karşılaşmamak için 1923-1946/1950 arasında bir dikatörlük kurarak ülkeyi dikensiz -muhalefetsiz olarak okuyun- gül bahçesine çevirdiler. 1950'den sonra erozyona uğrayan toplumsal statüleri ile ekonomik, hukuki, ideolojik

⁹⁰ 1960 sonrasında sanayi burjuvazisi ile askeri bürokrasi arasında özellikle OYAK üzerinden gerçekleşen bir yakınlaşma söz konusudur. OYAK aracılığı ile “kolektif sermayedar” (Akça, 2009) haline gelen ordunun çıkarları ile sanayicilerin çıkarları özdeşleşerek bir “askeri-sınai kompleks” ortaya çıkmıştır.

ve politik ayrıcalıklarını korumak; yenilerini kazanabilmek için bürokratik seçkinler sivil topluma karşı eylemde bulunmuştur.

Buradaki sorun bürokrasinin özerk bir aktör olarak toplumsal güç ilişkilerinden azade ve yer yer ona karşı olmak üzere farklı tarihsel uğraklarda kendi sosyo-politik projesini sivil topluma dışarıdan ve yukarıdan dayatmakta olduğu varsayımıdır. Oysa ne 27 Mayıs Darbesi ne de diğer askeri müdahaleler salt bürokrasinin ekonomik-korporatif çıkarlarını en üst düzeye taşıma hamlesi olarak ya da kendine ait politik-hegemonik projesini topluma dışarıdan dayatması biçiminde değerlendirilemez. Kuşkusuz ekonomik-korporatif kaygılar bürokratik müdahaleleri besleyen kilit öneme sahip motivasyonlardır. Ancak örneğin 12 Mart'ta, bürokrasinin desteği ile memurların sendikaya üye olabileme imkanlarının ortadan kaldırılması, bürokrasinin kendi eliyle kendi zararına olacak şekilde ekonomik-korporatif çıkarları savunusunun en önemli araçlarından birinden olması anlamına gelmektedir. Yani bürokrasi kendi kendine zarar verebilecek bir eylemlilik içindedir. Bürokratik müdahaleleri bürokrasinin çıkarlarını asgarileştirmesi şeklinde değerlendiren okuma tarzı bu gelişmeyi açıklayamaz. O halde, bürokratik ve/veya askeri müdahaleler salt bürokrasinin kendi çıkarlarını savunması bağlamında tüketilemez. Bu noktada bürokrasinin ekonomik-korporatif düzeydeki çıkarlarını da kapsayarak aşacak şekilde farklı sınıfsal aktörlerin ilişkiselliği içinde olumsal bir şekilde inşa edilen ve devreye sokulan politik-hegemonik projelere odaklanmak zaruridir.

Cem'in analizinde devlet/bürokrasi kimi zaman rasyonel, bağımsız atomistik aktörler olarak sunulurken başka zamanlarda Leninist denebilecek bir şekilde devletin her yerde egemen zümrelerin bir aracı olduğu ifade edilmektedir. Devlet/bürokrasi bir taraftan özerk aktörler iken diğer taraftan burjuvazinin emrindeki basit araçlardır. Bu durum kimi zaman kendinde bir gerçeklik olarak sunulurken diğer zamanlarda bürokrasinin özerk olduğuna dair öznel yanılsamasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bürokrasinin, kendini özerk bir güç olarak görmesine rağmen -kendi inanç ve kanılarından bağımsız olacak şekilde- kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu bir toplumsal formasyonda ancak ve ancak burjuvazinin yardımcı rolünü oynamaktan başka çaresi yoktur. Bu bürokrasinin tarihsel trajedisidir. 12 Mart bu bakımdan önemli bir örnek teşkil eder. I. Erim Hükümeti (26 Mart 1971-11 Aralık 1971) içindeki reformcu bürokrat eğilimi temsil eden "onbirlerin" reform çabalarının burjuvazi tarafından geri püskürtülmesi bu gerçeği bir kez daha gözler önüne sermiştir. 12 Mart

bu bakımdan tarihsel bir ders anlamına da gelir. Bürokrasiden devrimci bir rol oynamasını bekleyen “küçük burjuva solculuğu” bunun mümkün olamayacağını en acı şekilde öğrenmiştir.

Gevgilili'nin tarihsel-determinist yaklaşımının izlerini Cem'de de görmek mümkündür. Şöyle ki “*12 Mart bütün özellikleriyle birlikte beklenen ve kaçınılmaz bir sondu.*” (2009, s. 368) İdris Küçükömer'i izleyerek Cem, tarihin “görünmez elinin” iş başında olduğunu düşünmektedir. Olumsal değil; erekselci bir bakış açısı ile sınıfsal güç ilişkilerinin geldiği nokta itibarıyla 12 Mart'ın kaçınılmaz olduğu savunulur. Buna göre, diğer sermaye fraksiyonları ile çıkarları farklılaşan sanayi burjuvazisinin daha fazla kazanma ve daha güçlü olma arzusu, kendi eseri olan ve zorunlu olarak işçi sınıfını belirli bir düzeyde söz sahibi yapan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi tarafından sınırlandırılmaktadır. Bu noktada işçi sınıfının yükselişinden tedirginlik duyan burjuvazi ile bürokratik orta sınıflar kaçınılmaz olarak iş birliğine gitmiş ve bürokrasi asıl varlık nedeni olan burjuvaziye yardımcılık görevini yerine getirmiştir. Burada, bürokrasinin özcü bir şekilde burjuvazinin hizmetçisi şeklinde değerlendirildiğini görüyoruz. Oysa bürokrasi ne yek pare bir bütündür ne de her daim burjuvazinin emrindedir. Bürokrasi, farklı toplumsal güçlerin farklı şekillerde yansıdığı özgül bir kurumlar ve ilişkiler yumağıdır. Bürokrasinin hangi toplumsal sınıfların çıkarlarına göre hareket edeceği olumsaldır. Başka bir deyişle, bürokrasinin her zaman ve her durumda otomatik olarak burjuvaziden yana tavır alacağını düşünmek yanıltıcıdır. Bunun en önemli nedenlerinden biri devlet ve(ya) bürokrasinin farklı stratejik güçler için bir mücadele alanı olmasıdır.⁹¹ Bürokrasinin her daim burjuvazinin dolaysız destekçisi olmadığını gösteren en önemli kanıtlardan biri 9 Martçı Baasçı-devletçi çizginin ordu içinde kendine önemli sayıda taraftar bulabilmiş olmasıdır. Bu bakımdan 12 Mart'ı, kaçınılmaz olarak değil; retrospektif olarak değerlendirdiğimizde başka türlü de olabilecek ucu açık mücadelelerin bir sonucu olarak görmek gerekir.

⁹¹ Devlet ne bir nesne ne de bir öznedir; devlet farklı sınıfsal güçler için bir stratejik örgütlenme alanıdır. İktidarın icra edildiği bir merkez ve mekândır; ancak kendine özgür bir iktidarı yoktur. (Bkz., Poulantzas, 2004, s. 164).

2.1.5. Bürokrasi ve Sanayi Burjuvazisi Arasındaki Mücadele

Yukarıdaki İsmail Cem'in argümanını tersinden üreten bir yaklaşıma göre 12 Mart, bürokrasi-burjuvazi koalisyonu olarak değil; bürokrasi ile burjuvazinin karşı karşıya gelmesi olarak cereyan etmiş, ancak bu umutsuz mücadele olması gerektiği gibi bürokrasinin açık yenilgisi ile sonuçlanmıştır.⁹² Laçiner (1975, s. 17)'in ağzından:

12 Mart döneminde, artık ekonomik-toplumsal hayatımızın temel, belirleyici üretim biçimi haline gelmiş olan kapitalizmin egemen sınıfı tekelci burjuvazi ile (kendi siyasal partileri aracılığıyla) tarihimizde asker-sivil bürokrasi olarak tanımlanan güçler arasındaki iktidar mücadelesi, özgül biçimler olarak sürmüş ve dönem, tekelci burjuvazinin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nden miras olarak kalan, artık ürüne el koyma ve üreticilerin başkaldırma ihtimaline karşı "iktisat dışı zor" mekanizmalarını devreye sokma işlevi ile tanımlanan "devlet olarak örgütlenmiş egemen sınıf" olarak asker-sivil bürokratik seçkinler. Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Tarihsel olarak "devleti kurtarma misyonu" ile hareket eden asker-sivil bürokratik unsurlar 1930'lar ile birlikte kendi varlıklarının devamı için kapitalist üretim biçimini yerleştirmeleri gerektiğini anladılar. Bu döneme kadar ilişilmeyen ve aşarın kaldırılması ile rahatlatılan köylüye devletçi sanayileşme döneminde bir dizi yeni vergi konarak tarımdan sanayiye kaynak aktarımı amaçlanmıştır. Bu durum 1930'lardan itibaren köylünün iktidardan yüz çevirmesine neden olmuştur. Savaş döneminde alınan aynı vergiler iktidara yönelen tepkileri katmerlemiştir. 1950'de DP'nin iktidarı ele almasının temel nedeni de köylülüğün duyduğu bu hoşnutsuzluklardır. 1950'de tarım ve ticaret burjuvazisi ile el ele veren köylülük, asker-sivil bürokrasiyi yenilgiye uğratmıştır. 1960 Darbesi ise çıkmaza giren DP iktidarı karşısında CHP, tekelci burjuvazi ve asker-sivil bürokrasinin yakınlaşması sonucu gerçekleşebilmiştir. Tarıma dayalı toplumun asli unsuru zor aracılığıyla artığa el koymadır. Burada ordu zorun başrol oyuncusudur. Devleti koruma ve kollama misyonu da tarımsal artığa el koyma işleminden türer. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi ile iktisadi artığa el koyma biçimi değişmiş, zor yerini tamamen iktisadi süreçlere bırakmıştır. Böylece bu farklılaşma bürokrasi içinde asker ve sivil kanatların oluşumuna neden olur. Birinci grupta yer alanlar kendi yönetici konumlarının sarsılmasına ve geçim şartlarının kötüleşmesine tepki gösterir. İkinci gruptakiler ise iktisadi dönüşümler karşısında daha ılımlı bir tutum sergilemektedir. Tarımsal ekonominin zor gücünü elinde bulunduran ordu iktisadi yapının değişmiş

⁹² (Bkz., Laçiner, 1975).

olmasına rağmen darbe ve müdahaleler ile anakronik bir çaba içine girmiştir. 27 Mayıs aynı zamanda sivil-asker bürokrasinin mevzilerini yeniden kurmaları girişimidir. 1960-1965 dönemi asker-sivil bürokrasi ile mülk sahibi sınıflar arasındaki mücadele ile geçmiş ve bu sonuncunun zaferi ile neticelenmiştir.

AP, DP'den farklı olarak sanayi birikimi odaklı bir kalkınma projesini hayata geçirmiş ve giderek tekelci sanayi burjuvazisinden yana tavır alarak kendi içinden taşralı ticaret ve tarım burjuvazisini temsilen Demokratik Parti (DKP)'yi ve Milli Nizam Partisi (MNP)'yi doğurmuştur. CHP içindeki sivil bürokrasi de parçalanarak Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'de cisimleşen bürokrat kesim tekelci burjuvazi ile iş birliği yolunu seçmiştir. İkinci eğilim bürokrasinin tarihi geleneğinden kopan Ecevit'in kendini burjuvazi karşısında konumlayan halkçı hareketidir. Üçüncü ve son eğilim CHP'nin geleneksel rotasından ayrılmayan merkezci mahfillerde cisimleşiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan modernleşme çabaları- sivil güçlerin yokluğunda- bürokratların aynı zamanda imparatorluğun entelijansiyasını oluşturmasını zorunlu kıldı. Aydın işlevi ve bürokratlığın Türkiye koşullarındaki özgün karışımı "küçük burjuva aydın hareketinin" ortaya çıkmasına neden oldu. Bu hareket küçük burjuva karakteri göstermekle beraber Osmanlı'dan devralınan "devlet geleneğini" sahiplenen, devlete göbekten bağlı, devletin bekası için en doğruyu kendisinin bildiği, tepeden inmece metotları kullanmaktan çekinmeyen bir nitelik arzetti. Ne ki, kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe böylesi bir sınıfın maddi tabanı da ortadan kalkıyor, devletten bağımsız bir sivil aydın kesimi doğuyordu. 1960'larla birlikte Türkiye'de artık "bürokrat olmayan aydın kesimi" vardı. Öte yandan bürokrat aydınlar ve sivil aydınlar, bürokratların tarihi yenilgisi sonrasında güç birliğine giderek cuntacı yapıları oluşturdular. "MDD'nin ittifak kurduğu şey cuntacılıktır". Bu ekip işçi sınıfını bir gölge fenomen olarak görüyor ve zinde kuvvetler vesayeti altında değerlendiriyordu. Öncülük açık şekilde zinde kuvvetlerdeydi. AP'nin çözülmesi, egemen sivil-asker bürokrasinin karşısındaki bloğun parçalanması anlamına geldi. Böylece egemen bürokrasinin mağlubiyetine neden olan oy gücü ortadan kalkıyordu. Muhtıra "*kapitalizm öncesi bir tarihi döneme özgü, gerici bir dünya görüşünün, bu dönemin egemenlerine özgü bir yorumunun, uygulanmaya koyulmasıdır.*"(Laçiner, 1975, s. 32). Erim Hükümeti'nde reformların akamete uğratılması ile bürokrasi-tekelci burjuvazi kapışmasında bürokrasi bir bir mevzilerini yitirmeye başlar. Ordu kılıcını galip burjuvazinin ayakları dibine atmıştır.

Bu analiz tarzında da “güçlü devlet geleneği tezinin” izleri sürülebilir. Laçiner de yukarıdaki örneklerine benzer şekilde Türkiye tarihini bürokrasi-burjuvazi ikiliği üzerinden okumaktadır. Burada görülebildiği üzere kapitalist sınıf ilişkileri devletten bağımsız ve hatta ona rağmen, ona karşı mücadele ile kurulmaktadır. Hâlbuki birinci kısımda göstermeye çalıştığımız gibi devlet sınıfsal güç ilişkilerinin maddi olarak kurumsallaşmasıdır. Bu bakımdan devlet ve bürokrasi ya da devlet ve burjuvazi gibi ontolojik olarak birbirinden farklı kategoriler geliştirilemez. Bürokrasinin ve burjuvazinin bizatihi kendisi sosyo-politik iktidar ilişkilerinin farklı biçim ve düzeylerde örgütlenmiş halleridir. Devletin kendisi sosyo-politik iktidar ilişkileri tarafından biçimlendirilirken bu ilişkiler üzerinde kurucu rol oynar.

Bürokrasi ne salt kendi ekonomik-korporatif çıkarı ile hareket eden, güç ilişkilerinden yalıtık yekpare bir yapıdır ne de toplumsal güç ilişkileri çerçevesi içinde kendinden menkul gücü ile her arzuladığını yapabilecek bir aktördür. Bürokrasi içindeki farklı konumlanma ve eğilimler daha geniş sosyo-politik güç ilişkilerince hem biçimlendirilir hem de sınırlandırılır. Bu bakımdan Türkiye tarihini bürokrasi-burjuvazi ya da devlet-burjuvazi karşıtlığı içinden okumaya çalışan analizler Turgut Özal, Naim Talu gibi bürokrasi içinden gelerek burjuva hegemonyasının inşasında önemli roller üstlenen liberal bürokratları açıklayamazlar. Sınıf hegemonyası devlet katında ve (sivil) toplum alanlarının her birinde bunları yatay kesecek şekilde imal edilir. Dolayısıyla, monolitik bir yapıdan ziyade bürokrasi içinde reformcu, statükocu, liberal, sosyalist vb. eğilimlerden söz etmek gerekir. Bu eğilimleri bütünleştiren -ya da bütünleşmiş gibi gösteren- devletin operasyonel bütünlüğü ve kurumsal mimarisidir. Bu mimari de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren kapitalist bir tarzda inşa edilmiştir. Bu nedenle devletin kapitalist kurumsallaşması içinde farklı eğilimlerden oluşan bir bürokratik aygıttan söz edilebilir.

Yukarıda İsmail Cem'in analizi için getirdiğimiz eleştiri Laçiner için de çalıştırılabilir. Cem, özcü bir şekilde bürokrasinin burjuvazinin hizmetinde olduğunu belirtiyordu. Laçiner de tam tersi istikamette ancak aynı analitik düzeyde, yine tarih dışı ve özcü bir şekilde bürokrasinin çıkarları ile burjuvazinin çıkarlarının sürekli olarak çatıştığını varsayar. Buradaki en büyük sorunlardan biri bürokrasiye sürekli, tarih dışı, kalıtsal bir ideolojinin atfedilmesidir. Artığın zor yoluyla ele geçirildiği pre-kapitalist dönemde ortaya çıkan, bürokrasinin genlerine işlemiş ve hatta her daim bilinçaltı olarak varlığını sürdüren bir bürokrasi ideolojisi söz konusudur. Burada

bürokrasinin karakteristik nitelikleri ile ilgili olarak bir *genetik yanılı* söz konusudur. Genetik yanılı, bir şeyi o şeyin güncel anlamı ya da bağlamını göz ardı ederek tarihine, kökenine ve kaynağındaki haline atıfla açıklamaktır. Bu noktada bürokrasinin adeta yaşayan bir organizma olarak pre-kapitalist dönemde edindiği davranış kalıplarını kapitalist ilişkilerin büyük ölçüde yerleşikleştiği bir toplumsal formasyonda da sürdürdüğü ve hep aynı kaldığı varsayılır.

Buraya kadar literatür içinde 12 Mart'ın nasıl değerlendirildiği ile ilgili temel argümanların eleştirel bir değerlendirmesi sunuldu. Aşağıda, 12 Mart, güvenlik ve reform olarak iki tema etrafında; ontolojik değil ama tamamen metodolojik kaygılarla ayrıştırılarak ele alınmaktadır. Analizin güvenlik siyaseti ile ilgili kısmı da sosyal ve milli güvenlik olarak iki ayrı analitik düzeyde irdelenmektedir. Bu kısmın sonunu oluşturan reform bölümünde ise 12 Mart'ın bir hegemonya projesine dönüşmemesi bir "başarısızlık hikayesi" olarak sosyo-politik aktörlerin sınıfsal-politik pozisyonları üzerinden anlatılmaktadır.

2.2. 27 Mayıs'ın Bakiyesi: Sosyal Hakçı-Keynesçi Hegemonya Projesi

2.2.1. Sosyallik ve Sosyal Haklar

Türkiye'de de 27 Mayıs ile birlikte Keynesçi Ulusal Refah Devleti (KURD)⁹³ modeli ile uyumlu olarak sosyal adalet, sosyal güvenlik, sosyal haklar, sosyal devlet, toplu sözleşme ve grev hakkı, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi konular önemli ideolojik-söylemsel araçlar olarak gündeme gelmiştir. Tabii sınıfları klasik hak ve hürriyetlerin yanında sosyal haklar üzerinden sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesine bağlama stratejisinin gereği olarak devlet, sosyal devlet/refah devleti olarak yeniden tanımlanmıştır. Devletin kurumsal mimarisinin bu yönde değişimi öngörülmüştür. Bu dönüşüm ileri kapitalist ülkelerde yerleşik hâle gelmiş olan genel eğilimlere de uygundur. Batı'da, *laissez-faireci* liberalizm yerini kendini sosyal

⁹³ Keynesçi Ulusal Refah Devleti (KURD) Weberci anlamda bir ideal-tip olarak kitlesel üretim ve tüketime dayalı bir birikim rejimi olan Atlantik Fordizminin ulusal-ölçekteki kurumsal, söylemsel, stratejik ve pratik bağlamını ifade eder. Ayırıcı özellikleri olarak şunlar zikredilebilir: Tam istihdam, görel olarak kapalı ulusal ekonomi, kitlesel üretimin talep yönünün düzenlenmesine dönük bir yaklaşım, emek gücünün hayali meta [*fictitious commodity*] olarak toplumsal yeniden üretimi için gerekli koşulların güvence altına alınması, görel olarak esnek olmayan üretim araçları, büyümeyi garanti altına alacak bir tam istihdam politikasının sağlanabilmesi için emek gücünün belirli sınırlar içinde toplu sözleşme hakkının tanınması, ailede tek çalışan olarak erkeğin kabul edilmesi ve bu nedenle kendisine tüm ailenin masraflarını karşılayabileceği düzeyde bir gelirin sunulması gerekliliğinin kabul edilmesi. KURD ile ilgili ayrıntılı bilgi için (Bkz., Jessop, 2002).

hassasiyetler üzerinden tanımlayan sosyal-liberalizme bırakmıştır. Artık fertlere salt klasik hürriyetleri tanımakla yetinen ve devletin ve/veya toplumun ferdi sınırlama mekanizmalarını ortadan kaldırma anlamında “negatif özgürlükçülük” ile yetinilmiyor; yoksulun ve güvencesizin yanında yer alan ona güvenli bir gelecek ve refah temin etmekle görevli bir devlet ve bu anlamda “pozitif özgürlükçü” bir sosyal-liberal anlayışa geçiliyordu. Sosyallik herhangi bir doktrinin icabı değil; bizatihi liberalizmin rüknühaline gelmiştir. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanı Muammer Aksoy bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Arkadaşlar, bu Anayasada asla doktrin yoktur. Bu Anayasada hiçbir partinin, programı yoktur. Ne devletçilik vardır ne liberalizm ne sosyalizm ve ne de herhangi bir “izm” vardır. Bu Anayasa, renksiz, -fakat renksiz dediysek karakersiz değil- karakter sahibi bir Anayasadır. 20nci asrın ulaştığı medeniyet seviyesine uygun, her parti programının tatbik edilmesine imkân veren bir Anayasadır. Orada devletçilik de tatbik edilebilir, liberalizm de tatbik edilebilir; fakat komünistlik asla tatbik edilemez. Sosyalizmi tatbik edebilirsiniz, çünkü o da insan haklarına hürmetkârdır, demokrasiyi tanır, insan haklarını tanır, hukuk devletini tanır. Onun yanında sosyal zihniyete de sahiptir. Keza 20’nci asrın liberalizmini tatbik edebilirsiniz. Çünkü o da sosyal hakları tanır, insan (haysiyetine gerçek manada hürmet eder. Yoksa, sekiz yaşındaki çocukları, yüksek 'bacaları temizletmek işinde (kullanan “üç defa inip çıktıktan sonra, ölürse ölsün beni ilgilendirmez”, diyen 19 ncu asrın liberalizmini değil. ...Bugünün liberalizmi dahi sosyaldir. Bugün artık sosyal olmak, medenî olmanın en başta gelen şartıdır. Sosyal olmak, komünizmin memleketten uzaklaştırılması için hakikî çaredir. Evet “sosyallik” artık bir doktrin değildir. Bugün en liberal devlet olan İsviçre’de dahi “sosyallik” kendisinden vazgeçilmez bir devlet vasfı haline gelmiştir.⁹⁴

Sosyal haklar, geleneksel olarak yoksulluğun toplumsal maliyetinin azaltılması için devlet müdahalesi yoluyla ekonomik eşitsizliklerin hafifletilmesi ve genel toplumsal refahın artırılmasına yönelik bir uygulama dizisi olarak sunulur. Örneğin İngiliz sosyolog TH. Marshall (2006) artık klasikleşmiş *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* adlı makalesinde yurttaşlığın tarihsel olarak medeni, siyasal ve sosyal olmak üzere üç farklı eksen üzerinden kurumsallaştığını savunur. Medeni haklar, bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi özgürlüklerdir. Siyasal haklar, siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılma haklarıdır. Sosyal haklar, ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilme hakkına değin uzanan geniş bir haklar dizisidir. Eğitim hakkı ve sosyal hizmetler bu çerçevede düşünülebilir. Kabaca söylemek gerekirse, medeni hakların oluşumu 18.

⁹⁴ Bu noktada iki uyarı yapmak gerekiyor. Birincisi, Meclis Tutanakları ile ilgili olarak yapılan alıntılar uzunlukları nedeniyle dipnotta verilecek. İkincisi, bu alıntılardaki tüm vurgular yazara ait olacak. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 36 (Nisan 1961), s. 494.

yüzyıla, siyasi hakların oluşumu 19. yüzyıla ve sosyal hakların oluşumu ise 20. yüzyıla rastlar (T.H., 2006).

Ne var ki Marshall; medeni, siyasi ve sosyal hakların gelişimini teleolojik, lineer ve evrimci bir bakış açısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin gelişiminin doğal bir sonucu olarak sunar. Hâlbuki hak kavramının gelişimi tarihsel olarak sınıf mücadeleleri ekseninde şekillenmiştir. Örnek vermek gerekirse, medeni ve siyasi haklar Orta Çağ Avrupası'nda burjuvazinin aristokrasiye karşı vermiş olduğu mücadeleler ile kazanılmıştır. İzleyen endüstriyel kapitalizm döneminde burjuvazinin politik müdahaleleriyle bu haklar genişlemiştir. 19. yüzyılda ise özel olarak işçi sınıfı hareketliliği üzerinden 1848 Devrimleri, Çartist hareket ve evrensel oy hakkı mücadelesi ile siyasi haklar yaygınlaştırılmıştır. 20. yüzyılda sendikal mücadele ve işçi sınıfı partilerinin talepleri doğrultusunda sosyal haklar gündeme gelmiştir. “*Savaş sonrası dönemde Batı Avrupa’da gündeme gelen refah devleti, bu sınıf mücadelelerinin bir sonucudur.*” (Bottomore, 2006).

Bu bağlamda, tabii sınıfların Refah Devleti formu altında belirli sosyal haklara ve sosyal güvenliğe kavuşması sınıf mücadeleleri perspektifi içinden anlaşılmalıdır. Refah Devleti’nin temel belirleyicileri olan sosyal haklara ve sosyal güvenliğe toplumsal düzenin güvenliği çerçevesinden bakmak gerekmektedir (Neocleous, 2013b, ss. 131–132). 1929 Büyük Buhranı, İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkım ve Sovyet tehdidi Batı “hür demokratik nizamı” için beka sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist gelişmenin geleceği kitlelerin aktif rızasını zorunlu kılmakta; aksi takdirde kitlesel siyasallaşma sınıf mücadeleleri yoluyla komünizme gitme tehlikesi yaratmaktadır. Bu nedenle, 1929 Buhranı’ndan itibaren “sosyal güvenceler” ciddi bir şekilde gündeme gelmiş, ana teması “sosyal güvenlik” olan Roosevelt’in *New Deal*’ı [Yeni Anlaşma] (Neocleous, 2006, ss. 367–374) İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Keynes’in fikirleri ile birlikte KURD modelini doğurmuştur. Bu model ekonomik, sosyal ve milli güvenlik sacayakları üzerinde yükselmiş ve kitlelerin aktif rızasını almaya dönük önemli sosyal güvenlik müesseseleri kurmuştur. 1950’lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye’de de özellikle Hürriyet Partisi ve *Forum* dergisi çevresinde dile getirilmeye başlanan bu modele ait fikirler 27 Mayıs Darbesi ile birlikte kendine uygulama imkânı bulmuştur.⁹⁵ Dolayısıyla bir devlet formu olarak

⁹⁵ Sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin inşasında Forum Dergisi’nin ve Hürriyet Partisi’nin rolü için (Bkz., Akça, 2006; Akça vd., 2010).

KURD ve sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi, tabi sınıfların aktif rızasına dayalı, özerk örgütlenmeye imkan tanıyan siyasal alanı bunlara açarak kapsayarak içermeye dayalı uzun vadeli bir hegemonya stratejisinin sonucudur (Akça, 2006; Akça vd., 2010). Bu proje ile birlikte, sosyal haklar, komünizmin panzehiri olarak kodlanmış ve sosyal güvenlik sistemi tabi sınıfları ideolojik-politik olarak massetmeye yönelmiştir. Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından Temsilciler Meclisine seçilen Alp Kuran söz konusu hegemonik stratejiyi şöyle açıklamaktadır:

Sosyal hakların ve hürriyetlerin memlekette gerçekleşmesi, aşırı sol cereyanların önlenmesi ve Türkiye'ye komünizm sızmalarının önlenmesi için bir zaruret olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu konuda bir örnek vermek isterim: Komünist bir devletin dışişleri bakanı İngiltere'ye gidiyor, orada ferde tanınan sosyal hak ve hürriyetleri gördükten sonra, ki İngiltere'de her insan, insanca yaşamak hakkına sahip, hangi meslekten olursa olsun, muayyen yaştan sonra emekliliğini alıyor, hastalanırsa Devlet bakıyor, kimsesiz çocukları koruyor, her vatandaşa asgari geçim şartını sağlıyor. Bütün bunları görünce Dışişleri Bakanı demiştir ki: "Bizim burada yapacak bir işimiz yok. En son İngiltere'ye geleceğiz." Böylece, arkadaşlar, *sosyal haklar komünizmin panzehiridir*.⁹⁶

Buradaki kilit nokta Anayasa'nın sosyalist bir Anayasa olarak tasarlanmadığı ancak ılımlı-sosyalist bir programa sahip bir partinin, anti-komünist vizyon ve sosyal-liberal bir iyimserlik gereği iktidar olabilmesi imkânının yaratılmış olmasıdır. Öte yandan, Anayasa özellikle Batı'daki örneklerine uygun olarak sosyal-demokrat ya da sosyalist partilerin komünist olmamaları şartı ile iktidar olabilmelerinin önünü açmıştır. Özel mülkiyete saygılı ve hürriyetçi Anayasa kati bir şekilde komünizme ve yıkıcı sınıf mücadelelerine kapalıdır.⁹⁷ Temsilciler Meclisi Üyesi Coşkun Kırca bu durumu şöyle açıklıyor:

Arkadaşlarım, bu tasarı ancak bir çerçeve içinde liberalizme, sosyalizme (demokratik sosyalizme) ve devletçiliğe imkân vermiştir. Bu çerçeve şudur: *Bu memlekette komünizm yasaktır*; faşizmin her nevi yasaktır; ifratçılık yasaktır; irtica yasaktır; saltanatçılık yasaktır. Bu çerçeve içinde, her doktrin serbestçe, ilmi ve objektif esaslara uyarak farklı görüşlerini gerçekleştirmek için çalışması mümkündür.⁹⁸

⁹⁶ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 35 (Mart 1961), s. 411.

⁹⁷ Yeni Anayasa'yı hazırlamakla görevli İstanbul ve Ankara Üniversiteleri Komisyonları, faşist rejimlerin sona ermesi ve Soğuk Savaşın başlamasıyla kendilerini SSCB tehdidine karşı hür dünyanın ileri karakolu olmak durumunda bulan İtalya ve Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasaları'nı ve bunların öngördüğü sosyal güvenlik ve millî güvenlik mekanizmalarını örnek almışlardır (S. Aydın & Taşkın, 2016, s. 74).

⁹⁸ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 40 (Nisan 1961), s. 693.

2.2.2. Sosyal Devlet

Tabii sınıfları yönetmeye dönük söz konusu hegemonya stratejisinin ve bunun gereği olan devlet formunun söylem-hegemonik çerçevesini “sosyal devlet” oluşturmuştur. Anayasa’nın ikinci maddesine göre: “*Türkiye Cumhuriyeti milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.*” Aynı maddenin gerekçesinde de “*Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı vazife edinen zamanımızın Devleti, iktisaden zayıf olan kişileri, bilhassa işleri bakımından başkalarına tabi olan işçi ve müstahdemleri, her türlü dar gelirlileri himaye edecektir*” denilmektedir. Devletin sosyal olarak tarif edilmesi, yeni hegemonya projesinin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Sosyal devlet, hem anti-komünizmin bir gereği hem de “muasır medeniyet” çizgisinin benimsemiş olduğu en çağdaş devlet formudur. Sosyallik, komünizmi ve kolektivistliği çağrıştırmakla beraber Anayasa tartışmaları sırasında açıkça ortaya konduğu gibi sosyal devletten anlaşılan şüpheye yer bırakmayacak şekilde Batı tipi kapitalist sosyal devlettir. Temsilciler Meclisi üyelerinden Tarık Zafer Tunaya bu konuda şunları söylemektedir.

Gerçi sosyal devlet, komünist ve kolektivist iktisat sistemlerini kapsayabilir, biz böyle bir tutuma sahip değiliz. *Sosyal devlet teriminde komünist anlamını kabul etmiyoruz.* Sosyal devlet teriminde yirminci yüz yılı demokratik devletini, iktisadî, sosyal ödevlerle teçhiz edilmiş, insan haklarına riayetkâr, demokratik bir devlet şeklini anlıyoruz. Anladığımız sadece budur. Batı demokrasisinden başka bir şey değildir. Yirminci yüz yılda Batı demokrasisinin yürüdüğü yol bundan başka bir yol değildir.⁹⁹

Sosyal Devlet, geç 19. yüzyıldan itibaren Batı’da uygulamaya konmaya başlanmış ve “refah kapitalizmi” anlayışı doğrultusunda II. Dünya Savaşı ertesinde Keynesçi fikirlerle hemhâl olarak kurumsallaşmıştır. İlk olarak 1880’lerde Bismarck Almanyası’nda örneklerine rastladığımız Refah Devleti *Wohlfahrtsstaat*, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında hızla yaygınlaşmış ve başta ABD, İngiltere, Almanya ve Kuzey ülkeleri olmak üzere hâkim devlet formu haline gelmiştir. Dolayısıyla, Sosyal Devlet/Refah Devleti en medeni ülkelerin en modern ve en çağdaş devlet formlarıdır. 27 Mayıs Anayasa tartışmaları sırasında konu bu veçhesiyle Avrupa ülkeleri örnek gösterilerek savunulmuştur. Anayasa Komisyonu adına Muammer Aksoy’un sözleri ile:

Niçin sosyal devlet? Anayasada işte sosyal haklar sayılmış, bu kâfi değil mi? Diyenler var. Bir Alman profesörü, hem de mesleki “ilim halinde siyaset” olan bir profesör, kitabında şöyle diyor: Almanya’da Vaymar demokrasisinin çökmesini inceleyen

⁹⁹ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 37 (Nisan 1961), s. 506.

âlimlerin bugün ittifakla varmış olduğu netice, Vaymar Anayasasının *birtakım sosyal hakları tanıdığı halde kül halinde, zihniyet halinde sosyal devlet olduğunu ilân etmemesinin, demokrasinin iflâsına sebebiyet vermiş olduğu yolundadır*. Bunun içindir ki, bugün BONN Anayasasında “Sosyal devlet”, “Sosyal hukuk” umdesi devletin bir vasfı olarak tüm halinde, ilân edilmiştir.¹⁰⁰

Sosyal Devlet, sınıf mücadelelerin önünü almayı amaçlayan hegemonik bir vizyonun ifadesidir. Tarihsel süreç içinde bilhassa *laissez-faireci* kapitalizm dönemi içinde keskinleşen sınıf mücadelelerine karşı *Jandarma Devlet*’in sosyalleştirilmesi tabi sınıflara iş ve sağlık güvencesi sağlayarak kapitalist üretim tarzının yarattığı çelişkileri hafifletmiş ve onları çeşitli sosyo-politik projelere eklemleyebilmiştir. Denebilir ki bu “başarısı” sayesinde sosyal devlet Batı dünyasında bir “norm” haline gelmiştir. O halde, Türkiye Batı’nın izlemeyi bıraktığı *laissez-faireci* politikalarla, ferdiyetçi klasik liberalizmin tanıdığı klasik hürriyetlerle yetinemez; çünkü bu yaklaşımların sınıfsal çelişkileri keskinleştirdiği ve kitlelerin tehlikeli bir şekilde radikal pozisyonlara savrulmalarına neden olduğu görülmüştür. Terk edilen bu yöntemlerin denenmesi halinde Batı’nın geçmişte yaşadığı huzursuzlukların benzerlerini Türkiye yaşamaya mukadderdir. Muammer Aksoy’un ifadesiyle:

Jagues [sic] Maritain’in dediği gibi, bugün “Sosyal” olmak için, Marksist hattâ sosyalist olmaya asla lüzum yoktur. Aynen hürriyetçi olmak için Rusocu olmaya ihtiyaç bulunmadığı gibi. “*Sosyal zihniyet*”, “*Sosyal adalet*”, “*Sosyal güvenlik*” artık *medenî dünyada vazgeçilmez ve insan haysiyetine hürmetin zarurî kıldığı sonuçlar ve umdelerdir*. Sosyal devlet umdesini Anayasaya koymakla-bu memlekette anayasa buhranı başladığı günden itibaren kendisini gösteren en önemli ihtiyaçlardan birine daha cevap vermiş olacağız. *Yoksa sadece klâsik hürriyetleri getirecek olursak, o zaman fasit daireye düşeceğiz*.¹⁰¹

Aksoy’un sözünü ettiği “fasit daire”, dönem itibarıyla Batı tarafından kırılmıştır. Batı, “doğal haklardan” “sosyal haklara” geçiş yapmıştır. Doğal haklarla donatılmış soyut özgürlüklerle bezeli biçimsel-eşitlikçi liberalvatandaşlıktan; başta eğitim, sağlık, çalışma, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev, sosyal güvenlik haklarını haiz somut sosyo-ekonomik bireyi temel alan “sosyal vatandaşlığa” geçilmiştir. Dolayısıyla liberal *laissez-faireci* bir vatandaşlık kavramsallaştırmasından “sosyal-liberal sentezi” bir vatandaşlık anlayışına ulaşılmıştır. Sosyal haklar ve sosyal vatandaşlık, kadir-i mutlak bir devlet tarafından bahşedilmemiş; uzun yıllar süren sınıf mücadelelerinin bir zorlaması ve kazanımı olarak hâkim sınıfların vermek zorunda kaldıkları stratejik tavizlerdir. Bu kazanımların zorlu sınıf mücadeleleri sonucu

¹⁰⁰ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 37 (Nisan 1961), s. 523.

¹⁰¹ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 37 (Nisan 1961), s. 523.

gündeme geldiğinin farkında olan Anayasa hazırlayıcıları, Türkiye'nin benzer "sorunlu" dönemlerden geçmemesi için "klasik hürriyetlerle" yetinilmemesi gerektiğine ikna olmuşlardır. 20. yüzyılın "hastalıkları" 18. ve 19. yüzyılın reçeteleri ile tedavi edilemez. Eğer Türkiye, 27 Mayıs sonrası kendi 1789'u ile yetinirse kısa süre içinde kendi 1848'i ile karşılaşacaktır. Aksoy'un sözleri ile:

Dünyanın 150 yıl önce hal yoluna girdiği ve 19 ncu yüz yılda hallettiği klâsik hürriyetler dâvasını halletmekten başka bir şey yapmazsak, Anayasa buhranımızı hallederken, Batı âleminin 20 nci asırda ulaştığı "devlet", ve "hak" anlayışına tam olarak yer vermezsek, "yarım bir iş" yapmış olacağız, tehlikeli bir iş yapmış olacağız. Şimdi sadece 1789 un umdeleri ile yetinirsek, kısa zaman sonra da 1848 in umdeleri, 1948 in umdeleri için *mücadelelere* şahit oluruz.¹⁰²

2.2.3. Sosyal Güvenlik

Sosyal Devlet'in temel ilkesi sayılan sosyal güvenlik kavramı, ilk kez ABD'de-1929 Büyük Buhranı ertesi-14 Ağustos 1935'de çıkarılan "Sosyal Güvenlik Yasası" [*Social Security Act*] ile kamu hukukunun bir parçası olmuştur (Koray, 2008, s. 328). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte, Atlantik Paktı (1941), Beveridge Planı (1942) Philadelphia Bildirisi (1944) ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) sosyal güvenliğin her yurttaş için bir hak olduğu ilkesinin yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹⁰³ BM (1945) bünyesinde kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey "ekonomik, sosyal, kültürel ve beşeri" sorunların çözümü için bir platform görevi üstlenmiştir. Benzer şekilde Avrupa Konseyi'nin (1948) kabul ettiği Avrupa Sosyal Şartı (1961) ekonomik hürriyetler ile sosyal haklar arasında doğrudan bir ilişki kurmakta ve çalışma, adil ücret, sendikalaşma, toplu müzakere, sosyal sigortalar gibi hakları güvence altına almaktaydı (Talas, 1967, ss. 103–113). Görülebileceği üzere sosyal güvenlik bir hak olarak önce 1929 Buhran'ı sonucu gündeme gelmiş ve II. Dünya Savaşı sonrasında işçi sınıfının düzen içindeki konumunu tahkim ederek sınıf mücadelelerinin önünü alma amacını güden bir strateji olarak Batı kapitalist dünyasında hegemonik bir konum kazanmıştır.

Türkiye'ye baktığımızda ise 1961 Anayasası'ndan önce sosyal güvenlik dağılık bir halde bulunan emekli sandıkları, özel banka ve sigorta şirketleri sandıkları gibi

¹⁰² Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, Birleşim 37 (Nisan 1961), s. 523

¹⁰³ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 22. Maddesinde "her kişinin toplumun üyesi olarak, sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu" ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) önce 1944 yılındaki Philadelphia toplantısında "en az geçim olanakları ve sağlık yardımlarına ilişkin tavsiyeleri" daha sonra 1952 yılındaki toplantısında da "sosyal güvenliğin asgari normlarına ilişkin anlaşmayı" kabul etmiştir (Tunçomağ, 1987, ss. 40–42).

sandıklar ile korunmaya muhtaç çocuklara, askerlere, yoksul yaşlılara ve şehit ailelerine yapılan sosyal yardımlarla sınırlıydı. Kapsayıcı ve kuşatıcı bir sosyal güvenlik sistemi hukuki-idari olarak hayata geçirilememiş, var olan sandık ve yardımlar ile ancak palyatif bir çözüme ulaşılabilmmişti. 1961 Anayasası ile sosyal güvenlik ilk kez kamu hukuku alanına dâhil olmuş ve devletin yükümlülükleri arasında sayılmıştır.¹⁰⁴ Anayasa'nın başlangıç bölümüne göre yeni Anayasa, *demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için, insan hak ve hürriyetlerini...,sosyal adaleti, ferdin ve toplumun... refahını gerçekleştirmeyi* esas almaktadır. Benzer şekilde, 1963 tarihli Birinci Beş Yıllık Plan'ın "İktisadi ve Sosyal Hedefler" bölümünde sosyal güvenlikle ilgili olarak şunlar denmektedir:

Gelir dağılımındaki etkisi bakımından üzerinde durulacak konulardan birisi de yaygın bir sosyal güvenlik sisteminin kurulmasıdır. Önümüzdeki on beş yıl içinde bugünkü dağınık ve dar sosyal güvenlik sistemi birleştirilecek ve aşamalı olarak genişletilerek yaygın bir sosyal güvenlik sistemi haline getirilecektir (Özbek, 2006, s. 285).

Sosyal güvenliğin hayata geçirilebilmesi için önemli kanunlar çıkarılmıştır. 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu 1965 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile daha önce var olan işçi sigortaları tek çatı altında toplanmıştır. İş kazaları ve meslek hastalıkları sigortası, hastalık sigortası, analık sigortası, malüllük sigortası, yaşlılık sigortası ve ölüm sigortası bu yasa kapsamında uygulamaya konmuştur (Koray, 2008, s. 476) 1963 yılında kabul edilen Sendikalar Kanunu ile işçi niteliğine sahip olanlar bir araya gelerek serbestçe sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkına kavuşmuşlardır. Yine 1963 yılında kabul edilen Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile işçilere toplu sözleşme ve grev yapma hakkı tanınmıştır. Böylelikle, bütün yetersizlik ve eksikliklerine rağmen 27 Mayıs'ın öngördüğü şekliyle Türkiye'de kapsayıcı bir sosyal politika uygulanmaya ve sosyal güvenlik sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaştırılması 27 Mayıs ertesinde devam etmiştir. Bu konudaki en önemli gelişme 12 Mart Rejimi altında, 14 Eylül 1971'de yürürlüğe giren 1479 sayılı yasayla "Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal

¹⁰⁴ 1961 Anayasası'nın, "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" başlıklı 3.bölümünde yer alan 48. Maddesine göre — Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindedir(Kili & Gözübüyük, 2006, s. 206). Kanununun gerekçesi ise şöyledir "Sosyal güvenlikle ilgili hükümler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde olduğu gibi yeni Anayasalarda da yer almaktadır. Sosyal Devlet mefhumunun tabii neticelerinden olan bu madde hükmünün dahi, ancak 51 nci maddedeki sınırlar içinde uygulanacağını belirtmek yerinde olur."

Sigortalar Kurumu” kısa adıyla Bağkur Genel Müdürlüğü’nün kurulmasıdır (Koray, 2008, s. 476). Kanun, var olan sosyal güvenlik sistemi kapsamı dışında kalan bağımsız çalışan; esnaf, sanatkâr, tarım sektöründe çalışanlar ve ev kadınları gibi toplumun güvenceden yoksun kalmış kesimlerini kapsamaktadır. Bu kanunun Senatodaki tartışmaları sırasında sosyal güvenliğin “komünizmin panzehiri” olduğu şeklindeki hegemonik stratejinin hâlâ gündemde olduğu ortaya çıkmaktadır. AP Kayseri Senatörü Hüsnü Dikeçlil’ın ağzından;

Bu kanunun hayırlı olduğuna kaani olduğumu belirtirken ve Türk esnafına güvenlik getireceğini, onları ileriye doğru götüreceğini ve ondan sonra orta sınıfı da ayakta tutacağını söyleyebilirim. *Bir memlekette orta sınıf ayakta durursa, o memlekete komünizm girmez.*¹⁰⁵

Sosyal güvenlik ile ilgili benzer bir argümanı CHP üyesi Kars Senatörü Sırrı Atalay da dile getirmektedir:

...Bütün bu gelişmelere rağmen şimdi dönüp yine bakıyoruz; memur, esnaf ve sanatkâr yani egemen, ekonomik güce ve kültüre sahip sınıflar yine aynı imkânlarla sahip. Asıl orta sınıf olup, -Türkiye'nin şartları içerisinde- tarımda çalışanlar ekonomik imkânlardan ve sosyal güvenlikten yoksun bulunmaktadırlar. *1961 Anayasasının esprisi de Türkiye'nin sosyal çalkalanmalarını önleyebilmek için sosyal güvenliğin, peyderpey değil, bütün çalışanlara ve çalışanlar içerisinde en çok güçlükle karşı karşıya olanlara yani, imtiyazlı egemen, ekonomik güce sahibolanlara değil de çalışan bütün kesimlere yaygın bir hale getirilmesini öngörmekte idi.* Asıl Türkiye'nin bugünkü sosyal çalkantılar içerisinde muhkem mesnet olacak ve reformların asıl kökünü teşkil edecek onları sağlam bir zemine oturtacak bu güvenlidir. Bu güvenliği, sosyal güvenliği Türkiye'de bütün nüfusa sağladığımız gün Türkiye'nin yarımından emin olabiliriz. *Türkiye'de o zaman, Marksist ve Leninist propagandalar istediği kadar serbest ve azgın olsun, Türkiye'nin rejimi ve emniyeti her hangi bir şekilde sarsılamaz.* Çünkü, sağlam bir ekonomide ve çalışanları refaha kavuşmuş, teminat altında, garanti içerisinde bir ülkede aşırı sol, aşırı sağ tahribatını yapamaz; İtalya'da yapamaz, Fransa'da yapamaz, Batı – Almanya'da yapamaz. Yapamama ceza kanunlarındaki ağır müeyyidelerle değildir. Ceza kanunlarına ağır müeyyideler konmuştur. İtalya'da, ama başarı kazanamamıştır. Fransa, rejimini ceza kanunlarıyla, hapisanelerle ve sıkıyönetimlerle kurtaramamıştır. Ekonomisi ile ve sosyal güvenlik verilmesi ile kurtarmıştır. *Türkiye'de rejimin selâmeti ve Türkiye'nin güçlü bir rejim ile ayakta kalabilmesi, memleketin ayakta kalabilmesi sosyal güvenlik müesseselerini bütün nüfusa temin ettiğiniz zaman ancak mümkündür.*¹⁰⁶

Feodalizmden kapitalist üretim tarzına geçişin ve daha sonra sanayi devrimlerinin yaratmış olduğu sefalet ve eşitsizlikler sonucu gelişen sınıf mücadeleleri ve sosyalist düşünceler, uzun tarihsel süreç içinde neredeyse tüm Batı kapitalist ülkelerinde *laissez-faireci* kapitalizmden ve jandarma devletten sosyal devlete ve

¹⁰⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem 10, Cilt 66, Birleşim 104 (Ağustos 1971), s.733.

¹⁰⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem 10, Cilt 66, Birleşim 104 (Ağustos 1971), ss.734-735.

sosyal güvenliğe geçişi zorunlu kıldı. İşçi sınıfını, burjuva sivil topluma eklemleyerek sınıf mücadelelerini boşa çıkarma ve etkisizleştirme amacını taşıyan bu hegemonik strateji dünya ve ülke konjonktürünün de etkisiyle 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Türkiye’de anayasal düzenin merkezinde kendine yer buldu. Yeni uygulamaya konan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi gereği siyasal alan stratejik olarak anlamlı farklı toplumsal güçlere açıldı. Yeni dönemi öncekilerden ayıran en önemli özelliği sınıfsal çelişkilerin ve sınıf gerçekliğinin kabulüydü. Ancak, bu sınıfsal çelişki ve antagonizmaların çatışma yolu ile değil, uzlaşma yolu ile çözülmesi öngörülmekteydi. Keynesçilik hâlihazırda tüm dünyada “*devletin aracılık ettiği bir sınıflar arası uzlaşma anlayışı*” olarak görülmekteydi (Arın & Arın, 2013, s. 221).¹⁰⁷ 27 Mayıs Rejimi bu “uzlaşmayı” ya da “sosyal konsensüsü” sınıf-temelli ve sınıf-ilişkili sorunların dernek, sendika, siyasi parti ve parlamento gibi formel siyasal kurum ve aktörlere tahvil edilerek söğürülmesini sağlayarak gerçekleştirmeyi umuyordu.

Ne ki, sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin açtığı siyasal alan sol siyasetin kitleleşmesini sağladı ve sol siyaset kitleleştikçe söz konusu hegemonya projesinin öngördüğü meşru sınırlar aşınmaya başladı. Hegemonya projesi kitleleri söğürmekte başarısız kaldıkça radikal sol hegemonya projeleri taraftar kazanmaya başlamaktaydı. Daha en başında sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesine karşı çıkan sağ cemaat, kitleleşme arttıkça haklı oldukları kanısı güçlenmekteydi. Başta AP olmak üzere sağ siyasal aktörler ve yükselen burjuvazi - özellikle sanayi burjuvazisi- sendikalar güçlendikçe ve grev sayısı arttıkça¹⁰⁸ sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin pahalıya mal olduğu, “sosyal hakların” ve “özgürlüklerin kötüye kullanıldığı” tezini daha yüksek sesle dile getirmeye başladılar. Hegemonya krizi derinleştikçe ve farklı aktörleriyle sağ siyasal hat güçlendikçe sosyal hakların gerekliliğinden hakların kötüye kullanılmasının engellenmesi zorunluluğu fikrine doğru geçildi. Zira “sosyal hak” denilerek grev ve boykotlar yapılmakta, sol siyasetin etkinliği artmakta, “anarşi” yayılmaktaydı. Örneğin, II. Erim Hükümeti’nin parlamento dışından gelen bağımsız İçişleri Bakanı Ferit Kubat “*Anarşik olayların bir*

¹⁰⁷ Biz Keynesçiliği, “sınıflar arası uzlaşmadan” ziyade, başta işçi sınıfı olmak üzere tabi sınıfları kapitalist toplumsal düzene eklemleme amacını taşıyan kapsayıcı, yaygın ve uzun erimli bir sınıf hegemonya inşa projesi olarak değerlendiriyoruz.

¹⁰⁸ 1963 yılında 8 greve 1514 işçi katılmış ve grevde kaybolan işgünü sayısı 19.739 olmuştur. 1970’e gelindiğinde ise 21.156 işçi 72 greve katılmış ve grevde kaybolan işgünü sayısı 220.189’a yükselmiştir. 1963-1971 arasında toplam 480 greve 74.706 işçi katılmış, 2005.205 işgünü kaybı olmuştur (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1998, s. 65).

nedeni Anayasal sistemin vatandaşlara bahşetmiş olduğu haklardır” diyebiliyordu (Yankı, 42, s. 9).

Sosyal haklar, 27 Mayıs'ta tanınırken bunun Batı tipi bir kapitalist toplumsal düzene geçişin ön koşulu olduğu düşünülüyordu; 1960'ların ikinci yarısından itibaren ise sosyal hakların az gelişmiş bir ülke olarak Türkiye gerçekleri ile uyuşmadığı ve kötüye kullanılarak anarşiyi körüklediği düşüncesi hâkim sınıflar nezdinde geçerlilik kazanmaya başladı. Dolayısıyla hegemonik bir söylem olarak “sosyal haklardan” “Anayasal hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılması” ve anarşiye doğru bir kayma yaşandı. Bu kayma ile birlikte ideolojik-söylemsel bir araç ve hegemonik bir strateji olarak “sosyal güvenlik” yerini bu kez sınıf mücadelelerini bir güvenlik sorunu olarak kodlayıp doğrudan etkisizleştirmeyi hedefleyen yeni bir stratejiye, “milli güvenliğe” bıraktı. Aktif rıza boyutu, zor boyutuna göre geride kalan bu strateji, 12 Mart Rejimi'nin temel stratejik-politik hattı haline geldiği oranda hukuki-politik anayasa değişiklikleri, Devletin idari-politik kurumsal mimarisinin yeniden yapılandırılması, siyasal alanın kısmen kapatılarak özerk sınıf hareketinin pasifikasyonu gerçekleştirilebildi. 27 Mayıs, sınıf mücadelelerini esasında bir sosyal güvenlik sorunu olarak tanımlarken;¹⁰⁹ 12 Mart Rejimi, sınıf mücadelelerini açık bir şekilde (milli) güvenlik sorunu olarak kabul etti.

2.3. Hegemonik Bloкта ve İktidar Bloğunda Çözülme

Sosyal güvenlikten milli güvenliğe geçiş ancak patlak veren hegemonya krizi bağlamında anlaşılabilir. Hegemonya krizinin kendisi ise daha genel bir sosyo-politik çözülmenin sonucudur. 12 Mart 1971 Muhtırası'na neden olan hegemonya krizi, 27 Mayıs 1960 Darbesi etrafında örülen hegemonik bloğun ve iktidar bloğunun dağılması sonucu ortaya çıktı.

27 Mayıs etrafında, sanayi burjuvazisi, işçi sınıfı, kentli alt-orta sınıflar, entelijansiya ve ordudan oluşan *hegemonik blok* sonraki süreçte dağılmış ve yerine

¹⁰⁹ 27 Mayıs Darbesini gerçekleştiren darbeci klikleri 1954 gibi erken bir tarihten itibaren örgütleyenlerden biri olan Dündar Seyhan (1966, s. 19) anılarında bu durumu şöyle ifade ediyor: “Her derdin evvela köküne inmek lazım. Her derdimizin kaynağı iktisadi oluşumuza dayanıyor. Bu da bir *sosyal güvenlik problemini* ortaya koyuyordu: Memur; ihtiyarlık halinde, az çok emekliliğine dayanır, zengin gelirine fikir ve sanayi işçisi sosyal sigortaya... Ya toprak işçisi? Ya topraksız Türk köylüsü? Eli ayağı tutmadığı zaman kime güvenecek? Neye dayanacak? Ne yiyip ne içecek?... Her türlü *sosyal güvenlik* imkanlarından mahrum bırakılmış bir insanın, iç güdü ile, yarınını emniyete alma fonksiyonunu, şu veya bu sebebe yormak ne boş gayrettir.” [vurgu bana ait]

yeni bir *hegemonik blok* kurulamamıştı. Bir taraftan işçi sınıfının kimi kesimleri, radikalleşen öğrenci hareketi ile bir kısım entelektüeller 27 Mayıs Darbesi'ni mümkün kılan *hegemonik blok*tan koptular. Bu kopuş içinde entelijansiyanın bir kısmı öğrenciler, işçi sınıfı ve ordu içindeki kimi klikler 27 Mayıs'ın özünde liberal sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesini soldan aşarken; yine entelijansiyanın başka bir kısmı, başta sanayi burjuvazisi olmak üzere burjuvazinin çeşitli fraksiyonları ile ordu içindeki statükocu kanat mevcut projenin daha sağ bir versiyonuna doğru yelken açtılar.

Hegemonik bloktan kopuşun en net görülebileceği aktörlerden biri ordudur. Ordu kendi içindeki ideolojik-politik ayrışmalarla, bir kısım subaylar mevcut projeyi sol-devletçi bir raya oturtmaya çalışırken diğerleri projenin artık işlemediğini düşünerek daha sağ ve otoriter bir çerçeve önerdiler. Yukarıda değinmiş olduğumuz gibi (2.1.1.) 12 Mart Muhtırası'nın sebeplerini açıklamaya çalışan analizlerin en başında bu muhtırayı ordu içi anti-parlamentarist Baasçı-sol darbe ihtimaline karşı yapılmış bir karşı-darbe olarak gören yaklaşımlar sayılabilir. Bunun eleştirisini yukarıda yaptık. 27 Mayıs'tan önce olduğu gibi¹¹⁰ 27 Mayıs'tan sonra da ordu içindeki hizipleşmeler sona ermemiş aksine darbeden çok kısa bir süre sonra Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adında darbe ile bozulan hiyerarşik yapıyı yeniden kurmayı amaçlayan örgütlenmelere gidilmiştir.¹¹¹ 12 Mart'a doğru ise, yukarıda değinildiği gibi, ordu bir taraftan ağırlığını düşük rütbeli subayların oluşturduğu *Yön-Devrim* çizgisinde anti-parlamentarist Baasçı ve reformcu bir klik¹¹² ile mevcut liberal düzeni korumaya niyetli komünizm hassasiyetleri yüksek ordu üst kademesinin dahil olduğu statükocu bir kanat arasında bölünmüştür. Öyle ki, 12 Mart'ın bir muhtıra seviyesinde kalması, başka bir deyişle 27 Mayıs'ta olduğu gibi askerlerin iktidarı doğrudan ele almamalarının en önemli sebeplerinden biri olarak ordunun bu çok parçalı yapısı gösterilmiştir (Akça, 2016, s. 261).¹¹³

27 Mayıs projesinin öngördüğü sınırların dışına çıkarak daha sola kayan toplumsal güçlerin kitleleşme uğraklarına kısaca bakalım. Türk-İş'in "partilerüstü" çizgisini benimsemeyen sendikacılar tarafından 13 Mayıs 1961'de kurulan Türkiye

¹¹⁰ 27 Mayıs'tan önce ordu içinde kurulan darbeci klikler için (Bkz., Özdağ, 1997).

¹¹¹ Silahlı Kuvvetler Birliği hakkında geniş bilgi için (Bkz., Akyaz, 2006).

¹¹² Sol reformcu kliğin oluşumu ve entelektüel kaynakları için (Bkz., Ulus, 2016).

¹¹³ Bu noktada bir parantez açarak aynı olguyu Yunan ordusunun 1967 cuntasında gördüğü zarardan çıkarılmış bir ders olarak açıklayanların da olduğu belirtilmelidir (Bkz., Ahmad, 1996, s. 373).

İşçi Partisi'nin (TİP) kısa zamanda güçlenmesi, yaygınlaşması ve 1965 seçimlerinden sonra parlamentoda 15 milletvekili ile grup kurmayı başararak etkili bir muhalif dil ve siyaset üretmesi, işçilerden, öğrenci ve aydınlardan destek devşirmesi, 12 Kasım 1965'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde sosyalist öğrencilerin kurduğu Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun öğrenci hareketini örgütlemesi, daha sonra Milli Demokratik Devrim çizgisinde yeniden örgütlenerek Dev-Genç'e dönüşmesi ve bu ekibin daha sonra silahlı mücadeleye başlaması, Anti-parlamentarist, bağımsızlıkçı-kalkıncı *Yön-Devrim* çizgisinin etki alanını genişleterek ordu içinden ve kimi aydınlardan destek devşirmesi, CHP'nin 1965 sonrası "ortanın solu" hareketi ve Ecevit'in temsil ettiği sol popülist çizginin alan kazanması, sosyalist yayınların çevrilmesi ve yaygınlaşması, sosyalist dergilerin çoğalması, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin sıklığının ve sayısının artışı, grev, işgal, boykot, iş yavaşlatma ve sabotaj eylemleri,¹¹⁴ Türk-İş'ten ayrılan bir grup sendikacının 13 Şubat 1967'de DİSK'i kurarak "sınıf temelli" sendikacılık yapmaya başlamaları ve bu temelde işçi sınıfı içinde üye sayısını hızla arttırması ve son olarak 15-16 Haziran 1970 olayları işçi sınıfının hızla militanlaştığını gösteren olaylardı. Bütün bu zikredilen gelişmeler, hâkim sınıfların endişelenmeleri ve mevcut durumu bir güvenlik sorunu olarak kodlamaları için yeterli oldu.

Burjuvazinin 27 Mayıs'ın sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinden soğuma motivasyonlarına bakmak önemlidir. (Milli) güvenlik sorununun burjuvazi nezdinde nasıl tanımlandığına bakmak önemlidir. Burjuvazinin çeşitli temsilcileri "anarşik hadiseleri" öncelikle "can ve mal güvenliği" ile siyasi ve ekonomik istikrar açısından değerlendirdiler. Can ve mal güvenliğinin sağlanamadığı, güçlü bir hükümet yokluğunda sermaye birikimi ve kalkınma gerçekleşemezdi. Örneğin, I. Erim Hükümeti'nin kurulduğu günlerde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Halil Kaya: "*Zaman zaman can ve mal emniyetinin tehlikeye düştüğü günleri yaşadık*" dedi. "Güçlü ve güvenilir bir idare" aradıklarını ekleyen Kaya yeni hükümetten iktisadi hayatı düzenlemesini ve "canlılık" getirmesini istedi. (*Yankı*, 6, s. 15) Kaya, ayrıca "sanayiye öncelik" verilecek şekilde yapılacak reformları destekleyeceklerini söyledi. Sanayi ve Ticaret Bakanı Ayhan Çilingiroğlu:

Sokaklarda bombaların patladığı, iş adamlarının can ve mal güvensizliği telkinlerine kendilerini kaptırdığı bir dönemde İş adamları önceliği tabi sıhhatli iktisadi kararlara veremezlerdi. O günkü havayı hatırlamak gerek. Asayişsizlik yatırım yerine kazanılan

¹¹⁴ Bu dönemdeki eylemlerin bir dökümü için (Bkz., G. Atılğan, 2015b).

parayı o gün harcama eğilimi yaratırken memur maaşlarına yapılan zamlar piyasaya mal ve hizmetlerin karşılayamayacağı kadar para çıkardı (Yankı, 37, s. 16).

TİSK 9. Olağan Genel Kurulunda kabul edilen raporda 1970 Haziran olaylarından itibaren 12 Mart 1971'e kadar, işyerlerinde doğan kanunsuz ve anarşik havadan şikâyet eden işverenler, 12 Marttan sonra üretimi felç eden ve kalkınma hamlesini olumsuz etkileyen kanunsuz eylemlerin sona ermesinden doğan memnuniyet belirtilmiştir. Yine aynı raporda “İşyerlerinde işgal, boykot, kanunsuz grev ve hatta tahrip şeklindeki kanun dışı olayların sürüp gitmesi şüphesiz yeni yatırımları teşvik edici bir ortam olarak nitelendirilemeyeceği gibi, mevcut yatırımlarda da büyük üretim aksaklıklarına yol açacaktır” (Yankı, 58, s. 24) denmektedir.

12 Mart'a gidişte yalnızca hegemonik blok değil, iktidar bloğu içinde de ayrışmalar oldu. Sanayi burjuvazisi ile ticaret burjuvazisi arasındaki çıkar çatışması kendini AP içinden DKP'nin ve Milli Nizam Partisi'nin (MNP) ortaya çıkışında gösterdi. AP sanayiye ve büyük sanayicileri kayırırken, DKP ve MNP daha ziyade küçük ölçekli tarım ve ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü üstlendi.¹¹⁵ Sağın en büyük partisi olan AP içindeki bölünme sınıfsal güç ilişkilerinin yönetilebilme kapasitesini oldukça daralttı. Dahası, totaliter eğilimleri dolayısıyla MBK'dan ihraç edilen ondörtlerin “kudretli albayı” Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) girdikten kısa bir süre sonra 1965 yılındaki olağanüstü kongrede kendini genel başkan seçtirerek partiyi tamamen ele geçirdi ve onu 1969 yılındaki kongrede Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüştürdü. MHP'nin oyu 1977'deki atılımına kadar oldukça mütevazı oranlarda kaldı¹¹⁶ Bununla birlikte, MHP “komünizmle savaş” konseptini AP'den daha radikal bir şekilde sahiplendi ve aktif bir şekilde kullandı. Bu durum sağ siyasal tablodaki bölünmüşlüğü ve dağınıklığı daha da artırdı. Hegemonik blokta ve iktidar bloğundaki parçalanmalar ve bunların bütünlüklü bir şekilde yeniden örgütlenmesindeki başarısızlık, hâkim sınıflar nezdinde bir “hegemonya krizi” şeklinde tercüme edildi. Muktedirleşmiş bir iktidar partisinin yokluğundan doğan

¹¹⁵ Ancak 1970 yılına gelindiğinde sanayi burjuvazisi bile AP iktidarı ile arasına mesafe koymuştu. Gerek 1970 devalüasyonunun montaj sanayisi için elzem olan girdilerin ithalat maliyetini artırmaması, gerekse de 1970 yılı temmuz ayında çıkarılan “1318 Sayılı Finansman Kanunu” taşıt alım vergilerini artırarak “montaj sanayisini cezalandırmak” amacını güdünce İstanbul Sanayi Odasının tepkisini çekmiştir (Yankı, 5, s. 16).

¹¹⁶ MHP, 1965 seçimlerinde yüzde 3 oy oranı ile 1, 1973 seçimlerinde yüzde 3,4 oy oranı ile 3, 1977 seçimlerinde yüzde 6,4 oy oranı ile 16 milletvekili çıkarmıştır. <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1950-1977-MVSecimleri/Turkiye.pdf> [12.12.2016].

istikrarsız ortam güvensizlik yaratmış; bu durum bir taraftan sosyalistlerin alan kazanmasına yaramış diğer taraftan da sabotaj eylemleri, işgal, iş yavaşlatma ve grevlerle birlikte birikim sürecinde sekmelere neden olmuştu. Kısacası, tüm bu gelişmeler 12 Mart Rejimi'ne neden olan “sosyal ve ekonomik huzursuzlukların” ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Aynı şekilde CHP'nin ortanın solu tercihi sonrasında Güven Partisi'nin (GP) ve Cumhuriyetçi Parti'nin, (CP) CHP'den koparak CGP'yi kurması geleneksel küçük burjuva-bürokratik eğilimler için bir çekim merkezi haline gelmesi iktidar bloğu içinde yeni bir konfigürasyon anlamına geldi. Bu noktada, bu çizginin bürokratik nitelikte küçük burjuva hareketi olduğunu ve Poulantzas'ın deyimiyle (1.3.3.) kritik bir tarihsel momentte -özellikle tekelci sanayi burjuvazisine- *destekleyici sınıf* olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Destekleyici sınıflar, Fransa'da Bonapartizm dönemindeki küçük çiftçiler ya da parlamenter demokrasi dönemindeki küçük burjuvazi olabilir. Burada kilit nokta destekleyici sınıfların verdiği özel desteğin nedeninin “*işçi sınıfı iktidarı korkusuna- gerçek ya da düşlemsel- bağlı olmasıdır.*” Destekleyici sınıflar, işçi sınıfı korkusu ile statükoya ve belirli bir devlet biçimine, devlet aracılığıyla destek sunarlar (Poulantzas, 2014, s. 284).

27 Mayıs'ın sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesini mümkün kılan hegemonik bloğun dağılması ve iktidar bloğunun parçalanarak AP'yi iktidarsızlaştırması bir hegemonya krizine neden oldu. Bu hegemonya krizi bir anarşi sorunu olarak yorumlandı ve daha fazla güvenlik talep edilmeye başlandı. İşte milli güvenlik siyaseti tüm araçlarıyla böylesi bir konjonktürde harekete geçirildi.

2.4. Milli Güvenlik

Yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi sosyal haklar, sosyal devlet ve sosyal güvenlik temelli sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi, sınıf mücadelelerinin önünü almaya dönük bir hegemonya stratejisinin ürünüydü. Ancak bu proje uygulamaya konduğu ilk andan itibaren karşı-eğilimlerle yüz yüze kalmış, bu karşı eğilimler sosyalist hareket güçlendikçe kendini tahkim etmiş ve sağ siyasetin farklı yüzlerini -milliyetçi, muhafazakâr, İslamcı ve sağ Kemalist- anti-komünizm ideolojik ortak paydasında buluşturarak söylemsel-ideolojik düzlemde sosyal güvenlikle milli güvenliğe geçişin zeminini hazırlamıştır. Bu söylemsel kaymanın temel nedeni 1960'lardan itibaren yükselişe geçen sosyalist hareketin ekonomik-korporatif uğrağı

aşma ve politik-hegemonikleşme potansiyel ve eğiliminin ortaya çıkmasıdır. Sosyalist çizgideki, dergi, yayın, kitap, dernek, sendika, parti ve hareketler ortaya çıkıp kitleselleştikçe, anti-komünist arka planı ile (milli) güvenlik siyasetinin meşru zemini genişlemiştir.

Geçen on yıllık süre zarfında 27 Mayıs'ın öngördüğü sınıfsal-politik içerme ve soğurma gerçekleşmemiş ya da gerçekleşemediği şeklinde görelî bir mutabakat ortaya çıkmıştır. 1960'ların bilhassa ikinci yarısında sosyalist hareketinin hangi ölçüde karşı-hegemonikleşebildiğini tartışmak bu çalışmanın amacı ve kapsamı dışında kalmaktadır. Hareketin gündem belirleme bakımından önemli bir siyasal özne haline geldiği kuşkusuz olmakla birlikte, herhangi bir “düzen değişikliğini” gerçekleştirme şansı olup olmadığı belirsizdir. Burada kilit nokta, hâkim sınıfların söz konusu hareketliliği-belki de aşırı yorumlayarak- bir bekâ sorunu olarak anlama, yorumlama, sunma ve buna göre eylemde bulunmalarıdır. Anayasa ve onun sunmuş olduğu hukuki-politik çerçevenin mezkûr hareketleri soğuramaması bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Hâkim sınıflar, tabî sınıfların politik hareketliliğini soğuramadıkları oranda ve siyasal tahammülsüzlükleri neticesinde kısmî başarısızlıklarını bir güvenlik siyaseti ile telafi yoluna gitmiştir. Güvenlik, burada sosyo-politik hareketliliğin massedilemeyerek pasifikasyonu şeklinde tezahür etmiştir. Aktif rıza örgütlenmesinin güdük kaldığı uğraklarda güvenlik siyaseti bir iktidar stratejisi olarak ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda dile getirilen gelişmeler ve “1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlüklerin kötüye kullanılması” memlekette “vahim ortam” yaratmış (T.C. Başbakanlık Basın Merkezi, 1973), aşırı sol ve sağ cereyanların ortaya çıkmasına neden olmuş, huzur ve sükun ortadan kalkmış, “bölücü ve yıkıcı faaliyetler” ile anarşik bir hava yaratılmış, kamu düzeni, genel güvenlik, milli güvenlik ile devlet güvenliği tehlikeye düşmüş; kardeş kavgası ve iç savaş temayülü gösteren bu durum hürriyetçi demokratik nizamın korunması zaruretini acil olarak ortaya koymuştur. Bu zaruret karşısında Milli Güvenlik Kurulu'nun asker üyeleri Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celil Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur MGK üyesi sıfatıyla 12 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Millet Meclisine bir

Muhtıra sundu.¹¹⁷ Muhtıra metninde rahatsızlıkların başında “anarşi, kardeş kavgası ve sosyal ve ekonomik huzursuzluklar” sayılmaktaydı. Anarşi kavramı 1960’ların ikinci yarısından itibaren hegemonik söylemin önemli bir parçası haline gelmişti. Otoritenin yokluğu, kanunsuzluk, kargaşa, başsızlık, karışıklık olarak anarşi siyasal aktörlerin dilinde kitle iletişim araçlarıyla yaygınlık kazanarak siyasal söylemin merkezinde kendine yer buldu. Bu üç güvenlik unsurundan ilk ikisi asayiş sorunu ile ilintili iken “sosyal ve ekonomik huzursuzluklar” bir reform talebine gönderme yapıyordu. Tağmaç-Batur arasındaki zoraki-çelişkili ittifakı yansıtan sırasıyla güvenlik ve reform temaları ve bunlar arasındaki gerilimler daha sonra tüm 12 Mart 1971 Rejimi’ne rengini verecekti.

Sosyo-politik hareketliliklerin bir güvenlik ve asayiş sorunu olarak kodlanması çeşitli toplumsal kesimlerin algı, sunuş ve söylemlerini yatay kesen bir düzlemde gerçekleşir. O halde hareketliliğin farklı aktörlerce nasıl tanımlandığına, hangi tema ve argümanlar üzerinden güvenlikleştirildiğine, kriminalize edildiğine ve düşmanlaştırıldığına bakılmalıdır. Değişken politik-sınıfsal güç ilişkileri dolayında politik antagonistler “içerdeki düşman” olarak kurgulanır ve toplumun stratejik olarak anlamlı güçlerini kat ederek ilişkiyel bir şekilde tanımlanır. Dolayısıyla bu iç düşmanlar/politik antagonistler salt güvenlik bürokrasisinin unsurları tarafından belirlenmez. Değişik toplumsal-stratejik aktörlerin ortak düşmanlar üzerinde ittifak yapması gerekmektedir.

12 Mart ve onun alamet-i farikası olan asayişçi çizgisi de belirli bir ideolojik-sosyo-politik bloğa hem dayanır hem de o bloğu imal eder. Söz konusu bloğu oluşturan stratejik aktörler şöyle sıralanabilir: Ordu içindeki asayişçi Tağmaç kanadı ile reformcu Batur kanadı ve bunlar arasındaki çatışmalı ve zoraki uzlaşma, Türk

¹¹⁷ Muhtıra metni şu şekildedir: “1. Parlâmento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, T. C.’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. 2. Türk milletinin ve sinensinden çıkan Silâhlı Kuvvetlerinin bu vahîm ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla, Meclislerinizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürk’çü bir görüşle ele alacak ve inkilâp kanunlarını uygulıyacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili zaruri görülmektedir. 3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silâhlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu T. C.’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize.”

Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) özelinde sanayi burjuvazisi ve burjuvazinin etkili desteği, AP'nin çekingen desteği, CHP'de İnönü kanadının ihtiyatlı desteği ile CHP içinden çıkmış sağ-Kemalist, solidarist-korporatist Atatürkçü kliğin - Güven, Milli Güven ve CGP çizgisi- etkili desteği asayişçi politik bloğu oluşturdu. CHP'de Ecevit ilk andan itibaren hem muhtıraya hem de Erim'e tepki gösterdi. AP, "memleket hayrına" muhtıraya karşı radikal bir tepki göstermekten kaçındı ve "ikili bir söylem" benimsedi.¹¹⁸ CHP'de ortanın solu politikasının açıklanmasından sonra ayrılan grup, Turhan Feyzioğlu liderliğinde Mayıs 1967'de GP'yi kurdu. Ecevit Genel Başkan olduktan sonra da yine başka bir grup CHP'den ayrılarak Eylül 1972'de Kemal Satır liderliğinde CP'yi kurdu. Bu iki parti Cumhuriyetçi Güven Partisi adı altında 12 Mart Rejimi'nin sürdüğü 3 Mart 1973'te birleşti. Bu "sağ Kemalist" çizgi¹¹⁹ 12 Mart dönemi partiler üstü hükümetlerinde oldukça etkili oldu ve 12 Mart'ın "asayişçi yöneliminin" oluşmasında başat rol oynadı.

Bu sosyo-politik-ideolojik blok 1970'lerle birlikte (milli) güvenlik siyasetinin söylemsel inşasının merkezine anarşi, tedhiş ya da "yeni" haliyle terörün konmasını mümkün kıldı. Dönemin *TDK Türkçe Sözlüğü* (Ağakay, 1969)'ne göre anarşi antik Yunancaya referansla *erk yokluğu*, kargaşa, kargaşalık ve başsızlık anlamlarına; Anarşist ise başsızlık yanlısı anlamına gelmektedir. "Zararlı faaliyetlerin" failleri - sosyalist ve komünistler- gelişigüzel bir şekilde değil; ancak belirli bir söylemsel strateji gereği anarşist olarak damgalanmaktadırlar. Şüphesiz burada bir ideoloji olarak anarşizm ve bu ideolojik-politik pozisyonu benimsemiş anarşist militanlar söz konusu değildir. Ancak sosyalistlerin anarşist olarak damgalanması, sosyalizmin söylemsel ve programatik çağrışımlarının önüne set çekmekmaksadına matuf bir stratejinin gereğidir. Bu strateji ikili bir operasyon içermektedir. İlk hamlede anarşi kargaşa ile eşanlamlılaştırılmakta; ikinci aşamada sosyalistler anarşist olarak adlandırılarak sosyalistlerin- politik programlarından bağımsız olarak- kargaşa, kaos çıkarıcıları olarak söylemsel-ideolojik olarak inşa edilmesi sağlanmaktadır. Kötücül bir imge

¹¹⁸ İkili söylem burada tepki göstermekle desteklemek arasında gidip gelen strateji ve taktiklerin sonucu olarak değerlendirilmektedir. AP bir taraftan kısık sesle iktidarın kendi ellerinden alınmasına içerlemiş görünür ve tabanına bunun "milli irade" kavramı ile bağdaştırılmayacağını ve muhtıranın kabul edilemeyeceğini, zamanı gelince hesaplaşılacağını anlatırken, diğer taraftan 12 Mart partiler-üstü hükümetlerinin zaman içinde kendi çizgisine gelmesini memnuniyetle izlemiş ve devletin otoritesinin tesisi için 12 Mart Rejimi'ne her türlü desteği sunacağını iftiharla ve yüksek sesle dile getirmiştir. Öyle ya, 12 Mart Rejimi'nin neredeyse tüm tasarrufları, AP'nin seçim meydanlarında yapmayı taahhüt ettiği icraatlerdir.

¹¹⁹ Bu nokta daha sonra açılacaktır.

yaratmak gayesi ile sosyalistler kural tanımaz, kargaşa ve kaos çıkarıcı kişiler olarak sunulmaktadır.

Tedhiş (Ağakay, 1969) ise Arapça bir kelime olup korku salma, yıldırma anlamındadır. Sözlük aynı zamanda tedhişçinin tanımını da “*Siyasal davasını kabul ettirmek için karşı tarafa korku salacak davranışlarda bulunan kimse*” olarak yapmaktadır. Terör de aynı şekilde yıldırma anlamına gelmektedir. Sözlük o dönemde henüz terörist girdisine sahip değildir. Bununla birlikte 1970’lerle birlikte terör kelimesi de aynı anlama, yıldırma anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Başbakanlık tarafından 1973 yılında yayınlanan bir rapor “*Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*” adını taşımaktadır. Gelgelelim, anarşist ve tedhişçi tabirleri sosyalist militanlar için kullanılırken sağcı-milliyetçi militanlar içinse doğrudan olumsuz çağrışımları olmayan- bilakis ordu ve onun seçkin sayılabilecek bir biriminin adı kullanılarak olumlulaştırılan- paramiliter niteliği haiz, özgül bir isim olan “komando” tercih edilmektedir. Görülebileceği üzere, solcu-sosyalist militanlar kargaşa çıkarıcıları, toplumsal düzeni ortadan kaldırmaya çalışan kişiler olarak adlandırılırken sağcı-milliyetçi militanlar düzenin gayrı-resmi koruyucusu, bekçisi, polisi ve nihayet askeri olarak ordu ile en azından söylemsel düzeyde özdeşleştirilen paramiliter güçler olarak sunulmaktadır. Böylelikle, söylemsel strateji, her iki grubu da politik programlarından arındırarak toplumsal tahayyülde sırasıyla “yıkıcı” ve “koruyucu” aktörler olarak kodlanmasını öngörmektedir. Bununla birlikte 12 Mart Rejimi’nin temel söylemsel stratejisinin “komandoları” açıktan yüceltmekten kaçınarak, “anarşistleri” her platformda mahkûm etmek olduğu söylenebilir.

12 Mart Rejimi için tek büyük tehdit sınıf siyaseti değildi; sınıf mücadeleleri ile eklemlenmiş etnik meselelerin siyasal gündem oluşturmaya başlaması büyük bir tepki ile karşılandı. Özellikle, TİP çizgisinin ve DDKO örgütlenmesinin “Türk halkları” tabirini kullanması müesses nizamın kolaylıkla hazmedebileceği bir husus değildi. Bu konu “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü” kendine ilke edinmiş bir anayasal-toplumsal düzenin temellerine bir saldırı olarak algılandı. Daha sonra TİP kapatılırken, gerekçe olarak sınıf mücadelesi değil “Türkiye halkları” ifadesi gösterildi. TİP, Anayasa Mahkemesi’nce Anayasa’nın 57. maddesindeki “*siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır*”

hükümlerine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle 20.07.1971’de kapatıldı. Bu konu gerek medya organlarında gerekse de Meclislerin toplantılarında sıkça gündeme geldi. “Türk(ie) halkları” ifadesinin ne denli tehditkâr olduğunu AP Erzurum Milletvekili Naci Gacıroğlu’nun ağzından öğrenelim:

Millet; millî bütünlüğüne, millî ruha, geçmiş devredeki varlığına sahibolan, birlik içinde bulunan bir topluluğun adıdır. Devlet, milletin şahsiyet bulmuş, şekil bulmuş durumudur. Milleti parçalayıp, “Türk halkları” deyimini ile çeşit çeşit şekle sokmak isteyen Doğu Kültür Derneği, işçi Köylü Gazetesi ve çeşitli sosyalist yayınlarla bu milletin bütünlüğünü ortadan kaldırmak isitiyen hareketin aslı tamamıyla düzen değişikliğine, düzeni değiştirmeye matuftur.¹²⁰

12 Mart’a gelindiğinde AP çizgisinin muhaliflerinin -sosyalistler, TİP, Senatoda MBK grubu, CHP’nin sol kanadı, ordu içinde Batur kanadı, *Yön-Devrim* çizgisi- ileri sürdüğü genel argümana göre “yıkıcı ve bölücü faaliyetler” AP’nin genel olarak basiretsizliği, yönetim zafiyeti, 1961 Anayasası’nın öngördüğü reformları gerçekleştirmemesi ve Anayasa’yı tam olarak uygulamamasının sonucunda ortaya çıkmıştı. Ancak, özellikle sıkıyönetim sonrasında silahlı eylemlerin şiddetlenerek artması; ordu, CHP’nin sağ kanadı ve 12 Mart hükümetleri nezdinde sorunun bir AP basiretsizliği, reformlar veya “heyecanlı gençler” sorunu olmadığını göstermiş oldu. AP’nin 12 Marttan önce dile getirmiş olduğu sava göre sorun sosyo-ekonomik eşitsizlikler ya da geri kalmışlık değil; beynelmilel komünizmin ideolojik-politik taarruzuydu. Ülkenin sosyo-ekonomik dertleri ile politize olan bir gençlikten ziyade tek merkezden (komünist blok) yönetilen bir teşkilatın “maşası” olan anarşist gençler vardı. Bu ulusal olmaktan çok uluslararası bir sorundu ve tüm dünyada komünist bloğun kışkırtmaları sonucu 1968 olayları yaşanmıştı. AP tezi, süreç içinde 12 Mart bloğunca kabul edilip milli güvenlik siyasetinin resmi tezi haline geldi. Aşağıda Başbakanlığın yayımlanmış olduğu raporda aynı tezin ileri sürüldüğü görülmektedir:

...Ortaya çıkan bu durum karşısında, Batılılarla, fiilî bir çatışmaya cesaret edemeyen Komünist Blok, yayılma ve genişleme politika ve stratejisinde değişiklik yapmış, silâhlı bir çatışmaya girmeden bütün ağırlığı, memleketi içinden fethetme faaliyetine yöneltmiştir. Bu cümleden olarak: Endirekt Taarruz Stratejisi ve İhtilâl Stratejisi adı ile adlandırılan iki yeni strateji ortaya konmuştur. Endirekt Taarruz Stratejisi günümüzde başka bir devlete ait güçleri savaş alanına sürdüğü; İhtilâl Stratejisi ise, bünyesinde istismar edilecek durumların bulunduğu ülkelerde gayrimemnun kitleleri mücadeleye sevketmeyi esas aldığı için lider devlet açısından herhangi bir risk taşımamaktadır.... (T.C. Başbakanlık Basın Merkezi, 1973, s. 13).

¹²⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 13, Birleşim 97 (Mayıs 1971), ss.284-285.

Hükümet programlarında anarşi ile mücadele kendine önemli bir yer bulmuştur. I. Erim Hükümeti (26 Mart 1971-11 Aralık 1971) her şeyden önce kendini bir “reform” hükümeti olarak sundu. Bununla birlikte “asayiş ve güvenliğin sağlanması” zorunluluğu önemli bir mesele olarak ele alınmaktaydı. Hükümet, programında bozulan güvenlik ve asayişi, devletin varlığını ve bütünlüğünü bozan davranışların kesinlikle önleneyeceğini vaat ediyordu. Dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, grev ve lokavt ile ateşli silahlar hakkındaki kanunlara tam saygı sağlanacak ve uygulamadaki boşluklar giderilecekti. Silah kaçakçılığı önlenecek afyon kaçakçılığı ile ilgili tedbirler alınacaktı. Güvenlik kuvvetleri özellikle toplumsal olaylar karşısında görevini yapacak şekilde güçlendirilecekti. Toplum polisinin eğitimine özel önem verilecek ve güvenlik kuvvetlerinin tarafsızlığı muhakkak surette sağlanacaktı (Dağlı & Aktürk, 1988, ss. 207–208).

Burjuvazinin kendisine cephe aldığı ve “kolektivist plancılar” olarak gördüğü onbirleri bünyesinden atarak istifa eden I. Erim Hükümeti’nin¹²¹ yerine reform iddiası bir hayli zayıflamış II. Erim Hükümeti (11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972) kuruldu. I. Erim Hükümeti 12 Mart’ın nedenini 1961 Anayasası’nın öngördüğü yapısal-kurumsal reformların dinamik toplumsal yapıya uyacak şekilde gerçekleştirilememiş olmasında buluyor bu nedenle reform ihtiyacının altını çiziyor, güvenlik ile ilgili meseleleri ikinci planda ele alıyordu. II. Erim Hükümeti ise birinciden farklı olarak programına “aşırı sol cereyanlara ve komünizme” “hilafetçi, şeriat yanlısı aşırı sağ cereyanlara” ve “bölücü faaliyetlere” karşı olduklarını belirterek başlıyordu. II. Erim Hükümeti programında asayişsizlikle nasıl mücadele edileceğine dair özel hükümler yer almamakta bu konuda muhtemelen ilk hükümetin icraatları kanıt olarak görülmekte ve gösterilmektedir (Dağlı & Aktürk, 1988, ss. 217–230).

Melen Hükümeti’nin (22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973) programına baktığımızda seçimlerin ufukta gözüktüğü bir dönemde, Hükümet, seçimlerin sıhhatli bir şekilde yapılabilmesi için “anarşinin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini” bunun için “çok yönlü tedbirler” alınması mecburiyetini ifade etmektedir. Melen Hükümeti, “yıkıcı faaliyetler” olarak adlandırdığı “komünizm”, “aşırı sağ” ve “bölücülüğe” karşı daha etkili mücadele sözü vermektedir. Vaatler arasında “devlet güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek”, “yıkıcı ve bölücü unsurların yuvalandıkları” kurum ve kuruluşları

¹²¹ 12 Mart dönemi hükümetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi “12 Mart Rejimi ve Reform” başlıklı bölümde verilecektir. (Bkz., 2.5.3.).

temizlemek, gençleri menfi propagandadan kurtarmak, yurtdışındaki işçileri “yıkıcı akımların” etkisinden korumak bulunmaktaydı. Bu adımları atabilmek için gerekirse Anayasa değişiklikleri Meclislere sunulacağı ifade edilmekteydi. Ayrıca, Sıkıyönetim sona erdikten sonra da zararlı faaliyetleri “süratle ve etkili şekilde” kovuşturabilmek ve cezalandırabilmek için gerekli “yargı tedbirleri” araştırılacaktır denilerek isim vermeden Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulabileceği söylenmektedir. Melen de II. Erim Hükümeti gibi asayişin sağlanması görevini ilk sıraya almış, “iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeyi hızlandıracak reformların” yapılmasını ikinci sıraya yerleştirmiştir (Dağlı & Aktürk, 1988, ss. 233–254).

12 Mart döneminin son hükümeti ve esasında bir partiler-üstü hükümet değil de ülkeyi seçimlere taşımakla yükümlü AP-CGP koalisyon hükümeti olarak kurulan Talu Hükümeti, amacını şöyle ifade etmektedir:

Milli, demokratik, lâik ve sosyal hukuk devletini daha güçlü hale getirmek için her türlü aşırı sol ve sağ akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek ve ekonomik sosyal kültürel kalkınmamızı sağlayıcı tedbirleri, işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmak (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 255).

Somut olarak ise seçimler sonrası dönem için asayiş ve huzurun devamını sağlayıcı tedbir olarak sunulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulması ve gerekli diğer mevzuatın oluşturulacağı açıkça ifade edilmektedir (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 255).

Böylece hegemonya krizini çözmek için reformların yapılması gerekliliğinden, aşırı solcular, sağcılar ve Kürtçüler ile etkili mücadeleye doğru, başka bir deyişle reformdan güvenliğe doğru bir kayma yaşanmış olduğu hükümet programlarından da gözlenebilir. “Reformcu” I. Erim hükümetinden sonraki hükümet programlarında reformların ağırlığı gittikçe azalırken güvenlik temasının ağırlığı artmaktadır.

27 Mayıs ertesinde siyasal alanın açılması ve bunun getirisi olan sol siyasetin kitleselleşmesi önemli bir ideolojik pozisyonun billurlaşmasına neden oldu. CHP’nin ortanın soluna kayışı, hâkim sınıflar nezdinde önemli bir kaygı kaynağı haline geldi ve bu kaygı önce GP’nin daha sonra Cumhuriyetçi Parti’nin ortaya çıkışında kendini gösterdi. Bu hat, kültürel Batıcılık ve kesif bir antikomünizmi piyasacı bir yaklaşımla birleştirerek “sağ Kemalist” denebilecek bir senteze ulaştı (Bora & Taşkın, 2009). Bu yaklaşım, piyasa ekonomisi alanında karma ekonomiden ve piyasa özgürlüklerinden yana iken siyasal alanın aynı ölçüde liberalleşmesini bir tehdit olarak gördü ve reddetti.

Sağ kemalizmin McCarthyci versiyonu çizgisinde gazetecilik yapan Altemur Kılıç siyasal alanının açılmasının/liberalleşmesinin ne anlama geldiğini şöyle yorumlamaktadır:

Dikkate şayan olan şu ki, bazı aydınlarımız gafletlerinden ve aşırı hoşgörülerinden, bazıları da Marksizm ihaneti içinde devletin yıkılmasını istediklerinden, ya tedhişi ve anarşiyi fikir hürriyeti, düşünme hakkı, masum protestolar olarak görmüşler, ya da kasden öyle göstermeye çalışmışlardı. 1965'den itibaren gazete koleksiyonları tetkik edilince, bu gaflet ve ihanet nünuneleri ayrıntıları ile görülür. Devlet'in bekasının da bu aşırı liberal görüşlerden de tedhişçilerin ve tahrikçilerinin, arkasına sığındıkları özgürlükten de, hukuk oyunlarından da, üstün olduğunu bilmemiz lâzım (*Devir*, 2, s. 17).

Sağ Kemalizmin hiç kuşkusuz en önemli figürü Turhan Feyzioğlu'dur. Feyzioğlu, sola karşı savaşın her cephede kazanılması gerektiğine inanmış bir "misyon adamı" profili çizmektedir. 12 Mart'a rengini veren asayişçi, bürokratik, anti-komünist çizginin oluşmasında kilit rol oynamıştır. Altemur Kılıç'ın *Devir* dergisi Turhan Feyzioğlu'nu şöyle betimlemektedir:

Feyzioğlu'nun bugün bütün sol aleyhtarı partiler arasında sola karşı en bilimsel ve etkili, en sistematik mücadeleyi yürüttüğünden şüphe yok. Bu herhalde MGP'nin olduğu gibi CGP'nin de başlıca kaşesi olacak ve önümüzdeki devrede Feyzioğlu'nun deyimi ile bu mücadelenin bilhassa gençlerin, aydınların yarı aydınların çeyrek aydınların 'kafalarında ve yüreklerinde kazanılması savaşında herhalde bu tür bilinçli mücadeleye ihtiyaç olacak (*Devir*, 22, s. 19).

Bugün Feyzioğlunu bütün tutkusuna özlemine rağmen Akademik hayattan kesin surette ayırıp siyasi hayatta tutan da, bu Komünizmle mücadele misyonu; Bu misyonu bir nevi mistizmle kabullenmiş...(*Devir*, 22, s. 19).

1969 yılına gelindiğinde "anarşi" ve "aşırı cereyanlar" siyasal gündemin merkezini işgal etmekteydi. Özellikle sağ siyasi partiler buldukları her platformda asayiş konusuna değinme zorunluluğu duyuyorlardı. AP'nin 1969 yılı programına baktığımızda "aşırı cereyanlarla mücadele" kenar başlığı ile verilen paragrafta "vatandaşı vatandaşa düşman eden" "memleketin bütünlüğünü parçalamaya çalışan" aşırı cereyanlara karşı mücadeleyi partinin zaruri mesuliyet saydığını ifade ediyordu ("Adalet Partisi Seçim Beyannamesi", 1969). GP, kurulduğu yıl olan 1967 yılında yürürlüğe giren programının üçüncü kısmını doğrudan doğruya milli güvenlik ve dış politikaya ayırmıştır ("Güven Partisi Programı", y.y.). CP ile birleştikleri dönemin ürünü olan 1971 programlarında da bu kısım aynen korunmuştur. Programın "Milli Güvenlik ve Dış Politika" başlıklı üçüncü kısmının "Milli Güvenlik" başlıklı birinci bölümü, milli güvenliği Silahlı Kuvvetlerin bir tasarrufu olarak göstererek Silahlı Kuvvetler'in "her çeşit siyaset tartışma ve mücadelelerinin dışında" tutulması

gerektiğini savunmaktadır (“Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı”, y.y.). Programında (milli) güvenlik siyasetini sivil alandan soyutlamış gözükten GP-MGP-CGP çizgisi hem güvenlik siyasetinin gereği olarak ortaya çıktı hem de o siyaseti sağ-kemalist, solidarist-korporatist bir yorumla biçimlendirdi.

Milli güvenlik siyaseti ilk kez 12 Mart ile gündeme gelmedi. Bu açıdan 27 Mayıs 1960 darbesi tarihsel açıdan bir kırılmayı işaret etmektedir. 1961 Anayasası ile milli güvenlik ilk kez kamu hukukunun bir parçası haline gelmiş, Milli Güvenlik Kurulu’nun kuruluşu ile de anayasal olarak kurumsallaşmıştır. Bununla birlikte 27 Mayıs ile açılan dönemde sınıf mücadelelerinin önünü almaya çalışan güvenlik rasyonalitesi büyük oranda sınıf mücadelelerini tanıyan ve belirli bir meşruluk atfeden ve hegemonya sorununu sosyal güvenlik olarak saptayan bir iktidar stratejisine sahipti. 12 Mart bu bakımdan önemli bir dönemeç anlamına gelmektedir. 12 Mart Rejimi, dayandığı ve imal ettiği güvenlikçi bloğun itkisi ile sınıf mücadelelerini belli sınırlar içinde meşru olarak kabul eden önceki anlayışı terk ederek sınıf mücadelelerini bir güvenlik sorunu olarak kodlamış ve anayasal ve yasal değişikliklerle bunu devletin kurumsal mimarisine nakşetmiştir.

Bu anlamda 12 Mart’ı “ara rejim” olarak değerlendiren analizler, 12 Mart’ı olup biten askeri-bürokratik bir müdahale olarak kavrama eğilimindedir. Oysa 12 Mart, 27 Mayıs’ın getirdiği hegemonya projesini sınıf mücadelelerini güvenlikleştirecek şekilde restore etmiş ve bir sonraki döneme bu yeni haliyle miras bırakmıştır. Bu bakımdan, 12 Mart, etkileri ve icraatleri itibarıyla sürekli kılınmıştır. 14 Ekim 1973 seçimleri sonucu dönülen “olağan” koşullarda da yürürlükte kalacaktır. Bu minvalde, 1970’lerde bilhassa sınıflar arası mücadelelerin kitleselleşmesinin ve keskinleşmesinin sebeplerini -kuşkusuz diğer faktörlerle birlikte- 12 Mart Rejimi’nin sınıf mücadelelerini gayri-meşrulaştıran ve güvenlikleştiren mirasında aramak gerekir. 12 Eylül’e gidişte yaşanan “organik kriz” 27 Mayıs’ın getirdikleri kadar 12 Mart’ın getirdiklerinin de krizidir. Sözü ettiğimiz güvenlikleştirme projesi 12 Mart Rejimi altında çeşitli söylem, mekanizma, kurum ve pratikleri ile inşa edilmeye çalışılmıştır.

2.4.1. Sıkıyönetim

12 Mart Rejimi ve onun içe dönük (milli) güvenlik siyasetinin en önemli mekanizması hiç kuşkusuz sıkıyönetim olmuştur. 27 Nisan 1971’de 11 ilde (İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve

Siirt) ilan edilen sıkıyönetim, son iki il olan Ankara ve İstanbul'da 26 Eylül 1973'te kaldırılmıştır.¹²² Böylelikle, 11 il 12 Mart Rejimi'nin neredeyse tamamını sıkıyönetim altında geçirmiştir.¹²³ Üniversite olayları, adam kaçırma, banka soygunu, gibi “asayişsizlik” yaratan olayların görüldüğü illerle yetinilmeyip sıkıyönetimin başka illere de teşmili manidardır. Her türden güvenlik sorununun görülebildiği- işçi sınıfı mücadelesi, kent gerillası eylemleri, üniversite olayları- İstanbul, Ankara ve İzmir dışarıda bırakılırsa Kocaeli, Sakarya, Zonguldak ve Eskişehir gibi illerin sıkıyönetim kapsamına alınmasının nedeni buralarda mevcut sanayi ve işçi sınıfı varlığının muhtemel tehdit olarak görülmesidir. Diyarbakır ve Siirt Kürt hareketi dolayısıyla sıkıyönetim ilan edilen iller arasında sayılırken Adana ve Hatay muhtemel bir Kıbrıs harekâtı durumunda üs olarak kullanılabilme ihtimali gözetilerek listeye alınmıştır (İpekçi, 1971).

Sıkıyönetimi, en azından ilkesel olarak geçici, özgül tehditleri hedef alan, kimi zaman sınırlı coğrafyada uygulamaya konan; (milli) güvenlik siyasetinin yoğunlaştırılmış militer-bürokratik mekanizması olarak anlamak gerekir. Sıkıyönetim, hukuk-dışı bir yönetim usulü olmayıp anayasal meşruluğa sahiptir ve burjuva-hukuk çerçevesi içinde “olağanüstü yönetim usulü” olarak kabul görür. Sıkıyönetim, siyasal iktidar(lar)ın hegemonya kapasitesinin daraldığı ve kırılmanlaştığı uğraklarda toplumsal dinamiklerin yoğunlaştırılmış zor eliyle yeniden örgütlenmesini ve politik antagonistlerin pasifikasyonunu sağlar. O halde sıkıyönetimlerin şu iki eylemi gerçekleştirildiği söylenebilir: 1-) Varlık nedeni olan tehditlerin-kimi zaman başkalarının da- faillerinin bertaraf edilmesi 2-) Farklı hegemonik vizyonlar gereğince sosyo-politik çerçevenin farklı düzeylerde tahkim edilmesi. 12 Mart sıkıyönetimi de radikal eylemler sonucu gündeme gelmiş ancak bu eylemlerin sonlandırılması ve faillerinin yakalanması ile yetinilmemiş; sosyo-politik nizamın belirli değerler üzerinden tahkim edilmesine başka bir deyişle *toplumu medenileştirici bir erkin* kullanılmasına yol açmıştır.

¹²² Sıkıyönetim, TİP Kocaeli senatörü Fatma Hikmet İşmen ve Mehmet Ali Aybar hariç diğer tüm TBMM üyelerinin ittifakıyla ilan edilmiştir.

¹²³ Tüm dönem boyunca sıkıyönetim, 14 kez ikişer ay süreyle uzatıldı. 1973 Ocağı'ndan itibaren kimi illerde sıkıyönetim kaldırılmaya başlandı. Sakarya ve Zonguldak'ta Ocak 1973'te, İzmir ve Eskişehir'de Mart 1973'te, Adana, Hatay ve Kocaeli'de Mayıs 1973'te, Siirt'te Temmuz 1973'te, Diyarbakır'da Ağustos 1973'te kaldırıldı. Son olarak seçimlerden bir ay kadar önce Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim 26 Eylül 1973'te sona erdi (Z. Üskül, 1997, s. 195).

1960'ların ortalarından itibaren güvenlik bürokrasisi, MGK aracılığıyla Demirel Hükümeti'nden içinde sıkıyönetimin de bulunduğu sert tedbirler almasını istemişti (S. Çelik, 2007). Demirel ise ani bir otoriterleşmenin kendisini Menderes'in düştüğü konuma düşüreceğinden korkmaktaydı. Bu nedenle belki de Türkiye'nin "sokak gösterilerine alışmak zorunda olduğunu" söyleyerek "zoraki" bir demokratlık sergilemek zorunda kaldı. İronik bir şekilde, Menderes'in asılmasına neden olduğu şeyi yapmadığı ve "gereğinden fazla yumuşak" davranarak güvenlik sorununu çözemediği gerekçesiyle 12 Mart Muhtırası ile görevden istifa etmek zorunda kaldı (Bianchi, 1984, s. 205). Benzer şekilde, Nihat Erim de 12 Mart'ın ilk günlerinde sıkıyönetime ihtiyaç duymadıklarını belirtiyordu. Genelkurmay Başkanı ve Milli İstihbarat Teşkilâtı (MİT) ise Erim'e sıkıyönetim ilan edilmesi gerektiği telkinlerinde bulunuyordu. 24 Nisan 1971'teki olağanüstü MGK toplantısında hükümete sıkıyönetim ilan etmesi "tavsiye" edildi (Erim, 2007, s. 218).¹²⁴ 3 gün sonra da Başbakanlık, "*Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle*" sıkıyönetim ilan edildiğini belirten bir tezkereyi TBMM'nin onayına sundu.¹²⁵ Sıkıyönetim tehdit-özellik olduğuna göre ilk işi varlık nedeni olan tehditleri bir an önce bertaraf etmektir. Sıkıyönetim ilan kararının TBMM'de -birleşik toplantıda- görüşülmesi sırasında İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu 12 Mart'ın (milli) güvenlik siyasetinin tehditlerini dört gruba ayırarak şöyle sıralamaktaydı:

1. Aşırı sağ faaliyetler: Lâikliğe aykırı olarak Devletin sosyal, (ekonomik ve hukukî temel nizamlarını dinî esas ve inançlara dayandırmak isteyen aşırı sağ faaliyetlerin esas amaç ve hedefinin demokratik ve lâik Cumhuriyeti temelinden yıkmak olduğu kesinlikle sabit bulunmaktadır.

2. Aşırı sol: Aşırı solun memleketimizde güttüğü asıl hedef, mevcut Devlet düzenini, kent ve kır gerillacılığının her çeşit faaliyetleriyle ve kendi düşüncelerine uygun bir

¹²⁴ O toplantıda Genelkurmay Başkanı sert bir üslup ile Bakanlara "sıkıyönetimsiz huzuru getiremezsiniz" diyordu (Altuğ, 1973, ss. 68-70).

¹²⁵ "Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla *Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle* Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 124 ncü maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26.4.1971 günü saat 24,00 ten itibaren bir ay süre ile Sıkıyönetim ilânı Bakanlar Kurulunca 26.4.1971 tarihinde kararlaştırılmıştır. Keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisinin onamasına sunulmasını arz ederim. Prof. Nihat Erim Başbakan" TBMM Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Birleşim 7 (Nisan 1971), ss. 295.

siyasal örgütün önderliğinde işçi, köylü ve gençliği de ayaklandırarak halk savaşı yoluyla yıkmak ve yerine Marxsist, Leninist veya Maoocu bir devlet düzeni kurmaktır.

3. Bölücülük faaliyetleri: Türkiye Devletinin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün teşkil ettiği Anayasamızın kesin ve âmir bir hükmüdür.

4. Dikta heveslileri: Bu grubu Türkiye'de mutlak bir dikta rejiminin kurulmasını arzu edenler teşkil etmektedir.¹²⁶

Aşırı sağ, laikliğe aykırı faaliyette bulunduğu düşünülen İslamcı parti, yayın ve hareketleri, -milliyetçi sağı bunun dışında tutarak- ifade ederken, aşırı sol, Marksist, Leninist ve Maoist örgüt, parti, dernek, sendika, yayın ve hareketleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bölücülük faaliyetleri ile kastedilen büyük ölçüde “Türkiye halkları” tabiri etrafında siyaset yapan aktörlerdir. Dikta heveslileri, muhtemelen ordu ve aydın çevreler içinde bulunan *Yön-Devrim* çizgisini benimsemiş anti-parlamentarist Baasçı kliği belirtmek için kullanılmaktadır. Böylelikle, 12 Mart’ın tehdit olarak ortaya koyduğu dört çizgi şöyle sıralanabilir: 1) Laiklik karşıtı İslamcılık 2) Sosyalist-komünist hareket 3) Kürt varlığını ve kimliğini politize eden hareket(ler) 4) *Yön-Devrim* çizgisi. Tüm bu tehditlerin sıkıyönetimin gündeminde olmasına rağmen ana eksenini “aşırı sola” karşı verilen mücadele belirlemektedir.

Sıkıyönetim ilk iş olarak Dev-Genç, Ülkü Ocakları, Sosyal Demokrasi Dernekleri, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Kürt siyasi hareketi ile yakınlığı bulunan “kültür derneklerini” kapattı. İlhan Selçuk, Çetin Altan gibi solcu entelektüeller gözaltına alındı. Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri kapatıldı (*Yankı*,10, s. 6). Sonraki günlerde muhtelif sıkıyönetim komutanlıkları gazete ve dergi kapatmaya devam ettiler. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı laikliğe aykırı yayınlarından dolayı *Sabah* ve *Bugün* gazetelerini süresiz olarak kapattı. Ant dergisini yasakladı. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, *İşçi-Köylü*, *Proleter Devrimci Aydınlik*, *Türk Solu*, *Aydınlik*, *Emek* gibi dergileri yayından menetti. Yasaklanmış dergi ve gazete sattıkları gerekçesiyle kimi kitapçı dükkânları mühürlendi. Ayrıca, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı “memleketimize tehlikeli durumlar yaratabilecek birer ideolojik örgüt haline geldiklerini” ileri sürerek aralarında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyalist Fikir Kulübü, Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği, Hacettepe Üniversitesi Öğrenci Birliği’nin bulunduğu 22 kuruluş, Ülkü Ocakları ve Dev-Genç gibi kapatıldı. Bu arada çeşitli illerdeki Komünizmle Mücadele Derneği, İlim Yayma Cemiyeti şubeleri sıkıyönetimce faaliyetten men edildi. Eskişehir’de Türkiye Öğretmenler

¹²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Birleşim 7 (Nisan 1971), ss. 296-299.

Sendikası şubeleri de kapatıldı. Ankara’da merkezi bulunan DDKO’nun kapatılmasını Diyarbakır’ın Silvan ilçesindeki şubesinin kapatılması izledi. (*Yankı*,11, s. 7).

2.4.1.1. Üniversitelere Karşı Mücadele

“Aşırı sol”un beslendiği en önemli kaynak olarak üniversiteler görülmekteydi. Bu nedenle 12 Mart sıkıyönetimi en şiddetli taarruzlarını üniversitelere yöneltti. Komünist hocalar komünizmi üniversite özerkliği arkasına saklanarak kürsülerden yayıyorlardı. Başbakan Melen üniversitelerde kuluçka makinesi gibi komünist yetiştirmek isteyen hocalar olduğunu söyleyebiliyordu (*Yankı*,71, s. 8). Öyleyse, bu hocaları sıkıyönetim susturmalıydı. Sıkıyönetim, sağ partilere göre (AP, CGP, DKP) salt şiddet olaylarına karışmış hoca ve öğrencilerin yakalanması ile yetinmemeli üniversiteleri solun “tasallutundan” kurtarmalıydı. “Örneğin, *D[K]P sözcüsü Necati İsfendiyar Çakıroğlu, “Yüksek Öğretim müesseselerinde milliyetçi bir görüş ile çok cesurane bir ıslahat ve tasfiyenin yapılması zaruret halini almıştır” diyebiliyordu.*” (Z. Üskül, 1997, s. 203).

Benzer şekilde “anarşist” üniversite öğrencilerinin yurtlarda ve üniversitelerde aranması, yakalanması; sol, “milliyetçi sağ” ya da İslamcı öğrenci derneklerinin kapatılması sıkıyönetim operasyonlarının başlıcalarını oluşturmaktadır.¹²⁷ Bu bakımdan üniversiteler, yüksekokullar ve yurtlar operasyonların en çok görüldüğü yerlerdir (M. Z. Üskül, 2014, s. 13). Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere kimi zaman sıkıyönetimin yetki alanını aşan talepler gündeme gelmektedir. Örneğin Millet Meclisi Samsun AP Milletvekili, Bahattin Uzunoğlu, sıkıyönetim kanunu tartışmaları sırasında kanuna bir madde ekletilerek Kıyafet Kanunu’na aykırı görülen, “Müslümanlığa, Türklüğe yakışmayan”, “Maocu” bıyık uzatan ya da saçlarını hippie gibi uzatan, “kısa etek” giyen gençlere sıkıyönetim komutanlıklarınca müdahale edilmesini istemektedir.¹²⁸ Bu öneri sıkıyönetimin hukuki tanımı ve uygulama alanının ne kadar geniş bir şekilde algılandığını ve bu ikisi arasındaki açığı göstermesi açısından önemlidir.

¹²⁷ Örneğin, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca Sıkıyönetim’in ilanından sonraki 70 gün içinde 154 yerde arama yapıldı. Bunların 119’u öğrenci evleri. 11’i öğrenci yurtları, 14’ü fakülte ve diğer okullar. 10’u da imalathane ve sendika gibi yerler idi (*Yankı*, 20, s. 9).

¹²⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 13, Birleşim 97 (Mayıs 1971), ss. 261-262.

2.4.1.2. Ekonominin Sıkıyönetimi

Sıkıyönetim bildirisinde adı geçen “çıkarıcı çevreler” küçük esnaf ve tacirlerdir. Nihat Erim, birleşik toplantıda “çıkarıcı çevrelerden” kimlerin anlaşılması gerektiğini açıklama ihtiyacı duymuştur. Erim, “Namuslu tüccar,” “namuslu sanayici” hükümetin her zaman himayesinde bulunacaktır” derken özellikle, ekonomik kriz anlarında fiyat yükselten, istifçilik yapıp, karaborsada servet kazananların çıkarıcı çevrelere dâhil olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ Sıkıyönetim komutanlıkları, çıkarıcı çevrelerle mücadele edebilmek ve fiyatlar genel düzeyini sabit tutabilmek amacıyla tüketim maddelerinin fiyatlarını ilgilendiren çok sayıda bildiri yayınlamıştır (M. Z. Üskül, 2014, s. 21). Tüketim ilişkilerine yapılan bu müdahaleleri iki şekilde gerekçelendirebiliriz. Bunlardan birincisi hiç kuşkusuz asker kişilerin her hususa müdahale etme arzusu ve kısmen gözlenen “çıkarıcı çevrelere” karşı duyulan memnuniyetsizliktir. Bu memnuniyetsizliğin üç farklı kaynağını şöyle belirleyebiliriz: CHP’nin tarihsel devletçi mirası, *Yön-Devrim* çizgisinin “kapitalist olmayan yoldan kalkınma” teması, sosyalist hareketin işbirlikçi, komprador montajcı, tefeci, vurguncu burjuvazi ve dışa bağımlı tekelleşme eleştirisi. İkinci gerekçe ise 12 Mart Rejimi boyunca da artarak süren “hayat pahalılığıdır”.¹³⁰ Günlük ihtiyaçlarını gidermekte zorlanan kitlelerin sol “istismarına” açık olması bir tarafa, yükselen fiyatlar 12 Mart Rejimi’nin meşruiyetine de gölge düşürmektedir.

Sıkıyönetim komutanlıkları burjuvazi-işçi sınıfı ilişkilerine de müdahil olmuş, grev ve lokavtları yasaklamışlar ya da izne bağlamışlardır. Sıkıyönetim komutanlıkları üretim sürecini güvence altına alabilmek için doğrudan üretim ilişkilerine dâhil olmuş ve sıkıyönetim süresince izinsiz grev ya da lokavtlara müsaade etmeyeceğini, böyle bir durumda müeyyide uygulayacaklarını açıklamışlardır (M. Z. Üskül, 2014, s. 33). Böylelikle, sıkıyönetim bir güvenlik mekanizması olarak işçi sınıfı üretiminin kendisini bir güvenlik sorunu olarak almış ve üretimin her koşulda yapılacağını garanti

¹²⁹ Erim bu konu ile ilgili olarak birleşik toplantıda şöyle konuştu: “Sayın sözcü arkadaşarımdan biri de; “Çıkarıcı çevrelerin tutumu, anaşinin sebebi gibi gösteriliyor Hükümet kararında.” dediler. Bu bir yanlış yorumdur. Bizim bu cümleyi yazarken böyle bir maksadımız yoktu. Anaşinin sebebi sadece yahut büsbütün çıkarıcı çevrelerin tutumu değildir, ama şunu da hemen bir örnekle huzurunuzda sereyim arkadaşlar. Bir hafta önce Ereğli Demir- Çelik’te bir patlama oldu. Ertesi gün İstanbul’da, memleketin uğradığı bu felâketten istifade ederek hazır depoda bulunan demir fiyatlarına aşırı zamlar yapmak isteyenler oldu, bunlara da meydan verilmeyecektir. (A. P. ve C. H. P. sıralarından alkışlar)”. TBMM Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Birleşim 7 (Nisan 1971), s. 319.

¹³⁰ 1970’te yüzde 6,7 olan enflasyon oranı devalüasyonun da etkisiyle 1971’de yüzde 15,9’a, 1972’de yüzde 18’e ve 1973’te yüzde 20,5’e ulaştı. Kalkınma Bakanlığı fiyat endeksleri tablo 6,1’den alınmıştır: <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>[13.12.2016].

altına alarak sermaye birikim sürecinin sekteye uğramasına izin vermemiştir. Sıkıyönetim, grev tehdidinin olmadığı bir çalışma düzeni yaratarak sermaye sahipleri lehine anti-demokratik fiili bir durum yaratmıştır. Türk-İş Başkanı Halil Tunç, sıkıyönetim uygulamalarının işverenlerce istismar edildiğini ve “nasıl olsa grev yapamazlar” diyerek işçilerin toplu sözleşme çağrılarında da kulak verilmediği şikayetinde bulunuyordu (*Yankı*,73, s. 12).

2.4.1.3. Sıkıyönetimin Kamuoyu Yönlendirmesi

Sıkıyönetim Komutanlıkları yalnızca bildirilerle değil basına açık yaptıkları brifinglerle de kamuoyunu yönlendirmeye çalışmaktadır. Örneğin; Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Marmara Köşkü'nde basın mensuplarına 21 aylık sıkıyönetim çalışmaları hakkında bir brifing düzenledi. Anarşistlerin Türkiye'yi bir “Vietnamlaştırma” politikası içinde oldukları ve doğu-batı diye iki bölgeye ayırmaya çalıştıkları basına açıklandı (*Devir*, 13, s. 8). Bu brifingde hazır bulunanlara *Türkiye’de Yıkıcı Faaliyetler ve İllegal Kuruluşlar* adlı 120 küsür sayfalık bir kitap dağıtıldı, kitabın arkasında tedhiş olaylarını ve örgütlerini gösteren şemalar da bulunuyordu (*Devir*, 2, s. 8). Benzer brifingleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı da vermekteydi. 1972 yılının Aralık başında düzenlenen brifingde 477 kişinin tutuklu olduğu, Boğaz Köprüsü, Kültür Sarayı yangını, Marmara ve Eminönü gemilerinde yapılan sabotajların Marksist-Leninist Tersane-İş Sendikası tarafından organize edildiği, sabotajcılara 1 Milyon 115 bin lira dağıtıldığı açıklandı (*Devir*,5, s. 6).

Sıkıyönetim Komutanlıkları'nın güvenlik siyasetini nasıl tasavvur ettiklerine dair bir örnek verelim. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, 23 Ocak 1973'te bir basın toplantısı düzenleyerek, anarşi sorununu nasıl değerlendirdiğini ve geçen süre zarfındaki icraatlarını kamuoyuna açıkladı:

Yıkıcı ve bölücü olaylar Türkiye'ye mahsus, Türkiye'nin şartlarından doğmuş münferit bölücü olaylar olmayıp, bir merkezden sevk ve idare edilen milletler arası yıkıcı ve bölücü cereyanların yurdumuzun sosyal ve etnik yapısına uydurularak tatbikat sahasına intikal ettirilmiş bir tezahürdür (“Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Basın Toplantısı 23 Ocak 1973”, y.y.).

Dolayısıyla, daha önce yukarıda sözünü etmiş olduğumuz *resmi tezi* Sıkıyönetim Komutanlığının da kullandığını görüyoruz. Anarşik olaylar sosyo-ekonomik eşitsizliklerden değil, uluslararası komploların sonucu olarak gerçekleşmişti. Böylelikle sorun bir kere dış mihrakların oyunu olarak ortaya konunca, çözüm de

elbette sosyo-ekonomik reformlar değil, bilinçli bilinçsiz bu komploların parçası olanların tasfiyesine yönelik bir güvenlik siyaseti olabilirdi. Yine komutanlığa göre 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş imkânlar komünistler için avantaja dönüşmüştür. 12 Mart ile ilgili işkence iddiaları asılsız, yine belirli çevrelerin ürettiği propagandadan ibarettir. Aynı şekilde, “aydın kıyımından” değil ama zararlı cereyanlara öyle ya da böyle alet olan “aydın ihanetinden” söz etmek gerekmektedir.

Sıkıyönetim Komutanlıklarının varlık nedeni dışında ve yetki alanını aşacak şekilde gündelik hayatın örgütlenmesi ile ilgili konulara bildirimlerinde sıkça yer verdiği yukarıda belirtilmişti. Toplumsal düzenin kısa bir süre için ve sınırlı bir bölgede dahi olsa Sıkıyönetim Komutanlıkları bildirimleri yoluyla biçimlendirilmesi, 17. ve 18. yüzyıllardaki *Ordnunglar* yoluyla polis erki üzerinden toplumsal düzenin imal edilmesi örneğini hatırlatmaktadır (1.2.3.3.). 12 Mart Rejimi altında, “*sıkıyönetim komutanlıkları...turistlere yardımdan odun satışlarına, fuhuşla mücadeleden müze kurmaya ve deniz ürünlerini korumaya kadar birçok konuda bildiri*” (M. Z. Üskül, 2014, s. 22) yayınlayarak varlık nedeni ile ilgili “olağanüstü” koşulları ortadan kaldırmaya dönük eylemlerin ötesine geçerek belirli davranış kalıplarının olağanlaştırılması ve toplumsal düzenin farklı uğraklarının proaktif bir şekilde düzenlenmesine girişmiştir. O halde sıkıyönetim bildirimleri, devlet erkinin *medenileştirici polis erki* yoluyla güncel hegemonya projesi uyarınca toplumsal düzenin imali olarak görülebilir.

2.4.1.4. Yeni Sıkıyönetim Kanunu

İlk sıkıyönetim (İdare-i Örfi) yasası Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1876 Kanun-ı Esasi'sine dayanarak hazırlanan 1877 tarihli Sıkıyönetim yasasıdır. Bu yasa, 22 Mayıs 1940'ta kabul edilen ve kaynağını 1924 Anayasası'nın 86. maddesinden

alan¹³¹ 3832 sayılı Örfî İdare Kanunu'na kadar yürürlükte kaldı.¹³² Dönemin Milli Savunma Bakanı Ferid Melen'in verdiği bilgiye göre 1960 Darbesi'nden sonra yeni bir sıkıyönetim kanunu Anayasa'nın çıkmasını emrettiği kanunlardan biri olarak görülmüş ve 1963 yılında tasarısı hazırlanmıştır. Ancak 12 Mart'a gelene kadar tasarı yasalaşma şansı bulamamıştır. 1965 seçimlerinden sonra AP tasarımı yeniledi ancak çıkaramadı. 15-16 Haziran Olayları sonrası tasarıya yeni maddeler eklenmiştir.¹³³ İşte 1940 tarihli kanun ancak 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edilmesinin hemen ardından 17 gün sonra yürürlükten kaldırılarak, yerini 13 Mayıs 1971 tarih ve 1402 sayılı yeni Sıkıyönetim Kanunu'na bıraktı (M. Z. Üskül, 2014, s. 2).

1940 tarihli Örfî İdare Kanunu, tabii sınıfların özerk örgütlenme imkânlarının olmadığı otoriter tek parti dönemi ürünüdür. Hâlbuki 1960 darbesinden sonra uygulamaya konan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi, toplumsal siyasallaşmanın önünü açarak yeni eylem ve örgütlenme biçimlerinin doğmasını sağlamıştır. Siyasal alanın açılması sonucu yükselen işçi sınıfı mücadelesi, sol ve radikal solun taban bulması ve yine Türkiye'de güvenlik mülahazaları anlamında bir kırılmayı imleyen 15-16 Haziran Olayları, yeni bir sıkıyönetim kanunu ihtiyacını en üst seviyeye çıkarmıştır. Meclis aritmetiğinin el vermemesi ve toplumsal muhalefetin dinamizmi neticesinde bu yasa ancak 12 Mart Rejimi sırasında oluşturulan "elverişli" siyasal düzlemde çıkarılabilmektedir. AP Bursa Milletvekili Mustafa Tayyar yeni sıkıyönetim kanunu ihtiyacını şöyle açıklıyor:

3832 sayılı Örfî İdare Kanunu, yeni toplum suçlarına, marksist, leninist ve Maoist yönetimlerinin meydana getirdiği, kendilerine has suçlara kâfi gelecek nitelikte değildir. Bu maksatla ilk defa 1963 yılında 3832 sayılı Örfî İdare Kanunu esas olmak üzere yeni baştan bir sıkıyönetim kanunu tasarısı hazırlanmış ve sonradan uygulanmadan geri alınmıştır. Yeni tasarıya esas olarak 1967 yılında ikinci bir tasarı hazırlanmış, bazı komisyonlardan geçmiş, yalnız Meclisten çıkarılamamıştır. *1969 yılında çeşitli suçların*

¹³¹ 1924 Anayasası'nın 86. Maddesi şu şekildedir: "Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresibir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasınsunar. Meclissıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağrılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyle uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği harb halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir".

¹³² 3832 Sayılı Örfî İdare Kanunu, sıkıyönetim ilanını gerektirecek koşulları ayrıca saymayarak 1924 Anayasa'sının 86. Maddesine gönderme yapmaktadır.

¹³³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 65, Birleşim 68 (Mayıs 1971), s.148.

*çoğalmasi göz önünde tutularak ve 1970 senesinde 15-16 Haziran İstanbul, Kocaeli illeri hâdiselerinin ortaya koyduğu sonuçlar, 3832 sayılı Kanunun gerek sıkıyönetim komutanlığının yetkilerine gerek süratle inkişaf eden üniversite olaylarını ve ideolojik çatışmaları, iç ve dış düşmanların hazırladıkları Devletin temelini sarsan yeraltı ve yerüstü faaliyetlerini önlemeye kâfi gelmemiştir.*¹³⁴

Kontenjan senatörü Tayfur Sökmen de yeni bir sıkıyönetim kanunu ihtiyacını 15-16 Haziran Olaylarının yıl dönümünde bu olaylar sonucu kimsenin Sıkıyönetim Mahkemelerince mahkûm edilmemesi olarak gerekçelendirmektedir:

... 10 [sic] ve 15 Haziran 1970 Pazartesi ile salı günleri İstanbul'un muhtelif semtlerinde, Türkiye'de komünizmin öncülüğünü yapan İşçi Partisinin desteği ile DİSK'in hak arama bahanesi ile çıkarttığı Bolşevikvâri hareketin üzüntüsü hâlâ vatanseverlerin kalblerinde alev alev yanmaktadır. Ne acıdır ki, bu üzücü olayın bugün birinci senesini hicap ve hüznle idrak etmekteyiz... Ne acıdır ki Kadıköy Hükümet Konağını yakan ve yaktıranlardan bir tanesinin dahi 1970 te kurulan Sıkıyönetim Mahkemesince mahkûm edildiğini görmedik, Mütecasirlerin ceza görmemeleridir ki, son olayların çoğalmasına sebeb olmuştur. Bu defa 1971 Sıkıyönetim mahkemelerinin suçluları cezalandıracağından emin bulunmaktayız.¹³⁵

Sıkıyönetim kanununun değiştirilme tartışmaları sırasında en çok tepki çeken hususlardan biri maddede yer alan “sansür” ifadesi oldu.¹³⁶ II. Abdülhamid'in “istibdat” dönemini referans vererek kolektif hafızada sansür kelimesinin derin izler bıraktığını savunan MBK'lı grup, bazı CHP'liler ve Mehmet Ali Aybar, kelimenin maddeden çıkarılmasını istedi. Buna karşılık, Savunma Bakanı Ferit Melen suçların yalnızca bıçak ya da silahla işlenmediğini, kitapla, basınla, radyoyla ve televizyonla da işlendiğini söyleyerek sansür mekanizmasının tasarıda korunması gerektiğini savundu.¹³⁷

Sıkıyönetim Kanununun bir diğer tartışmalı maddesi kanunun sıkıyönetimin görev ve yetkilerini belirleyen 3.maddesinin a-) bendinde yer alan ve sıkıyönetim yetkililerine önceden herhangi bir izin almaksızın özel konutları da içerecek şekilde

¹³⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 13, Birleşim 96 (Mayıs 1971), s. 226.

¹³⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 65, Birleşim 75 (Haziran 1971), s. 346

¹³⁶ Millet Meclisi'nin kabul ettiği şekliyle Senatoda görüşülen Sıkıyönetim Kanun Tasarısının, sıkıyönetimin görev ve yetkilerini düzenleyen üçüncü maddesinin b fıkrasına göre “Türkiye-Radyo Televizyon Kurumu'nun yayınları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye *sansür koymak*, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak;” c fıkrasına göre “Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf, mersulelleri kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basım ve yayımını kayıtlamak ve bunlar üzerine *sansür koymak* veya Sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak Sıkıyönetim Komutanlığınca basılması veya neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş gibi bilcümle matbu evrakı basan matbaaları kapatmak;” sayılmaktadır. Kanun daha sonra sansür ifadesi de dâhil olmak üzere bu şekilde çıktı.

¹³⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 65, Birleşim 68 (Mayıs 1971), s. 152.

her türlü meskende, siyasi parti ve özerk kurumlar da dâhil olmak üzere her çeşit müessesede ve kişilerin üzerinde arama yapabilme ve lüzum görülen eşyalara el koyabilme yetkisinin verilmesidir.¹³⁸ AP Konya senatörü Mehmet Varışlı, tasarının lehinde şunları söylüyordu:

Muhterem senatörler, biz bu memlekette anarşiyi önlemek mi istiyoruz? Evet! Özerk müesseseler dâhil konutlar, her türlü dernekler, siyasi partiler, sendikalar, kulüp gibi teşekküller, televizyon, radyo, mektup, söz, yazı her şey kontrol altına girmelidir.¹³⁹

Yeni sıkıyönetim kanunun görüşülmesi sırasında en çok tartışılan hususlardan biri sıkıyönetim sürecince uygulanacak olan gözaltı süreleriydi. Hükümet tasarısında tutuklu sanıkların 30 güne kadar yargıç karşısına çıkarılmadan gözaltında tutulabilmesi öngörülmüyordu. Komisyon bu süreyi 15 güne indirdi. Meclisteki tartışmalar sırasında CHP, gözaltı süresinin 24 saatle sınırlandırılmasını istedi. Ancak AP ve MGP'lilerin oylarıyla süre tekrar 30 güne çıkarıldı (*Yankı*, 12, s. 9). Yasa bu şekilde çıktı. Tartışmalar sırasında AP Sinop Milletvekili Hilmi İşgüzar, sıkıyönetimin üniversitelerde ideolojik bir sorun olan milli güvenlik sorununu çözdüğünü bu nedenle 30 günlük gözaltı süresinin zaruri olduğunu ifade etmektedir:

İşte sıkıyönetim ilânından sonra 15 gün geçmiştir; memleketin içinde bulunduğu huzuru görüyorsunuz. Fakültelere gidiyorsunuz, gayet sakin, duvarlar temiz, çocuklar derslere giriyorlar. Dün niçin yoktu? Bunlar sosyal, kültürel, ekonomik meselelerden değil, tamamen ideolojik bir meseledendir. Bu yönü ile biz, Hükümet tasarısında yer alan 30 güne kadar olan kısmının kabulünde fayda görüyoruz.¹⁴⁰

Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi 30 günlük süreyi öngören hükmü Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile iptal etti.¹⁴¹ Bu sefer yasayı Anayasa'ya uydurma yoluna değil; Anayasa'yı yasaya uydurma yoluna gidildi ve Anayasa değişikliği ile süre 15 gün olarak belirlendi (*Devir*, 18, s. 7).¹⁴²Bu şekilde Anayasa'ya

¹³⁸ Söz konusu a-) bendi şöyledir: "Konutları ve her türlü dernek, siyasi parti, sendika, kulüp gibi teşekküllere ait binaları, işyerleri ile özel ve tüzel kişilikleri haiz (özerk müesseseler dâhil) müesseseler ve bunlara ait müştemilât ve her türlü kapalı ve açık yerleri, mektup, telgraf vesairmursuleleri ve kişilerin üzerlerini herhangi bir müracaat, talep ve karara lüzum olmaksızın aramak ve bunlardan sübut vasıtaları olan yahut zor alıma tabi bulunan eşyayı zaptetmek;"

¹³⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 65, Birleşim 68 (Mayıs 1971), s. 181.

¹⁴⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 13, Birleşim 97 (Mayıs 1971), s. 282

¹⁴¹ Anayasa Mahkemesi, 30 günlük gözaltı süresinin de içinde yer aldığı Sıkıyönetim Kanununun 15. maddesini Anayasa'nın Hakların Korunması ile ilgili hükümler başlığı altında yer alan Kişi Güvenliğini ilgilendiren değişik 30. maddesine aykırı bularak oy çokluğu ile iptaline karar verdi. [1972/5] Mahkeme, 30 günlük süreyi sıkıyönetim gereklilik ve gereksinmelerini aşan olağanüstü deyimini ile de açıklanamayacak fiili bir tutuklama durumu olarak yorumladı.

¹⁴² 1488 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği ile 30. maddeye önce toplu suçlar için yedi günlük bir gözaltı süresi konmuş, daha sonra 1699 sayılı Kanun ile aynı maddede yapılan son değişiklikle bu süre on beş güne çıkarılmıştır.

aykırı yasa hükümleri Anayasa'ya uygun hale getirileceğine, tersi yapılarak Anayasa yasal düzenlemelere uygun hale getirildi (Z. Üskül, 1997, s. 44).

Yeni Sıkıyönetim Kanununun 13. maddesi sıkıyönetim ilanına neden olan suçların sıkıyönetimden önce işlenseler ve sıkıyönetim bölgesi dışında gerçekleşeler bile Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri'nde yargılanabileceği hükmünü getirdi. Örnek verecek olursak, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, mahalli Cumhuriyet Savcılığı ile irtibata geçip 26 Nisan 1971'den önce işlenmiş olan ve Sıkıyönetim Kanunu uyarınca Sıkıyönetim Mahkemelerine intikalinin sağlandığını belirtmektedir. Muhtelif kurumlardan talep ve nakil yoluyla 8594 dosya Sıkıyönetim Komutanlığı'na intikal etmiş, bunların 7505'i Cumhuriyet Savcılıklarına geri gönderilirken 1089 dosya Sıkıyönetim Komutanlığı elinde kalmıştır. Bu dosyalardan 111'i Sıkıyönetim ilanından önce işlenen "halkı korku ve dehşete sürükleyen ideolojik nitelikteki" olaylarla ilgilidir. Yine Sıkıyönetim Kanunu'nu uyarınca 170 kişi "genel güvenlik açısından sakıncalı" bulunduğundan Sıkıyönetim sınırları dışına çıkarılmıştır ("Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Basın Toplantısı 23 Ocak 1973", y.y.).

Sıkıyönetim, liberal-burjuva hukukun "olağanüstü yönetim usulleri" olarak tarif ettiği ve anayasal sınırlar içinde meşru olarak kabul ettiği bir yönetim tarzıdır. Formel olarak tehdit-özgül ve geçicidir. Bununla birlikte, uygulamada salt tehditlerin ortadan kaldırılması ile yetinilmeyip belirli bir sosyo-politik çerçevenin tahkim edilmesine de hizmet etmektedir. Başka bir deyişle, sıkıyönetim varlık nedeni olan (politik) antagonistlerin pasifikasyonu ile sınırlı kalmamakta ve toplumsal düzenin imaline dönük uygulamalara girişmektedir. 12 Mart Rejimi boyunca 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim pratikleri de salt "şiddet olaylarını" ortadan kaldırmak ve faillerini yakalamaktan ibaret olmayıp yukarıda değinildiği üzere çok daha geniş uygulama alanlarına yayılmıştır. Kitleleşen sol siyaset ve 15-16 Haziran Olayları gibi gelişmeler yeni bir sıkıyönetim kanunu hazırlamayı zorunlu kılmıştır. 12 Mart Dönemi sıkıyönetim uygulamaları toplumsal dinamiklerin militer-bürokratik bir tarzda düzenlenmeye çalışıldığı bir yönetim tarzını yansıtmaktadır.

2.4.2. Milli Güvenlik Kurulu

MGK, 1960 Darbesi'nden sonra açılan dönemde milli güvenlik siyasetinin şekillendirildiği en önemli kurumsal platform oldu. Başta ordu olmak üzere güvenlik bürokrasisi ile sivil seçilmişleri biraraya getiren bu kurum, özünde milli güvenlik

siyasetinin formüle edilmesini sağlayacak bir koordinasyon kurulu olarak tasarlanmıştı. Ancak izleyen süreçte, Batı'daki örneklerinden farklı olarak Türkiye'de pretoryen militarizmin "gölge kabinesi" olarak işlerlik kazandı. Ana hatları ile ordunun sosyo-politik süreçlere formel ve enformel yollarla müdahalesi ve yönlendirme kapasitesi olarak görülebilecek pretoryen militarizm, 1960 Darbesi'nden sonra açılan dönemde siyasal hayatın merkezinde yer aldı. Güvenlik bürokrasisi, "milli güvenlik" gibi muğlak ve sınırları müphem bir kavramı kendisine siper ederek MGK toplantılarında sosyo-politik sorunların jeopolitik-teknik bir kavramsal çerçeveden tartışılmasını ve seçilmiş siyasal aktörlere bu şekilde sunulmasını sağladı.

MGK'nın pretoryen militarist niteliği içinde en önemli işlevlerinden biri güç ilişkileri bağlamında ilişkişel bir biçimde ortaya çıkan tehditlerin kurumsallaştırılması-anayasallaştırılmasıdır. Ancak yine de şunu hatırlamak gerekir. MGK, devlet erkinden ve sosyo-politik iktidar ilişkilerinden bağımsız bir aktör olarak salt kendi içsel dinamikleri dolayısıyla iç/dış düşmanların belirlendiği bir yer değildir. Tehditler, sivil-asker toplumun stratejik olarak anlamlı daha geniş kesimlerinin tehdit algılamaları, inşaları ve sunumlarına paralel olarak aktörlerarası ilişkişellik içinde belirlenir ve MGK üzerinden devletin kurumsal mimarisine nakşolur. Kimi tehditler kalıcılaşarak ve kemikleşerek devletin "kırmızı çizgileri" haline gelirken kimileri güç ilişkilerindeki değişimlere paralel olarak güvenikleştirilir ya da güveniksizleştirilir. Bu nedenle, MGK'yı, onun söylem ve eylemlerini sosyo-politik iktidar ilişkileri içine yerleştirerek anlamak gerekmektedir. Bu bakımdan, MGK'nın rolünü anlayabilmek için toplumsal olarak anlamlı stratejik-aktörlerin tehdit algılamaları, güvenikleştirme söylem, mekanizma, kurum ve pratiklerine odaklanmak zaruridir.

MGK toplantılarına baktığımızda 1964'ten itibaren iç güvenliğe yönelik tehditlerin "aşırı cereyanlar" başlığı altında ele alınarak sosyalist hareket, ırkçılık, ümmetçilik, Kürtçülük, nurculuk gibi hareketlerden oluşan bir iç düşman repertuarı oluşturulduğunu görürüz. Bu tarihten itibaren, öğrenci hareketleri, işgal ve boykotlar, sağ sol çatışmaları, işçi grevleri, genel güvenlikle ilgili 15-16 Haziran, Kanlı Pazar, Altıncı Filo olayları ana gündem maddesini oluşturmuştur.¹⁴³

MGK, formel ve enformel yollarla siyasal karar alma süreçlerine müdahil olmakla kalmamış; brifing, basın bildirisi, basın açıklaması gibi araçlarla doğrudan

¹⁴³ MGK'da görüşülen konular için (Bkz., S. Çelik, 2007).

kamuoyunu biçimlendirme yoluna gitmiştir. Örneğin, MGK 28 Mart 1970 yılındaki toplantısında aldığı 152 sayılı kararı, ne 129 sayılı yasasında ne de yönetmeliğinde böyle bir hüküm olmamasına rağmen kamuoyuna açıklamıştır.¹⁴⁴ Bildiri özetle üniversite-gençlik olayları olarak nitelendirilen olayların anayasal hak ve hürriyetler ile üniversite özerkliği sınırlarını aşmış olduğunu, bu nedenle devletin her türlü tedbiri almaya kararlı olduğunu ifade etmektedir. İlk kez yapılan bu karar açıklaması çeşitli tartışmalara neden oldu. Milliyet'te *Düşünenlerin Forumu* köşesinde Ali Gevgilili (*Milliyet 1970 Yıllığı*, 1971, ss. 345–348) *Milli Güvenlik Kurulu ve Bildiri* konusunu ele almış, meseleyi Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı (İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı), Prof. Dr. Vakur Versan (İstanbul Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi), Prof. Dr. Aytekin Ataay (İstanbul Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi) ile tartışmıştır. Tartışmanın ana eksenini MGK'nın kamuoyuna açıkladığı karar dolayısıyla görev ve yetki sınırlarını aşp aşmadığı sorusu oluşturmuştur. Vakur Versan Anayasa'nın 111. maddesi'ne göre MGK'nın yegâne muhatabının Bakanlar Kurulu olduğunu ancak kararda yer alan

¹⁴⁴ Bildiri metni şu şekildedir: Sayın Cumhurbaşkanımızın Başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Kurulun diğer üyelerinin iştiraki ile mutad toplantısını yapan Milli Güvenlik Kurulu, son günlerde meydana gelen iç ve dış olayları gözden geçirmiş, milli güvenlikle ilgili tedbirleri araştırmakla ve bunları Hükümete tavsiye ile görevli olan Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa haklarını sorumsuzluk içinde ve suç teşkil edecek şekilde kullanarak milli birliğimizi, kamu düzenini zedelemek istikametine yönelik çabalarla ilgili konuları bugünkü toplantısında incelemiştir. Özüne dokunulmadan Anayasa çerçevesi içinde düzenlenmiş kanunlarla sınırlanan hak ve hürriyetlerin, kamu düzenine zarar veren tezahürleri karşısında aşağıdaki hususların kamuoyuna duyurulmasına karar verilmiştir. Son günlerde Üniversite şehirlerimizde meydana gelen üzücü olaylar üzerinde önemle durulmuştur. Üniversitelerimizin bulunduğu bazı şehirlerimizde meydana gelen hadiseler, Üniversite özerkliği sınırlarını aşmış, öğrenim hürriyetini zedeler, vatandaş tedirgin eder mahiyette görülmüştür. Üniversiteler, ilim ve irfan yuvalarıdır. Öyle de kalmalıdır. Silahlı kişilerin barınağı haline gelmesi hiçbir şekilde terviç olunamaz. Milli Güvenlik Kurulu, Demokratik Hukuk Devletinin sınırları içinde kalınarak, her türlü anarşi hareketlerinin karşısında, demokratik rejimin bütün müesseselerinin uyanık bulunduğu ve her müessesenin kendisine düşen görevi tereddütsüz yerin getireceği hususundaki itimat ve ümidini muhafaza eder. Yarınki Türkiye'yi omuzlarında taşıyacak olan milletimizin ümidi ve istikbali olan gençliğimize, gençliğimizi milli duygularla mücehhez ve çağın icaplarına ve memleketimizin ihtiyaçlarına göre yetiştirilmekle görevli üniversitelerimize, üniversite yönetim ve öğretim kadrolarına büyük görevler ve sorumluluklar düşmekte ol olduğuna inanıyoruz. Milletimizin ve öğrenci velisi ailelerin büyük fedakârlıklara katlanarak okutmaya çalıştıkları evlatlarımızın her ne sebeple olursa olsun okuma, öğrenme, yetişme yolundaki gayretleri felce uğratamaz. Memleketimizin ilim ve irfanla mücehhez genç kuşakları hizmetine olan acil ihtiyacı münakaşa götürmez. Çok büyük çoğunluğu, okumak, öğrenmek arzusu içinde bulunan üniversite gençliğimizin ve büyük milli müesseselerimiz olan üniversitelerimizin bir takım anarşist hareketler sebebi ile millet gözündeki itibarı ile oynamaya kimsenin hakkı yoktur. Milli Güvenlik Kurulu, rejime, memleket ve millet bütünlüğüne ve vatandaş tedirgin etmeye yönelmiş her çeşit hareketi üzüntü ile karşılar. Bu gibi hareketlerin Devletin bütün imkânları ile karşısında bulunduğu açıklamakta fayda mülâhaza eder. Kanunlara uygun masum gösteriler olmak mahiyetini kaybedip silahlı çatışmalar haline gelen adına artık gençlik hareketi denilemeyecek davranışlar hiçbir şekilde tasvip etmez. Devletimiz, her türlü kanunsuzlukları, mal ve can emniyeti ile milli güvenliğe, rejime yönelecek her türlü taşkınlıkları önleyecek güçtedir. Vatandaşlarımızın devlete, demokratik rejime güven ve itimat içinde işlerine devam etmelerini tavsiye eder (*Milliyet*. 29.03.1970; S. Çelik, 2007).

“vatandaşlarımızın devlete, demokratik rejime güven ve itimat içinde işlerine devam etmeleri tavsiye olunur” şeklindeki ifadeler ile doğrudan doğruya kamuoyuna seslenerek yetki aşımına gitmiştir görüşünü savundu. Aldıcağı ise kararı Kurul Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in okumuş olmasından dolayı herhangi bir usulsüzlük olmadığını belirtti. Ataay da Versan ile aynı fikirde olup bir danışma kurulu olan MGK’nın görüşlerini yalnızca Bakanlar Kurulu’na bildirebileceği noktasında onunla hemfikir oldu (*Milliyet 1970 Yıllığı*, 1971, ss. 345–348). Karar açıklamasının yarattığı tartışmalara bir katkı da Tarık Zafer Tunaya’dan geldi. Tunaya (1970) *Milliyet*’te çıkan yazısında kararın esas itibariyle güvenlik sorunlarıyla ilgili olarak AP Hükümeti’ni akladığı eleştirisini getiriyordu.¹⁴⁵

Benzer şekilde, MGK 22 Ocak 1971’de yaptığı ve 8,5 saat süren toplantı sonunda aşırı cereyanlar, öğrenci hareketleri, işçi grevleri ve üniversitelerdeki öğrenci olaylarına yönelik 154 sayılı kararını kamuoyuna açıklamıştır (S. Çelik, 2007, s. 322).¹⁴⁶ Bu karar açıklamasının metnine baktığımızda hükümetin iyi niyetli olmasına

¹⁴⁵ Tunaya (1970) mezkûr yazıda neden MGK’nın kurulması ile ilgili olarak olumlu oy kullandığını şöyle açıklıyor: “Milli Güvenlik Kurulu’nun, Anayasanın 111. maddesiyle müesseseseleşmesinde, benim de oyum var. Bu oyu, Kurucu Meclis döneminde ben de bilerek ve isteyerek verdim. O zamanki düşüncem şuydu: Kurul, karma bir yapıya, sivil-asker karışımına sahip olacaktı. Böylece, Atatürkçü bir baraj kurulacaktı. Her zaman ve tüm varlığıyla Atatürkçü kalmış olan Ordu, Kurul’a kattığı elemanlarıyla, Türk Devrim ilkelerinin siyaset pazarında bozuk para gibi harcanmasını önleyebilecekti. Değişken politik kişilikler karşısında, Atatürkçülük, değişmez koruyucusunu bulacaktı. Milletçe güvenliğin temeli bu olayda saklıydı.”

¹⁴⁶ Bakanlar Kurulu’na yardımcı olmak üzere, milli güvenlikle ilgili konuların her biri üzerinde çalışmalar yapmakla ve bu alanda her türlü kararlar almakla, Anayasa ve özel kanunu uyarınca görevli bulunan Milli Güvenlik Kurulu; 22 Ocak 1971 tarihinde saat 10.00 da Çankaya’da toplanmıştır. Kamu düzenine ve huzura zarar verecek şekilde son zamanlarda da genişlemeye başlayan kanun dışı olaylar ve eylemlerin önlenmesi ile ilgili tedbirler üzerinde, bir taraftan parti liderleri diğer taraftan üniversite, yüksek öğrenim yöneticileri ile Cumhurbaşkanı Sayın Cevdet SUNAY arasında yapılan temas ve istişarelerin sonuçları ve toplantıda incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bakanlar Kurulu’na bildirilmek üzere bu konuda alınan kararların aşağıda özetlendiği şekilde kamuoyuna da açıklanması faydalı görülmüştür. Bu kararlar şunlardır: 1. Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşaması ve yaşatılması yolunda en başta görev ve sorumluluk taşıyan hükümetle Anayasa müesseselerinin, parlamenter rejime her ne şekilde olursa olsun gölge düşürmek isteyen niyetleri, daima hüsrana uğratacak kudret ve kararlılık içinde bulunmalarına rağmen, vatandaşa tereddüt ve endişe uyandıracak şekilde öne sürülen görüş ve anayasal haklarını kötüye kullanarak kanun ve nizamla aykırı davranışlara huzur bozmaya yönelmiş olayların kesin olarak önlenmesi bir ihtiyaç ve zaruret haline gelmiştir. 2. Üniversitelerimizin özerkliğini korumak üniversite mensupları kadar hükümetin de görev ve sorumluluğu altındadır. Ancak bu özerkliğin, Anayasa’nın 21 nci maddesiyle tespit edilen, her türlü öğrenimin devletin gözetim ve denetimi altında serbest olduğu genel ve mutlak hükmünü ortadan kaldıracak bir nitelik ve kapsam taşımadığı da hiçbir zaman unutulmamak gerektir. 3- Demokratik rejimimizi hedef alan veya yurt bütünlüğünü bozmaya yönelik güven ve kamu düzenine zararlı faaliyetlerin aşırı uçlardan geldiği ve büyük huzursuzluklar getirdiği bir gerçektir. Bu itibarla yukarıda açıklanan durumları önlemek ve eldeki mevzuatın boşlukları doldurmak ve değişen toplum şartlarına cevap vermek üzere demokratik esaslara uygun olarak, gerekli tedbirlerin alınması uygun görülmüştür. Milli Güvenlik Kurulu bu alandaki çalışmalarına devam edecektir (Batur, 1985; S. Çelik, 2007).

rağmen olayları önleyemediği, üniversite özerkliğinin yanlış anlaşıldığı, asayişsizlik yaratan aşırı uçlarla mücadele edebilmek için mevzuattaki boşlukların doldurulması gerektiğinin ifade edildiği görülmektedir. Bu karar açıklaması da tepki çekmiş, Anayasa Profesörü Mümtaz Soysal, MGK'nın kamuoyuna bildiri yayınlama hak ve yetkisinin olmadığını belirterek, "*Milli Güvenlik Kurulu yayınladığı bildiriyle çizmeden yukarı çıkmıştır*" demiştir (S. Çelik, 2007, s. 322).

Yukarıdaki iki "karar açıklaması" dışında, MGK, 27 Mart 1972'de 169 sayılı kararını da kamuoyuna açıklamıştır.¹⁴⁷ 12 Mart Rejimi altındaki bu karar açıklamasında 12 Mart sonrasında geçen bir yıllık süre zarfında çeşitli kurum ve aktörlerin "kısır çekişmeleri" nedeniyle muhtırada talep edilenlerin henüz gerçekleştirilmediği belirtilmiş, siyasilerin 12 Mart hükümet ve icraatlarını gerektiği gibi desteklemediklerinden şikâyet edilmiştir. Metnin son bölümü, MGK'nın siyasal rejim içindeki yeri ve düzenli karar açıklamaları ile ilgili tartışmalara adeta bir cevap niteliğindedir. "*...Milli Güvenlik Kurulu bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Devletimizin bekası ile ilgili konulardaki görüşlerini belirtmeye ve gereken tedbirleri almaya karar vermiştir.*" denilerek görüş belirtmeye ve icrai bir eylem olan "tedbir almaya" devam edeceğini belirtmiştir. Bu karar açıklamasından yaklaşık iki yıl sonra, MGK toplantılarında görüşülen konuların "Basın Bildirileri" yoluyla kamuoyuyla

¹⁴⁷ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nden bildirilmiştir: 27 Mart 1972 tarihinde olağanüstü bir toplantı yapan Milli Güvenlik Kurulu, memleketimizin içinde bulunduğu ve devam eden çok ağır şartları, bütün ayrıntıları ile incelemiş ve şu hususları kamuoyuna duyurmayı uygun görmüştür. 1. 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın ışığında; geçen bir yılın olayları bir kere daha, bütün ayrıntılarıyla incelenmiş ve Türkiye'de huzur ve sükunun sağlanması, anarşik durumun giderilmesi Anayasa'nın öngördüğü reformların, Atatürkçü bir görüşle hızla gerçekleşmesi için en halisane niyetle yapılan çağrıya rağmen, sorumluluk taşıyan çeşitli kuruluş ve kişilerin, kendi içlerinde veya birbirleriyle sürdürdükleri olumsuz ve kısır çekişmelerin içinde bulunduğumuz olağanüstü şartlarla ve Devletimizin yüksek menfaatleriyle bağdaşmadığını üzüntü ile tespit etmiştir. İçinde bulunduğumuz ortamdan bir an önce çıkmak, Sıkıyönetime lüzum kalmadan Devlet işlerini yürütmek ve gelecekte yeni bunalımlarla karşılaşmamak için bu olumsuz çekişmelerin terk edilmesi, sosyal ve ekonomik alanda köklü reformların yapılması, bu amaçla, Hükümete destek olunması ve onun gerekli hukuki yetkilerle teçhiz edilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan tasarıların süratle çıkarılması için, gerekli tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğu inancına varılmıştır. Bu nedenle, Sayın Cumhurbaşkanı'nın siyasi parti liderleriyle konuşarak Başbakanın Milli Güvenlik Kurulu'na, bu şartlarda sorumluluğu yüklenmekte büyük güçlük çektiğini arz ettiğini duyurarak durumun ağırlığına bir kere daha dikkatlerini çekmesi kendilerinin takdirlerine sunulmuştur. 2. Türkiye'nin hür ve uygar dünya milletleri arasındaki şerefli yerine koruyabilmesi, insan haklarına dayalı demokratik rejim içinde ve Atatürk Devrimleri doğrultusunda hızla kalkınmasına bağlıdır. Devletimizin kısa zamanda bu müşkülleri yenerek normal şartlara kavuşmasının ve halen memnunluk verici bir düzeyde seyreden ekonomik gelişmenin daha da süratlenerek milletimizin özlemine cevap verecek seviyeye ulaşmasının yukarıda belirtilen şartların gerçekleşmesine bağlı olduğuna kani olan Milli Güvenlik Kurulu bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Devletimizin bekası ile ilgili konulardaki görüşlerini belirtmeye ve gereken tedbirleri almaya karar vermiştir (S. Çelik, 2007, ss. 506–507).

paylaşılmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte, 4 Şubat 1975'te ve 16 Haziran 1975'te iki karar açıklaması daha olmuştur (S. Çelik, 2007, s. 322).

MGK'nın kuruluş amaçlarından biri, sivil hükümetleri güvenlik siyaseti doğrultusunda yönlendirmek böylelikle 27 Mayıs 1960 Darbesi'nde olduğu gibi askerlerin doğrudan ve formel şekilde siyasete girmesinin önüne geçebilmektir. Bu nedenle, MGK toplantıları askerlerin rahatsızlık duydukları konuları sivil hükümete ilettikleri ve bu konularda eyleme geçmelerini talep ettikleri platformlar olarak işlev görmüştür. Gerçekten de 12 Mart'a giden süreçte MGK üyeleri Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ordu içindeki belirli kliklerin de desteklediği anlaşılan belirli talepleri AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'e iletmışlerdir. Tağmaç, "sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı" diyerek Demirel'den içinde Anayasa değişiklikleri ve sıkıyönetim de dâhil olmak üzere asayışı sağlayacak sert ve kararlı hamleler istemiş Demirel bunu Anayasa değişiklikleri için geçerli oyu toplayamayacağını söyleyerek karşılamıştır (Yankı, 82, ss. 5-6). Batur ise 25 Ocak 1970'te MGK'da okuduğu ilk "muhtırasında" daha önce kendi karargâhında 20-21 Ocak 1970'te 21 General ile yapmış olduğu toplantıda konuşulanları aktarmıştır. Generallerin bir kısmı da kendi alt rütbedekileri ile temayül yoklamaları yapmıştır. Böylelikle ordunun en azından belirli bir kesiminin endişeleri belirli bir hiyerarşik silsile içinde Batur'a ulaşmış, Batur da bu konuları MGK'nın gündemine taşımıştır. Generaller ile toplantıda öne çıkan temalar sorunların asıl sebebinin sosyal ve ekonomik durumun bozukluğu, "cahil" halkın AP'ye oy vermesi, AP'nin ise aşırı sağa müsamahakâr olmasıdır. Anayasa ileri olmakla birlikte Hükümet gerekli tedbirleri almamakta, sağa tavizler vermekte şahıs ve zümre menfaatlerini ülke menfaatinden üstün tutmaktadır. Memleket anarşiye gitmektedir. Komünizmin kitlesel tabanı yoktur o nedenle soldan korkmamak gerekir hâlbuki sağ siyasetin dini ve geleneksel hareketler üzerinden seferber edebileceği bir toplumsal tabanı vardır. Bunlara ek olarak, geniş halk yığınlarının sosyo-ekonomik durumunun bozukluğu ile ordu mensuplarının ekonomik-korporatif talepleri gündeme gelmiştir. Batur, generallerin değindiği temaları tekrarladıktan sonra durumla ilgili olarak kendi analizini de sunmuştur. Buna göre sola karşı genel bir kayma vardır. Bu hareket örgütlü hale geldiği oranda durumun kontrolden çıkma ihtimali artmaktadır. Çözüm olarak ordu mensuplarının belirli bir ideolojik formasyona göre eğitilmesi, hükümetin sosyal ve ekonomik tedbirleri alacak ve devlet nizamını tesis edecek kanunları çıkarması gerekmektedir (Batur, 1985, ss. 149-172).

Batur (1985, ss. 176–177) 28 Mart 1970’te MGK’da söz alarak “*Bilhassa Silahlı Kuvvetler mensupları ile, iç tehlikeler büyüdüğü ve devlet nizam ve güvenliğini sarstığı zaman er geç Silahlı Kuvvetler’in manevi baskısı ile bu tehlikenin önüne, bu kurul delaleti ile geçilebileceği ümit ve kanısı sağduyu sahibi sivil aydınlarda yerleşmiştir*” dedi ve MGK’nın Bakanlar Kurulu benzeri bir işleve sahip olduğunu ima ederek kurulda hazırlanacak bir bildirin kamuoyuna açıklanmasını istedi. Ancak Kurul’un sivil üyeleri bu kararı geri çevirdiler. Bakanların katılmadığı 24 Nisan 1970’te yapılan olağanüstü MGK toplantısına Tağmaç’ın konuşması damgasını vurdu. Tağmaç, ordu içinde bir takım hizipler oluştuğunu, Milli Birlik Grubu’ndan bazı kimselerin orduyu “ihtilale” teşvik ettiğini, solcuların askerleri “emperyalizme hizmet eden kimseler” olarak gösterdiğini, Silahlı Kuvvetler’in ihtilal yapma ihtimali olduğunu, ancak bu kez ihtilalin 27 Mayıs’tan ziyade 1917 Rus İhtilali’ne benzeyeceğini, Anayasa, üniversite, TRT ve benzeri kanunların değiştirilmesi gerektiğini ve söz konusu ihtilalin sağ değil; sol bir ihtilal olacağını genç subayların fikrinin buna yatkın olduğunu söyledi (Batur, 1985, ss. 181–182).

12 Marttan önce ordu içindeki iki ana eğilim, güvenlik ve reform sırasıyla Tağmaç ve Batur tarafından MGK’da yansıtıldı. Bunun yanı sıra, iç düşmanlara karşı milli güvenlik siyasetinin ana hatları ile tespiti, hükümetin bu yönde hangi adımları atması gerektiği gibi konular ele alındı. 12 Mart Muhtırası verildikten sonra ise MGK, siyasal aktörlerin ordu eğilimlerini yansıtacak şekilde nasıl yönlendirilebileceğine ilişkin tartışmalara sahne oldu. Kriz anlarında MGK, siyasi partileri etkileme olanaklarının tartışıldığı bir arena haline geldi ve doğrudan siyasal eylemde bulundu. Örneğin “*27 Ekim günü toplanan MGK Başbakan Nihat Erim’in istifa konusunu (görevi olmamakla beraber) ele aldı ve yapılan görüşmeler sonunda istifa kabul edilmedi ve daha toplantı devam ederken karar Genel Sekreter Gen. Cihat Alpan tarafından TRT’ye bildirildi*” (Batur, 1985, s. 339).

MGK, sosyo-politik iktidar ilişkilerinin değişen dengeleri içinde tanımlanan tehditlere *resmi bir içerik* verilerek devletin kurumsal mimarisine kazındığı bir mecra olarak işlev görmektedir. MGK tarafından *devletleştirilen* tehditler, bir taraftan hukuki-idari devlet aygıtının kılcal damarlarına zerk edilirken diğer taraftan siyasal alanın formel-enformel sınırlarını çizmektedir. 12 Martı önceleyen süreçte, daha açık ifade etmek gerekirse 1964’ten sonra, iç güvenlikle ilgili olarak “aşırı cereyanlar” başlığı altında, sınıf siyasetinin alan kazanmasına ve sol siyasetin kitleselleşmesine

endeksli bir güvenlik siyaseti oluşturulmaya başlanmıştır. Ordu, MİT gibi güvenlik bürokrasinin önemli aktörlerinin sivil hükümeti yönlendirme kapasitesine dayalı bu siyaset tarzı, sınıf siyasetini gayri-meşrulaştırıcı ve güvenlikleştirici bir muhteva kazanmıştır. Yukarıda da gördüğümüz üzere 1970’le birlikte işçi sınıfı hareketliliği, öğrenci hareketinin radikalliği, Kürt hareketi, laiklik karşıtı İslamcı hareket ve radikal sağ güvenlik siyasetinin temel iç düşman repertuarını oluşturmaktadır. İktidar bloğu içindeki yarıma ve yaşanan hegemonya bunalımının çözümünde sivil hükümeti yetersiz bulan güvenlik bürokrasisi, MGK kararlarını doğrudan kamuoyuna açıklayarak bunalımın etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. Ancak bu açıklamaların etkisizliği ve krizin derinleşmesi sonucu ilan edilen 12 Mart Muhtırası’ndan sonraki süreçte MGK, idari-politik gücü nispetinde siyasal düzeneğin şekillenmesinde bir baskı unsuru olarak işlev görmüş, belli noktalarda sivil siyasi aktörleri yönlendirebilmişken kimi zaman da örneğin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi bunu gerçekleştirmekte başarısız olmuştur. Bu da güvenlik bürokrasisinin idari-politik gücünün sınırlarını göstermesi açısından anlamlıdır.

2.4.3. Devlet Güvenlik Mahkemeleri

1961 Anayasası’nın Mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri ile işleyiş ve yargılama usullerinin kanunla düzenleneceğini öngören 136. maddesine 15.03.1973’te 1699 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği ile yeni fıkralar eklenmiş ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)’lerin kurulacağı hükmü getirilmişti. 1773 sayılı Kanunla da “*Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa’da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devletin güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri*” kurularak, 11.07.1973’ten itibaren Talu Hükümeti döneminde (15.04.1973-26.01.1974) yürürlüğe girmişti. Ancak, Anayasa Mahkemesi’nin 06.05.1975 gün ve 1974/35 E. 1975/126 K. Sayılı kararı ile 1773 sayılı bu Kanun, usule ilişkin bazı sebeplerle ve bu usul sorunlarının Kânun’un esasını etkilediği gerekçesiyle bir bütün olarak 1961 Anayasasına aykırı görülerek iptal edilmiştir (Keskin, 1987, s. 1). Mahkeme, bu iptal kararının yayımından bir yıl sonra yürürlüğe girmesine de aynı kararda yer verdiği için, DGM’ler 11 Ekim 1976’da kalkmıştır (Sav, 1983, s. 918). Böylece DGM’ler 1973 yılından 1976 yılına kadar 3 yıllık bir süre zarfında faaliyetlerini sürdürmüştür. DGM’ler daha sonra 1970’lerin ortalarında tekrar gündeme gelmiş ve kurulup kurulmamaları hakkında önemli tartışmalar yaşanmıştır.

Ancak, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası 16.06.1983'te kabul edilen 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile 18.06.1983'te Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Keskin, 1987, s. 4). 2004 yılındaki Anayasa değişikliği teklifi ile DGM'ler kaldırılmıştır.

DGM'ler 1970'lerin başında “*Anarşik olayların artması, toplu işlenen suçların değişik görünüşleri ve bunlar karşısında adli mekanizmanın ağır işlemesi ve yetersiz kalması*” sonucu gündeme gelmeye başladı (Batur, 1985, s. 186). DGM'ler, 1970'lerden itibaren MGK'larda ele alınmaya başlandı.¹⁴⁸ Batur, anılarında kendisinin ve Bakanlardan Mesut Erez'in Anayasa değişikliğine gerek kalmadan, yasa değişikliği ile DGM'lerin kurulabileceğini savunduğunu anlatıyor. Ancak Başbakan Demirel ve diğer Bakanlar mahkemelere atanacak yargıç ve savcıların sivil-asker karması olması gerektiği fikrinden hareketle bu mahkemelerin ancak Anayasa değişikliği ile kurulabileceği düşüncesini müdafaa ettiler. Bununla birlikte, parlamento aritmetiği AP'nin Anayasa değişikliği yapabilmesine imkân tanımıyordu. Dolayısıyla DGM'ler ancak 1971 Muhtırası sonrası yeniden gündeme gelebildi (Batur, 1985, s. 189).

Erim, 12 Marttan yaklaşık üç ay sonra, 9-10 Haziran 1971'de Radyo ve Televizyonda DGM'lerin bir seçenek olarak düşünüldüğünü kamuoyuna bildirdi.¹⁴⁹ Konuşmasında devlet güvenliğini korumak için ihtisaslaşmış mahkemelere ihtiyaç

¹⁴⁸ Batur (1985, s. 186) DGM'lerin kurulması lehinde MGK'larda dile getirilen argümanları şöyle özetliyor: 1. Kitleleşen eylemler devlet ve rejim güvenliğini tehdit etmektedir. 2. Olağan mahkemelerin iş yükü çok fazla olduğundan toplu eylemlerin faillerini etkili ve caydırıcı şekilde yargılayamamaktadır. 3. Politik antagonistlerin çağdaş yöntemleri mevcut yargıç ve savcılar tarafından bilinmiyor. 4. Sıkıyönetim Mahkemeleri geçici kuruluşlar olduğundan kalıcı düzeni sağlayamıyor.

¹⁴⁹ Erim (2007, ss. 287–288)'in açıklaması şu şekildedir: ...Şimdi zaten tabii mahkeme, tabii hâkim, kanunun gösterdiği mahkemedir. Olağanüstü değil ama belki mesela devlet güvenliğini korumak için eskiden de vardı, o işte ihtisaslaşmış (basın için de vardı bu) mahkemeler kurmak zarureti duyabilir, Kapı açılmıştır. Eğer bu ihtiyaç içerisinde kalırsak, elbette böyle bir mahkeme kurulacaktır. Çünkü mühim olan devletin yaşaması, cumhuriyetin, demokratik düzenin yaşamasıdır. Buna engel olan garantileri, zaruret olduğu zaman, hafifletmek gerekebilir. Bu maddedeki o kaydın çıkarılması da, bu maksatlardır. Yani mecbur olursak, vaktiyle Cezayir meselesi devam ederken Fransa'da, aynı bizde olduğu gibi, binalar dinamitleniyordu, tedhişçiler ortalığı kaplamıştı. Bunu önlemek için bir özel devlet güvenliği mahkemesi kuruldu. Bizde de şu anda buna ihtiyaç var demiyorum. Ama ihtiyaç olabilir. Yine o bütün yargı teminatıyla kurulacak bir mahkeme olacaktır. Fransa'da kurulduğu zaman, Yargıtay ceza dairesi başkanı getirildi, o mahkemenin başına kondu. Ve bütün teminat kondu. Şimdi bizim sıkıyönetim mahkemeleri İstanbul'da başlamıştır. Gördüğümüz aleni cereyan etti. Kamu güvenliği mahkemesi diye, günün birinde bir mahkeme kurmak gerekirse, o mahkeme yargı için anayasamızın öngördüğü teminat içinde çalışacaktır. Ceza muhakemeleri usulü kanunumuzdaki teminat içinde çalışacaktır.[Bu mahkeme 1973'teki ikinci Anayasa değişikliği ile kuruldu. Buna dair kanunu Anayasa Mahkemesi 1975'te iptal etti. Yeni kanun henüz (1976) çıkarılmadı. Bu yıl süre vermişti Anayasa Mahkemesi], Yalnız şu özelliği olacak: Bu işlerin ihtisasına sahip hâkimler olacak, çabuk delilleri toplayıp dava imkânını sağlayacak. Bu da mutlaka yapılacak manasında değildir.

olabileceğini ifade ediyordu. Değil mi ki Fransa gibi Batı tipi bir demokrasi özel devlet güvenlik mahkemeleri kurmak zorunda kalmıştı, aynı şey kanun ve yargı teminatıyla Türkiye’de de gerekebilirdi.¹⁵⁰

DGM fikrinin daha 12 Mart’tan önce GP-MGP çizgisine, AP ve DKP gibi sağ siyasal aktörlere uzak olmadığı söylenebilir. Bu bakımdan, 12 Mart Rejimi döneminde CHP’nin ikna edilmesi gerekiyordu. Başlangıçta, Ecevit bu mahkemelere “sıkıyönetimsiz sıkıyönetim” anlamına geleceği gerekçesiyle uzun süre karşı çıktı. Ancak daha sonra anlaşıldı ki eğer DGM’ler kurulmazsa sıkıyönetim devam edecekti. Dolayısıyla Ecevit liderliğindeki CHP, sıkıyönetimin kaldırılabilmesi için DGM’lerin kurulmasına razı olmak zorunda kaldı (*Devir*, 6, s. 4).

GP-MGP-CGP çizgisi DGM’leri gündeme getirdiğinde Fransa örneğini vererek bu fikri meşrulaştırmaya çalıştı. Hür demokratik bir ülke olarak Fransa gibi bir ülke bile güvenlik kaygısıyla böyle özel mahkemeler var ediyorsa Türkiye’nin kendi güvenliğini sağlayabilmesi için “demokrasi ve özgürlükler” bakımından endişe etmemesi gerektiğini ileri sürdü. MGP lideri ve Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu I. Erim Hükümeti’nin programı ile ilgili söz aldığı 5 Nisan 1971’deki Millet Meclisi görüşmelerinde 14 Nisan 1970’te, bir gün önce meydana gelen öğrenci olayları¹⁵¹ ile ilgili olarak GP grubu adına söz alarak yaptığı gündem dışı konuşmayı alıntılıdı. Başka bir deyişle 14 Nisan 1970’te yaptığını iddia ettiği konuşmayı 5 Nisan 1971 tarihinde yeniden okudu. Feyzioğlu’nun ağzından:

Fransa Devlet güvenliğini korumak için özel tedbirler almak lüzumunu De Gaulle idaresinde hissetmiştir, bugün de hissetmektedir; “Devlet Güvenliği Mahkemesi” kurmuşlardır, mecbur olmuşlardır. Her taraftan, üç denizden tehlikelerle çevrili olan Türkiye, çeşitli emperyalizmlerin mücadele alanı haline getirilmek istenen Türkiye Fransa’dan daha fazla dış güvenlik içinde midir? Şu hâlde, Türkiye Büyük Millet

¹⁵⁰ Fransa’da Devlet Güvenlik Mahkemesi [*La Cour de sureté de l’État*] 15 Ocak 1963 tarih ve 63-22, 63-23 sayılı Kanunlarla kurulmuştur. 63-23 sayılı Kanun’un 1. Maddesine göre bu kuruluştaki Daimî Yargı Mahkemesi aynı zamanda Devlet güvenlik mahkemesi başkanı olan, sivil hâkimin başkanlığında 2 sivil hâkim üye ile adli yargı dışından üst rütbedeki veya general rütbesindeki 2 subay üye ki, netice olarak 1 başkan ve 4 üyeden oluşmaktadır. Atamalar Yüksek Hâkimler Kurulu’nun görüşü alındıktan sonra Bakanlar Kurulu kararnamesi ile ve 2 yıl içinde yapılmaktadır (Keskin, 1987, s. 3).

¹⁵¹ 13 Nisan 1970’te meydana gelen olayda Ülkü Ocaklarından MHP’li 10 militan Tıp Fakültesine silahlı baskın düzenledi ve yedek subay Teğmen Doktor Necdet Güçlü’yü öldürdü. Olayın faili olarak Ülkü Ocakları İkinci başkanı İbrahim Doğan tutuklandı. Olaylar sonucu Ankara Tıp, Hacettepe, Hukuk ve DTC kapatıldı. *Milliyet*. 14.04.1970 [30.09.2016].

Meclisine vazife düşmektedir. Bu vazifeyi başarmalıyız, faşizme de komünizme de dur demeliyiz ve hep beraber demeliyiz.¹⁵²

DGM'ler I. ve II. Erim Hükümetleri Döneminde olduğu gibi Melen Hükümeti döneminde de tartışılmaya devam etti. Melen göreve geldikten sonra yeni Anayasa değişikliklerine lüzum olduğunu belirtti. Cumhurbaşkanı, 13.07.1972'de Parlamentoda grubu bulunan siyasi parti liderleri ile bir toplantı yapmış; bu toplantıya Başbakan ve Adalet Bakanı da katılmıştır. Florya'da yapılan bu toplantıda Anayasa değişikliği konusu görüşülmüştür. Bu toplantıdan bir gün sonra yani 14. 07. 1972'de Başbakanlık Basın Bürosu bir açıklama yaparak, Başbakan tarafından siyasi parti liderlerine intikal ettirilen Anayasa değişikliğinin nelerden ibaret olduğunu kamuoyuna duyurmuştur. Başbakanlık Basın Bürosunun açıklamasına göre birinci sırada zaruri görülen değişiklik DGM'lerin kurulması ile ilgilidir.¹⁵³

Görülebildiği üzere DGM'ler 12 Mart hükümetleri döneminde siyasal gündemin önemli maddelerinden biriydi. Bununla birlikte, DGM'lerin kurulacağına dair kesin bir hüküm ne I. Erim ne II. Erim ne de Melen Hükümetleri programlarında yer almamıştı. Bu fikir, yukarıda dile getirdiğimiz gibi çeşitli güçlerle, özellikle CHP ile pazarlıklar sonucu olgunlaştırılabilirdi ve Talu Hükümet programında yer alabilirdi:

Hükümetimizin başlıca amacı, milli, demokratik, lâik ve sosyal hukuk devletini daha güçlü hale getirmek için her türlü aşırı sol ve sağ akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek ve ekonomik sosyal

¹⁵² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 12, Birleşim 81 (Nisan 1971), s.414. Feyzioğlu'nun söylediğinin aksine Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 4, Birleşim 69 (Nisan 1970), s.288'de "Devlet Güvenliği Mahkemesi" ibaresi geçmemektedir. Feyzioğlu'nun konuşması şu şekildedir: "Fransa Devlet güvenliğini korumak için tedbirler almak lüzumunu De Gaulle idaresinde hissetmiştir, bugün hissetmektedir. Her tarafından, üç denizinden tehlikelerle çevrili olan Türkiye, çeşitli emperyalizmlerin heves alanı, mücadele alanı halinde olan Türkiye, Fransa'dan daha fazla dış güvenlik içinde imidir? O halde arkadaşlar, TBMM'ne vazifeler düşmektedir. Bu vazifeyi başaracağız, mutlaka başaracağız, Faşizme de komünizme de dur diyeceğiz ve hep beraber diyeceğiz." Feyzioğlu, AP Hükümeti döneminde yaptığı konuşmada "Devlet Güvenliği Mahkemesini" telaffuz etmezken 12 Mart Rejimi'nin başladığı günlerde I. Erim Hükümeti'nin programının görüşüldüğü sırada bu ifadeyi kullanabilmiştir.

¹⁵³ Başbakanlık Basın Bürosunun açıklamasına göre şu konularda Anayasa değişikliğine ihtiyaç vardır: 1. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması sağlanmalıdır. 2. Parlâmentonun verimini artırıcı tedbirler alınmalıdır. Bütçe, Plân ve İktisadî Devlet Teşekkülleri Karma Komisyon raporları, Hükümet programlarının müzakeresi, ölüm cezalarının infazına karar verilmesi gibi konular, TBMM Birleşik Toplantısında görüşülüp neticelendirilmelidir. 3. Meclislerin toplantı ve karar nisabı yeniden tespit ve tayin edilmelidir. 4. Anayasa'nın Danıştayla ilgili "yargı yolu" başlığını taşıyan 114 ncü maddesi, duyulan ihtiyacı gidermek için yeniden değiştirilmelidir. 5. Siyasî partilerin malî denetimine müteallik Anayasa'nın 57 nci maddesi, uygulamayı kolaylaştırmak amacıyla değiştirilmelidir. 6. Başbakanlık Basın Merkezinin açıklamasında, beş Anayasa değişikliği ihtiyacı madde, madde gösterildikten sonra, madde halinde olmamakla beraber Anayasa'nın "Üniversiteler ile ilgili 120 nci maddesinin de yeniden ele alınmasının lüzumuna işaret edilmiştir. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 33, Birleşim 52 (Şubat 1973), s. 159.

kültürel kalkınmamızı sağlayıcı tedbirleri işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmak olacaktır. [Hükümet] Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluş Kanunu ile asayiş ve huzurun devamını sağlayacak diğer mevzuatın kişinin Anayasa teminatı altında bulunan temel hak ve hürriyetlerine dokunmayacak şekilde düzenlenip yürürlüğe girmesini teminen yapılacak çalışmaları bu görevi tamamlayıcı nitelikte görmektedir (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 255).

Burada altı çizilmesi gereken nokta, Talu programının devleti güçlendirmek için “aşırı cereyanlarla”, “yıkıcı bölücü faaliyetlerle” mücadeleyi ön sıraya alarak işsizlik ve yoksulluk gibi sosyo-ekonomik sorunların çözümünü ikinci planda ele almış olduğudur. Talu programından da görebileceğimiz gibi sosyo-politik sorunlara çözüm olarak 27 Mayıs çizgisinden farklı bir şekilde sosyal güvenlik değil de milli güvenlik odaklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu yaklaşım 12 Mart Rejimi altında anaakımlaşarak Talu programında kendine yer bulmuştur. İşte tam da bu güvenlikçi rasyonalite DGM’leri “asayiş ve huzurun devamını sağlayacak” kilit kurumlar olarak görür. Buna göre, 12 Mart Rejimi’nin güvenlikçi içeriği DGM’ler ile birlikte kurumsallaşarak “normal” dönemlerde de iş başında olacaktır.

DGM’leri de kuran Anayasa değişikliklerinin esasını (milli) güvenlikçi iktidar stratejisi oluşturmaktadır. Bu minvalde DGM’ler söz konusu stratejinin yargı alanındaki izdüşümü olarak gündeme gelmiştir. Başta AP olmak üzere sağ çevrelerin 1961 Anayasası kabul edildikten sonra savundukları Anayasa’nın “sınırsız hürriyetlerinin” anarşiye neden olduğu argümanı nihayet ordu üst komuta kademesi tarafından da benimsenmiş ve 12 Mart Rejimi altında örgütlenen, içinde ordunun da bulunduğu güvenlikçi bloğun da desteği ile Anayasa değişiklikleri yapılabilmıştır. DGM’ler ile ilgili Kanun teklifi Senato’da görüşülürken Malatya Senatörü Hamdi Özer, Anayasa değişiklik teklifini şöyle değerlendirdi:

Ordumuzun demokrasiye yaptığı en büyük hizmet; Anayasamızı anarşiye destek olmaktan kurtarmış olmasıdır... Türk milleti, *millî güvenlik* olmadan, millî huzur olacağına inanmamaktadır. *Millî güvenlikle* ilgili bulunan Anayasadaki her değişiklik, Anayasanın temeline uygun ve Anayasayı koruyucu bir onarımdır. Bu temeli yıkmaya yönelik sınırsız hürriyetleri, hürriyet eylemlerini anarşi kasırgası olarak kabul etmekteyiz. *Huzuruza gelen teklifin gerekçesindeki öz, millî güvenlik ve millî huzurdur.* Bunun için bu teklife beyaz oy vereceğim.¹⁵⁴

Bununla birlikte, DGM’ler milli güvenlik siyaseti içinde farklı bir aşamayı temsil etmektedir. Mahkemelerin uzmanlık alanının “devlet güvenliği” olması bizatihi kavramın güçlü çağrışımları dolayısıyla özellikle önemlidir. Devlet güvenliğinin genel

¹⁵⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 12, Cilt 10, Birleşim 37 (Şubat 1973), s. 46.

güvenlikten ya da kamu düzeninden farklı anlamsal göndermeleri vardır. Örneğin kavram Prof. Dr. Güreli (*Milliyet 1972 Yıllığı*, y.y., s. 119)'ye göre “*toplum içindeki huzurun sağlanması değil, devletin varlığının tehdit edilmesi bakımından*” değerlendirilmelidir. Aynı şekilde, sosyal güvenlikten ya da milli güvenlikten farklı olarak devlet güvenliği kavramı spesifik olarak ve doğrudan devletin varlığını tehdit eden tehlikelere işaret eder. Bu bakımdan eğer bir tehditler hiyerarşisi oluşturulabilseydi devlet güvenliğini tehdit eden eylem ve örgütlerin birinci sırada olması gerekirdi. O halde belirli bir soyutlama düzeyinde 12 Mart, sınıf mücadelelerini bir milli güvenlik sorunu olarak tanımlamakla yetinmemiş bunun da ötesine geçerek sınıf mücadelesini iktidar ilişkileri nezdinde birincil tehdit olarak tanımıştır. Sınıf mücadelesi örgüt, söylem ve pratikleri kolektif niteliğiyle devlet güvenliğine karşı işlenen suçlar olarak tanımlanmaktadır. Özellikle, 15-16 Haziran Olayları sınıf mücadelesinin kitleleşmesi ve militanlaşması sonucu ortaya çıkan kolektif eylem ile hızlı ve etkili bir şekilde mücadele edilmesi zorunluluğunu ortaya koydu.

Keynesçi Refah Devleti aygıtı belirli sınırlar içinde ve belirli koşullar altında sınıf mücadelelerini formel olarak tanıyarak içerme stratejisine göre örgütlenmişti. Hâlbuki söz konusu tanınma hâkim sınıfların yorumuna göre “devleti temelinden sarsacak” bir siyasallaşmaya evrilmiştir. Sınıf mücadelesi, toplumsal düzeni ve Keynesçi Kapitalist devlet aygıtının varlığını tehdit etmektedir. Bu nedenle 12 Mart Rejimi altında devletin kurumsal matrisinin yeniden organizasyonu ile sınıf mücadelesinin görece meşruiyeti ortadan kaldırıldı. Bunun yerine sınıf mücadelesi, devletin idari-kurumsal mekanizması nezdinde milli güvenliği birinci derecede tehdit eden sosyo-politik bir olgu haline geldi. Devlet aygıtı sınıf mücadelesine karşı seçici bir duyarlılık gösterecek şekilde yeniden örgütlendi.

9 Temmuz 1961’de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, DGM’lerin kuruluşunu öngören değişikliklere kadar beş defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler, sırasıyla 6 Kasım 1969’da 1188 sayılı Kanunla, 17 Nisan 1970’te 1254 sayılı Kanunla, 17 Nisan 1970’te 1255 sayılı Kanunla, 30 Haziran 1971’de 1421 sayılı Kanunla ve 20 Eylül 1971’de 1488 sayılı Kanunla gerçekleştirilmiştir. TBMM 397 üyesinin, 9 Temmuz 1961 tarihli 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 5 maddesinin değiştirilmesine ve 2 geçici madde eklenmesine dair teklifi Meclislerde tartışıldı. Bu teklife göre Anayasa’nın 30., 57., 136., 138., 148. maddelerinin değiştirilmesi ve 21, 22 numaralı iki geçici madde eklenmesi öngörülmektedir.

1961 Anayasası'nın Hakların korunması ile ilgili hükümler bölümünde kişi güvenliği başlığı altında yer alan 30. madde 12 Mart Rejimi altında iki defa değişikliğe uğradı. Maddenin değiştirilmemiş ilk haline baktığımızda “suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler” “yirmi dört saat içinde hâkim karşısına çıkarılır” ibaresi vardı. Üstelik toplu halde işlenen suçlarla ilgili herhangi bir hüküm de yoktu. Ancak 22 Eylül 1971 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile söz konusu süre 48 saate çıkmış ve yeni bir hüküm olarak toplu işlenen suçlar için de yedi günlük bir süre öngörülmüştü. 20 Mart 1973 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 1699 sayılı son değişiklikle bu kez 48 saatlik gözaltı süresi korunurken toplu suçlar, DGM’lerin alanına giren suçlar, sıkıyönetim ve savaş hallerinde ise bu sürenin en geç on beş gün olarak yeniden belirlendiğini görüyoruz¹⁵⁵ (Soysal, 1979, ss. 308–309). Bir diğer değişiklikle, Anayasa’da siyasi partilerle ilgili hükümler başlığı altında yer alan ve partilerin uyacakları esasları düzenleyen 57. maddenin 2. ve 3. fıkrası tek fıkra halinde yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle Anayasa Mahkemesi’nin siyasi partiler ile ilgili görev ve yetkisinin daraltılması hedeflenmiştir.¹⁵⁶ Mahkemelerin kuruluşu ile ilgili 136. maddeye yeni fıkralar eklenerek DGM’lerin kurulacağı ve tabi olacağı esaslar belirtilmiştir. DGM’lerin teşkilat, işleyiş, görev ve yetkileri ile yargılama usullerinin düzenlenmesi ayrı bir kanuna bırakılmıştır.¹⁵⁷ Askeri yargıyı düzenleyen 138.

¹⁵⁵ Madde 30- fıkra 4. “Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırk sekiz saat ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetkilerine giren suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle Savaş ve sıkıyönetim hallerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hâkim önüne çıkarılır; bu süre onbeş günü geçemez. Kimse, bu süreler geçtikten sonra hâkim karan olmaksızın, hürriyetinden yoksun kılınmaz. Yakalanan veya tutuklanan kimsenin durumu hemen yakınlarına bildirilir.” (Soysal, 1979, s. 309).

¹⁵⁶ Madde 57-fıkra 2, 3. “Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.”(Soysal, 1979, s. 320).

¹⁵⁷ Madde 136 -ek fıkra 2, 3, 4, 5, 6, 7. “Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır. Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan iki asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hâkim ve Cumhuriyet savcıları arasından; iki asıl ve yedek üye birinci sınıf askeri hâkimler arasından savcı yardımcısı ise Cumhuriyet savcıları ve askeri hâkimler arasından atanır. Devlet Güvenlik Mahkemesi başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar Bakanlar Kurulunca her Devlet Güvenlik Mahkemesi hâkimlerin atanması Yüksek Hâkimler Kurulunca savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca askeri hâkimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri başkan, üye ve yedek üyeleri ile savcı ve savcı yardımcısı üç yıl için atanırlar, süresi bitenler yeniden atanabilirler. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtay’da

maddenin değiştirilmesi ile “*Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkim niteliğine sahip olması şarttır*” ifadesine “*Ancak, savaş halinde bu şart aranmaz*” ibaresi eklenmiştir (Soysal, 1979, ss. 365–366). Anayasa Mahkemesi’nin Yargılama ve Çalışma Usulü’nü düzenleyen Anayasa’nın 148. maddesinde yapılan değişiklik ile parti kapatma davalarının Anayasa Mahkemesi’nde duruşmalı yapılması ilkesi kabul edildi.¹⁵⁸ Geçici 21. maddede ki daha önce Anayasa Mahkemesi’nce Anayasa’ya aykırı bulunmuştu, yapılan değişiklikle sıkıyönetim mahkemelerinin sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra elindeki davaları sonuçlandırılıncaya kadar görevlerine devam edebilmeleri sağlandı.¹⁵⁹ Geçici 22. madde ile de devletin siyasi partilere yardımı sınırlandırılmıştır.¹⁶⁰

DGM’lerin kurulmasını öngören ve Anayasa Komisyonu raporunda yer alan kanun teklifinin gerekçesine baktığımızda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de “yeni suç” ve “suçluluk kavramlarının” ortaya çıktığından söz edilmekte olduğunu görürüz. Burada kast edilen tüm dünyada yükselen sınıf mücadelesine bağlı olarak sayı ve sıklığı artan kolektif eylem ve örgütlülük biçimleri ile öğrenci radikalizminden başka bir şey değildir. Bu bakımdan DGM’ler, sınıf mücadelelerinin bir güvenlik sorunu olduğunu tescil etmekle kalmıyor, bu güvenlik sorununu kapitalist devletin güvenliği olarak belirleyip sınıf mücadelelerinin devlet güvenliğini ilgilendirdiğini açıkça ilan ediyordu. Böylece, sınıf mücadelesinin örgütlenme repertuarını ve

yalnız bu mahkemelerin kararlarına bakmak üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruludur. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş ve işleyişi, görev ve yetkileri ve yargılama usulleri ile ilgili diğer hükümler kanunda gösterilir.” (Soysal, 1979, ss. 362–363).

¹⁵⁸ Madde 148-fıkra 2, cümle 1, “Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar ile siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalar dışındaki işleri, dosya üzerinde inceler. Ancak, gerekli gördüğü hallerde, sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri çağırır.” (Soysal, 1979, s. 376).

¹⁵⁹ Geçici madde 21-“Sıkıyönetimin kaldırıldığı tarihte sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte bulunan davalar sonuçlandırılıncaya kadar bu mahkemelerin görev ve yetkileri devam eder. Kamu davası açılmamış olan dosyalar ile duruşmanın tatiline karar verilmiş davalar durumlarına, niteliklerine ve kanun hükümlerine göre görevli ve yetkili mercilere verilir.”(Soysal, 1979, s. 390).

¹⁶⁰ Geçici Madde 22-“Bir Kasım 1972 tarihinde TBMM’de grubu bulunup da 30 Mart 1973 tarihine kadar grubunu muhafaza etmiş ve Milletvekili Genel Seçimlerine katılma niteliği kazanmış olan siyasi partilere de Anayasanın 56 ncı maddesindeki şartlar aranmaksızın, kanunun öngördüğü ölçüye göre Devletçe yardım yapılır.”(Soysal, 1979, s. 390)

¹⁶⁰ Kanunun gerekçesinde “Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de son yıllarda yeni suç ve suçluluk kavramları ortaya çıkmış, dolayısıyla suçların ve suçluların kovuşturulması ve yargılanması için yeni usuller aranması ve bulunması zorunlu hale gelmiştir. Özellikle ‘Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren.’ suçların kovuşturulmasında ve yargılanmasında, gerek ceza müessiriyetini artırmak için süratli yargılamayı sağlamak ve özellikle arz eden bu suçların, ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için “Devlet Güvenlik Mahkemeleri” kurulmasında fayda görülmüştür” denilmektedir.

araçlarını da “yeni suçlar” olarak tanımlamaktadır. O halde farklı örgütlenme ve eylem biçimlerinin yeni suçlar adı altında kriminalize edildiğini görmekteyiz. Sınıf mücadelesi pratikleri kriminalize edilmekte ve bu pratiklerle süratli bir şekilde bu konuda ihtisaslaşmış DGM’ler eliyle mücadele edileceği belirtilmektedir. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, DGM’lerin kurulmasının devletin “sokağı” nihayet mağlup edebilmesi için önemli bir adım olduğunu ifade etmektedir. Süleyman Demirel’in ifadesiyle:

Arkadaşlarım, Devlet, Türkiye’de hep sokağa mağlûboldu [sic] geliyor. Bir defa sokağı mağlûbedebilsek, Devlete otorite kazandırmış olacağız. Sokağı Devletin müesseseleriyle ve Devlet olarak mağlûbetmemiz lâzım gelecektir, hukukun içinde mağlûbetmemiz lâzım gelecektir.¹⁶¹

Bu açıklamalara bakarak Süleyman Demirel’in “sokaktan” kastının salt şiddet eylemleri olmadığını söylemek gerekir. Sokak, burada siyasetin toplumsallaşmasını ya da toplumun siyasallaşmasını simgelemektedir. Sınıf mücadelesi odaklı politikleşmiş kitlesel eylem biçimleri, kriminalize edilmektedir. Toplumun siyasallaşması legal-illegal yapı ve eylemlerin yaygınlık kazanması, devlet otoritesinin erozyonu anlamına gelmekte ve güç dengeleri açısından pratikte sola doğru bir kaymayı işaret etmektedir. Sol politik basınç sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesini siyasal felce uğratarak bir hegemonya krizine neden olmaktadır. Bu noktada olası üç seçenek ortaya çıkmaktadır. Birinci seçeneğe göre sol birikim daha da güçlenerek kendi karşı-hegemonik projesini dayatacak 2- Mevcut hegemonya projesi yeni güç dengeleri gözetilerek tabi sınıflar lehine kimi değişikliklerle güncellenerek yeniden hegemonikleştirilecek 3- Politik antagonistler pasifize edilerek mevcut toplumsal düzen belirli düzeylerde tahkim edilecek. İşte, DGM’ler bu üçüncü seçenek uyarınca sol siyasetin kitleselleşmesine ket vurabilmek amacıyla sol siyaset yapma özne biçim ve pratiklerini suçlulaştırarak yargılamak amacıyla kuruldu.

Bu sol siyaset alanını ve kanallarını genel bir sağ siyasal hat lehine daraltan yaklaşım Mecliste kimi itirazlarla karşılaşmıştır. Mehmet Ali Aybar söz konusu Anayasa değişiklikleri ile ilgili şunları söyledi:

Bütün bu değişiklikler, özünde antidemokratiktir. Çünkü bu değişikliklerin istihdaf ettiği şey, Türkiye’de sol kanadı olmayan bir rejim kurmaktır. Demokrasi sol kanatsız olmaz. Bir tane örnek veremezsiniz; Batı örneğindeki demokrasi olsun ve sol kanadı

¹⁶¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 38, Birleşim 126 (Haziran 1973), s. 821.

teminat altında bulunmasın. Bunun bir tane örneği yoktur. Değişikliklerin, bunu istihdaf eden doğrultuda olması itibariyle diyorum ki, tümü antidemokratiktir.¹⁶²

Sol siyasetin belirli kesimlerinin mevcut hegemonya projesinden kopması, buna karşı direniş göstermesi ve yer yer karşı-hegemonikleşme emareleri göstermesi sermaye birikim sürecinin sağlıklı işleyebilmesi önünde ciddi şüphelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu bakımdan sol siyasetin etkisizleştirilmesi iktidar bloğu açısından gerçekleştirilmesi zorunlu bir misyon olarak ortaya çıktı. Aybar'ın dikkat çektiği gibi solun zayıflatılması siyasal kompozisyonun sağcılaşmasına neden olacak ve aşırı sağın güçlenmesine ve nihayet tüm toplumsal düzenin sağcılaşması anlamına gelecektir. Solun olmadığı ya da tamamen etkisizleştirildiği rejimler tarihsel açıdan bakıldığında faşist rejimlerdir. Dolayısıyla Aybar'ın DGM'lere itirazının esasını bu "özel" mahkemelerin sol siyaseti zayıflatmak için getirilmiş olduğu eleştirisi oluşturmaktadır.

Anayasa değişiklikleri ile DGM'ler kurulduktan sonra DGM'lerin kuruluşu ile ilgili yasanın hazırlanması gerekti. DGM'lerin işleyişi ile ilgili yasa da DGM'lerin görev alanına giren suçlara baktığımızda bu durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Maddenin içerisinde Toplu iş sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununu, Dernekler Kanunu sayılmıştır.¹⁶³ Bu

¹⁶² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 33, Birleşim 54 (Şubat 1973), s. 342.

¹⁶³ Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Görevi başlıklı dokuzuncu maddesi şöyledir: Devlet Güvenlik mahkemelerinin görevine giren suçlar şunlardır: A) Türk Ceza Kanununun 125 ilâ 141 inci maddelerinde; 146 ilâ 157 nci maddelerinde; 161 inci maddesinde; 163 üncü maddesinin bir, iki ve üçüncü fıkralarında ve 168, 169, 171 ve 172 nci maddelerinde yazılı suçlar; B) Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlendikleri ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendirdikleri takdirde, aşağıda yazılı suçlar; 1. Türk Ceza Kanununun 142, 143, 144, 145, 158, 159~ve 162 nci maddelerinde ve 163 üncü maddesinin dört, beş ve altıncı fıkralarında ve 164, 165, 166, 174, 179, 180, 188 inci maddelerinde. 191 inci maddenin ikinci fıkrasında, 193 üncü maddenin ikinci fıkrasında ve 201, 234, 235, 236, 241, 242, 254, '255, 256, 257, 258, 264. 271. 296 nci maddelerinde: 311 ilâ 315 inci maddelerinde; 369 ilâ 374 üncü maddelerinde: 376 ilâ 382 nci maddelerinde; 384 ilâ 388 inci maddelerinde; 390 ilâ 394 üncü maddelerinde; 401 ve 403 üncü maddelerinde; 448 ilâ 452 nci maddelerinde: 464 üncü maddesinde; 495 ilâ 500 üncü maddelerinde; 512 ve 517 nci maddelerinde yazılı suçlar; 2. Devlete ait posta, telgraf, telefon, radyo, telsiz ve televizyon gibi bilcümle haberleşme araç, gereç, tesis ve tellerine karşı işlenen hırsızlık suçları; 3. 10/2/1963 tarih ve 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti hakkında Kanunda, 15/7/1963 gün ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununda ve 22/11/1972 gün ve 1630 sayılı Dernekler Kanununda yazılı suçlarla, 10/7/1953 tarih ve 6136 sayılı Ateşli Silâhlar ve Bıçaklar hakkındaki Kanunun değişik 12 nci maddesinde yazılı suçlar; C) A ve B bentlerinde yazılı bir suçu işlemek veya gizlemek maksadiyle veya bu suç vesilesiyle yahut bu suçla umumî veya müşterek bir gaye içerisinde işlenmiş suçlar; Yukarıda belli edilen suçları işleyenler, bunların suçlarına iştirak edenler; sıfat, meslek ve memuriyetleri ne olursa olsun Devlet Güvenlik Mahkemesinde yargılanırlar. Anayasa Mahkemesinin Yüce Divan sıfatı ile ve görevleri ile ilgili Suçlardan dolayı yargılayacağı kişilere ilişkin, 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkında Kanunun 20 nci maddesinin 3 numaralı bendi hükümleri saklıdır. *Resmî Gazete*, No:14591, 11.07.1973.

kanunlarda suç sayılan en hafifinden en ağırına tüm suçlar devlet güvenliğini ilgilendirdiği şeklinde yorumlanarak DGM’lerde yargılanabilmesinin önu açılmıştır. Bu bakımdan 1961 Anayasası’nın formel alanlara taşıyarak soğurmayı hedeflediği sınıf mücadelesi pratikleri DGM’ler ile birlikte soğurulmayarak ve aksine kriminalleştirilerek güvenleştirilmektedir.

DGM’ler sınıf mücadelesi kurum ve pratiklerinin güvenleştirilmesi, suç haline getirilerek yargılanması amacıyla kurulmuştur. Sınıf mücadelesi artık doğrudan devlet güvenliğini ilgilendiren, ceza hukukunun konusu haline gelmiştir. Sınıf mücadelesinin formelleştirilmiş sınırlar içinde tanıyan 12 Mart öncesi devreye dönmek artık mümkün değildir. Bir yargısal-politik aygıt olarak DGM’lerin kurulmasıyla 12 Mart Rejimi’nin güvenlikçi çizgisi cezai yargılama hukuku alanında süreklileşmiştir. DGM’ler sınıf mücadelesini güvenleştiren hegemonya stratejisinin gereği olarak bilhassa sınıf mücadelesi kurum, söylem ve pratiklerini yargılayacak uzmanlaşmış hukuki-politik aygıtlar olarak inşa edilmiştir. Sınıf eksenli siyasal etkinliğin “devlet güvenliğini ilgilendirdiği” saptaması sınıf mücadelelerinin yalnızca gayri meşrulaştırılması değil aynı zamanda güç ilişkileri bağlamında öncelikli tehdit haline geldiğini ve kriminalize edildiğini göstermektedir.

2.4.4. Toplum Zabıtası/Polisi

2559 Sayılı Polis Vazifeleri ve Salahiyetleri Kanunu’ndan (PVSK) farklı olarak Toplum Zabıtası, 1965 yılında 654 sayılı Kanunun birinci maddesine göre kurulmuştur:

Cumhuriyet ve hürriyet düzeninidemokratik usullerle korumak, kanun dışı sokak ve meydan hareketlerini önlemek, toplumun ve kişinin maddi ve mânevi varlıklarının, kanunlara aykırı grev ve lokavtlar yüzünden, kısmen ya da tamamen tahribe uğramasının önüne geçmek, toplumun kendisi veya kaderi üzerinde büyük ölçüde olumsuz etkisi olabilecek her çeşit kanunsuz toplumsal olayların meydana gelmemesini sağlamak ve geldiğinde gerekirse zor kullanarak etkisiz hale getirmek amacı ile Adana, Ankara, İstanbul, İzmir ve Zonguldak illerinde özel şekilde yetiştirilmiş ve gerekli silâh, malzeme ve araçlarla donatılmış birer toplum zabıtası kurulur.

Toplum Zabıtası, genel polis erkinden farklı olarak toplumsal hareketliliği baskılayarak yönlendirecek ve bu şekilde imal edecek uzmanlaşmış bir birim olarak düşünüldü. Maddeye baktığımızda “kanunsuz her çeşit toplumsal olay” denerek genel bir çerçeve çizilmiş olmasına rağmen “kanun dışı sokak ve meydan hareketleri” ile “kanunlara aykırı grev ve lokavtların” da özel olarak sayılmış olması kanunun esas

olarak uygulanacağı alanları göstermesi açısından manidardır. Üstelik Toplum Zabıtası birimlerinin kurulacağı kentlere baktığımızda işçi sınıfının nicel ve nitelik olarak varlık gösterdiği, politik özne olma potansiyelinin bulunduğu kentler olduğunu görürüz.

Toplum Zabıtası ilk olarak 28. Türkiye Hükümeti ya da 10. İnönü Hükümeti (25.12.1963-20.02.1965) programında ele alındı.¹⁶⁴ Buna göre Hükümet, “emniyet ve asayişin tam olarak yerleşmesini sağlamak” için ve “demokratik hürriyet düzeninin” ve “yeni sosyal oluşların isteklerine” uygun olarak Toplum Zabıtası kurulacağını ilan etmiştir. Toplum zabıtasının hangi koşullarda gündeme geldiğine bakalım. İlk olarak, 1960’ların başından itibaren köyden kente göçün hızlanması, bu göçmenlerin artan sanayileşmeye koşut olarak proleterleşmesi ve şehrin çeperlerinde, gecekondualarda kent imkânlarının –yol, su, elektrik, kanalizasyon- birçoğundan mahrum bir şekilde yaşamak zorunda kalması bir hoşnutsuzlar kitlesi yarattı. Bu hoşnutsuzlar kitlesinin siyasallaşması mevcut düzeni tehdit edici bir güvenlik sorunu haline gelebilirdi. Birimlerin kurulmasından iki ay önce, yasayı destekleyen CHP Milletvekili Osman Sabri Adal, CHP adına yaptığı konuşmada partisinin yaşanan dönüşümler konusundaki endişelerini şu şekilde dile getirmiştir:

Sosyal ve ekonomik baskılar altında, köylerden kentlere doğru başlayan, ve hızını azaltmak şöyle dursun, gittikçe artan nüfus akımı, belde idarelerini ciddi halli güç meselelerle, karşı karşıya bırakmıştır. Bilhassa İstanbul, Ankara ve İzmir’de ve diğer il merkezlerimizde bu konu, bir mahallî idare meselesi halinden çıkmış, bir Devlet politikası hüviyetini almıştır...Unutulmamalıdır ki, sosyal ve ekonomik veçhesi yanında, bu problemin bir de emniyet ve asayiş ve ideolojik cephesi de vardır... Aynı zamanda, gittikçe artan nüfusumuzun, sosyal, siyasal ve ekonomik inkişafın meydana getirdiği toplum problemlerinin aldığı ehemmiyet karşısında, modern zabıta tekniğinin icaplarına uygun, her türlü araç ve imkânlarla donatılması hususunun da, bu teşkilattan esirgemiyeceğine inanıyoruz.¹⁶⁵

İkinci olarak, 1961 Anayasası’nın toplumun, özellikle işçi sınıfının, köylülüğün ve üniversite gençliğinin siyasallaşma kanallarını açması kitlesel eylemliliği görülmemiş düzeyde artırdı. Yukarıda gördüğümüz gibi toplumsal hareketlilik 1964’ten sonra MGK’nın toplantılarına konu olmaya başlamıştı. Toplum

¹⁶⁴ Gene vatandaş huzuru için şart olan emniyet ve asayişin tam olarak yerleşmesini sağlamak üzere gerekli bilgi ile ve teknik araçlarla donatılmış zabıta personeli yetiştirilmesine önem verilecek ve demokratik hürriyet düzenini ve yeni sosyal oluşların isteklerine uygun olarak batıda başarılı örnekleri bulunan toplum zabıtası konusu da ele alınacaktır (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 64). [vurgu bana ait]

¹⁶⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 40, Birleşim 111 (Mayıs 1965), ss.132-133.

Zabıtası/Polisi kurulması yönünde çalışmaların da 1964'ten itibaren hız kazandığını görüyoruz.¹⁶⁶ İşte, toplum zabıtası adı üstünde toplumun siyasallaşmasını ve/veya siyasalın toplumsallaşmasını yönlendirecek ve belirli bir çerçevede imal edebilecek kurumsal bir mekanizma olarak düşünüldü. CHP Van Senatörü Ferit Melen, Toplum Zabıtası'nın Anayasa'nın getirdiği siyasal toplumsallaşmanın belirli sınırlar içinde tutulabilmesi amacıyla kurulduğunu şöyle açıklıyor:

Muhterem arkadaşlarım, Anayasanın getirdiği hürriyet rejimi içerisinde memleketimizde yeni bir toplum hayatı doğmakta, dernekler, cemiyetler, sendikalar kurulmaktadır. Ve bunların hepsi gösteri yürüyüşü yapmak, toplantı yapmak hakkını ve saireyi haizdirler. Binaenaleyh, vatandaş kanununun verdiği haklardan istifade ederek meselelerini, dâvalarını memlekete, başkalarına anlatmak için, toplantı yapmak, kapalı veya açık surette yürüyüş yapmak, gösteri yapmak hakkını haizdir. Böyle olunca bu toplantılar sırasında ister istemez ya bir karşı hareket mevzuu olabiliyor bazı ahvalde veyahut o toplantıya iştirak edenlerin içerisinde karışan bazı zümreler etrafa zarar verebiliyorlar. İşte toplum zabıtası bu toplantıların emniyet içinde ve başkalarına zarar vermeden yapılabilmesi için kurulmakta olan bir teşkilattır.¹⁶⁷

Melen'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere Toplum Zabıtası'nın kurulması sırasında öne çıkan argümanlardan biri, Toplum Zabıtası'nın görevinin toplumsal hareketliliği engellemek değil, aksine istenmeyen olaylara izin vermeyerek toplantı ve protesto eylemlerinin formel-legal bir çerçevede içinde gerçekleşmesini sağlamak olduğudur. Gazetelerde, Toplum Zabıtası'na Amerikan polislerinin kullandığı türden zırhlı özel otomobillerin, uzun menzilli silahların, göz yaşartıcı bombaların, telsiz cihazların, kum torbalarının, çekme halatlarının ve patinaj zincirlerinin verileceği haberleri çıkmıştı ("Toplum Zabıtası'nın Uzun Menzilli Silahları Olacak", 1965). Bu haberler üzerine Bülent Ecevit (1965) bir yazı yazarak Toplum Zabıtası tasarısının Amerika değil de İngiltere ve Fransa örnek alınarak hazırlandığını, asıl amaçlananın kanuni sınırları aşan eylemlerde kitlelere zarar verilmeden "kan dökmeden" kitleleri etkisiz hale getirmek olduğunu belirtti.¹⁶⁸ Benzer bir görüşü tasarının Senato görüşmeleri sırasında MBK grubu tabii senatörlerinden Suphi Gürsoytrak dile getirdi:

¹⁶⁶ Cumhuriyet gazetesi'nin haberine göre 16 Kasım 1964'te toplanan İdareciler Kongresinde "kanunsuz sokak ve meydan hareketlerini, demokratik usullerle önlemek üzere" toplum zabıtası kurulması hakkında hazırlanan kanun tasarısının gündeme geldiği belirtilmektedir. *Cumhuriyet*.17.11.1964.

¹⁶⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 4, Cilt 30, Birleşim 117 (Temmuz 1965), s. 480.

¹⁶⁸ Bülent Ecevit (1965)'in konu ile ilgili yazdıkları şöyle: Tasarı hazırlanırken düşünülen şu idi: İngiltere, Fransa, gibi demokratik ülkelerde, siyasal nedenlerle veya grevler dolayısıyla, zaman zaman kanunsuz sokak hareketleri olur, fakat bu hareketler ateşli silah kullanılmadan, kimsenin canı incitilmeden kontrol altına alınır. Bu amaçla özel eğitim görmüş zabıta kuvvetleri vardı. Bunlar,

Muhterem arkadaşlar: toplum zabıtası, yeni Anayasa düzeninin doğurduğu bir ihtiyaca cevap verme zaruretinden doğmuştur. Mevcut zabıta teşkilâtı kuruluşu, çalışma metotları ve bilgisi itibarıyla özel bir ihtisas isteyen, Anayasanın çok çeşitli getirdiği sosyal hakların tahakkuku istikametinde yeni teşkilâtlanmalar, ekonomik ve sosyal özgürlüğü gerçekleştirebilmek için çeşitli çabalar sarf etmeler, toplu sözleşmeler, sendika hareketleri, grev ve lokavtlar gibi toplumda eskiye nazaran alışagelmeyeğimiz birtakım yeni hareketlerin vücut bulması, bunlarla teknik olarak, bilgili olarak mücadele edebilecek karşı veya hareketlerini destekleyici, kolaylaştırıcı yolları açacak bir zabıtanın doğması zaruretini doğurmuştur.¹⁶⁹

12 Mart Rejimi bu bakımdan toplum zabıtasının gücünü pekiştirmeye yönelik birtakım düzenlemelere gitti. Birinci ve İkinci Nihat Erim Hükümetlerinin programında “*Genel güvenlik kuvvetleri kuruluşları özellikle toplumsal olaylarda üzerlerine düşen görevleri yapabilecek biçimde güçlendirilecektir. Kadro bakımından yeterli hareket yeteneği üstün, modern gereçlerle donatılmış bir hâle getirilecektir. Özellikle toplum polisinin eğitime önem verilecektir*” denmektedir. Melen ve Talu Hükümetleri programlarında toplum polisi ile ilgili herhangi bir ibare geçmemektedir. Ancak 12 Mart’ın genel güvenlikçi yaklaşımı uyarınca çok geçmeden Toplum Zabıtası Kurulması Hakkındaki Kanun’da kimi değişiklikler yapılması gündeme gelmiştir.

Söz konusu değişikliğe ilişkin Kanun tasarısı 12 Marttan önce, AP iktidarı döneminde 01.12.1969’da Millet Meclisi’ne sunulmuş ancak yasalaşamamıştı. 12 Mart ve onun güvenlikçi bloğu kanunun kısa süre içinde yasalaşmasını sağladı. Böylece, 654 Sayılı Toplum Zabıtası kurulması hakkında Kanunun 1 ve 3 ncü maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısının tümü kabul edildi.¹⁷⁰ Bu değişiklik

gerektiğinde zor da kullanırlardı ama zor kullanırken bile can acıtmazlar, kan dökmezlerdi. Sımsıkı kenetlenip, taşkın kalabalıkların önüne insan bedeninden aşılmaz duvarlar örerlerdi. En güçlü tahrikçileri bile, hiç incitmeksizin karga tulumba, meydanlardan uzaklaştırmanın yolunu yöntemini bilirlerdi.

¹⁶⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 4, Cilt 30, Birleşim 117 (Temmuz 1965), s. 481.

¹⁷⁰ 14.07.1965 tarih ve 654 sayılı Toplum Zabıtası kurulması hakkında Kanunun 1 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Cumhuriyet ve hürriyet düzenini demokratik usullerle korumak, kanun dışı sokak ve meydan hareketlerini önlemek, toplumun ve kişinin maddi ve mânevi varlıklarının kanunlara aykırı grev ve lokavtlar yüzünden kısmen ya da tamamen tahribe uğramasının önüne geçmek, toplumun kendisi veya kaderi üzerinde büyük ölçüde olumsuz etkisi olabilecek her çeşit kanunsuz toplumsal olayların meydana gelmemesini sağlamak ve geldiğinde gerekirse zor kullanarak etkisiz hale getirmek, Anayasada yer alan demokratik cumhuriyet müesseselerini ve bunları temsil eden şahısları ve yabancı devlet büyüklerini her çeşit tehlike ve tecavüzlerden korumak, umumi hayata müessir âfetlerde ve yangınlarda can ve mal emniyetine ait tedbirleri almak ve kurtarma faaliyetinde bulunmak, her türlü tören ve gösterilerde güvenlik tedbirleri almak ve muhtemel kanun dışı tahripkâr ve bunun gibi büyük ölçüde olumsuz etkisi olabilecek olayları önlemek, il trafik ve bölge trafik zabıtası teşkilâtınca ihtiyaç duyulan yerlerde İçişleri Bakanlığının izni alınmak suretiyle trafik polisinin yetkilerini haiz olarak ve geçici surette trafik zabıtasına ve icabeden hallerde yine bakanlığın izni alınmak suretiyle önleyici - zabıta hizmetlerine yardımcı olmak amacıyla İçişleri Bakanlığınca lüzum görülecek illerde özel meslekî

ve ilaveler şu şekilde özetlenebilir: 1. Toplum Zabıtasının görev alanı genişlemiştir. 2. Toplum Zabıtasının silahları çeşitlendirilmiştir. 3. Toplum Zabıtalrı hakkında Memurin Muhakemat Kanunu hükümleri uygulanacaktır. 4. Toplum Zabıtası İçişleri Bakanlığının gerekli göreceği illerde kurulacaktır.¹⁷¹

Toplum Zabıtası ile ilgili başka bir düzenleme kuruma ait tüzüğün yayınlanmasıdır. Toplum Zabıtası 1965'te kurulmasına rağmen, birimlere dair tüzük Resmi Gazete'de (07.08.1971, No:13919) ancak 1971'de yayınlanmıştır (Gönen, Başer, Uçum, & Berksoy, 2013, s. 21). Tüzüğün kapsamını içeren birinci maddesi Toplum Zabıtasının değiştirilen birinci maddesine paralel olarak hazırlanmış ve genel görev amacını kanun dışı sokak ve meydan hareketlerini, kanuna aykırı grev ve lokavtları, isyan, talan ve çapulculuğu; tabii afetleri ve "kalabalık halk kitleleri arasında vukuu muhtemel toplu olayları önlemek" olarak belirtmektedir.¹⁷² Yine tüzüğün diğer maddelerine baktığımızda kanunsuz toplu eylemin etkisiz hale getirilebilmesi için direnişin şiddetine mukabil tedrici bir şekilde "bedeni kuvvet", "maddi güç" ve "silah" kullanılabileceğinin ifade edildiğini görürüz.¹⁷³ Tüzüğün dördüncü maddesi toplum zabıtasının emrine cop sis ve gaz bombaları, tabanca, makineli tabanca, makineli tüfek, su püskürten zırhlı ve zırhsız otolar, helikopter ve uçaklar gibi muhtelif silah ve araçlar vermektedir.¹⁷⁴

eğitim görmüş ve gerekli her türlü silâh, malzeme ve araçlarla donatılmış toplum zabıtası teşkilâtı kurulur.

¹⁷¹ CHP Grubu Adına Cevat Sayın (Edirne), Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 12, Birleşim 88 (Nisan 1971), s.567.

¹⁷² "Toplum Zabıtası Tüzüğünün" birinci maddesi şu şekildedir: "Toplum Zabıtası, Cumhuriyet ve hürriyet düzenini demokratik usullerle korumak; kanunlara uygun toplantı, yürüyüş, grev ve lokavt gibi toplumsal olayları izlemek; kanun dışı sokak ve meydan hareketlerini önlemek; önlenemeyen hallerde, bunları gerekirse zor kullanarak dağıtmak veya etkisiz hale getirmek; toplumun ve kişinin maddî ve manevî varlıklarının kanunlara aykırı grev ve lokavtlar yüzünden kısmen veya tamamen tahribe uğramasının önüne geçmek; isyan, talan, çapulculuk veya umumî hayata müessir tabii afet ve yangınlarda veya her ne suretle olursa olsun toplumun kendisi veya kaderi üzerinde büyük ölçüde olumsuz etkisi olabilecek kanunsuz her çeşit toplumsal olayların meydana gelmemesini sağlamak; geldiği takdirde gerekirse zor kullanarak etkisiz hale getirmek; millî bayram veya resmî törenlerde veya büyük insan kalabalığı toplayan gösterilerde kalabalık halk kitleleri arasında vukuu muhtemel toplu olayları önlemekle görevli; kullanacağı yetki, taşıyacağı sorumluluk ve sahip olacağı haklar bakımından emniyet teşkilâtı için uygulanan mevzuat hükümlerine tabi; il emniyet müdürlüğü bünyesinde özel bir kuruluştur." *Resmî Gazete*, 13919, 07.10.1971.

¹⁷³ Madde 3- Bu Tüzüğün uygulanmasında zor kullanma; Kanunsuz toplu hareket haline gelen herhangi bir toplumsal olayın etkisiz hale getirilmesi veya bertaraf edilmesi veya dağıtılması için; toplu hareketin niteliğine veya dağıtma sırasında vukuu bulan cebir ve şiddet veya tehdit veya taarruz veya mukavemetin derecesine ve gereğine göre kademeli şekilde artan nispette, bedenî kuvvet, maddî güç ve silâh kullanılması halidir. *Resmî Gazete*, 13919, 07.10.1971.

¹⁷⁴ Madde 4- Bu Tüzüğün uygulanmasında silâh ve araçlar; Cop, sis ve gaz bombaları, tabanca, makineli tabanca, makineli tüfek ve benzeri vurucu, önleyici, etkisiz hale getirici savunmaya elverişli aletler, gaz,

1973 yılında 2559 Sayılı PVSK'da dört maddede değişikliğe gidilmiştir (26.06.1973, Kanun no: 1775) (Gönen vd., 2013) Aynı Resmi Gazete'de yayınlanan *Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 25 inci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun* (Resmi Gazete: No:14591) [Kanun No: 1758][Kabul tarihi: 25.6.1973.] ile *2559 Sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununda değişiklik yapılmasına dair Kanun* (Resmi Gazete: No:14591) ile polise yeni salâhiyetler verilmiştir. *Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 25 inci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun* ile polisin bulunmadığı yerlerde jandarma komutanları ve jandarma karakol komutanları PSVK kanunu kapsamındaki vazifeler ile sorumlu kılınmış ve yetkilerle donatılmıştır.¹⁷⁵ 2559 sayılı PVSK'nın 9uncu maddesine eklenen fıkra ile “milli güvenlik veya kamu düzeni” bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde polise hâkim kararı olmaksızın idari birimin enbüyük mülki amirinin onayı ile şüphe edilen kişinin “üstünü, özel kâğıtlarını ve eşyasını” arayabilme ve yasada sayılmış çeşitli alet ve eşyalara el koyabilme yetkisi verilmiştir.¹⁷⁶ Böylece, 1961 Anayasası'nın büyük önem verdiği “özel hayatın gizliliğine” tecavüz, polise verilen aşırı yetkilerle istisnai olmaktan çıkarılarak olağanlaştırılmıştır. PVSK'nın 20. maddesi değiştirilerek rektör, acele hallerde de dekan ya da idari amirin talebiyle, suç ve suçluları kovuşturmak içinse herhangi bir davete ya da başka bir izne gerek kalmadan polise her zaman üniversite, fakülte ya da üniversiteye bağlı kurumlara girebilme yetkisi verilmiştir. Bu değişiklikte birlikte 12 Mart Rejimi'nin en önemli hedeflerinden olan ve toplumsal hareketliliğin kaynaklarından Üniversiteler, mekânsal olarak polisin gözetim, denetim ve müdahalesine açıldı.

12 Mart Rejimi altında polis gücü ile ilgili önemli başka bir kanun daha çıkarıldı. *1481 Sayılı Asayiş Müessir Bazı Fiillerin Önlenmesi Hakkında Kanun* (Resmî Gazete: 13957:15.09.1971) ile Polis ve Jandarmanın silah kullanma yetkisinin sınırları

boyalı veya boyasız tazyikli su püskürten veya personeli ve malzemelerini taşıyan zırhlı ve zırhsız otolar, helikopterler ve uçaklardır.

¹⁷⁵ Değişik 25. madde şu şekildedir: “Polis teşkilatı bulunmayan yerlerde il, ilçe ve bucak jandarma komutanları ile jandarma karakol komutanları bu kanunda yazılı vazifeleri yapar ve yetkileri kullanırlar.” *Resmî Gazete*, 14591, 11.07.1973.

¹⁷⁶ Bu yasa daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararına (1974/13) göre “milli güvenlik” “kamu” düzeni gibi kavramlar hâlihazırda yeterince muğlâkken bir de “şüphe edilen kimseler” denerek Anayasa'nın istisnai durumlar için öngördüğü bir yetkinin, “özel hayatın gizliliği” temel hakkının özüne dokunacak şekilde ikinci ve üçüncü aşamadaki görevlilerin tasarrufuna terk edilerek olağanlaştırılmakta, genelleştirilmekte ve özelleştirilmektedir. Dolayısıyla 1775 sayılı Kanunun 2. maddesi Anayasanın değişik 11. ve 15. maddelerine aykırı bulunarak iptal edilmiştir.

geniştirilmiştir. İdam veya ağır hapis cezasını gerektiren suçlardan bir veya birkaçını işlemekten aranan, silahla dolaşarak güvenliği tehdit veya ihlal eden sanık veya hükümlülere İçişleri Bakanlığında teslim ol çağrısı yapıldıktan 10-30 gün arasında teslim olmayanlar eğer ki polis ve jandarma kuvvetleri ile karşı karşıya gelirlerse a-) teslim ol çağrısından sonra ya da b) silahla karşılık verilmesi durumunda teslim ol çağrısı yapılmadan silah kullanılabilir.¹⁷⁷ Silah kullanan polis ya da jandarmaya karşı hazırlık soruşturmasını Cumhuriyet savcılar ya da yardımcılar yürütecektir. Kanunun üçüncü maddesine göre, bu kanun çerçevesi içinde silah kullanan sanık pozisyonundaki polis ya da jandarma, haklarında dava açılırsa duruşmaya katılmak mecburiyeti içinde değildir. Ayrıca, sanıklar hakkında açığa alınma ve işten el çektirme işlemi uygulanamaz.¹⁷⁸

Kanun tasarısının görüşmeleri sırasında birbiriyle ilişkisiz gibi görünen iki gerekçenin öne sürüldüğünü görüyoruz. Bunlardan birincisine göre yasa erken Cumhuriyet dönemine referansla Kürt meselesinden soyutlanmış haliyle eşkiyalığın adı bir suç olarak sunularak özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki dağa çıkmış kişilerin etkisiz hale getirilmesi amacıyla hazırlanmış olduğudur. Burada esasında doğrudan atıf yapılmamakla birlikte 18 Ekim 1923 tarihli *İzale-i Şekavet Kanunu* ile bir tarihsel süreklilik kurulduğu aşikârdır.¹⁷⁹ Bu noktada yasa, özellikle kırsalda dağlık

¹⁷⁷ Madde 1- Polis ve jandarma, diğer kanun ve tüzüklerde yazılı yetkileri saklı kalmak üzere, aşağıda yazılı hallerde de silâh kullanmaya yetkilidirler: A) 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 16 ncı maddesinde yazılı hallerde, B) (A) bendindeki yetkiler saklı kalmak üzere, idam veya ağır hapis cezasını gerektiren suçlardan bir veya birkaçını işlemekten sanık veya hükümlü olup da haklarında tevkif veya yakalama müzekkeresi çıkarılan ve silâhlı dolaşarak emniyet ve asayiş tek başına veya toplu olarak fiilen tehdit ve ihlâl ettikleri anlaşılmalardan, teslim olmaları için İçişleri Bakanlığınca tespit edilen tarihte başlamak üzere 10 günden az ve 30 günden çok olmamak şartıyla verilecek mühlet ile ad, san ve eylemleri de belirtilerek sanık veya hükümlünün dolaştığı bölgelerde mutad vasıtalarla ve uygun görülen yayın organlarıyla radyo ve televizyonla da ilân edilenlerin belirtilen süre sonuna kadar adli makamlara, zabıtaya veya herhangi bir resmî mercie teslim olmamalarıhallerinde. Madde 2- Birinci maddenin (B) bendinde sayılan hallerde: a. Sanık veya hükümlünün teslim olması için yapılan (Teslimol) ihtarından sonra, b. Polis veya jandarmaya karşı silâh kullanmaya filhal teşebbüs etmeleri halinde ise ihtarla lüzum olmaksızın, Silâh kullanılır. Müsademe sırasında; sanık veya hükümlüye müsademede veya kaçmada yardımcı olanlar haklarında da birinci fıkra hükmü uygulanır. *Resmî Gazete*. 15.09.1971. No: 13957.

¹⁷⁸ Madde 3-Bu kanun hükümleri dairesinde silâh kullanan polis veya jandarma hakkında hazırlık soruşturması Cumhuriyet Savcılar ya da yardımcılar tarafından bizzat yapılır. Dava açıldığında sanık duruşmadan vareste tutulabilir ve hakkında açığa alma, işten el çektirme işlemi uygulanmaz. *Resmî Gazete*. 15.09.1971. No: 13957.

¹⁷⁹ Bu kanun genç Cumhuriyet'in kendi kolluk kuvvetleri ile üstesinden gel(e)mediği bir asayiş sorunu olarak eşkiyalığı "şiddet tekelinden" vazgeçerek çözme girişimi olarak görülebilir. Kanun teslim ol çağrısına rağmen uymayan eşkiyaların "izale ve nefsi müdafaa" sonucu sıradan vatandaşlar tarafından öldürülmelerini cezai sorumluluk kapsamından çıkarıyordu. Dahası, Dahiliye Vekaleti'ne eşkiyalara yardım ve yataklık yapan zevatı zorla göç ettirme yetkisi verilmişti. (Bkz., Yakut, 2012).

alanlarda saklanan eli silahlı kişilerin ele geçirilmesi amacıyla polis ve jandarmanın silah kullanma yetki ve imkânlarının genişletilmesi gerekçesine dayandırılmaktadır.¹⁸⁰ Gelgelelim, kanun “adi suç” örtüsü altında salt Kürt hareketi ile ilgili değildir. Öne sürülen bir diğer gerekçeye göre yasanın amacı kır ve kent gerillası faaliyetlerine başlamış olan sol örgütlülüğün karşısında kolluk kuvvetlerini güçlendirmek ve daha etkili hale getirmektir. Bu bakımdan yasanın gerek Kürt hareketi gerekse de sosyalist hareketi birer iç düşman olarak hedef tahtasına koyduğunu görüyoruz. Bu yasa aynı zamanda Kürt hareketine anıştırmayla sosyalist hareketin eşkiyalaştırılması anlamına da gelmektedir. Yasanın kent gerillası eylemlerini etkisiz hale getirmek maksadı ile çıkarılmak istendiğini Geçici Komisyon Başkanı ve Sakarya Senatörü Mustafa Tıgılı şöyle açıklıyor:

Fakat öyle hâdiseler oluyormuş ki, nihayet bir masum vatandaşın çok masum kız çocuğu rehin olarak alınabiliyormuş ve günlerce kalabiliyormuş ve bu çocuğu kurtarmak için de onu rehin alanlar vurulmak mecburiyetinde kalınıyormuş. Öyle hâdiseler oluyormuş ki, Devletin itibariyle de alâkalı olarak bir konsolos kaçırabiliyormuş ve bu katledilebiliyormuş. Ve buna benzer namütenahi hâdiseler, demek ki, olabiliyormuş ve bu da Türkiye’ye gelmiştir.¹⁸¹

Kanun hazırlanırken salt silahlı eylemler göz önünde bulundurulmadı. Daha genel politik hareketlilik de yasanın nedenlerinden biri olarak sayıldı. 15-16 Haziran 1970 Olayları’nın polisin ve jandarmanın silah kullanma yetkisini genişleten böyle bir yasanın gerekçelerinden biri olarak zikredilmesi, toplumsal hareketliliğin zor ve hatta silah yoluyla bastırılması gereken bir güvenlik sorunu olarak tanımlandığının en açık

¹⁸⁰ 1970 ilkbaharında Güneydoğu’da büyük bir “komando harekâtı” düzenlendi. Birçok köyde “silah toplamak” gerekçesiyle gerçekleşen aramalarda köylülere kötü muameleler yapıldığı iddia edilmekteydi. Meselenin Kürt hareketi ile alakası bir tarafa, bu hareketler toprakları köylüler tarafından işgal edilen ağalar için bir “kurtarıcı” olarak görüldü. İşgal ettikleri toprakları silahlarıyla savunan köylüler silahsızlandıkça ağalar köylülerine yeniden kavuşmanın bahtiyarlığını yaşadı (Cem, 2009, s. 441).

¹⁸¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 67, Birleşim 111 (Eylül 1971), s. 111. Mustafa Tıgılı’nın söz ettiği iki olaya kronolojik olarak bakalım. Sözü edilen ilk olay, yakalanan THKO militanları Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın serbest bırakılması isteğiyle İsrail İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom’un 17 Mayıs 1971’te THKP-C Militanları tarafından kaçırılması ve öldürülmesi olayıdır. Başkonsolosun kaçırılması ve öldürülmesi sonrası alınan güvenlik önlemleri neticesinde saklandıkları yeri terk etmek zorunda kalan Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir, 30 Mayıs 1971’de İstanbul Maltepe’de güvenlik güçlerinden kaçarken girdikleri apartmanda Sibel Erkan adlı 14 yaşındaki bir kıızı rehin aldılar. 1 Haziran günü güvenlik güçlerince yapılan operasyonla Hüseyin Cevahir öldürüldü, Mahir Çayan ağır yaralı olarak ele geçirildi ve Sibel Erkan kurtarıldı.

göstergelerinden birini oluşturmaktadır.¹⁸² Cumhuriyet Senatosu, CHP grubu adına İstanbul Senatörü Fikret Gündoğan'ın sözleriyle:

İstanbul yöresinde cereyan eden hâdise mahsur ve münhasır hâdisedir. Haziran ayında bir işçi yürüyüşü sırasında cereyan eden bir hâdise. Güney Doğu'daki hâdise, umumi bir şekavet hadisesidir. Kanun, Güney Doğu veya Türkiye'nin birçok bölgelerinde halen devam edegelen ve şekavet nâmı altında anılabilecek, hakikaten memleket asayişini muhil ve bunu kökünden kazıması gereken bir kanun ve Türkiye tarihinde vaktiyle geçirilmiş tecrübelerden de yararlanarak getirilmesi icabeden yeni bir kanundur.¹⁸³

Toplum Zabıtası/Polisi, devlet erkinin bir formu olarak, pratikleri aracılığıyla toplumsal eylemliliği, sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin sosyal, iktisadi, ideolojik, hukuki ve politik sınırları içinde tutacak ve bu şekilde onun yeniden ve yeniden imal edilmesine hizmet edecek bir kurum olarak tasarlandı. Bu sebeple, kanun hazırlanırken özellikle CHP'liler tarafından kurumun kitlesel eylemliliğe tahammül kapasitesinin görece yüksek olacağı hesaplanmaktaydı. Yukarıdaki yorumlar bunu göstermektedir. Ancak, hegemonya projesinin sınırlarının erozyonu ve politik güçler dengesinde sağa kayma toplum zabıtasının görece tahammül kapasitesinin -eğer hiç oluyorsa- de hızla daralmasına neden oldu. Yukarıdaki “sosyal demokrat” beklentilerin aksine, toplum zabıtası kitlesel eylemliliği kolaylaştırıcı olmak şöyle dursun baskılayıcı ve engelleyici bir nitelik arz etti. Sol toplumsallaştıkça toplum zabıtasının siyasal içerikli eylemlere müdahalesi hem sertleşti hem de edindiği personel ve teçhizat sayesinde operasyonel kapasitesi hızla arttı. 1971 döneminde hem genel olarak polis'in hem de toplum zabıtasının kurumsal kapasitesi arttı, görev ve yetkileri genişledi.

2.4.5. Anayasa Değişiklikleri: Sosyal Devletten Siyasal-İdari Devlete

Hegemonik aygıt olarak planlanan Anayasa'nın siyasal alanı açarak tabi sınıfları içermek olan politik-ideolojik işlevini yerine getirmede başarısız olması daha 12 Mart'tan çok önce eleştirilmesine neden olmuştu. Özellikle sağ cemahta, AP ve 12 Mart hükümetleri nezdinde Anayasa'nın “lüks” olduğu ya da “bol geldiği” şeklindeki

¹⁸² “Nitekim, Komisyonumuzda açıklandığı üzere, 1970 yılı Haziran ayında İstanbul yöresinde girişilen eylemlerde ve hattâ Güney Doğu yöresinde günümüzde dahi karşılaşılabilen huzur ve asayişe müessir ve devletin güvenlik kuvvetlerine karşı olan silâhlı eylemlerde jandarma yukarıda değindiğimiz üzere kanuni açıklığın ve kanuni dayanağın mevcudolmayışı neticesinde bu eylemlere karşı önleyici, bastırıcı ve kendisini savunucu davranışlarında yeterli aktiflikten yoksun kalmıştır” Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu 20.08.1971 Esas No.: 1/1263 Karar No: 3.

¹⁸³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 67, Birleşim 111 (Eylül 1971), s. 110.

eleştirilerin sebebi tam da budur. DP mirasının Anayasa’da kendine yer bulamaması, Anayasa’nın tabi sınıflara “özerk örgütlenme” fırsatı sunması ve siyasal alanı bu sınıflara açması daha en başından kimi çevrelerde yanlış bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Anayasa’nın “ıslahı” 12 Marttan önce özellikle AP’nin siyasal hedeflerinin en başında gelmekteydi. AP, siyasal alanın açılması¹⁸⁴ başta olmak üzere, Üniversite¹⁸⁵ ve TRT özerkliği¹⁸⁶ her fırsatta eleştirmiştir. Bu değişikliklerle Anayasa otoriter bir biçimde tadil edilmiş kanun hükmünde kararname (KHK) gibi yetkilerle¹⁸⁷ yürütme ve merkezi-bürokratik yapı güçlendirilmiş tabi sınıflara açılan siyasi alan kısmen kapatılmıştır.

1961 Anayasası hazırlanırken DP mirası Anayasa’da temsil edilmemişti. Demirel sonraları “*Biz bu Anayasaya beyaz oy vermedik. Kırmızı oy verdik*” diyerek AP tabanı ile Anayasa arasındaki alıp verememezliği açık etmişti (S. Demirel, 1977, s. 13). Anayasa liberal bir çerçeve içinde kişisel, siyasi, sosyal ve ekonomik hakların tanındığı bir Anayasa’ydı. Ancak Anayasa aynı zamanda bir “tepki Anayasası’ydı.” 1961 Anayasası’nın yürürlükten kaldırdığı 1924 Anayasası, halefi 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun temel ilkesi olan “Meclis hükümeti” sistemi yerine meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında karma bir sistem benimsemişti. Yasama ve yürütme yetkisi Meclis’te toplanırken Meclis yasama yetkisini bizzat; yürütme yetkisini ise Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle yürütmekteydi. DP iktidarı döneminde tek parti iktidarının gereklerine göre hazırlanmış olan bu sistemin çok partili siyasal yaşama uyumsuz olduğu ortaya çıktı. Zira söz konusu karma sistem “çoğunlukçu” iktidar anlayışına dayanıyor ve onu teşvik ediyordu. DP’nin “sandık = çoğunluğun iktidarı” şeklinde anladığı ve uyguladığı demokrasi anlayışı 1950’lerin ikinci yarısında “tahkikat komisyonu”, “vatan cephesi” gibi uygulamalarla otoriter-popülist bir biçim almıştı. İşte 1961 Anayasası DP’nin iktidar pratiğinin çoğunlukçu-sağ-popülist-otoriter niteliğine karşı kuvvetli bir güçler ayrılığı sistemi ile iktidar partisinin eylemlerinin Anayasa’ya uygunluğunu denetleyecek Anayasa Mahkemesi

¹⁸⁴ AP, Anayasa bağlamında sürekli olarak “hürriyetlerin suistimal edildiği ve edilebilirliği” tezini işlemiştir.

¹⁸⁵ AP, Başbakan’ın başkanlığını yapacağı ve milli eğitim bakanının da üye olacağı bir Yüksek Üniversitelerarası Kurul’un kurulması gerektiğini savunmuştur. Kurul denetim mekanizması olarak tasarlanmıştır (“Adalet Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969, s. 11).

¹⁸⁶ AP, TRT’yi “aşırı cereyanlara müsamaha” göstermekle suçlamaktadır. TRT, üniversiteler gibi katma bütçeli bir daire haline getirilmelidir. Bu sayede, yasama organı TRT’yi daha yakından denetleme imkanını bulacaktır (“Adalet Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969, s. 12).

¹⁸⁷ Tıpkı diğer birçok 12 Mart uygulamasında olduğu gibi KHK yetkisinin tanınması AP vaatleri arasındadır (“Adalet Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969, ss. 15–16).

ve otoriter çoğunlukçu bir tek parti sultasına imkân vermemek amacıyla frenleme işlevine sahip bir “okumuşlar meclisi” olarak Senato’yu kurmuştu.

Çoğunlukçu-popülist sağ siyasal çizginin oluşumuna katkı sunmadığı 1961 Anayasası ile en başından beridir bir “kan uyuşmazlığı” yaşadığı söylenebilir. Yine de AP, yargı organlarıyla çeşitli gerilimler yaşamış olsa da 1965 Seçimlerinden sonra tek başına iktidar olmuş olmasına rağmen güç dengelerini gözeterek açık ve sistematik bir Anayasa eleştirisine girişmekten kaçınmıştır (Tanör, 1994, s. 33). Ne ki, 1969 seçimlerine doğru AP bir “Anayasa İslahatı” tasarısı hazırlamaktan da geri durmamıştır. Tasarıya baktığımızda ilk göze çarpan husus “Anayasa İslahatı” başlığının hemen altında “Komünizm ve Anayasa dışı cereyanlarla mücadele” ibaresinin yer almış olmasıdır. Anayasa’nın “devletin temel düzenine karşı mücadeleyi” reddetmesine rağmen “başta komünizm olmak üzere Anayasa dışı cereyanlarla” mücadele etmede etkili rol oynaması gereken bazı “mercilerde” yorum farklarından doğan; bazı durumlarda da suçluların takibinde “etkili ve çabuk mekanizmaların” bulunmayışı nedeniyle birtakım aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin 30. maddesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 17. maddesine dayanılarak Anayasa’ya “hürriyetleri yok etme hürriyetinin” bulunmadığının açık bir şekilde girmesi zaruri görülmektedir. Anayasa ıslahatının önemli bir kısmını “üniversite ıslahatı” oluşturmaktadır. AP’ye göre üniversite muhtariyeti arkasına saklanarak bazı hocalar devletin dayandığı temel ilkelere aykırı bir propaganda faaliyeti içindedir. Üniversite muhtariyetini zedeledikten bir “Yüksek Üniversitelerarası Kurul’un” Anayasa’da yer alması gerektiği ileri sürülmektedir. Başbakan başkanlığında toplanacak, milli eğitim bakanı’nın da üye olarak yer alacağı bu kurul “hükümet ile üniversiteler arasında ahenk ve iş birliğini sağlayacak” ayrıca “üniversite tasarruflarının” Anayasa’ya uygunluğunu denetleyecektir. Bir diğer önemli değişiklik TRT’nin kurumsal-hukuki statüsünde düşünülmektedir. TRT muhtariyet ilkesi sınırlarını aşarak “Anayasa’nın yasak ettiği aşırı cereyanlara müsamaha” göstermektedir. TRT yasama organının denetim olanaklarının artırılabilmesi için devlet üniversiteleri gibi “katma bütçeli daire” haline getirilmelidir. TRT Yönetim Kurulu içinde Hükümetin atadığı üyelerin olması gerekmektedir. AP’nin yargı organları ile ilgili şikâyeti yürütmenin yargı erki tarafından katı bir şekilde sınırlandırılması ve yargı organlarının kanun hükümlerini yürütmeden farklı olarak ve “maksadı aşacak” şekilde değişik biçimlerde yorumlamasıdır. AP, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkilerin daha dengeli bir

seviyeye çekilmesini savunmaktadır. Bu değişiklikler dışında Yüksek Hâkimler Kurulu, Danıştay üyelerinin ve Savcıların tayininde hükümetin etkisinin artırılmasını talep etmektedir. Yine özel olarak “icranın müessiriyeti”nin artırılması amacıyla hükümete “kanun kuvvetinde kararname” çıkarma yetkisi verilmelidir. Aynı şekilde parlamento içinde gündem sırası tespitinin hükümete ait olması, hükümet çalışmalarını engelleyici bir hal alan gensoru yönteminin ıslah edilmesi, tabii senatörlüğün kaldırılması, sayısının çokluğundan dolayı halkta bıkkınlık yaratan seçim sisteminin ıslahı gerekmektedir. Anayasa değişiklikleri gibi konularda halk oylaması, referandum müessesesinin kurulması şarttır. Anayasa’daki orman suçlarının genel affa konu edilemeyeceği hükmü Anayasa’dan çıkarılacaktır. Son olarak eski DP’lilere af imkânı getirilerek “siyasi hak eşitliği” sağlanacaktır (“Adalet Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969, ss. 9–21).

Benzer şekilde GP de Anayasa’nın sağladığı hakların “hür düzeni yok etmek için” kullanılmayacağını savunmaktadır. Bu nedenle GP Anayasa’daki “boşlukların doldurulması” ve bazı hükümlere açıklık getirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. AP gibi GP de BM İnsan Hakları Beyannamesinde yer alan “*temel hak ve hürriyetlerin bu hürriyetleri yok etmek için basamak yapılamayacağını*” belirten madde benzeri bir maddenin Anayasa’ya eklenmesini savunmaktadır. Ayrıca, üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilerin yönetim kurullarında görev almasını doğru bulmadığını bu anayasal hükmün gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Son olarak Tabii Senatörlük kalkmalıdır (“Güven Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969).

AP içinden bir hizip tarafından kurulan DKP de, AP gibi 1970 programına “Anayasa ıslahı” başlıklı bir bölüm koymuştur. Programa göre Anayasa ilkelerine hanel getirmeden bir “Anayasa ıslahatı” zorunlu görülmektedir. Anayasa ancak “muktedir, müessir ve müstekar” idare ile korunabilir. Ancak böyle bir idare ile “hürriyetlerin suistimali” imkânları ortadan kaldırılabilir. Bu şekilde Anayasa dışı akım ve hareketlerle mücadele edilebilir. Halkın devletin gücüne inanabilmesi gerekmektedir. “Hürriyet ve otorite arasında denge” kurma ihtiyacı vardır. AP gibi DKP de eski DP’lilere seçilme hakkının yeniden verilmesi gerektiğini savunmaktadır (“Demokratik Parti Tüzük ve Programı”, 1970). Son olarak MHP’nin 1969 seçimleri için hazırlanmış olduğu seçim bildirgesinde Anayasa değişikliği ile ilgili bir ifade yer almaz (“Memleket ve Dünya Hadiseleri”, 1969).

Sağ siyasal aktörlerin Anayasa değişikliği taleplerinin dışında, ordu içinde özellikle anti-komünizm hassasiyeti yüksek komuta kademesinin de giderek daha belirgin bir biçimde sağ aktörlerin savunduğu “aşırı anayasal özgürlük=anarşi” formülünü benimsediği söylenebilir. Gerek Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay gerekse de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu 1960’ların sonlarına doğru bir Anayasa değişikliğine ikna olmuş durumdadırlar. Ordu üst kademesinin Anayasa değişikliği istekleri MGK toplantılarında dile getirilmektedir. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un 21 Kasım 1970’te Cumhurbaşkanı’na ülke sorunları ile ilgili bir “muhtıra” sunduğunu yukarıda belirtmiştik. Tanör (1994, s. 44)’ün dikkat çektiği gibi Batur her ne kadar Anayasa değişikliği konusunda kendi tavrını Tağmaç’inkinden ayırmaya çalışsa da şu sözleri ile ondan çok da farklı bir noktada olmadığını göstermiş oluyordu:

1960 öncesi çekilen sıkıntıların tekerrür etmemesi genel amacı ile hazırlanmış olan bu Anayasa, reaksiyoner bir vasıf taşımaktadır. *Maalesef belki çok daha ileri ve medeni bünyeye uyabilecek bu Anayasa yanlış anlamalar, Anayasaca emredilen bazı hususların tatbikine dokuz senedir geçilememiş oluşu, cemiyetimizin seviyesi üstünde hürriyetler getirmiş oluşu* gibi sebeplerle Türkiye’nin bu hale gelmesinin unsurlarından biridir (Batur, 1985, s. 197). [vurgu bana ait]

Tanör’ün altını çizdiği gibi işte bu muhtıra ile ilgili görüşlerin açıklandığı 28 Aralık 1970 tarihli MGK toplantısında Genelkurmay Başkanı Tağmaç şunları söylüyordu:

Muhtıra; durumu eleştirmiş ve Silâhlı Kuvvetler’deki huzursuzluğu belirtmiştir, katılıyorum. Ancak bundan evvel de defalarca söyledim, esas sebep; *Anayasa’nm getirdiği aşırı hürriyetlerdir*. Basın, TRT, çeşitli kitap v.s.’nin tesirinden Silâhlı Kuvvetleri durum böyle giderse kurtaramayız. *Anayasamızın mutlaka değiştirilmesi lâzımdır* (Batur, 1985, s. 213). [vurgu bana ait]

Benzer şekilde Fuat Doğu Müsteşarlığı’ndaki MİT de Anayasa değişikliklerine taraftardır. Dönemin Başbakan Yardımcısı Koçaş (1978, s. 155) anılarında 12 Mart sonrasında Anayasa değişikliği konusunun ilk olarak MİT tarafından dile getirildiğini ve kendilerine üzerinde çalışılmak üzere MİT tarafından bir tasarı sunulduğunu anlatır. Koçaş (1978, s. 155)’a göre tasarı, -tabii senatörlüğün kaldırılması hariç- AP’nin istediği ve hatta o gün için bile dile getirmeye cesaret edemediği talepleri içeriyordu.

Askerler 12 Mart’tan sonra da Anayasa değişikliği çalışmalarının içinde oldular ve salt hükümeti ve parlamentoyu dışarıdan baskılamakla yetinmeyerek kendileri bizzat Anayasa değişiklik çalışmaları içinde yer aldılar. Pertev Bilgen (1976, s. 132)

12 Mart Rejimi döneminde askerliğini Milli Savunma Bakanlığı Hukuk Müşavirliği'nde Müşavir Yardımcısı olarak yapıyordu. Görgü tanıklığına göre Anayasa değişikliklerinin bir kısmı Genelkurmay Adli Müşavirliğinde hazırlanıp ilgililere ve bazen Başbakan Erim'i de atlayarak doğrudan TRT'ye sunuluyordu.

Burjuvazi cephesinde de 12 Mart'a doğru Anayasa'dan duyulan hoşnutsuzluk yüksek sesle dile getiriliyordu. Zira tabi sınıfların politikleşmesine neden olan 1961 Anayasası burjuvazi için "ateşten gömlek" haline gelmişti. 12 Mart'tan yaklaşık on gün sonra *Milliyet* gazetesi'nde Ali Gevgilili (1971) yönetiminde "1971 Türkiye'si ve Reformlar" başlığı ile yapılan açık oturumda burjuvazinin Anayasa'dan duyduğu rahatsızlık İstanbul Sanayi Odası (İSO) Başkanı Ertuğrul Soysal (Gevgilili, 1971)'in ağzından şu şekilde ortaya konuyordu:

Savunduğum disiplinli ekonomiyi yürütebilmek için belki Anayasamızda gerekli tadilleri yapmak gerekebilir. Ekonomik açıdan geri kalmış bir ülkeyiz. Fakat 1961 Anayasamız Batı Avrupa'nın birçok ülkelerine model olacak ilerilikte kaleme alınmıştır. Eğer bunda, ekonomik gelişmemizi aksatan bazı maddeler varsa, bunları cesaretle ele alıp tadil etmeliyiz.

Benzer şekilde liberal kimliğiyle tanınan Prof. Z. Hatipoğlu Anayasa'nın tabi sınıfların özerk örgütlenmesinin önünü açmasını bir anarşi olarak sunuyor ve toplumun farklı kesimlerinin "aşırı örgütlenmesinin" rejimin varlığı için bir tehdit haline geldiğini ifade ediyordu. Hatipoğlu (Gevgilili, 1971)'na göre bu "teşkilatlanma özgürlüğünün" önüne "ekonomik zaruretlere göre" "hukuki sınırlar" koyulmalıydı:

Sosyal düzenimizin ekonomi ve devlet düzenimizin her safhasında teşkilatlanarak baskı grubu teşkil etmek ve toplumu bu teşkilatlanmış grupların kıskaçı altına almak suretiyle, şimdi içinde bulunduğumuz fertlerin ekonomik özgürlüğüne dayanan rejimde kalkınmanın mümkün olamayacağını bilmek gerekir...Yalnız sanayiciler değil, işçiler, devlet memurları, öğretmenler, öğrenciler, *hatta kapıcılar teşkilatlanmıştır*. Bu teşkilatlanma böyle devam ettiği takdirde bu rejim yürümez...*Türkiye'nin en önemli meselesi* bu teşkilatlanmaların sınırını gayet iyi bir şekilde tespit etmek ve *ekonomik zaruretlere göre hukuki sınırlar* koymaktır [vurgu bana ait].

Burjuvazinin Anayasa değişikliği tartışmalarına doğrudan müdahil olması da gecikmedi. Eczacıbaşı Holding'in sahibi ve TUSİAD'ın önde gelenlerinden Nejat Eczacıbaşı'nın başkanlığını yaptığı Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından 28 Haziran 1971'de İstanbul'da Büyük Tarabya Oteli'nde "1961 Anayasasında Değişiklik Üzerine Bir Seminer" adıyla Nejat Eczacıbaşı yönetiminde bir seminer yapıldı. Seminere Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, Prof. Dr. Memduh Yaşa ve Prof. Dr. Orhan Tuna tebliğleriyle katıldı. Milli Güven Partisi

Genel Başkanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, AP'den eski Adalet Bakanı Hasan Dinçer, 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal gibi isimler açık oturumda yer aldılar.¹⁸⁸ Seminer, Anayasa değişikliği konusunda ortaklaşan burjuvaziye, entelektüelleri ve siyasi partileri biraraya getirerek kamuoyunu bu konuda yönlendirmeyi amaçlıyordu. 1965-1969 yılları arasında AP Hükümeti Adalet Bakanlığı'nı yapan Hasan Dinçer'in belirttiği gibi “*Hadiseler bugün bir Anayasa değişikliğine lüzum ve zaruret olduğu kanısında hepimizi birleştirmese bile Türk toplumu aydınıyla, ilim adamıyla, iş adamıyla birçoklarımızı aynı hizaya getirmiş bulunmaktadır*” (1961 Anayasasında Değişiklik Üzerine Bir Seminer, 1971, s. 42). Burjuvazi, 1961 Anayasası'nı canhıraş bir şekilde savunan sol eğilimli aydın grubuna karşı kendi organik aydınlarını inşa etmeye girişiyordu. Seminere katılanların büyük çoğunluğu genel olarak Anayasa'da değişiklik yapılması, özel olarak da sınıf mücadelesine kapı aralayan 11. maddenin değiştirilmesi konusunda hem fikirdi. Ancak belirli maddelerde özellikle burjuvaziye ürktecek kamulaştırma ile ilgili 38. madde ile devletleştirmeler ile ilgili 39. madde konusu ile KHK çıkarılması konusunda çekinceler dile getirildi (1961 Anayasasında Değişiklik Üzerine Bir Seminer, 1971).

Batur'un kaleme aldığı 12 Mart Muhtıra metninden de hatırlanabileceği gibi başlangıçta sorun, Parlamento ve hükümetin “Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş” olması olarak tanımlanmıştı. Çözüm ise “Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak” kuvvetli bir hükümetin kurulmasıydı. Batur'un Anayasa değişikliği konusunda çelişkili bir tavır sergilediği kimi zaman Anayasa'yı eleştirirken kimi zaman da “suç Anayasa'da değil onu uygulamayanlardadır” tezi uyarınca açıklamalar yaptığı söylenebilir. Anlaşılan Tağmaç, anti-parlamentarist Baasçı kanadın tasfiyesi karşılığında, ilk anda Batur-Gürler kanadını Anayasa değişikliği konusunun muhtırada yer alması için zorlamamış, Anayasa'nın uygulanmasının vurgulanmasını kabullenmek durumunda kalmıştı. Bu zoraki suskunluk Erim'in hükümet programına da yansımıştı. I. Erim Hükümeti programında herhangi bir Anayasa değişikliğinden söz edilmiyor aksine Hükümet, Anayasa'ya referansla kendini bir “reform hükümeti” olarak sunuyordu. Hükümet programında şöyle deniyordu: “*Reform Hükümeti çalışmalarını Anayasa'nın sağladığı siyasal toplumsal ve ekonomik haklar çerçevesinde ve belirli ana ilkelerin*

¹⁸⁸ Ayrıca açık oturum ile ilgili tartışmaya: Sulhi Dönmezer, Orhan Oğuz, Tahsin Banguoğlu, Hulki Alisbah, Fethi Çelikbaş, Reha Poroy, İbrahim Üzümcü, gibi isimler katıldı.

gerçekleştirilmesi yönünden yoğunlaştıracaktır.” (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 200). Erim iktidarının ilk dönemi Anayasa değişikliğinden ziyade Anayasa'nın öngördüğü reformların tartışıldığı bir dönem oldu. Üstelik Erim, iktidarının ilk zamanlarında kamuoyuna açıkça Anayasa'yı uygulayacağını söylüyordu. Başbakan Yardımcısı Koçaş (1978, s. 95)'a göre de *“suçlu anayasa değil, anayasayı uygulamayanlardır. Eğer sosyal ve ekonomik düzen Batı demokrasilerinin ulaştığı düzeye çıkarılabileydi, kimse sokağa dökülme arzularına gerekçe bulamaz ve dökülemezdi.”*

Ne var ki, 12 Mart'tan sonra kent gerillası eylemleri durmamış aksine şiddetlenerek artmıştı. Böylesi bir konjonktürde Erim, MİT Müsteşarı'nın özel brifingleri, MGK'daki toplantılar ve TSK üst kademesinin telkinleri ile Anayasa değişikliğini benimsemek “zorunda” kaldı (Erim, 2007, ss. 272–273). Bu noktada Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve MİT Müsteşarı'nın Anayasa değişikliği için üçlü bir “saçayağı” işlevi gördüğü söylenebilir (Koçaş, 1978, ss. 165–166). Başbakan Yardımcısı Koçaş, Erim'in Anayasa değişiklikleri fikrine ikna olmasında Tağmaç'ın önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Koçaş (1978, ss. 171–172)'a göre Erim, Tağmaç'ın ordunun tamamını temsil ettiği fikri ile hareket ederek Tağmaç'ı olduğundan daha kuvvetli görmüştü. Erim (2007, s. 273) anılarında yapılan Anayasa değişikliklerinin zorunluluğunu şu şekilde savunur:

Eldeki kanunlar yetmiyordu, çünkü eldeki kanunlar ileri liberal, hukuk açısından liberal bir demokrasinin bütün imkânlarını getirmişti. Coğrafya bakımından eşi olmayan bir tehlike bölgesinin kilit noktasında yerleşmiş bulunmamamızın ve devletin etnik bünyesini yanlış yansıtmaya çabaları yanında bizim gibi milletlerarası tedhişçiliğin, milletlerarası örgütlerin saldırısına maruz kalmış bir memlekette, yeni yasal tedbirler almadan memleketi selamete çıkarmak hemen hemen imkânsız görünüyordu.

Anayasa değişikliklerini AP, MGP (CGP) ve DKP öteden beri talep etmekteydi. MNP'nin kapatılmasından sonra MSP henüz kurulmamıştı. MHP'nin ve MP'nin parlamentoda grubu yoktu. İçlerinde Erim'in de yer aldığı CHP'liler ise 12 Marttan önce yaşanan siyasal buhranın çözümü için Anayasa değişikliğini değil; Anayasa'nın gerektiği gibi uygulanması gerektiğini savunuyorlardı. Bu bakımdan Anayasa değişiklik sürecinde Parlamento için asıl ikna edilmesi gereken aktör CHP idi. Askerler bu noktada Erim'in yardımına koştular. CHP'nin Anayasa değişikliklerini desteklemesi İnönü'nün TSK üst kademesi ile görüşmeleri sonucu karara bağlanmıştır. Bu süreçte bazı değişiklik maddeleri üzerindeki pürüzlerin hallinde bizzat İnönü kişisel olarak Genelkurmay Başkanı Tağmaç ile muhtelif kereler görüştü (Toker, 1993). İzleyen süreçte, İnönü, “rejimi kurtarmak için Anayasa'dan taviz vermek”

şeklinde ifade edilecek bir yaklaşım ile CHP’li vekilleri “ikna” etmeyi başardı (Tanör, 1994, ss. 49–50). Senato’daki MBK grubu otuzdört değişikliği onaltısı hariç destekleyeceğini ilan etti. MBK grubunun kırmızı oy verdiği değişiklikler “temel hak ve özgürlüklerin” “milli güvenlik” “kamu düzeni” “genel ahlak” gibi kimi kavramlar üzerinden kısıtlanmasına cevaz veren değişikliklerdi. Değişikliklerden biri hariç-ki o reform talebiydi- hepsi güvenlik meselesi ile ilgiliydi.¹⁸⁹ Böylelikle sıkıyönetimin ilanından sonra reformcu çizgi hilafına ağırlığını koyan asayişçi çizginin tüm Anayasa değişikliklerine rengini verdiğini söylemek yanlış olmaz.

Nihat Erim’in 5 Mayıs 1971’de Hariciye köşkünde yabancı basın organlarına verdiği demeçte özellikle 1961 Anayasası’nın Türkiye için lüks olduğu şeklindeki sözleri kamuoyunda büyük tartışma yarattı:¹⁹⁰

Ayrıca Anayasamızı, yeniden gözden geçirmek, değiştirmek niyetindeyiz. Fakat anayasamız değiştiğinde, İtalyan, Alman, Fransız ya da İngiliz demokratik sistemleri ile tam anlamıyla aynı çizgide yer alacak, bunların gerisine düşmeyecek. Bizim şu anki 1961 Anayasamız fazla ileri. Türkiye için çok fazla. Böyle bir yapıda, böyle bir jeopolitik durumda bu *lüksü* karşılayamayız¹⁹¹ (*UPITN 3 5 71 PRIME MINISTER ERIM PRESS CONFERENCE ON ROGERS MEETINGS*, 1971). [vurgu bana ait]

Bu esasında AP’nin uzun zamandan beridir işlemiş olduğu tezdi. Böylelikle Erim Hükümeti -Koçuş kanadı hariç-¹⁹² Anayasa’nın değişmesi gerektiğini ötede beri savunagelmiş olan AP’nin “çözümünü” benimsemiş oldu. O kadar ki, Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı Sunay’a Erim’in değişiklikleri AP’nin hazırladığı taslaktan aldığını söylüyordu (Arcayürek, 1985, s. 228). Bir başka önemli nokta, ülke içindeki “anarşik ortamın” yaratılmasındaki AP sorumluluğu ortadan kalkarak fatura tüm dünyadaki olayları tek bir merkezden kısıktıran “uluslararası bir şebeke” olarak komünist bloğa kesildi. 27 Mayıs’ın başlangıçtaki teşhisi hatalıydı. Sorunun temelinde sosyo-ekonomik geri kalmışlık değil; açılan siyasal alanın getirdiği ideolojik-politik konumlanmalar yatmaktaydı. Dolayısıyla, siyasal alanı açan, özerk kurumlar ve katı

¹⁸⁹ Reformlar ile ilgili görülen değişiklik Anayasa’nın kamulaştırma ile ilgili 38. maddesi idi. Bu madde sermaye çevrelerini ürküttüğü oranda Meclislerde uzun uzadıya tartışıldı.

¹⁹⁰ Altuğ, Erim’in Basın sekreteri ve daha sonra 12 Mart çizgisinde yayın yapacak *Devir* dergisinin başyazarı Altemur Kılıç’ın önemli bir gaf yaparak *luxury* sözcüğünü iç kamuoyunun hassasiyetlerini gözetmeden aynen tercüme ederek büyük bir gafa imza attığını söyler (Altuğ, 1973, ss. 77–78).

¹⁹¹ Türkçe çeviri bana ait. Demecin İngilizce orijinali şu şekildedir: “We intend also to revise to amend our Constitution. But when our Constitution will be amended this amendment will put Turkish Constitution on the same exactly same line than Italian, German, French and England’s democratic systems, not behind that. We are now this our 1961 Constitution too far in forward. It’s too much for Turkey. We couldn’t afford this *luxury* for Turkey in this geo-political situation in this structure.”

¹⁹²Koçuş (1978) kendisinin ve onbirlerin açık bir şekilde Anayasa değişikliklerine karşı olduğunu belirtir.

bir kuvvetler ayrılığı ile yürütme erkini bilinçli şekilde zayıf bırakan Anayasa değiştirilmeliydi. Sorun bir kere ideolojik-politik olarak saptanınca açılan siyasal alanının kısmen kapatılması, sosyal devletin ideolojik-politik mücadeleye kapı aralayan kurumsal mimarisinin dönüştürülmesi gerekti. Bu minvalde Anayasa değişiklikleri ideolojik-politik asayiş sorunlarını kendisine başlangıç noktası olarak aldı ve “sosyal devletten” “siyasal- idari devlete” geçişin zeminini hazırladı. Bununla birlikte bu geçişin sosyal devletin tasfiyesi anlamına gelmediğini söylemek gerekir. Burada altı çizilmesi gereken nokta 27 Mayıs ile birlikte dolaşıma sokulan “sosyal devlet” mefhumunun 12 Mart ile birlikte görelî olarak ideolojik-söylemsel cazibesini yitirmiş olduğunun kabulüdür. 12 Mart ertesinde kavram eskisi kadar öne çıkarılmayacaktır artık.

DP çizgisinin yer almadığı 1961 Anayasası en başından beridir bu çizgi tarafından zoraki olarak kabullenilmiş ancak hiçbir zaman tam anlamıyla hazmedilememiştir. Sol hareketlerin yükselişi, eski Genelkurmay Başkanı ve yeni Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile yeni Genelkurmay Başkanı Tağmaç kanadı, burjuvazinin çeşitli temsilcileri, AP, GP ve DKP’yi anti-komünizm ortak zemininde buluşturmuş, bu bloğa kısa bir süre içinde de İnönü’nün onayı ile CHP katılmış ve Erim de askerler ve diğer partiler ile temasları sonucu Anayasa değişikliklerine taraftar olmuştur. Anayasa değişikliklerini mümkün kılan bu sosyo-politik blok olmuştur.

Anayasa değişiklikleri açık bir şekilde güvenlik siyasetinin gereği olarak gerçekleştirildi. Güvenlik rasyonelitesi şu dört ana değişikliği yatay kesecek şekilde iş başına koşuldu ve bu sayede hukuki-politik devlet aygıtı yeniden yapılandırıldı: 1-) Sınıf siyaseti alanının güvenikleştirilerek daraltılması 2-) Sivil-idari kurumların özerkliğinin etkisizleştirilmesi 3-) Devlet erkinin yürütmede toplanması 4-) Askeri erkin özerklik kapasitesinin artması. Aşağıda, sınıf siyasetinin etkisizleştirilmesi amacına dönük olarak siyasal alanın daraltılması suretiyle tabi sınıfların yönetim süreçlerinden dışlanması ve devlet aygıtının otoriterleşmesine yönelik hukuki-politik değişiklikler kısaca ele alınmaya çalışılacak.¹⁹³

¹⁹³ Tüm anayasa değişiklikleri değil; yalnızca burada sunulan argümanı güçlendiren değişiklikler fazla ayrıntıya girmeden özetlenmektedir.

2.4.5.1. Sınıf Siyaseti Alanının Güvenlikleştirilerek Daraltılması

2.4.5.1.1. Anayasa'nın 11. Maddesinde Yapılan Değişiklikler

1971 Rejimi tarafından hayata geçirilen Anayasa değişikliklerinin en önemlisi, Nihat Erim (2007, s. 285)'in "Anayasa değişikliğinin bel kemiği" olarak tanımladığı 11. maddede yapılmıştır. Gerçekten de 11. madde, yapılan tüm Anayasa değişikliklerinin genel çerçevesini oluşturmaktadır. 1961 Anayasası'nın "temel hak ve özgürlükleri" düzenleyen 11. maddesi "klasik-liberal" Anayasa anlayışı ile özgürlüğü kural, sınırlamayı ise istisna olarak tarif etmişti (Tanör, 1994, s. 57).¹⁹⁴ 12 Mart değişiklikleri ise bu tabloyu tersine çevirecek şekilde sınırlamayı kural haline getirdi. Maddenin "kenar başlığının" değişimi bile iki anlayış arasındaki farkı göstermesi açısından çarpıcıdır. Maddenin ilk şeklinde kenar başlığı "Temel hakların özü" iken değişik biçimde kenar başlığı "Temel hakların özü, sınırlanması ve kötüye kullanılmaması" biçimini almıştır (Soysal, 1979, s. 92). Böylece devlet'in özgürlükler alanında neyi yapamayacağı değil; neyi yapabileceği kural altına alınmıştır (Tanör, 1994, s. 58). Ayrıca yeni eklenen üçüncü fıkra ile "hak ve hürriyetlerin" alanı daraltılarak sınırlama kapsamı yeni öğelerle genişletilmiştir. Fıkraya göre "Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerin hiç birisi" devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, dil, ırk, sınıf ve mezhep ayırımına dayanarak Cumhuriyetin temel niteliklerini ortadan kaldırma kastı ile kullanılamaz (Soysal, 1979, s. 92).¹⁹⁵ İzleyen dönemde Anayasa Mahkemesi ve Yargıtay verdiği karar ve içtihatlarla değişik 11. maddenin yasama organına "genel bir sınırlama yetkisi" verdiği biçimindeki yorumu doğrulamıştır (Tanör, 1994, s. 58).

11. maddenin değiştirilmesi sırasında 12 Mart güçleri "hürriyetleri tahrip etme, hürriyetleri ortadan kaldırma hürriyeti yoktur" şeklinde özetlenebilecek bir argümana

¹⁹⁴ 1961 Anayasası'nın 11.maddesinin değişmemiş ilk hali şu şekildedir: "Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, kamu yararı, genel ahlakı, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokumaz." (Soysal, 1979, s. 300).

¹⁹⁵ 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklikle maddenin yeni hali şu şekildedir: "Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir. Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz. Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz." (Soysal, 1979, s. 140).

sarıldılar. Bunu yaparken de Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesini örnek gösterdiler. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. maddesi şu şekildedir:

Düşünceleri açıklama özgürlüğünü, özellikle basın özgürlüğünü (madde 5, fıkra 1), eğitim özgürlüğünü (madde 5 fıkra 3), toplanma özgürlüğünü (madde 223 8), birleşme özgürlüğünü (madde 9), mektup, posta ve telefon haberleşmelerinin gizliliğini (madde 10), mülkiyet hakkını (madde 14) veya sığınma hakkını (madde 16a), özgür demokratik temel düzene karşı mücadele amacıyla kötüye kullanan kimsenin, işbu temel hakları kaybettirilir. Hakkın kaybettirilmesine ve bunun kapsamına Federal Anayasa Mahkemesi karar verir.¹⁹⁶

11. maddenin değiştirilme tartışmaları sırasında en azimli muhalefeti yapanlardan biri olan Mehmet Ali Aybar yapılan değişiklikte özgürlüğün verildiği yerde, kaynağında sınırlandığını, bunun demokratik teamüllerle bağdaşmadığını savundu. Aybar'a göre Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. maddesi de bunu belirtmiştir. Temel ilke hak ve özgürlüklerin genel bir düzeyde tanınmasıdır. Bu hakların kişinin elinden alınması ancak o tikel kişinin somut eylemleri sonucu gerçekleşebilir. Ancak burada, Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'ndan farklı olarak daha en başında, genel bir ilke olarak temel hak ve hürriyetleri sınırlama yoluna gidilmiştir. 1971 Anayasa değişikliklerinin temel motivasyonu olarak sunulan "hakların kötüye kullanılmasının engellenmesi" kaygısı Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. maddesi referans gösterilerek meşrulaştırılmaktadır. Ne var ki, söz konusu madde "hakkı geri almak" ilkesi üzerine kuruluyken 1971 değişiklikleri ile 11. maddenin temel *espritsi* "yasaklamak ve yasağa uyulmadığında cezalandırmak" biçimine dönüştürülmüştür (Soysal, 1979, s. 93).

1961 Anayasası, KURD uyarınca ve formel alanlarda olmak kaydıyla sınıflar arasındaki müzakere biçimlerini ve korporatist mekanizmaları (parti, sendika ve dernek) dipten gelebilecek sınıfsal basınçları boşaltmanın aracı olarak görmüştü. Bu bakımdan 11. madde, tabii sınıfların kendilerini hiçbir kısıtlama olmadan politik olarak özgürce ifade edebilme olanağı sağlıyordu. Böylece, madde devletin sınıflar arasında tarafsız bir şekilde hakemlik yaptığına dair iddiaya hukuki-politik bir çerçeve sağlıyordu. Ancak 11. maddedeki değişiklik ile Anayasa'daki hak ve hürriyetlerin "sınıf" ayırımına dayanarak yapılabilmesi engellenmiş oldu. Bu da 1961 Anayasası'nın getirdiği ve devlete asıl sosyal içeriğini kazandıran ilke olan zayıf sınıfların kendi

¹⁹⁶<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%202009-276.pdf> [11.02.2017].

mücadeleleri ile kuvvetlenme hak ve imkanlarının önünün kapatılması anlamına geliyordu. Meselenin düğüm noktasını sınıf olarak ve sınıf çıkarlarına göre siyaset yapılıp yapılamayacağı oluşturuyordu. Süleyman Demirel bu hayati noktayı şu şekilde açıklıyor:

Şu hususu derhal belirteyim ki, millî bütünlük içinde çeşitli sınıf ve zümrelerin menfaatlerinin, bu Anayasada gösterilen meşru vasıtalarla temsil ve müdafaa edilmesi başka şey, iç barışı bozmak kasdiyle hareket ederek sınıf kavgası yaratmak başka şeydir...*Çeşitli sınıf ve zümrelerin hak ve menfaatlerini, bunları birbiriyle çatıştırarak korumak mümkün değildir.* Esasen böyle bir yola gidilmesi, memleketin huzur ve istikrarını alt- üst etmek gibi bir sonuç doğurur. Vatandaşın sesinin çıktığı, başka bir deyimle iradesinin memleket idaresine hâkim olduğu bir ülkede, *çeşitli sınıf ve zümrelerin menfaatlerini bir büyük denge içerisinde korumak*, demokratik hukuk devletinin en başta gözetmeye mecbur olduğu bir husustur. Bu dengenin şu sınıf, ya da bu zümre lehine veya aleyhine değil, hepsinin ortak menfaatleri üzerine kurulması, o ülkede huzur ve istikrarın temel şartıdır. Aksi, sınıf ve zümre tahakkümüne gider.¹⁹⁷ [vurgu bana ait]

Anayasal düzeyde sınıf siyaseti olanaklarının getirilmiş olması Anayasa'nın kabul edildiği günden itibaren toplumun belirli güçlerinin kuşkusu ile karşılanmıştı. Geçen 10 yıllık süre zarfında bu karşı-politik hat bir hayli güçlendi ve 12 Mart ile birlikte hâkim olma imkanına kavuştu. Sınıf siyaseti kanallarının açılarak soğurulması stratejisi 12 Mart ile birlikte yerini "imtiyazsız sınıfsız-kaynaşmış kütle" tezinin yeniden yorumlanmış biçimi olan "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği" formülüne bıraktı.¹⁹⁸ 12 Mart Anayasa değişiklikleri, sınıf siyasetinin önünü "milli güvenlik" "kamu düzeni", "genel ahlak" gibi kavramlarla sınırlarken sınıf siyasetinin yapılamayacağını "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" ilkesi ile gerekçelendirdi. Bu formülasyon, tek parti döneminin "organik bütünlük" anlayışının yeni bir yorumuydu ve hem sınıf siyasetini hem de "Türkiye halkları" ifadesi ile özdeşleştirilen etnik kimlik odaklı mücadeleleri engellemeye yönelikti. Kocaeli senatörü TİP'li Fatma Hikmet İşmen 11. maddede kendine yer bulan "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" ifadesini şöyle yorumlamaktadır:

1971 Anayasası, 1961 Anayasasından farklı olarak "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği ilkesine" değişik 11 nci maddede getirdiği yorumla sınıf gerçeğini ve sınıf gerçeğinden yansıyan doğal örgütlenmeleri, bilim dışı bir tutum ve anlayış içinde karşı çıkmak istemekte. Böylece, 1971 Anayasası somut ve objektif toplum gerçeklerine bakış açısıyla, toplum sorunlarına getirdiği, daha doğrusu getirmek istediği çözüm

¹⁹⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 17, Birleşim 156 (Ağustos 1971), s. 261.

¹⁹⁸ Bu formül, 1961 Anayasasında da bulunmakla beraber 12 Mart değişiklikleri ile birlikte kullanıldığı maddeler arttı hem etnik kimlik hem de sınıf siyasetine karşı kullanılmak üzere yeniden içeriklendirildi ve yorumlandı.

yollarıyla, çağ ve bilim dışı kalmakta; 1961 Anayasasının bir inkârı, bir reddiyesi olarak görülmektedir.¹⁹⁹

Benzer bir yorumu da Millet Meclisi'nde eski TİP'li, yeni İstanbul Bağımsız Milletvekili Mehmet Ali Aybar yapmaktaydı:

...Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü ilkesi... 1961 Anayasamızdaki anlamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter olduğu, birlikçi bir devlet şekline sahip olduğu anlamında kullanılmıştır. Yani Türkiye Cumhuriyeti bir federasyon değildir, Türkiye Cumhuriyeti bir konfederasyon değildir; ya nasıl bir devlettir? Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir devlettir...Şimdi buna başka bir anlam veriliyor. Nasıl bir anlam veriliyor... Türkiye Cumhuriyetini teşkil eden halk unsurunun gerçeklere ters düşecek bir yorumla, monolitik, taş yapılı bir vahdet içinde olduğu ve bir milletin doğuşundan bu yana gelişmesi sırasında normal birtakım sosyal gruplardan meydana geldiğini, aile gibi....²⁰⁰

2.4.5.1.2. Sendika ve Dernek Kurma Hakkı'nın Kısıtlanması

27 Mayıs sonrası yükselen sınıf sendikacılığı kamu personelini de etkisi altına almıştı.²⁰¹ 1961 Anayasası'nın sendika kurma hakkı ile ilgili 46. maddesi “çalışanlar ve işverenler” ibaresini kullanarak “işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin” -memurların- da sendika kurabilmesine kapı aralamıştı. Ancak “kamu hizmeti görevlilerinin” bu alandaki haklarının ayrıca kanunla düzenleneceğini belirtmişti. Ne var ki, 8 Haziran 1965'te kabul edilen ve bu hakkı düzenleyen 624 Sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu memurlara grev yapma hakkı tanınmamıştı (Kutal, 1969, s. 169). Böylece memurlar sendika kurabiliyor, sendikalara üye olabiliyor; ancak toplu sözleşme ve grev yapamıyorlardı. İşte, 12 Mart Rejimi altında yapılan Anayasa değişiklikleri ile 46. maddedeki “çalışanlar ve işverenler” ifadesi “işçiler ve işverenlere” dönüştürülerek “işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin” yani memurların sendika kurma ve sendikalara üye olma hakları ellerinden alındı. Ayrıca, yine 1961 Anayasası'nın “memurların siyasi partilere girememesini” karara bağlayan 119. maddesine yapılan bir ekleme ile memurların “siyasi partilere ve sendikalara” üye olamayacakları açık bir yasak olarak Anayasa hükmü haline getirildi (Soysal, 1979, ss. 349–350).

Değişikliğin Millet Meclisi ve Senato'daki tartışmaları sırasında öne sürülen temel gerekçelerden biri memurların grevsiz sendika haklarının bir anlamı olmadığı

¹⁹⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 67, Birleşim 113 (Eylül 1971), s. 291.

²⁰⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 17, Birleşim 158, s. 527.

²⁰¹ 1965-1971 arasında 658 memur sendikası, 1968 yılına kadar da 16 tane memur sendika konfederasyonu kuruldu (Y. Koç, 2010, ss. 206–207).

yönündeydi. 1965 yılından sonra yapılan eylemleri memur sendikaları “direnme hakkı” çerçevesinde boykot olarak adlandırırken 12 Mart çizgisi bu eylemleri “kanunsuz grev” olarak görmekteydi. Ayrıca, memurlar yasal olarak grev hakkına sahip olmamalarına rağmen boykot adı altında eylemler tertip etmekteydiler. Örneğin 15-18 Aralık 1969’da, *Büyük Öğretmen Boykotu* adıyla düzenlenen eyleme -ki esasında yasadışı bir genel grevdi- 109 bin öğretmen katılmıştı (Y. Koç, 2010, s. 235). Daha sonra 1983 yılında kurulacak Doğru Yol Partisi’nin (DYP) ilk Genel Başkanı olan Kastamonu AP senatörü Ahmet Nusret Tuna, Anayasa’nın tadil edilen 46. maddesi ile ilgili şunları söyledi:

...Şimdi, elimdeki tadil ile, memurların sendika kurma hakkını ortadan kaldırdık. Niye kaldırdık? E.. Muhterem arkadaşlarım, hepimiz buradaydık. Bu teşekküllerden mühim bir kısmı anarşinin mihrakı oldu. Hizmeti terk ederler, boykot yaparlar, öğretmen sendikası talebeleri dört gün okutmıyabilir. Bunun müdafaası burada yapıldı mı yapılmadı mı? Öğretmenler, icabında dört gün gitmez. Okutmaz dendi mi denmedi mi?²⁰²

Buna ek olarak Anayasa’nın sendika hakkı’nı düzenleyen 46. maddesinde “*sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı*” olamaz ifadesinin dışında sendika hakkının kullanılmasıyla ilgili bir sınırlama sayılmamıştı. Ne ki 1971 değişiklikleri ile birlikte maddeye “*Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir*” ifadesi eklendi.²⁰³ Bunun gerekçesini eski Türk-İş Genel Başkanvekili ve İstanbul Milletvekili Hasan Türkay şöyle açıklıyor:

Biz, her şeyden evvel Türk- İş olarak bugüne kadar kanunların ve nizamların yanında olmuş sendikalarız. Bu kanunun eski metninin açık kapılarından faydalanmak suretiyle, memlekette 15- 16 Haziran olayları yaratıldığını da hepimiz biliyoruz, fabrikaların işgal edildiğini fabrikaların tahrip edildiğini biliyoruz, Bu ilâve de gayet yerinde...²⁰⁴

Böylelikle 12 Mart Rejimi, memurların sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkını elinden almış oluyordu. Bu anlamda 27 Mayıs’ın kamu çalışanları için açmış olduğu siyasallaşma kapısı 12 Mart ile “anarşiye meyyal” bulunarak kapatılıyordu. 27 Mayıs Anayasası hazırlanırken açık bir şekilde örnek alınmış olan Batı

²⁰² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Toplantı Yılı 10, Cilt 67, Birleşim 113 (Eylül 1971), s. 259.

²⁰³ Anayasa’nın Sendika Kurma Hakkı’nı düzenleyen 46. maddesi değişiklikle şu hale geldi: “İşçiler ve İşverenler, önceden izin almaksızın, sendika ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir. Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.” (Soysal, 1979, s. 316).

²⁰⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 17, Birleşim 157 (Ağustos 1971), s. 360.

demokrasilerindeki standartlar bu kez görmezden geliniyor, Nihat Erim'in popülerleştirdiği şekliyle sendikal hak ve özgürlüklerin Türkiye için bir lüks olduğu şeklindeki görüş tüm Anayasa değişikliklerinin *ethosunu* oluşturuyordu. Mehmet Ali Aybar (1973, ss. 147–148)'ın bu konudaki eleştirisi kulak vermeye değer görünüyor:

Kanun Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün" ... "Bu terim aslında sınıfsal hareketlerin önlenmesi için kullanılmaktadır. Oysa sendika kurma ve grev hakkı temeli itibariyle sınıfsal bir haktır" ... Her vesile ile Batıyı örnek alırsak. Hemen söyleyeyim ki, Batı demokrasilerinde memurlar sendika kurarlar, sendikalara girerler ve grev yaparlar. Emniyet kuvvetlerine mensup olanlar da grev yaparlar; polis grev yapar. İsveç'te subayların grev yaptığını geçenlerde gazetelerden okuduk. Bu itibarla hem Batılı olacağız iddiası, hem de Batı demokrasilerinde rastgele kısıtlamalara gidilmesi, bu yeni Anayasa tadilatının hangi istikamette olduğunu ve 1961 Anayasa'mızı ruhunda ve sözünde nasıl tahrir ettiğini bir kere daha ortaya koymaktadır. [vurgu bana ait]

Örgütlenme özgürlüğü ile ilgili başka bir gelişme de dernek kurma hakkının kısıtlanması oldu. 1961 Anayasası'nın "Dernek Kurma Hakkı" başlıklı 29. maddesine göre "*Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlakı korumak için kanunla sınırlanabilir.*" 20 Eylül 1971'de kabul edilip 22 Eylül 1971'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1488 sayılı yasanın getirdiği değişiklikler ile sınırlama gerekçeleri arasına "devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü", "milli güvenlik" de eklenir. Öte yandan, yapılan değişiklikle derneklerin hâkim kararı ile kapatılabileceği hükmü ile yukarıdaki gerekçeler gereği "gecikmede sakınca bulunan hallerde" hâkim kararı beklenmeden "yetkili idari merci" tarafından derneklerin faaliyetten alıkonulabileceğini öngören bir hüküm eklenir.

2.4.5.2. Üniversite ve TRT Özerkliğinin Etkisizleştirilmesi

12 Mart'a gidişte yaşanan "anarşiyi" besleyen kaynaklar olarak en başta üniversiteler ve daha az bir oranda TRT gösterildi. Buna göre özerklik zırhı arkasına saklanan üniversitelerde kimi hocalar, kendi Marksist görüşleri uyarınca öğrencileri etkilemekte onları anarşizme yönlendirmekteydi. Aynı şekilde TRT çalışanları da anarşistleri masum gençler olarak gösteriyor ve "aşırı solcu" isimleri ekranlara çıkarıp forumlar düzenliyordu. Bu şekilde sosyalizmin yayılmasına çabalar mahiyette bir yayın politikası izliyordu. Bu bakımdan 12 Mart Rejimi'nin en acil görevleri arasında bu kurumların ıslahı meselesi bulunuyordu.

1961 Anayasası DP'nin iktidar dönemi tecrübesinden hareketle “çoğunluğun tiranlığını” engellemek amacıyla yürütme erkini çeşitli özerk kuruluşlarla sınırlama yolunu seçmişti. Böylelikle hükümetin otoriterleşerek tüm devlet aygıtını kontrol altına alabilmesinin önüne geçebilmek amacıyla Erim'in “dükalıklar” dediği (Tanör, 1994, s. 57) ve sağ siyasal aktörlerin “devlet içinde devlet” olmakla suçladıkları Üniversite ve TRT gibi önemli kuruluşlara özerklik verilmişti. 1961 Anayasası'nın 120. maddesine göre “*Üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir... Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılmazlar.*” Üniversitelerin bu denli geniş bir özerklik ayrıcalığından yararlanabilmeleri hiç kuşkusuz 27 Mayıs öncesi yaşananlara duyulan tepkilerin bir sonucuydu.

1971 değişikliğiyle 1961 Anayasası'nda yer alan ve özerkliği niteleyen iki kavram “bilimsel ve idari” yapılan değişiklikle kanun metninden çıkarıldılar. Böylelikle özerklik daha soyut bir nitelik kazandı (Soysal, 1979, s. 280). Ayrıca üniversitelerin kendi kendilerini yönetebilmesine imkân veren hükme bu kez “devletin denetim ve gözetimi” şartı eklenmiştir. Ayrıca, maddeye daha önce olmayan “*Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıncı giderilmemesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarının idaresine el koyar ve bu kararını hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar...*” hükmü getirilmiştir (Soysal, 1979, s. 281). Parla, (1991, ss. 94–95) “el koyma” ifadesinin “askeri darbe terminolojisine” ait olduğuna dikkat çeker. Böylece yönetimine “el konulmuş” üniversitelerde Bakanlar Kurulu'nun yönetim kademesindeki öğretim elemanlarını bu pozisyonlarından alma yetkisi tanınmıştır (Soysal, 1979, s. 281). Aybar (1973, s. 177)'in konu ile ilgili söyledikleri de çarpıcıdır:

Biz son olayların heyecanıyla böyle bir hükmü buraya getiriyoruz. Esasen bu hüküm, kanımca, öteden beri üniversitenin özerkliğine karşı olan çevrelerin bir tepkisini ifade etmektedir, ama tekrar ediyorum, bu olaylar yalnız bizde olmadı, başka memleketlerde de oldu. Hangi demokratik memleketin anayasasına, üniversite olaylarına karşı hükümetin üniversiteye el koyacağı hakkında bir hüküm girmiştir? Bir tane örnek rica ediyorum... Yoktur böyle bir örnek, çünkü böyle birşey olduğu zaman, bu takdirde hem demokrasi, hem üniversite özerkliği geçerli olmaktan çıkar, bunlar boş bir söz haline gelir.

Yaşanan gelişmelerin etkisiyle “*Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler için uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz*” ibaresi getirilmiştir (Soysal, 1979, s. 350). Aybar (1973, s. 175)’ın dikkat çektiği gibi bu ibarede üniversite yönetim organlarının “rızasının alınmasından” söz edilmemiştir. Bu demek oluyor ki üniversite yönetiminden herhangi bir çağrı beklemeden, bir suç işlendiğine dair kanaat hasıl olmuşsa kolluk kuvvetleri üniversite içerisine girebilirler. Bu durum üniversite özerkliğinin zedelenmesi yanında üniversite yönetimine kendi içindeki sorunları çözmesi noktasında inisiyatifini de elinden almak anlamına gelmektedir. Zira madde üniversite yönetiminin daveti gibi bir ibare ihtiva etmemektedir.

1961 Anayasası’nın 120. maddesinin altıncı fıkrası kamu görevlileri için öngörülen siyasi partilere üye olma yasağının üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarını için geçerli olmayacağını hükme bağlamış ve parti genel merkezlerinde istihdam edilebilmelerine olanak tanımıştı. 1971 değişikliği ile üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarında tanınan bu “ayrıcalık” ortadan kaldırılmıştır (Soysal, 1979, ss. 350–352).

Özerkliği göze batan bir başka kurum Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) oldu. TRT kendisine özerk bir statünün tanındığı 1964 yılından itibaren sıkça eleştirilmişti. Özellikle AP ve diğer sağ siyasal aktörler TRT’nin komünizm propagandası yaptığı ve komünist sempatisini kişileri bünyesinde istihdam ettiği gibi eleştiriler getiriyordu. Sayısı çoğaltılabilecek ithamlardan bir örnek sunmak açıklayıcı olabilir. AP Adıyaman Milletvekili Mehmet Zeki Adıyaman Anayasa’nın TRT ile ilgili 120. maddesi görüşülürken şu suçlamalarda bulunuyordu:

Gelelim TRT’ye... Burası başka bir âlem. Milletın milyonları ile beslenirler, millete zehirler sunarlar. Hepinizin malumu olan TRT de gösterebilir mi (Televizyon neşriyatı dâhil), bütün neşriyatında bu milletin tarihine, milliyetçiliğine, büyüklerine, Hükümetine, harsına, edebiyatına, şiirine, kahramanlık destanlarına, ahlâki faziletine bir hizmet? Ve yine gösterebilir mi Türk münevverine karşı bir hizmet? TRT başka bir âlemde, başka diyarların kokmuş, fersude, canavar seslerinden daha müstekreh müzikleri ile ve zamirinde müstetir komünistlik yatan, Türk’ü can evinden vurmaya çalışan konuşmalar yapmakla ve onları düzenlemekle meşguldür.²⁰⁵

²⁰⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 14, Birleşim 118, s. 537.

1971 değişiklikleri ile “İdare” altında sayılan “Özerk Kuruluşlar” başlığı, “Özerk Üniversite, tarafsız radyo-televizyon, haber ajansları”na dönüştürülmüştür. Böylelikle daha başlık içinde TRT’nin özerkliği tarafsızlık ile ikame ediliyordu.

Radyo ve Televizyon yayınlarını düzenleyen Anayasa’nın 121. maddesinde bulunan, “özerk kamu tüzel kişiliği” ifadesi yerine “tarafsız bir kamu tüzel kişiliği” ifadesi konulmuştur. Tarafsızlığın özerklik ile karşılaştırıldığında kapsamı itibariyle daha dar bir kavram olduğu söylenebilir (Soysal, 1979, ss. 274–284). Tarafsızlık farklı partilerin görüşlerine yer verme anlamında basit bir denge siyaseti olarak tezahür edebilirken; özerklik, özellikle iktidar partisinden bağımsız olabilme, ondan farklı fikirler ileri sürebilme ve hatta yer yer onunla çatışabilme ve eleştirebilme olanaklarını bünyesinde barındırır. Oysa tarafsızlık kavramı ile iktidar partisinin eleştirilebilme ihtimalinin önüne set çekebilme amaçlanmaktadır. Böylelikle özerklikten tarafsızlığa geçişte iktidar partisi bir eleştirilemezlik zırhı elde etmiş olmaktadır. Ayrıca maddenin eski halinde bulunmayan haber sunumu, kültür ve eğitim işlevinin yerine getirilmesinde “*Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması...*” hükmü getirilmiştir. (Soysal, 1979, ss. 352–353) Haber, kültür ve eğitim gibi kamu niteliğini haiz hizmetleri sunmakla yükümlü olan TRT yayınları için de bilinen kıstaslarla sınırlamalar getirilmiştir. “Kamuoyunun serbestçe oluşumu” ya da “gerçeğin serbestçe aranması” ilkeleri özerklik kaldırıldıktan sonra büyük ölçüde yara almıştır (Soysal, 1979, s. 284). Böylelikle 12 Mart’tan önce olduğu gibi yaygın kanaatlere aksi fikirlerin açık oturumlar gibi programlarda dile getirilmesi imkânı son derece azaltılmıştır.

2.4.5.3. Devlet Erkinin Yürütmede Toplanması

27 Mayıs Anayasası’nın öngördüğü şekliyle devletin kurumsal mimarisi devlet erkinin özerk kurumlar arasında pay edildiği, sınırlandırılmış yürütme prensibi üzerine bina edilmişti. Bir taraftan yasama içinde irili ufaklı siyasal partilerin temsiline olanak verilmesi, Senato ve tabii senatörlük müessesesinin varlığı, diğer taraftan başta Anayasa Mahkemesi ve Danıştay gibi yargı kurumlarının yasama ve yürütme üzerindeki denetimi ve idare içindeki özerk kuruluşların etkili oluşu yürütmenin elini kolunu bağlamaktaydı. Yasakoyucu, DP tecrübesi ışığında yürütme erkini bilinçli bir şekilde sınırlandırmıştı. Örneğin, 1961 Anayasası’nın Egemenlik başlıklı dördüncü maddesi “Millet egemenliğini, Anayasa’nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar

eliyle kullanır” demektedir. Böylelikle egemenliğin kullanımında yasama ve yürütme tekeli ortadan kalkıyor, örneğin Anayasa Mahkemesi’nin yeri geldiğinde egemenliğin kullanımında rol oynayabilmesinin önü açılıyordu. Kısacası başta AP olmak üzere sağ siyasal aktörlere göre 1961 Anayasası’nın öngördüğü erkler konfigürasyonu, yürütme erkini yönetme kapasitesinin daralmasıyla sonuçlanmıştır.

Ne var ki, sınırlandırılmış yürütme, DP-AP geleneğinin sağ-popülist, çoğunlukçu demokrasi anlayışı ile bağdaşır nitelikte değildi. Esasında, DP-AP çizgisinin milli iradeci demokrasi anlayışı ile 1961 Anayasası’nın liberal-plüralist erk dağılımına ve erklerin birbirlerini sınırlandırmasına dayalı demokrasi anlayışı arasında bir kan uyumsuzluğundan söz etmek mümkündür. Dernekler, sendikalar, meslek örgütleri ve siyasal partiler ile dolaysız, dinamik ve sürekli bir siyasal özneleşme imkânının önünü açan çoğulcu demokrasi anlayışının karşısında; iktidarı devlet katındaki aktörler -özellikle siyasal partiler- arasındaki ilişkiler yumağı olarak kavrayan, siyasal alanı meclisle; siyasal davranışı oy vermekle sınırlı gören seçimlere endeksli çoğunlukçu demokrasi anlayışı yer almaktadır. 1961 Anayasası, gündelik hayat içinde siyasallaşan aktif özneler yaratırken; DP-AP çoğunlukçuluğu, siyasal özneleşme ayrıcalığını siyasi parti ile sınırlarken, yurttaşları da belirli zaman aralıklarında sandığa gitmekle yetinen seçmenler olarak kavramaktadır. AP’nin demokrasiden anladığı seçimle gelip seçimle gitmektir (T. Demirel, 2004a, s. 169). Kuşkusuz böylesi bir yaklaşım siyasallaşma payesini siyasi partiler ile sınırlı tuttuğu oranda hem devlet katındaki erk dağılımını hem de toplum katındaki siyasallaşma pratiklerini iktidar partisinden gaspedilmiş erk rezervleri olarak görmektedir.

Bu bakımdan DP-AP geleneği, “üvey evlat” muamelesi gördüğü ve hazırlanışında yer almadığı 1961 Anayasası’nı değişik doz ve sıklıkta kimi zaman üstü örtük kimi zaman üstü açık bir şekilde eleştirmeyi hiç bırakmamıştır. Eleştirilerin ağırlık merkezini yasa koyucunun yürütme erkini daha baştan “olağan şüpheli” olarak gördüğü; bu nedenle omuzlarına çeşitli sorumluluklar yüklemekle birlikte aynı oranda yetkisel araçlarla donatmadığı serzenişi oluşturmaktadır. Buna göre iktidardan ülkenin sorunlarının halli beklenmekte; ancak bunu gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu yetkiler kendisinden esirgenmektedir. Böylece Anayasa’ya yöneltilen eleştirilerin ana eksenini “yürütmenin zayıflatılması” iddiası oluşturmaktadır. Bu nedenle AP, “iktidarın bölünmezliği” tezi ile her fırsatta Anayasa’yı, özerk kurumları, siyasal partileri ve seçim kanununu eleştiriyor, güçlü icra kuvvetinin zaruretinden dem

vuruyordu. Demirel'e göre 1961 Anayasası ile yürütme organı iş göremez hale getirilmişti. "Devletin demokratik otoritesinin tesisi" için güçlü ve etkili bir yürütme organına ihtiyaç vardı. Cizre-Sakallıoğlu (2002, s. 43) Süleyman Demirel'in ağzından aktarıyor:

1961 Anayasası, icra iş görsün diye yapılmamıştır...hükümete yetki değil görev verilmiştir...1961 Anayasası ile ve ona uygun olarak çıkarılmış kanunlarla devlet güvenliğini sağlamanın ve ülkeyi idare etmenin imkansızlığını 1969 seçimlerine girerken yüce milletimize arzetmiş idik. 1969 seçimleri ile Anayasayı değiştirecek güce sahip olmadık. Daha sonra 1971 bunalımı ile karşılaştık. Zaman bizi haklı çıkarmıştır. Öngördüğümüz değişikliklerin büyük bir kısmı, 1971 buhranı sonrasında gerçekleşmiştir... Gerçekten Anayasa ile, insan hak ve hürriyetleri sağlam teminata bağlanmış, müesseseler kurulmuştur. Ancak, haklar ve hürriyetler kötüye kullanılırsa, devlet düzeninin ve rejimin kendi kendisini nasıl savunacağı açık, kesin tedbirlere bağlanmamıştır. Her türlü haksızlığın ve kötülüğün ekseriyeti elinde bulunduran siyasi iktidarlardan geleceği düşüncesinden hareket edilerek iktidar otoritesi...frenlenmiştir. [vurgu bana ait]

Demirel, liberal-plüralist sistemin farklı erk merkezleri yaratarak bir taraftan devlet otoritesinin bütüncül karakterini zedelediğini diğer taraftan milleti devre dışına çıkarmaya yaradığını savunmaktadır:

1969 seçim beyannamemizde ortaya koyduk. 1961 Anayasası ile Türkiye idare edilemez dedik... Hürriyetçiyiz, insan haklarının savunucusuyuz. Ama demokrasi demek başıboşluk, sorumsuzluk ve kargaşalık demek değildir. Haklar, vecibeler, sorumluluklar ve müeyyideler iyi tanzim edilmemişse, istikrarsızlık ve güvensizlik kaçınılmazdır... *Devletin otoriteye kavuşturulması lâzımdır.* Bu otorite Demokratik Cumhuriyetin otoritesi olacaktır. Otoritenin kaynağı millet olacaktır. Kaynağı millet olmayan otoriteyi Faşizm sayarız. 'Çoklu' (Plural) İdare çağın devleti de modern bir anlayıştır. Ama plural idare fetret, feodalite, bir devletin içinde birçok devlet ve milleti devreden çıkarmak, onun yerini almak değildir. Millet hükümlerliğini plural idare zedelememelidir. Türkiye'nin muhtaç olduğu Anayasanın özünü bu prensip teşkil eder (*Yankı*,71, ss. 5-6). [vurgu bana ait]

Cumhurbaşkanı, yeni Anayasa değişikliklerinin bir an önce gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla Senato Başkanı, Meclis Başkanı, mecliste grubu bulunan parti başkanları ile 13 Temmuz 1972'de İstanbul Florya'da bir araya gelmişti. Demirel bu toplantıda şunları söyledi:

Kanaatimizce bu değişiklikler yapıldıktan sonra dahi *Türkiye'yi bu Anayasa ile idare etmek mümkün değildir...* Türkiye'nin idaresini sağlayacak, *faşizme kaçmadan devlete disiplin ve otorite getirecek* demokratik çerçeveyi muhafaza ederek devleti ahenk içinde işletecek bir Anayasa meselesini millet halledecektir...Türkiye'de adalet tevzi olunamıyor. Kuvvetler ayrılığı prensibi devletin üçe bölündüğü manasına alınmıştır. İcra yetkili değildir. İcranın sadece görevi vardır (Arcayürek, 1985, s. 310). [vurgu bana ait]

Yine İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu da “disiplinli demokrasi” talep ediyordu. Anayasa’nın getirdiği siyasallaşma “asayişsizlik” ile bir tutuluyor, “emniyetsizlik” ve “istikrarsızlık” ekonomik gelişmeyi baltalıyordu. Ekonomik gelişmenin sekteye uğramaması için disiplinli demokrasi talep ediliyordu. Anayasa’nın açtığı siyasal alan içinde örgütlenen ve demokratik haklarını kullanan kitleler ekonomik gelişmeyi yavaşlatıyordu. Ekonomik gelişmenin duraksamadan son sürat devam edebilmesi için istikrar ve emniyet gerekmekte idi. Bu da ancak “hükümet otoritesinin” tesisi ile mümkündü. Osmanağaoğlu’nun ifadesiyle:

Birkaç yıldan beri memleketteki umumi gidişat bilhassa milli birliği ve milli bütünlüğü parçalayıcı hareketlerle asayiş ve emniyeti bozucu fiillerin önlenmesi zarureti karşısında, hükümetin anayasada lüzumlu gördüğü tadilatın yapılmasına taraflı bulunmaktayım. *Türkiye’de, demokratik idare tarzı disiplinsizlik nizamsızlık ve asayişsizlik anlamına gelmiye başladı.* Hâlbuki demokrasinin tatbik edildiği memleketlerde, disiplin ve hükümet otoritesi kuvvetlidir. Ferdin hak ve hürriyetlerini korumada, her türlü tedbir alınmaktadır. Bizde ise vatandaş devamlı emniyetsizlik içerisinde bulunuyordu. Bunun memlekette ekonomik gelişmenin sağlanmasına menfi etkisi olduğu aşikârdır. Ekonomik gelişmenin sağlanması için her şeyden önce emniyet ve istikrara şiddetle lüzum vardır. Emniyet ve istikrarı sağlama bakımından gerekli tedbirlere anayasa imkân vermelidir ve hükümetin bu gibi tedbir ve kararları alması mümkün olmalıdır... *Memlekette ekonomik gelişmenin sağlanması için her şeyden evvel istikrar ve emniyetin teessüs etmesi şarttır. Ve bunun teessüs etmesi hükümet otoritesinin sağlanabilmesi için de gerekli tedbirler alınmalıdır (Milliyet 1971 Yılı, y.y., s. 110).* [vurgu bana ait]

Öteden beri Anayasa eleştirisi yapan DP-AP çizgisine göre “tesirsiz hükümet”, “devletin demokratik otoritesinin” tesisinde başarısız olunmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla “tesirsiz hükümet” ile anarşinin ortaya çıkıp yayılması arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Dahası, yargı organları ile yürütme organı arasındaki uyumsuzluk da icranın zayıf düşmesine neden olmuştur. AP’den ayrılanlar tarafından kurulan DKP grubu adına Erzurum Milletvekili Cevat Önder “tesirsiz icradan” şöyle şikâyet etmektedir:

1961 Anayasasında yürütme organı hukuken teçhiz olunmamıştır. Bu hukukî yetersizliğe, Bakanlar Kurulunu teşkil edenlerin şahsi yetersizlikleri de eklenince büsbütün tesirsiz, âciz bir yürütme, olayların arkasından giden, olaylara sözünü geçiremeyen tesirsiz bir icra meydana gelmiştir. *Böyle bir icra ise, Türkiye’yi anarşiye sürüklemiştir.* Böyle bir ortamda, Danıştay ve idari yargı organları, “İdarenin her türlü eylem ve işlemini denetleyeceğim” diye faal icra yerine geçmişler, bu suretle hem icrayı vazifesini yapmakta engellemişler ve hem de kendi fonksiyonlarından uzaklaşmışlardır. Devlet organlarının birbirini tesirsiz hale getirdikleri yerde, müfâssir icra, dirayeti idare mümkün değildir. Hele bu icrayı teşkil edenlerin şahsi yeteneksizliği de bir araya gelirse, o zaman müessir icra hiç mümkün değildir.²⁰⁶ [vurgu bana ait]

²⁰⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 17, Birleşim 156 (Ağustos 1971), s. 271.

Bihassa, tek başına iktidar olduğu 1965 seçimlerinden sonra Anayasa eleştirisinin dozunu artıran AP, 1969 seçimlerine Anayasa değişikliği vaadini içeren bir seçim beyannamesi ile girmişti. Yukarıda ifade edildiği üzere, AP “icra müessiriyetinin” artırılması için, kanun hükmünde kararname, parlamento içinde gündem belirleme sırasının hükümete ait olması, gensoru yetkisinin ıslahı, tabii senatörlüğün kaldırılması ve seçim sisteminin değiştirilmesi gibi çareler önermekteydi. Bunların üçü: Bakanlar Kurulu’na vergi ödevinin saptanması yetkisinin verilmesi, hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi ve gensoru yetkisinin yeniden düzenlenmesi 12 Mart Rejimi altında yürütmenin güçlendirilmesi için gerçekleştirilen tasarruflar oldu.

Anayasa’nın TBMM’nin denetim yollarından biri olarak tanıdığı gensoru hakkı ile ilgili 89. maddesi değiştirilerek bireysel gensoru verme hakkı ortadan kaldırılmıştır. Bunun yerine gensoru önergesi verebilme yetkisi “bir siyasi parti grubuna veya en az 10 milletvekilinin imzasıyla” verilir denmektedir. Yine maddede yapılan değişikliklerle önergenin görüşülüp görüşülmeyeceği verilişinden sonraki ilk birleşimde değil; üç birleşim içinde görüşülür hükmü getirildi (Soysal, 1979, ss. 257–258) Bakanlar Kurulu’nun yetki alanını genişleten başka bir gelişme de Bakanlar Kurulu’na vergi, resim ve harçlar ve benzeri mali yükümlülükleri bizzat saptayabilme (md. 61) yetkisi tanınması oldu.²⁰⁷

Yürütme erkini güçlendirmenin en önemli araçlarından biri hükümete kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarabilme yetkisinin verilmesidir. 1961 Anayasası “sınırlandırılmış yürütme” prensibi uyarınca hükümete böyle bir yetki tanımamıştı. Dahası, 1961 Anayasası’nın 5. maddesi “*Yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez*” demektedir. Yine 1961 Anayasası’na göre yasama bir yetki iken yürütme bir görevdi. Böylece, yasama ve yürütmenin işlevleri bakımında ayrıldığı ve yasa koyma tekelinin TBMM’de olduğu bir sistem yaratılmıştı. Hâlbuki KHK uygulaması ile yasama organına ait kanun koyma yetkisi yasama organının dışındaki başka bir organa, yürütme organına devredilmektedir. KHK,

²⁰⁷ Anayasanın vergi ödevi başlıklı 61. maddesine eklenen fıkra şu şekildedir: “Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nisbet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir.” (Soysal, 1979, s. 321).

Bakanlar Kurulu'na tevdi edilen “yasal kuvvette bir tür düzenleyici işlem” yapabilme yetkisi olarak görülebilir (Duran, 1975, s. 4).

AP, 1969 seçim beyannamesinde KHK talebinde bulunmuştu. Özellikle kalkınma planı ile ilişkilendirerek ve “temel hak ve hürriyetlerin” dışında “iktisadi, mali, sosyal, kültürel ve idari” meselelerde kalkınma planının gereklerine uygun olarak süratli bir şekilde tedbir alabilmek için KHK yetkisi talebinde bulunulmaktadır (“Adalet Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969). KHK talebi “zayıf icra” teması etrafında dillendirilmektedir. Nitekim Süleyman Demirel de KHK’yı yürütmenin güçlendirilmesi açısından ele almıştır:

...İcranın işleyişinde birçok sıkıntılar ve tikanıklar mevcuttur... kâfi derecede yetkiyle mücehhez değildir... icrayı daha iyi çalışır hale getirmenin yolları nelerdir, devleti daha iyi çalışır hale getirmenin yolları nelerdir?... onlardan birisi kanun hükmünde kararname idi... şayet yeni hükümet kanun hükmünde kararname fikrine yanaşırsa... bizden destek görür (*ONİKİ MART VE SONRASI*, 1971, s. 38).

12 Mart sürecinde Nihat Erim (2007, s. 278) geniş kapsamlı bir KHK yetkisi talep ederken; başta AP ve CHP olmak üzere parlamentoyu oluşturan partiler böyle bir yetkiyi “partiler üstü” bir hükümete vermek istemediler. Aksi durumda siyasi partiler, olağanüstü bir hükümet görünümündeki Erim Hükümetini siyasi partilerin etkisinden bağımsızlaştıracak ve böylelikle 12 Mart sürecinde kendilerini etkisizleştirecek bir yetki vermiş olacaktı. Erim “reformları” KHK’lar ile gerçekleştirmek isterken AP, reform gibi önemli bir konuda siyasi partileri devre dışı bırakacak şekilde Bakanlar Kurulu’na KHK yetkisinin tanınmasını sakıncalı buldu. Böylece KHK yetkisi Erim’in istediği şekilden çok daha dar kapsamlı bir şekilde verildi.

12 Mart Rejimi altında 20 Eylül 1971’de Anayasa’nın 64. maddesine eklenen beş yeni fıkra²⁰⁸ ile Bakanlar Kurulu’na KHK çıkarma yetkisi tanınmıştır. Böylece,

²⁰⁸ TBMM’nin görev ve yetkileri ile ilgili Anayasanın 64. maddesine KHK’lar ile ilgili eklenen beş yeni fıkra şu şekildedir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunla, belli konularda, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarmak yetkisi verebilir. Yetki veren kanunda, çıkarılacak kararnamelerin amacı, kapsamı ve ilkeleriyle bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi ve kanun hükmünde kararnamede de yetkinin hangi kanunla verilmiş olduğunun belirtilmesi lâzımdır. Bu kararnameler, Resmî Gazete’de yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler. Ancak, kararnamede yürürlük tarihi olarak daha sonraki bir tarih de gösterilebilir. Kararnameler, Resmî Gazete’de yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur. Yetki kanunları ve Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan kararnameler, Anayasa’nın ve yasama meclisleri içtüzüklerinin kanunların görüşülmesi için koyduğu kurallara göre, ancak, komisyonlarda ve genel kurullarda diğer kanun tasarı ve tekliflerinden önce ve ivedilikle görüşülüp karara bağlanır. Yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmayan kararnameler, bu tarihte, Türkiye

yasama erkine ait olan yasama yetkisi, belirli koşullar altında da olsa yürütme erkinin de kullanabileceği bir şekle büründürülmektedir. Bu durum, yürütme erkinin lehine Meclis'in baypas edilmesi olarak da görülebilir. 12 Mart Rejimi, KHK'lar ile güçlü yürütme, otoriter devlet yolunda önemli bir adım atmıştır.

2.4.5.4. Askeri Erkin Özerklik Kapasitesinin Artması

27 Mayıs 1960 Darbesi başarılı olunca askerler ekonomik, politik, hukuki, anayasal, idari ve sosyal birtakım ayrıcalıklar elde ettiler. Silahlı Kuvvetler'in kurumsal aktör olarak devlet katında temsil kapasitesi de oldukça arttı. MGK, OYAK, tabii senatörlük, askeri yargı gibi anayasal kurumlarla siyasal sistemin içinde bir askeri denetim mekanizması inşa edildi. Bu şekilde pretoryen militarizmin sivil siyaset üzerinde etkili olabilmesi güvence altına alındı. Bu bakımdan 27 Mayıs Darbesi önemli bir kırılma noktası olarak görülmelidir. Ne ki, Silahlı Kuvvetler'in özerkleşmesi askerleri daha fazla siyasetin içine çekti. Ordu her siyasal gelişmeye bir şekilde müdahil olan önemli bir politik-kurumsal bir aktör haline geldi. Sivil siyasal aktörleri içine düşükleri buhrandan kurtaran ordu, her müdahalesinde yeni ayrıcalıklar elde ederek sivil siyasetten özerklik kapasitesini artırdı.

Silahlı Kuvvetler'deki özerkleşme eğiliminin iki temel sebebi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi sivil siyasete olan güvensizliktir. 1961 seçim sonuçlarının DP mirasına sahip çıkan partilerin ve "Menderes'in zaferi" olarak görülmesi, 1961 Anayasası'nın yüzde 60,4 evet, yüzde 39,6'sı hayır oy oranı ile düşük olarak değerlendirilebilecek bir oran ile kabul görmesi, 1965'ten sonra AP'nin sandıktan birinci parti çıkması ve 27 Mayıs mirası ile girdiği ikircikli ilişki askeri kanatta sivil siyasete karşı güvensizliğin konsolide olmasına neden olmuştu. Sivil siyaset alanındaki bölünmeler, genel olarak hegemonya bunalımı, yani güçlü bir iktidar partisinin ortaya çıkamaması, 1965 sonrasında ise AP'nin Silahlı Kuvvetler'e yönelik tarafsızlaştırarak yakınlaşma adı verilen stratejisi, ordu içindeki bölünmeler, ordu üst kademesinin ve asker kökenli cumhurbaşkanlarının ittifakı sonucu ordunun

Büyük Millet Meclisince reddedilen kararnameler bu kararın Resmî Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Değiştirilerek kabul edilen kararnamelerin değiştirilmiş hükümleri, bu değişikliklerin Resmî Gazete'de yayımlandığı gün yürürlüğe girer. Anayasa'nın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel hak ve hürriyetler ile dördüncü bölümünde yer alan siyasî haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez. Anayasa Mahkemesi, bu kararnamelerin Anayasaya uygunluğunu da denetler." (Soysal, 1979, s. 323).

“kurumsal aktör” olarak sivil iktidar süreçlerinden özerkleşme kapasitesi kayda değer bir oranda arttı (Cizre-Sakallıoğlu, 2002).

Özerkleşme eğiliminde ikinci bir sebep olarak ordu bütünlüğünün dağılması gösterilebilir. SKB deneyimi, Talat Aydemir’in iki darbe girişimi, daha sonra ordu içindeki *Yön-Devrim* çizgisinin varlığının gösterdiği üzere 27 Mayıs sonrasında ordu içinde hiyerarşi dışı oluşumların ortaya çıkması engellenememiştir.²⁰⁹ 12 Mart’a gelince de ordu içinde iki ayrı kanadın ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan birincisi 27 Mayıs Darbesi’nin gerekli reformları tam olarak yerine getirmeden iktidarı sivillere devrettiğini düşünen ve büyük çoğunluğunu alt rütbeli subayların oluşturduğu reformcu kanattır. Bu kanat, yek pare bir bütün olmaktan uzaktı ve Batur-Gürler ile Madanoğlu-Avcıoğlu gibi muhtelif cuntalardan oluşmaktaydı. Diğer bir kanat ise ordudaki alt rütbeli subayların radikalize olmasından rahatsız olan genel olarak müdahaleyi gereksiz bulan ve üst rütbeli subaylardan oluşan statükocu olarak adlandırabileceğimiz bir kanattı. Bu kanatta MİT, Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç bulunuyordu. Ordu içindeki bu bölünmeler sivillerin - özellikle Danıştay yoluyla- müdahaleleri ile daha da içinden çıkılmaz bir hal alabilirdi. Ordu içindeki tekfirci grupların dağıtılabilmesi ancak ordunun kendi inisiyatifi ile mümkün olabilirdi. O halde kurumsal-idari-hukuki olarak ordu özerkliği güçlendirilmeliydi.

12 Mart Muhtırası’nın verilebilmesini kolaylaştıran en önemli etmenlerden biri işte Silahlı Kuvvetler’in 27 Mayıs sonrasında özerk bir politik aktör olarak davranabilme imkânlarına kavuşmuş olmasıdır. Ne var ki, sivil siyasetçilerin de kabullendiği bu durum sonucunda, ordu mütemadiyen yeni ayrıcalıklar talep etmeyi bırakmamıştır. Bu bakımdan 12 Mart, askerlerin yeni ayrıcalıklar elde edebilmeleri açısından önemli bir olanak sundu.

2.4.5.4.1. MGK Kanunu’nun Değiştirilmesi

12 Mart sürecinde askeri özerkliğin artırılması yönündeki en önemli değişikliklerden biri Anayasa’nın Milli Güvenlik Kurulu’nu düzenleyen 111. maddesinde yapılmıştır. Ayrıca, “küçük ama anlamlı bir değişiklik” MGK’nın “gerekli temel görüşleri” “yardımcılık etmek üzere” “bildirir” ifadesi değiştirildi.

²⁰⁹ Ordu içindeki hiyerarşi dışı oluşumların bir dökümü için (Bkz., Akyaz, 2006).

“Yardımcılık etmek üzere” ibaresi kaldırıldı ve “bildirir” ibaresi “tavsiye eder”e dönüştürüldü. Böylelikle, MGK’nın seçilmiş sivil hükümet üzerindeki etkisi arttırılmış oldu (Tanör, 1994, s. 55).

Ayrıca yeni eklenen fıkra ile kuvvet temsilcileri yerine Kuvvet Komutanlarının MGK’ya katılımı sağlandı (Kardaş, 2009, s. 299). Kuvvet Komutanları’nın kurula dahil edilmesinin en önemli nedeni geçen on yılda yaşananlardan edinilen tecrübelerdir. SKB’nin kuruluşu, Talat Aydemir’in darbe girişimleri ve son olarak Baasçı-anti-parlamentarist kliğin darbe girişimlerinde görüldüğü üzere, ordu üst kademesi, düşük rütbeli subayları kontrol altında tutmakta başarısız olmuştur. Bu nedenle, ordu içinde bozulan hiyerarşik yapıyı yeniden tesis edebilmek amacıyla Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı’nın da MGK’ya katılması ile ordu üst kademesinin devlet katında genişletilmiş bir şekilde temsil edilmesi ve daha sıkı bir işbirliği içine girebilmesi amaçlanmıştır (Akyaz, 2006, ss. 352–353).

2.4.5.4.2. Askeri Yargı Alanının Genişlemesi

1961 Anayasası ile askeri yargı bir ölçüde sivil yargı alanından bağımsızlaşarak önemli ayrıcalıklar elde etmişti. Yine de yeni sistemin belkemiğini oluşturan Anayasa Mahkemesi ve Danıştay gibi yargısal kurumların denetiminden bağımsız değildi. Bu kurumların Silahlı Kuvvetler’in iç dinamiklerini bilmeden salt soyut hukuk kuralları üzerinden kararlar vermeleri, ordunun iç işleyiş mekanizmalarına zarar veriyordu. Bu bakımdan ordunun kurumsal yapısına ve kimliğine aşına askeri hâkimlerin ordu ile ilgili kararlar alması daha isabetli olurdu. Böylece, 12 Mart askerler açısından sivil yargı alanının yanında paralel bir askeri yargı alanının oluşturulmasında önemli bir fırsat anlamına geldi.

“1961 anayasasının 138. Maddesinin ikinci fıkrasına göre askeri mahkemeler sivilleri ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlarından dolayı yargılayabilirlerdi.²¹⁰ 20.09.1971 tarihli ve 1488 sayılı yasa ile maddenin bu fıkrasında değişiklik yapılarak sivillerin yargılanabilecekleri alan daha da genişletilmiştir.” (Kardaş, 2009, s. 297).

²¹⁰ Anayasa’nın 138. maddesinin ikinci fıkrası şu şekildedir: “Askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri, ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlarından dolayı yargırlar.”(Soysal, 1979, s. 365).

²¹¹ Böylece “özel kanunda belirtilen askeri suçlardan” başka; sivil kişilerin “görevlerini ifa ettikleri sırada” veya “askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlar” ile ilgili olarak da askeri mahkemelerde yargılanabilmelerinin önü açılmıştır. Bu noktada da askeri yargının sivil yargı aleyhine genişlediğine tanık oluyoruz.

1971 Rejimi altında askeri yargı alanında yapılan diğer bir önemli değişiklik ile “1961 Anayasasının Danıştayı düzenleyen 140. Maddesi ne 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı yasa ile yeni bir fıkra eklenmiş, asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Danıştay’dan alınarak yeni oluşturulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi’ne (AYİM) verilmiştir.” (Kardaş, 2009, s. 299) Burada temel gerekçe olarak 27 Mayıs sonrasında Danıştay’ın ordu mensuplarının tasfiye, terfi ve emeklilik işlemleri ile ilgili olarak kimi zaman Genelkurmay Başkanlığı’nın idari tasarrufları aleyhine aldığı kararlar gösteriliyordu. Yaygın kanıya göre, sivil bir kurum olarak Danıştay’ın yürütmeyi durdurma ve iptal işlemleri ordu içindeki hiyerarşiyi ve disiplini bozucu bir etki yaratıyordu (Akyaz, 2006, s. 368). Bu değişikliklerle, 12 Mart sonrasında anti-parlamentarist Baasçı klik ile ilişkili oldukları iddiasıyla 15 Mart 1971’de tasfiye edilen dört general, bir amiral ve otuz beş albayın Danıştay marifetiyle Silahlı Kuvvetler’e geri dönebilmesinin de önü kapatılmak istenmiştir.²¹² Sebebi ne olursa olsun böylesi bir kurumun oluşturulması paralel bir yargı alanı yaratması açısından dikkat çekicidir.²¹³

Yapılan Anayasa değişiklikleri ile 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu sınıflar arası dengeyi gözeten sosyal, hukuk devleti vurgusu yerini siyasal alanı daraltan, sınıf mücadelelerini bir güvenlik sorunu olarak anlayan ve bu mücadeleleri otoriter/idari tasarruflarla baskılamaya çalışan siyasi-idari bir devlet formuna çevirmiştir.²¹⁴ 1961

²¹¹ İkinci fıkradaki değişiklik sonucu fıkra şu hale dönüştü: “Askeri mahkemeler asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara bakmakla görevlidirler.”(Soysal, 1979, ss. 364–365).

²¹² Gürkan (1986, ss. 305–308)’ a bakılırsa Genelkurmay Başkanı Tağmaç o dönemin Danıştay Başkanı İsmail Hakkı Ülgen’i Genelkurmay’a çağırılmış ve kendisine, emekliye ayrılan subayların işlemin iptali için Danıştay’a dilekçe ile başvurduklarını ya da başvurmak üzere olduklarını, ordunun disiplini söz konusu olduğundan bu kişilerin dilekçelerinin kabul edilmemesini rica etmiştir. Neticede dilekçeler kabul edildi. Ancak yürütmeyi durdurma talepleri Tağmaç’ın arzusu doğrultusunda reddedildi.

²¹³ Zira hiçbir hukuki ilkeyi temel almayan bu kurumlaşmayı örnek olarak Milli Eğitim Bakanlığı da kendi personeli ve iç işleyişi bakımından ayrı bir “Eğitim Yüksek İdare Mahkemesi” kurabilir (Kardaş, 2009, s. 299).

²¹⁴ Kuşkusuz devletin neoliberal/otoriter tarzda yeniden inşası esas olarak 12 Eylül 1980’den sonra ve 1982 Anayasası ile birlikte gerçekleşecektir. Yine de 12 Mart’taki Anayasa değişiklikleri ile devletin sosyal ve hukuk niteliklerinin zayıflatıldığı daha siyasi ve idari bir yapılanmaya doğru gittiği söylenebilir.

Anayasası'nın liberal-plüralist erk dağılım şemasından büyük oranda vazgeçilmiş, anayasal kuruluşların özerklikleri ya ortadan kaldırılmış ya da büyük oranda zedelenmiş, yürütme erki, yasama ve yargı karşısında teçhizatlandırılmıştır. Askerler, hukuki-idari özerkliklerinde bir merhaleyi daha aşmış, pretoryen niteliklerini konsolide etmişlerdir. Nihayet, 1961 Anayasası'na ruhunu veren kapsayıcı hegemonya anlayışından büyük bir geri çekilme söz konusudur.

2.5. Bir Yeniden Hegemonikleştirme Hamlesi olarak Reform Siyaseti ve Başarısızlığı

Bu bölüm reform siyasetini bir yeniden hegemonikleştirme hamlesi olarak ele almaktadır. 12 Mart Muhtırası bağlamında hegemonikleştirmeden kasıt, 27 Mayıs 1960'ın getirdiği sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinden kopan kitlelerin yeniden içerilmesini savunan ve büyük oranda liberal, sol ve/veya devletçi bir pozisyondan beslenen bir stratejidir. Bu pozisyon(lar) açısından 27 Mayıs'ın hegemonya kaybının nedeni "Anayasa'nın öngördüğü reformların" yerine getirilememesiydi. Reformların yokluğunda sosyo-ekonomik durumları kötüleşen, ağa, mütegalibe, patronun sosyo-politik baskısı altında ezilen kitleler sol radikalleşmenin çekim alanına giriyordu. Bunu önlemenin tek yolu toprak, maden, petrol, eğitim vb. gibi reformlar yoluyla hegemonya kaybı yaşayan 27 Mayısçı projenin yeniden hegemonikleştirilmesini sağlamaktı. Reformlar yoluyla kitle desteğini savunmayı amaçlayan ve bu bakımdan 27 Mayıs çizgisinde hareket eden bu reformist yaklaşım ordu, burjuvazi ve sağ siyasal aktörlerin direnişi sonucu başarılı olmadı. Kendisi de özgül bir hegemonya projesi inşa edemeyen 12 Mart Rejimi içinde reform teması giderek silikleşti ve yerini 27 Mayısçı projeden sol üzerinden kopan aktörleri milli güvenlik sorunu olarak kodlayan güvenlikçi yaklaşıma bıraktı. Hasılı, reform, 12 Mart sürecinde gündeme gelen ancak karşı politik güçler tarafından akamete uğratılan bir hegemonikleştirme hamlesidir.

12 Mart ve başarısız bir hegemonyacı girişim olarak reform temasını ele almadan önce 12 Mart'ı önceleyen hegemonya projesi ve onun bir krize dönüşme evrelerine bakalım.

2.5.1. AP'nin Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri

12 Mart Rejimi'ni ve icraatlerinin niteliklerini anlayabilmek için öncelikle AP'nin hegemonya projesine ve onu krize sokan gelişmeleri ele alalım.

AP, 27 Mayıs sürecinde kapatılan DP'nin devamı olma iddiasıyla 11 Şubat 1961'de kuruldu. Adı bile DP'ye, DP seçmenine ve DP yöneticilerine 27 Mayıs ile adaletsizlik yapıldığını vurgulamak için özellikle seçilmişti (T. Demirel, 2004a, s. 28). Öncelikle şunu belirtmek gerekir, AP'nin hegemonya projesi, 27 Mayıs ile inşa edilen KURD ve sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi ile hem sınırlandı hem de yer yer ona karşı mücadele ile şekillendi. DP'den farklı olarak, AP'nin programatik hattını şekillendiren en önemli unsur, AP'nin hem 27 Mayıs'ın getirdiği sosyal devlet ve refah kapitalizmini hem de İİS birikim stratejisini benimsemesiydi (ya da benimsemek zorunda kalmasıydı). AP'nin seçim bildirilerine, programlarına ve genel olarak söylemine bakılırsa sosyal devletin hem güçlendirilmiş bir orta sınıf ile komünizme çare olacağı hem de kalkınma için gerekli bir formül olarak ele alındığı görülebilir.

AP'nin hegemonya projesini DP'ninkinden ayıran bir diğer önemli özellik de birikim stratejisinde sanayiye ve sanayi burjuvazisine biçilen rol ile ilgiliydi. DP, tarımsal üretim odaklı bir birikim stratejisi benimsemiş ve ekonominin yönetiminde önceliği tarım ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarına vermiş, büyük toprak ve ticaret sermayesi ile küçük köylülüğün çıkar çatışmalarını, tarımsal birikime dayalı bölüşüm politikaları ile yönetmeyi bilmişti (G. Atılğan, 2015a; Sunar, 1983). AP ise DP'den farklı olarak 27 Mayıs ile kurulan sanayi burjuvazisinin liderliğini bir veri olarak sahiplendi. AP, sanayi burjuvazisinin fraksiyonel hegemonyası altında büyük ölçekli ticaret ve tarım burjuvazisi ile küçük köylülüğü bir araya getirmeyi başardı (Cizre-Sakallıoğlu, 2002, s. 47).

1965 seçim sonuçlarına baktığımızda bu geniş seçmen koalisyonunu görebiliriz. Özellikle yeni, yükselen müreffeh toplumsal grupların AP'yi desteklediğini görüyoruz. Ege başta olmak üzere, Trakya, Marmara ve Karadeniz'de bu toplumsal gruplardan AP yoğun bir biçimde destek almıştır. Söz konusu yöreler büyük çoğunlukla bağımsız toprak sahiplerinden, pamuk, tütün, üzüm, fındık gibi ekonomik değeri yüksek ürün yetiştiren çiftçilerden müteşekkildir. Bu gibi bölgelerde para ekonomisi büyük oranda kurulmuş, kentler bir büyüme ivmesi yakalamıştır. Öte yandan, AP'nin kentteki örgütlenmesi köyden kente göçenlerin yeni bir hayata

başlamasında bir parçası olduğu dayanışma ağları aracılığıyla yardımcı olmaktadır (Sherwood, 1967, ss. 56–58). AP'nin kentlerdeki oy oranlarına baktığımızda %62,5 ile en yüksek oyu alt gelir gruplarından, %52'sini orta; %45'ini üst gelir gruplarından aldığını görüyoruz (Abadan & Kök, 1966, şek. 3). Görüldüğü üzere AP hem alt sınıflardan hem de üst sınıflardan oy almaktadır. Bu durum partinin aynı anda hem alt gruplara hem de üst gruplara seslenmesinin bir sonucudur. AP, seçmen tabanını tüm sosyo-ekonomik gruplar nezdinde geniş bir yelpaze haline getirmiştir.

AP, izleyen süreçte de bu popülist-kapsayıcı yaklaşımını sürdürdü. 1969 Seçim Beyannamesi'nde “AP, köylüsü, kentlisi, çiftçisi, esnafı, tüccarı, sanayicisi, işçisi, memuru, serbest meslek erbabı ile bütün milletin refahını ve saadetini temine çalışmaktadır” (“Adalet Partisi Seçim Beyannamesi”, 1969) diyerek bir bütün olarak tüm topluma seslenmekteydi. Bu geniş yelpazeyi bir arada tutabilmek için asıl oy kaynağı olan köylülüğe muhafazakâr-milliyetçi kodlar ve katı olmayan bir laiklik anlayışı üzerinden seslendi. Ayrıca köylülüğün modern hayatın nimetlerinden yararlanma, sınıf atlama ve “kentlere karışma” (Mert, 2007, s. 43) arzuları karşısında kendi genel başkanlarının köy kökenli oluşunu “Çoban Sülü” anlatısı üzerinden popülerleştirerek, köylünün de kentlinin yararlandığı elektrik, su vb. gibi modern yaşamın nimetlerinden istifade edebilmesinin mücadelesini verdiği dair popülist-kalkınmacı bir retorik benimsedi. Süleyman Demirel'in şahsında “hür demokratik nizam” alt sınıflardan insanların gerekli meziyetlere sahip olmaları durumunda üst sınıflar arasına katılabileceğini göstermesi açısından ilham verici bir başarı hikayesi olarak sunuldu. Madalyonun bir yüzü “Çoban Sülü” iken diğer yüzünü “Morrison Süleyman” oluşturmaktaydı. “Çoban Sülü” ile geniş köylü kitlelerine kendilerinden biri olduğunu anlatan Demirel, burjuvaziye de “hür demokratik nizam” yanlısı tutumu ve vaktiyle Amerika'da çalışmış olmasından dolayı kendisine yakıştırılan “Morrison Süleyman” lakabı ile güven vermekteydi. Böylece AP popülist-kalkınmacılığını “Çoban Sülü” ile “Morrison Süleyman” arasında salınaduran bir iktidar stratejisi olarak görmek mümkündür.

Ne ki, AP popülist-kalkınmacılığı temsiline soyunduğu geniş toplumsal blok içindeki çatışma ve karşıtlıkları ancak bir dereceye kadar yönetebildi. Sınıf içi ve sınıflararası uzlaşmaz çelişkiler derinleştikçe AP, giderek ve açıktan tekelci burjuvazinin ya da İstanbul, Ankara, İzmir'de bulunan büyük sanayi burjuvazisinin çıkarları lehine ve küçük ve orta ölçekli tarım ve ticaret gibi diğer sermaye

fraksiyonları aleyhine tutum almak zorunda kaldı. 1970'lerin başlarında Anadolu tüccarları büyük sanayicilerin acenteleri haline gelmişti. Anadolu tüccar ve esnafı ile sanayici büyük sermaye arasındaki çelişkiler derinleşmişti. AP de tavrını sanayi burjuvazisi lehine koyuyordu (Çavdar, 1983, s. 2093). Sanayi burjuvazisinin kayırılması ticaret ve tarım kesimlerinin de tepkisini çekmekteydi (Cizre-Sakallıoğlu, 2002, s. 69).

Sınıf içi çelişkiler AP içinden ve AP çizgisine yakın çevrelerden MHP, MNP ve DKP'nin doğmasına neden oldu.²¹⁵ Böylece geniş bir sağ koalisyon görüntüsü veren AP çizgisi bölündükçe, AP'nin parlamento içinde ve dışında yönetebilme kapasitesi daraldı. Parti içi bölünmeler, 12 Mart'a giden yolda "güçsüz hükümet görüntüsü vermeye" neden olduğu ve AP hegemonyasını kırılanlaştırdığı için bilhassa önemlidir. Demirel (Gümüştekin, y.y., s. 151)'in ağzından:

1971 buhranına gelişin en önemli sebeplerinden birisi Adalet Partisi içinde post kavgası çıkarıcıların sebep oldukları kargaşadır... Sokaktaki anarşi, parti içi anarşiden, parlamento istikrarsızlığından cesaret almıştır.

AP hegemonya projesi kalkınmacılık, popülizm, muhafazakârlık, ıslahatçılık, Batıcılık ve antikomünizm terkiibinden oluşan bir muhtevaya sahiptir. AP, DP'yi izleyerek, anti-bürokratik söylem, Batıcılık ve muhafazakârlığı aynı potada eriten bir yaklaşım sergilemiştir. Gerek Menderes tecrübesi gerekse de 27 Mayıs'ın toplumsal güçler konfigürasyonundaki bakiyesi nedeniyle AP, 12 Mart öncesinde DP örneğinde olduğu gibi otoriter-popülizme meyledemedi. Ancak muhafazakâr-popülist bir temelde Ordu ile anti-komünist bir zeminde buluşabildi. DP mirasından feyz alan AP, 27 Mayısçı, milletin değerlerine yabancılaşmış "bürokratik-vesayetçi" seçkin sistemi karşısında "milli iradeci" ve çoğunlukçu demokrasi anlayışının bayraktarlığını yaptı. AP'nin tahayyülünde yer alan sınırlandırılmamış ve sandık matematiğine endeksli milli irade söylemi ile iktidarın 27 Mayısçı liberal-plüralist kurumsal yapı içerisinde pay edildiği sistem arasındaki açığı AP'nin söyleminde bir yönetilemezlik krizine dönüştü.

Bizatihi AP'nin kendisi "bu Anayasa ile devlet yönetilemez" stratejik söylemi ile 27 Mayıs'ın inşa ettiği, devlet nezdinde liberal-plüralist kurumsallaşmaya dayalı,

²¹⁵ Örneğin Alparslan Türkeş'in liderliğe gelişi ve CKMP'nin 1969 yılında MHP'ye dönüşümü AP içindeki radikal milliyetçi çizginin MHP'ye kaymasına neden oldu. AP içindeki Gökhan Evliyaoğlu istifa ederek MHP'ye katılırken, 1967'de AP'den çıkarılan Osman Yüksel Serdengeçti de CKMP'ye geçiyordu (T. Demirel, 2004a, ss. 56-57).

toplum katında ise siyasallaşmanın önünü açan sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi ile devletin yönetilemeyeceğini savunuyordu. Bu söylemin kendisi hegemonya krizinin ölçeğini genişleten bir mercek işlevi gördü ve iktidar bloğu nezdinde hegemonya bunalımı algısını güçlendirdi. AP'nin yönetilemezlik söylemi kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet işlevi gördü (Akça, 2013, ss. 57–58; Bianchi, 1984, ss. 204–205).

12 Mart yolunda AP iktidarının altını oyan en önemli uğraklardan birini AP-Ordu ilişkileri oluşturmuştur. AP, özellikle Süleyman Demirel liderliğinden sonra 12 Mart 1971'e kadar olan devrede Silahlı Kuvvetler ile olan ilişkisini "tarafsızlaştırarak yakınlaşma" (Cizre-Sakallıoğlu, 2002) adı verilebilecek bir strateji üzerinden kurdu. Bu stratejiye göre AP, anti-komünizm temelinde ordu ile buluşacak, MGK'da somutlaşan pretoryen militarizme, asker kökenli Cumhurbaşkanı'na ve askeri erkin özerkliğine ses etmeyecek; ordunun ekonomik-korporatif çıkarları konusunda destekleyici bir tavır sergileyecek, böylelikle kademeli bir şekilde Silahlı Kuvvetler'in güvenini kazanacaktı. Ne ki, bu strateji bir taraftan ordunun özerklik kapasitesini artırırken, diğer taraftan ordu cephesindeki AP aleyhtarlığını ortadan kaldırmaya yetmedi. Bu strateji 12 Mart sürecinde, beklenenin aksine AP'den hem özerkleşen hem de uzaklaşan bir ordu ile sonuçlandı (Cizre-Sakallıoğlu, 2002, s. 87).

AP iktidarının en önemli dayanaklarından olan büyük burjuvazi de 1970 yılına geldiğinde AP iktidarından yüz çevirmeye başlamıştı. AP iktidarının hegemonya krizini çözmekte yetersiz kalması, siyasi ve iktisadi belirsizlikler burjuvazinin AP ile arasına mesafe koymaya başlamasına neden olmaktaydı. Burjuvazi 1970'lerin başında bir taraftan yükselen sol hareketlilikten ve hak arama mücadelesinden, diğer taraftan grevler nedeniyle kaybolan iş günü sayısının fazlalığından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. İstanbul Sanayi Odası (İSO) Yönetim Kurulu Başkanı Ertuğrul Soysal:

"Sokak hareketleri, eylemler, siyasi ve iktisadi istikrarsızlıkların sanayicileri güvensizliğe sürüklediğini" belirterek, "Türkiye, geçen yılını iktisadi kalkınma bakımından heba etmiştir. Ankara, iktisadi meseleleri ikinci plana bırakmış, eylemlerle meşgul olmuştur.... Devleti idare edenler, aylardan beri kısır parlamenter tartışmalar yapmakta ve iktidarıyla, muhalefetiyle ekonomiyi, özellikle sanayiye unuttur gözükmedirler. Bizim artık hükümete bu konuda söyleyecek bir şeyimiz kalmamıştır" diyordu (G. Atılgan, 2015b, s. 635).

"Anarşik" ortama ek olarak 1970 yılındaki dört önemli gelişme, başta sanayi burjuvazisi olmak üzere burjuvazinin çeşitli fraksiyonlarının AP'ye cephe almasını

hızlandırırken hegemonya bunalımını ve AP'nin muktadirlik krizini derinleştirdi. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1-) 1971 Bütçesi'nin reddi 2-) Personel Kanunu 3-) Finansman Kanunu 4-) Devalüasyon

2.5.1.1. 1971 Bütçesinin Reddedilmesi

1970 yılına gelindiğinde AP içindeki ihtilaflar ayyuka çıktı. Söz konusu bölünmeler için üç farklı sebep ileri sürülebilir: 1) Özellikle Bilgiç ve çevresi tarafından Süleyman Demirel liderliğinden duyulan rahatsızlık, 2) 27 Mayıs ve onun getirdiği sisteme karşı nasıl bir pozisyon alınacağı konusundaki görüş ayrılığı, 3) Daha geniş sınıfsal güç ilişkilerinin parti içindeki yansımaları

AP, DP mirasına aday olarak ortaya çıktığı için geniş bir toplumsal koalisyonu temsil etme iddiasındaydı. Parti, 27 Mayıs Darbesinin etkilerinin taze olduğu ilk kuruluş yıllarında kendisini Silahlı Kuvvetler'e kabul ettirebilmek için başka bir askeri, eski Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala'yı başkanlığa seçmişti. İlk yıllar ürkek bir şekilde örgütlenme ve siyasal arenada meşru bir yer edinme yılları olarak görülebilir. AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın 4 Haziran 1964'teki beklenmedik ölümü sonrası genel başkan seçmek için toplanan AP Kongresi, Gümüşpala'nın sağ kolu ve halefi olarak görülen parti örgütlenmesinin mimarı Saadettin Bilgiç'in karşısına adı o ana kadar çok bilinmeyen bir isim "barajlar kralı" Süleyman Demirel çıkmıştı. Burjuvazi ve medya ilk anda Demirel'in Batıcılığını, uzlaşmacılığını, ABD'ye ve burjuvaziye yakınlığını öne çıkarırken; Saadettin Bilgiç, tutucu ve Atatürk ilke ve inkılapları karşısında yer alan bir isim olarak resmedildi (Çavdar, 1983, s. 2091). Bu kampanyanın sonucunda Süleyman Demirel, 29 Kasım 1964'te yapılan AP İkinci Kongresi'nde Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburun ve Saadettin Bilgiç karşısında 1072 oy alarak genel başkan seçilmişti. Diğer favori aday Saadettin Bilgiç ise 552 oyda kaldı (Teziç, 1976, s. 301). Ancak Bilgiç ileriki gelişmelerin kanıtladığı üzere bu yenilgiyi hiçbir zaman tam olarak içine sindiremedi.

AP içi çözülmeye bir başka önemli referans noktası 27 Mayıs düzenine ve 27 Mayısçılara karşı nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği konusundaki anlaşmazlıktı. AP lideri Demirel ve ona bağlı kanat, 27 Mayıs aktörlerine ve sistemine karşı güç dengeleri değişinceye dek ılımlı ve uzlaşmacı bir çizgide hareket edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bayar'ın, Menderes'in oğullarının ve Bilgiç'in yer aldığı "milliyetçi-mukaddesatçı" "müfrit" olarak nitelendirilebilecek kanat ise daha şahin bir pozisyon

alınmasını ve eski DP'lilere siyasi haklarının bir an önce verilmesi için etkili bir mücadeleye yürütülmesini savunuyordu.

Üçüncü nokta AP Hükümeti'nin geniş bir koalisyon olarak kalkınmacı-popülist bir şekilde temsiline soyunduğu kitleler arasındaki sınıfsal uzlaşmazlıkları yönetme kapasitesinin ortadan kalkması ile ilgilidir. AP, büyük sanayi burjuvazisinin çıkarlarını savunmayı tercih ederken bunlar ile çıkarları çatışan kasaba esnafı, küçük imalatçı ve taşra burjuvazisini Necmettin Erbakan'ın MNP'sine; eşraf, büyük toprak sahibi ve taşra tüccarını da DKP'ye kaptırmıştır (Sencer, 1971, s. 376). MHP de benzer şekilde AP'nin çekim alanında bulunan köylülüğe ve küçük burjuvaziye neo-faşist temalar etrafında etkili anti-komünist siyaset vadediyordu. Böylece AP geleneksel tabanının önemli bir kısmı muhtelif sağ siyasal aktörlere dağıldı.

AP içinde gerilimi had safhaya çıkararak gelişme Bilgiççi kanada mensup bazı isimlerin ihraç istemiyle Haysiyet Divanı'na sevk edilmesi oldu. Bunun üzerine ihraçların konuşulduğu GİK toplantısını Yüksel Menderes, Saadettin Bilgiç Talat Asal gibi önemli isimler terk etti. Kriz derinleştikçe Demirel karşıtı 72 AP'li "kesin ihraç taleplerine karşı" doğrudan Süleyman Demirel'i hedef alan "şahıs ve zümre hâkimiyetine" karşı bir muhtıra yayınladılar ("72'lerin Verdikleri Muhtıra Açıklandı", 1970). Demirel ise bu hamleye cevaben "biz muhtıra ile iş görmeyiz" diyerek diyalog kapısını kapattı. Bunun üzerine, AP Genel İdare Kurulu (GİK)'den Saadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükan, Cihat Bilgehan, Talat Asal ve Yüksel Menderes'den oluşan altı kişi GİK'den istifa etti (Ahmad, 1976, s. 383). Krizin son halkasını Bilgiç liderliğindeki AP'li 41 milletvekilinin muhalefet partileri ile birlikte hareket ederek 1970 Bütçesi'ne güvensizlik oyu vermesi oluşturdu. Bu gelişme 12 Mart'a neden olan olaylar zincirinin önemli bir halkası olarak görülmektedir: "1970 başında Parlamento içinde meydana gelen buhran önce Hükümet buhranı olarak tezahür etmiş, sonra da rejim buhranına dönüşmüştür." (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, y.y., s. 6).

Hükümet hukuki olarak istifa etmek zorunda olmasa da siyasi olarak bunun bir güvensizlik manasına geldiği açıktı ve bu nedenle hükümet istifa yolunu seçti. Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini yeniden Demirel'e verdi. Demirel bazı bağımsızlar ve Birlik Partisi'nden (BP) milletvekilleri ile anlaşarak yeni hükümet için güvenoyu almayı başardı. Parti içindeki muhalifler ise Demirel'i ailesine usulsüz şekilde menfaat sağladığı gerekçesiyle TBMM Soruşturma Komisyonu'na göndererek

zor durumda bırakmak istediler. Nihayet, muhalifler AP'den ayrılarak 18 Aralık 1970 tarihinde DP'yi kurdular (Teziç, 1976, ss. 342–345).

2.5.1.2. Personel Kanunu

İkinci Demirel Hükümet'i (03.11.1969-06.03.1970) programında “Devlet Personel Kanununun mali hükümlerinin... ıslah edileceği” ifadesi yer almıştı. Bürokrasi ve kamu çalışanları tarafından uzun zamandır beklenen Personel Kanunu ile aylıklarda ve özlük haklarda iyileştirmeler yapılması umuluyordu. Demirel Hükümeti gerek mevcut personel rejiminin kamu çalışanları arasında gelir dağılımını eşitsizleştirici etkisini ortadan kaldırmak gerekse de bürokrasiyi ve elbette Silahlı Kuvvetler'i çekim alanında tutabilmek amacıyla 1970 yılında yeni bir Personel Kanunu hazırladı.

31 Temmuz 1970 tarihli ve 1327 sayılı Personel Kanunu, memurların maaşlarında önemli oranlarda artışlar öngörüordu. Uzun zamandan beridir maaşlarında iyileştirme bekleyen memurlar protesto gösterileri ile yasanın bir an önce yüksek oranlı iyileştirmeler ile birlikte çıkmasını istiyordu. 1970 Mayıs'ından itibaren yerleşik “ağır başlı memur” imgesine aykırı düşecek şekilde her türden memur protesto gösterilerine katıldı. Bir yanda astsubay eşleri çocukları ile yürüyor polisle çatışıyor; teknik elemanlar boykot üstüne boykot yapıyor, üniversite öğretim üyeleri, yargıçlar, savcılar, doktor eczacı ve hastabakıcılar yürüyüş yapıyorlardı. Boykot eylemi düzenleyen en ilginç kesim belki de Ankaralı Toplum Polisleri olmuştu. Onlar da özlük haklarının iyileştirilmesi için boykot eylemi düzenlemişti. Böylelikle bu denli çeşitli ve yoğun katılımlı memur protestoları başarı ile sonuçlanarak Personel Kanunu'nun çıkmasını sağlamıştı (*Milliyet 1970 Yıllığı*, 1971, ss. 180–182).

Yeni Personel Kanunu, memur aylıklarının enflasyon oranlarına göre düzenlenmesini öngören bir katsayı sistemi getirmiş ve en düşük memur maaşı ile en yüksek memur maaşı arasındaki farkı azaltacak şekilde yeniden hesaplamıştı (Gevgilili, 1987, s. 451). Yeni Personel Kanunu ile 1960'ların ikinci yarısından itibaren ulusal gelirden aldıkları pay oranları azalan memurlara 2,5 milyarlık ek bir kaynak ayrılmış oluyordu. Bu kaynağın 1 milyar lirası askerlere geri kalan kısmı ise bürokrasinin farklı kanatlarına dağıtıldı (Gevgilili, 1973, s. 122). Ancak 1970 bütçesinin sırtına eklenen bu yeni maliyetin karşılanabilmesi için acil bir şekilde kaynak bulma zorunluluğu ortaya çıktı. İşte bu noktada Finansman Kanunu,

burjuvazinin belirli kesimlerinden yeni vergiler yoluyla bürokrasiye kaynak aktarımı şeklinde ortaya çıktı.

2.5.1.3. Finansman Kanunu

Personel Kanunu ile 1970 Bütçesi'ne bindirilen 2,5 milyarlık ek mali yükü karşılayabilmek ve özellikle memur maaşlarında yapılan iyileştirmeyi finanse edebilmek amacıyla bir dizi yeni vergi getiren, var olanların oranlarını değiştiren Finansman Kanunu 29 Temmuz 1970'te yasalaştı. Kamuoyunda “otodan totoya kadar yeni vergi” olarak görülen bu vergi demeti içine; taşıt alım vergisi, işletme vergisi, gayrimenkul kıymet artışı vergisi, spor toto vergisi, adlarıyla dört yeni vergi konulmakta; Gider Vergisi Kanunu'nda yapılan değişiklikle istihsal vergisi içinde montaj istisnası kaldırılmakta ve bina inşaat vergisi getirilmektedir.

Finansman Kanunu, kapitalist ilişkilerin geliştiği ve sınıfsal çıkarların kristalize olduğu bir dönemde AP'nin kapsayıcı sınıfsal temsil stratejisinin uygulanabilmesindeki güçlüğü göstermesi açısından önemlidir. AP, açıktan sanayi burjuvazisinin sınıfsal liderliğini kabullenmiş ancak küçük burjuvaziye, işçi sınıfını ve köylülüğü de popülist-kalkınmacı stratejisi üzerinden görel olarak kapsamayı başarmıştı. Ne ki, 1960'ların ikinci yarısından itibaren yükselen sınıf siyaseti, her sınıf ve sınıf fraksiyonunun özerk sınıfsal pozisyonlar almasına neden oldu. Böylesi bir konjonktürde, önemli bir oy ve güç kaynağı olan kamu çalışanlarının, Anadolu taşra burjuvazisinin, tüccarın ve küçük esnafın MNP, MHP gibi yeni alternatiflere sahip olması ve bu çevrelerin yakın olduğu AP içindeki Bilgiççi hareket, AP'yi zorunlu olarak sınıfsal tercihler yapmaya zorladı. İşte Finansman Kanunu bu sınıfsal tazyikin bir sonucudur. Abdi İpekçi, varlıklı kesimlerden bürokrasiye kaynak transferi anlamına gelecek Finansman Kanunu gibi gelişmelerin sınıfsal çıkarların billurlaştığı bir dönemde “kitle partisi” hüviyetindeki partiler için ateşten gömlek haline geleceğini belirtmektedir. Bu vergi örneğinde görülebileceği üzere AP'nin popülist-kalkınmacılık üzerinden seslendiği geniş tabanını bir arada tutma şansı gittikçe azalmaktadır. Abdi İpekçi aynı gerçeği şu şekilde ifade ediyor:

...Adalet partisinin esas problemi buradadır. Memleket gerçeklerinin gerektirdiği yönde bir politika izlerse kendi bünyesinde çıkarları bozulan gruplarla çelişme haline düşecek, o grupların dümen suyunda giderse bu defa da sosyal baskıların altında ezilmek durumu ile karşılaşacaktır. Bu artık Türkiye'de birbiri ile çelişen çıkar gruplarının aynı partilerde yan yana gelmelerinin gittikçe imkânsızlaştığını “kitle partisi” anlayışında değişiklikler gerektiğini gösteren yeni bir örnektir (*Milliyet 1970 Yıllığı*, 1971, s. 166).

Finansman Kanunu ile tarım kesimi vergilendirme dışında tutuluyor, “çok kazandıran çok almak” şeklinde ifade edilebilecek bir yaklaşım ile kentli sınıflar ve bilhassa büyük burjuvazi vergilerin muhatabı haline geliyordu. Özellikle montaj sanayisine getirilecek yeni vergiler büyük sanayiciler arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Montaj sanayisi dönemin sol ve/ya devletçi akımları tarafından bir çeşit rantiyeye alanı olarak görülüyor ve hakiki manada bir sanayileşme hamlesi olarak kabul edilmiyordu. Üstelik montaj sanayi, gerçek bir sanayi atılımı sayesinde gerçekleşeceği umulduğu gibi dışa bağımlılığı azaltmıyor tam tersine sanayi hammaddeleri alımını zorunlu kıldığı için dışa bağımlılığı artırıyor ve bu sayede yurt dışına yapılan döviz ödemeleri nedeniyle ödemeler dengesini bozucu etkisi oluyor ve döviz dar boğazısını derinleştiriyordu. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürü Adnan Başer Kafaoğlu, 29 Mayıs 1970’te Komisyon’da yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “*Montaj sanayii Türkiye’ye hiçbir şey getirmemiştir, yolundaki iddialar yüzde yüz doğrudur. Montaj sanayini bunca zaman koruduk, artık izin vermeyeceğiz...*” (Milliyet 1970 Yıllığı, 1971, s. 169).

AP içinden Bilgiççi vekiller de Finansman Kanun Tasarısı’nı “sol kokulu” buluyor ve diğer parti üyeleriyle komisyonda kimi maddelerin tırpanlanması konusunda işbirliğine gidiyordu. Sermaye çevrelerinden de tasarıya tepkiler vardı. 9 Haziran’da İstanbul Ticaret Odası bir bildiri yayınlamaya vergilere karşı çıktı. Maliye Bakanı Mesut Erez ise Komisyon’da yeni vergileri şu şekilde savunuyordu:

Ödeme gücü olandan vergi alınacaktır, varlıksızın nesini alacağız?... Bu kanunun esprisi budur..., Jandarma Devleti yerini modern ve ekonomik devlete bırakmıştır. Bu vasfı itibarıyla devlet elbette ekonomiye müdahale edecektir. Bu vasfın başlıca araçları arasında vergiler vardır. Yeni vergiler hem bütçelerin açık vermemesi, hem ekonominin istikrarının sağlanması, hem de memurların maaşlarının yükseltilmesi için getirilmiştir...Bütün bunları bir araya vergisiz olarak getirmenin imkanı yoktur. Başka türlü hal için sihirli vasıtayı kimse bulamamıştır. Tasarılar adil vergileri sıhhatli kaynaklardan alacak, sosyal adaleti gerçekleştirecektir (Milliyet 1970 Yıllığı, 1971, ss. 169–170).

2.5.1.4. Devalüasyon

1970 yılının en önemli ekonomik gelişmelerinden biri yapılan devalüasyon oldu. Devalüasyonun en önemli nedenlerinden biri 27 Mayıs sonrası uygulamaya konan İİS’nin döviz yutucu yapısal özellikleriydi. İİS’nin, ilk anda mamül ürünleri yurtdışından ithal etmek yerine yurt içinde üretilmesini teşvik ederek döviz tasarrufuna neden olduğu düşünülebilir. Oysa Türkiye gibi sanayisi küçük-orta boy ölçekli ve

montaj ağırlıklı ülkeler sınai hammaddeler bakımından merkez kapitalist ülkelere bağımlıdır. Bu durum döviz çıktısına neden olurken; üretimin iç tüketime yönelik olması da döviz girdisini imkânsız hale getirir. Bu bağlamda, çevre ülkeler için öngörülen İİS'nin bu ülkelerin kendi sanayilerini kurarak iktisadi olarak merkez kapitalist ülkelerin tahakkümünden çıkma tehlikesi söz konusu değildir. İlk bakışta iktisadi bağımsızlığı teşvik ettiği düşünülebilecek İİS esasında bağımlılık ilişkisini daha da derinleştirmektedir. 12 Mart'a gelişte İİS'nin bu yapısal özellikleri ithalat oranlarının ihracattan çok daha yüksek olmasına ve kronik bir ödemeler dengesi açığına neden oldu. Türkiye İİS'nin bu yapısal sonuçlarıyla birlikte önemli bir döviz darboğazı içine düştü. Bu darboğazı aşabilmek için Türkiye'nin önünde iki seçenek vardı. Bunlardan birincisi döviz miktarını artırıcı faaliyetlerin cesaretlendirilmesi; ikincisi de döviz kaybını azaltabilecek şekilde İİS içinde "makine yapan makineler" düzeyine ulaşılabilmesi yoluyla İİS içinde derinleşme. Türkiye devalüasyon ile birinci yola; ÜBYKP ile de ikinci yola ait reçeteyi uygulamaya koydu (Gülalp, 1983, ss. 61–62). Bu minvalde uluslararası aktörlerin de telkiniyle²¹⁶ bir devalüasyon yapılması gündeme geldi.

Nihayetinde, 10 Ağustos 1970'de Türk lirası devalüe edildi. Paranın değeri yüzde 66,6 oranında düşürülürken 1 dolar'ın değeri 9 tl'den 15 tl'ye fırladı. Dış kredilerin azalmasıyla birlikte dış ticarete tıkanıklık baş göstermişti. Maliye Bakanı Mesut Erez devalüasyon kararının gerekliliğini şöyle savunuyordu:

Türkiye'de toplam talep çoktandır kabarmış bulunmaktadır ve bazı üretim maddelerinin iç fiyatları bu yüzden dünya piyasalarındaki fiyatların çok üstüne çıkmıştır. Devalüasyonla birlikte ekonomi istikrar kazanacak, iç ve dış fiyatlar arasındaki fark ortadan kaldırılacak ve ekonomiye yeni bir kan gelecektir.... (*Milliyet 1970 Yılı*, 1971, s. 205).

Devalüasyon ile birlikte ithalat, ihracat, dış ticaret, para ve kredi alanlarında bir dizi tedbir getirildi. Kurdaki ani değişiklik neticesinde tarımsal ürünlerinin ihracatı kolaylaşırken temel ihtiyaç maddelerine şekere, gaza, benzine önemli zamlar yapılmak zorunda kalındı ki bu özellikle alt gelir grubundan kimselerin alım gücünü düşürdü. Ayrıca, devalüasyon, bir taraftan üretim/montaj için dışa bağımlı büyük sanayi burjuvazisinin ithalata bağımlı hammadde, yatırım ve aramaları maliyetlerini artırırken diğer taraftan döviz üzerinden ödenecek dış borçların TL cinsinden tutarını

²¹⁶ Boratav, (2005, s. 128) 1968'den itibaren dışarıdan ve IMF aracılığıyla devalüasyon ve dış ticaretin liberalleştirilmesi yönündeki telkinlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir.

artırarak bütçeye yeni yükler getirdi. Sanayi burjuvazisi devalüasyonun zaruretini kabul etmekle birlikte zamanlamasını yanlış buldu. Vehbi Koç şöyle anlatıyor:

Devalüasyon lazım mıdır, değil midir, bu iki seneden beri bir hayli münakaşa konusu oldu... Bu karar bir sene evvel mi alınmalıydı, şimdi mi alınmalıydı? Bir sene evvel alınsaydı memleket ekonomisi için daha mı faydalı olurdu? Bunun takdiri kararı alan hükümetlere aittir. Yalnız bu devalüasyon çok sıkışık bir zamana rastgeldi. Uzun zamandan beri beklenen Personel Kanunu bütçeye 2,5 milyar lira yükleyerek Meclise getirildi. Görüşmelerde bu fark 4 milyara çıktı. Hükümet bu farkı kapatmak için elbette bir takım vergiler koyacaktı...Ya evvelden çok dikkatli olarak, iyi etüdler yapılarak birden çıkmalıydı veyahut bir müddet evvel çıkmalıydı. Yani hepsinin bir araya gelmesi, Meclisin de tatiline rastlaması. Bu işler bence iyi etüd edilmedi ve bu şekilde çıktı (*Milliyet 1970 Yılığ*, 1971, s. 212).

Sanayi burjuvazisi başlangıçta 1969 seçimleri sonrasında AP'nin "hür demokratik nizam" yanlısı tutumunu ve sanayileşmeyi önceleyen yatırım tercihlerini ve kaynak tahsisini desteklenebilir bulmuştu. Ancak 1970 yılı içinde ve çok kısa süreler içinde çıkarılan Personel Kanunu, Finansman Kanunu ve devalüasyon uygulaması sanayi burjuvazisinin AP'den yüz çevirmesine neden oldu. Örneğin Adana'daki Atermit Fabrikasını babası ve kardeşleriyle birlikte yöneten Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) mezunu 25 yaşındaki Fatih Özgür 12 Mart'ı önceleyen krizi sanayicilerin ekonomik-korporatif çıkarları açısından şöyle değerlendirmektedir:

Bunun sebepleri arasında, geçen yılki Demirel bütçesinin reddini kendi açımızdan değerlendirelim. Bütçenin reddi dolayısı ile devlet ihaleleri ertelendi. İhaleler ertelenince yatırımlar azalıyor, çünkü devlet para vermiyor. Mesela 16 Haziran işçi olayları, "Kuşuklu Kasım" anarşik olaylar yatırımları etkiledi. Huzursuz ortamda yatırımlar geri kalıyor, imal ettiğimiz inşaat malzemesine olan talebi azaltıyor dolaylı yoldan.

Zaten sanayinin ihtiyacı olan ham maddeden çok yüksek gümrük resmi alınıyor, bir de devalüasyon gelince maliyet arttı. Mesela devalüasyondan sonra hükümet benim fiyat arttırmamı engelledi, öte yandan işçi ücretleri dondurma yoluna gitmediğinden imal ettiğimiz maddelerin maliyeti iyice yükseldi (*Yankı*, 18, s. 22).

Benzer şekilde, Vehbi Koç 9 Nisan 1971 günü Koç Holding otomotiv grubu bayiler toplantısında AP'ye olan inancın ve güvenin yitirilmesinin nedenlerini şöyle sıralıyordu:

AP içindeki kopuşmalar, 16 Haziran'da İstanbul'da sıkı yönetim ilanı, devalüasyon, personel kanunu ve vergilerin getirdiği mali yükler, her gün bozulan asayiş, sendikaların aşırı talepleri, devamlı hal alan sağ-sol çatışmaları ve nihayet parlamentonun bunalıma çare bulamaması (*Yankı*, 7, s. 17).

Personel Kanunu, Finansman Kanunu ve devalüasyon 1970 yılı içinde AP'nin hegemonik alanını daraltan üç önemli gelişmedir. AP'nin çelişkili bir uzlaşma olarak

yürüttüğü popülist-kalkınmacı projesi artık bir taraftan Silahlı Kuvvetler, diğer taraftan büyük sanayi burjuvazisi, küçük ve orta ölçekli ticaret ve tarım burjuvazisi, işçi sınıfı ve son olarak bürokrasinin önemli bir kesiminde temsil yeteneğini yitirmiş ve AP “kitle partisi” hüviyetini hızla kaybetmiştir. Kırdı, taşrada ve küçük burjuvazinin yaygın olduğu kentlerde AP, sınıfsal tabanının önemli bir kısmını ekonomik korporatif çıkarlar ile milliyetçilik üzerinden MHP’ye; İslamcılık üzerinden MNP’ye ve milliyetçi-mukaddesatçılık üzerinden de DKP’ye kaptırdı. Bu şekilde hegemonya kaybı yaşayarak derin bir muktedirlik krizi içine düşmüş oldu. Artık “aşırı akımların” etkisini artırdığı anarşik bir ortam, kötü giden bir ekonomi ve tabanını birarada tutamayıp çözülme aşamasına giren, olayları yönlendirme kabiliyetini yitiren bir iktidar partisi ve/ya görüntüsü vardır. 12 Mart 1971 Muhtırası bu hegemonya krizi konjonktüründe gerçekleşti.

2.5.2. “Bütün Sınıflar Gibi Biz De Türkiye’de Yerimizi Alacağız”²¹⁷: TÜSİAD

TÜSİAD, sınıf-içi ve sınıflar-arası mücadeleler dolayında büyük sınaî sermayenin sınıf örgütü ve sözcüsü olarak 12 Mart 1971 Muhtırası’ndan yalnızca 20 gün sonra 2 Nisan 1971’de oniki sanayicinin imzaladığı bir protokolle kuruldu.²¹⁸ 12 Mart dönemi partiler-üstü hükümetlerine enformel yollarla etkide bulunarak “hürriyetçi demokratik nizamın” muhafaza ve tahkim edilebilmesi için sınıf hareketliliğine karşı her fırsatta “asayiş ve düzenin” tesis edilmesi gerektiğini vazetti. Aşağıda TÜSİAD’ın değişken sınıfsal güç dengeleri açısından sınıf içi ve sınıflararası konumlanışlarını ve 12 Mart karşındaki pozisyonu ele alınacak, sermaye gruplarının ve özellikle sınaî burjuvazinin 12 Mart sürecinde oynadıkları role ve bu sürece *organik olarak* eklenme biçimlerine odaklanılacaktır. Gramsci’nin “güç ilişkileri”nin ve sınıf hegemonyasının kurulması ile ilgili olarak yapmış olduğu sınıflandırma, Türkiye’de sanayi burjuvazisinin gelişimi ve örgütlenme çabasını anlamak için

²¹⁷ Ege Sanayi Odası Başkanı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkan Yardımcısı Şinasi Ertan (Altun, 2009, s. 73).

²¹⁸ Protokol metni şöyleydi: “Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye’nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği’nin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere lüzumlu olan mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dâhilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz” (Altun, 2009, ss. 73–75).

analitik bir çerçeve sunabilir.²¹⁹ Aşağıda bu çerçeve içinden TÜSİAD'ın 12 Mart karşısında aldığı pozisyon gösterilecektir.

Gramsci, “güç ilişkilerini” iki ana düzeye ayırır. Bu düzeylerden ilki, söz konusu güç ilişkilerinin üzerinde yükseldiği, insan iradesinden bağımsız olarak var olan objektif ve materyal koşullardır. Üretici güçlerin materyal gelişme düzeyleri farklı toplumsal sınıfların, fonksiyonların ve sınıf pozisyonlarının ortaya çıkmasını sağlar. Verili bir toplumsal düzende üretici güçlerin gelişmişlik düzeyleri ve sermaye birikim seviyesi sınıfsal güç ilişkilerinin maddi zeminini oluşturur. Örneğin, sanayisi imalat düzeyini aşmamış bir toplumsal formasyonda sanayi burjuvazisinin etkinliğinin kısıtlı olması beklenir. Gramsci'nin ikinci düzeyi “politik güç ilişkileri” ile ilgilidir. Bu düzeyde, farklı toplumsal sınıfların bilinçleri, homojenlik düzeyleri ve örgütlenme kapasite ve pratiklerine bakılmalıdır. Gramsci bu düzeyi üç ana uğrağa daha ayırır: 1-) ekonomik-korporatif uğrak, 2-) politik-hukuki uğrak ve son olarak 3-) politik-hegemonik uğrak. Birinci uğrakta tüccar başka bir tüccarla, imalatçı başka bir imalatçı ile bir araya gelir. Bu uğrakta, aynı sınıf fraksiyonuna dahil olanlar biraraya gelmelerinin ekonomik-korporatif çıkarları açısından zorunlu olduğunu anlamıştır. Bununla birlikte diğer sınıf fraksiyonlarıyla daha geniş bir toplumsal örgütlenme yoluna henüz gidilmemiştir. İkinci uğrakta, farklı sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını aşan bir bilinçlenme gerçekleşmiştir; ancak bu bilinçlenme salt ekonomik alanla sınırlıdır. Söz konusu sınıf, legal-formel olarak tanınma ve bununla bağlantılı haklar talep ederek diğer sınıf ve sınıf fraksiyonları gibi yasama ve idari süreçte rol oynamak istemektedir. Son uğrakta, sınıf salt ekonomik-korporatif çıkarlarının ötesine geçerek geleceğe dönük bir projeksiyonla ve kendi uzun vadeli çıkarları ile tabi sınıfların çıkarları arasında “özdeşlik” kurarak politik-hegemonik bir liderlik için eylemde bulunur. Toplumsal gerçeklik içinde bu uğraklar esasında karşılıklı olarak içiçe geçmiş ve birbirine farklı düzeylerde eklenmiştir. (Gramsci, 1971, ss. 180–182). Bununla birlikte söz konusu ayırımın ya da farklılaştırmanın teorik düzeyde analitik katkıları olduğu söylenebilir.

Bu noktada önemli bir uyarı yapmak gerekmektedir. Büyük sermayenin ve sanayi burjuvazisinin gönüllü bir şekilde TÜSİAD'da örgütlenmesini Gramsci'nin

²¹⁹ Benzer bir yaklaşım için (Bkz., Ozan, 2012).

ortaya koymuş olduğu birinci düzey ile ilişkilendirmek ilk aşamada kolay gözükmetedir.²²⁰ Ancak, TÜSİAD'ın örgütlenmesi tikel olarak büyük sanayicilerin biraraya gelerek farklılaşan ekonomik-korporatif çıkarlarını farklı sermaye fraksiyonları karşısında savunmaları bağlamında analiz edilirse hataya düşülebilir. TÜSİAD, tümel olarak sermayenin hegemonya inşasında sanayi burjuvazisinin hegemonik fraksiyon olarak liderlik yapabilmesi ve kendi tikel-tümel çıkarlarını toplumun genel çıkarları olarak sunabilmesi olarak kavrandığında anlaşılabilir. Bu minvalde, TÜSİAD sınıf hegemonya inşa sürecinin sanayi burjuvazisi önderliğindeki politik-hegemonik uğrağı olarak değerlendirilmektedir. Aşağıda sanayi burjuvazisinin sınıfsal-politik bir güç odağı olarak ortaya çıkışını ve 12 Mart Muhtırası sürecinde oynadığı aktif rol irdelenecektir.

TÜSİAD'ın kuruluşunda sınıfsal hareketlilikten duyulan kaygılar önemli rol oynamışsa da TÜSİAD'ı dar çerçevede salt savunma amaçlı bir sınıf örgütü olarak görmemek gerekir. TÜSİAD, büyük sanayi sermayesinin dar ekonomik-korporatif çıkarlarını sınıf içi ve sınıflararası düzlemlerde savunmanın ötesine geçerek; sınıfsal hareketliliği baskılayacak nitelikte bir sosyo-politik çerçevenin kurulması maksadıyla uzun erimli ve geniş bir siyasal ufuk ile mücadele sahasına atılmıştı. Kendi çıkarını “toplumsal iyi”, “ortak akıl” olarak gösterebilecek temel bir politik-stratejik hat belirlemişti.²²¹ Bu anlamda diğer sınıf örgütlerinden- odalar, işveren sendikaları- incelikli yaklaşımı dolayısıyla ayrılmaktadır. TÜSİAD'ın kuruluşu kamuoyuna 19 Ocak 1971 tarihinde Ege Sanayi Odası Başkanı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkan Yardımcısı Şinasi Ertan'ın yaptığı açıklamayla duyuruldu. Ertan, “*Bütün*

²²⁰ Ozan (2012) sermaye örgütlerinin krizden çıkışını anlattığı doyurucu ve ikna edici çalışmasında Gramsci'ye dayanarak TÜSİAD'ın ortaya çıkışını birinci düzey ile Türk Hür Teşebbüs Konseyi'nin ortaya çıkışını ise üçüncü düzey ile ilişkilendiriyor. Halbuki TÜSİAD kuruluşundan itibaren, sanayi burjuvazisinin tikel ya da fraksiyonel dar bir ekonomik-korporatif çıkar temsilinden ziyade bir bütün olarak “hürriyetçi demokratik nizam”ın tahkimi sorununu önüne koymuştur. Bu bakımdan kendi sınıfsal çıkar(lar)ını toplumun ve devletin genel çıkarı ile özdeşleştirerek uzun erimli bir strateji belirlemiştir. Bu anlamda TÜSİAD açık bir şekilde büyük sermayenin ve sanayi burjuvazisinin politik-hegemonik vizyonunun cisimleşmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

²²¹ Buğra, (2015) bu politik-stratejik hattı gerçekliğin kendisi olarak ele almaktadır. Buna göre, “iş adamları” klasik iktisatın varsayımlarından farklı olarak Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde halen varlığını sürdüren (eşitlikçi) kültürel değerler sistemi nedeniyle kişisel çıkarlarının meşruiyeti konusunda şüphe içindedirler ve kendi çıkarlarını her daim “yarı-kamusal” bir çerçeve içinden dile getirmek zorunda kalmışlardır. Oysa burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını genel, ulusal, ortak çıkar, kamusal iyi olarak sunması Türkiye gibi çevre ülkelere özgü bir durum olmaktan çok metropol ülkelerde doğan “burjuva-demokratik” devlet formunun meşru stratejisidir. Bu anlamda “yarı-kamusalılığı” geç kapitalistleşen ülkelerin verili sosyo-kültürel kodlarının neden olduğu titre bir çıkar savunusundan ziyade bir sınıf stratejisi, Gramscici anlamda “politik-hegemonik uğrak” olarak yorumlamayı öneriyorum. TÜSİAD, söz konusu sınıfsal stratejinin Türkiye'deki en olgun şeklini ortaya koymuştur.

sınıflar gibi biz de Türkiye’de yerimizi alacağız” diyerek “*kuvvetli bir mücadele yapabilmek ve baskı grubu olabilmek*” düşüncesiyle “özel sektöre” ve “karma ekonomiye” dönük hücumları bertaraf edebilmek amacıyla bir birlik kurulacağını ilan etti (Altun, 2009, s. 73). 2 Ağustos 1971 tarihinde ise Dernek, “özgürlük kutsaldır” veciz ifadesiyle biten “amaç ve görüşlerimiz” başlıklı manifesto niteliğinde bir ilan yayınladı. Manifestonun birinci paragrafında “demokratik” ve “planlı yoldan kalkınma” taraftarı olduğunu belirten TÜSİAD, ikinci paragrafta ülkenin “yeni bir devreye yöneldiği şu günlerde, biz bu yönelimin yurdumuzun kaderini nesiller boyunca etkileyeceği inancındayız” diyerek 12 Mart sürecine aktif olarak müdahil olacağını da ilan etmiş oluyordu. 9 maddeden oluşan bu manifestoda dernek sırasıyla, Atatürkçülük, hür teşebbüs, karma ekonomi, istihdam ve verimlilik, vergi, istikrar, eğitim, basın etiği konularında görüşlerini açıkladı.²²² İlan metninin altında 86 üyenin imzası bulunmaktaydı. Manifesto, büyük ölçüde 27 Mayıs’ın reformcu çizgisi ile uyumlu bir nitelik arz etmekteydi.

Türkiye’de ticaret siciline kaydolun her kuruluş faaliyet konusuna göre bölgesindeki ticaret odasına, sanayi odasına veya borsa’ya üye olmak zorundadır. Üyelik yasal bir zorunluluktur. Odaların çatı örgütü ise Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’dir (TOBB). Ancak TOBB’daki oylama ve temsil sistemi bireysel oy esasına dayandığı için çoğunlukta bulunan küçük esnaf yönetim kurullarında temsil edilebilmektedir. TOBB başkanı iktidar partisi ile patronaj ilişkileri üzerinden tanımlanarak seçilmektedir. Dolayısıyla mevcut iktidar, TOBB üzerinde başkan üzerinden denetim kurmaktadır. 1960 öncesinde TOBB, DP ile özdeşleştirilmişken 1965 sonrasında ekseriyetle AP güdümündedir (Gülfidan, 1993, s. 34). Bu sistem büyük sermaye sahipleri aleyhine işlemekte ve ekonomik güçleri nispetinde temsil edilememeleri ile sonuçlanmaktaydı²²³ (Sönmez, 1988, s. 168). Odalar Birliği içindeki çatışma eksenlerini bir taraftan “banka kredileri” ve “döviz tahsis” koşulları ile “fiyatları” (Öncü, 1980, s. 470) diğer taraftan ithalat lisans ve kotaları üzerinden farklılaşan sanayi ve ticaret burjuvazisinin kısa erimli çıkarları oluşturmuştur (Bianchi,

²²² Manifestoda öne çıkan talepler şöyle özetlenebilir: hür teşebbüs’ün vazgeçilemezliği, sermaye, emek ve teşebbüsün birbirini tamamlayan unsurlar olduğu ve karma ekonomi düzeni içinde ekonominin ahenkle yürütülmesi gerektiği, halkın bütünlüğünü bölücü tutumların tehlikeli oluşu, basın özgürlüğüne taraftar olduğu ancak “insan şeref ve haysiyetine tecavüz eden, haberleri maksatlı olarak değiştiren, yasalara karşı gelmeyi teşvik eden” anlayışın yanında olunmayacağı ifade edilmektedir (Altun, 2009, s. 74).

²²³ Örneğin bir şehirde, iki büyük buzdolabı fabrikası ile seksen soba imalathanesi aynı komitede temsil edildiklerinde, komite seçimlerinin sonucunu doğal olarak soba imalathanesi temsilcileri belirlemektedir (Berker & Uras, 2009, s. 89).

1984, s. 253). TÜSİAD, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir dernek statüsündedir ve dolayısıyla üyelik, odalar örneğinde olduğu gibi mecburi değil gönüllülük esasına dayalıdır. Odalar Birliğinde uygulanmakta olan temsil sistemi nedeniyle, sanayi burjuvazisi ekonomik gücü nispetinde temsil imkânına sahip olamamaktaydı. Odalar Birliği içinde, kültürel olarak muhafazakâr küçük ve orta boy Anadolu ticaret ve tarım burjuvazisi, batılı değerlere bağlı büyük sanayi sermayesini kayıran Demirel'e karşı Erbakan'ın yanında olmuş ve Mayıs 1969'da Erbakan'ın Odalar Birliği'nin başına geçmesini sağlamıştı. Bu olay Odalar Birliği içindeki küçük ve orta boy Anadolu ticaret-tarım burjuvazisi ile İstanbul, Ankara, İzmir merkezli büyük sanayi sermayesi arasındaki çıkar çatışmalarının önemli bir göstergesidir.

Derneğin faaliyetlerini fiilen yürüten iki isim dikkat çekicidir. Emekli Kurbay Albay Emin Aytekin²²⁴ sosyal ve idari konularda, Yılmaz Ergenekon²²⁵ ise ekonomik işlerden sorumluydu. Daha sonra Korkut Özal da bu kadroya katılarak kısa bir süreliğine Genel Sekreterlik yaptı. Özal, kısa bir süre sonra bu görevden ayrılınca, uzunca bir süre "kuvvetli bir adam" bulunamadığından boş kalan genel sekreterlik koltuğu bu kez o dönemde Amerika'da görev yapmakta olan Turgut Özal'a bizzat Vehbi Koç tarafından bir mektup ile teklif edildi. Ancak Turgut Özal bu pozisyonun bir "kırtasiyecilik pozisyonu" olarak kalacağı endişesiyle bu görevi kabul etmedi. Genel Sekreterlik koltuğu ancak 1974 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) İktisadi Planlama Dairesi uzmanlarından Güngör Uras ile doldurulacaktı. Feyyaz Berker ve Güngör Uras bu görevi ayrılacakları 1980 yılına kadar birlikte yürüttüler.

TÜSİAD, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (ESEV) ile birlikte- 12 Mart sürecinde tartışmalı konular ile ilgili konferans, forum ve brifingler düzenleyerek kamuoyunu biçimlendirmeye çalıştı. Dernek, ekonomik-korporatif düzeyde bir baskı grubu olmasının ötesinde, büyük sanayi burjuvazisinin politik-hegemonik liderliğinin inşası amacıyla genellikle solda yer alan aydınları kendi pozisyonuna çekmeye çalıştı. Düzenlediği forum ve tartışmalarda liberal ve/veya sosyal demokrat aydınlara da söz vererek, liberal bir düzlemde kültürel-ideolojik liderliğini kurmaya soyundu. TÜSİAD

²²⁴ Aytekin, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra İstanbul Sıkıyönetim Kurmay Başkanlığı yapmıştır. Sonra emekliye ayrılarak iş hayatına atılmış, bir yandan da Dünya gazetesine yazılar yazmaya başlamıştır (Altun, 2009, s. 125).

²²⁵ Yılmaz Ergenekon ise DPT Teşvik ve Uygulama Dairesi Başkanlığı yapmış deneyimli bir planlamacıydı. Kuruluşundan bir süre sonra TÜSİAD'dan ayrılan Ergenekondaha sonra Türkiye Odalar Birliği Genel Sekreterliği, Maliye Bakanlığı (Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti) ve Ulaştırma Bakanlığı (İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti) yaptı (Altun, 2009, s. 125).

kurucuları arasında yer alan Ege Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan, Türkiye’de aydınların devletçi-sol-sosyalist bir çizgide politikleştikleri için onları kazanmanın gerekli olduğunu farkındaydı. Ertan şöyle diyordu: “*Aydınları oluşturmak lazım. Aydınların ve üniversite çevrelerinin Türkiye’nin sosyal hayatında ağırlığı çok büyüktür.*” (Yankı, 99, s. 23).

Böylece TÜSİAD, 12 Mart’a gidişte temsilcisz kalan büyük sanayi burjuvazisinin etkili lobi organı oldu. 12 Mart dönemindeki tartışmalı konulara büyük sanayi sermayesinin politik-hegemonik liderliği açısından yaklaştı ve doğrudan ekonomik-korporatif taleplerin ötesine geçmekte zorlanan küçük ve orta ölçekli tarım ve ticaret burjuvazisinin karşısında yer yer KURD’un getirdiği sosyal demokratik çerçeveyi sahiplenir bir vaziyet aldı. Böylece, sanayileşmeyi kalkınmak için acil bir reçete olarak gören liberal, sol, sosyal-demokrat aydın ve bürokratlarla aynı zeminde buluşabildi. Aşağıda reformlar konusunda görülebileceği üzere TÜSİAD’ta temsil edilen sanayi burjuvazisi, genel olarak sanayileşmenin önünü açacak uygulamalar konusunda diğer sermaye gruplarına nazaran daha olumlu bir tutum takındı. Yine de devletçi sanayileşme, kamulaştırma ve millileştirme ile ilgili reformların özel mülkiyet açısından tehdit oluşturabileceğini düşündüğü oranda bu konularda tepki göstermekten çekinmedi. Hasılı, TÜSİAD’ın kuruluşu, büyük sanayi burjuvazisinin İİS’nin de yardımıyla elde ettiği ekonomik-korporatif birikim oranında politik-hegemonik temsil arayışının bir sonucu olarak tarih sahnesine çıkışını imliyordu. TÜSİAD sonraki yıllarda bu etkili pozisyonunu koruyacak ve özellikle Bülent Ecevit ile girdiği mücadele ile adından sıkça söz ettirecekti.

12 Mart 1971’e gelindiğinde sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin tabi sınıfları içerme ve yönetme kapasitesi, hegemonik bloğun dağılması, iktidar bloğu içindeki çatlaklar, siyasal düzlemde tabi sınıfları seferber edebilecek ve tek başına muktedir olabilecek bir siyasal partinin yokluğu, ithal ikameci birikim stratejisinin yapısal sorunları, dünya konjonktürünün de etkisiyle sınıf-içi ve sınıflar-arası mücadelelerinin keskinleşmesi sonucu hatırı sayılır bir biçimde daralmıştı.

2.5.3. 12 Mart Rejimi ve Reform

12 Mart Muhtırası ilk verildiğinde muhtıranın ordunun içindeki reformcu kanat tarafından mı yoksa statükocu kanat tarafından mı verildiği tam olarak anlaşılammıştı. Çetin Altan, İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, İlhami Soysal, Hikmet

Kıvılcımlı²²⁶ gibi bazı solcu yazarlar; *Devrim*²²⁷ gibi gazeteler; DİSK, TÜRK-İŞ, Devgenç, TÖS, Elektrik Mühendisleri Odası, Üniversite Asistanları Sendikası, Orman Mühendisleri Sendikası gibi sol eğilimli 16 örgüt muhtırayı ordu içindeki sol kliğin verdiğini düşünerek selamladılar. Bülent Nuri Esen ve Bahri Savcı gibi hukuçular da Başbakan'ın istifasının hukuka uygun olduğu şeklinde görüş bildirdiler (Toker, 1993, s. 217). Muhtıra'nın içindeki belirgin reform teması, muhtırayı sol kliğin verdiği izlenimini uyandırıyor. Muhtıranın içeriğine bakıldığında da asayiş teması ile reform temasının birlikte işlendiği görülebiliyordu. Muhtıra, 1961 Anayasası'nın ön gördüğü sosyo-ekonomik reformların yerine getirilemediği gerekçesi ile verilmişti. "Ekonomik ve sosyal huzursuzluklar" "Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş ol[unmasından] kaynaklanmış;" "Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak" yeni bir hükümet çağrısı yapılmaktaydı. Esasında muhtıra reform taraftarlarını umutlandıracak önemli ifadelerle doluydu.

2.5.3.1. Reform Hükümeti

İşte I. Erim Hükümeti, 12 Mart Muhtırası'nda yer alan reform temasını sahiplenerek ve ön plana çıkararak bir Reform Hükümeti olma savıyla kuruldu. Bu gerçek Hükümet programında şu şekilde ifade edildi:

Gerçekleştirilmesi zorunlu yapısal ve kurumsal değişikliklere türlü nedenlerle girişilememiş ve sorunları çözüme olayların arkasında kalınmıştır... Bu karışık duruma ve bunun yarattığı alışkanlıklara son vermek... Anayasanın gösterdiği doğrultuda yapılması zorunlu reformların hiç beklenilmeden gerçekleştirilmesi ile mümkündür. İşte bu nedenlerle Türk kamuoyunun karşısına "Reform Hükümeti" olarak çıkıyor ve bu niteliğe uygun bir program sunuyoruz (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 200).

Reform Hükümeti programına baktığımızda toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, hukuk ve adalet reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformların yer aldığı görülür. Erim Hükümeti, reformları gerçekleştirmekten sorumlu, ekseriyetle genç teknokratlardan oluşmuş bir "beyin takımı" olarak ortaya çıktı. Hükümet'in kilit ismi Başbakan Yardımcısı olarak atanan CHP Konya Milletvekili Atatürkçü ve reformcu kimliği ile

²²⁶ Hikmet Kıvılcımlı *Sosyalist* gazetesinde ünlü "Ordu Kılıcını Attı !" başlıklı yazısı ile 12 Mart'ı selamlamıştı (Ulus, 2016, s. 366).

²²⁷ *Devrim*'in 12 Marttan sonraki (16 Mart) ilk manşeti şu şekildeydi: "Ordu Anti-Kemalist Gidişe 'Artık Dur' Dedi" (G. Atılğan, 2008, s. 17).

bilinen eski bir asker olan Sadi Koçaş'tı.²²⁸ Koçaş hem bir asker olarak ordu ile yakın irtibat halindeydi ve o çevre tarafından tanınıyordu hem de CHP milletvekili olarak İnönü ile yakın bir diyalogu vardı. Ordu içindeki Atatürkçü ve reformcu eğilimleri yansıtan bir figür olarak Koçaş'tan muhtıracı komuta kademesi ile hükümet arasında bir bağlantı kayışı görevi görmesi bekleniyordu. Bakanların üçte birini Koçaş tavsiye etmişti. Bu bakımdan da önemi büyüktü. İkinci önemli isim, 1960'lar başında DPT'de çalıştıktan sonra Paris'te Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'de sonra da Washington'da Dünya Bankası'nda danışman olarak çalışan Atilla Karaosmanoğlu Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atandı. Ayrıca, NATO Genel Sekreteri'nin birinci yardımcısı Osman Olcay'a Dışişleri Bakanlığı, OYAK'tan Özer Derbil'e Dış Ticaret, Türk Petrolleri Genel Müdür Yardımcısı İhsan Topaloğlu'na Enerji ve Tabii Kaynaklar; Portekiz Hükümeti'nin eski Danışmanı Ayhan Çilingiroğlu'na Sanayi ve Ticaret, 1960'ta DPT'den sorumlu olan eski Kurmay Subay Şinasi Orel'e Milli Eğitim Bakanlığı verildi (Ahmad, 1996, ss. 356–357). Hükümete AP beş, CHP üç ve MGP bir bakan vermişti. Erim (2007, s. 197) ilk Bakanlar Kurulu toplantısında reform temasını tartışmaya yer bırakmayacak derecede ön planda ele alıyordu: *“Bizim Hükümetimiz, Atatürk'ün başladığı reformları devam ettirmek azmi ile iş başına gelmiştir. Bizim Hükümetimiz Atatürk'ün yaptığı, koyduğu devrim kanunlarını gereği gibi uygulamak üzere iş başına gelmiştir.”*

Reform Hükümeti, devletçi, kalkınmacı ve sola meyyal genç teknisyenlerden oluşmaktaydı. Örneğin Atilla Karaosmanoğlu vaktiyle Sosyalist Kültür Dernekleri'nin kurucuları arasında yer almıştı.²²⁹ Erim, Karaosmanoğlu'nu bir sosyal demokrat olarak gördüğü için kabineye Başbakan Yardımcısı olarak almayı düşündüğünü ancak Cumhurbaşkanı'nın yaşının küçük olması dolayısıyla²³⁰ bir süre Devlet Bakanlığı

²²⁸ Koçaş (1978, ss. 41-44-53-55) anılarında Muhtıradan sonra Genelkurmay Başkanı'nın daveti üzerine kendisi ile görüştüğünü ve partiler üstü hükümetin kurulması için önerilerde bulunduğunu ve özellikle hükümeti teşkil edebilecek kişiler üzerinde Tağmaç ile birlikte durduklarını anlatır. Tağmaç, Koçaş'tan İsmet Paşa'yı yanlarına çekmesini isterken İsmet Paşa da ordu içindeki eğilimleri öğrenmesi için Koçaş'ı Tağmaç ile görüşmeye göndermişti.

²²⁹ Koçaş (1978, ss. 104–105) anılarında MİT'in bu konu ile ilgili olarak Atilla Karaosmanoğlu'na şüphe ile yaklaştığını, tereddütünü Başbakan Nihat Erim ile paylaştığını belirtir. Koçaş konudan haberdar olduğunda Karaosmanoğlu'nun Dünya Bankası'ndan geldiğini, MİT'in bu konuda herhalde CIA'den daha duyarlı olamayacağını alaycı bir şekilde anlatır. Bu anekdot, anti-komünist alarmizmin devlet katında ne derece etkili olduğunu göstermesi açısından özellikle önemlidir.

²³⁰ Muhtemelen Cumhurbaşkanı da Karaosmanoğlu'nun Sosyalist Kültür Dernekleri'nin kurucu üyeleri arasında olması dolayısıyla MİT'in bu isme şüpheyle yaklaşmasından etkilenmişti. Bu nedenle Başbakanlık'tan önce bir devlet bakanlığında görevlendirilmesini istemişti.

yaptıktan sonra bu göreve getirilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunur. Erim, ısrar ederek kararını Sunay'a kabul ettirmeyi başarır (Erim, 2007, ss. 169–170).

Erim Hükümeti içindeki reformcu kanat, hızlı bir kalkınma için plan ilkelerine sadık, meydanı tamamıyla özel sektöre bırakmayacak rasyonel ve planlı kamu politikaları ve köklü idari ve ekonomik önlemlerle kalkınma hızının artırılabilmesine inanıyordu. Kalkınma amacı içinde, özel sektör kendilerini haksız yere zenginleştirecek teşviklerden ziyade, disiplinli bir şekilde üretime yönelik yatırımlarını hızlandırarak ülke kalkınmasında daha etkin bir rol üstlenmeliydi. Hâlbuki AP iktidarı burjuvaziye büyük tavizler vermiş, rant ve avanta ekonomisi ile kaynakların üretken olmayan alanlara kaymasına neden olmuştu. Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu yaptığı basın toplantısında AP dönemini kastederek mevcut ekonomik düzenlemelerle Ortak Pazar ülkeleri düzeyine ancak 2359 yıl sonra ulaşılabilceğini iddia ederken bozuk düzenden nemalanan ve haksız yere zenginleşen bir zümrenin varlığından söz etmekteydi. Karaosmanoğlu radikal bir tutumla burjuvaziyi hedef tahtasına oturtmuştu:

Keyfi bir gidiş, hiçbir ekonomik kıstasa dayanmadan yapılan uygulama, bazı kimselerin hiçbir ekonomik katkıda bulunmadan zengin olmalarını sağlayan işlemler Türkiye'de ekonomik kararsızlık ve hatta bunun da ötesinde ekonomik bir anarşi ortamı yaratmıştır... Durumumuz güçtür. Bu güçlüklerin cesaretle adımlarla çözümlerini bulmak zorundayız. Yapılacak reformlar kurulu düzenin bozukluğunda çıkarı olan kişi ve zümreleri rahatsız edecektir (Milliyet 1971 Yıllığı, y.y., s. 239).

Karaosmanoğlu'nun ortaya koyduğu şekliyle kalkınma hızındaki düşüklüğün asıl sebebi otomotiv sanayi ile ona bağlı yan sanayilerde üretim hızında kayda değer bir artış olmamasıydı. Sanayi üretimi devlet sektöründe %9'un üzerinde artarken özel sektörde bu oran sadece %3,5 civarında kalmaktaydı (*Milliyet 1971 Yıllığı*, y.y., s. 242). Kalkınma hızında istenilen seviyelere ulaşamamasının sorumlusu otomotiv sanayi (montaj sanayi) yani büyük burjuvazidir. Sanayi alanında üretim kapasitesinin tam olarak kullanılmaması durumu söz konusudur. Özel sektör, anarşi ortamını ve ekonomik durgunluğu sebep göstererek üretim kapasitesini artırmaktan imtina etmekte ayrıca yatırımlara da girişmemektedir. Burjuvazinin de dahil olduğu her toplumsal kesim durgunluğun ve fiyat artışlarının bir arada görüldüğü bu durumdan şikâyet etmektedir. Karaosmanoğlu bu durumu durgunluğun ve fiyat artışlarının birarada görüldüğü yeni ve henüz tam olarak anlaşılamayan bir olgu olarak dile getirir. Keynesçi yaklaşım içinde anlamlandırılmayan bu yeni olgu daha sonra *stagflasyon*

olarak adlandırılacak ve bu durum 1970'lerden itibaren tüm dünyayı etkisi altına alacaktı.

Kamudan burjuvaziye kaynak aktarımı anlamına gelen teşvik tedbirlerini içeren 933 Sayılı Kanun'un kimi maddeleri TİP'in başvurusu üzerine 1969 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş, AP bu konu ile ilgili olarak burjuvaziyi memnun edecek bir düzenleme getirmemişti. Vehbi Koç, 933 Sayılı Kanun'un iptal edilmesinin özel sektör yatırımlarına büyük darbe vurduğunu ve bu sebeple yeni yatırımlara girişilmediğini söylemektedir (*Yankı*, 7, s. 17). Karaosmanoğlu çok ses getiren basın toplantısında 933 Sayılı Kanun'un Anayasa Mahkemesince iptal edilen hükümlerinin yenilenmesi için hiçbir çabaları olmayacağını söylüyor ve "bir dogma olarak teşvik devresi sona ermiştir" diyerek eleştiri oklarını üzerine çekiyordu. Teşvikler bundan sonra "bilimsel ölçütlere" göre tespit edilecek ve yaratacağı katma değere göre verilip verilmemesi karara bağlanacaktı.

Erim Hükümet programında dış ticaret, döviz, gümrük himayesi gibi konularda reform hazırlıkları yapabilmek için geçmişte örneği olmayan bir Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı kurulduğunu ilan ediyordu. Bu Bakanlık, "Devlet kuruluşu dışındaki kuruluşlara devredilmiş görev ve yetkiler geri alınacak" diyerek dış ticareti büyük oranda devletleştirmekteydi. Böylece, 1971 yılında, o döneme kadar Odalar Birliği'nin elinde olan döviz tahsis yetkisi Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı uhdesine alındı. Odalarda etkisi zayıf olan ve bu nedenle işlerini daha ziyade doğrudan Bakanlıklar ile kurduğu enformel ilişkiler üzerinden yürüten ve TÜSİAD'da örgütlenmiş olan büyük sanayiciler için olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilecek bu hamle, Odalar Birliği'nde örgütlü küçük ve orta boy ticaret ve tarım burjuvazisi nezdinde önemli huzursuzluklar yarattı. Odalar bu şekilde önemli bir güç kaynağından da oldular (Öncü, 1980, ss. 469–470).

TOBB başkanı Raif Onger, yeni düzenlemeler ile ilgili şikâyet ederken "Hükümetin reformlarının yanındayız. Ancak reform namı altında özel sektörü ezen tutumların karşındayız" demekteydi. Onger ayrıca "kota tahsis ve tevzi görevinin" Odalar Birliği'nden alınmasını eleştirerek bu kararın Odalar Birliği'nde büyük maddi kayba neden olacağını ve 500 kişinin işsiz kalacağını belirtmekteydi. Onger'e göre Erim Hükümeti'nin ekonomik tutumu yatırımları azaltmıştı. "Alınan tedbirlerin olumsuz sonucu Mart 1972'de görülecekti" (*Yankı*, 29, s. 20).

Döviz tahsis yetkisinin TOBB'dan alınıp Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na verilmesinin nedenleri arasında ithalat ve ihracat ilişkilerini düzenlemek ile açıkça ifade edildiği şekliyle ithalat yolu ile yapılan döviz kaçakçılığını engellemek bulunuyordu. Bakanlığa göre 3 liralık ithalat malı devlete 5 lira olarak gösterilerek döviz kaçakçılığı yapılıyordu, dolayısıyla ithal edilen mallar için fiyat kontrolüne ihtiyaç vardı. Büyük sanayiciler bu gibi ithamlardan ve fiyat kontrolü gibi yeni bürokratik formalitelerden hoşlanmadılar. Örneğin Adanalı Sanayicilerden ve Adana Borsa Başkanı Selahattin Canka yeni hükümetin “*bütün Cumhuriyet devrini arattırarak hatalar*” yapmakta olduğunu ileri sürüyordu. Ona göre yolsuzluk yapan üç-beş ithalatçı-ihracatçı için bütün sermayedarları zan altına sokmak ve işlerini zorlaştırmak kabul edilebilir bir husus değildi. Siyasal ve idari istikrar her şeyin başında gelirdi ve toprak reformu gibi söylentiler gerçekte mülkiyet düşmanlığı anlamına gelmekteydi ve toprağı olmayan sanayicileri bile tedirgin etmekteydi (Yankı, 18, s. 21).

Karaosmanoğlu'nun burjuvazi nezdinde soğuk duş etkisi yapan açıklamalarına bir tepki de TOBB Başkan Yardımcısı Şinasi Ertan'dan geldi. Ertan, döviz tahsis işlemlerinin Odalardan alınıp devlete verilmesi, Odalar Birliği'nin kuruluş kanunundaki amaç ve hizmetlerini yürütmesini imkânsızlaştırır dedi. (Yankı, 8, s. 6). İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal da Karaosmanoğlu'nun teşvik tedbirleri ile ilgili yapmış olduğu açıklamalara cevaben teşvik tedbirlerinin büyük bir kısmının yedide altısının kamu sektörüne verildiğini; ancak kamu sektörü yılda 3 milyar lira zarar ederken özel sektörün yılda 3 milyar lira kâr ettiğini söyledi (Yankı, 9, s. 12).

Burjuvazinin ve sağ siyasal aktörlerin tepkisini çeken bir başka mevzu Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İhsan Topaloğlu'nun hazırladığı “Maden Reformu Kanun Tasarısı” idi. Tasarıya göre boraks ve maden kömürü yatakları devleştirilecek, maden işletme ruhsatları yalnız Türk vatandaşlarına verilecek, verilen ruhsatlar iki yıl için geçerli sayılacaktı. 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nda değişiklikler yapılmasını öngören “Petrol Reformu Kanun Tasarısı” performanslarını eleştirdiği yabancı petrol şirketleri ile ilgili olarak “arama işletme haklarının devletin eline geçmesini” talep ediyordu (Milliyet 1971 Yılı, y.y., s. 239). “Ulusal petrol kampanyasının” sözcüsü Topaloğlu'nun bu yaklaşımı yabancı sermaye temsilcilerinin yakınmalarına neden oluyor, kısacası “Topaloğlu piyasayı ürkütüyordu”. Böylesi bir durumda Topaloğlu,

bir kararname meselesini bahane ederek²³¹ ve kabinedeki diğer reformcuları da beklemeden istifa eder. Topaloğlu'nun istifası ile ilgili olarak Başbakan Erim'e gönderdiği mektuptaki şu ifadeler çarpıcıdır:

... Ancak şunu biliniz ki, Türkiye'nin çok güç şartlarında büyük çıkar topluluklarına karşı reform çalışmalarını sürdürürken belli çevrelerden yapılan ve yapılabilecek olan her türlü tezviratı göğüslemekte beni yalnız bırakmanız üstelik bazı davranışlarınızla bir de elimi kolumu bağlamak istemeniz görevden ayrılmak zorunluluğunu doğurmuştur (Altuğ, 1973, s. 170).

İlaç kararnamesi ile ilgili bir başka bir örnek onbirlerin Reformcu Hükümeti ile burjuvazi arasındaki çatışma eksenlerini göstermesi açısından manidardır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı kabinenin ve T.C. tarihinin ilk kadın Bakanı Türkan Akyol Başbakan'ın Ekonomik İşlerden Sorumlu Yardımcısı Karaosmanoğlu ve Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Özer Derbil ilaç fiyatlarını düşürecek bir kararname hazırlamışlardı. Ancak bu haber duyulunca ilaç şirketleri ve özellikle Nejat Eczacıbaşı bu kararnameye itiraz etmiş doğruca bir heyet ile Cumhurbaşkanı makamına çıkmıştı. Yine Eczacıbaşı'nın maddi yardım yaptığı GP de bu konu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı ile görüştü. Netice olarak bu uyarılar üzerine Cumhurbaşkanı kararnamayı imzalamamıştı. Cumhurbaşkanı bunun nedenini şöyle açıkladı: “*Acele, bir ilâç fiyat indirimi kararnamesi getirildi. İstanbul'dan Eczacıbaşı ve heyeti geldi, itirazda bulundu, Güven Partisi de bana müracaat ederek kararnameye itiraz etti, bu sebeple imzalamadım.*” (Batur, 1985, s. 348). Yine Batur (1985, s. 349) Nihat Erim'den aktarıyor: “*Eczacıbaşı firması Güven Partisi'ne maddi yardım yaptı, bu sebeple Güven Partisi işe karıştı.*”

Kararname ile ilgili olarak Koçaş'a da çeşitli şirketlerden yöneticiler gitmiş ayrıca Karaosmanoğlu ile de görüşmüşlerdi. Heyet, hükümet yetkililerini bu konuda taraf olarak görmüş ve konuyu değerlendirmek için tarafsız iktisatçılar talep etmişti. Daha sonra Karaosmanoğlu uzmanlar ile de görüştü. Uzmanlar, kararnamenin prensibi ile değil de rakamlarla ilgili bir anlaşmazlık olabileceğini bunun da daha ayrıntılı bir çalışma ile üstesinden gelinebileceğini bildirince Koçaş bunun temelde bir rakam değil ilke meselesi olduğunu söyledi. Görüşmelerden tatmin edici bir netice alınamayınca

²³¹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Topaloğlu, Türkiye Kömür İşletmeleri'nin Genel Müdürü ve iki yardımcısı hakkında kendisine gelen yolsuzluk ihbarının gerçekleri yansıttığını görünce bu konu ile ilgili bir kararname hazırladı. Ancak kararname iki AP'li Bakan Doğan Kitaplı ve Haydar Özalp tarafından imzalanmadı. Erim de bu konuda Topaloğlu'dan yana bir tavır almadı. Topaloğlu bu durumu Başbakanın kendisine karşı güvensizliği olarak yorumlayarak istifa yolunu seçti (Altuğ, 1973, ss. 166–170).

Başbakan Erim görüşmelerin tutanaklarını istedi ancak herhangi bir belge tutulmadığını öğrenince kararname ile ilgili herhangi bir eylemde bulunmayarak durumu sürüncemede bıraktı. Bu durum Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Türkan Akyol'un tepkisini çekmişti. Bakan şöyle diyordu: “*Artık bu hükümetle çalışmam. Anlaşıldı ki, bizden “İdare-i Maslahat” isteniyor. Beni bağışlayın ve izin verin, hemen istifa edeceğim.*” (Koçaş, 1978, s. 401).

Bir başka önemli tartışma konusunu oluşturan toprak ve tarım reformu için Atilla Karaosmanoğlu görevlendirilmişti ancak Karaosmanoğlu ve ekibinin hazırladığı ön tedbirler tasarısını Komisyon baştan sona değiştirdi (*Milliyet 1971 Yıllığı*, y.y., s. 36). Öyle ki, Komisyon ikinci ve üçüncü maddeyi tam olarak metinden çıkararak reformu reform olmaktan çıkardı. Komisyondaki tartışmalarda DP’li eski Tarım Bakanı Bahri Dağdaş “Tasarı Marksist, Leninist görüşle hazırlanmıştır” demektedir (*Milliyet 1971 Yıllığı*, y.y., s. 179).

Toprak reformunun görüşüldüğü Meclis Komisyonu’nda Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu “diktatörlükle ve solculukla” suçlanmıştı. Toprak reformu ile ilgili tartışmalara burjuvazi de kayıtsız kalmadı. ESEV İstanbul’da “Toprak Reformu ve Ekonomik gelişme” adlı bir seminer düzenlerken Konferans Heyet Başkanı ve Eczacıbaşı Holding’in sahibi TÜSİAD üyesi Nejat Eczacıbaşı problemin toprak dağıtımını ile bitmeyeceğini meselenin tarım reform olarak daha geniş bir zaviyeden ele alınması gerektiğini ifade ediyordu. Eczacıbaşı’na göre salt toprak dağıtımını ile sınırlı kalacak bir eylem toprağın aşırı parçalanmasına neden olacak ve ekonomik olarak verimli bir şekilde işletilebilmesini engelleyecekti (*Yankı*, 35, ss. 5-6).

İşçi sınıfının sözcülüğünü üstlenme iddiasındaki Türk-İş’in Başkanı Halil Tunç da Atilla Karaosmanoğlu’nu ve reformcuları destekliyor, suçlanması gerekenin orta çağ kalıntısı feodal düzeni 20. yüzyılda savunmaya devam edenler olduğunu söylüyordu. Tunç, işçi sınıfının reformları tamamen destekleyeceğini, toprak reformunun sosyal adalet ilkesinin gerçekleştirilmesi için önemli bir adım olacağını belirtiyordu (*Yankı*, 35, s. 6).

Görülebildiği üzere Birinci Erim Hükümeti içindeki reformcu teknokrat kanat açıklamaları ve reform namına yapılacakları kamuoyuna açıklarken burjuvazinin farklı fraksiyonlarının tepkisini üzerine çekmişti. Kendilerini reformcu subayların desteğini almış genç reformcular olarak gören bu ekip, Birinci Erim Hükümeti içinde

Maliye Bakanlığı görevini üstlenen Sait Naci Ergin²³² ile Milli Savunma Bakanlığı koltuğuna oturan MGP'li Ferit Melen gibi reform karşıtı isimlerin kabineye girmesi ilk anda hayal kırıklığı yaratmış, reformcuların “ya biz ya onlar” restine neden olmuştu. Ancak Erim ilk anda bir şekilde reformcuları kalmaları için ikna etmeyi başardı (Altuğ, 1973, ss. 39–40; Koçaş, 1978, ss. 83–84). Yine de kabinedeki anti-reformist isimler huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecekti.

İkinci bir hayal kırıklığı “devrik” AP'ye verilen tavizlerdi. Erim'in hükümet programının mecliste görüşülmesi sırasında Demirel'e ithafen sarf ettiği “O bana bir defa gelsin ben ona yirmi defa gelirim” cümlesi bir “iade-i itibar” ve “teslimiyet” ifadesi olarak görüldü (Altuğ, 1973, ss. 55–56). Bu açıklama bir soğuk duş etkisi yarattı. Reformcu kanat gerekirse ayrılırız demekteydi (Koçaş, 1978, s. 142). Öyle ki Başbakan Erim'e sunulmak üzere istifa dilekçeleri hazırlandı ve ertesi gün Koçaş tarafından Erim'e sunuldu²³³ Ancak, Erim bu kararlarından vazgeçirmek için diğer bakanlarla görüşürken hatasını kabul edip Cumhuriyet Senatosu'nda okunacak metnin yazımını reformcu bakanlara bırakınca istifalardan vazgeçildi (Altuğ, 1973, ss. 57–64; Koçaş, 1978, ss. 144–145). Bardağı taşıran son damla AP Kütahya Milletvekili eski Maliye Bakanı Mesut Erez'in bakanlara danışılmadan Parlamento ve hükümet arasındaki ilişkileri koordine etmekten sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak kabineye alınması oldu. Erez, DPT'den uzaklaştırılan Özal ve yine Merkez Bankası Başkanı iken Karaosmanoğlu ile çatışmaktan çekinmeyen Naim Talu gibi Sabancı Holding ile yakın ilişkilere sahipti (Gevgilili, 1987, s. 541).

Onbirlerin istifa metninde Sadi Koçaş, Özer Derbil, Atilla Karaosmanoğlu, Osman Olcay, Atilla Sav, Şinasi Orel, Türkan Akyol, Mehmet Özgüneş, Ayhan

²³² Koçaş (1978, s. 395) anılarında kendisinin Sait Naci Ergin'in Yapıkredi Bankası Yönetim Kurulu üyesi olduğu ve bu finans grubunun temsilciliğini yaptığı konusunda uyarılar aldığını söyler. Ancak ona göre Ergin bakanlığı sırasında bu grubun lehine hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.

²³³ İstifa Metni şu şekildedir:

Sayın Başbakan,

Daha önce gelişen bazı olaylara ek olarak bu kere 5 Nisan 1971 Pazartesi günü Hükümet programının Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında, Sayın Başbakanın Hükümet Programıyla ilgili konuşmalara verdiği cevaplarda Türkiye'yi bugünkü duruma getiren çevrelere tavizkar konuşması ve onların görüşlerine katılması bizde derin üzüntü yaratmıştır 2- Bu davranışla yurdun 12 Mart 1971'deki durumuna gelmesinin baş sorumlusu olan Süleyman Demirel ve yakın arkadaşlarının kamuoyu önünde tekrar itibarlı duruma gelmesi sağlanmakta, Türk Demokrasisinin yozlaşmaktan kurtulma yolundaki bir umudu daha yitirilmiş olmaktadır 3- Bu anlayışla, ülkenin ihtiyacı olan çalışmaları yapabilmeyen mümkün olamayacağı ortak görüşüne vardığımızı ve 5 Nisan 1971 günü saat 23,45'te ulaştığımız bu görüşle Hükümet üyeliği görevinden ayrılmak zorunda kaldığımızı arz ederiz. S. Koçaş, A. Karaosmanoğlu, M.Özgüneş, H. Ömeroğlu, Ş. Orel, A. Çilingiroğlu, A. Sav, Ö. Derbil, İ. Topaloğlu, S. Babüroğlu (Koçaş, 1978, ss. 143–144).

Çilingiroğlu, Hamdi Ömeroğlu, Selahattin Babüroğlu isimleri görölmekteydi. Onbirleri istifaya götüren süreç 12 Mart Muhtırası arkasındaki reformcu güç olan Batur-Gürler kliğinin kararlılığı ve gücünü olduğundan fazla değerlendirmekten kaynaklanmaktaydı. Oysa süreç içinde Cumhurbaşkanı Sunay Genelkurmay Başkanı Tağmaç ikilisine, sağ siyasal aktörler ile CHP'nin sağ kanadı ve burjuvazinin desteği ile reformcu eğilimler-eğer gerçekten olduysa- inisiyatifi yitirmişti. Bu bakımdan onbirlerin içinde buldukları güçler dengesini yanlış değerlendirdikleri söylenebilir. Onbirler belki Koçaş etkisi ile de muhtıra metninden ve reform vurgusundan da hareketle ordu içindeki reformcu kanadın kendilerini destekleyeceğini ve tüm süreç için tayin edici güç olacağını hesaplamışlardı. Ancak Parlamento'nun kapatılmadığı ve siyasal/sosyal aktörlerin faaliyetlerini sürdürdüğü bir ortamda envai çeşit engelle karşılaştılar (*Milliyet 1971 Yıllığı*, y.y., s. 204). Onbirler, istifa metinlerinde ilk günden itibaren reformları hayata geçirme noktasında farklı stratejik olarak anlamlı güçlerin engellemeleri ve itirazları ile karşılaşıldığından yakınmaktadır:

Durumun kötüye gitmesinden türlü nedenlerle yarar umanlar, hükümet değişikliğinde kendilerini iktidara alternatif görenler, faşizme kayabilecek bir yönetimin iş başına gelmesinin kendilerine büyük çıkarlar sağlayacağını sananlar, hükümeti düşürebilmek için yoğun bir cephe çalışması oluşturmaktadırlar (Koçaş, 1978, s. 514).

Ayrıca istifa metninde; hükümetin kalıcı olmadığının sürekli vurgulanması, AP'ye verilen tavizler, Toprak Reformu Ön Tedbirler tasarısı hazırlık çalışmalarında karşılaşılan engeller, AP çizgisinde hareket eden Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası'nın hükümetle işbirliğine yanaşmaması, aydın kamoyunun küstürölmesi, çoğunlukla AP'li "gerici" ve "tutucu" basının sürekli reformlar ve hükümet aleyhinde yayınlar yapması, son olarak bakanlara danışılmadan AP'li eski Maliye Bakanı'nın Başbakan Yardımcısı olması onbirlerin istifa gerekçeleri arasındadır (Koçaş, 1978, ss. 514–517).

Onbirler, devletçi ve sol bürokratlar olarak görölüyordu. Oysa, başta Karaosmanoğlu olmak üzere solcu ve tehlikeli addedilen isimler, Dünya Bankası gibi kapitalist dünya sisteminin en önemli kuruluşlarından gelmekteydi. Hiçbiri anti-kapitalist değildi; olsa olsa alter-kapitalist olarak görölabilirlerdi. Temel dertleri rantiyeci, vurguncu, spekülâtif bir "ahbap çavuş kapitalizminden" [*crony capitalism*] ziyade Batı dünyasının hâkim kapitalizm formu olarak da görölen Keynesçi ve Weberci paralelde yapısal reformlarını yapmış ve rasyonelleştirilmiş bir kapitalist çerçeve kurmaktı. Ancak bu yapısal reformlar, burjuvazinin farklı fraksiyonları için

farklı oranlarda olmak üzere uzun vadeli çıkarları için kısa vadeli çıkarlarından taviz vermeleri anlamına geliyordu. Yer yer büyük burjuvazinin cılız reform yanlısı çıkışlarına rağmen, reformlar esas itibariyle burjuvazi, Cumhurbaşkanı-Genelkurmay Başkanı ile birlikte ordunun statükocu kanadı ve diğer sağ toplumsal güçlerden oluşan koalisyon tarafından geri püskürtüldü. Dönemin Başbakan Yardımcısı, reformcu Koçaş (1978, s. 532) bu durumu şöyle açıklıyor: *“12 Mart’tan sonraki 2 yıllık dönem, Cumhurbaşkanı-Genelkurmay Başkanı ikilisine ilaveten zaman zaman bu ikiliye katılmış üçüncü ve dördüncü kişilerin, parlamentodaki parmak çoğunluğu ile işbirliği yaptığı ve yönetime etkili oldukları bir acayip dönemdir.”*

Onbirlerin tasfiyesi aynı zamanda güvenlik ve reformun kararsız dengesi içinde reform umutlarının suya düşmesi anlamına gelecekti. Zira onbirler reform ile yola çıkmışlar ancak güvenlik meselesi ile doğrudan ilişkili Anayasa değişikliklerini gerçekleştirirken reform namına en şiddetli şekilde savundukları ve en ön sırada ele aldıkları toprak reformunu dahi gerçekleştirememişlerdi. Koçaş (1978, s. 532)’in ifadesiyle: *“Bu olumsuz tutumlarla Anayasa değiştirilmiş, ama örneğin toplumun hasretle beklediği bir toprak reformu mücadelesinde hükümet, parlamentodaki parmak çoğunluğunu oluşturan karşı devrimcilerle baş başa bırakılmışlardı.”*

Onbirlerin istifası kendilerine yöneltilen suçlamaları sona erdirmeyi. Sürecin en önemli aktörlerinden biri olan Genelkurmay Başkanı Tağmaç, onbirlerin istifasının ardından onbirleri suçlayıcı ifadelerle dolu bir demeci TRT aracılığıyla televizyon ve radyolardan okutmuş ve *“istifalarının gerçek sebeplerinin kısa zamanda öğrenileceğini”* ifade eden suçlayıcı ifadeler kullanmıştır. Koçaş (1978, s. 537) Genelkurmay Başkanı’nın yetki sınırlarının dışına çıkarak radyolarda okuttuğu bu demeci kötü niyetli bulmuş ve AP’ye yakın basın ile birlikte onbirleri suçlayan koroya iştiraki olarak değerlendirmiştir. Turhan Feyzioğlu’nun CGP’si de istifa eden bakanların yargılanmakta olan aşırı solcularla *“gizli ilişkileri”* olduğunu ileri sürmüştü (Ahmad, 1996, s. 374). Onbirler istifa ettikten sonra AP’ye yakın medyada onbirlerle ilgili olarak bir linç kampanyası başlamıştı. *Son Havadis* 8 Aralık 1971 tarihli nüshasında İnönü’nün ağzından -daha sonra doğru olmadığı ortaya çıkan- *“Onbirlere güven olmaz”* şeklinde bir manşet atmıştı. Onbirler istifalarından sonra da çeşitli mecralarda düşmanca tutumlara maruz kaldılar. Atilla Karaosmanoğlu emekliliğine bir ay kala Dünya Bankası’ndan ayrılınca tekrar görevine dönemedi. İstifasının ertesinde ODTÜ’de iktisat derslerine girmeye karar verdi. Ancak Rektörün onayına

rağmen bu isteği yönetim kurulunca reddedildi. Bunun üzerine rektör bu kararı protesto ederek istifa etti (Koçaş, 1978, s. 568). Daha sonra Karaosmanoğlu CHP kontenjanından İş Bankası'na girdi.

Tabi sınıflar için reform anlamına gelebilecek toprak reformu, toprağın vergilendirilmesi, yabancı sermaye ve bağlantıları ile ilgili sınırlandırmalar özellikle tekelci sanayi burjuvazisi dışındaki burjuvazi fraksiyonları tarafından “tehlike” olarak görüldü (Ahmad, 1996, ss. 367–368). Özellikle I. Erim Hükümeti'nde ortaya çıkan 12 Mart'ın içerdiği bürokratik-reformcu çizgi burjuvazinin uzun erimli çıkarları için kısa erimli ekonomik-korporatif çıkarlarından taviz vermesine neden olacak kimi uygulamalara giriştiğinde burjuvazinin farklı fraksiyonları tarafından dirençle karşılaştı. Burjuvazi, reform paketinin ekonomik-toplumsal maliyetinin kendisine düşen kısmını yüklenmek istememiş, ekonomik-korporatif çıkarlarından tavize de büyük oranda yanaşmamıştır. I. Erim Hükümeti'nin başarısızlığında bir taraftan tabi sınıfların desteğinden yoksun oluşu ve reform programına ulusal-popüler bir içerik kazandıramaması, diğer taraftan burjuvazinin reform taleplerine karşı cephe alması rol oynamıştır. Bu bakımdan, I. Erim Hükümeti'nin reformcu kanadını oluşturan “Onbirlerin” 1971 Aralığında istifası hâkim sınıfları rahatlatmıştır. II. Erim Hükümeti ve sonraki Melen ve Talu hükümetleri burjuvazinin etkisine daha açık olmuş, reform sözcüğünü daha az kullanmış ve ekonomik-korporatif çıkarlar konusunda da daha hassas davranmıştır.

2.5.3.2. Reformdan Uzlaşıya

Birinci Erim Hükümeti, burjuvazi ve sağ siyasal aktörler tarafından “devletçi” kolektivist plancılar olarak görülmüştü. Bu deneyim II. Erim Hükümeti kurulurken Erim'e yol gösterici oldu. Artık burjuvaziye ürkütecek radikal, reformcu devletçiler yerine, özel sektörün güvenebileceği liberal isimler kabinede yer alacaktı. I. Erim Hükümeti döneminde Merkez Bankası Başkanı olan ve reformcu kanat tarafından kendileri ile iş birliğine yanaşmadığı gerekçesiyle suçlanan Naim Talu -ki sonradan 12 Mart Rejimi'nin son hükümetini kuracaktır- özellikle burjuvaziye güven verebilmek için Ticaret Bakanlığı'na atandı. Erim, burjuvazinin I. Erim Kabinesi'nden tedirginlik duyması ile ilgili olarak şunları söylüyordu:

... Özel sektör, o da psikolojik bir şey bence devamlı olarak bir endişe ortaya koydu. Bundan evvelki hükümet için “Biz güvenemiyoruz, tereddüt içindeyiz, şüphe içindeyiz.

Acaba bu hükümet ne yapacak?” diyorlardı... Mademki özel sektör tümüyle böyle bir endişeye düşmüş... Bu kuşkuyu ortadan kaldıracak şekilde hareket etmek lazım... Mesela Ticaret Bakanlığı'nın başına Merkez Bankası Başkanı'nı getirdik... Zannediyorum ki özel sektör onun şahsında bir güven bulacaktır (*Milliyet 1971 Yıllığı*, y.y., ss. 33–34).

Odalar Birliği Başkanı Raif Onger de I. Erim Hükümeti ile ilgili olarak benzer eleştirilerde bulunuyordu: “*Birinci Erim Hükümetiyle gerekli diyalog maalesef kurulamamıştır... Bu yüzden dış ticaret işlemlerimizde birtakım aksamalar olmuştur. İkinci Erim Hükümetiyle bu diyalogu kurmuş bulunuyoruz.*”(Milliyet 1972 Yıllığı, y.y., s. 20).

Benzer bir eleştiriyi bir sanayici, Aksu Tekstil Sanayii sahibi Raif Dinçkök şöyle ifade etmektedir:

Yeni hükümetin getirdiği değişiklikler, piyasayı mevsimsiz bir durgunluğa sevketti. Durgunluğun nedenlerinden biri, hükümetin genel iktisadi politikasının tesbit edilmemiş olması... Böylece kendi kendimize bir iktisadi sarsıntı yarattık... İthalat ve ihracat rejiminde yapılan değişiklikler, iş adamlarına danışılmadan gerçekleştirildi. Ekonomiyi bir durgunluğa sevketti... Çeşitli uyanlara rağmen hâlâ bazı konularda ısrar ediliyor. İhracatta fiat kontrolü bunlardan biri... (*Yankı*, 27, s. 23).

İkinci Erim Hükümeti bu eleştirileri göz önünde bulundurarak programında “*devlet sektörüne ne kadar önem veriliyorsa özel sektöre de aynı önemin verilmesi lüzumuna inanıyoruz*” diyordu. Ayrıca, programda “özel sektör yatırımlarının süratle gerçekleşmesi” ve ihracatın artırılması için teşvik tedbirlerini içeren bir kanun hazırlanacağı vaat ediliyordu. Millileştirme kelimesi programdan çıkarılmıştı. II. Erim Hükümeti'nin ilk işi tartışmalara neden olan dış ticaret rejiminde değişikliklere gitmek oldu. 4 Ocak 1972'de Ticaret Bakanı Naim Talu bir önceki hükümetin ithalat üzerine koyduğu kontrollerin kaldırıldığını ve yeni bir ithalat rejimine geçildiğini açıkladı. Yeni ithalat rejimi ile o güne değin verilenden daha fazlası, 150 milyon dolarlık ithalat kotası getirilmişti. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan yeni ithalat rejiminin “mükemmel” olduğunu belirtiyordu (*Yankı*, 43, s. 17).

Yeni ithalat rejiminin arkasındaki isim, II. Erim Hükümeti'nin “özel sektör dostu” Ticaret Bakanı Naim Talu bir önceki Hükümet döneminde yapılan yanlışları şöyle ortaya koyuyordu:

Bakanlığın iş alemi ile teması tamamen kesilmiştir. Memleket ekonomisi ile ilgili kararlar ilgililerin görüşü alınmadan yürürlüğe konulmaktadır. Bu sebeple kararlar ile memleket realiteleri çok defa bağdaşmamaktadır. Bunun sonucu iş alemi gereksiz zorluk ve güçlüklerle maruz kalmaktadır. Dış Ticaret Rejimi İthalât ve ihracatı

engelleyici hükümler ihtiva etmektedir. Teşvik tedbirlerinin kaldırılmış olması veya işletilmemesi yatırımları büyük ölçüde aksatmaktadır (*Yankı*, 48, s. 4).

Bu doğrultuda olmak üzere, bazı liberal düşünürler de I. Erim Hükümeti döneminde reform adı altında yapılmak istenenlerin nihai amacının bireyin ve piyasanın girişim rezervlerinin devlet lehine daraltılması olarak değerlendiriliyordu. Başka bir deyişle, reformların esas amacı karma ekonomi içinde devlet sektörünün ağırlığının özel sektör karşısında artırılması girişimi idi. Prof. Dr. Zeyyat Hatiboğlu bu konuda şöyle diyordu:

Toprak reformu, vergi reformu, Banka ve sigorta reformu, Dış Ticaret reformu, enerji ve doğal kaynaklar reformu, mülkiyet ve buna dayalı kısımlarla ilgili reformlar, ilaç reformu, tarımda pazarlama... Bu reformların hepsinin bir noktaya yöneldiğini görmek kolaydır. *O nokta da, ferdin ekonomik özgürlüğünün temel müesseselerinin piyasa sistemine göre çalışması alanlarının daraltılmasıdır (Milliyet 1971 Yıllığı, y.y., s. 217).* [vurgu bana ait]

II. Erim Hükümeti salt burjuvazi etkisine değil; parlamento etkisine de daha açık olacak bir şekilde tasarlanmıştı. Örneğin Erim, I. Erim Hükümetini kurarken her partiden üç misli aday istemiş, bakanlar bu adaylar arasından seçilmişti. II. Erim Hükümeti'nde ise Erim bakanları diğer parti temsilcileri ile görüşerek belirledi. I. Erim Hükümeti ve özellikle onbirler kendilerini parlamentodan çok, reform talep eden ordu saflarına ve aydın kamuoyuna karşı sorumlu hissediyordu. II. Erim Hükümeti ise özellikle AP'nin ve diğer partilerin etkisine çok daha açık hale getirilmiş oluyordu.

2.5.3.3. Uzlaşıdan Statükoya

II. Erim Hükümeti ile görelî olarak bir iyileşme yaşayan burjuvazi hükümet ilişkileri, Melen Hükümeti (22.05 1972-15.04.1973) döneminde daha da pekişti. Melen, "ortanın solu" politikasını reddederek CHP'den ayrılmış ve 1967'de GP kurucuları arasında yer almıştı. Birinci ve İkinci Erim Hükümetlerinde Millî Savunma Bakanlığı görevini üstlenmişti.²³⁴ İnançlı bir anti-komünist olarak biliniyordu. Hakkında Mehmet Şevket Eygi *Bugün* gazetesinde "*Melen'in siyasi hayatında milliyetçilik vasfı gittikçe koyulaşmaktadır. Akıllı bir komünizm düşmanlığı ile yepyeni bir ün kazanmıştır*" diye yazıyordu (*Yankı*, 62, s. 6). Melen'in anti-komünizmi yer yer karikatürize biçimlerde de ortaya çıkıyordu. Nitekim, Başbakan olduktan sonra "*Anarşistler iktidarı ele geçirselerdi, Türkiye'den bir kısım nüfusu Sibiryaya sürecekle, sosyalist ülkelerden Türkiye'ye onun yerine kimseler getireceklerdi*"

²³⁴ Erim istifa ettikten sonra hükümeti Melen'in kurmasını tavsiye etmişti (Arcayürek, 1985, s. 268).

şeklinde açıklamalarda bulunuyordu (*Yankı*, 71, s. 8). Böylece, 12 Mart Rejimi'nce Melen anti-komünist hassasiyetleri yüksek bir bürokrat olarak tevaccühe mazhar oluyordu.

Melen Hükümetinde MGP'li bir Başbakan ile Adalet Bakanı, AP'den 8, CHP'den 5, Senato'nun kontenjan grubundan da 9 Bakan alınmıştı. Erim'in aksine Başbakan'dan partisinden istifa etmesinin ve "tarafsız bir Başbakan" haline gelmesinin istenmemesi dikkate değerdir (Ahmad, 1996, s. 379). Naim Talu, Melen Hükümeti'nde Ticaret Bakanlığı'nı korumuştur. Melen Hükümeti kendisini bir "Atatürkçü Atılım Hükümeti" olarak sundu. Melen, komünizm konusunda daha önce görülmemiş bir tedbir daha alarak Birinci Erim Kabinesi'nden beri görev alan CHP'li Devlet Bakanı İsmail Arar'ı komünizmle mücadele konusunda görevlendirmişti (*Yankı*, 64, s. 8).

Melen Programında reformlar hukuk ve adalet, devlet idaresinde reform, toprak ve tarım reformu, vergi ve maliye reformu, petrol ve maden reformu, eğitim reformu olarak sayılıyordu. Karma ekonomi prensibi içinde ekonomik kalkınmada devlet kesimine olduğu kadar özel teşebbüse de önemli görevler düştüğü belirtiliyor, bu nedenle özel sektörün "yaratıcı gücünü" kullanabilmek ve onun "güven ve kararlılık" içinde çalışabilmesi için önemli tedbirler alınacağı ifade ediliyordu (Dağlı & Aktürk, 1988, ss. 233–252).

Melen Hükümeti Gevgilili'nin ifadesiyle "daha az radikal" bir programa sahipti. Hükümet, kendinden önceki hükümetlerden farklı olarak yeni vergiler getirmek yerine var olan vergilerin toplanabilmesinin sağlanmasına öncelik vermişti. Büyük burjuvazi, orta ve küçük ölçekli işletmeler vergi kaçırdıkları için kendilerinin de sürekli yeni vergilere tabi olma durumunda kaldıklarından şikâyetçilerdi. Melen Hükümeti bu dönemde "radikalizmden düzen ile bütünleşmeye yönelik ana felsefesi" ile önemli bir sınav verecektir (*Milliyet 1972 Yılığ*, y.y., s. 46).

Birinci Erim Hükümeti döneminde Atilla Karaosmanoğlu'nun "bir dogma olarak teşvik devresi sona ermiştir" açıklamalarından bu yana teşvik konusu bir sürüncemede kalmıştı. Onbirlerin istifasına rağmen İkinci Erim Hükümeti de iktidarı sırasında teşvik tedbirleri ile ilgili yasayı geçirememişti. Sanayi burjuvazisinin Melen Hükümeti'nden en önemli taleplerinden biri yeni bir teşvik tedbirleri yasasının bir an önce geçmesiydi. Konu ile ilgili olarak İSO Başkanı Ertuğrul Soysal şöyle diyordu:

Teşvikleri uygulamak hükümetin inisiyatifine kalmış bir lütuf değildir. Bu hükümetin görevidir. Teşvik yapılmazsa kimse ekonomik çabaların en yıpratıcısı olan endüstriye girmez. Bugün sanayicilerimiz ellerinde projeleri başvuracak makam ve teşvik düzeni aramaktadırlar (*Milliyet 1972 Yıllığı*, y.y., s. 165).

Hükümet bunun üzerine ikisi gümrüklerde diğerleri vergi ve farklı alanlarda olmak üzere 20 adet teşvik tedbir tasarısı hazırladı. Tasarının içeriğine bakıldığında “sanayici vergi vermez” ilkesini getirdiği görülebilirdi (*Yankı*, 94, s. 6).

Ecevit, Teşvik Tedbirleri Kanun Tasarısı’nı “*Böylesine suni besleme özel teşebbüs yaratma gayreti, dünyanın en koyu kapitalist düzenlerinde bile görülmüş değildir*” diyerek sert bir dille eleştirdi. Ecevit ayrıca burjuvaziye gözdağı vererek “*Akıllı bir özel teşebbüs ise, kendisine sunulan anormal teşvik tedbirlerini reddetmelidir. Ancak o zaman özel teşebbüs göze batmaktan kurtulacak, gerçek güvenlik ve huzura kavuşacaktır*” diyordu (*Devir*, 9, s. 7).

Ecevit’in bu sözleri burjuvazinin tepkisini çekmekte gecikmedi. TÜSİAD Başkanı Feyyaz Berker, Ecevit’e şöyle cevap verdi:

CHP Genel Başkanı Sayın Bülent Ecevit’in teşvik tedbirleri kanun tasarısına karşı çıkması, kendisine verilen bilgilerin ve yapılan değerlendirmelerin ne kadar gerçeklerden uzak ve yanıltıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Özel sektör için 1972’de ayrılmış olan 150 milyon dolarlık yatırım kotasının ancak yarısının kullanılabilceği anlaşılmaktadır. Bu gerçek, köklü teşvik tedbirleri olmadıkça, başarılı netice alınmayacağı yanında, cari şartlarda, ihraca dönük sanayileşmenin öyle pek de cazip olmadığını göstermektedir (*Devir*, 10, s. 11).

Özel sektör yanlısı anti-komünist kalemler de Ecevit’e hücumlarını sertleştirmekteydi. Altemur Kılıç, 1960’dan önce Adnan Menderes tarafından basın işlerini düzenlemek için göreve alınmıştı. 27 Mayıs’tan sonra bir süre Yassıada’da kaldı. Daha sonra BM’de aldığı bir görev sonucu yurt dışına gitti. Demirel’in daveti ile yurda, Basın Yayın Genel Müdürlüğü görevine döndü. 12 Marttan sonra Erim ile çalıştı. Melen Hükümeti’nin işbaşı yapmasıyla İzmir merkezli Yaşar Holding’in sahibi Selçuk Yaşar’dan gelen teklif üzerine Yaşar Holding’in ofset tesislerinde *Devir* dergisini çıkarmaya başladı (*Yankı*, 73, s. 18). Kılıç, derginin başyazarlığını ve Genel Yayın Müdürlüğü görevini üstlendi. Dergi, kesif bir anti-komünist çizgide 12 Mart Rejimi’ni -özellikle bürokrat burjuva kaynaşmasını- en iyi temsil eden dergilerden biri oldu. Özgürlükleri salt ekonomik anlamda ele alarak burjuvaziye yakıştırırken; tabii sınıfların ekonomik, sosyal ve siyasal hakları ve özgürlüklerinin otoriter bir devlet aygıtı tarafından sınırlandırılması gerektiğini vazediyordu. Bu bakımdan ideolojik

çizgisinin liberalizmden çok sağ Kemalizme daha yakın durduğu söylenebilir. Dergi güncel politika içinde AP ve CGP'yi canhıraş bir şekilde desteklerken, sosyalistlere ve özellikle Ecevit'in "ortanın solu" hareketine şiddetli bir şekilde muhalefet etti. Altemur Kılıç'ın ifadesiyle:

Son zamanlarda CHP'nin Ecevit'in ağzı ile açıktan açığa benimsediği bir sol görüş var: "Özel sektör çıkarıcıdır; kolay, dalavereli büyük vurgunlar peşindedir. Emekçiyi istismar eden büyük iş adamları milletin sırtından, milletin verdiği vergilerden beslenmektedir ve bunlar memleketi yabancılara peşkeş çekmektedirler." Ecevit'in son olarak teşvik tedbirlerine karşı adeta hışımla çıkması da bu zihniyeti yansıtmaktadır. Bunun, eskilerin deyimi ile "mefhumu muhalifinden" çıkan netice, özel sektörün yani Hür Teşebbüsün engellenmesi, Devletçiliğin her sahaya yayılmasıdır. Esasen Reform demek de onlarca "Devletleştirmek" demektir (*Devir*, 11, s. 3).

TÜSİAD o dönemde Hükümetin uygulamaya koymayı düşündüğü yeni vergileri sıkı bir şekilde eleştirmektedir. Vergi oranlarını artırmanın hâlihazırda vergisini veren büyük sanayicinin yükünü artıracığını ileri sürmekte, asıl vergi kaçırma oranlarının yüksek olduğu küçük ve orta ölçekli işletmelerde yaygın olduğunu savunmaktaydı. TÜSİAD Başkanı Berker toprak, tarım ve mali reformları "doktriner ve özel mülkiyeti ve hür teşebbüsü inkâr edici" olmadığı takdirde destekleyeceklerini söyledi (*Yankı*, 46, s. 21).

Melen Hükümeti'nin kuşkusuz en önemli icraatlarından biri Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (ÜBYKP) (1973-1977) tamamlayarak parlamentoya sunmak oldu. I.Erim Hükümeti döneminde başlanan çalışmalar yeniden ele alındı ve burjuvazi nezdinde rahatsızlık yaratabilecek kimi noktalar yeniden düzenlendi. *Devir* dergisi bu durumu şöyle açıklıyor:

Mayıs 1972'de Melen Başbakan olduktan sonra yapılan ilk iş, hazırlanmış olan bu tasarıların ve kalkınma stratejisinin yeniden gözden geçirilmesi oldu. Uzun vadeli Kalkınma Stratejisine ve Üçüncü Plana *Onbirler tarafından dikkatle yerleştirilmiş bulunan sosyalist görüşlü bazı prensipler, teker teker ayıklandı*. Petrol, maden ve toprak reformlarından ülkenin "altını üstüne getirecek" nitelikte görülen bazı değişiklikler ortadan kaldırıldı, meselâ eğitim reformunda milliyetçilikten bahsetmeyen, fakat "insancıl eğitim" prensibini, yani sosyalist eğitim hazırlıklarını benimseyen prensipler teker teker ayıklandı ve "Atatürk milliyetçiliği veya Türk milliyetçiliği prensipleri vazedildi (*Devir*, 21, ss. 15-16). [vurgu bana ait]

1963 yılından başlayarak üç yıllık ve beş-yıllık planlar yatırım politikalarının ana eksenini belirlemiştir. Bu bağlamda, ÜBYKP, 12 Mart Rejimi'nin doğrudan bir tasarrufu olarak görülmelidir. Planda ortaya konan "yeni strateji" sermaye birikiminde ağırlığın sanayi imalatına verilmesi yönündedir. Ortak Pazar'a girişin öngörülmesi, bunun ekonomik alt yapısının da oluşturulması özellikle sanayi alanında diğer Ortak

Pazar ülkeleri ile rekabet edilebilecek düzeye gelinmesi zaruretini ortaya koymaktadır. Sanayi alanında diğer ülkeler ile rekabet edebilme ve tarım ürünleri dışında sanayi ürünü ihraç edebilecek seviyeye ulaşabilme perspektifi ile mümkündür. Öte yandan, yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi Türkiye'nin İİS'de katettiği merhale halen döviz yutucu niteliğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bu da kronik bir ödemeler dengesi açığı anlamına gelmekteydi. Bu noktada söz konusu krizi aşabilmenin yollarından biri olarak giderek sanayide hammadde ihtiyacını en aza indirecek şekilde ara malları ve yatırım malları üretimine geçiş, başka bir deyişle İİS'de bir derinleşme öngörülmekteydi.

Plana göre Türkiye'nin “sanayileşerek kalkınması” ve üretimde “makine yapan makineler” düzeyine gelinmesi arzu edilmektedir. Plan açık biçimde sanayileşmeyi hegemonik vizyon olarak ortaya koymakta ve bununla ilintili olarak söz konusu alandaki “müteşebbisleri” (büyük sınai sermayeyi) “hegemonik fraksiyon” olmaya çağırılmaktadır. Bu uzun erimli plan aynı zamanda toplumsal maliyeti pahasına ekonomik kalkınmanın sağlanacağını bu nedenle “...kısa dönemde bazı iktisadi ve sosyal haklarda özüne dokunulmaksızın ciddi ve disiplinli fedakarlıkların benimsenmesinin zorunlu” olduğunu ileri sürmektedir (Kepenek, 2012, s. 150). İzleyen dönem için “iktisadi ve sosyal haklarda fedakârlık” pahasına sanayileşmeye dayalı iktisadi kalkınmayı önceleyen bir pozisyon arz etmektedir. Yine aynı planda “...sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi için uygulanacak politikalar perspektif dönemde sanayileşme hızını yavaşlatmayacak bir dengede tutularak geliştirilecektir” denmektedir. Gelir bölüşümünde adalet ve sosyal güvenlik kaygısı, hızlı sanayileşme beklentisi karşısında geri plana atılmaktadır (Küçük, 1978, ss. 359–360).

Siyasal ve sosyal bilinç arttıkça ekonomik, siyasal ve sosyal talepler artış göstermektedir. Kitlesele ve yaygın siyasal örgütlenme, eylemler yoluyla bir taraftan iş günü kaybına neden olmakta, diğer taraftan ekonomik/sendikal talepler ile enflasyonist baskı yaratmaktadır. Sosyal talepler, sosyal adaletin sağlanmasını ve sosyal güvenliğin kapsamının genişletilmesini arzu etmektedir. Böylesi bir tablo içinde “aşırı” siyasallaşan tabi sınıfların yaygın mücadelesi, sermaye birikim sürecinin yavaşlamasına neden olmaktadır. O halde kalkınma ve demokratikleşme nasıl bir arada yürütülecektir? Gevgilili 1970'ler Türkiyesinin önündeki yakıcı sorunu şöyle ortaya koyuyor: “...1970'ler Türkiyesi'nin kritik sorunlarından birisi, izlenen

kapitalist kalkınma modelinin gerektirdiği yüklerin demokratik haklarla nasıl uzlaştırılabileceği sorunudur.” (Milliyet 1972 Yıllığı, y.y., s. 186).

Oysa ÜBYKP'nın öngördüğü şekliyle Ortak Pazar'a girebilme ve 1996 yılında İtalya'nın 1972'deki ekonomik seviyesine gelebilmek için sanayi yatırımlarının toplam yatırımlardaki payı %44'e çıkarılacak; sanayi geliri yurtiçi hasılanın %24'ünü verir duruma gelecektir (*Milliyet 1972 Yıllığı, y.y., s. 186*). Sanayi üretimindeki artışın en önemli ayaklarından birini reel ücretlerin baskı altına alınarak düşük seviyelerde tutulması ve sanayi üretimindeki kârlılığın artırılabilmesidir. Nitekim ÜBYKP'ya göre yeni kurulacak Ücret ve Fiyat Komisyonu işçi sınıfının ekonomik-korporatif taleplerini kalkınma modeli ile “uyumlulaştırma” amacını taşımaktadır. Böylece sanayi üretimindeki artışın yükü işçi sınıfının omuzlarına yüklenmektedir. Ali Gevgilili'nin sözleriyle: “*Burada ister istemez, emekten uzun süreli amaçlar uğruna istenmiş bir fedakârlık ve uyum da söz konusudur. Ekonominin genel yararı adına işçi sınıfı olağanüstü bir ortamda taleplerinin bir bölümünden vazgeçmeye çağırılmaktadır.*” (*Milliyet 1972 Yıllığı, y.y., s. 187*). AP, ÜBYKP'nı “sosyal hedeflerden” yoksun bulurken CHP, sosyal adaletin gereklerini gözetmeyen, özel sektörden yana, “kuru bir kalkınma” anlayışı ile malül bulunan plana destek vermeyeceğini ilan ediyordu (*Milliyet 1972 Yıllığı, y.y., s. 57*).

ÜBYKP, İİS stratejisinden kopuşu öngörmemekle birlikte -sanayi ürünleri için de geçerli olmak üzere- ihracat oranlarının artırılması zaruretini ortaya koymuştu. Bu bakımdan 12 Mart Rejimi ve onun iktisadi sonucu olarak ÜBYKP'yi birikim stratejisinde bir değişim olarak değil ama belki İİS içinde ihracatın önemini vurgulaması bakımından bir dönüşüm olarak görmek mümkün olabilir. Sanayi burjuvazisi, özellikle Ortak Pazar'ın rekabet koşullarını da örnek göstererek sanayi üretiminin teşviği için devletten daha fazla kaynak talep etmektedir. Yoksa sermaye sahipleri de devlet desteği olmadan sanayi yatırımları yapmaya hevesli değildir. Devletin alacağı kimi önlemler ile sanayi sermayesine kaynak aktarması beklenmektedir. Bunlardan bir tanesi İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin (İDT) hisselerinin halka arzı diğeri de yurtdışından gelen işçi dövizlerinin sanayi sermayesine aktarılmasıdır. İSO Başkan Vekili Nurullah Gezgin şöyle diyordu: “*Türkiye'de reformlardan daha önemli olan, ekonomik hayatı hızlandırmak, siyasi huzur ve istikrarı sağlamak, yatırım ve üretimi teşvik etmek, ihracata dönük bir yatırım politikasını öngörmektir.*” (*Milliyet 1972 Yıllığı, y.y., s. 41*).

12 Mart döneminde işçi sınıfı hareketliliği baskı altına alındığı için burjuvazinin sesi çok daha gür çıkmaktadır. Türk-İş Genel Sekreteri ve Kontenjan Senatörü Halil Tunç: “*Ekonomimiz özel sektörün eline ve insafına terk edilmiş, bu yetmiyormuş gibi, iş, devletin elindeki ağır sanayi tesislerinin dahi özel sektöre devrini isteyecek ve bu yolda girişimlerde bulunulacak kadar ileri götürülmüştür*” diyordu. Bakanlar “her fırsattan yararlanarak” özel sektöre teminat verme ve hizmet arzetme yarışına girmişlerdi. Bizzat Başbakan özel sektörü “meydan boş” diyerek at oynatmaya çağırıyordu. Tunç yine Sıkıyönetim altında işverenlerin “işçiler nasıl olsa grev yapamazlar” diyerek toplu sözleşme çağrılarını kulak tıkadıkları eleştirisi getiriyordu. Tunç ayrıca “anarşik olaylar” deyiminin açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirterek grevlerin anarşik olay olarak mı değerlendirildiğini soruyordu (*Yankı*, 73, s. 12). Tunç, deprem nedeniyle üç senedir dokuz ilde grevlere izin verilmediğini böyle bir ortamda “reformların gerçekleştirilmediğini fakat bazı çevrelerin isteklerinin yerine getirildiğini, söylemektedir. Tunç, işçi sınıfının sıkıyönetim ve anarşi tedbirleri adı altında susturulduğunu ve meydanın burjuvaziye kaldığını belirtmektedir (“Tunç Grev Yasağı Kalkmalıdır Dedi”, 1972).

ESEV’in Tarabya Otelinde düzenlediği toplantıda Melen Hükümeti Maliye Bakanı Müezzinoğlu Türkiye’nin “sanayileşme yolundaki toplum olmaktan” “sanayi toplumu aşamasına geçme aşamasında” olduğunu söyledi. Bu geçiş süreci içinde toplumsal değişimler mukadderdi. Bu değişimlerin sosyal patlamalara neden olabileceği de biliniyordu. İşte reformların amacı “*arzu edilmeyen çatışmalara ve nereye varacağı bilinmeyen sapmalara yol açmasını önlemek amacıyla*” çıkarılacaktı. Reformların esas işlevi sanayi toplumuna geçişin zeminini hazırlamaktı (*Yankı*, 92, s. 11).

Yine CHP, bu dönemde “büyük iş çevrelerinin adamı” olarak ilan ederek tarım ürünlerinde taban fiyatlarını yükseltmediği gerekçesiyle Ticaret Bakanı Naim Talu hakkında gensoru önergesi verdi. Önergeyi bir tek DKP destekledi. Bu sırada İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Behçet Osmanağaoğlu da taban fiyatlarının yükseltilmesinin devalüasyona neden olduğunu, bunun yükünü de hayat pahalılığı olarak halkın çektiğini söyledi. Osmanağaoğlu “cesaretle hareket eden Sayın Melen hükümetini tebrik ederiz” diyerek bu konuda Talu’ya ve Melen Hükümeti’ne desteğini sunuyordu. Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Şinasi Ertan gensorunun reddinin “üreticiler ve ülke hesabına küçümsenmeyecek bir kazanç” olduğunu söylüyordu.

CHP’de ortanın solu politikasının önemli isimlerinden Turan Güneş, Talu’ya verilen destek ile ilgili şunları söylüyordu:

Anlaşıldı ki, bugün uygulanan politika bir taraftan vergi indirimleri, gümrük muafiyetleri, para ve kredi yardımları ile özel sektörü destekleyip, onun kârlarına hiç dokunmamak, buna mukabil, istikrarı da kalkınmayı da köylünün ve işçinin sırtından çıkarmaktır...AP’siz AP politikasının, AP’siz olmuyorsa Süleyman Demirelsiz AP politikasının devamını sağlamanın yollarını arıyorlar. Ticaret ve Sanayi Odalarının Talu’yu desteklemelerinin nedeni budur (*Yankı*, 84, s. 8).

Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında ortaya bir kaos çıktı. Tağmaç’ın emekliye ayrılmasından sonra Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler, kontenjan senatörü seçilerek Cumhurbaşkanı yapılmak isteniyordu. Ordu içinden kısmen -zira teâmüllere aykırı bir şekilde Hava Kuvvetleri Komutanlığı’ndan Genelkurmay Başkanlığı’na gelmek isteyen Batur Gürler’in Cumhurbaşkanlığı projesini desteklememişti- ve sivil siyasilerin bir bölümünden destek gören bu projeyi görev süresi dolmak üzere olan Cevdet Sunay da destekliyordu. Ne var ki gerek AP gerekse de CHP Genelkurmay Başkanlarının otomatik olarak Cumhurbaşkanı olduğu bir sistemi normalleştirmek istemiyordu. Yoğun kulis faaliyetleri ve tartışmalar sonunda partilerin desteğini alamayan Faruk Gürler adaylıktan çekilmek zorunda kaldı ve yerine yine eski bir asker olan ancak ılımlı tavrı ile tanınan Fahri Korutürk altıncı Cumhurbaşkanı seçildi. Teâmüller gereği Melen’in istifasını vermesi ve yeni Cumhurbaşkanı’nın hükümeti kurmak için yeni bir adaya görev vermesi gerekiyordu. Nitekim öyle oldu. Melen istifasını verdi ancak son Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sunay ve Silahlı Kuvvetler içinde Gürler’in Cumhurbaşkanlığı senaryosunu destekleyen klik ile hareket ettiğine tanık olduğu için (Arcayürek, 1985) daha sonra atanması AP tarafından da CHP tarafından da istenmedi. CHP zaten 12 Mart Rejimi’nden duyduğu rahatsızlığı Melen şahsında kişiselleştirmişti. Ferit Melen, ÜBYKP’nin Meclis görüşmeleri sırasında, “*Ecevit’in dediklerini yaparsam kendimi vatana ihanet etmiş sayarım*” diyerek Ecevit’in ve CHP’nin büyük tepkisini çekmişti. CHP Parti Meclisi, Melen Hükümeti’ndeki Bakanları’nı çekme kararı almıştı.²³⁵ Melen’e yönelik bu ortak memnuniyetsizlik sonucu Demirel, Korutürk’e Melen yerine Naim Talu’yu Başbakan olarak atmasını önerdi (Toker, 1993, s. 325).

²³⁵ Bu kararı bir sorumsuzluk olarak değerlendiren İnönü 5 Kasım’da CHP’den istifa etti (Toker, 1993, s. 307).

Devir dergisi Yazı İşleri Müdürü Güngör Mengi de Melen'in gidişini şöyle değerlendirdiyordu:

Melen Hükümeti, demokraside yeri olmayan bir anlayışı benimsemiş, Cumhurbaşkanı seçimi nedeniyle doğan buhran sırasında parlamento dışı güçleri kendine dayanak yapma gafletine düşmüş, demokrasi adına ağır bir kusur, suç sayılacak bir kusur işlemişti. Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında parlak bir sınav vererek yücelmiş bir parlamentonun güvenini bu durumda daha fazla muhafaza edemeyeceği apaçık ortadaydı (*Devir*, 24, s. 4).

2.5.3.4. Statükodan “Normalleşmeye”

Talu Hükümeti (15.04.1973-26.01.1974) 12 Mart Rejimi'nin önceki “partilerüstü” hükümetlerinden farklı olarak ülkeyi seçimlere götürmekle yükümlü bir AP-CGP koalisyon hükümeti olarak ortaya çıktı. Hükümet, 13 AP'li, 6 CGP'li ve beş bağımsız bakandan oluşmaktaydı. Söz konusu olan “*Adalet Partisi'nin büyük ağırlığı olan bir koalisyon hükümeti*” idi. AP, “iktidara” tekrar kavuşmuştu (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, y.y.). Böylelikle bir bakıma 12 Mart'ın partilerüstü anlayışı sona eriyor; rejim, AP politik hattının dümen suyuna giriyordu. AP-CGP koalisyonunun AP'nin popülist-kalkınmacı çizgisi ve CGP'nin sağ Kemalist devletçi pozisyonu ile “normal zamanlara” doğru bir köprü işlevi görmesi gerekiyordu.

Talu Hükümet programında önceki hükümetler tarafından başlatılan reform çalışmalarının sonuçlandırılacağı, bunu yaparken “doktrinci sapmalardan uzak kalınmasına” özellikle dikkat edileceği vurgulanmaktaydı. Yine programda reformlarla ilgili olarak toprak ve tarım reformu, devlet idaresinin “hızlı kalkınmanın gereklerini sağlayacak” şekilde reforma tabii tutulacağı, KİT'lerin “kamuya en az yük olacak şekilde” ve AET ülkeleriyle rekabet edebilecek seviyeye getirilmesi amaçlandığı belirtilmektedir. Reform teması genel olarak bu başlıklar ile sınırlıdır. Kendini reform hükümeti olarak sunan I. Erim Hükümeti programında reform kelimesi kırk sekiz yerde; II. Erim Hükümeti programında yirmi dört yerde; Melen Hükümeti Programında yirmi yedi yerde ve son olarak Talu Hükümeti programında on beş yerde geçmektedir (Dağlı & Aktürk, 1988, ss. 255–264). Böylelikle I. Erim Hükümeti ile başlayan “reform furyasının” sonu büyük oranda gelmekteydi.

12 Mart Rejimi'nin ve icraatlarının iki önemli destekçisinin oluşturduğu AP-CGP koalisyonu, burjuvazi için ideal bir seçenek olarak görülmekteydi. Öyle ki, yukarıda değinilmiş olduğu gibi başta Talu isminin kendisi burjuvaziye güven

vermeye yetiyordu. Melen Hükümeti döneminde taban fiyatları ile ilgili olarak CHP'nin Ticaret Bakanı Talu hakkında vermiş olduğu gensoru, burjuvazinin tepkisi ile karşılanmıştı. Burjuvazinin Talu'dan yana almış olduğu bu politik pozisyon, AP-CGP koalisyonunda ideal siyasal bileşime kavuşuyordu. CHP içinde ortanın solu hareketinin önemli isimlerinden Haluk Ülman'ın sözleri ile:

AP ile MGP koalisyonunun ardında büyük iş çevrelerinin büyük desteği vardır. Çeşitli sanayi ve ticaret odalarının Talu hakkında gensoru önergesi verildiği günden başlayarak yayımlanan bildirimleri bunun en açık kanıtıdır. Dünya fiyatlarını ancak tarım ürünleri için hatırlayıp kendi mallarını çeşitli teşvik ve koruma tedbirleriyle üretilen iş çevreleri, sermayelerinin ve özvarlıklarının üç-beş misli kârı korumak çabası içinde, Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal kalkınmanın yükünü tarım kesiminin üzerine yüklemek istemekte ve taban fiyatları politikasıyla zaten bunu uygulamakta olan bugünkü hükümeti yönetken desteklemektedirler (*Yankı*, 84, s. 8).

14 Ekim 1973 seçimleri Gevgilili'nin ifadesiyle “kentlin seçimidir.” Bu seçimler sınıfsal pozisyonların belki de hiç olmadığı kadar berrak bir şekilde ortaya konulduğu ve savunulduğu seçimdir. CHP içinde ortanın solu hareketinin önde gelen teorisyenlerinden ve Ecevit'in danışmanlarından Turan Güneş'in ifadesiyle:

Vatandaşlar ilk defa böyle bir tercihle karşı karşıyadırlar. Sıhhatli olan budur. AP'nin modeli eski DP kitlesini parçalamıştır. Yeni DP ve Milli Selamet Partisi bu hızlı kapitalist değişme sürecine ayak uyduramayan sınıfların partisi olmaktadır. MGP ise, AP modelini büyük sermaye çevrelerine bazı bakımlardan daha az alerjik isimli diye takdime gayret ediyor. İkna edebilecek mi bilmiyorum (*Yankı*, 97, s. 5).

Aşağıda, 12 Mart Rejimi'nin sonunu ilan eden 14 Ekim 1973 seçimlerine gidişte MHP, DKP, MSP, CHP, CGP ve AP'nin sınıfsal ilişkileri nasıl yöneteceklerine dair siyasal projeleri özellikle seçim bildirgeleri ve kısmen parti programları üzerinden ortaya konulacak. Böylece, 12 Mart Rejimi'nin hangi anlamda parti politikalarını etkilemiş ya da etkilememiş olduğunu, kendinden sonraki döneme nasıl bir siyasi manzara bıraktığı gösterilecek.

MHP, faşizan tonlarda Türk milliyetçiliği ülküsü üzerinden, “Türk için Türk'e göre, Türk tarafından” “kudretli ve müreffeh büyük Türkiye'yi” inşaya soyunmuştur. MHP'nin dokuz ışık adı verilen programatik-ideolojik ilkeleri şunlardır: Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlâkçılık, Toplumculuk, İlimcilik ve Halkçılık, Hürriyetçilik, Köycülük, Gelişmecilik, Endüstricilik ve Teknikçilik. MHP, devletin komünist ve faşist bir şekilde örgütlenmesine karşı olduğu gibi liberal-kapitalist örgütlenmesine de karşıdır. MHP hem milliyetçi hem de millet çıkarını ferdin çıkarı üstünde tutan bir toplumculuk (milliyetçi-toplumculuk) ile maluldür. Sınıf meselesini iş bölümü ve uzmanlaşmanın

tabii bir neticesi olarak görür. Ancak sınıfların özerk örgütlenmelerine değil korporatist niteliği haiz mesleki iş bölümüne göre temsil edildikleri ve devletin sınıfların üstünde ve yalıtık bir şekilde “devlet baba” edası ile çıkarları uzlaştırdığı bir siyasal sistem öngörür. Alarmist bir anti-komünizmden gıdalanan MHP, komandoları aracılığı ile Hitler gençliğini ve Mussolini’nin kara gömleklilerini andıran –temel motivasyonu komünizmle mücadele olan- komandolar aracılığı ile paramiliter bir örgütlenmeye de gider. Tek başkan ve tek meclis esasına dayalı bir “milli demokrasi” vizyonu söz konusudur. Milli demokrasinin yanında, halkın sermayeye ortaklığının sağlanması, kooperatifçilik, halka açık şirketler yoluyla mülkiyetin yaygınlaştırılması anlamında “iktisadi demokrasiyi” inşa etme amacındadır. Kalkınmayı bir beka sorunu olarak kodlayan MHP, ağır sanayiye dayalı topyekûn kalkınma hedefindedir. Bununla birlikte milletin organik özü olarak köy, tarım ve köylü meselesi de MHP’nin programında önemli bir yer kaplamaktadır. MHP, milliyetçi ve komünizm hassasiyeti yüksek küçük köylülüğün, taşra ve kentlerdeki tarım ve ticaret ile ilgilenen küçük burjuvazinin temsiline soyunmuştur (*Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye için MHP Programı, y.y.*).

AP’den koparlardan oluşan DKP, büyük toprak ve tarım burjuvazisi ile köylülüğe, küçük ve orta boy tüccar ve taşra burjuvazisine seslenmekte, Celal Bayar’ı da mitinglere çağırarak Menderes’in DP’sinin anısını politikleştirerek oy kazanma hesabındadır. “1946 hareketinin mana ve felsefi etrafında elele” alt başlığı ile hazırlanan 1973 DKP seçim bildirgesine baktığımızda; 12 Mart öncesi ortaya çıkan “anarşinin” devletin zayıflığından kaynaklandığını ileri süren ve AP tarafından da paylaşılan otoriter-sağ argümanı yineleyerek “kudretli devlet” talebinde bulunmaktadır. 12 Mart öncesinde devlet otoritesinin sarsıldığı, devlet organları arasındaki ahengin bozulduğu, kanun ve nizamın ortadan kalktığı bir durum söz konusudur. DP’nin çoğunlukçu demokrasi anlayışını sürdürerek milli irade karşısında menfi etkileri olan bürokraside ve devlet idaresinde reform vaadinde bulunmaktadır. Komünizmle etkili mücadele en önemli taahhütlerdendir. Anayasa’nın dibacesindeki “direnme hakkının” “isyan hakkı” olmadığı, “sosyal devletin” sosyalist devlet anlamına gelmediği ve Anayasa’nın sosyalizme kapalı olduğu, Türk Devleti’nin milliyetçi olduğu Anayasa’da açıkça yer almalıdır. Bayrak ve İstiklal Marşı’nın Anayasa’da yer alarak teminata kavuşturulacağı vaat edilmektedir. DKP büyük toprak sahiplerinin sözcülüğünü yapmaktadır. 12 Mart Rejimi altında DKP’nin karşı çıktığı bir değişiklikle kamulaştırma ile ilgili 38. maddedeki “gerçek değeri” ifadesi yerine

“vergi değeri” ile değiştirilmiş ve taksit süresi 10 yıldan 20 yıla çıkmıştı. Büyük toprak sahiplerinin sözcülüğüne soyunan DKP bu değişikliklerin mülkiyet ve miras haklarını zedelediğini ve değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Millet iradesi önünde baraj niteliğindeki senato, tabii senatörlük, kontenjan senatörlüğü kaldırılmalıdır. Cumhurbaşkanı millet tarafından tek seferliğine seçilmelidir. Referandum (halk oylaması) müessesesi getirilmelidir. DKP, özel kesime öncelik veren bir karma ekonomi taraftarıdır. AP’nin 1970 yılında getirdiği ve burjuvazinin tepkisini çeken Finansman Kanunu’nun bir kısmı ıslah edilecek diğer bir kısmı tamamen kaldırılacaktır. Büyük burjuvazinin desteklediği halka açık şirketler oluşturulacaktır. İDT halka açık şirketlere dönüştürülecektir. Küçük ve orta ölçekli burjuvazi ya da “esnaf ve sanatkârlar” toplumun “istikrarlı, sağlam, başarılı, mazbut ve nizama bağlı” “demokrasinin en güvenilir teminatı” olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan bu sınıfa vergi ve kredi kolaylıkları sağlanacağı belirtilmektedir (*Demokratik Parti 1973 Seçim Beyannamesi*, 1973). DKP, AP’nin popülist-kalkınmacı ve kapsayıcı hegemonya projesi içindeki çatışmaları yönetemeyerek gittikçe sanayi burjuvazisinden yana taraf tutması nedeniyle kendilerini sahipsiz hisseden taşradaki büyük toprak burjuvazisi, küçük ve orta boy tüccar ile küçük burjuvazinin partisidir. Milliyetçi-mukaddesatçı, çoğunlukçu demokrasiden yana, ticaret ve tarım odaklı birikimi önceleyen bir siyasal projeye sahiptir

Milli Selamet Partisi (MSP), 12 Mart sürecinde kapatılan MNP’nin devamı olarak kuruldu. AP’nin son kertede tekelci sanayi burjuvazisini kayıran yaklaşımına karşı, Erbakan’ın MSP’si ise tekelci, faizci, montajcı, Batıcı-seküler, kompradormason olarak nitelendirdiği İstanbul-Ankara-İzmir burjuvazisine karşı Anadolu’nun yerli ve hakiki küçük taşra tüccarı, imalatçı ve esnafı ile muhafazakâr köylü ve işçi kitlelerini üçüncü yolcu-ağır kalkınmacı ve islamcı tonu ağır basan bir hegemonya projesi etrafında örgütlemeye çalıştı. Sınıfsal çatışma eksenini AP’nin büyük sanayi meftunluğuna ve “renksiz” liberalizmine karşı kurarken; kültürel-ideolojik kutuplaşmayı AP’nin ılımlı-muhafazakârlığı ile DKP’nin milliyetçi-mukaddesatçılığı’na karşı İslamcı bir mevziden kurdu. MSP, ağır sanayi odaklı maddi kalkınma ile Sünni islamın kültürel kodları üzerinden manevi kalkınmayı bir arada götürmeyi hedefleyen bir siyasal projeye sahiptir. Özel mülkiyete karşı olmamakla birlikte, “*cemiyeti feda eden kapitalist görüşlere karşı olduğumuz gibi cemiyeti esas alıp ferdi feda eden sosyalizmin her çeşidine karşıyız*” diyerek üçüncü yolculuğunu açık bir şekilde dile getirmekteydi (*MSP 1973 Seçim Beyannamesi*, 1973). Zira

kapitalizm de sosyalizm de materyalist ve menfaatçidir. Osmanlı devrinin yüceltilmesine dayalı, ümmet içinde Türklüğe *primus inter pares* bir statü atfeden ve milletin organik özü olarak “milli görüş” taklitçi zihniyete ve kültür emperyalizmine karşı bir kalkan işlevi görecektir. MSP, gayrimillî bir teşekkül olan Ortak Pazar’a girilmesine karşıdır. Ortak Pazar, ekonomik bağımsızlığı ortadan kaldıracak, tek bir devlete dönüşerek Türklüğe ait olanları silecek, milli iradeyi yok sayacak ve hâlihazırda cılız bir gelişme gösteren Türk sanayini ortadan kaldıracaktır (*MSP 1973 Seçim Beyannamesi*, 1973). Gevgilili (*Milliyet 1973 Yıllığı*, 1975)’nin dikkat çektiği gibi 1971 Rejimi altında kapatılan MNP’nin yerini çok kısa bir süre içinde MSP almış ve MNP’nin örgütünü devralarak 1973 seçimlerine etkili bir kampanya ile dâhil olmuştur. TİP’e ise aynı şans verilmemiş, TİP yöneticileri ağır cezalar alarak siyaset sahnesinden çekilmek zorunda bırakılmıştır. Dolayısıyla 12 Mart Rejimi altında kapatılan iki parti, farklı uygulamalara maruz kalmış olmaktadır. MSP, sınıfsal ve kültürel-ideolojik meseleleri birlikte politikleştirerek 14 Ekim 1973 seçimlerinde % 11,8 oy oranı ve 48 milletvekili ile AP tabanını parçalamayı başardı.²³⁶

Ecevit ve CHP’si 14 Ekim 1973 seçimlerine “Ak Günlere” adını verdikleri seçim bildirgesi ile girdi. Bildirgenin en önemli vaadi, karma ekonomi modeli içinde devlet ve özel sektörün yanında, işçilerle köylülerin ortak olacakları teşekküllerden oluşan bir üçüncü sektör olarak halk sektörünün kurulmasıydı. Ecevit, ülke içindeki kalkınma sorununu demokratik bir çerçeve içinde sermayeyi tabana yayarak çözmek niyetindeydi. Sermayeyi tabana yaymak, sermayeyi, iktisadi egemenliği elinde tutan sınıfların elinden alarak halka vermek anlamına gelecekti. Bildirgenin alt başlıklarından biri “Egemen sınıflar demokrasisinden kütle demokrasisine” adını taşıması oldukça anlamlıydı. Halk sektörü, köylü kooperatiflerinin, sendikaların, yurt dışında çalışan işçilerin kurduğu örgütlerin yatırımlarından oluşacaktır. Büyük sermayenin tekelleşme eğilimi artmaktadır. Bildirge açıkça küçük ve orta boy işletmelerin tekelleri burjuvazi tarafından ezilmesinin engelleneceği vaadinde bulunur (*Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*, 1973). Ecevit, en başından beri 12 Mart hareketini mahkûm etmiş ve hatta muhtıranın, yükselmekte olan ortanın solu hareketine ve kendisine karşı yapıldığını söylemiş, sonraki süreçte de 12 Mart ile ilgili eleştirilerini sürdürmüştü. Ecevit seçim kampanyasını, büyük oranda tekelleri büyük burjuvazi, köylülük, işçi sınıfı ve küçük burjuvazinin ilerici

²³⁶<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1950-1977-MVSecimleri/Turkiye.pdf> [04.05.2017].

unsurlarından oluşan bir halk karşıtlığı üzerine bina etti. AP'nin anti-bürokratik, milli iradeci sağ popülizmine karşı Ecevit de bürokratik reformculuğu reddeden tekeli sermaye-halk karşıtlığı üzerinden sol-popülist bir hegemonya projesi inşasına soyundu. Ecevit'in bu sol-popülist kampanyası aynı zamanda 12 Mart'ın reddi üzerine de kurulmuştu. 12 Mart, tekeli sermayenin gerçekleştirmeyi isteyip de AP iktidarı eli ile gerçekleştiremediği hukuki-idari düzenlemeleri gerçekleştirmişti. Buna mukabil, geniş halk yığınlarının yönetim süreçlerine demokratik katılım imkânları kısıtlanmış, halkın sesi kısılmıştı. Ecevit (*Milliyet 1973 Yıllığı*, 1975)'in ifadeleriyle:

Bazı büyük iş çevrelerine çok rahat geldi bu dönem... Ekonomik ve sosyal açıdan en sağcı iktidarların bile demokrasi tam işlerken göze alamadığı ve alamayacağı kolaylıklar bu dönemde sağlanır oldu büyük iş çevrelerinde... Adalet Partisi iktidarının düşünebildiğinden çok daha ileri “teşvik tedbirleri” ile devletin ve milletin tüm kaynakları tepsi tepsi sunulur oldu kendilerine ... Halkın sesi kısılırken onların sesi yükseldi. “Reform” adı altında çıkarlarına çıkar katmağa başladı. Dişlerine göre olmayan memurlar işlerinden atılmağa başladı.

Yine Ecevit (*Devir*, 27, s. 4)'in sözleriyle:

Demokrasi, bütün halkın sesini duyurabildiği ve devlet yönetimine ağırlığını koyabildiği rejimdir. Oysa Türkiye’de büyük çiftçinin sesi duyulur, büyük işadamının sesi duyulur, küçük çiftçinin sesi, köylünün sesi duyulmaz...

Burjuvazinin kalemşorları sol-popülist bir çizgiye oturan Ecevit CHP'sine sürekli sataşma halindedir. Ecevit CHP'yi “bürokrat” partisi olmaktan çıkararak sol-popülist bir biçimde sınıfsal olarak, ilerici küçük burjuvazi unsurları ile küçük köylülük ve işçi sınıfı partisi haline getirmeye çalıştıkça ve siyasal çatışma eksenini tekeli büyük burjuvazi ile halk arasında kurdukça, özellikle büyük burjuvazinin ve sanayi burjuvazisinin tepkisini çekmekteydi. Ecevit seçim kampanyasında sınıfsal temaları cömertçe kullanırken burjuvazinin de kendi sınıf pozisyonunun savunusunu agresif bir şekilde yapması gerekmektedir. *Devir* başyazarı Altınur Kılıç (*Devir*, 31, s. 3) burjuvaziyi şu “çetin mücadeleye” çağırıyordu:

Hür teşebbüs, Anayasa’da tescil edilen yeri ve büyük gücü ile artık şunun veya bunun lütfu sayesinde yaşamak çarelerini aramamalıdır. Bunun İçin de şimdi başlamakta olan çetin mücadelede, seçimlerde ve sonra, hür teşebbüsün kesin olarak yerini belli etmesi gereği vardır. Hür teşebbüs artık “a politik” olamaz.

12 Mart öncesi sol yükselişin en önemli müsebbiblerinden addedilen CHP, 12 Mart öncesi döneme dönülemeyeceğinin farkına varmalıdır. 12 Mart sol siyasetin etkili olabilme imkânlarını ortadan kaldırması anlamında tarihsel bir kırılmayı imlemektedir. Güngör Mengi (*Devir*, 30, s. 4)'nin sözleri ile: “*CHP artık 12 Mart*

öncesi solunun metod ve araçlarının bundan böyle de kullanma alışkanlığından kurtulma zamanının geldiğini anlamalıdır. Türkiye'nin, kamuoyu ile, yasalara dayalı tüm kurumları ile 12 Mart öncesi solu reddetmiş olduğunu görmelidir."

CGP, CHP'nin bir sol-popülist partiye dönüşmesine karşı çıkan merkezci, sağ-Kemalist, solidarist-korporatist, statükocu bürokratik unsurların partisi olarak kuruldu. Parti, taban desteği bir hayli zayıf, küçük burjuvazi ile büyük burjuvazinin devletçi refleksler etrafında bir araya geldiği bir kadro partisi hüviyetindedir. Başta Turhan Feyzioğlu olmak üzere bu ekip 27 Mayıs sürecinde DP'ye karşı hürriyet savaşımı vermiş, liberalizmin bayraktarlığını yapmıştı. Hatta 27 Mayıs ile toplumsal vurgusu belirgin bir liberal hegemonya projesinin inşasında organik aydın işlevi görmüştü. Buna mukabil 27 Mayıs'ı izleyen süreçte, sol siyasallaşma güç dengelerini sarsmaya başladığında bu ekip devleti koruma refleksi ile hareket ederek anti-komünist bir çizgide yeniden konumlandı. 27 Mayıs'taki reformist tavırdan eser kalmamış, hızla statükocu bir konum alınmıştı. Parti'nin adındaki güven kelimesi bile komünizm korkusunun hâkim sınıflarda neden olduğu korku ve güvensizlik duygusunun nazım rol oynadığı alarmist bir halet-i ruhiyeyi yansıtıyordu. Kendisini "macera partisi değil; huzur partisi" olarak sunan (*Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi*, 1973). CGP, sol akımlara karşı bir dalgakıran işlevi görmek amacındaydı. "Kayalıklara doğru sürüklenen devlet gemisinin rotasını selamet limanına çevirmeğe" aday bir partidir (*Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi*, 1973). Bu ekip, proaktif değil, reaktif bir siyasal tavır içinde özellikle devlet katında ve bürokrasi içinde anti-komünizmi seferber etmeye yönelik bir var oluş ilkesi tanımladı. CGP, biçimlendirdiği sağ, otoriter, solidarist bürokrat modelin -daha sonra 12 Eylül ile şahikasına ulaşacak- kalıbını döktü. Partinin kadrosu komünizmi önlemeye memur edilmiş bürokratik nitelikleri belirgin bir politik seçkin pozisyonundadır.

AP 1973 seçimlerine 12 Mart'ın reformcu damarının ve kitle desteğinden yoksun partilerüstü hükümetlerin başarısızlığının getirdiği bir özgüven ile giriyordu. Bu bakımdan kalkınma, istikrar ve sosyal güvenlik talep eden toplumsal kesimlerin kendisini destekleyeceğini umuyordu. Bu nedenle popülist-kalkıncı hegemonya projesine- radikal sol muhalefet de ezildiğine göre- kaldığı yerden devam edebilmeyi hesaplıyordu. 1973 seçim bildirgesini de bu saiklerle hazırladı. Kendisini "halk için, halk yolunda, halkın halktan farksız hizmetlisi" olarak sunan AP, "sistemin mihveri milli iradedir" diyordu. "Büyük ve Güçlü Türkiye" yolunda "siyasi ve ekonomik

istikrar” müjdeliyor; “komünizm ve aşırı cereyanlar ile amansız mücadele” vaat ediyordu. AP, milli iradenin önündeki tüm engelleri kaldırma hedefindeydi. Tabii senatörlüğün kaldırılması, halk oylamasının getirilmesi, eski DP’lilerin affı ve seçilme haklarının iadesi hep milli iradenin önündeki bariyerlerin kaldırılması anlamına geliyordu. Aşırı hürriyetlerin önünü “hürriyeti yok etme propagandası yapmak hürriyeti yoktur” ilkesi ile kesiyor; “müessir devlet” olma hevesini idarede yapılacak ıslahata bağlıyordu. İktisadi sistem olarak özel ve devlet sektörlerinin birbirinin tamamladığı karma ekonomik sistemden yanaydı. 27 Mayıs’ın mirası sosyal adalet ilkesinden vazgeçilmemişti. Yine 27 Mayıs ile uyumlu bir şekilde, “*sosyal adalet... sosyal grupların birbirine zıt, devamlı menfaat mücadelesi halinde bulunmalarını önleyen ve bu gruplar arasındaki ahenk ve işbirliğini sağlayan bir araç olarak*” görülmektedir. Çalışan sınıfların topyekûn kalkınmadan daha fazla pay alması, sosyal refah devletinin kurulması ve her vatandaşın “sosyal güvenliğe” kavuşması önde gelen hedeflerdendir. “Türk kalkınmasının itici gücü sanayileşmedir” denerek sanayileşmeye verilen nazım rol korunmaktadır. Beyannamede altı çizilmesi gereken noktalardan biri İİS’den ihracata dayalı birikim stratejisine doğru yönelme arzusudur. AP, ÜBYKP’de ithal ikamesi ile ilgili esasın değiştirilerek yerine “ihraç gücünü esas alan bir kriter” konacaktır demektedir. Sanayileşme süreci de ithalata dönüklükten ihracata dönüklüğe çevrilecektir. En önemli oy kaynaklarından köylü de unutulmamıştır. Türk köylüsü de iktisaden güçlendirilerek “rejimin temel direği” haline getirilecektir. Tarımda endüstrileşmeyi ve modernizasyonu esas alan bir “yeşil plan” uygulanacaktır. Sosyal güvenlik sisteminin “bütün grupları” özellikle “çalışanları, hizmetlileri, tarım sektöründe her yaşta emek verenleri, esnaf ve sanatkarları, sosyal hizmet ve güvenlikten mahrum 25 milyona yaklaşan” köylüyü kapsayacak şekilde genişletilmesi sağlanacaktır. Yine “sosyal sınıflar arasındaki dengeyi sağlamlaştırmak için” işçi, memur, emekli dul ve yetimin satınalma gücünün artırılmasına çalışılacaktır. Ayrıca, “ulusun temel yapısını teşkil eden” esnaf ve sanatkarların güçlenmesine özel önem verilecektir. Kalkınma köyden başlayacak, nimetleri köylü ile pay edilecektir. “*Halktan kopmuş kişi ve zihniyetler... köyü bilmeden...onun kaderini kendi kaderi yapmadan “köy ve köylü sorunlarını çözemezler.” “Adalet Partisi; köylüsü, kentlisi, işçisi, memuru, esnafı, serbest meslek erbabı, tüccarı, sanayicisi, kadını, erkeği, genci ve ihtiyarı ile milleti bir bütün sayar... milleti birbirine düşürmek için hiçbir sebep ve mazeret tanımaz” (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, y.y.).* AP, popülist-kalkınmacı söyleminden vazgeçmiyor, sosyal

adalet, sosyal güvenlik ve refah söylemini de terk etmiyordu. İstikrar vaadiyle en önemli iktidar adayı olduğunun bilincinde, kapsayıcı hegemonya projesine 12 Mart'ın yarattığı yeni şartlar altında, kaldığı yerden devam edebilmeyi umuyordu.

Sınıf pozisyonlarının ve temsil biçimlerinin berraklaştığı bir seçim döneminde burjuvazi de bu konuda açık olmalıdır. Burjuvazi hangi partileri etkili bir şekilde destekleyeceğini netleştirmelidir. İki doğal müttefik AP ve CGP olarak temayüz etmektedir. AP, kitle desteğini devşirme noktasında en önemli parti olma özelliğini korurken, CGP bir “kitle partisi” değildir ve daha ziyade “küçük hür teşebbüs mensupları, bürokratlar ve aydınlar” tarafından desteklenecektir (*Devir*,43, s. 15). Bu bakımdan bu iki parti burjuvazinin sözcüleri, temsilcileri olarak ortaya çıkmaktadır. Kılıç (*Devir*, 25, s. 15)'ın sözleri ile:

İş çevrelerine gelince, bunların desteği AP ile CGP arasında bölünecektir.

Bugün AP ve CGP, Hür Teşebbüs rejimine temel felsefeleri itibarile inanan partilerdir. Hür Teşebbüsün görevi de bu partileri desteklemek olmalıdır. Bunda çekinilecek, gizlenecek bir taraf yoktur. Bütün demokasilerde hür teşebbüs, özgürlüğü ve özgürlük düzenini sürdüreceğine inandığı partileri tutar!..(*Devir*, 31, s. 3).

Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi 12 Mart'ın dördüncü hükümeti olan AP-CGP koalisyonu, burjuvazi için ideal-tipik bir hükümet idi. Ancak ortada bir gerçek var ki o da CGP'nin oy potansiyelinin sınırlı olacağının başından itibaren bilinmesiydi. AP'nin ise 12 Martta yaşananlara rağmen kitle partisi hüviyetini koruduğu düşüncesi hâkimdi. Öyle ki sandıktan AP'nin birinci parti olarak çıkacağı umulmaktaydı. Arzulanan senaryoya göre AP iktidar olacak, CGP ise parlamentoda “denge” unsuru olarak varlığını sürdürecektir, burjuvaziye *güven* vermeye devam edecekti. Kılıç (*Devir*, 46, s. 3)'ın sözleri ile:

Eğer koalisyonların, bugünkü koşullar altında ve bizim kişilerimizle uzun süre yürüyebileceğine inansa idik bir AP – CGP koalisyonunu cidden arzu ederdik. Birçok müşterek tarafları olan iki parti, birbirlerini tamamlayabilir ve bir dönem için de faydalı olabilir. Ancak daha gerçekçi bir yaklaşımla CGP'nin kuvvetli bir denge partisi olarak Parlâmentoda yerini alması ile birlikte Adalet Partisi'nin iktidarı tek başına almasını, gene pratik faydaları bakımından zarurî görüyoruz. Seçmenlerin de işi bu açıdan değerlendirmeleri gerekir.

Büyük burjuvazinin, CHP'nin yeni sol-popülist yörüngesinden rahatsız olduğu aşikârdır. Nasıl ki AP sağ-popülist bir tarzda siyasal çatışma eksenini millet-bürokrasi arasında kurduysa; Ecevit de aynı çelişmeyi sol-popülist bir şekilde bu kez halk-tekelci burjuvazi olarak formüle etmişti. Yukarıda örneklerini gördüğümüz sert çıkışlar ve

büyük burjuvaziye rantçı, kolaycı olarak itham etmek kolay hazmedilebilecek hususlar değildi. Ecevit'in sol-popülist projesi nereye uzanacağı belli olmayan, maceracı ve tekinsiz addediliyordu. CHP'nin seçimi kazanması en az istenen sonuç olacaktı. Kılıç (Devir, 44, s. 3)'ın ağzından: “*Bu satırların yazarı, açıkçası CHP'nin seçimleri kazanmasını arzu etmemektedir. Kanımızca Türkiye'nin şu sırada Allende veya Yugoslav modeli bir sosyalizm denemesi yapmakla kazanacağı hiçbir şey yoktur, aksine kaybedeceği çok şey vardır.*”

Ancak tüm bu çağrılara ve uyarılara rağmen kitleleri yönetim süreçlerine katılmaya çağıran Ecevit CHP'si, 14 Ekim 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıktı. Bu sonuçta hiç kuşkusuz AP yedeğindeki oyları bölen MSP, MHP, CGP gibi diğer sağ partilerin de rolü büyüktü. CHP %33,3 oy oranı ile 185 milletvekili, AP %29,8 oy oranı ile 149 milletvekili, DKP %11,9 oy oranı ile 45 milletvekili, MSP %11,8 oy oranı ile 48, MHP %3,4 oy oranı ile 3 milletvekili kazandı.²³⁷ Seçim sonuçları siyasal alanı daraltan 12 Mart çizgisinin yenilgisi olarak değerlendirildi. Zira Ecevit cephesi siyasal katılımın önünü açacak “öz yönetim” modelleri ve yönetimde daha fazla halk retoriği ile 27 Mayıs'ın kapsayıcı ve aktif rızaya dayalı hegemonya projesinin restorasyonunu ve derinleştirilmesini vaz'eden bir siyasal proje ile kitlelerin önüne çıkmıştı. 12 Mart Rejimi sona erdikten sonra da politik antagonistlerin pasifikasyonu ve 27 Mayıs'ın sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinden kitlelerin dışlanması sol-radikalizmi sona erdirmek şöyle dursun paradoksal bir şekilde sol radikalizmin kitleleşmesine hizmet etti. Siyasal projeden otoriter yöntemlerle dışlanan kitleler sol/sosyalist projelerin çekim alanına girdi. 12 Mart, sol siyaset alanının daraltılması operasyonu olmasına rağmen izleyen süreçte (1974-1980) tam tersi sonuçlara neden olarak solun tarihsel olarak en fazla kitleleştiği bir döneme kapı aralamıştır. Öyle görünüyor ki, 12 Mart bu anlamda da başarısız olmuştur.

Tabi sınıfları kapsayarak içerecek hiçbir reform tasarısının gerçekleşmemesi, 12 Mart Rejimi altında reform siyasetinin başarısız olması anlamına geldi. 12 Mart Rejimi icraatları açısından kitle seferberliğini ve rızasını göz ardı ederek hegemonyacı bir siyaset izleme şansını yitirdi ve icraatlarına ulusal-popüler içerik kazandırmakta yetersiz kaldı. Böylece 12 Mart Rejimi, genel çıkar ile tikel çıkarları mezcedebilecek

²³⁷<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1950-1977-MVSecimleri/Turkiye.pdf> [30.03.2017].

tutarlı bir hegemonya projesine dönüşemeyerek teknokratik-bürokratik düzeyde bir pasifikasyon operasyonu kalmakla yetindi.

Bununla birlikte çok önemli bir şeyi başardı: sınıf siyasetini güvenlikleştirmek. Bunu kitleleri yönetim süreçlerinden dışlayarak, siyasal alanı kapatarak ve devleti otoriterleştirerek yaptı. Bu bakımdan 12 Mart'ı bir parantez ya da ara rejim olarak görmekten ziyade onu etkileri sürekli olan bir kırılma olarak görmek daha doğru olacaktır. Zira 12 Mart ile birlikte 27 Mayıs'ın getirdiği sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin sosyal içeriği de silikleşmiştir. 12 Mart sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin kitlesizleştirilmesi çabası ve bir ayak bağı olarak görülen aktif katılımın eksilmesi operasyonudur. O halde karşımızda yeni bir hegemonya projesini inşa etmeyi başaramayan ancak mevcut olanı dönüştüren teknik-bürokratik bir hamle vardır. 12 Mart sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesinin krizine değil; sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi ile İİS'deki krize cevap olarak gerçekleşti. 12 Mart Rejimi, hegemonyacı uğrağı güdük kalan bir pasifikasyon operasyonu olarak tarihteki yerini aldı.

SONUÇ

“*Kapitalist Devlet Güvenlik ve Toplumsal Düzen: 12 Mart 1971 Muhtırası’nı Açıklamak*” başlıklı bu tez dört genel sonuca ulaşmıştır. *Birinci* olarak güvenlik kavramının etimolojik, tarihsel ve teorik boyutlarıyla eleştirel değerlendirmesini yapmış ve güvenliğin *antagonistik ötekinin pasifikasyonu* olarak anlaşılacağı önerisini getirmiştir. *İkincisi*, KÜT’ün ve liberalizmin içsel olarak barışçıl olmadığı, güvenliğin burjuva toplumsal düzenin yaratılmasında en işlevsel kavram-pratiklerden biri olduğu anlaşılmıştır. *Üçüncüsü*, çalışma ilişkisel Marksizmin ışığında ilişkisel bir devlet teorisi ortaya koymuş ve sosyo-politik iktidar ilişkilerinin çözümlenmesinde bu ilişkisel devlet teorisinin önemli imkanlar sunabileceği ortaya çıkmıştır. *Dördüncüsü*, çalışma ulaştığı özgül güvenlik formülasyonunu stratejik-ilişkisel yaklaşımın kavramsal evrenine eklemleyerek 12 Mart 1971 Muhtırası’nı açıklayabilecek, kendi tarihsel yerine yerleştirecek bir teorik çerçeve önerisi ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın *birinci* bulgusu güvenliğin sıradan, doğal ya da kendiliğinden değil; özgül, politik ve örgütlü bir şekilde kurulan bir olgu olduğu, bu nedenle de sorunsallaştırılması gerektiğidir. Başka bir deyişle güvenlik her canlının talep edeceği bir ihtiyaç olmanın çok ötesinde politik bir kavram olarak da alımlanmalıdır. Zira neyin bir güvenlik sorunu olduğunun tayin edilmesinde açık bir şekilde sübjektif bir boyut vardır. Bu anlamda güvenlik içinde yaşadığımız toplumsal düzenin şekillenmesinde kilit bir şekilde kullanılan bir eylemliliğe gönderme yapar. Güvenlik hâkim sınıfların liderliğinde şekillendirilen toplumsal düzene karşı gelişen tehditlerin etkisiz hale getirilerek toplumun belirli bir biçimdeki sosyo-politik mimarisini sağlar. Bu bakımdan güvenlik *a priori* bir kavram olarak değil; *a posteriori* yaratılan bir durum olarak görülmelidir. Yaygın kanının aksine güvenlik daha önce kurulmuş bir toplumsal düzenin korunması ile ilgili değildir; bizatihi güvenlik özgül bir toplumsal düzenin inşasında işlevseldir.

Bu çalışmanın özgün katkılarından biri güvenliğe dair ortaya attığı formülasyondur. Buna göre güvenlik *antagonistik ötekinin pasifikasyonu* olarak anlaşılabilir. Hâlihazırdaki güvenlik çalışmaları içinde en eleştirel olanlar dahi liberal kavramsal örüntülerden kendilerini kurtaramamıştır. Bu çalışma eleştirel gerçekçilik-ilişkisel Marksizmin sunduğu felsefi-teorik çerçeve içinden güvenliği anlamayı önermiştir. Buna göre güvenlik, antagonistik ilişkiler ile ilgilidir. Bu ilişkilerin bir kısmı zorunlu olarak ilişkiye gömülü olduğu ve bu nedenle ortadan kaldırılamayacağı

için liberal hukuki-politik düzlemde bunların bir ilüzyon olarak çözülmesine çalışılmıştır. Çalışma zorunlu olarak içsel antagonistik ilişkiler ile olumsal olarak antagonistik ilişkiler arasında bir ayrıma giderek güvenliğin sübjektif mi objektif mi yoksa intersubjektif mi olduğu yolundaki tartışmaya bir çözüm getirmek istemiştir. Buna göre bir toplumsal düzen için güvenliğin hem objektif hem de sübjektif boyutları vardır. Bazı ilişkiler zorunlu olarak antagonistiktir. Bu antagonizma ilişkiye gömülüdür. Başka bir deyişle bu ilişkiler nesnel olarak güvenleştirilmiştir. Güvenleştirme politik bir hamle olarak sosyo-politik meselelerin depolitizasyonuna, teknikleştirilmesine, jeostratejikleştirilmesine neden olur. Böylece meselenin tartışıldığı kamusal alan daraltılır ve meselenin hâlli güvenlik bürokrasisine terkedilir. Dahası bu ilişkiler devletin kurumsal mimarisine kazınmıştır. Böylece bu ilişkiler büyük sosyo-politik dönüşümler olmadan güveniksizleştirilemez. Olumsal olarak antagonistik ilişkiler sübjektif olarak (yeniden) güvenleştirilebilir aynı zamanda güveniksizleştirilebilir. Bu bakımdan örneğin bazı aktörler, kimlikler, eylemler vb. devletin kurumsal çekirdeği içinde güvenleştirilebileceği gibi güveniksizleştirilebilir de. Değişken güç ilişkileri içinde kimi aktörler, kurumlar, kimlikler ve pratikler güvenliği tehdit edici faktörler olarak kodlanır ve bu tehditler devletin kurumsal mimarisine nakşolur.

Çalışmanın *ikinci* ana bulgusu liberal düşünürler açısından güvenliğin en az özgürlük kadar belirleyici öneme sahip bir kavram olduğudur. Özellikle KÜT'ün yerleşikleşmeye ve yaygınlaşmaya başladığı 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren güvenlik devlet, rejim ve toplumsal düzenin güvenliği olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Güvenlik kavramı ile çok yakından ilişkili bir kavram olan polis erki devlet erkinin bir formu olarak ele alınmalıdır ve bir kuruma indirgenmemelidir. Polis erki özellikle burjuva toplumsal düzenin biçimlendirilmesinde feodalizmin tedrici çözülüşü sırasında serbest kalarak kentlere doluşan efendisizlerin suç ve aylıklıktan arındırılarak ücretli emeğe dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Adam Smith'te ve Patrick Colquhoun'da polis erkinin bu işlevi açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Modernitenin en önemli iki karakteristiği Hegel'in teşhis ettiği şekliyle devlet ve burjuva sivil toplum ile siyasal ve ekonomik olanın ve/veya siyasal ve toplumsalın birbirinden farklılaşmasıdır. Marx'ın Hegel eleştirisini izleyerek Hegel'de polis erkinin devletin burjuva sivil toplumu biçimlendirme araçlarından en önemlilerinden biri olduğu söylenebilir.

Çalışmanın *üçüncü* bulgusu devletin ne bir özne ne de bir araç olarak değil; en iyi bir ilişki olarak kavranabileceğidir. Gramsci-Poulantzas-Jessop hattındaki teorik ve kavramsal zenginlikten yararlanarak devlet güç ilişkilerinin biçim belirlenimli yoğunlaşması olarak anlaşılmalıdır. Devlet aynı zamanda içinde toplumsal aktörlerin eylediği kurumlar bütünüdür. Bununla birlikte kurumların *ipso facto* gücü yoktur; ancak devlet erki kurumlar yoluyla ve kurumlar içinde eyleyen toplumsal aktörlerin gücüdür. Devlet ayrıca içinde farklı toplumsal aktörlerin müdahil oldukları rakip sosyo-politik projelerinin yarıştığı stratejik bir alandır. Dolayısıyla güvenlik ilişkisel bir devlet teorisine eşlik ederek ele alınmalıdır. Jessop'un hegemonya projeleri ve birikim stratejileri kavramları güç ilişkilerinin konjonktürel olarak aldığı somut biçimleri göstermesi açısından önemlidir. Güvenlik bu kavramsal matris içine yerleştirilebilir. Böylelikle güvenlik tarih ve toplum ötesi niteliğinden sıyrılarak tarihselleştirilebilir, dönemselleştirilebilir ve toplumsal dinamiklerle bağlantısı kurulabilir. Hegemonya projeleri ve birikim stratejileri aktör, kurum, kimlik, pratik, söylem vb. kutuplaştırarak makbul olanlar ve olmayanlar arasında bir ayrıma gider. Kimilerini teşvik ederken diğerlerini tecrit eder. Belirli bir hegemonya projesi ve birikim stratejisi için aktif rızası devşirilemeyen aktörler pasifize edilerek güvenlik sağlanır. Bu projeler ve stratejiler içindeki kaymalara paralel olarak tehditler değişebilir. Çalışmanın özgün katkılarından biri güvenliğin hegemonya projeleri ve birikim stratejileri bağlamında pasifikasyon kavramı ile yorumlanmasıdır.

Bu çalışmanın *dördüncü* temel bulgusu 12 Mart Muhtırası'nın sınıf siyasetini güvenlikleştiren önemli bir kırılma anlamına geldiğidir. Dahası, stratejik kırılma ya da kaymaya devletin kurumsal mimarisinin otoriterleşmesi eşlik etmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin sonucu olarak sosyal hakçı-Keynesçi hegemonya projesi, İİS stratejisi ve KURD modeli olarak nitelendirilebilecek yeni bir *devlet projesi* olarak ortaya çıkmıştı. Temel strateji, siyasal, sosyal ve ekonomik haklar üzerinden tabi sınıfları burjuva sivil topluma eklemektir. Bu hegemonyacı strateji, belirli bir sosyal/milli güvenlik rasyonalitesinin gereği ve komünizmin panzehiri olarak düşünülmüştü. Uzun erimli ve tabi sınıfların aktif rızasına dayalı bu hegemonik stratejinin politik diyeti, siyasal alanın açılarak tabi sınıflara özerk birer siyasal aktör olma şansının tanınması oldu.

Ne var ki, söz konusu proje muhtelif sebeplerle hâkim sınıfları, bürokrasiyi, orduyu, aydınları ve tabi sınıfları içermeyi başaramamaya başladı. Bu projeyi mümkün kılan *hegemonik blok* parçalanmaya yüz tuttu. Özellikle tabi sınıfların, kendi özerk

örgütlenmeleri ile siyasallaşması ve ekonomik-korporatif uğraktan politik-hegemonik uğrağa meyletmesi, bir aşırı politizasyon olarak görüldü. Hâkim sınıfların politik-hegemonik tahammülsüzlüğü neticesinde; tabi sınıfların aktif rızasına dayalı kapsayıcı ve içermeci bir yönetim stratejisinden sınıf mücadelelerini güvenlikleştiren, pasifleştiren ve tabi sınıfları yönetim süreçlerinden ve devletin kurumsal mimarisinden otoriter yöntemlerle dışlayan bir yönetim bir stratejisine geçilmiştir. 12 Mart Rejimi ve icraatları bu yeni yönetim stratejisinin somutlanmasıdır. 12 Martın sonuçları şu şekilde özetlenebilir: 1) Sınıf temelli siyasetin güvenlikleştirilmesi ve sosyal güvenlik ile sosyal adalet vurgusunun milli güvenlik aleyhine görelî olarak zayıflaması, 2) Yönetim stratejisinde aktif rızadan pasifikasyona doğru bir kayma, 3) Tabi sınıfların yönetim süreçlerinden dışlanması, 4) Devletin kurumsal mimarisinin otoriterleştirilmesi, 5) Devlet katında bürokratik reformculuğun tasfiyesi ve güvenlik bürokrasisinin özerklik kapasitesinin artırılması, 6) İktidar bloğu içinde sanayi burjuvazisinin belirleyiciliğinin artması.

12 Mart 1971 Muhtırası, güvenlik bahanesiyle başta işçi sınıfı olmak üzere tabi sınıfların siyasallaşmasını ve bu şekilde kuvvetlenerek Türkiye demokrasisinin daha sağlam temellere oturma ihtimalini büyük oranda zayıflatmıştır. Eğer demokrasi farklı sınıfsal çıkarların özgürce dile getirildiği ve mücadelesinin verildiği bir sosyo-politik bağlamı ifade ediyorsa, 12 Mart haksız bir şekilde toplumun belirli bir kesiminin kendisini politik olarak ifade etmesini ve yönetim süreçlerine katılmasını güçleştirmiştir. Bu noktada Ali Gevgilili (*Milliyet 1971 Yılığ*, y.y., s. 115)'nin dikkat çektiği gibi asayişsizliği önlemek isterken toplumun gelişimi engellenmemelidir:

Kimse Türk toplumunda asayişsizlik istememektedir... Ancak, burada asayişsizlikle karıştırılmaması gereken nokta; toplumun çeşitli çıkar grupları, sınıf ve zümreleri arasındaki demokratik mücadelelerdir. Liberal bir düzen içinde hiçbir zaman eksilmeyecek olan bu mücadeleler ancak serbest olarak kendilerini ortaya koyabilirlerse toplumlar büyük bunalımların dışında kalabilirler.

Gevgilili'nin işaret ettiği gibi burjuva-demokratik çerçeve içinde sınıf hegemonyasının politik-hegemonik inşası önemli bir paradoksu bağrında taşır. Buna göre sınıf hegemonyası ancak ve ancak karşı-hegemonik stratejilerin oluşabileceği ve özerk politik hareketlerin örgütlenebileceği sosyo-politik alan(lar) kurulduğunda tam manasıyla gerçekleşebilir (Glucksmann, 1980, s. 57). Hâlbuki TÜSİAD/büyük sanayi burjuvazisi bir taraftan politik-hegemonik bir vizyon benimsemiş diğer taraftan 12 Mart döneminde tabi sınıfların karşı-hegemonik projelerini mümkün kılacak özerk

siyaset kanallarının kapatılması yönünde hayırhah bir tutum sergilemiştir. Dahası, başta sanayi burjuvazisi olmak üzere genel olarak burjuva sınıfı, hegemonya bunalımının bürokratik-otoriter bir tarzda çözülmesi yönünde pozisyon alarak sınıf hareketliliğinin güvenlikleştirildiği asayişçi politik blokta önemli bir bileşen haline gelmiştir. Türkiye siyasi tarihinde pek çok kereler tanık olunduğu üzere burjuvazinin devletin tabi sınıflar karşısında takındığı otoriter yöntem ve müdahalelere destek olması, önemli bir tarihsel-siyasal yorumu da haklı çıkarmaktadır. Bu bakımdan Yalman (2004)'ın ifade ettiği gibi Türkiye'de burjuva-demokrasininin güdük kalmasının nedeni “güçlü devlet” “zayıf burjuvazi” ikiliğinden neşet eden toplumsal gerçeklik değil; burjuvazinin tabi sınıfların özerk örgütlenmelerine, sosyal ve demokratik haklarını kullanmalarına karşı duymuş olduğu *siyasal tahammülsüzlük* ve bunun neticesi olarak güdük kalan işçi sınıfı örgütlülüğüdür. Demek ki sorunu “zayıf burjuvaziden” ziyade iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan *zayıf işçi sınıfı* olarak koymak akla daha yatkın hale gelmektedir. Burada, özerk siyasal alan(lar)a karşı geliştirilen siyasal tahammülsüzlük, bu alan(lar)ın güvenlikleştirilerek formel/enformel mekanizmalarla kısmen veya tamamen kapatılması ve siyasetleştirilmesi, politik antagonistlerin pasifikasyonu anlamına gelmektedir.

Sağlıklı bir demokratik gelişim, tabi sınıfların az gelişmiş ve bastırılmış kapasitelerinin önündeki baskı ve engelleme mekanizmalarının ortadan kaldırılması ile mümkündür. Bu da demokrasinin salt biçimsel-prosedürel koşulları ile kurulması değil; etik-politik içeriği ile de inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Demokrasinin bir ideal olarak derinleştirilmesi, “prosedürel demokrasi”, “resmi demokrasinin” ya da eskilerin tabiriyle “sandıksal demokrasi” ufkunun ötesinde; siyasal alanı açan, yeni kamusallık biçimleri yaratan, aşağıdakileri özerkleştiren, özgürleştiren, özneleştiren süreçleri, onların kendilerini siyaseten gerçekleştirme imkanlarını, politik faillik kapasitelerini ve sınıf olarak davranma ve eyleme potansiyellerini artıracak “aşağıdan demokrasi” basıncı ile mümkündür. Bu bağlamda Geoff Eley (2008, s. 35)'nin Avrupa örneğinden hareketle demokratikleşme pratikleri açısından söyledikleri Türkiye için de yol göstericidir:

Yanılmayalım: Demokrasi “verilmez” ya da “lütfedilmez”. Çatışma gerektirir; otoriteye cesurca meydan okuma, risk alma, cüretli örnek davranışlar, etik tanıklık, şiddetli yüzleşmeler ve verili sosyopolitik düzenin çöktüğü genel krizler gerektirir. Avrupa’da demokrasi, doğal bir evrim ya da ekonomik refah sonucu ortaya çıkmadı. Elbette bireyciliğin ya da piyasaların kaçınılmaz bir yan ürünü olarak da ortaya çıkmadı. Gelişti; çünkü örgütlü insan yığınları hep birlikte demokrasiyi talep ettiler.

12 Mart bu bakımdan 27 Mayıs ile sunulan tarihi fırsatın heba edilmesi anlamına geldi. Hak merkezli, popüler-demokratik, kapsayıcı bir kalkınma projesinden, sınıfsal olarak dışlayıcı, otoriter-korporatist, hak ve özgürlüklerin sermaye birikiminin gereklerine feda edildiği bir kalkınma projesine geçildi. Bu doğrultuda, tabi sınıfların aktif desteği gereksizleştirildi. 27 Mayıs ile kendi sözlerini söylemeye başlayan tabi sınıflar, 12 Mart ile siyaseten dilsizleştirilmeye çalışıldı. Siyasal örgütlülük ve eylemlilikleri bir (milli) güvenlik/anarşi sorunu olarak kodlandı ve sınıf hareketliliği zapturapt altına alınmaya yeltenildi. Siyasal merceğin odağı sağa kaydı ve devlet aygıtı kitlelerin etkisini dışlayacak şekilde yeniden yapılandırıldı. Temel dert, milli güvenlik üzerinden sınıf eksenli siyasetin ve politik antagonistlerin pasifikasyonu oldu. Sol kitleselleşmenin dekompozisyonunda önemli bir merhale katedildi. Sol siyasal aktörlerin iç tehdit ve/veya *iç düşman* olarak kodlandığı bir siyasal gramer devreye sokuldu.

Bununla birlikte, 12 Mart 1971 Rejimi ne sınıf hareketinin pasifikasyonunda ne de ekonomik gelişmeyi görece istikrarlı bir zemine oturtmada başarılı olamamıştır. 12 Mart Rejimi, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbesi'nde olduğu gibi görece "tutarlı" ve "bütünlüklü" bir hegemonya projesi ve onunla uyumlu bir birikim stratejisi ortaya koyamamış ve kabaca KURD modeli içinde ve operasyonel düzeyde kalmıştır.²³⁸ Bununla birlikte, sınıf hareketinin güvenlikleştirilmesi hâkim sınıflar nezdinde kalıcı siyasal gündem haline gelmiş ve 12 Eylül 1980 Darbesi ile birlikte "sınıf temelli siyasete" son verme stratejisine dönüşmüştür (Yalman, 2004). Dolayısıyla 12 Mart eğer bir parantez olarak değerlendirilecekse bu parantez "kapanmamış parantez" olarak ele alınmalıdır.²³⁹ 12 Mart'ın sınıfsal mücadeleler dolayındaki bakiyesi 12 Eylül'ü mümkün kılmıştır. 12 Eylül, 12 Marttan daha derin bir şekilde hem bir hegemonya krizi, birikim krizi ve "organik kriz" olarak ortaya çıkmıştır (Akça vd., 2010, s. 406). 12 Mart 1971 rejimi, KURD modeli içindeki bir strateji kaymasını imlerken 12 Eylül 1980 Darbesi arkasındaki *hegemonik blok*, KURD modelini terk ederek, küresel "yeni sağ" projesiyle uyumlu bir şekilde neoliberal-otoriter-güvenlik-devleti projesinin inşasına koyulmuştur.

²³⁸ "Ara rejim" yorumları tam da bu nedenle yapılmaktadır. Zira 12 Mart nev-i şahsına münhasır bir hegemonya projesi inşa etmeyi başaramadı. Daha ziyadesiyle mevcut hegemonya projesinin yeniden yapılandırılması ile sınırlı kaldı.

²³⁹ (Bkz., "1970'ler Kapanmamış Parantez", 2013).

Güvenlik, 12 Eylül 1980 Darbesi ile uygulamaya konan neoliberal-otoriter hegemonya projesinin merkezinde yer aldı. Açılan yeni dönemde, 1982 Anayasası ile birlikte devletin güvenlikçi kurumsallaşmasında önemli bir eşik atlandı. Bakanlıkların teşkilat ve görevleri hakkındaki kanunlarda, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü'ne; Özürlüler İdaresi Başkanlığı'ndan Türk Patent Enstitüsü'ne kadar devlet aygıtının envai çeşit organı milli güvenlik siyaseti gereklerine uygun olarak yeniden dizayn edildi (S. Çelik, 2007, ss. 291–295). İzleyen dönemde, güvenlik söylem ve pratikleri özellikle toplumsal siyasallaşma süreçlerine ket vurarak toplumsal devingenliğe büyük zarar verdi. Bu bakımdan örneğin 12 Eylül öncesi siyasal çeşitlilik ve dinamizmin geri gel(e)memesinin önemli sebeplerinden biri münhasıran siyasallaşma süreçlerinin önüne dikilen güvenlik kavramı oldu.

Bu çalışmanın mütevazı katkıları ve 12 Mart'ı okuma biçimi bu şekilde ortaya konduktan sonra bu noktada eksikliklerinden de söz etmekte fayda var. Çalışma şimdiden hacimli bir külliyat oluşturmuş olan güvenlik çalışmalarındaki tüm tartışma ve varsayımları ele alabildiği iddiasında değildir. Özellikle, güvenliğin toplumsal cinsiyet boyutunu gözler önüne seren feminist güvenlik çalışmalarının bu çalışma içinde yer alamaması önemli bir eksikliktir. Sonraki çalışmalar muhakkak meselenin bu yönüne de eğilmelidir.

Çalışmanın bir başka zayıf yönü güvenlik çalışmaları içinde çok önemli bir birikimi temsil eden Foucault ve Foucaultcu çalışmalar ile ilgili bir tartışmaya girmemesi oldu. Esasında bunun temel bir sebebi var. O da Foucaultcu çalışmaların analitik olarak devlet karşıtı bir pozisyona sahip olmasıdır. Oysa bu çalışmanın en temel argümanlarından biri güvenliğin belirli bir devlet teorisi bağlamında ele alınması gerektiğidir. Biz Foucaultcu yaklaşımın liberalizmi güvenlikçi, disiplinci veçhesi açısından bir yönetim tekniği olarak teşhir etmesinin değerini kabul etmekle birlikte, devlete bakış açısındaki analitik kan uyuşmazlığı dolayısıyla Foucaultcu sorunsal(lar)a değinmekten uzak durduk.

Bir diğer eksiklik, 12 Mart 1971 Muhtırası dönemini dünya konjonktürü ile birlikte ele almamak olarak gösterilebilir. Kuşkusuz böylesi bir yaklaşım özellikle KURD içindeki kriz eğilimleri açısından ele alınabilirdi ve farklı ülkelerdeki benzer süreçlerin altı çizilebilirdi. Zira özellikle 1968 ile birlikte tüm dünyada genel bir

siyasallaşmaya ve bununla bağlantılı olarak otoriter devletçi taleplerin yoğunlaşmasına tanık olunmuştur. Dolayısıyla çalışma, siyasal süreçlerin güvenikleştirilmesinin 1970'ler Türkiye'si'ne özgü olmadığını farkındadır. Dahası çalışma, birinci kısımda ortaya konduğu gibi iç ilişkiler ile dış ilişkilerin *möbius şeridinde* olduğu gibi uçuca eklemli olduğunu kabul eder. Bu bakımdan uluslararası bağlamın öneminin bilincindedir. KURD'a yapılan sürekli atıflar da bunu açık bir şekilde göstermektedir. Çubuğun tamamıyla iç siyasal ilişkilere bükülmesinin temel sebebi Türkiye'deki güvenlik çalışmalarının (bu durum giderek değişmekle birlikte) dış güvenlik odaklı olmasına duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır. Çalışma bu sebeple, neredeyse tamamen iç güvenlik pratiklerine odaklanmıştır. Yine de ülke içinde yaşanan darbe ve muhtıraların ve daha genel olarak güvenlik pratiklerinin uluslararası bağlantıları ve bağlamları ile ortaya konulması zaruridir.

Peki, bu çalışmada öne sürülen fikirler ışığında 12 Mart sonrası Türkiye siyasi tarihi güvenlik üzerinden nasıl ele alınabilir? Bir kere 12 Eylül 1980 Darbesi ve onun neoliberal-hegemonya projesi ve ihracat yönelimli birikim stratejisi güvenliğe yapılacak özel bir vurgu ile çalışılabilir. 1990'lar Kürt sorunu ve İslamcı siyasetin yükselmesi ve özellikle pretoryen militarizmin güdümünde inşa edilen iç güvenlik aygıtı üzerinden ele alınabilir. Son olarak 2000'li yıllar özgün bir eğilime işaret etmektedir: Sivil güvenikleştirme. AKP iktidarları pretoryen militarizmin geriletilmesinde önemli bir işlev üstlenmiş ancak bu güvenlik siyasetinde bir geri çekilme anlamına gelmemiştir. Silahlı Kuvvetler yerine, polis kurumunun ve Özel Yetkili Mahkemeler'in kullanılması, İç Güvenlik Yasası (2015), OHÂL (2016) ve OHÂL KHK'ları ile yönetim gibi uygulamalar siyasetin güvenikleştirilmesini derinleştiren gelişmelerdir. Bu minvalde "sivilleşme" ile el ele giden ağır bir güvenikleştirme süreci yaşanmaktadır ve bu bakımdan bu dönem ciddi bir şekilde çalışılmayı hak etmektedir. Bu özgül ve güncel örnek de güveniğin sivil-asker gibi dikotomileri aşacak şekilde çalışılması gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Küresel düzeyde de güveniğin kamusal görünümünü yitirerek giderek artan bir oranda özel bir nitelik kazanmaya başladığı, görece olarak yeni bir eğilimden söz etmek mümkündür. Devletin meşru şiddet tekeline sahip bir kurum olduğu yönündeki meşhur Weberci formülasyon artık açık bir şekilde sorgulanır hale gelmiştir. Devlet ile yurttaş arasındaki ilişkinin en önemli niteliklerinden birini Schmitt (2012, s. 82)'in özel olarak Leviathan için sarfettiği ancak bütün devletler için geçerli olabilecek ilkesi, *protego*

ergo obligo [koruyorum o halde kendime bağıyorum] veciz bir şekilde açıklar. Oysa devletin kamusal nitelikteki meşru şiddet kullanımı ile yurttaş koruma tekelinin kâr amacı güden özel şirketlere devri bu ilkenin altını derin bir şekilde oymaktadır. Söz konusu gelişme ile birlikte devlet, en önemli meşruiyet kaynaklarından birinden olmaktadır. Devlet yurttaş ve/veya burjuva sivil toplum arasındaki ilişki(ler)in önemli bir dönüşüme uğradığı açıktır. Dahası halihazırdaki dönüşüm çerçevesinde güvenlik, fetiş nitelikte pazarda alınıp satılan bir meta haline gelmektedir (Neocleous, 2007). Özel güvenlik, özel ordular, paralı askerler ve özel güvenlik şirketleri, kapitalist devletin ulusal-popülere referansla sınıfsal-olarak “nötr” görüntüsünün ve kamusal niteliklerinin aşınması açısından da tartışılmalıdır.

Güvenlik mantığının siyasal, sosyal, ekonomik vb. süreçleri sömürgeleştirilmesi ve siyasal lügatin en merkezi kavramlarından biri haline gelmesi küresel çapta bir olgudur. 1980’ler öncesi ordu ve ulus-devlet merkezli olarak anlaşılan güvenlik kavramının günümüz dünyasındaki kapsam ve anlamı genişleyerek ve derinleşerek toplumsal yaşamın her alanına sinmiş durumdadır. Finanstan çevreye, gıdadan yoksulluğa, bilişimden toplumsal cinsiyete; bireysel, topluluksal, ulusal ya da küresel ölçekte her mesele artık güvenlik ile ilgilidir. İlk bakışta insan yaşamının her alanında güvenliğin sağlanması çabası ideal bir uğraş olarak görülebilir. Oysa tüm çalışma boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi güvenlik politik bir meseledir ve “şey”lerin güvenlik adına şu ya da bu şekilde düzenlenmesi adeta bir *yönetim stratejisi* olarak tüm toplumsal/küresel düzeni biçimlendirmektedir. Özellikle 9/11’den sonra küresel ölçekte siyasal eylemlilik meşruiyetini giderek daha fazla oranda güvenlikten almakta; terörle savaş, *homeland security* [iç güvenlik]²⁴⁰ gibi konseptler siyasal süreçleri felç etmekte; güvenlik tüm siyasal rasyoneliteri kolonileştirmektedir. Hükümetler, uluslararası kuruluşlar, üniversiteler, düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, medya endüstrisi dört bir yandan her geçen gün daha güvensiz bir dünyada yaşadığımız uyarıları yapmakta, bu kakafoni ve sonu gelmez güvenlik arayışı içinde siyasal olanın sesi gittikçe kısılmaktadır. Siyasetin argümantatif ve müzakereci niteliği ortadan kalkmakta, farklı eylemlilikler, nedenleri, içinde oluştukları sosyo-politik çerçeve sorgulanmadan güvenikleştirilmekte, eylemciler tehdit ve düşman ilan edilmektedir. Bu anlamda güvenlik hızla *self-referent* [kendi kendine göndermede

²⁴⁰ (Bkz., Boukalas, 2014a).

bulunan] bir kavrama dönüşmektedir. Grevler ve/veya toplantı ve gösteri yürüyüşleri gibi burjuva demokrasinin en sıradan eylemlilik biçimlerinin karşısına *argüman-olmayan bir argüman* olarak (milli) güvenlik çıkarılmaktadır.²⁴¹ Böylece burjuva demokrasinin salt etik boyutu değil formel unsurları da giderek zayıflamaktadır. Kapitalizmin neoliberal döneminde, devlet formlarının otoriterleşmesine siyasal süreçlerin güvenlikleştirilmesi eşlik etmekte, bu sayede siyaset teknikleştirilmekte, uzmanlaştırılmakta ve halk kitleleri de seçimden seçime oy veren edilgen, atomistik nesnelere dönüşmektedir. Güvenlik, siyasalın hızla yitimine neden olmaktadır. Bu nedenle güvenliği, siyasetler üstü değil; bizatihi politik bir mesele olarak ele alan, devletin otoriterleşme eğilimlerini, güvenlikçi kurumsallaşmasını, toplumsal yaşamın her alanının güvenlik siyaseti doğrultusunda biçimlendirilmesini merkezine alan eleştirel çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu minvalde, yapılması gereken daha fazla güvenlik talep etmek değil; güvenliğin politik işlevini ve sınıfsal içeriğini teşhir etmek olmalıdır. Siyaseti “geri kazanabilmek” için bir “*anti-siyaset siyaseti*” (Jayasuriya, 2004) olarak güvenlik radikal bir şekilde sorgulanmalıdır.

²⁴¹ Milli güvenlik gerekçesiyle grev ertelemelerini konu alan bir çalışma için (Bkz., A. Çelik, 2008).

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Temsilciler Meclisi Tutanakları: 6 Ocak 1961-3 Eylül 1961

Cumhuriyet Senatosu Tutanakları: Temmuz 1965; 12 Mart 1971-14 Ekim 1973

Millet Meclisi Tutanakları: 12 Mart 1971-14 Ekim 1973

Resmi Gazete No: 13919, 13957, 14591

Yankı Dergisi: 1 Mart 1971-28 Ekim 1973, Sayı: 1-136

Devir Dergisi: 6 Kasım 1972-22 Ekim 1973, Sayı: 1-51

Milliyet Gazetesi: Muhtelif Nüshalar

Cumhuriyet Gazetesi: Muhtelif Nüshalar

İkincil Kaynaklar

72'lerin Verdikleri Muhtıra Açıklandı. (1970, Ocak 23). *Milliyet*, s. 1,11.

1961 Anayasasında Değişiklik Üzerine Bir Seminer. (1971). İstanbul.

1970'ler Kapanmamış Parantez. (2013). *Toplum ve Bilim*, (127).

Abadan, N., & Kök, Y. (1966). 1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları. *Ankara SBF Dergisi*, 21(4), 103–117.

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi. (1969). Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları.

Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973. (y.y.).

Ağakay, M. A. (1969). Türkçe Sözlük. *Türkçe Sözlük* (5. baskı). TDK.

Ahmad, F. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*. (A. Fethi, Çev.) (2. baskı). İstanbul: Hil Yayın.

Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi. (1973).

Akay, H. (2009). *Türkiye'de Güvenlik Sektörü: Sorular, Sorunlar, Çözümler* (Tesev Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları No. Güvenlik Sektörü 1). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

- Akça, İ. (2006). *Militarism, Capitalism and the State: Putting the Military in its Place in Turkey*. Boğaziçi.
- Akça, İ. (2009). Kolektik Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. İçinde *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu* (4. baskı, ss. 225–269). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Akça, İ. (2010). *Türkiye’de Askeri-İktisadi Yapı: Durum, Sorunlar, Çözümler* (Tesev Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları No. Güvenlik Sektörü 2). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Akça, İ. (2013). Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik). İçinde B. Bilmez (Ed.), *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akça, İ. (2016). 12 Mart Askeri Müdahalesi:İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm. İçinde *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler* (ss. 248–268). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akça, İ., Paker, E. B., & Akça, I. (2010). Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi. *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, 351–406.
- Akgüner, T. (1983). *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Akyaz, D. (2006). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine* (2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Y. Alp & M. Özışık, Çev.) (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altınay, A. (2009). Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm: Türkiye’de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar. İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler* (ss. 1245–1257). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altuğ, K. (1973). *12 Mart ve Nihat Erim Olayı* (2. baskı). İstanbul: 7 Gün Yayınları.
- Altun, M. (2009). *Ortak Akli Ararken: TÜSİAD’ın İlk On Yılı 1970-1980* (C. 2). Doğan Kitap.
- Alvesson, M., & Skoldberg, K. (2009). *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research: New Vistas in Qualitative Research* (Second Edition edition). Los Angeles ; London: SAGE Publications Ltd.
- Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolutist State*. London: NLB.
- Anderson, P. (1988). *Antonio Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*. (T. Günersel, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Basın Toplantısı 23 Ocak 1973. (y.y.).
- Aras, B., & Karakaya Polat, R. (2008). From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39(5), 495–515.
- Arcayürek, C. (1985). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6* (2. baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arın, T., & Arın, C. (2013). *Kriz, Devlet, İktisat, Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş yazılar*.
- Ashley, R. K. (1986). The Poverty of Neorealism. İçinde *Neorealism and Its Critics* (ss. 255–300). New York: Columbia University Press.
- Ashworth, C., & Dandeker, C. (1987). Warfare, Social Theory and West European Development. *The Sociological Review*, 35(1), 1–18.
- Atılğan, G. (2008). *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. Yordam.
- Atılğan, G. (2015a). 1950-1960: Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında. İçinde *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (ss. 387–514). İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2015b). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. İçinde *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılğan, M., & Işık, S. (2011). *Cezasızlık Zırhını Aşmak: Türkiye'de Güvenlik Güçleri ve Hak İhlalleri*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things With Words*. Londra: Oxford University Press.
- Avineri, S. (1968). *The Social and Political Thought of Karl Marx*. London: Cambridge University Press.
- Avineri, S. (1972). *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aybar, M. A. (1973). *12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- Aydın, M. (2003). Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 3(2), 163–184.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2016). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (2007). *Türkiye Solu, 1960-1980: "Bir Amneziğin Anıları"*. Versus Kitap.

- Baldwin, D. A. (1995). Security studies and the end of the Cold War. *World Politics*, 48(01), 117–141.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bedirhanoğlu, P., Dölek, Ç., & Hülagü, F. (2016). Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında “Güvenliği” Yeniden Düşünmek. *Praksis*, (40), 9–40.
- Belge, M. (2000). Önsöz. İçinde *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (4. baskı, ss. 7–15). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berker, F., & Uras, T. G. (2009). *Fikir Üreten Fabrika: TÜSİAD’ın İlk On Yılı 1970-1980*. Doğan Kitap.
- Berksoy, B. (2013). *Türkiye’de Ordu, Polis ve İstihbarat Teşkilatları: Yakın Dönem Gelişmeler ve Reform İhtiyaçları* (Tesev Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları No. Güvenlik Sektörü 4). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Betts, R. K. (1997). Should Strategic Studies Survive? *World Politics*, 50(1), 7–33.
- Bhaskar, R. (1975). *A Realist Theory of Science*. Leeds Books.
- Bhaskar, R. (1998). *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences (Critical Realism–Interventions)*. New York: Routledge.
- Bianchi, R. (1984). *Interest Groups and Political Development in Turkey*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bigo, D. (2001). Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies). İçinde M. Albert, D. Jacobson, & Y. Lapid (Ed.), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (ss. 91–116). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives: global, local, political*, 27(1), S63.
- Bigo, D. (2006a). Internal and External Aspects of Security. *European Security*, 15(4), 385–404.
- Bigo, D. (2006b). Security, Exception, Ban and Surveillance. İçinde D. Dylon (Ed.), *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond* (ss. 46–69). Devon: Willan Publishing.
- Bigo, D. (2008). International Political Sociology. İçinde P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction* (ss. 116–129). London: Routledge.
- Bigo, D. (2011). Pierre Bourdieu and International Relations: Power of Practices, Practices of Power. *International Political Sociology*, 5(3), 225–258.

- Bigo, D., & Tsoukala, A. (Ed.). (2008a). *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11*. New York: Routledge.
- Bigo, D., & Tsoukala, A. (2008b). Understanding (in)security. İçinde D. Bigo & A. Tsoukala (Ed.), *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes After 9/11* (ss. 1–9). New York: Routledge.
- Bilgen, P. (1976). *1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No:2133.
- Bilgin, P. (2005). Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation. *European Journal of Political Research*, 44(1), 175–201.
- Bilgin, P. (2007). "Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography": The Uses of "Geopolitical Truths" in Turkey. *Political Geography*, 26(7), 740–756.
- Bilgin, P. (2008). Critical Theory. İçinde P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction* (ss. 89–102). London: Routledge.
- Bilgin, P. (2011). The Politics of Studying Securitization? The Copenhagen School in Turkey. *Security Dialogue*, 42(4–5), 399–412.
- Birand, M. A., DüNDAR, C., & ÇAPLI, B. (2007). *12 Mart/İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Bittner, E. (1973). *The Functions of the Police in Modern Society*. National Institute of Mental Health, Center for Studies of Crime and Delinquency.
- Bonefeld, W. (2001). The Permanence of Primitive Accumulation: Commodity Fetishism and Social Constitution. *The Commoner*, 2(September), 1–15.
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International Studies*, 17(04), 313–326.
- Booth, K. (Ed.). (2005). *Critical Security Studies*. Lynne Rienner Publishers.
- Bora, T., & Taşkın, Y. (2009). Sağ Kemalizm. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* (6. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985* (9. baskı). İmge Yayınevi.
- Bottomore, T. (2006). Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. İçinde *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* (ss. 57–94). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Boukalas, C. (2014a). *Homeland Security, its Law and its State*. New York: Routledge.
- Boukalas, C. (2014b). No Exceptions: Authoritarian Statism. Agamben, Poulantzas and Homeland Security. *Critical Studies on Terrorism*, 7(1), 112–130.

- Bourdieu, P., & Wacquant, L. J. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Buğra, A. (2015). *Devlet ve İşadamları* (9. baskı). iletişim yayınları.
- Buzan, B. (1983). *People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations*. Sussex: Wheatsheaf.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2007). *After the return to theory*. Contemporary security studies. Oxford: Oxford University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Campbell, D. (1998). *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Campbell, D. (2007). Poststructuralism. İçinde T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (ss. 203–229). Oxford: Oxford University Press.
- Carnoy, M. (2014). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. (S. Coşar, A. Örküp, M. Pamir, & M. Yetiş, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Carver, T. (2004). Marx's Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte: Democracy, Dictatorship, and the Politics of Class Struggle. İçinde P. Baehr & M. Richter (Ed.), *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism and Totalitarianism* (ss. 103–127). Newyork: Cambridge University Press.
- Cem, İ. (2009). *Tarih Açısından 12 Mart: Nedenleri, Yapısı, Sonuçları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cemal, H. (2016). *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım* (2. baskı). İstanbul: Everest Yayınları.
- Chapman, B. (1970). *Police State*. London: Pall Mall Press.
- Cizre, Ü., & Cerrah, İ. (2008). *Güvenlik Sektörü Yönetişimi: Türkiye ve Avrupa* (No. DCAF-TESEV Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi 4). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (1997). The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy. *Comparative politics*, 151–166.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi* (2. baskı, C. 36). İletişim Yayınları.
- Coleman, R., & McCahill, M. (2011). *Surveillance and Crime*. London: Sage.

- Colquhoun, P. (1806). *A Treatise on Indigence, etc.* London: J. Hatchard.
- Corrigan, P., & Sayer, D. (1985). *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution.* New York: Blackwell.
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2), 126–155.
- Crehan, K. (2006). *Gramsci, Kültür, Antropoloji.* (Ü. Aydoğmuş, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi.* (1973). Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Cumhuriyetçi Güven Partisi Programı. (y.y.).
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (1998). *Çalışma Hayatı İstatistikleri* (No. 23). Ankara.
- Çavdar, T. (1983). Adalet Partisi. İçinde *Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 2089–2101). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, A. (2008). Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (18), 87–132.
- Çelik, S. (2007). *Devlet ve Asker.* Salyangoz Yayınları.
- Dağlı, N., & Aktürk, B. (Ed.). (1988). *Hükümetler ve Programları II. Cilt 1960-1980* (C. 2). Ankara: T.B.M.M. Basımevi.
- David, Marsh, & Gerry, S. (2010). *Theory and Methods in Political Science* (Third). Palgrave Macmillan.
- David, Matthew, & Sutton, C. (2010). *Social Research: An Introduction* (Second Edition edition). London: SAGE Publications Ltd.
- De Angelis, M. (2001). Marx and Primitive Accumulation: the Continuous Character of Capital's Enclosures. *The Commoner*, 2(01), 1–22.
- Demirel, H. (1977). *12 Mart'ın İçyüzü* (2. baskı). İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Demirel, S. (1977). *Anayasa ve Devlet İdaresi.* İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Demirel, T. (2004a). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika* (C. 162). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2004b). Soldiers and Civilians: the Dilemma of Turkish Democracy. *Middle Eastern Studies*, 40(1), 127–150.
- Demokratik Parti 1973 Seçim Beyannamesi.* (1973). Ankara.

- Demokratik Parti Tüzük ve Programı. (1970).
- Dinler, D. (2003). Türkiye’de güçlü devlet geleneği tezinin eleştirisi. *Praksis Dergisi*, (9), 17–54.
- Draper, H. (2011). *Karl Marx’s Theory of Revolution: State and Bureaucracy* (C. I). Delhi: Aakar Books.
- Dubber, M. D. (2005). *The Police Power: Patriarchy and the Foundations of American Government*. Columbia University Press.
- Duran, L. (1975). Kanun Hükmünde Kararname (KHK). *Amme İdaresi Dergisi*, 8(2), 3–19.
- Ecevit, B. (1965, Mart 7). Vur Dedikse, Öldür Demedik. *Milliyet*, s. 2.
- Edkins, J. (2007). Poststructuralism. İçinde M. Griffiths (Ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction* (ss. 88–99). New York: Routledge.
- Eley, G. (2008). *Demokrasiyi Kurmak: Avrupa Solunun Tarihi*. (A. Y. Güney, Çev.). Doruk.
- Erim, N. (2007). *12 Mart Anıları*. İstanbul: YKY.
- Eroğul, C. (2013). Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i. İçinde *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* (ss. 119–161). İstanbul: Yordam Kitap.
- Evans, P. B., Rueschemeyer, D., & Skocpol, T. (Ed.). (1985). *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forgacs, D. (Ed.). (2000). *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935*. New York: New York University Press.
- Forgacs, D. (Ed.). (2012). *Gramsci Kitabı, Seçme Yazılar: 1916-1935*. (İ. Yıldız, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Fukuyama, F. (2012). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (Z. Dicleli, Çev.) (3. baskı). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Furlong, P., & Marsh, D. (2010). A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. İçinde D. Marsh & G. Stoker (Ed.), *Theory and Methods in Political Science* (3. baskı, ss. 184–210). Palgrave Macmillan.
- Gartzke, E. (1998). Kant We All Just Get Along? Opportunity, Willingness, and the Origins of the Democratic Peace. *American Journal of Political Science*, 1–27.
- Geertz, C. (1974). “From the Native’s Point of View”: On the Nature of Anthropological Understanding. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 28(1), 26–45.

- Gevgilili, A. (1971, Mart 21). 1971 Türkiye'si ve Reformlar. *Milliyet*, s. 2,7.
- Gevgilili, A. (1973). *Türkiye'de 1971 Rejimi: Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması*. Milliyet Yayınları.
- Gevgilili, A. (1987). *Yükseliş ve Düşüş* (2. baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Gevgilili, A. (1989). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar* (2. baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Giddens, A. (1985). *The Nation-State and Violence* (C. 2). Cambridge: Polity Press.
- Gill, S. (1993). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*. Cambridge University Press.
- Glucksmann, B. C. (1980). Gramsci and the state. Çeviren David Fernback. London: Lavvrence and VVishart.
- Gönen, Z., Başer, Z., Uçum, M., & Berksoy, B. (2013). Polis Yasalarının Ruhu: Mevzuatta Söylemler, Araçlar ve Zihniyetler. *TESEV Demokratikleşme Programı Siyasa Raporları Serisi*.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci: Ed. and Transl. by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith*. International Publishers.
- Gülalp, H. (1983). *Gelisme Stratejileri ve Gelisme İdeolojileri*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. (O. Akınhay & A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Belge.
- Gülfidan, S. (1993). *Big Business and the State in Turkey: The Case of TUSIAD*. Bogazici University.
- Gümüştekin, U. (Ed.). (y.y.). *Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru*. İstanbul.
- Gürkan, C. (1986). *12 Mart'a Beş Kala* (2. baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Gürsoy, Y. (2012). *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*. (M. Aydın, Ed.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güven Partisi Programı. (y.y.).
- Güven Partisi Seçim Beyannamesi. (1969).
- Hansen, L. (1997). A Case for Seduction? Evaluating the Poststructuralist Conceptualization of Security. *Cooperation and Conflict*, 32(4), 369–397.
- Hargreaves-Heap, S., & Varoufakis, Y. (1995). *Game Theory: A Critical Introduction*. Routledge.

- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm*. (H. Güldü, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Marx'ın Kapitali İçin Kılavuz*. (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis.
- Hay, C. (2002). *Political Analysis: A Critical Introduction*. New York: Palgrave.
- Hay, C. (2007). Does Ontology Trump Epistemology? Notes on the Directional Dependence of Ontology and Epistemology in Political Analysis. *Politics*, 27(2), 115–118.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the Philosophy of Right*. (A. W. Wood, Ed., H. B. Nisbet, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, J. M. (2000). *The State and International Relations*. Cambridge University Press.
- Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International security*, 23(1), 171–200.
- Huysmans, J. (1997). James Der Derian: The Unbearable Lightness of Theory. İçinde I. B. Neumann & O. Waever (Ed.), *The Future Of International Relations: Masters in the Making?* (ss. 361–383). London: Routledge.
- İlıcak, N. (2013). *12 Mart Cuntaları* (3. baskı). İstanbul: Ufuk Yayınları.
- İnsel, A. (1997). MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi. *Birikim*, (96), 15–18.
- İnsel, A. (1999). Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği. *Birikim*, (125–126), 143–166.
- İnsel, A., & Bayramoğlu, A. (Ed.). (2009). *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu* (4. baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- İpekçi, A. (1971, Nisan 27). Sıkıyönetim. *Milliyet*, s. 1,9.
- Jarvis, L., & Holland, J. (2014). *Security: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan.
- Jayasuriya, K. (2004). 9/11 and the New “Anti-Politics” of Security. Tarihinde adresinden erişildi <http://essays.ssrc.org>
- Jessop, B. (1982). *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods* (E-Kitap). Martin Robertson-Oxford.
- Jessop, B. (1985). *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*. Macmillan.
- Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*. Cambridge: Polity Press.

- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Polity.
- Jessop, B. (2005). *Hegemony, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. (B. Yarar & A. Özkazanç, Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jessop, B. (2007). *State Power*. Cambridge: Polity.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (A. Özcan, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Jessop, B. (2016). *The State: Past, Present, Future*. Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B., & Sum, N.-L. (2001). Pre-disciplinary and Post-disciplinary Perspectives. *New Political Economy*, 6(1), 89–101.
- Jessop, B., & Sum, N.-L. (2006). *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in their Place*. Cornwall: Edward Elgar Publishing.
- Kant, I. (1991). *Kant: Political Writings*. (H. S. Reiss, Ed., H. B. Nisbett, Çev.) (2. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2000). The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey. *Journal of International Affairs*, 54(1), 199–216.
- Karaosmanoğlu, A., & Gökakın, B. Ö. (2010). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları. *Uluslararası İlişkiler*, 7(27), 29–50.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Transformation of Turkey’s Civil-Military Relations Culture and International Environment. *Turkish Studies*, 12(2), 253–264.
- Kardaş, Ü. (2009). Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması. İçinde *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu* (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Katzenstein, P. J. (1996). Introduction: Alternative Perspectives on National Security. İçinde *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* (ss. 1–33). New York: Columbia University Press.
- Kayalı, K. (2012). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs 12 Mart* (5. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, L. (2012). *Zayıf Kalan Meclis İradesi: Yeni Sayıştay Yasası’nda Askeri Harcamaların Denetim Sorunu*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. N. (2011). *Power and Interdependence* (4. baskı). Boston: Pearson.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi* (28. baskı). Remzi Kitabevi.

- Keskin, O. K. (1987). *Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Yapısı, Görevleri ve Yargılama Usulleri*. Ankara: Kazancı Hukuk Yayınları No.59.
- Kili, S., & Gözübüyük, Ş. (2006). *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri* (3. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koç, V. (1974). *Hayat Hikayem* (2. baskı). İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Koç, Y. (2010). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*. Ankara: Epos Yayınları.
- Koçaş, S. (1978). *12 Mart Anıları*. İstanbul: May Yayınevi.
- Kolodziej, E. A. (1992). Renaissance in Security Studies? Caveat Lector! *International Studies Quarterly*, 36(4), 421–438.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika* (3. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Krause, K., & Williams, M. C. (1996). Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 229–254.
- Kudretli, Müreffeh ve Büyük Türkiye için MHP Programı*. (y.y.). Ankara.
- Kutal, M. (1969). Devlet Personeli (Memur) Sendikalarının Hukuki Esasları ve Sınırları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(20), 169–202.
- Küçük, Y. (1978). *Planlama Kalkınma ve Türkiye* (3. baskı). Ankara: Tekin Yayınevi.
- Küçükömer, İ. (1994). *İdris Küçükömer Bütün Eserleri 2: Batılılaşma, Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (2. baskı). London: Verso.
- Laçiner, Ö. (1975). 12 Mart Üzerine. *Birikim Dergisi*, (8), 14–34.
- Lenin, V. İ. (2009). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (C. Süreya, Çev.) (12. baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Mann, M. (1984). Capitalism and Militarism. İçinde M. Shaw (Ed.), *War, State & Society* (ss. 25–46). London: Macmillan Press.
- Mann, M. (1987). War and Social Theory: Into Battle with Classes, Nations and States. İçinde C. Creighton & M. Shaw (Ed.), *The Sociology of War and Peace* (ss. 54–72). London: Macmillan Press.
- Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power, Vol. 2: The Rise of Classes and Nation States, 1760-1914*. Cambridge Cambridgeshire; New York: Cambridge University Press.
- Marx, K. (1975). *Early Writings, trans. R. Livingstone and G. Benton*. New York: Penguin.

- Marx, K. (1990). *Capital: Volume 1: A Critique of Political Economy*. (B. Fowkes, Çev.) (Reprint edition). London ; New York, N.Y: Penguin Classics.
- Marx, K. (2000). *Karl Marx Selected Writings*. (D. McLellan, Ed.) (2. baskı). New York: Oxford University Press.
- Marx, K. (2011). *Kapital I.Cilt*. (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2016a). *Fransa'da İç Savaş*. (E. Özalp, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2016b). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. (E. Özalp, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (2015). *Komünist Manifesto*. (N. Satlıgan, Çev.) (3. baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mawby, R. I. (2008). Models of Policing. İçinde T. Newburn (Ed.), *Handbook of Policing* (2. baskı, ss. 17–47). Devon: Willan Publishing.
- Mclean, I., & Mcmillan, A. (Ed.). (2009). *The Concise Dictionary of Oxford Politics* (3. baskı). Oxford: Oxford University Press.
- McLellan, D. (1970). *Marx Before Marxism*. Edinburgh: Macmillan.
- Mearsheimer, J. J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5–49.
- Memleket ve Dünya Hadiseleri. (1969).
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi* (2. baskı). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Milliyet 1970 Yıllığı*. (1971).
- Milliyet 1971 Yıllığı*. (y.y.).
- Milliyet 1972 Yıllığı*. (y.y.).
- Milliyet 1973 Yıllığı*. (1975).
- Morgan, P. (2010). Liberalism. İçinde A. Collins (Ed.), *Contemporary Security Studies* (2. baskı, ss. 34–48). New York: Oxford University Press.
- Moses, J., & Knutsen, T. (2012). *Ways of Knowing: Competing Methodologies in Social and Political Research*: (2. baskı). Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Mouffe, C. (1979). Introduction: Gramsci Today. İçinde C. Mouffe (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory* (ss. 1–18). London: Routledge and Kegan Paul.
- MSP 1973 Seçim Beyannamesi*. (1973). İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.

- Neocleous, M. (1996). *Administering Civil Society: Towards a Theory of State Power*. Macmillan Press.
- Neocleous, M. (1998). Policing the System of Needs: Hegel, Political Economy, and the Police of the Market. *History of European Ideas*, 24(1), 43–58.
- Neocleous, M. (2000). *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*. London: Pluto Press.
- Neocleous, M. (2006). From Social to National Security: On the Fabrication of Economic Order. *Security Dialogue*, 37(3), 363–384.
- Neocleous, M. (2007). Security, Commodity, Fetishism. *Critique*, 35(3), 339–355.
- Neocleous, M. (2008). *Critique of Security*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Neocleous, M. (2011). Security as Pacification. İçinde M. Neocleous & G. S. Rigakos (Ed.), *Anti-Security* (ss. 23–56). Ottawa: Red Quill Books.
- Neocleous, M. (2012). Sosyal Güvenlikten Ulusal Güvenliğe: Ekonomik Düzenin Yeniden Üretimi Üzerine. İçinde Z. Yılmaz (Ed.), G. Çorbacıoğlu & E. Embel (Çev.), *Güvenlik, Şiddet ve Savaş* (ss. 47–77). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Neocleous, M. (2013a). The Dream of Pacification: Accumulation, Class war, and the Hunt. *Socialist Studies/Études Socialistes*, 9(2).
- Neocleous, M. (2013b). *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. İstanbul: h2o.
- Neocleous, M. (2014). *War Power, Police Power*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Neocleous, M., & Rigakos, G. (2011a). Anti-Security: A Declaration. İçinde *Anti-Security* (ss. 15–21). Ottawa: Red Quill Books.
- Neocleous, M., & Rigakos, G. S. (Ed.). (2011b). *Anti-Security*. Ottawa: Red Quill Books.
- Nye, J. S., & Lynn-Jones, S. M. (1988). International Security Studies: A Report of a Conference on the State of the Field. *International Security*, 12(4), 5–27.
- Ollman, B. (2003). *Dance of the Dialectic: Steps in Marx's Method*. University of Illinois Press.
- ONİKİ MART VE SONRASI. (1971). Ankara: AP Genel Merkezi Yayınları No:42.
- Ozan, E. D. (2012). *Gülme Sırası Bizde*. Metis Yayınları.
- Öncü, A. (1980). Chambers of Industry in Turkey: An Inquiry into State-industry Relations as a Distributive Domain. *The political economy of income distribution in Turkey*, 495–480.

- Öymen, A. (2000). Doğan Avcıoğlu. İçinde H. Özdemir (Ed.), *Doğan Avcıoğlu: Bir Jöntürk'ün Ardından* (ss. 283–285). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özbek, N. (2006). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Özdemir, H. (1986). *Kalkınmada bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, H. (2000). *Doğan Avcıoğlu Bir Jöntürk'ün Ardından*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parsons, C. (2010). Constructivism and Interpretive Theory. İçinde D. Marsh & G. Stoker (Ed.), *Theory and Methods in Political Science* (3. baskı, ss. 80–98). Palgrave Macmillan.
- Patomäki, H., & Wight, C. (2000). After Postpositivism? The Promises of Critical Realism. *International Studies Quarterly*, 44(2), 213–237.
- Perelman, M. (2000). *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*. London: Duke University Press.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (A. Buğra, Çev.) (9. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, R. K. (2008). The 2007 Parliamentary Elections in Turkey: Between Securitisation and Desecuritisation. *Parliamentary Affairs*, 62(1), 129–148.
- Poulantzas, N. (1976). *The Crisis of Dictatorships*. (D. Fernbach, Çev.). London: NLB.
- Poulantzas, N. (1978). *Political Power and Social Classes*. (T. O'Hagan, Çev.). London: Verso.
- Poulantzas, N. (1979). *Fascism and Dictatorship*. (J. White, Çev.). London: Verso.
- Poulantzas, N. (2000). *State, Power, Socialism*. Verso.
- Poulantzas, N. (2004). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. (T. Ilgaz, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (Ş. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Epos.

- Raeff, M. (1983). *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change Through Law in the Germanies and Russia, 1600-1800*. New Haven: Yale Univ Pr.
- Reiner, R. (2000). *The Politics of the Police* (3. baskı). New York: OUP Oxford.
- Rigakos, G. S. (2016). *Security/Capital: A General Theory of Pacification*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rigakos, G. S., & Ergul, A. (2013). The Pacification of the American Working Class: A Time Series Analysis. *Socialist Studies/Études Socialistes*, 9(2).
- Rigakos, G. S., McMullan, J. L., Johnson, J., & Özcan, G. (Ed.). (2009). *A General Police System: Political Economy and Security in the Age of Enlightenment*. Ottawa: Red Quill Books.
- Robertson, D. (2004). Police. *The Routledge Dictionary of Politics* (3. baskı, s. 381). London: Routledge.
- Rosenau, P. M. (1992). *Post-Modernism and the Social Sciences*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ryan, B. J. (2011). *Statebuilding and Police Reform: The Freedom of Security*. London: Routledge.
- Sasson, A. (1987). *Gramsci's Politics* (2. baskı). Essex: Hutchinson.
- Sassoon, A. S. (2012a). Hegemony, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale. İçinde *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar* (ss. 97–120). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sassoon, A. S. (2012b). Pasif Devrim ve Reform Politikası. İçinde *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar* (ss. 135–159). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sav, A. (1983). Devlet Güvenlik Mahkemeleri. İçinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 918–919). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savran, S. (2011). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri. (Cilt-I) 1908-1980*. Yordam.
- Sayer, A. (1992). *Method in Social Science: A Realist Approach*. London: Routledge.
- Sayer, A. (2000). *Realism and Social Science*. Sage.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. (E. Göztepe, Çev.) (2. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Searle, J. R. (1969). *A Theory of Speech Act*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: Geçiş Yayınları.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki Adam*. İstanbul: Hür Dağıtım.

- Shaw, M. (1984a). Introduction: War and Social Theory. İçinde M. Shaw (Ed.), *War, State & Society* (ss. 1–22). London: Macmillan Press.
- Shaw, M. (Ed.). (1984b). *War, State & Society*. London: Macmillan Press.
- Sherwood, W. B. (1967). The Rise of the Justice Party in Turkey. *World Politics*, 20(01), 54–65.
- Smith, A. (1976). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (London, 1776). Re-edited by Campbell, RH, & Skinner, AS (1976)" *The Glasgow edition of the works and correspondence of Adam Smith*, 2.
- Smith, A. (1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. (R. H. Campbell, A. S. Skinner, & W. B. Todd, Ed.) (C. I). Indianapolis: LibertyPress.
- Smith, A. (1982). *Lectures on Jurisprudence*. (R. L. Meek, D. D. Raphael, & P. G. Stein, Ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Smith, P. T. (1985). *Policing Victorian London: Political Policing, Public Order, and the London Metropolitan Police*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Smith, S. (2005). The Contested Concept of Security. *Critical security studies and world politics*, 27–62.
- Soysal, M. (1979). *100 Soruda Anayasanın Anlamı* (5. baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sönmez, M. (1988). *Kırk Haramiler–Türkiye’de Holdingler* (3. baskı). Gözlem Yayıncılık.
- Storch, R. D. (1976). The policeman as domestic missionary: Urban discipline and popular culture in Northern England, 1850-1880. *Journal of Social History*, 481–509.
- Sunar, İ. (1983). Demokrat Parti ve Popülizm. İçinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 2076–2086). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Talas, C. (1967). *Sosyal Politika* (3. baskı). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tanör, B. (1994). *İki Anayasa:1961-1982* (3. baskı). İstanbul: Beta.
- Taylor, D. (1997). *The New Police in Nineteenth-Century England: Crime, Conflict and Control*. Manchester: Manchester University Press.
- T.C. Başbakanlık Basın Merkezi. (1973). *12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973)*. Ankara.
- Teziç, E. (1976). *Siyasi Partiler(Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- T.H., M. (2006). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Thompson, E. P. (1966). *The Making of the English Working Class*. Newyork: Vintage.
- Thompson, Edward Palmer. (1993). *Customs in Common*. London: Penguin Books.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital and European States: AD 990 - 1992* (Revised edition). Cambridge, MA: Wiley-Blackwell.
- Toker, M. (1993). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1965-1973)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toplum Zabıtası'nın Uzun Menzilli Silahları Olacak. (1965, Haziran 29). *Milliyet*, s. 1.
- Tuğtan, M. A. (2014). Güç, Anarşi ve Realizm. İçinde E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (ss. 111–131). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1970, Nisan 4). Milli Güvenlik Kurulu ve Gerçekler. *Milliyet*, s. 2.
- Tunç Grev Yasağı Kalkmalıdır Dedi. (1972, Şubat 8). *Milliyet*, s. 1,9.
- Tunçomağ, K. (1987). *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar* (3. baskı). İstanbul: Beta.
- Turan, Ö. (2013). Alternatif Tahayyüller, devingenlik, popülizm. *Toplum ve Bilim*, (127), 3–25.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (2006). *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*. İstanbul.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (2009a). *Almanak Türkiye 2006-2008*. İstanbul.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (2009b). *Sivil Toplum ve Güvenlik Sektörü Gözetimi: Sınırlar ve İmkanlar*. İstanbul.
- Ullman, R. H. (1983). Redefining Security. *International Security*, 8(1), 129–153.
- Ulus, Ö. M. (2016). *Türkiye'de Sol ve Ordu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- UPITN 3 5 71 PRIME MINISTER ERİM PRESSCONFERENCE ON ROGERS MEETINGS. (1971).
- Ünüvar, K. (2013). “70”ler:’80’lerin Öncesi “60”ların Sonrası. *Toplum ve Bilim*, (127), 30–47.

- Üskül, M. Z. (2014). *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Üskül, Z. (1997). *Siyaset ve Asker* (2. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Waever, O. (1995). Securitization and Desecuritization. İçinde R. D. Lipschutz (Ed.), *On Security* (ss. 46–87). New York: Columbia University Press.
- Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211–239.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.
- Weber, M. (1961). *General Economic History*. (F. H. Knight, Çev.). Newyork: Collier Books.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of it: the Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.
- Wolfers, A. (1952). “National Security” as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 481–502.
- Wood, E. (1995). *Democracy Against Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yakut, K. (2012). Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Eşkiyalığın Önlenmesine İlişkin Düzenlemeler. *Kekibec*, (34), 139–157.
- Yalman, G. L. (2004). Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. İçinde N. Balkan & S. Savran (Ed.), *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* (ss. 44–75). İstanbul: Metis Yayınları.
- Zagare, F. C. (2008). Game Theory. İçinde P. D. Williams (Ed.), *Security Studies: An Introduction* (ss. 44–58). London: Routledge.
- Zehfuss, M. (2009). Jacques Derrida. İçinde J. Edkins & N. Vaughan-Williams (Ed.), *Critical Theorists and International Relations* (ss. 137–149). New York: Routledge.

ÖZGEÇMİŞ

Erol Subaşı 1985 yılında İstanbul’da doğdu. 2003 yılında İstanbul Dede Korkut Anadolu Lisesi’nden, 2008 yılında İstanbul Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü’nden mezun oldu. 2011 yılında Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi Yüksek Lisans programını Prof. Dr. Ahmet İnel danışmanlığında “*Askerlerin Toplum Tasarımı: Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları’nın Analizi: 1960-1961*” başlıklı yüksek lisans tezi ile tamamladı. 2014-2015 akademik yılı boyunca TÜBİTAK 2214-A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Bursu kapsamında Londra’da Brunel Üniversitesi’nde misafir araştırmacı olarak çalışmalarında bulundu.



TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Erol Subaşı
Tez Başlığı : Kapitalist Devlet, Güvenlik ve Toplumsal Düzen: 12 Mart 1971
Muhtırasını Açıklamak
Savunma Tarihi : 26.12.2017
Danışmanı : Prof. Dr. Füsun Üstel

JÜRİ ÜYELERİ

Unvanı, Adı Soyadı

İmza

Prof. Dr. Füsun Üstel



Doç. Dr. Özgür Adadağ



Doç. Dr. Ateş Uslu



Doç. Dr. Cem Özatalay



Doç. Dr. Ömer Turan



Enstitü Müdürü
Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK

